

SOPRONI SZEMLE

XX. ÉVFOLYAM

1966.

I. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FLKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal.
<i>Hárs József</i> : A soproni munkásturisták története	1
<i>Jakus Lajos</i> : Petőfi egyik tanárának soproni kapcsolatai	15
<i>Simkovics Gyula</i> : A kisparaszti gazdaságok pusztulása a kapitalizálódó mezőgazdaságban Sopron megyében a századforduló idején	26
<i>Faller Jenő</i> : A ballagásról	36

Helytörténeti adattár

<i>László Emőke</i> : Ligeti Antal rajza Sopronról	45
<i>Brand Imre</i> : Soproni adatok az okulisták korából	47
<i>Hammerl Lajos</i> : Újabb adatok a Morgenstern c. soproni lapról	50
<i>Csatkai Endre</i> : Sopron városa teljesen labanc volt-e?	53
<i>Schneider Lipót</i> : Sopron fürdőviszonyai	56
<i>Hiller István</i> : Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben	61
<i>Juhász István</i> : Soproni születésű kőfaragó műve Kecskeméten	68
<i>Kelényi Ferenc</i> : Pedagógusokhoz intézett felhívások az első világháború idején	71
<i>Karner Károly</i> : Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből I.	73
<i>Zakar János</i> : Müllner Mátyás elfelejtett soproni szakíró	78
<i>Fried István</i> : Székács József és Sopron	81
<i>Hetyéssy István</i> : Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében	84
<i>Csenár János</i> : „Czenki emlék”	88

Sopron kulturális élete

<i>Friedrich Károly</i> : Művelődési események Sopronban 1964	89
Soproni könyvespolc	94

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 7 (A/5) ív - 66.5482 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM

1966

I. SZÁM

A soproni munkás turisták története

(Vázlatos tanulmány)

Írta: Hárs József

A turistaság a legújabb kor története során egyre rendszeresebb testedzéssé vált és a *minden kényszer nélküli*, egyéni *kedvtelésből* szinte szervezett sporttá alakult át. Eközben egyre nagyobb és nagyobb tömegeket sikerült mozgósítania.¹ Kedvtelésből eleinte mindössze néhány főpap vagy főnemes mászta a hegyeket; a kizsákmányolt osztályok tagjai legfeljebb mint csomaghordók gyakorolhattak mögöttük.² Később a nagyvárosok, elsősorban Bécs művészei, értelmisége³, majd — a múlt század közepétől kezdve — a polgárság egyéb rétegei is részt vehettek benne.

Bár a közlekedés javulása, a térkép, útikalauzok elterjedése, a jelzett utak és menedékházak egész hálózata megkönnyítette és jelentősen olcsóbbította a kirándulásokat, munkás az erdőben így is inkább csak a kilátók építésén járt mint napszámos. Esetleg favágó volt. Vagy: gombát, rőzsét, piacra szánt virágot szedett. Ha néha-néha mint „vad” turista csodálhatta is a természetet, haszonnal és szervezeten, igazi természetjáróként csak azóta élvezheti, mióta az ehhez szükséges szabadidőt, pénzt és kedvezményeket a munkásosztály kiharcolta neki.

Ezért nem véletlen, hogy a munkás turista egyesületek megjelenése egybeesik a szociáldemokrácia múlt század végi előretörésével, sőt a kapcsolat nem pusztán időrendi, hanem sokkal szorosabb annál.

Nem vállalkozhatunk a magyar munkás turisták országos történetének megírására, viszont megállapíthatjuk, hogy a téma Sopronra szűkítése nem jelentí egyúttal annak egyszerűsödését is. Hiszen sűrítve tartalmazza mindazt a problémát, amely másutt esetleg csak nyomokban fordul elő, így például a turistaság eredetéből következő osztrák befolyás⁴, vagy a polgár és a munkás viszonya a kispolgári álmok tükrében⁵, vagy a német nemzetiség két ellentétes erő — a szociáldemokrácia és a nagynémet nemzeti szocializmus — vonzásában⁶.

1 V. ö. A turistaság kézikönyve (Reichart G. szerk.) Bp. 1927., vagy Jellinek J.: A magyar természetjárás története Bp. 1939.

2 Gröger—Rabl: Die Entwicklung der Hochtouristik in den Österreichischen Alpen. Wien, 1890.

3 Scheiger: Andeutungen zu einigen Ausflügen im Viertel unter dem Wienerwalde. Wien, 1828.

4 A világ első turista egyesületei az angol Alpine Club (1857) mellett az Österreichischer Alpen Verein (1862) és a Schweizer Alpen Club (1863).

5 Az istenszéki menedékház építésével kapcsolatban.

6 Példa rá egyes soproni vezetők és a sopronbánfalvi csoport (1933—1939) sorsa.

Ez a sorrend nem véletlen. A következőkben látni fogjuk, hogy kérdéseink tulajdonképpen történetünk korszakainak meghatározói.

Még mielőtt hozzákezdénénk témánk tárgyalásához, meg kell húznunk a kört, amelyen belül azok az ipari munkások helyezkednek el, akik tudnak és akarnak turista egyesületet alapítani. Ez a bázis meglehetősen szűk. Sopron iparosodásának üteme mindig elmaradt a szomszédos városokétól, ennek következtében a munkások száma is eléggé alacsony. Még akkor is, ha az egymástól elzártan, kisebb csoportokban dolgozó iparostanoncokat, szolgálkat, segédeket is hozzászámítjuk. Munkások nagyobb tömegben — a textilipar kifejlődése előtt — csak a Vasárugyár Rt. telepein találhatóak. A legöntudatosabbak pedig természetesen a nyomdákban. A brennbergi szénbányászokat ne számítsuk ide, mert nekik önálló üzemi sportegyesületük volt!

Ezeket figyelembe véve a következő adatokat kapjuk. Ipari munkás Sopronban még 1900-ban is csak 4322 van, ebből nagyipari 1721, a brennbergiek nélkül kerekben 1100, ez 1910-re közel 1300-ra emelkedik.⁷ Többségük minden valószínűség szerint németajkú, hiszen az országos átlag is csak 50,6% a magyarság javára.⁸

Az 1300-ból azonban le kell még vonnunk az országos átlagnak megfelelően 25% nőt, akik legfeljebb családtagok lehetnének egy egyesületben, s 13–16% gyermeket, fiatakorút. Körülbelül 7–800 marad. De még ez sem végleges szám. Az újabb csökkenés a munkások anyagi helyzetével függ össze. Különböző források alapján⁹ még óvatos becsléssel is legfeljebb 400-ra tehetjük azoknak a számát, akik a többé-kevésbé szervezett és öntudatos munkások közül folyamatosan képesek tagdíjat fizetni.

Ezzel szemben az 1903-ban alapított polgári érdekeltségű Dunántúli Turista Egyesület létszáma 1910-ben 519¹⁰, s támaszkodhat a kereskedelem és hitel, a közszolgálat és szabadfoglalkozásuk, valamint a nyugdíjasok, tőkepenészek körére, a források szerint kerek négyezer keresőre, nem is számítva az ipar vezető rétegét.¹¹

Elképzelhető, hogy ebben az időben milyen nehézségekbe ütközhetett egy tisztán munkásokból álló turista társulat megszervezése. 1911-ben, első kísérletre nem is sikerült, csak 12 évvel később tudtak tartósabb formát adni neki.

Az előzményekről igen kevés az adatunk.

A bánfalvi kolostor és a Deák kút az a két hely a környéken, ahová régtől fogva jártak a soproniak. Feltételezhető, hogy az ott rendezett ünnepélyek, búcsúk alkalmával már az 1800-as években megfordultak itt az egyszerű emberek, sőt helyel-közzel többségben is voltak.¹²

7 Az országban 1910-ben 978306 ipari munkás van, ennek az 51%-a nagyipari. Míg Sopronban 1000 lakosból ugyanebben az évben 55 a nagyipari munkás, addig Budapesten 141, Pozsonyban 146, Győrött 118. (Berend—Ránki: Magyarország gyár-ipara 1900—1914. Bp. 1955.)

8 Ezek az adatok Berend—Ránki i. m.-ből valók.

9 Berend—Ránki i. m., a munkásbiztosító pénztár jelentése és a korabeli sajtó alapján.

10 A D. T. E. évkönyve 1910.

11 Dr. Thirring G.: Statisztikai adatok Sopron városáról. Sopron, 1936.

12 Bredeczky S.: Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Wien, 1803.

1839-ben „egy tanító s' egy üveges” kalauzol szép kilátáshoz egy nemesi társaságot. Ezek már turisták, de hogy az üveges mester volt-e vagy *céhlegény*, nem tudjuk.¹³

Diem Gusztáv levéltáros írja 1886-ban a Fertőről soproni kalauzában, hogy a Haláskunyhó környékén nyári vasárnap délutánonként rengetegen fürdenek, s a soproni családok számát a népviseletbe öltözött rákosiak és balfiak növelik. Ezek az emberek a városból és a falvakból azért rándultak ide, hogy felfrissüljenek. Kedvtelésből, csak nem elég rendszeresen. Akkor már sokkal rendszeresebbek az ún. „vad” turisták, akik csak abban különböznek a többi-től, hogy nincsen pénzük szervezkedésre. De azért járják a hegyeket, egyenként vagy csoportosan.¹⁴

A Károlymagaslat kilátója az 1930-as évek elején.
(Adorján Attila felvétele)

Egyes munkások be-bejutnak a különböző kirándulató polgári társulásokba, a tűzoltók, tornászok vagy a futballisták közé, a két legnagyobb, az 1865 óta működő Városszépítők és különösen a már említett Dunántúli Turista Egyesület azonban elzárkózik az alacsonyról feltörekvők elől. A Sempronia kerékpárosai pedig inkább kisiparosok.¹⁵

13 Zadjeli Slachta Etelka naplója 1839. szept. 27. (VI. köt. 27—28 l. Soproni Áll. Levéltár).

14 Kurz Antal beszámolója 1943. febr. 14. kgy. jkv. és Zsembery Gyula dr.: Túravezetés és utánpótlás c. cikke a Turisták Lapja 50. évi jubileumi számában a „vad turista” fogalmáról.

15 A Sempronia kerékpáregylet 1897 óta áll fenn. Müllner Antal a T. T. E. soproni csop. első pénztárosa oszlopos tagja volt, de más kapcsolatot a két egyesület közt később se igen találunk.

Egyetlen munkásegylet a Testvériség munkásdalárda (1905 óta működik), karnagya viszont polgári iskolai tanár, vezetősége pedig a nyomdák tulajdonosai vagy irányítói közül kerül ki.

Tisztán munkás egyesület alapítása amúgy is felettébb gyanús. A polgár nem érzi magával egyenrangúnak a kétkezi munkást, nem érti, miért akar egész heti fizikai megerőltetés után még kirándulni is. A hivataliak véleménye politikusabb ennél:

„Számos esetben tapasztalható — írja 1898-ban a belügyminiszter —, hogy szocialisták által létesített ún. szakegyletek... nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egyesület szervezésének örve alatt tulajdonképpeni céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesül az osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és törvényes rend ellen való izgatás képezi.”¹⁶

Igy a munkás turisták számára csak egy megoldás maradt: a szociáldemokraták segítségével és azok szervezetén belül (mondjuk így: védőszárnyai alatt) létesíteni valamiféle egyesületet.

És valóban. A magyarországi szociáldemokraták külön Sopron városi szervezete 1911. II. 26-án alakult meg¹⁷, s ezt követte a Magyar Korona szálló ugyanazon termében március 12-én a *Természetbarátok Turista Egyesületének* csoport-alakítása.

A város 350 szervezett munkása (330 férfi és 20 nő) közül¹⁸ 22 férfi és egy nő van jelen. Kilenc nyomdász (egyikük lesz az elnök), egy gyári munkás, 5 tisztviselő a munkásbiztosító pénztárból (tulajdonképpen szervezett munkások, a nő is innen), egy napszámos és 5, ismeretlen foglalkozású egyén.

Az alapítók közt van *Ferenczy János*, a párt helyi szervezetének titkára, a Tanácsköztársaság egyik népbiztosa, s a többiek is javarészt funkcionáriusok a különböző szakszervezetekben. A szervezkedés mégsem — vagy éppen ezért — nem sikerült. Túlságosan sok a tennivaló a többi posztokon. Ide már nem jut az emberek véges energiájából, s míg a szakszervezetek legalisan működhetnek, nincs is szükség arra, hogy valami politikamentesség látszata mögé rejtőzzenek. Ennek majd akkor jön el az ideje, mikor a fehérterror minden egyéb lehetőséget megtagad tőlük.

Most már csak az a kérdés, hogy ha ez az alapítás ennyire rossz időben történt, és a csoportot néhány hónap múltán már meg is kellett szüntetni, miért alapították mégis?

Erre a kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha legalább nagy vonásokban ismerjük a *Természetbarátok* történetét.

A *Naturfreunde*-t egy tanító és egy vasmunkás alapította Bécsben, 1895-ben.¹⁹ Az első harminc tag között találjuk Karl Renner-t a későbbi osztrák kancellárt is. Ekkor még joghallgató és az említett vasmunkás albérlője. Nemcsak érdekesség ez, kancellársága feltétlenül hatással volt a soproni természet-

16 Magyar Rendeletek Tára 1898. I. 645—647 l.

17 V. ö. Garai Lenke cikkével SSz. XVIII. évf. 4. sz. 330. l., a csoport alakulásáról a rendőrségi iratok szólnak (S. Á. Lev.)

18 Népszava 1912. márc. 31. függeléke: a szocdem. párt jel. 1911. márc. 16—1912. márc. 15.

19 Ennek a résznek az adatai a *Természetbarát* c. folyóirat különböző évfolyamaiból valók.

barátok háború utáni működésére (Ha nem is közvetlen személyes kapcsolat formájában).

A szociáldemokrata irányítás a bécsi Arbeiter Zeitungon és bizonyos személyi kapcsolatokon keresztül nyilvánvaló, mégis — kereskedő az első elnök, s az egyesület gazdálkodásában később is könnyen kimutatható a kalmár szellem. Ez talán a szociáldemokrácia felemás jellegéből is következik. Rohraurer, a vasmunkás sem volt valami felforgató elem. „Ki a szabadba! El a gonosz emberektől! Ismét egyszer beszélgetni a fákkal!” — vallotta. De azzal, hogy a munkásokat elvonta a kocsmáktól, elvonta a tőkés hatalmából is. Igaz, hogy ez menekülés, akad azért benne pozitívum is. Ez a menekülés idők folyamán sokak számára jelentett harcra készülést, kollektív emberré válást, iskolát a későbbi

Az István (később Ferenczy János) menedékház
(Repr. Adorján Attila)

forradalmakra. Mert sok mindenre jó az, ha se közel, se távol nincsen idegen, nincsen rendőr, nincsen ellenség. Mikor egymás közt szabadon beszélgethetnek azok, akiket a hét szürke napjaiban elnyom a tőkés hatalom.

Az egyesület hamar megerősödött. Az 1900-as években már 13 csoportban 2122-en vannak. 1912-ben a csoportok száma 139, 13-ra 174, a tagoké 13 881-ről 16 658-ra emelkedik. Ugyanilyen iramban fejlődik a *Naturfreund* (Természetbarát), hivatalos lapjuk is. Nyomdász a szerkesztője hosszú éveken át.

Bécs a központ, de már Svájcban, Németországban, sőt Amerikában is vannak csoportok.

Telkeket vásárolnak, sok menedékházat építenek, kedvezményeket harcolnak ki a vasúton és más egyesületek menedékházaiban.

Természetes, hogy egy ilyen gyorsan fejlődő egyesület, amely átjutott már az óceánon is, nem maradhatott ismeretlen a Monarchia magyar felének munkásai körében sem.

Budapesten nem volt sok előzménye.

A rövid életű Typographia Club és a „Vorwärts” nevű, legálisan 1896-tól működő német nyelvű munkásképző egyesület tornaszakosztályának tagjai kirándulgattak vasárnaponként. Később ugyanezeket a Munkás Testedző Egyesület turista szakosztályában találjuk meg. Innen egy részük kilépett, mert kevesnek találta a szakosztály részeseését az anyagiakból, megszervezte a Naturfreunde budapesti csoportját.

„Be kell vallanunk, ezen előkészítő iskolára szükségünk volt. Eltanultuk a nyugati államokban hatalmasan elterjedt népies turisztika alapelveit és szervezésének mikéntjét. Most már mi sem állt útjában mozgalmunk önállóvá és országossá tételére.” — írják²⁰, s 1910. márciusában betérjesztik a Bécsből kapott alapszabályokat jóváhagyásra. 1912. januárjában már megjelenik lapjuk, a Természetbarát is. Azért jelentetik meg, hogy „a mindennapi munkásélet egyhangúságába egy kis derült, napsugarat, friss levegőt vigyenek. Hadba szálljanak a munkásság körében uralkodó, értelmet lenyűgöző, a testi szervezetet senyvesztő, alkoholos szórakozásokkal, hogy helyébe a turistáskodás egészséges és testedző szórakozását emeljék, miáltal a munkásmozgalomnak is hasznára kívánnak lenni.”²¹

Egy csaknem kizárólag nyomdászokból álló szerény kis társaság kezdte a rendszeres kirándulásokat. Ezekről statisztikát 1910. január 1-től vezetnek. Az első évben 1208 férfi, 96 nő, 318 közelebről meg nem határozott vendég, a másodikban 835 férfi, 276 nő, 550 vendég vesz részt ezeken. Később még többen. Hatvanan mentek el a Magas Tátrába, néhányan pedig a Raxon, Schneebergen, a tiroli hegyekben jártak. 1912-ben a budapesti csoport taglétszáma már 254. Csak szervezett munkások és céljaikkal „rokonszervező progresszív gondolkodású egyének” lehetnek tagok.²²

Az 1911. februári közgyűlés a vidékről érkezett levelek hatására felhatalmazza a vezetőséget vidéki csoportok alakítására.

„Nagy dolog ilyesmi vidéken — írja a Természetbarát —, az előítélettől terhes kisvárosi ember kizárólag alkoholos szórakozása, egy minden ízében forradalmi változással, egy új szórakozással találta magát szemközt... a vidéken a népies turisztika terjesztésére a munkásmozgalom pionérai (nálunk Ferenczy Jánosék) vállalkoztak, mely biztos záloga azok helyesirányú továbbfejlődésének.”

Az első vidéki csoport Pozsonyban létesült. Mivel Pozsonynak — különösen munkásmozgalmi téren — szoros kapcsolata volt Sopronnal, érdemes közelebről is megismerkednünk velük.

Már 1907-ben alakítottak egy asztaltársaságot, s még előbb: a szervezett munkások a dalárda keretében kirándulgattak. A túlzott alkoholélvezet azonban lerontotta annak hatását — írják egy jelentésükben. A rövid életű *Tischgesellschaft der Arbeitertouristen* megszűnése után beléptek a *Touristenverein*, der *Naturfreunde*-ba, majd onnan, minden gúnyolódás és lekicsinylő megjegyzés ellenére, bizva ügyükben, csatlakoztak a budapestiek mozgalmához.

20 21 Természetbarát I. évf. (1912) 1. sz.

22 1911. febr. kgy. hat. Természetbarát I. évf. 1. sz.

1911. június 3–4-re, a pünkösdi ünnepekre, közös kirándulást hirdettek a Népszavában a Kis-Kárpátokba. Erre a rendezésre a budapestiek és természetesen a pozsonyiakon kívül hivatalosak voltak a bécsiek és a soproniak is. A nemzetközi találkozó sikeresen zajlott le, sajnos azonban a soproniak nélkül.²³

Hiába volt az országos egyesületnek 1912 végére 15 jól működő vidéki csoportja, hiába volt Pozsony vagy Bécs, Bécsújhely, Nagymarton és a többi osztrák jellegű csoport-székhely közelsége, a soproni csoportnak nem sikerült meggyökeresednie, mert alulról jövő kezdeményezés, valamennyire széles tömegbázis híján *felülről* akarták megszervezni. Ezért van az, hogy a más területeken annyira tevékeny alapítók — mint turisták — egyetlen rendezvényt sem tudtak összehozni. Erre célzott a Népszava 1911. június 11-i számában, mikor a szervezés akadályaként a nagyipart és a vele járó intenzívebb szakszervezeti és politikai életet jelöli meg. Vagy ahogy Király Albert országos elnök 1913. április 3-án tartott közgyűlési beszámolójában — számunkra már nem egészen világosan — meghatározta:

„Sajnálattal kell megemlékezni a soproni és kaposvári csoportokról, melyek személyi eltolódások miatt megszűntek.”²⁴

Fürész Gyula, Ferenczy János, Berczeller Adolf és társaik rövidesen bebizonyították, hogy ha a turisták nem is számíthattak rájuk, a munkásmozgalom annál inkább. Ezek a baloldali szociáldemokraták a Tanácsköztársaság kikiáltásakor már kommunistákká fejlődve részt vettek az első soproni munkás-, katona- és paraszttanács munkájában, s mindvégig dolgoztak annak szűkebb bizottságaiban is.²⁵ A bukás után legtöbbjük Ausztriába emigrált. Itt aztán végre megtalálták a kapcsolatot a turistákkal is. Felveszik a kapcsolatot a bécsújhelyi természetbarátokkal, hogy később, mikor hazatérhetnek, okulva az első kísérlet kudarcán, olyanformán szervezzék újjá a soproni csoportot, hogy az az új helyzet munkásmozgalmi feladatainak megfeleljen, hogy a politikamentesség hangoztatásával nehezebb időkben a harcos szociáldemokraták, köztük egy-két kommunista menedéke lehessen, és a kevésbé harcosak, az éppen csak eszmélők gyülekezőhelye, a lehetőségekhez mérten iskolája is. Ezt a gondolatot legjobban az a levél fejezi ki, melyet az országos központ alelnöke küldött a csoport címére 1923 áprilisában. Egy mondatát idézem:

„Testvéri kézzorításunkat küldjük bátorításunkkal egyetemben, hogy küldetéseket — mellyel munkásterveink lelkébe világot gyújtotok, mellyel megmutatjátok az utat, mely a felszabaduláshoz vezet — siker koronázza!”²⁶

Ez a szervezés most már sikerült, de hogyan vált egyáltalán lehetségessé a fehérterror idején? A válaszadás nem egyszerű. A turistaságtól egészen távolálló tárgykörrel kell kezdenem.

A soproni és Sopron környéki németiség helyzetével. Ezek a német nyelvterület szélén, attól meglehetősen elzárkózva éltek önálló életüket századokon át. A népszavazás eredménye kedvező volt. Sok német anyanyelvű inkább félt

23 Népszava 1911. máj. 14. és jún. 14. számaiban.

24 Természetbarát II. évf. (1913) 1. sz.-ban.

25 Megválasztásukról a Soproni Vörös Ujság ápr. 9-i számában olvashatunk. A munkástanács ülését Fürész Gyula nyitja meg (jún. 18.) stb.

26 A Természetbarátok iratanyagában (levéltári letét).

egy osztrák kommunizmustól, mint a magyar ellenforradalomtól.²⁷ Viszont azoknak jórésze, akik Ausztriára szavaztak, a szociáldemokrata Renner szociáldemokrata Ausztriájához szerettek volna tartozni. S hiába cirkáltak az utcákon a rendőrök, az Ikván túli házak falain nem volt ritka a sarló és kalapács.²⁸

Hogy mennyire így volt, azt különösen a nemzetgyűlési választások mutatták meg. 1922 késő tavaszán két fordulóban ütötték el az egymással marakodó kormánypártiakat és legitimistákat az országgyűlési mandátumtól. Pedig az egyik jelölt, gróf Klebelsberg Kunó akkor belügyminiszter volt (maga Bethlen is korteskedett mellette egy kaszinóbeli népgyűlésen), a másik pedig gróf Andrassy Gyula, a volt Monarchia ismert államférfia, akit Apponyi Albert gróf támogatott. Helyettük megválasztották azt a *dr. Hébelt Edét*²⁹, miskolci jogakadémiai tanárt, akit a rendőrség a választásig nem engedett a városba jönni, mert baloldali szociáldemokrata nézetei miatt rendőri felügyelet alatt állt. Kik választották meg? A munkások és a gazdapolgárok. Akik bemutatták a választóknak, többnyire németül beszéltek.

Az eredmény hideg zuhany volt a jobboldalra. S magyarázata annak, hogy miként lehetett nálunk 1923-ban szociáldemokrata ihletésű turista egyesületet alapítani.

1923. április 15-én vasárnap délelőtt az egyik gazdanegyedbeli kocsmá különtermében 10 nyomdász és 14–15 mindenféle foglalkozású munkásember újjáalakította a *Magyarországi Természetbarátok Turista Egyesületének soproni csoportját*.³⁰ S bár messze volt innen a párthelyiség, egy nyomozó és két rendőr figyelte őket. A résztvevők alighanem mind tagjai voltak ennek a pártnak, többen közülük tisztséget viseltek a Tanácsköztársaság idején, s most bécsi, Bécs környéki emigrációból tértek haza.

Délután családi kirándulás volt, ezen közel százan vettek részt. Feltehetően a Testvériség munkásdalárda tagjai is. A továbbiakban sokszor rendeznek közös kirándulást a Fáber-rétre (1924-ből fénykép van róla) vagy máshová, közös ünnepélyeket tartanak, s annyira keveredik a tagság, hogy sokszor nem lehet tudni, ki milyen minőségben van jelen.³¹

A rendszeres kirándulásokat éppúgy hirdetik, mint a *Dunántúli Turista Egyesületét*. A Kaszinó kerítésén lévő táblájukat ugyan többször is összetörik „ismeretlen tettesek”, de közleményeik rendszeresen megjelenhetnek a soproni polgári sajtóban.

Egyébként nem sok gondot fordítanak az írásbeliségre. Jegyzőkönyv ebből az időszakból nem maradt, németül vezetett pénztárnaplójuk rendetlen, a mégis előforduló szépen letisztázott oldalak valamelyik fiatal dicsérik. Müllner Antal pénztárosnak (különben pékmester) nem volt sok kedve az ilyesmire. Nem is az volt a lényeg. Mentek a szabadba és egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Az első év végén már 65 a fizető tagok száma (közülük 4 a nő). 47 túrát rendeztek, ebből négy magastúra volt, összesen 640 résztvevővel. Az Oeden-

27 Sopron és a nyolc község érvényes szavazatainak 63,6%-a esett Magyarországra. Sopron eredménye külön: 71,2%.

28 Egy röpcédulán az áll, hogy a kormány semmit sem valósított meg a német ajkúaknak tett ígéreteiből (Sopronvármegye, 1922. máj. 20.)

29 Fényképét 1. SSz XIII. évf. (1959.) 142 l.

30 Sopronvármegye 1923. ápr. 17. Korabeli hivatalos iratok nincsenek róla.

31 Ifj. Schottan Rezső szóbeli közlése.

burger Zeitungban közölt beszámolójuk első közgyűlésükről azzal a kívánsággal zárul, hogy jó lenne, ha minél több természetet kedvelő csatlakozna hozzájuk, főleg munkás és kispolgár, és ahelyett hogy szabadidejét füstös helyiségekben töltené, a szabad természetben vándoroljon.

A szép indulást azonban hamarosan visszaesés követte.

Az egyesület bázisa 1911 óta lényegében nem sokat változott. Érdekes adat, hogy a Tanácsköztársaság idején munkászászlóaljat akartak felállítani igazi proletárokból, s a jelentkezett 1500 szervezett munkás közül kerek 350 vált be (Soproni Vörös Újság). A 3–400 fős bázis amennyivel csökkent az emigrálások, letartóztatások stb. miatt, annyival növekedett a textilipar fejlődése révén. Az egyesület 1924–25-ben mutatkozó visszafejlődésének inkább az volt az oka, hogy az elnök — Buczolic István — túlságosan szigorúan vette a tartózkodást az alkoholos szórakozásoktól. És talán nem elég diplomatikusan irányította a tagságot a rendszeres turistáskodás felé. Amint az újdonság varázsa elmúlt, a rendszeresség nyüggé kezdett válni, s jobban esett a sánta Souchomel szabót követve az első Fáber-réti bódéba betérni, vagy a vendéglők hűvös kerthelyiségeiben letelepedni, mint izzadva róni a kilométereket a rendszeresség, az eszme nevében.

Buczolic visszavonult. Nemsokára a Hubertus-lak gondnokaként látjuk viszont³².

Utóda Kehl József nyomász. Leveleit németül írja, s ízig-vérig szociáldemokrata, a nem túlságosan forradalmi fajtából. Középutas vezetése egyelőre csak a taglétszám lassú növekedésében mutatkozott meg. Ez pedig annak volt köszönhető, hogy egyre több kispolgár került az egyesület vonzási körébe. Ezért nem okozhattak nagyobb megrázkódtatást az 1927 szeptemberében tartott házkutatások és kihallgatások. Újságban sietett kijelenteni a vezetőség, hogy nem történt letartóztatás és nem érti az egészet. A rendőrség magatartása nemcsak nem akadályozta az egyesületet működésében, hanem inkább lendített rajta. Bizonyítani kellett politikamentességüket, s ezt úgy érték el, hogy nem válogatták meg, kiket vesznek be a tagok közé.

A szociáldemokrata párt amúgy is kezdte elveszíteni a népszerűségét. Városbeli szereplése nem hozott változást a munkástömegek életében, sőt a mindinkább növekvő infláció és munkanélküliség, az ezek elleni egyre hiábavalóbb harc felőrölte az erejét. Így történhetett meg az a kínos eset, hogy az 1926. december 12-én megtartott országgyűlési nyílt választásokon Hébelt Edére mindössze 350-en szavaztak. Még azok se mind, akik az ajánlási ívet aláírták.³³ A szám érdekesen jelzi a törzsgárda évtizedes állandóságát. 1911-ben, 1919-ben és 1926-ban egyaránt 3–400 a szervezett és öntudatos munkások száma. 1922-t nem lehetett megismételni.

A népszavazás nimbuszával övezett Sopron uralkodó osztálya végre biztonságban érezte magát. Megtalálták a kapcsolatot a fővárosiakkal, az államvezetéssel, s megtalálták a kapcsolatot az osztrák polgársággal is. A kereskedelem összeszedte magát, a textilipar fellendült. Ekkor már megszűnt az inflá-

³² 1926-ban adómérséklést kér. A beadvány piszkozata a 26. sz. jegyzetben említett levél hátlapján.

³³ Hébelt maga mondta ezt az Oedenburger Zeitung cikkírója szerint (1926. dec. 14.). Bár ugyanekkor az Egyletek Törzskönyve szerint 2800 tagja van a pártnak...

ció, bevezették a pengőt (1926), amerikai segílyt kaptak a városok. A polgármester többször hangoztatta, hogy lényegében felszámolták nálunk a munkanélküliséget. A polgári közvélemény szerint, aki mégis munka nélkül maradt, az vagy nem bírt dolgozni, vagy nem is akart.

Népkonyha, karácsonyi segíly, inségmunka, a különböző egyesületek jótevékenykedése, ezzel kapcsolatos érzélgős cikkek a lapokban s kitoloncolási határozatok a városházán: ez a soproni munkanélküliség. A szociáldemokrata párt, élén Ferenczy Jánossal és Linka Józseffel *beadványokkal* semmit sem segíthetett ezen.³⁴

Ágfalván ugyan még alakul egy új munkásszervezet, a *Morgenrot* (Hajnalpír) elnevezésű dalárda 1927 tavaszán, Sopronbánfalván pedig még a harmincas évek elején is szociáldemokraták a hangadók, a távolabbi környéken azonban sorra oszlanak fel szervezeteik.³⁵

A Természetbarátok Egyesülete — világosan bizonyítva jobbra tolódását — hirtelen fejlődni kezd. 1926-ban még csak 66, 27-ben már 73 tag fizet tagdíjat, a következő két évben pedig felszökik a létszám 110-re, illetve 201-re. A munkások mellett feltűnnek a kereskedők és az ügyvédek, a fogtechnikusok és a tanárok is. Fel lehet-e tételezni ezekről vagy a baptista lelkeszről — mert az is akad köztük —, hogy ha már nem munkások, legalább rokonszenveznek a munkásmozgalommal? Aligha felelnek meg az alapszabályoknak, Tagok mégis. Ennek két oka van. Valamiért érdekükben áll a belépés. Ez az egyik. Valamiért szűkség van rájuk az egyesületben. Ez a másik.

Kihasztnálták mindazt a kedvezményt, amelyet a természetbarátok nemzetközisége Ausztriában vagy Svájcban, vonaton vagy menedékházban jelentett. De lefizették a tagdíjat, s az egyesületnek végtére is ez volt a fontos. A vezetőség ugyanis nagy fába vágta a fejszét. Elhatározták, hogy ha török, ha szakad, gyönyörű nagy menedékházat fognak építeni a Himmelstron-on. A magyarul Istenszékének nevezett domb a soproni erdők délkeleti csücskén, a harkai gazdák szőlei közt terült el, bozóttal borított teteje közvetlenül az osztrák határon. Szép kilátása és régészeti leletei miatt már évtizedek óta eléggé ismert, de mégis távol minden forgalomtól. Egy major a közelben, italt és némi ételmet is lehetett ott kapni. Hogy miért éppen erre a helyre esett a választásuk, nem egészen világos. Igaz, már 1923-ban vezettek ide túrát³⁶, viszont az is igaz, hogy nem többet és nem kevesebbet, mint évek során a Dunántúli Turista Egyesület.

Politikai magyarázata elfogadható, csak éppen bizonyíték nincs rá. A hely kedvező az illegális találkozókra, május elsejék megünneplésére nemcsak földrajzilag, hanem közigazgatási szempontból is. Ez már a megye területe, de még a város erdeje. A rendőrség hatáskörén túl, a csendőrségén talán még innen. Az ötlet születését nem lehet határozottan az 1927-ben lezajlott házkutatásokkal összefüggésbe hozni. Állítólag már 24-ben elhatározták, írásban viszont csak az 1929-es pénztárkönyvben jelentkezik (a telek megvétele). Az esetleges politikai indokok amúgy is háttérbe szorultak. A kirakatban az akkori többség elképzelése áll: legyünk mi is olyanok mint a nagy egyesületek, mint a polgárok általában. Legyen nekünk is könyvtárunk (nagyobb része német- és ma-

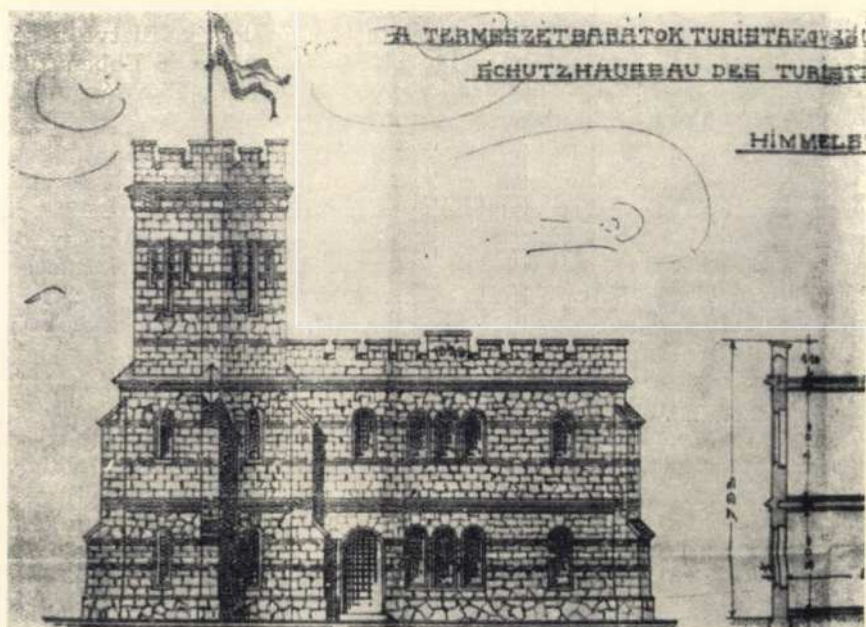
34 Pl. az inségmunkák órabérének javítása (XV. 200/1929), vagy: karácsonyi segíly iránti kérvény (III. 235/1929). Nemcsak ezek nem sikerültek, még a Korona szállóbeli helyiségeit is elveszítette (1930-ban, IV. 40.928. sz. iratcsomóban).

35 Peresztzeg, Nagycenk, Sopronbánfalva...

36 1923. máj. 13. (a Sopronvármegye közlése).

gyar nyelvű divatos regény), minél nagyobb önállóságunk s legalább olyan menedékházunk mint amilyent az országos központ épített Kevélynyergen 1928-ban 120 férőhellyel, saját villanyteleppel. Vagy olyan, amilyenek tucatjával vannak a szomszédos Ausztriában, vagy amilyen a Hubertusz, a Hatvanház. Valami szépnek, gyönyörűnek kell lennie. Legyen hatalmas, romantikus, hirdesse a szegény turisták erejét.

Elkészült a terv. Kőből képzelt dómmal keresztezett várkastély. A giccs születésében az építőmester a főbűnös, de az egyszerű tagság még ma is sajnálja, hogy annak idején nem futotta a pénzükből.³⁷ Hogy ez az álompalota mennyire hamisítatlan kispolgári elképzelés, arra legjobb bizonyíték harminc évvel korábbi elődje: a Károly-vár ugyancsak pénziány miatt megbukott múlt

A Természetbarátok menedékházának tervezete

század végi terve. (Sztintén dómmal keresztezett várkastély még a toronytetőn is műromokkal. Egy újság címlapján jelent meg 1896-ban. Az olvasók hetekig lelkesedve írtak róla.) S hogy ne higgyük: ez a polgári ízlés már a múlté, éppen történetünk idején folyik a vita arról, hogy műromokkal kellene betelepíteni az Erzsébet-kertet. Tanárok és cserkészek javasolják...

A nagy ábrándokat végül mégis csak el kellett vetni, de ebbe belebukott az egész vezetőség. A lényegesen egyszerűbb, díztelen, emeletes kis ház kopár hálótermeivel és örökké füstölő tűzhelyével 1930-tól 1937-ig épült, s csak ennek az évnek szeptemberében vált alkalmassá arra, hogy harminc hálóvendéget befogadjon. De azon túl is elnyelt minden pénzt, amit a csoport össze tudott szedni, sőt majdnem elnyelte a csoportot is. A bécsiek, akiktől az építkezés

37 ifj. Schottan Rezső és Márkus Ferenc szóbeli közlése.

megkezdésekor tanácsokat kértek, megjósolták, hogy a kirándulások helyett szervezett munkatúrák sok tagot elkedvetlenítenek. Valóban: a tagság létszáma 1937-re 34-re csökkent. Ennek azonban nem csak az istenszéki munka volt az oka, ott amúgy sem dolgoztak valami sokan, hanem az, hogy a jobboldali osztályok kormány egyre szigorúbb intézkedéseket hozott a munkásság és szervezetei ellen. Megszűntek a kedvezmények. A létszám apadásával egyre fogyott az anyagi alap. A városhoz hiába fordultak segítségért. A terület nem tartozott a hatáskörébe: könnyen mondhatott nemet. A turisták csúcsszervezete, a Magyar Turista Szövetség csak fanyalogva adott, s a Természetbarátok budapesti központjától is csak ritkán csurrant-cseppent a pénz. Ez érthető is: a nehéz körülmények közt működő nagy egyesület háromezres taglétszámához képest a soproni csoport bizony kicsi volt, aligha számíthatott komolyabb támogatásra. Ezt persze nehéz volt belátniok a saját problémáiktól messzebb nem látó soproniaknak. Így aztán levelezésüket a bizalmatlan óvatosság, illetve a sértett büszkeség jellemezte. Nemegyszer szinte a szakításig kiélezve. Ebben különösen Kurz Antal járt elől, akit a rokonszenves Kirnbauer öngyilkossága után választottak elnökükké a soproniak.³⁸

A viták elsimultak, a berendezés úgy-ahogy elkészült, s végre 1937. szeptember 26-án megtarthatták az avatóünnepséget. Az építkezés, a környék rendezése, a felszerelés kiegészítése tulajdonképpen a ház létezésének utolsó pillanatáig tartott, de azért már most is volt mit látnia az ünneplő közönségnek. Persze nem mindenki a pozitívumot kereste. Egyes jobboldali elemek észrevették, hogy nincs zászló a házon, s megbotránkozva hallgatták az ünnepi szónokot, Mónus Illést, a szociáldemokrata párt egyik ideológusát, aki hosszú beszédében sem az istent, sem a hazát nem említette.³⁹ Ekkor kap először sajtónyilvánosságot Sopronban a polgárok viszolygása a természetbarátokkal szemben. De hogy mitől félnek, azt már korábban tudták. 1930-ban felhívják a Dunántúli Turista Egyesület vezetőségének figyelmét arra, hogy a Természetbarátok célja „voltaképpen a szovjeterkölcsök ápolása és terjesztése és kommunista propaganda kifejtése.”⁴⁰

Ez azért kissé túlzás. A kisemberek jóideig nem is hitték el. A munkaadók – cipészek, szabók, iparosok – könnyebben engedték el alkalmazottaikat az egyesületbe, mint a szakszervezetbe. Így vált lehetségessé az, hogy ha valakit nagyon szorongattak meggyőződése miatt a munkahelyén, kilépett a szakszervezetből, belépett, vagy odasodródott a természetbarátokhoz, hiszen ugyanazokkal volt együtt továbbra is.⁴¹ Az pedig kétségtelen, hogy volt néhány kommunista közöttük, s ha a többség nem is akart politizálni, akadtak, akik kommunistákat bujtattak, röplapokat terjesztettek, még Dimitrov Ausztriából csempészett kiáltványát is, és sztrájkokat szerveztek, hol itt, hol ott. Sajnos

38 Míg Kirnbauer Ferenc nyomdász volt, Kurz Antal elnöksége már a vasasok térhódításának bizonyítéka. A vasöntöde élmunkása majd művezetője 1924 óta tagja az egyesületnek. 1935-től elnök.

39 Néma tüntetés az Istenszéken az Isten és a haza fogalma ellen (Soproni Hírlap 1937. szept. 28.)

40 Levél az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligától 1930. május 25-én (a Természetbarátok iratanyagában).

41 Márkus Ferenc cipészsegéd, szakszervezeti, majd egyesületi tag szóbeli közlése saját esetéről.

azonban mindössze 25–30 emberről van szó, a létszám most már mindinkább csökken.

A szociáldemokrácia sorait azonban nemcsak a keresztény nemzeti irányzat gyengítette. A gazdasági válság okozta munkanélküliség számos munkáscsaládot juttatott a város szegénynegyedébe, a Kurucdombra. Ezek javarésze németajkú volt. Ők meg az elégedetlen gazdapolgárok – a mindig szociáldemokrata sopronbánfalviak többségével együtt – különös változáson mentek át. A bizonytalan gazdasági helyzet, szembeállítva a hitleri Németország propagandájával, egyre jobban kiélezte a nemzetiségi ellentéteket. Bánfalvi suhancok kiránduló magyar iskolásokat dobálnak meg. Ugyanakkor egyre fokozódik a Turul és az Ébredő Magyarok tevékenysége. Csakhogy az Ausztriában bekövetkezett változások, Hitler bevonulása, a szocialista eszméket csak félig-meddig megemésztett emberekből nagyon hamar nagynémet vágyálmokat kergető nemzeti szocialistákat alakítanak ki. Ezt a folyamatot csak siettetni a nyári szünetekben egyre gátlástalanabban agitáló német diákok feltűnése. Amikor a Jugoszlávia ellen induló német katonák átvonulnak a városon, rémült polgárok számolnak be a törvényhatósági bizottságban a városházán arról, hogy a kurucdombi „xindli” – ki tudja honnan szerzett – *gazdag* élelmiszer-ajándékokkal kedveskedik nekik.

Ez a változás tapasztalható a természetbarátok körein belül is. Az alig néhány évet élt sopronbánfalvi csoportot ezért kell felszámolniok, s jegyzőkönyvileg kell megtagadniok mindennemű közösséget saját hajdani alelnökükkel, Knabel Nándorral, mikor az náci agitátorként bírósági ügybe keveredett.⁴²

A szerény és folyton válságokkal küzdő német népművelési egyesületből kinőtt csizmás Volksbund így söpörte el a szociáldemokrácia utolsó nagyobb csoportjait is, s velük az egyesület bázisának nagy részét. Mos már hiába törekednek új tagok szerzésére, legfeljebb a Testvériség dalárda fogyó létszámából tudnak néhányat magukba olvasztani. Behívások, deportálások is gyengítik soraikat. Ugyanakkor a Dunántúli Turista Egyesület taglétszáma eléri és túlhaladja a nyolcszázat 1944-ben.⁴³

Most már csak az volt hátra, hogy a megmaradtak az egyesület vagyonával együtt valahogyan átvészeljék a háborút. Horváth Sándor szabómester (1939 óta elnöke a természetbarátoknak és a dalárdának is) lakásán rejtette el a menedékház pokrócait, lepedőit és az iratokat; néhány egyéb tárgyat a dalárda értékeivel együtt regényes körülmények közt helyeztek biztonságba az egyleti helyiségből a németek bevonulásakor. Mindkét egyesületet néhány nappal később, 1944. márciusában feloszlatták.

A menedékházat a Dunántúli Turista Egyesület kapta meg, bár a leventék is szemet vetettek rá.

A felszabadulás utáni első hónapok még nem voltak alkalmasak a turisztakodás újrakezdésére, de már 1946. január 15-én összeültek a szociáldemokrata párt székházában az Ógabona téren, hogy előkészítsék az újjáalakulást. Tizenketten a régiek közül, a többi hét különböző funkcionárius. 1948-ra már húszan vannak régiek, ekkor különben 74 az összlétszám, egy év múlva pedig

42 Leleplezte a rendőrség a vörös szociból „nácivá lett” Knabel és tizenegy társának röpcédula manőverét. Soproni Hírlap 1939. febr. 17.

43 Egyletek törzskönyve. Kimutatás 1927-ből: 801 tag. Ez a szám megmaradt.

88. A Dunántúli Turista Egyesület megszűnt, az üzemek sportegyesületeinek néhány turistaszakosztályán kívül csak a természetbarátokhoz léphettek be a szervezeten kirándulni akarók. Megindították az újjáépítést. Némi huzavona után átvették a Dunántúli Turista Egyesület létesítményeit, a Muck-kilátó melletti István-menedékházat — mivel kevés kárt szenvedett — rövidesen üzemeltethették, az Istenszéki menedékházat rendbehozták, a Hatvan-ház egy részét szintén. Kirándulásokat szerveztek, csoportokat fogadtak, igyekeztek mindenből kivenni a részüket, mégis: 1950-re már csak 26 a létszámuk, s még abban az évben beolvadnak a Vasas Sport Egyesület turista szakosztályába.⁴⁴

Az, hogy a felszabadulás nem jelentett virágkort a soproni természetbarátok mozgalmában, az számos okkal magyarázható. Nem lehetett ugyanis folytatni ott, ahol abba hagyták. Az ellenzékieskedésnek semmi értelme sem volt, az országos központ viszont tájékozatlan és bürokratikus intézkedéseivel gúzsba kötötte még a jogos önállóságot is. (A soproniak Ferenczy Jánosról nevezték el az István-menedékházat. A központ válasza: megkérdezték, ki volt az a Ferenczy János, ők még nem hallottak róla.)

A legnagyobb baj azonban a lassú elöregedés volt. Már 1923-tól, de különösen 1930-tól kezdve megfigyelhető. 20 éven aluli 1932 óta mindössze kettő lépett be, s 1949-ben az átlagos életkor 40,9 év...⁴⁵ Ez nemcsak azért következett be, mert az egyesület bázisa a már tárgyalt politikai okokból évről évre szűkült, hanem azért is, mert a turistaság bizonyos formái felett — legalábbis nálunk — már eljárt az idő. Ez 1945 után vált nyilvánvalóvá. A fiatalok számára nem elég érdekes a szervezett vándorlás, amit pedig egy ilyen egyesület régen kedvezményként nyújtani tudott — folyóirat, könyv, utazás, fürdőzés —, ma már mindenki számára egyesületen kívül is elérhető. Sport lett a természetjárás, versenysport, s aki egyesületben van, annak a régi egészsznapos túrák útvonlát másfél, két óra alatt kell végigrohanni.⁴⁶

Erről azonban nem kell ítéletet mondanunk, hiszen ez már nem a soproni munkás turisták története, hanem a jelen.

44 Jkv. az 1950. okt. 19.-i vál. ülésről.

45 A tagnévsorok alapján számolva.

46 Egésznapos túra volt például 1923. aug. 5-én vasárnap reggel 5-től: Széchenyi tér—Deákkút—Fáber-rét—Vadászforrás—Istenszéke—Lövölde útvonal. (Sopronvármegye 1923. aug. 4.) Az 1964-ben, az ünnepi hetek idején tartott terepversenyen a Béka-tó—Várhely távolságot (oda-vissza) kerek másfél óra alatt tette meg a győztes versenyző.

Petőfi egyik tanárának soproni kapcsolatai

Írta: Jakus Lajos

Legnagyobb költőnk egykori tanára Sárszentlőrincen, *Lehr András*, köztudomás szerint később Sopronban tanított és ott is halt meg. Irodalomtörténet-írásunk Petőfinek más tanáráról nem tud Sopronnal kapcsolatosan. Legújabb kutatásunk derítette fel, hogy *Haag Péter* is tanította Lőrincen Petőfit az 1831–32. tanévben, s a tanárt szoros kapcsolat fűzte Sopronhoz. *Ott diákoskodott, nevelősködött, onnan nősült, oda tért vissza, tragikus pályafutása után e város temetője fogadta be.*

Sehol egy szóval sem említi Petőfi vagy Lőrincen vele együtt tanuló osztálytársai Haag nevét. Sopronban 1839–40 között, amikor a költő ott katonászkodik, bőven kínálkozott volna alkalom az akkor már ott lakó egykori tanárral való kapcsolat felújítására, azonban ennek semmi nyomát nem találjuk. Olyan megrázó és szomorú emlékek fűződtek Petőfinek és Sopronban tanuló egykori osztálytársának, Sass Istvánnak Haag Péter személyéhez, melyek kerültek még a vele való találkozást is. A rendkívüli tehetségű tanár ugyanis időnként elmebajban szenvedett. Nevelői működése alatt ötször tört ki rajta. Végül botrányos körülmények között elhagyta vele állását.

Petőfi félévig tanult Haag tanítványaként. Szem- és fültanúja volt a megháborodott elméjű tanár tetteinek és kijelentéseinek. Fegyelmi bírósága Petrovics Sándort, Sass Istvánt és osztálytársait tanúknak akarja felhasználni ellene. A gyermek-Petőfi és néhányan nem vallanak tanáruk ellen, Sass István és mások igen...

Az elmebajos tanár *parasztlázadásra szitott, arra biztatta a falvak jobbágyait, hogy gyilkolják le uraikat, eljött az ideje felszabadulásuknak. Petőfit és osztálytársait arra oktatja, hogy az urak a szegény nép vérszopói, azok verejtékén élnek.* Lázításért börtönbe „hurcolják” megkötözve, onnan ispotályba szállítják. Megszökve visszatér katedrájára tanítani. Vajon milyen nyomokat hagyhattak a kilenc éves gyermekben ezek az emlékek? Eddig — mint ismeretlen tényekkel — nem számolhattunk velük. Haag Péter személyének vizsgálata, élettörténetének felkutatása indokolt a gyermek-Petőfire gyakorolt hatás tanulmányozására. Az alábbi sorokban közelebbről soproni kapcsolataival foglalkozunk, lőrinci működésére csak vázlatosan utalhatunk a hely szűke miatt. Haag Péter családja a 18. szd. elején telepítéssel került Németország Hessen-tartományából a Tolna megyei Bonyhádra.¹ Édesapja órásmester, 1789-ben házasodik. Harmadik gyermekük Péter 1793. I. 6-án született.² A szülők korai halála után árván maradt ifjú az 1806-tól fennálló sárszentlőrinci evangélikus esperesi gimnáziumba kerül 1809-ben, 16 éves korában beiratkozik Unger Mihály professzor keze alá. Három évi tanulmány után syntaxista végbizonyítvánnyal a helybeli falusi iskola preceptorának fogadják fel 1813. március 15-én. Két évig működik itt szorgalmasan. Balassa János lelkész 1815. szept. 21-én kelt ajánlásával felvételt nyer a soproni evangélikus liceumba.³ Rokoni kapcsolatai ré-

1 Schmidt János: Német telepések bevándorlása Hessenből Tolna—Baranya—Somogyba a XVIII. század első felében. (Győr, 1939.)

2 Haag Henrik házasságkötése és Haag Péter születési adatai a majosi evangélikus anyakönyvben található.

3 A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárának irattárában. Fasc. 31. No. 9. Unger Mihály bizonyítványa Haag Péter részére. 1815. máj. 29. — Uo. Fasc. 31. No. 10. Balassa János bizonyítványa Haag Péternek. 1815. szept. 21.

vén kerülhetett ebbe az ősi iskolavárosba. Haag Konrád polgári takácsmester élt itt, nála kaphatott szállást.⁴ Iskolai tanulmányairól a liceum egykori anyakönyvei tanúskodnak. Az 1815/16. tanévben a rektorikai veterán (felső) osztály eminensei között szerepel neve, az 1816/17. és 1818/19. tanévben pedig az ún. „classis philosophico-theologica” évfolyamának tagja, az utolsó két évben Róth Johanna-ösztöndíjas.⁵ Kiváló szellemi képességét bizonyítja eminens osztályzata. Tökéletesen elsajátítja a latin, görög, francia nyelvet. Ismerjük latin stílusgyakorlatainak témáit is.⁶ Tagja a hazánkban elsőnek megalapított gimnáziumi önképzőkörnek, a Magyar Társaságnak. Az 1818/19. tanévben az „időre tagok” közt szerepel. Egész évben szorgalmasan részt vett a munkában. Szabadon választott első témáját 1818. okt. 24-én mutatja be. Következő a „munkás tagok” által kijelölt 3—4 téma egyikének kidolgozása. Négy alkalommal szerepel 1818. május 8-ig, amikor „közmegegyezésből”, azaz egyhangúlag „munkás taggá” választják. Ebben az esztendőben még kétszer szerepel. A búcsúülésen sapphoi strófákban verset olvas fel. Az örömnapi munkák közé azonban nem került be egyik írása sem.⁷

Tanulmányait befejezve Sopronban nevelői állást vállal Mara László ezredes árvája mellett. Tanítványával együtt kosztos és kvártélyon Gamauf Gottlieb soproni evangélikus lelkésznel él. A tehetségtelen vagy hanyag ifjú Mara a következő esztendőben olyan jó eredményt ér el tanulmányaiban, hogy ez nevelőjében lelki megrázkódtatást idéz elő. 1820. okt. elején történt vele ez a szomorú, tragikus esemény. Maga Haag erről így nyilatkozik később: *„A természeti érzékenységem, mint a sok tanuláson, s elmebeli munkálkodáson által, mint pedig a volt nevendékem, Mara Lajos urfinak, a sok mellette tett fáradozásaim után, váratlanul történt legóhajtottabb megjobbítása által igen nevedvén, nem tsuda, ha Sopronyban a mult october elején a megörvendeztetett szívem legédesebb örömeit nem zárhatván magában, azokat különös eleven-séggel kívánta jó barátival közleni s ha örömeimnek ezen kinyilatkoztatások ellenkezni látszottak az ez előtt tapasztalt, tsendes és alázatos maga viseletével. Noha tehát minden okos embernek is könnyű lett volna által látni, hogy az egész akkori állapotom nem egyéb hanem boldogtalan sorsomnak egyszeri váratlan boldog megváltozásának következése vala: mind az által a soproni doktorok minden igaz ok nélkül az egész városban tébolyodottnak hirdettek, mint elméjében megtébolyodottal úgy bántak vélem és hibás s kegyetlen bánásokkal fel-*

4 Soproni evangélikus anyakönyv. Haag Konrád 1799. II. 4.

5 A soproni Berzsényi Dániel Gimnázium könyvtárának irattára. Anyakönyvek 1815—1819.) A Berzsényi Gimnáziumból nyert adatokért Pröhle Jenő könyvtárosnak tartozom köszönettel.

6 U. o. Schematizmusok 1817—1819. Egyénileg kidolgozott témái: 1817-ben: Omnis malus stultus. 1818-ban: Non videri, sed esse bonum, optima via ad gloriam. 1819-ben: Unum insatabiliter parandum, prospera sui memoria. (Tacitus)

7 U. o. Magyar Társaság jegyzőkönyve 1818—1819. Szereplései: 1818. okt. 24-én: Az ősz, f[olyó beszéd] (azaz próza) Ez az első szabadon választott téma, a következők a „munkás tagok” által kijelölt 3—4 téma egyikének a kidolgozásai. — 1818. nov. 25-én: Ne kevéldjél a földi kintsekkkel. 1819. febr. 6-án: A Testvéri frigyet kár felbontani. 1819. márc. 6-án: Az alkonyodás kellemei. (Ezúttal H. P. és még négy tag „ezen alkalmatossággal munkáik által leginkább megkülönböztették magukat.”) 1819. ápr. 17-én: Ki találja fel a Természetben legnagyobb gyönyörűségét. 1819. május 22-én már mint munkás tag „A Neuho!” címen szabadválasztású témáról olvas fel.

gyullasztván indulatimat, okot nyujtották oly szavakra és tselekedetekre is, melyek egy illendően s okosan gondolkodó elmével meg nem egyeznek."⁸

Így nyilatkozik magáról, de hogyan vélekednek állapotáról orvosai és környezete? A későbbi években betegségével megisméllődő tetteiből arra következtetünk, elmezavarodásának első jelei abban mutatkoztak, hogy a soproni erdőben pőrére vetkőzött. Wágner Ferenc polgármester Gamauf lelkészhez intézett levelének néhány szava utal erre. Értesíti arról, hogy Haag tébolyodottságát neki jelentették azok az asszonyok, akik őt látták az erdőben, és ő maga volt az, aki – mikor kabátját és kalapját elhozta hozzá – azonnal intézkedett, még éjszaka, anélkül, hogy tudta volna, kiről van szó. Így Gamauf bejelentése előtt tudomást szerzett az esetről.⁹

Az ev. líceum (Berzsenyi Gimnázium) udvara 1839-ben.
Vízfestmény a Liszt Ferenc Múzeumban. (Adorján A. felvétele)

Október 5-től Benedek András orvos kezelése alá kerül. Benedek bizonyítványa szerint Haag Péter betegsége téboly (Wahnsin, Magia) volt, mely már a harmadik napon olyan fokot ért el, hogy téveszméktől eredő zavarodottságos kijelentései mellett mindent elpusztítani akart, amit a szobájában talált és az ő környezetét is tettelesen bántalmazta. Szükség volt őt ágyhoz kötni.¹⁰

8 Szekszárdi Állami Levéltár (továbbiakban: Sz. Á. Lt.) Haag jelentése és kérése Tolna vármegyéhez. 1821. I. 10. Hivatalos feljegyzés: 40) 821. E szám alatt intézte el a közgyűlés. Lev. jelzete: 1821:3:2.

9 Sz. Á. Lt. 1821:3:109. Wágner Ferenc soproni polgármester levele Gamauf Gottlieb evang. lelkészhez. 1821. márc. 16.

10 Sz. Á. Lt. 1821:3:109. Benedek András, Zsolnay és Raics doktor orvosi bizonyítványa. 1821. márc. 30.

Az orvos téboly elleni gyógykezelést nyújtott neki. Két másik gyakorló orvossal konziliumot tartott, s velük naponta kétszer felkereste. Közben a betegség kitörését követő napokban Gamauf lelkész – a polgármester és az orvosok tudtával, beleegyezésével – felajánlott, illetve kibérelt számára a külvárosban egy szobát Graf Tobiásnál. Megígérte neki, hogy e helyen is gondoskodik róla és leendő házigazdája vállalja az éjszakai felügyeletét. A lelkész okt. 9-től számított négy hét tartamára vállalta magára ezt a kötelezettséget. Kérte a városi tanácsot, hogy a szülők és minden megélhetés nélkül álló szerencsétlen ifjúról gondoskodják az említett négy hét eltelte után. Szükségesnek véli a brünni vegyes katonai bíróság intézkedését, amelynek védnöksége alatt állt Mara Lajos, mert *szerinte Haag tulajdonképpen neveltjének az áldozata.*¹¹

Sopron város tanácsa még azon a napon ír Tolna megyének és kéri, gondoskodják a szerencsétlen ifjúról, mert Sopronban nincsen olyan intézet, ahol ápolhatnák.¹² Közben Haag betegsége 12. napján állapota annyira javult, hogy erről nem kellett gondoskodni. A három soproni orvos hozzájárult ahhoz, hogy megfelelő kísérettel szülőföldjére, Bonyhádra távozzon. Véleményük szerint betegségéből csak részben gyógyult ki. Nevelői állását közben a liceum rektora átadta Gamauf Vilmos „primanens”-nek, Haag házigazdája fiának, aki a rektor véleménye szerint ezen állását tökéletesen betöltötte.¹³ Haag okt. 22-e után távozott Sopronból s egy hét múlva Bonyhádon tartozkodik rokonságában. Ott él testvére, Haag Kristóf lakatosmester, sógora Erhardt Frigyes szabó.

Sopronban Mara Lajos gyámja az orvosoknak kifizetett gyógyíttatásáért 250 W W Ft-t, azonfelül $\frac{1}{4}$ évi tartáspénz fejében 150 W W forintot.¹⁴ Tolna megye közben megbízza Magyar Kossa Sámuel főbíró, hogy az ifjú állapota felől tájékozódjék. Maga Haag adja meg a választ a tudakozásra. 1821. I. 10-én beadott írásában vázolja betegségének okát, vádolja a soproni orvosokat, amiért elmebajosnak minősítették. Kéri a vármegyét, hogy teljes épelméjűségéről értesítsék Sopron városát és Mara Lajos gondviselőjét, a brünni vegyes katonai bíróságot nevelői állásának visszanyerése céljából. Csatolja Bonyhád város orvosának bizonyítványát, mely szerint „*beteges melancholikus betegségében nemcsak hogy nem szenved többé, hanem közel három hónapja az itt rajta egyáltalán nem vehető észre és a legjobb egészségnek örvend.*” Haag szerint ezt véle társalkodó barátai szintén igazolhatják.¹⁵

Tolna megye Sopron város magistrátusához 1821. I. 23-án írt Haag érdekében. Helyt ad épelméjűségének és gyanúsító vádjainak. Teljes bizodalommal megkéri a nemes városi tanácsot, hogy „*az érdekllett személy sorsát szívére vévén, olyan intézetet tenni ne terheltesen, hogy az ő ügye valódiképpen világosságra hozattatván, amennyire akárminémű vesztesége vagy on, ahogy lehet kipótoltasson és szerencsége helyre állíttasson.*”¹⁶

11 Sz. Á. Lt. Gamauf G. beadványa a soproni tanácshoz. 1820. okt. 9. Lev. jelzet: 1821:3:2.

12 U. o. 1821. okt. 9. Sopron város tanácsa Tolna megyének. Lev. jelzet: 1821:3:2.

13 Sz. Á. Lt. Iskolai bizonyítvány Raics Péter rektortól. 1821. márc. 19. Lev. jelzet: 1821:3:109.

14 Sz. Á. Lt. 1821:3:109. v. Wildan levele a brünni katonai bírósághoz, 1821. ápr. 20.

15 Sz. Á. Lt. 1821:3:2. Schön Miklós orvos bizonyítványa. 1821. január 10.

16 Sz. Á. Lt. 1821. évi közgyűlési jegyzőkönyv 40. sz. Tolna megye Sopron városának. 1821. esztendei Boldogasszony hava 23-án Szekszárd mezővárosban tartott kisgyűléséből. Csatolva hozzá a főbíró jelentése.

A soproni polgármester szavai szerint Tolna megye átirata udvarias és lekötelező volt, a főbíróé és Haagé kevésbé. Haag levele ugyanis a magistratus és a lelkész ellen irányult. Előbbit az intézkedés elhamarkodott voltával, Gamauf lelkészt pedig a főbíróval együtt azzal vádolta, hogy közrejátszott eltávolításában, ezzel állást szerezvén saját fiának. A valóságban ártatlan volt Gamauf ebben, mert amikor fiát ideiglenes megbízásából véglegesen alkalmazni akarták Mara Lajos mellé, nem járult hozzá, s a líceum professzorával együtt más akadémiai jelölt után kutatott, aki elláthatná a nevelői állást, amit végül a kiszemeltek közül a harmadik elnyert.

Közben ugyanis Wildan, az ezredes gyermekeinek gyámja megküldte a brünni katonai bíróságnak Tolna megye vádjait, hogy döntsön Haag visszahelyezése tárgyában. Egyben minden vádpontra megadta válaszát, mellékelve hozzá a soproni doktorok véleményét, a polgármester levelét, a líceum rektora által kiállított nyilatkozatot. Vácolja azokat a lépéseket, melyeket tett Haag gyógyíttatása érdekében, mely szerint kötelességén felül gondoskodott a hatóságokat félrevezető, Gamauffal szemben hálátlanul viselkedő nevelőről. A gyámság nem hajlandó többet áldozni reá.

A *brünni Judicium Delegatum Militare Mixtum* Tolna megyéhez 1821. V. 5-én a fentiek alapján levelet intéz. Megállapítja, hogy Haag eltávolítása nevelői tisztéből mindenre való tekintet nélkül szükségessé vált. Gondozása és eltartása növendékének vagyonából a lehetőségek határán belül biztosítva lesz. Nevezett ifjú gyógyulása esetén korábbi állásába való visszahelyezése kizárólag gyámjától függ. Komoly megfontolást igényel ugyanis ennek a kérdésnek az eldöntése, mert a növendéket nem lehet kitenni hasonló zavaroknak, költségeknek és vigyázni kell arra, hogy neveltetésében újabb akadály ne merülhessen fel.¹⁷

Mindezekről a megye Haagot értesíteni akarta, de az ügy elintézésével megbízott főbíró jelenti, hogy nevezett Bonyhádról elköltözött, s így a bíróság (gyámhatóság) levelét s mellékleteit vele nem közölheti. Rövid időre ugyanis elhelyezkedett Kismányokon iskolamesteri állásban, majd a megüresedett sárszentlőrinci esperesi iskola tanári helyére került, Erhard Sámuel utódaként. Az iskola egykori jeles diákjára és falusi iskolájának preceptorára esett az esperesség választása, annak ellenére, hogy értesültek Sopronban bekövetkezett betegségről. Három esztendeig olyan kiválóan működött, hogy „hamar elnyerte nemcsak a megyebeli közönségnek tiszteletét és bizodalját, hanem elterjedvén általa hasznos sz. lőrinci oskoli intézetünknek híre és dicsérete, még a távolabb helyheztetett megyékből is szaporodott tanítványának száma” — ismerik el feljebbvalói.¹⁸

Közben 1824. ápr. 19-én megnősül, Sopronból elveszi Manninger Rozinát, egy tisztos iparos, Manninger Mátyás kovácsmester lányát. Egyik tanújuk Knöps(?) Gerhard francia nyelvemester, akitől valószínűleg Haag elsajátította maga is ezt a nyelvet. Házasságkötő lelkészük pedig éppen egykori házigazdája, Gamauf Gottlieb, akit annyira megbántott.¹⁹ A következő év tavaszán megszületik első gyermekük. A sok nyomorúság, hányattatás után családi boldogságot,

17 Sz. Á. Lt. 1821:3:109. A brünni *Judicium Delegatum Militare Mixtum* levele Tolna megyéhez. 1821. május 5.

18 Evangélikus Országos Levéltár (Továbbiakban: E. O. Lt.) Dunántúli egyh. ker. I.t. Majosi esperesi gyűlés jkv.-e 1833. V. 8. Jelzete: N. III. 15.

19 Soproni evangélikus egyház házassági anyakönyve: 1824. 25. bejegyzés.

nyugalmat megtaláló 32 éves tanárt tehetségének kibontakozása közben ekkor éri utol ismét tragikus betegsége. Okát később azzal indokolja, hogy egyik tanítványa miatt a helybeli lelkésszel összetűzött, mivel az hatáskörébe avatkozott. Haag ezt iskolája és a maga méltósága megsértésének tartván, sérelmével feletteséhez fordult, aki azonban elégtétel-adás helyett kinevelte őt.²⁰ Igazságérzetében, felzaklatott állapotában ekkor tör ki rajta másodszor elmebaja. Közbotránkozást okoz több helyen.²¹ Tolna és Baranya falvaiban bolyongva „egy általa magyar hazában rövid idő múlva felállítandó új polgári alkotmány és rend-

Haag Péter egykori kétemeletes háza az Új utcában.
Adorján Attila felvétele

tartást hirdetett.” Egy helyettesítésével megbízott ifjút kizavar iskolájából, amikor visszatér. Felettes szervei betegsége fölött szemet hunytak, mivel ismét a rendes kerékvágásba zökkent vissza, semmi következménye nem lett forrongó kijelentéseinek sem.

20 E. O. Lt. Dunántúli ev. egyh. ker. lev. tár. Haag Péter beadványa Kis János püspökhöz. 1832. dec. 8. Jelzete: N. III. 15.

21 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. megye lev. tára 4. csomag. Bizonyítvány Bonyhád m. város bírjától és tanácsától 1834 pünkösöd hava 9.

1828-ban újból jelentkezett betegsége.²² Ekkor az évvégi examen alkalmával tört ki rajta. Okát nem ismerjük, csak következtetjük későbbi megjegyzéseiből, hogy ismét egyéni sérelme válthatta ki feldúlt állapotát. Szerencsére az iskolaév befejeződött, így a tanítványok előmenetelében fennakadást nem okozott. Közbotránkozást okozó tettei kiszivároghva kényelmetlen helyzetbe hozzák felettes szerveit. 1830 tavaszán, húsvét ünnepén ismét kiüt rajta „elmebeli nyavalyája”. Most szerencsére iskolai szünetre esett, így amire tanítványai visszatérnek, addigra meggyógyult.²³

Haagnak az utóbbi két évben jelentkező betegségről, rendkívüli viselkedéséről tanítványai tudomást szerezhettek, tekintélyét azonban ez nem csökkentette. Szüleik nem értesültek a rendkívüli jelenségekről, csak a közelálló felügyelete gondolt aggódva egy újabb bekövetkező esetre, amikor tanítási idő közben érheti roham a szerencsétlen tanárt. Ezért sürgették egy adjunktus (segédtanító) alkalmazását, aki ebben az esetben helyettesítését is elláthatná. Haag iskolájának és személyének varázsereje még nem csökkent. Az új iskolai évben 33 tanuló iratkozik be hozzá. Ott szerepel az új tanítványok között *Petrovics Sándor*, a szabadszállási mézáros fiának neve. *Petrovicsné szept. 28-án íratta be gyermekét Haag iskolájába. Szállásra és kosztra havi 12 Ft. díjért a falu jegyzőjéhez, Hittigh Lajos családjához került.*²⁴ Petőfi szülei azért választották ezt az iskolát, mert gyermekük tiszta magyar környezetben híres tanár keze alatt tanulhatott. *Alig távozik Petrovicsné Lőrincről, egy-két napon belül a szerencsétlen Haag Péteren ismét kitört az elmebaj, Szent Mihály napja táján, immár ötödször s a legsúlyosabb mértékben. Ismét útra kel, faluról falura bolyongva okt. 5-e táján feltűnik a Bonyhád melletti Majos község közelében. „Kiadja magát császárnak, aki alattvalóinak sorsok vizsgálása dolgában incognitoban járná meg a vidéket.”* Mielőtt Majosra bement volna, a határban több szántó-vető láttára a réteken folyó, féltérdig érő s ugrásnyi széles iszapos malomvíz árokban megfürdött meztelenre vetkőzve. Ezután frakkját félvállra vetve a legnagyobb hadonászó lármával bement Majosra. *„Ismét császárnak adván ki magát, a népet a robotnak és dézsmának ezentüli eltörlésével biztatva...”*²⁵

Október 12-én Bonyhádon megismételte lázítását. Perczel Imre szolgabíró azonnal intézkedett elfogatására. Hosszú viaskodás után sikerült bezárni a község fogházába. A szolgabíró innen Szekszárdra vitette az alispánhoz, jelentés kíséretében. Perczel érdekes képet fest jelentésében a jobbágyság hangulatáról: *„Haag Péter már Majos helységben is, amint hallottam, a jobbágyoknak tanárolta, hogy kaszabolják le földesuraikat és ugyan azon bolond, vagy félbolondnak beszédjeit ámbátor a mi békességet szerető jobbágyaink nevetve, mégis titkos meggyőződésből származó gerjedelemmel hallgatják és így a közbátor-ságra nézve, akár bolond, akár józan kutfőből eredt, de annak rendes és pontos sorokba öszve fűzött és szőtt beszédjeit, melyek revolutiót, gyilkolást, vérontást*

22 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. m. lt. 4. cs. 5. folio. Schmidt István paksi iskola tanító bizonyítványa. 1834. május 7. u. o. Kurtz József bizonyítványa. Paks 1834. máj. 5.

23 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. megye lt. G. I. cs. 3. Gyöngön tartott egyh. m. gyűlés. 1830. I. 14. uo. Győry József vallomása. Sz. Lőrincz. 1832. III. 15. Hittigh Lajos nótárius és Kis Mihály öregbíró előtt.

24 Sebestyén Gyula: Adat Petőfi tanuló korából (Hazánk s a Külföld. 1868 okt. 15.)

25 E. O. Lt. Dunántúli kerületi lev. tár. I.² IV. 11-ből. 1834. május 12. Majos. — Schläjer Dániel bíró és esküdtek bizonyítványa.

és rablást foglalták magokban, felette veszedelmesnek véltem lenni...²⁶ Szekszárdon Benyovszky Károly táblabíró és várkapitány vette át Haag Pétert. Mivel meggyőződött Herman János vármegyei orvossal együtt a szerencsétlen beszédéből és tetteiből, hogy valóságos tébolyodott eszű, a fogház helyett a szekszárdi ferences ispotályban helyezték el. Az orvos kúra alá vette s mindaddig gyógyította, míg egy vasárnap, éppen isteni szolgálat alatt, az ispotály kertjéből az ott sétálgató Haag megszökött.²⁷ Visszatérve falujába, iskolájában a felettesei által időközben helyetteséül állított *Lehr András* kandidátust találta. Azonnal elűzi őt is katedrájáról. Átveszi a tanítást, azonban gyakran olyan kijelentéseket tesz tanítványainak, melyek hamarosan az iskola felügyelőinek tudomására jutnak s aggodalommal töltik el őket. Ekkor ismét visszarendelik melléje segédtanítónak *Lehr Andrást*, akit most már megtúrt, „el-szenvedett”.

A következő év január 4-én egyházi felettes hatósága úgy határoz, hogy működését addig felfüggesztik fél évre, amíg orvosi kezeléssel ki nem gyógyíttatja magát teljesen. *Haag azt kérte, hogy Sopronban gyógyíttathassa magát.* Ezt az ügyérel megbízott főbíró helyeselte, de figyelembe véve a rossz időt, feleségét, sok gyermekét, kosztos deákjait, kik távollétében eddig is mindig fejében forogtak, azt ajánlotta neki, hogy csak Szekszárdra menjen Herman orvoshoz. Megígéri, azonban mégsem teszi meg, ehelyett járt-kelt mindenfelé. Otthonléte alatt Lehrt üldözi, aki végül valósággal megszökik tőle, nem bírva tovább rigolyáit.²⁸ Tanítványai között napról napra lazul a fegyelem, erkölcsi romlás jelei mutatkoznak, melyek elburjánzását Haag tanításával okolja egy lőrinci nemes az espereshez írt levelében, s kéri: „*siessen repülő szárnyakon azon 33 nevendéknek segítségére, kik már romlásnak indultak és minél előbb szabadítsa ki azokat, az őket elnyeléssel fenyegető örvényről.*”²⁹

Március 12-én az egyházi iskolai felügyelet tagjai a tanulóknak tesznek fel kérdéseket Haag tanárról. A Balassa lelkész által összeállított 12 kérdés fogalmazványának hátlapjára felsorolja a meghallgatásra kiszemelt diákok nevét: „*Feleljenek: Szetsödi, Zatureczky, Petrovits, Saffaryak mind a ketten, Erhard.*”³⁰

A felszólított diákok konok hallgatását bizonyítja, hogy a kérdésekre egy kivételével nem azok válaszoltak, akiket kijelöltek. Később, néhány nap múlva kitűnik, hogy a nagyobb tanítványok összebeszéltek, a kisebbeket megfenyegették, ha a tanárra vallanak. Március 15-én az alispán jóváhagyásával közös világi- és egyházi bizottság száll ki. Tanítás után hét diákot berendelnek maguk elé vallomásra. A megszeppent tanítványok most már nem hallgatnak. A bizottság megvizsgálta a tanár ellen felhozott vádakat s az alábbi summás végzést hozza: „*A helyszínen törvényesen és pontosan megvizsgáltván, nevezet szerint az előtt több esztendőkkel észre vett, utóbb pedig nyilvánabb és gyakrabban is rájött elmebéli nyavaalyája s a mi is talán ettől viseltetett, egyéb nyilat-*

26 Sz. Á. Lt. Peczeli Imre jelentése Csapó Dániel alispánnak. 1831. okt. 12. Jelzet nélkül. A Csapó-család levéltára.

27 E. O. Lt. Dunántúli egyh. kerületi lev. tár. I.² IV. 11-ből. folio 12. Benyovszky Károly táblabíró várkapitány bizonyítványa. 1834. május 9.

28 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. megye lev. tára 4. cs. I—41 folio. Balassa János levele az espereshez. 1832. febr. 1.

29 U. o. Tóth János lőrinci nemes levele az espereshez. 1832. febr. 12.

30 U. o. folio 26.

koztatásaiban is, tanításaiban is mutatkozott, s a gyenge elméjü ifjuság megvesztegethetésével a köznépek is botránkozásával járható kitsapongásai, több hiteles tanuk vallása- de köztapasztalás szerént is valóságosaknak találtatván, s ennél fogva eránta mint tanító és nevelő eránt mind a szülőknek mind a felvigyázóknak mind az egész közönségnek bizodalma elenyészvén, s e miatt a hasznos oskolai intézetet végpusztulástól méltán féltvén: köz megegyezéssel, egyszersmind köz sajnálkodással kéntelenített a biztos küldöttség azt végezni, hogy tisztelt Haag Péter tanár úr, mint fellyebb irt okból alkalmatlanná lett tanító, ezen oskolai intézet mellől elbocsátassák, azonban egész esztendei fizetése neki meghagyatván." Az ülésükről felvett jegyzőkönyv tartalmazza azt a határozatot is, hogy tüstént Lehr tanítson helyében.³¹

Távozása botrányos körülmények között zajlott le. Az iskolai ajtókon, falakon gúnyolódó és fenyegető írásokat hagyott vissza. Sopronba költözött feleségével és négy apró gyermekével. Haag Sopronban ismét magántanítványokkal foglalkozik, akikkel olyan sikert ér el, hogy régi jóakarója, Tolna megye alispánja ajánlja újból tanítói állás betöltésére, — ha nem is Sárszentlőrincre. Erről ugyanis lebeszélte, mikor azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy segítse vissza régi helyére. Csapó alispánt Pozsonyban kereste fel az országgyűlés alkalmával.³²

Közben azzal fenyegetőzik, hogy a trónusig megy panaszával, ha vissza nem veszik régi állásába. Később könyörög. Vállalná végül azt is, hogy maga mellett saját költségén segédtanítót tartana. Immár öt nevetlen magzatának szomorú sorsát vegyék szívékre, és siessenek segítségére egykori felettesei, kéri kétségbeesve.³³ Az utolsó elutasító határozatot 1834. VII. 9-én hozzák vele szemben. Annyi elégtételt kap, hogy Tanulevelet adnak számára, melyben elismerik érdemeit, de betegsége miatt közsajnálkozással kénytelenek voltak elbocsátani. Kívánják neki, hogy egészségének biztos tartósságához jutva, olyan közhasznú hivatalra léphessen, amilyent egyébként tapasztalt tanítói szép ügyessége érdemelne.³⁴ Az esperesi gyűlés határozatát úgy módosítja az egyházkerületi gyűlés, hogy pénztárából évi 50 Ft segélyt szavaz meg számára, amíg el nem tud helyezkedni. Haag nem fogadja el „maga megsértésének mély érzéséből” — írja felesége. Haagné 1840-ben megtudva, hogy férje minden esztendőben megkaphatta volna ezt az összeget, de még akkor sem bírhatta rá, hogy ezen segedelempénzt könyörögné, maga kérvényezi meg: „magam a gyermekeim buzgó kéréseivel egyesitem alázatos esedezésemet, méltóztasson... nehéz és valóban sajnálható sorsunkat megtekintésétől felbuzdítva, kegyelme-sen rendelni” — írja Kis János költő-püspöknek.³⁵

Ekkor már két gyermekük a soproni líceumban tanul. Kissé érthetetlen, hogy ilyen nagy nyomorról panaszkodik, holott a következő évben 1841. IX. 6-án árverés útján megveszik a Schöllich-örökösöktől 2583 Ft-ért a kétemeletes 115 sz. (ma Új u. 17 sz.) házat.³⁶ 1844-ben maga Haag fordul a superintenciához „mind ez évi, mind a legközelebb múlt évi segedelem pénzért”.³⁷

31 E. O. Lt. Dunántúli egyh. ker. lev. tára N. III. 15.

32 U. o. Csapó Dániel bizonyítványa Haag Péter részére. Pozsony, 1833. június 24. u. o. Kis János püspökhöz irt levele 1833. jún. 24.

33 U. o. Haag beadványa az egyh. kerületi gyűléshez címezve. Sopron, 183 június.

34 E. O. Lt. Dunántúli ker. jkv. 1834. G. 2. III. 11.—1—20 folio.

35 E. O. Lt. Dunántúli ker. lev. tár I.² III. 24. Haagné kérvénye 1840. okt. 6.

36 Csatkai Endre szíves közlése.

37 E. O. Lt. Dunántúli egyh. ker. lt. I.² IV. 11-ből, folio 1, Haag Péter kérvénye. 1844. aug. 10.

Élete végéig nem helyezkedett el, magántanítással foglalkozott. 1863. augusztus 22-én halt meg. Felesége három évvel élte túl. A halotti anyakönyv bejegyzés szerint mindketten tüdőbajban (Lungen tuberculose) hunytak el.³⁸ Egyik férjhezment leánya 1873-ban adta el házukat.

Haag Péter kétségtelen kiválóan tanított 1822–28 között a sárszentlőrinci iskolában. Feletteseinek és a szülőknek minden dicséretét megérdemelte. Elődeinek jó hírnevét öregbítette addig, amíg betegsége el nem hatalmasodott rajta, s bomlott agyával az iskola érdekeit is sértő tetteket nem követett el. Munkálkodásának nagyobb idejére vonatkozott a távozás után kilenc évvel tett megállapítás: „számos lelkészek s világi urak, hálaérzéssel emlékeznek vissza sz. lőrinczi oskolánkra, hol tudományos pályájok kezdetén, oly bő mértékben nyertek szellemi táplálékot s igen is jó alapját vetették meg magasabb műveltségöknek, melynek édes gyümölcseit önmagok is élvezik, üdvösen látván egyszerűságot, rendeltetésök helyein, a közönségre s szeretett hazára ugyan ezen okokból sz. lőrinczi oskolánk minden időben kitüntetett tárgya volt az esperesség legbuzgóbb gondoskodásának.”³⁹

Milyen szomorú az a megállapítás viszont, amit Haag pályafutásának két esztendejéről ír később Sárkány János életrajzában: „miután a falusi iskolát hon elvégeztem volna, jó atyám a sz. Lőrinczi Grammaticalis iskolába adott 1829 sept. Tanulói pályámat elég szerencsétlenül kezdettem, mert tanítónk Haag elmebeteg lévén, igen csekély előmenetelt teheték a tanulmányokban. 1832 sept. az aszódi iskolába jöttem.”⁴⁰

Sárkány János egyébként Sárszentlőrincen lakótársa volt néhány hónapig, öccse pedig még egy évig Petőfinek. Hittigh Lajos jegyző ugyanis 1832 március második felében Majosra távozott, s ekkor kosztos diákjai új helyet kerestek. Így került Németh Ferenc tanítóhoz, a Sárkány testvérekhez Petőfi lakótársnak.⁴¹

Haag viselkedése Sárszentlőrincen az utolsó hónapokban közbotrányá dagadt, s a szülők tudomást vettek róla. 1832. VII. 13-án ezt írja levelében a Sárkány-fiúk édesapja: „Én is elhoztam a fíjaimat Lőrintzről, bár soha se adtam volna oda; háromszáz forintokat fellyülmuló kész pénzbeli költségemen, és egy egész oskola esztendei veszteségen, kipotolhatatlan veszteségem, egész életekre ártó kárt és salva venia egy legio tetűt vettem Lőrintzen. Kimondhatatlanul szemtelen az a zsarolás, amelyet a legortzátlanabbul, minden kigondolható név és szín alatt elkövetnek az emberen, mind a mellett, hogy oskolájok az ifjúi kornak legdrágább idejére, tudományra és az erköltsre is nézve pestis vala.”⁴²

Első felindulásában tett súlyos kijelentése ellenére kisebbik fiát mégis visszaadta Lőrincre, s Lehr keze alatt tanult egy esztendőt Petőfivel együtt. 1833 őszén ment bátyja után Aszódra, Petőfi pedig a pesti Deák téri evangélikus gim-

38 Soproni evangélikus egyház anyakönyve. Halotti akv. 1863 és 1866.

39 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. megye lev. tára. 1841. febr. 15—16-án Kétyen tartott senioralis gyűlés jk.-e.

40 E.O. Lt. Protokoll Canon. Visit, ab anno 1742—1798 et Catalog ordinator Districtus A. C. Evang. montani ab. Anno 1801. 348. old.

41 Sárkány János: Felvilágosítás Petőfi Sándor születéséről és napjáról. (Vasárnapi Ujság. 1857. január. 4.)

42 E. O. Lt. Tolna—Baranya—Somogyi egyh. megye lev. tár 4. cs. 1—41 folio.

náziumba. Leht rajongásig szerette Petőfi, később meglátogatta Sárszentlőrincen. Haagról ezt nem mondhatjuk el. Második nagy tragédiája volt a szerencsétlen tanárnak, hogy neve ilyen negatív vonatkozásban kapcsolódott össze nagy költőnk nevével. Egy azonban bizonyos: akár józan vagy háborodott állapotban, de *tőle hallott először a gyermek forradalmi kijelentéseket, s ez feltétlenül nyomokat hagyott benne.* Ha így értékeljük Haag szerepét Petőfi életében, nem is olyan kis jelentőségű, s megérdemelte, hogy életével részletesebben, mélyrehatóbban foglalkoztunk. *Sopronnak Haag kifformálásában tulajdonítunk szerepet, gondolva a Magyar Társaságra, mely a nemzeti megújulás első fáklyahordozói közé tartozott.*

Jobboldalon a Lenin körút 63. számú ház (ebben halt meg Dukai Takács Judit költőnő, 1836-ban.) A baloldali házat a bomba pusztította el.

A kisparaszti gazdaságok pusztulása a kapitalizálódó mezőgazdaságban Sopron megyében a századforduló idején

Írta: Simkovics Gyula

A gazdasági élet kapitalizálódása, ami egyre gyorsabb ütemben alakítja át a termelőerőket és a termelés rendjét, szervezeti formáit, a századfordulóra jelentősen megerősödik a megye iparában, de gyarapodása szükségképpen a mezőgazdasági termelést is kapitalista átalakulásra ingerli. A tőkés fejlődés az agrárgazdálkodás termelési formáit, technikai és elosztási viszonyait is átgyúrja érvényesítve a kapitalizálódás minden pozitívumát és negatívumát annak mozgásában. A kapitalista termelési mód nem kizárólag ipari indokoltságú és eredetű terméke a társadalom fejlődésének, bár az ipar adottságai, technikája, haszonszerzési szisztémája áll legközelebb gazdasági lényegéhez, egyetemes gazdasági berendezkedés, a társadalmi élet bizonyos fejlettségi fokához kötött, történelmi kategória az egész gazdasági élet jellemzője uralma idején. A mezőgazdaságban is általános és természetes, annak ellenére, hogy a formája itt speciális megnyilvánulásokat hordoz és több feudális elemet őriz meg növekedése közben.

A mezőgazdaság kapitalista átalakulásának egyik legfontosabb jellegzetesége a terméseredmények növekedése, a művelés rentabilitása, a tudományos agrotechnika mellett a tulajdonviszonyok torzulása, polarizációja, a kisárutermelő gazdaságok elsorvadása és kiszorulása az árutertermelés porondjáról, aminek révén a nagyüzemi jellegű gazdaságok válnak uralkodókká. A mezőgazdaságnak is a fejlődés meghatározott pillanatában — a társadalom fennmaradása és szükségleteinek növekedése miatt — gyáripari méretű és formájú, szervezésű, lukratív árutertermelő gazdasági ággá kell válnia. A megye mezőgazdasága előtt az önálló kapitalista fejlődés legtöbb feltétele biztosítva van, képes az iparral szerves egységet alkotva, elemeinek működésével a kapitalizmus alaptörvényét szolgálni.

A zavartalan tőkés termelés egyre szélesebb és hatékonyabb termelőerőket igényel és fejleszt, nagyüzemi földművelést, értéktöbblettel, tőkeforgással, a realizálás feltételeinek biztosításával, korszerű termelékenységgel. A megye mezőgazdaságában a dualizmus idején a mezőgazdasági nagyüzem uralmának feltételei létrejönnek mindazokkal az indokokkal együtt, amik ezt a formát technikaiag és önköltség szempontjából ésszerűbbnek és progresszívabbnak bizonyítják a kisárutertermelő paraszti gazdaságoknál. Ez a tendencia évtizedek folyamán egyre végzetesebb a század végén, különösen a kis mennyiségű földdel rendelkező gazdákra, és felszámolásuk egyre uralkodóbb követelménye a gazdálkodásnak. Ez a történelmi felszívódás a kapitalista gazdálkodás természetes folyamata, nem gazdasági „hiba” vagy „melléktermék”, hanem szükségszerű tény, cél is és eszköz is. Eszköze a nagyméretű gyárszerű árutertermelés megvalósításának, célja a nagyüzemmé váló feudális földbirtok termelési potenciára törő, politikájának. A folyamat azonban heterogén, ellentmondásos és ez az ellentmondásosság jellemzője a megye tőkés gazdálkodásának is. Egymással szembenálló értelmű tartalmi elemek állandó harca közben játszódik le a tőkés átalakulás.

A mezőgazdaság életében a legfontosabb ellentéteknek a következők mutatkoznak: a termelés fokozódása, a termelőerők teljesítőképességének a növekedése nem jár a lakosság életszínvonalának általános emelkedésével, inkább a társadalmi viszonyok egyre súlyosabb formáit tolja előtérbe.

A megye árutermelése, termelőerőinek növekedése, Németország, Ausztria és Csehország gazdasági fejlődésétől determinált, a belső előrehaladás erősen a külső állapotoktól függ, a prosperitás a Monarchia piacaihoz kötött elsősorban, nem a magyar belső piachoz. Önálló belső piac és kereslet nincs akkora, hogy megfeleljen a megye termelőerői teljesítőképességének. A mezőgazdaságban a tőkés átalakulás a kisárutermelők alsó rétegét megsemmisíti, agrárproletárrá vagy kivándorlóvá zülleszt, a felső réteget azonban sokszor gazdagítja és felemeli, anyagi helyzetében és az árutermelésben megerősíti. A társadalmi viszonyok fejletlensége miatt a konjunktúra lehetőségeit kihasználni nem lehet maradéktalanul, a feudális osztályviszonyok eszmei maradványai fékezésképp hatnak az akkumulációra. A birtokmegosztás szerkezeti állapota és arányai a porosz-utas fejlődés igényeinek nem mindig felelnek meg, és annak betetőződését zavarják. A belterjesség nem az összes gazdaság jellemző törekvése, így a felhalmozás lehetőségei erősen eltolódnak.

Ellentmondása még a megye kapitalizálódásának az is, hogy a burzsoázia nem eléggé felnőtt, másodrendű az arisztokrácia mellett, de a feudális arisztokrácia nem emelkedik nagyon a burzsoázia fölé. A kettő között a szintkülönbség kevesebb, mint az ország más táján. Az agrárproletárok rétege a parasztságon belül nem számottevő, ez a tény hatással van a paraszti osztályharcra és a munkásmozgalomra is.

A kisbirtokok elszegényedése a nagybirtok uralma mellett és annak érdekességével zajlik le, és a nagybirtok élődibb tulajdonságainak is előtérbe kerülésével jár. A nagybirtok a tőkés formák világra jövetelével a bérlőrendszerrel, az ipari tőke beáramlásával határozottan nyer. A mezőgazdasági birtokok alsó és közép rétege visszavonhatatlanul elszegényedik, és a tulajdonviszonyok ellentmondásai növekednek, de a paraszti pszichikum sajátos magántulajdonosi „fanatizmusa” miatt a munkásosztálynál lassabban érik meg kapitalista ellenessége. Fokozza ezt a földterületnek – mint termelőeszköznek – primátusa a termelésben, automatikus közreműködése pótolhatatlan a mezőgazdasági értékek előállításában, ami magára vállalja a gazdálkodásban tapasztalható ellentmondások okának szerepét, eltakarva a tulajdonviszonyok és a termelőerők fonásait. Az iparban ilyen tényező nem hat a munkásosztályra, ezért nem mond számára sokat a magántulajdon fogalma. Az iparban az emberi munkának közvetlenebb és láthatóbb szerepe van a termelésnél, mint a mezőgazdaságban.

A kisárutermelő gazdaságok főleg a kapuvári és a csornai járásban szegényednek el rohamosan. A nagybirtokkövezetekben a kisbirtokok nehezebben találhatnak életképes talajt, kevesebb indoka van létezésüknek, mint a megye nyugati területein.

A kisgazdaságok számának alakulása Sopron megyében a XIX. század végén

a gazdaság nagysága	a gazdaságok száma 1870	a gazdaságok nagysága	száma	
			1895	1910
1–5 kh	34219	1–5 kh	26031	25399
5–15 kh	10615	5–10 kh	6276	7040
15–30 kh	2865	10–20 kh	6321	5474
30–50 kh	602	20–50 kh	2369	1788
Összesen:	48301		41197	39701 ¹

Sajnos, a meglévő statisztikai források, korabeli közigazgatási értekezések nem azonos kategóriákban fejezik ki a különféle birtoktípusokat, nem is azonos adatokat tüntetnek fel sok esetben ugyanarról, de a táblázat így is egyértelműen kifejezi a századvégi kapitalizálódás hatását a kisárutermelésre, a birtokmegoszlás eltolódására. A relativisztikus adatok összehasonlításából kitűnik az a tény, hogy 1870 és 1895 között az 1–50 kh. rendelkező gazdaságok száma 14⁰/₀-al, 1870 és 1910 között 18⁰/₀-al csökkent. 4 évtized alatt közel 10 000 gazdaság szűnt meg és olvadt bele más gazdaságokba. A legerőteljesebb pauperizáció az 1–15 kh. rendelkező kategóriák körében mutatkozik, a csökkenés itt 23,9⁰/₀. Közel az 50 kh. szinthez azonban a birtokok száma inkább emelkedik. A kulákgazdaságok számára is hasznosnak mutatkozik a kisárutermelés területének a szűkülése, mert lehetőséget kaptak így arra, hogy területeiket növeljék. A Sopron megyei Gazdasági Egyesület számtalan újságcikkben és közgyűlésen hangoztatja a földbirtok-elaprózódás parasztságra veszélyes jelenségét és igyekszik megoldásokat találni, illetve javasolni. 1880-ban a megye 60 községében felméréseket végeznek a kisgazdaságok pusztulásának méreteiről, a vizsgálódás a következő eredményeket mutatja:

1867–80 között az egésztelkes volt jobbágygazdaságok száma 47⁰/₀-kal (!) csökkent,

3/4 telek 17⁰/₀-al

1/2 telek nem csökkent

1/4 telek 14⁰/₀ nőtt

1/8 telek 24⁰/₀ nőtt

1/16 telkek száma 1000⁰/₀ (!) emelkedett, megtízszereződött.² Az egész-

1 Magyar Statisztikai Évkönyv 1873. II. évfolyam 127.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 1895. évi összeírás IV. kötet adatai alapján.

Simkovics Gyula: Sopron megye birtokviszonyainak és agrárnépességének rétegződése a XIX. század végén. SSz. 1964. 1. Magyar Statisztikai Közlemények 1910. IV. kötet adatainak felhasználásával.

2 Sopron. 1881. III. 23. V. Ö.: Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848–1948. Bp. é. n. 118–130.

Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon Bp. 1958. 97.

Király István: A parasztság felbomlásának néhány kérdése Századok 1952. 439. Pach Zsigmond Pál: Tanulmányok a kapitalizmus történetéből Magyarországon 1867–1900. Bp. 1956. 215–281.

Mérei Gyula: Adalékok a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséhez Századok 1950. 1. szám.

Szabad—Simon: Parasztságunk helyzete Magyarország mezőgazdaságának kapitalizálódásakor 1849–1890. Bp. 1959.

telkes jobbágygazdaságok nagysága megfelel a középbirtokok kategóriájának, a $\frac{3}{4}$ és a $\frac{1}{2}$ telek mérete pedig a kisgazdaságokkal egyenlő, az ennél kisebb teleknagyság jelentéktelen — az árutermelés szempontjából — földterületet fejez ki. A tulajdonos inkább agrárproletár, mint kisparaszt. Az elszelléresedett gazdák, különösen, ha nagycsaládosak, semmiképpen sem számíthatnak helyzetük javulására; vagy cselédnek álltak a nagybirtokra, vagy a városi munkások, alkalmazottak számát gyarapították, ha erre volt lehetőség. Az ipar fejlődése nem volt olyan gyors ütemű, hogy a mezőgazdaságból kikerült tartaléksereget munkával ellátni képes lett volna. A többség inkább a kivándorlást választotta a megalázó cselédsors helyett.³ „A kapitalizmus a mezőgazdaságban gyökértelenítette az évszázadokon át földhöz nőtt parasztságot. Akik pedig el estek a létért való küzdelemben, azoknak vándorbotot adott a kezébe, és ezzel megindult a falvak elnéptelendése”⁴ — írja Sarród századvégi mezőgazdasági viszonyainak igen tárgyilagos tanulmányozója, Élő Dezső monográfiájában. „Senki előtt sem új vagy meglepő, ha azt mondom, hogy óriási léptekkel közeledünk az általános elszegényedés és tömegnyomor felé” — véli a magyar mezőgazdasági viszonyok jövőjét vizsgálva Gaál Jenő, a századvégi neves közgazdász 1878-ban az egyik képviselőházi beszédében.⁵ Himodon 1882-ben, Rábacsanakon 1898-ban zavargások törnek ki az elszegényedés következtében. Titkos parasztegyesületet szerveznek egy közös pénztárral a rászorulókat segélyezésére. A mozgolódást és az illegális szervezkedést a rendőrség radikálisan elfojtotta. Himodon egy század katonaságnak két hétig kellett tartózkodnia, amíg a mozgolódások elültek.⁶ A Sopron megyei Gazdasági Egyesület 1882-ben javasolja a kormánynak, hogy az elbirtoktalanodás megakadályozására egy országos érvényű földbirtokminimum-törvényt szerkesszen és léptessen életbe. „A birtokminimum mekkoraságát olyanképpen kellene megállapítani, hogy az egy középszámú család fenntartásához elég legyen. Dunántulon mondjuk 8 kh. legyen a minimum, a többi területeken nagyobb, mert ott rosszabbak a talajviszonyok. Ezen alul a földbirtokot nem szabad felosztani, a minimum felét adóssággal sem szabad megterhelni, illetve arra adósság be nem kebelezhető. A birtok a tulajdonos halála után szálljon a család legifjabb tagjára, aki ebből a többi testvérét pénzben kielégíti. (?) Ha pedig erre nem képes, az egész birtokot egybe kell elárverezni” — fogalmazza meg elképzelését a Gazdasági Egyesület tisztikara. Nyilvánvaló a feltételekből, hogy ez a terv kivihetetlen, ez nem segít a gazdákon, csak megnehezíti a birtokok darabokra szakadását — legjobb esetben — és egy vásárlásra érdemes nagyságú terület forgalmazását gyorsítja meg, — ami különösen figyelemre méltó tényező a nagybirtok számára, amikor itt Sopron megyében olyan kevés a mobilizálható földbirtok.⁷ „A Rábaközben eddig egy dülő 6–8 gazdáé volt, most úgy néz ki, mint a pántlika, annyira el

3 Élő: Sarród monográfiája Bp. 1937. 99.
Simkovics i. m. a kivándorlás mértékéről.

4 Élő i. m. 51.

5 Gaál Jenő: Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második évezred küszöbén I. Bp. 1907. 155.

6 Sopron. 1882. november 20.
Rábaközi Hírlap 1898. II. 20.

7 Sopron. 1882. január 6. A tervezet szerkesztője, gróf Széchenyi Béla, az egyesület elnöke; álláspontján érezhető, hogy a nagybirtok érdekeit is ki akarja szolgálni.

van szeletelve.”⁸ A falu kisembere csak akkor juthat földhöz — ha egyáltalán ehhez tőkét képes összegyűjteni —, amikor valamelyik társa elbukik.

A kisárutermelő gazdaságok számának csökkenésében nagy szerepe van a jelzálogkölcsönök növekedésének. Ez a bankügylet eszközül szolgál arra, hogy a tőke a kisárutermelőt elválassza földjétől. Azokat a gazdaságokat, amelyek nem rendelkeznek annyi akkumulációval, hogy saját erejükből, bővített újratermelés segítségével, gyorsan — fontos ez a növekvő verseny miatt — fejleszték technikai apparátusukat, megváltoztassák vetésterületük szerkezetét, a jelzálogkölcsönrel körülfogják és árutermelésük hasznát kisajátítják, ezzel az esetleges felemelkedési lehetőségüket is megsemmisítik. „A megszorult emberek kölcsönöket vesznek fel, egyre gyakrabban vendég a végrehajtó.”⁹ A nagyobb gazdaságok a jelzálogkölcsönöket előnyösebben használják fel. A tőkeeros birtokosok ennek révén felemelkednek, korszerűsödnek és képesek a kapott banktőkét fejlődésükhöz felhasználni. Földet, felszerelést vásárolnak, bővített újratermelést folytatnak és tartosan adósokká nem válnak. Ez a tény — többek között — hatással van a századvégi gazdasági válságra is, a megyében enyhébbé teszi, mint az ország más területén. A tulajdon és a tulajdonos kettéválása az egyik oldalon és a földbirtok koncentrációja a másik oldalon, jellemzi a tőkebehatolást a mezőgazdaságba. Ez a folyamat erősen hasonlít a kapitalizmust bevezető eredeti tőkefelhalmozódáshoz, ami nem is csoda, mert a feudalizmus felszámolása még aktuális hazánkban a jelentős kapitalizálódás ellenére is. Összefügg ez a gazdasági viszonyok elmaradottságával, a kiegyezés és az ezt megelőző, be nem fejezett polgári forradalom tényével, a magyar burzsoázia „gyermekbetegségekkel” teli életével. A századvégi állapotokról valóban el lehet mondani, hogy a jobbágyrendszer utótörténete.¹⁰ A jelzálogkölcsönök elterjedése és felhasználása feltétlen szolgálja a termelés társadalmasulását és az elsajátítás egyéniesülését. A kisparaszti gazdaságok felett kimondott halálos ítéletet a jelzálogkölcsönök mögött álló bankok hajtják végre, amelyek lehetőséget nyernek ahhoz, hogy a felesleges tőkékkel behatoljanak a mezőgazdaságba és az ott megtermelt értéktöbbletet az iparba áthelyezzék. A jelzálogkölcsön is egy tényezője a finánc-tőke kialakulásának. A mezőgazdaság az ipari tőke növekedésének is talaja, különösen ott, ahol az ipari tőke növekedése aránylag lassú és a mezőgazdaság adottságai gyors tőkenövekedést biztosítanak, gyorsabban az iparnál. Sopron megyében ez annál inkább lehetséges, mert a gazdálkodás fő oldala a mezőgazdaság, és a bankok érdekerülete az iparban erősen korlátozott, de itt még szabad lehetőségek vannak, a századfordulóig különösen. A banktőke aránytalanul nagy összefonódása az ipari tőkével sajátos jellegzetessége a megye monopolkapitalista elemeket is felmutató gazdasági fejlődésének. A megye bankhálózata a kiegyezés után a kis- és középiparban gyorsan akkumulált, segítségére volt ebben az átmenő kereskedelem forgalma is az ország belső területe és Nyugat között. Az áruforgalom a határokon keresztül jelentős, aminek következtében a banktőke erősebb és tehetősebb, mint az ipar nyújtotta adottságok ezt lehetővé teszik, hamar kényszerül arra tehát, hogy elfekvő tőkéjét más gazdasági ágak érintetlen profittermő szféráiba exportálja. A nagybirtok különösen nagy súlya, növekedésének kedvez a kölcsönökre tartósan

8 Sopron. 1882. I. 6.

9 Németh Imre: Vág község története Bp. 1931. 35.

10 Szabó István: A parasztság történetének problematikája Magyarországon a kapitalizmus korában Századok, 1961. 6.

szükség van. A bérlőgazdaságok a magas földhozadék miatt kifizetődnek a tulajdonosnak és a bérlőnek egyformán.

A kisárutermelő gazdaságok társadalmi „elzülése” mérsékelt folyamat, de nem egyöntetűen. A dualizmus első szakaszában gyorsabb, később a századforduló táján csendesedik, hatásos ellentendenciák fogják vissza mozgását. Sopron megye a nagybirtok uralma ellenére sem lehet igazán nagybirtok jellegű, hanem a középbirtok nyomja rá inkább határozottan bélyegét mezőgazdasági struktúrájára. Az ellentétesen ható folyamatok közé kell sorolni az enyhülteben érvényesülő gazdasági válságot, a háziipar és a kiscgazdaságok áruértékesítési lehetőségeinek optimális adottságait, a kivándorlás nagyságának hatását a munkanélküliségre és az elszegényedésre, Ausztria árufelvásárló készségének permanens és könnyen elérhető jelenlétét, a nagybirtok porosz úton való haladásának gyors ütemét, az aránylag gazdag bérmunkalehetőségeket, az üzemek, cukorgyárak, a vasúti forgalom és Ausztria munkalehetőségeit stb. és az erős városi kereskedő-ipari burzsoáziát. Természetesen ezek az enyhítő körülmények nem azonos erővel és időben fejtik ki hatásukat, virágkoruk eltolódik, de az nem következik be, hogy egyik a másik mellett, bármelyik is, közömbössé váljék a mezőgazdaságra. A gazdasági válságot megelőző konjunktúra éveit alatt a megye mezőgazdasági árutermelése átfejlődött annyira, hogy mire a válság kibontakozott, ennek erejét képes volt tompítani és értékesítési lehetőségeit valamennyire megtartani. A gabonapiaccal való közvetlen kapcsolat, a kisparaszti rétegeket igen gyorsan tönkretette, de ugyanakkor a kisparaszti gazdaságok felső rétegét előnyös helyzetbe juttatta, amelyek a legkisebb akkumulációs adottságokat is képesek felhasználni, és ezzel belterjesebb gazdálkodást folytathatnak, valamint a külföldi versenyt ellensúlyozhatják.

Ez magyarázza a kisárutermelés viszonylag gyors háttérbe szorulását, ami a kivándorlással, bérmunka, és cselédsors vállalásával levezetődik és ez magyarázza a középparaszti jelleg uralkodó voltát a jelentős nagybirtok ellenére is. A megye elfogadhatóan konzerválja exportját a Monarchiában és Nyugatra, jobban állta a versenyt, mint a belső területek. A vetésszerkezet átalakítása, az állattenyésztés belterjessége a gabonakonjunktúra hanyatlását nem engedi végzetessé válni. A válság ideje alatt jelentősen csökkent a mezőgazdasági termékek kivitele, de egyetlen évben sem szűnt meg, a legpangóbb esztendőben is tudott exportálni a nagy és középbirtok. Az agrárválságból a kilábolást Sopron megye igen hamar megkezdte, különösen más — nem gabonafélék — termékek termelése és kiszállítása révén. Az orosz és román búza behozatalára csak akkor kerül sor, ha az időjárás mostohasága miatt a terméseredmények rendkívül rosszak.¹¹ Még a válság ideje alatt is van példa arra, hogy Ausztria mezőgazdasági termékek iránti keresletét a megye nem tudja kielégíteni. Stájerország, Karinthia, Krajna és Bécs a rozstot keresi évtizedeken át. A zöldségféléket is szívesen vásárolják, a hüvelyesek igen nagy mennyiségben kelnek el, 1898-ban 100 000 q került szállításra Ausztria és Nyugat-Európa államaiba, sőt az USA is jelentős tételekben vásárol. Szénából és borból szintén számottevő jövedelmet könyvelhettek el a gazdaságok, a mezőgazdasági válság ellenére is. A Répce-völgyi tejszövetkezetek félmillió liter tejet értékesítenek évente Bécsben, Grácban és Abáziában. Jelentős segítség ez a válság ellen, még az egészen kis birtokkal rendelkező parasztok számára is.¹²

11 Magyar Szent Korona Országainak Közgazdasági állapota 1898-ban, 1899. Bp. Sopron megyéről szóló rész) Szerkesztette: Matlekovits Sándor.

12 u. ott.

A kisárutermelő gazdaságok sorsának beteljesülése hordozza magában a kapitalizmust felváltó szocialista termelési mód mezőgazdasági szerkezetének egyes kritériumait. A kollektív gazdálkodás egyik indoka ide gyökeredzik.

A jelzálogkölcsonök mennyiségének növekedése nemcsak az elszegényedés mutatója, hanem az árutermelés megerősödésének, az egyedüli gazdálkodási célként való felismerésének a kifejezője is. Azok a gazdaságok, amelyeknek minimális tőkenövesztő adottságuk van, a jelzálogkölcsonökökkel képesek erőre kapni, és ha ügyesek, gyümölcsözően termelni. Hiteleket vesznek fel, amivel belterjesebb termelőerőket szerveznek, önköltségeiket képesek leszorítani. Természetesen sokféle feltételnek kell összejátszani ahhoz, hogy a jelzálogkölcsonökökkel a szegényebbek is boldogulni tudjanak. A jelzálogkölcson a nagyobb gazdaságok számára jelent veszélymentesebb alkalmat az ugrásra.

A megye hiteléletét és a jelzálogkölcsonök növekedésének folyamatát a következő táblázat elfogadhatóan érzékelteti:

*A Sopron megyei hitelintézetek jelzálogkölcsonneinek növekedése
1875–1900 között:*

a hitelintézet neve	alapítási éve	alaptőke Ft	1875	1880	1895	1900
Soproni Takarékpénztár	1842	60 000	100	122	132	148
Osztrák-Magyar Bank soproni fiókja	1880	—	—	—	100	139 ^b
Soproni Építő- és Földhitelintézet	1873	480 000	100	102	50	12
Soproni Takaré- és Kölcsön Egylet	1870	335 000	100	143	317	356
Kismartoni Takarékpénztár	1872	100 000	100	121	321	392
Kismartoni Járási Takarékpénztár	1884	300 000	—	—	100	172
Nagymartoni Takarékpénztár	1873	150 000	100	268	651	890
Répevidéki T. P. Csepreg	1873	50 000	100	329	1843	1910
Kapuvári T. P.	—	100 000	100	62	232	512 ^c

* megszűnik 1901-ben

Nem minden Sopron megyei hitelintézet szerepel a táblázatban, csak azok, amelyek jelzálogkölcsonne jelentősebb összeget tett ki. A kiegészítés után nagy-

13 Magyar Statisztikai Évkönyv II. évf. 1873., V. évf. 1875.,

Berényi Pál: Soproni Takarékpénztár története 1892. Sopron.

Lestyán Sándor: Százéves a Soproni Takarékpénztár, Sopron 1942.

M. Stat. Évkönyv X. évf. 1880. VI. füzet, V. évf. 1875. V. füzet, VIII. évf. 1900.

Berényi: Sopron megye monográfiája, 1895. Bp.

Taizs: Soproni bankbukás Sopron é. n. (Adatai nem egyeznek más források adataival).

Berényi: 25 éves a Sopronmegyei első Takarékpénztár Kapuvárott, Sopron 1898.

Hárs József: Az Építőbank működése és bukása SSz. 1961. 4.

Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv II. évf. 1888.

A soproni Építő- és Földhitelintézet a 80-as évektől nem foglalkozik jelzálogkölcsonökökkel.

arányú hitelintézeti alapítások történtek, de az 1871–72. évek gazdasági válságának hatására döbbenetes összeomlások is. 1864-ben alakult a Soproni Kereskedelmi és Hitelbank, 1869-ben a Soproni Kereskedelmi és Iparbank, 1870-ben a Soproni Hitelbank, 1872-ben a Soproni Általános Bank, a Soproni Leszámtoló Bank, a Csornavidéki Takarékpénztár (1879-ben beolvad a kapuvári Takarékpénztárba) 1873-ban a Soproni Általános Takarékpénztár és a Nyugatmagyarországi Jelzálog Hitelbank, de ezek a válság hatására 1873-ban megszűntek, vagy más bankokba olvadtak be. 1880-ban azonban már újra 12 hitelintézet működik a megyében, ebből bank 1, takarékpénztár 5, hitelszövetkezet 6, 1895-ben viszont már 35 intézet osztozik a megye pénzügyein: 1 bank, 7 takarékpénztár, 27 szövetkezet, postatakarékpénztári fiók 99.¹⁴

A postatakarékpénztárak létesítését az 1885. évi IX. t. c. lépteti életbe. Ez a hitelintézet igen kis összegeket is elfogadott betétként, így a szegényebbek gyűjtési lehetőségeit volt hivatva kielégíteni. A legkisebb elhelyezhető összeg 5 krajcár volt.¹⁵ 1900-ban a hitelintézetek száma csökkent, tekintettel arra, hogy a hitelforgalom koncentrálnak. A pénzüzetek száma 30: 1 bank, 8 takarékpénztár, 21 hitelszövetkezet.¹⁶ Sopron megye országosan is igen fejlett hitelélettel rendelkezik, 87 km²-re esik egy hitelintézet, és ez 3. hely az ország megyéi között. Ennél csak Vas és Pest megye rendelkezik nagyobb hitelélettel. A jelzálogkölcsönök összege biztosan emelkedő tendenciát mutat a század végén és összegezve így jelentkezik:

1893-ban	9 338 000 K.	háza és földre
1900-ban	26 900 314 K.	csak földre 21 328 784 K.
1904-ben	29 127 000 K.	csak földre 24 956 000 K. ¹⁷

A hitelügyek nagyságát mutatja az a tény is, hogy sok nem megyei hitelintézet nyit fiókot és vállal jelzálogkölcsönöket, pl.: a Nagyszebeni Általános Tp., a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, az Általános Földhitelintézet stb. 1894-ben a termőterület minden holdjára esik 19,16 Ft adósság, az országos átlag ugyanakkor 9,36 Ft.¹⁸

A bankok gátlástalanul igyekeztek egyre nagyobb összegeket elhelyezni a megyében, hogy kamathoz jussanak. „A pénzüzetek helyben kínálták a pénzt, több esetben a kamatot fizető gazdának azt tanácsolták, hogy csak vásárolja el a kamatot is. Ráér azt megfizetni. Ezt is hozzá írták, így a kamatos kamattal a tőke gyors ütemben nőtt. Addig nem is volt baj amíg a földjáradék mennyisége fedezte a tőkekamatot. Azonban a válság miatt a mezőgazdasági termények ára csökkent, a földjáradék semmivé vált, ráfizetéssel dolgozott a gazda, csak a szájától elvontak árán tud eleget tenni kötelezettségeinek, ezt a család és a föld szenvedte meg.”¹⁹ Az 1893. XIII. t. c. elrendeli a hansági csa-

14 M. Stat. Évkönyv 1896. IV. évf. 322.

Varga Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története Bp. 1896. Adatai több esetben nem egyeznek a Statisztikai Évkönyv adataival, itt 38 hitelintézet szerepel.

Matkovits: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor I. Bp. 1897. 198 oldalán 39 hitelintézetről tud.

15 Varga Gyula i. m. 511.

16 Magyar Stat. Évkönyv. VIII. 1900. 277.

17 M. Stat. Évk. III. 1895. 301, VIII. 1900. 287.

18 Varga Gyula i. m. 586.

19 Élő i. m. 131.

torna építését. A fertői falvakra igen nagy hatással van a szabályozás. A Fertő visszahúzódik, kevesebb lesz a nádas, kipusztul a gyékény és a sás, nehezebb lesz a halászat, a szénakereskedelem elveszti a jelentőségét, fokozza a bajokat a fertőszentmiklósi vasútállomás mellé telepített nádfeldolgozó üzem, amelyet Rühl Pál duzenteichi gyáros létesített.²⁰ Az eladósodás elárverezést, birtokcserét von maga után, a hitelező követelését a jelzálogból elégíti ki. 1882-ben 2117 birtok cserél gazdát a megyében 200 millió forint értékben. Elárvereztek 20 millió forint értékű birtokot, az átlagár 1115 Ft. A kilencvenes években az átlagár viszont csak 700 Ft. 1883-ban 15 millió Ft adósságot tábláztak be a földbirtokokra, és ennek csak kisebb részét törölték.²¹ Sok esetben igen csekély összeg miatt kerülnek a birtokok újra, maga a birtok értéke néha hússzor nagyobb az adósságnál, amely miatt elárverezik.²² 1893-ban 2 305 459 Ft értékű földet kebeleztek be tulajdonjogilag, és zálogjogilag töröltek 2 979 835 Ft értékűt.²³ Igen tanulságos egy Vág községbeli kisbirtokos gazdálkodási eredménye a század végén. Máté Ferenc 10 kh. földön gazdálkodik, ami $\frac{1}{4}$ teleknél 1,5 kh-dal nagyobb. Ebből szántó 8 kh. 1129 öl, kert 445 öl, legelő 1105 öl, belsőség 409 öl, összesen 9 kh. és 1569 öl. Földjének telekkönyvi tiszta jövedelme 69, 72 korona, földadója 17 Ft 78 kr. Adóba fizet ezenkívül:

állami adó (ház, I. II. osztályú kereseti adó)	25,73 K
községi pótagó	10,12
megyei pótagó	68
útagó	3,—
mezőőri fizetés	2,36
Rába-szabályozási járulék	16,72
egyházi adó	7,—
összesen	65,62 K

Egy év alatt mezőgazdasági termelvényekből (búza, rozs, árpa, zab, búkőny, lóhere, kukorica, burgonya), kap 500 Ft 50 kr-t, a baromfi és tojás hoz 15,— Ft-ot, a gyümölcsből áru 3,— Ft-ot; évi jövedelme így 518 Ft. Háziiparral nem foglalkozik, állattenyésztést sem űz rendszeresen (2 lova, 1 csikója, 1 tehene, 4 ökre, 2 szekere, 1 boronája, 1 hengere, 1 ekéje (vas), 1 taligája van).

Évi kiadása 7 tagú családjára	321,34 Ft
adóba	65,62 Ft
kölcsönök kamataira	63,50 Ft
összesen	450,46 Ft

Egy év alatt megtakarít 75,54 Ft-ot, persze csak akkor, ha ideális az esztendő és a kiadásokat különösebb nehézségek nem növelik (betegség, elemi csapás stb.).

20 É16 i. m. 51.

21 Sopron. 1885. I. 3.

22 Sopron. 1882. I. 25.

23 Berényi i. m. 79.

Máté Ferenc adóssága:

6 ⁰ / ₀ kamatra	100 Ft
6 ⁰ / ₀ kamatra	600 Ft Kismartonban a Takarékpénztárnál
5,5 ⁰ / ₀ kamatra	500 Ft ugyanott.
<hr/>	
összesen	1200 Ft.

A faluban igen sok kölcsön van a kismartoni bankból. Ez a takarékpénztár tíz év alatt 5 gazdaságot árvezetett el, ugyancsak a bankkölcsön miatt vándorolt ki 10 család Amerikába a kilencvenes években.

Máté Ferenc nem tartozott a földhöz ragadt szegényparasztság sorába, 10 katasztrális holdon gazdálkodott, és mégis kevés reménye van, hogy adósságát rövid idő alatt ki tudja fizetni.²⁴

A ruházkodás és az élelem a „ferencjózsefi békeidők” ellenére sem volt olcsó. „Már ott tartunk, sajnos, hogy a szegények és a kisebb birtokosok, nyáron kenyéren és vizen aratnak. Reggelire — a drága cukor miatt — csak rántottlevest esznek, vacsorára krumpli vagy lefőlözött tej jut, kisebb gazdáknál leölésre sem kerül disznó, a munkásnépség hétszámra nem lát húst, a gyerekek vacsorára csak sózott kenyeret esznek. Október vége felé már a hombár fenekét söpri, de nem azért hogy megőröltessék a meglévő gabonát, hanem hogy eladják.”²⁵

A Rábaközi Hírlap 1898. január 23-án írja:

„... már régóta nem volt a nyomor oly nagy vidékünkön mint manapság. A nép a nagy drágaság folytán rossz kenyeret eszik és ritkán lát húst. A jó módú gazdacsaládok is csak vasárnaponként vesznek $\frac{1}{4}$ kg húst, hogy egyszer hetenként egy kis húsleves is kerüljön az asztalra. Hétköznapokon burgonya, répa és káposzta a mindennapi eledel.”

A kisárutermelő gazdaságok felbomlásának okai között a bankok az elsők között szerepelnek, de nem egyedül idézik elő az elparaszttalanodást. Számottevő még az adózás szerepe, a különféle feudális elemekre épülő viszony a nagybirtokkal, a bérleti rendszer, a nagybirtok cselédpolitikája, telepítései, az ipar termelőerőinek gyarapodása, a közmunkák és a mezőgazdasági munkanélküliek munkakészsége is.

24 Magyar Gazdák Szemléje 1900. 606—618.

Említésre méltó az egyházi adó nagy összege: 9,4⁰/₀.

25 Élő i. m. 99.

A ballagásról

Írta: Faller Jenő

Az iskoláinkban fölszabadulásunk óta évről évre visszatérő — bátran mondhatjuk — hagyományossá vált „ballagással” minden esztendőben számos újságcikk foglalkozik, és keresi annak eredetét, hagyományait. Egyik-másik cikk emellett azt is fölveti, ki volt a ballagáskor énekelt „Ballag már a vén diák” dal szövegének és dallamának szerzője, mikor és honnét indult el a ma már elmaradhatatlan diákszokás.¹

Érthető az érdeklődés, hiszen a ballagáskor ismételten fölszendül az elmaradhatatlan „hivatalos”, búsongó melódiájú diákdal, komoly színt és hangulatot adva az ünnepélyes fölvonulásnak, úgyhogy valóban érthető az évente visszatérő kérdés: honnét a dal s maga a ballagás?

Tekintve, hogy több éve foglalkozom hazai diákszokásainkkal, mégpedig elsősorban — mert legtöbb diákszokásunk azokból ered — a XIX. század első felében Selmecbányán, az ottani egykori Bányászati és Erdészeti Akadémián kialakult, ún. „bursch” szokásokkal, kutatásaim alapján megkíséreltem a lehetőségig fényt deríteni a fölvetett kérdésekre.

A diákélettől való búcsúzkodás egyik utolsó, kétségtelenül legszebb mozzanata a ballagás, mely selmeci eredetű s 1830 óta tudunk róla, amikor „valetálásnak”, vagy „valetának” hívták,² s hosszú ideig kizárólag a selmeci akadémikusok szokása volt.

Eredete természetesen selmeci megjelenésénél sokkalta régebbi keletű, s ahogy Bevilacqua Borsody Béla „Magyar Gaudeamus” című munkájában írja,

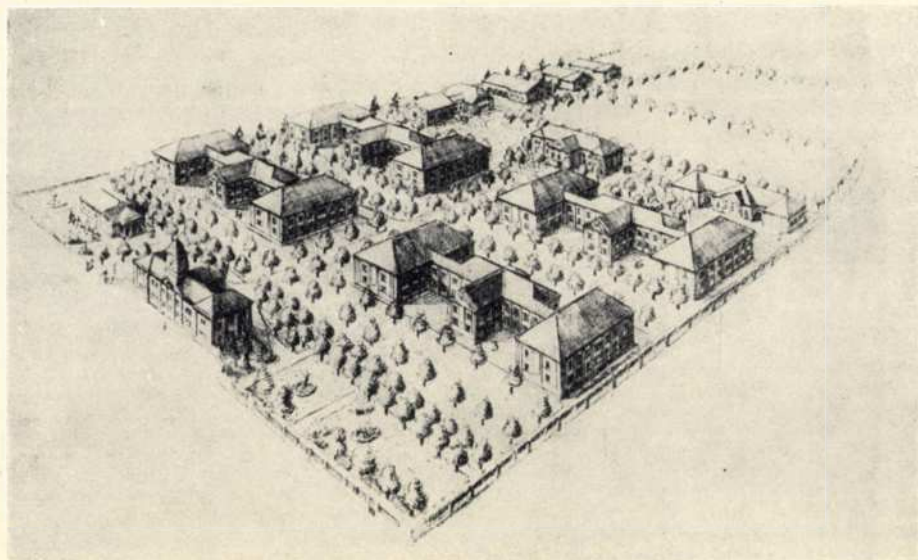
1 E cikkek zömmel a Magyar Nemzet 1962. évi júniusi számaiban jelentek meg sorozatosan, de azóta is évről évre visszatérő témái az újságírásnak a minden évben — nagyrészt májusban — megismétlődő ballagásokkal kapcsolatban. E cikkek s idevonatkozó kisebb-nagyobb tanulmányok közül messze kimagaslík Padisák Mihály-nak, az „Ifjú Kommunista” című folyóirat 1963. évi 4. számában (p. 39—45) megjelent „Ballagásról—ballagóknak” című munkája, melyben a budapesti, győri, gyulai, keszthelyi, komlói, pécsi, sárospataki, szegedi, tatai és váci középiskolák tanárainak és diákjainak közlései alapján állította össze az iskoláinkban évenként megismétlődő különböző ballagási szokásokat. Kár, hogy a szerző nem tanulmányozta a soproni és miskolci egyetemek erdő-, illetve bányamérnökhallgatóinak ballagási szokásait, ahol részben megtalálhatta volna még a ballagás eredeti „selmeci” formáit s hagyományait, és ezzel továbbvihette volna a munkájában fölvetett kérdéseket. Ennek ellenére nagy értéke a munkának, hogy pl. a sárospataki kollégium első ballagási emlékeit az 1820-as, illetve 40-es évekig vezeti vissza.

2 A *valeta* szó a latin „*Valete!*” („Éljetek boldogan!”) köszöntés magyar változata. Az iskolát, egyetemet végzett, végbizonyítványt, absolutoriumot nyert, tehát az iskolától búcsúzó, *elvalétáló* diákot hívták *valetánsnak*, a búcsúzással kapcsolatban énekelt hagyományos diákdalokat *valetadaloknak* s a valetánsok búcsúbájlát *valetabálnak* nevezték nemcsak a selmeci akadémikusok, de az egykori fölvidéki, elsősorban szépebb városok, Igló, Lőcse és Késmárk diákjai is. A valétálás szót újabban mindinkább a *ballagás* szó kezdi kiszorítani s *ballagó diákról*, röviden *ballagóról*, *ballagós nótáról*, *ballagási bárról* olvasunk és hallunk. — Az első, 1830. évi selmeci valetálásról, illetve ballagásról érdekes adatokat találunk Pipifax: „Ballag már” című tanulmányában, mely a Selmecbányai Híradó VII (189.) évfolyamának 32. számában látott napvilágot.

az nem más, mint a középkori lovagnak lovagi kalandra, a diáknak más városba, más egyetemre, vagy otthonába, a mesterlegénynek vándorútra indulásakor divott búcsúzkodás későbbi, diákos megjelenése.

A távozt, „ballagót” az ottmaradók sok évszázad előtt a városkapuhoz kísérték s jelképesen útrabocsátották. Diáktársaival a ballagó ott itta meg az „utolsó korsót”, melyet aztán ősi, keleti szokás szerint a kapu szögletkövén összetört, hogy abból többé soha senki se ihasson.

A ballagás — mint látjuk — mély erkölcsi értékű szokás, aminek hagyományait hazánkban az a kedves szokás tartotta fenn, hogy a szülői otthonból eltávozó, „elballagó” diáknak valamikor tarisznyát akasztottak a nyakába, abba cipót és pogácsát tettek, kezébe pedig vándorbotot adtak.³

1. Az egykori Károly kaszárnya (József Attila u.)
Rajz a Központi Bányászati Múzeumban

Ily értelmű hagyományként találkozunk vele Selmecen már az 1830-as, 40-es években, hol a távozó, „elvaletáló” akademikust a többiek a „*Bemooster Bursche zieh ich aus*”, s más bursdalok éneklése mellett a Bélabányai városkapuhoz kísérték, a kapuhoz ütötték, majd farbőrre ültették, meghintázták s a kapun át kilóditották a városból.⁴

A ballagás ma ismert formájával az 1850-es, 60-as években találkozunk Selmecen. A menet ezidőben a Bélabányai kapu közelében lévő, Fortuna nevű akadémiai épülettől indult el, mégpedig olymódon, hogy legelől a balekok, tehát az elsőévesek vitték a ballagók poggyászát. Utánuk a cigánybanda következett, majd négyes sorokban, egymást átkarolva a ballagók, tölgy- vagy cser-

3 L. Bevilacqua Borsody Béla: Magyar Gaudeamus. Régi magyar diákdalok. Budapest, 1932. p. 16—17.

4 L. Aradi János: Egy öreg bányász visszaemlékezései. Bány. és Koh. Lapok. XLII (1910). évf. 50. köt. p. 249.

falombbal díszített kalapban. A menet diákdalokat énekelve végigjárta a város utcáit, búcsúzva a várostól s annak lakóitól. A ballagást este a Városi Vigadóban a valétabál követte,⁵ melyen éjfélkor lecsavarták a lámpákat s a lányok, elsősorban a menyasszonyok s menyasszonyjelöltek párjukba karolva, a „*Ballag már a vén diák*”-ot énekelve körüljárták a tánctermet.⁶

Az 1890-es években, amikor megépültek már az akadémiai paloták, a valétalók ott gyülekeztek abban a tanteremben, melyben az utolsó előadást hallgatták s onnan indultak kísérőikkel a városba.⁷ A menetet az Akadémia legvénebb bányamérnökhallgatója nyitotta meg, virággal és cserfalombbal díszített hosszú bottal kezében. Utána lépkedtek a szemeszterek veteránjai, annyi zöld szalaggal sapkájukon vagy kalapjukon, ahány szemesztert töltöttek a megsza-

2. A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem valétaló hallgatóinak ballagása 1965. V. 15. Elöl a két valétaelnök. (Bács Tamás felvétele)

bott, rendes szemeszteren „felül” az Akadémián. Utánuk jött a cigánybanda, majd azt követően a valétaelnök lépkedett s utána négyes sorokban, egymást

5 Róth Gyula, ki az 1893—1896. években végezte tanulmányait a selmeci Akadémián, azt írja „A selmeci diákéletéről” című tanulmányában, hogy az ő idejében a ballagást „búcsúlakoma követte, ahol a valetaelnöknek nagy ünnepi búcsúztató beszédet kellett mondania, ami a selmeci diákéletben nagy esemény jellegével bírt és amelyet oly komoly érdeklődéssel vártak, akár a miniszterelnök programbeszédét.” L. Bástyánk. III (1943). évf. 12. sz. p. 10.

6 L. Tassonyi Ernő: Aki a párját keresi. Regény a selmeci diákéletből. Selmecbánya. 1905. p. 334—339.

7 L. Hoffmann Géza: A valéta. Selmecbányai Híradó. I (1890). évf. 1. sz. p. 1—2. — „... minden évben megújul, mindenik évben ugyanaz a dal, ugyanaz a szomorú, méltóságteljes felvonulás abból a teremből, ahol utoljára hallották az előadás alkotó szavát, ahol utoljára nézték azt a padot, amelybe vésvé az ideál neve, mely leghűbb tanúságtétele ama sok órának, amelyet a bányászat, az erdészet jövője bajnoka az ábrándok boldog országában töltött...”

átkarolva, a vállukon átvett tengerzöld valétaszalaggal, a ballagók. A menetet a többi évfolyamok hallgatói zárták be, kígyóvonalban, „szalamanderban”, s az egész menet a „*Ballag már a vén diák*”-ot énekelte.

Más följegyzések szerint az 1900–1910-es években a valétalók a Városi Vigadóban, a „Vitrinben”, (Winterstein Lipótról, a Városi Vigadó bérlőjéről elnevezve) olykor az Ifjúsági Körben gyülekeztek s onnan indultak a szomorú búcsúzásra olymódon, hogy elől a cigány ment, közvetlen utána négyes sorokban, egymást átkarolva a ballagók s a menetet szalamanderban a többi hallgatók fejezték be, kik koffereket s egyéb tárgyakat vittek a hátukon, általában olyasmit, ami a tanulás éve alatt szorosán összenőtt egy-egy ballagó életével.⁸

Amikor a selmeci Bányászati és Erdészeti Főiskolát 1919-ben Selmecről

3. A hagyományos „selmeci” szalamander a soproni egyetem valetálójának 1965. május 15-i ballagási menetében. (Bács Tamás felvétele)

Sopronba helyezték, a „selmeci” diákok magukkal hozták szokásaikat, így a hagyományos ballagást is.

Itt a ballagás, akárcsak Selmecen, a valétabál napján, a késő délutáni órákban folyt le, s az kezdetben — az első soproni ballagás 1920-ban volt — az egyetem ideiglenes, egykori Fölkelő, ma József Attila utcai volt Károly-kaszárnya főépületében, majd 1922 óta, amikor az egyetem átköltözött a Bajcsy-Zsilinszky utcai, egykori Honvéd Katonai Főreálba, az e célra kijelölt tanteremben kezdődött. Ott gyűltek össze a valétalók, azok hozzátartozói s a város meghívott vezetői. A tanári kar bevonulása után fölcsendült a Bányászhimnusz, majd a valetaelnök emelkedett szólásra s megható szavakkal vett búcsút az egyetemről,

⁸ L. bővebben Dzsida József: Képek a selmeci diákéletből. Selmecbányai Híradó. VIII (1908). évf. 47. sz. p. 2. — V. ö. még: Pipifax: Ballag már. Selmecbányai Híradó. VII (1896). évf. 32. sz. p. 1—2. Végül, név nélkül: Valetánosok bucsuja. Selmecbányai Híradó. XVI (1906). évf. 23. sz. p. 3.

tanároktól, cimboráktól és a várostól. Búcsúszavaira a bányászszak dékánja válaszolt, majd a valétaelnök vezetésével — miután a többi hallgatók sora közt végigjárták a tantermeket — kivonultak az egyetem elé, s négyes sorokban, egymást átkarolva, a „Ballag már a vén diák” dallamára elindultak a városba. Elöl a valétaelnök haladt, jobbában a tölgylombbal és virágcsokorral díszített bottal, utána a valétalók lépkedtek, válszalagosan, tölgy és cserfalomballal díszített sapkában vagy kalapban. A menetet a többi évfolyamok hallgatói zárták be, kik közül a bányászok szalamanderban égő mécsset, az erdészek vállukon puskát vittek. A ballagók szülei, hozzátartozói, két oldalt a járdán kísérték a menetet.

Sopronban egyébként a ballagás komoly és ünnepélyes menetet — a „sel-

4. Az 1914-ben végzett főiskolások 50 év múltán, 1964 augusztusában megismételt ballagása Selmecebányán

meci” hagyományt kissé eltúlozva — már első alkalommal, tehát 1920-ban helyi, lokális fonákságokat és személyeket kifigurázó, tagadhatatlanul ötletes jelmezekbe öltözött hallgatók követték, mintegy föloldva a ballagás busongó, fájó aktusát.

A ballagás szép hagyományát a diákság Sopronban a felszabadulás után is megtartotta, azzal a változtatással, hogy a ballagókat követő s előbb mondott sok derűt és neveltséget, olykor persze neheztelést és sértődöttséget kiváltó mókás, jelmezes figurák fölvonulását elhagyta, s az egyetemen lefolyt ünnepélyes búcsú után a menet a felszabadító szovjet hősök emlékműve, majd a tanácsháza elé vonult, hol a párt és a városi tanács Végrehajtó Bizottsága nevében a tanácselnök mondott néhány búcsúszót a hallgatókhoz.

Így történt ez a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem végző hallgatóinak 1965. évi május 15-i, „selmeci” hagyományokat idéző, impozáns külsőségek és formaságok közt lefolytatott színpompás ballagásakor is, amikor a fáklyákkal kísért szalamandert és a ballagók ünnepélyes, megható menetet — a régi, csön-

desebb „selmeci” hagyományt idézve — újból a helyi, soproni városi és egyetemi fogyatékoságokat s személyeket kifigurázó színes fölvonulás követte, nagy sikert aratva a nézők tízezrei körében.

Ennek, a ballagás lényeges mondanivalójától látszólag eltérő, derűs fölvonulásnak hagyománya abban gyökerezik, hogy — mint az előzőkben mondtam — Selmecen a ballagókat a szalamander után olyan hallgatók követték, kik a valétalók koffereit és sok mást hurcoltak hátukon, nem szólva arról, hogy egyik-másik valétaló is afölötti bánatában, hogy meg kell válnia kedves, tarka, sokfoltos grubenkabátjától s bele kell bújnia a jámbor filiszter öltözékébe — piros frakkot öltött s fehér cilindert tett a fejére.⁹

Ma Sopronban az erdőmérnökhallgatók s 1959 óta Miskolcon a Nehézipari Műszaki Egyetem végző bányamérnökhallgatói részben megint a régi „selmeci” hagyományok szerint ballagnak¹⁰, mint ahogy hagyományos „selmeci” módon folynak le a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiából 1848–49-ben kisarjadt leobeni és pribrámi bányászati főiskolákon s általában a volt Monarchia

Jetzt reise ich zum Thor hinaus, adé! 18. század.

Poco andantino

leggiero p

Friedrich Repp. Zipsa Liederblatt, 14. o. Copyright!

5. A Szepeességben a XVIII. században énekelt népdal kottája.
(L. Bevilacqua—Borsody: A magyar serfőzés története. II. 1096. lap)

utódállamainak bányászati főiskoláin és technikumain évről évre visszatérő ballagások is.

Ennek magyarázata az, hogy 1848–49-ben, de különösen 1869 után, amikor Selmecen bevezették a magyar nyelvű előadásokat, sokan hagyták ott az Akadémiát, magukkal vitték a „selmeci” diákszokásokat és meghonosították azokat az említett főiskolákon. Így tudjuk, hogy pl. a ma „Philistrierung”-nak nevezett leobeni valétalást, illetve ballagást 1876-ban rendezték meg először az

9 L. Tassonyi Ernő a 6. számú jegyzetben idézett munkáját. p. 335. L. még Pipifax a második lábjegyzetben idézett tanulmányát, hol azt olvassuk, hogy „a később országos hírűvé vált jelesünkről, Beniczky Lajosról (1832-ben iratkozott be Selmecen bányamérnökhallgatónak. Szerző!) azt jegyzé fel egyik kartársa, hogy úgy évközben, mint különösen és kimagaslóan a bucsudalnak éneklésekor a legkülönbözőbb és legérdekesebb dévajtságot, nevetető tréfát szokott cselekedni mindnyájunknak mulatóságára, megörvendeztetésére.” Hogy minők voltak ezek a „megörvendeztetések, erről bajos volna e helyen szólnunk, kissé erős idegzetűeknek való olvasmányba illők azok.”

10 A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki Karának ballagó hallgatói, az Egyetemnek a várostól való nagy távolsága miatt a Városi Népkertből indulnak ballagásukkal.

ottani Akadémián, s azt Vogelhuber bányagazgató vezette be, teljesen „selmeci” mintára.¹¹

Végül megemlíthetem, hogy az egykori selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatóinak utolsó ballagása 1914 tavaszán folyt le Selmecbányán, tekintve, hogy az az évben kitört első világháború nem tette lehetővé a későbbi évfolyamok ballagását.

A hűség kedvéért megjegyzendő az is, hogy ezt az utolsó „selmeci” ballagást a még életben lévő, 50 év előtt végzett hallgatók az Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából Selmecen, 1964 augusztusában rendezett bicentenárius ünnepség során megismételték s — mint 50 év előtt — egymást átkarolva, a hagyományos „Ballag már a vén diák”-ot énekelve meneteltek a színpompás, több mint 800 kosztümös bányászt fölvonultatott szalamander élén, melyet a selmeci bányagazgatóság rendezett ez alkalomból, s melynek egyik leglebilincselőbb színfoltja a „selmeci öregdiákok” ballagása volt.¹²

Az eredeti „selmeci” ballagással — mint mondtam — a Főiskolának 1919-ben történt áthelyezése után Sopronban találkozunk újra. Onnét terjedt el ország-szerte s lett ma már hagyományos, elengedhetetlen szokássá középiskoláinkban s egyeteminkben.

Az előzőekben több ízben mondtam, hogy a ballagás valamikor a „Bemooster Bursche zieh ich aus”, majd az 1880–90-es évektől kezdődően annak magyar szövegű változatára, a „Ballag már a vén diák” kezdetű elmaradhatatlan búcsúdallal¹³ melódiájára indult el, s annak bús dallama újra meg újra fölcsendült a ballagás ideje alatt, komoly színt és hangulatot kölcsönözve az ünnepélyes meneteknek.

A „Ballag már a vén diák” ma is elmaradhatatlan a ballagástól, s így nem minden érdekesség nélkül való, ha ismerjük annak eredetét.

A „Ballag már a vén diák” kezdetű diákdalunk a „Bemooster Bursche zieh ich aus” kezdetű tízstrófás¹⁴ német „bursch”-dal első strófája, s annak magyar

11 L. bővebben, Ernst Forstner: Studentisches Brauchtum an der Montanistischen Hochschule. Megjelent az Othmár M., Friedrich és Friedrich, Perz szerkesztésében 1949-ben kiadott „Die Montanistische Hochschule Leoben. 1849—1949” című jubileumi emlékkönyv 170—176. oldalán. — Vogelhuber bányagazgató nevét, sajnos, nem találtam a selmeci bányamérnökhallgatók nyilvántartásában.

12 Faller Jenő: Tudományos bányaműszaki konferencia Selmecbányán, egykori Bányászati Akadémiája alapításának 200. évfordulója alkalmából. Bányászati Lapok. 98 (1964). évf. 12. sz. p. 858—859.

13 Az iskoláról, főiskoláról, egyetemről távozó diák búcsú-, valéta- vagy abszondalát a körülöttünk lévő közeli s távoli országokban is ismerik chansons de depart, Abschiedlied, Valentinlied, Adelielied stb. néven.

14 A dal eredeti tíz strófáját és kottáját a Heinrich Scherrer-féle Lipésében 1911-ben kiadott, „Die meistgesungenen Deutschen Studentenlieder” című daloskönyv 110—111. oldalain találjuk. A régebbi „selmeci” daloskönyvekben — pl. az 1878-ban kiadott „Schemnitzer Akademischer Lieder” címűben — már csak hat strófát, a legújabbakban, pl. a Sopronban 1931-ben kiadott „Mi nótáink” című daloskönyvben a dalnak már csak egyetlen strófáját találjuk párhuzamosan magyarul s németül. Egy 1939. évi, soproni kiadású „Mi nótáink” című daloskönyvben a „Ballag már a vén diák”-nak két strófáját olvassuk, de második strófájának semmi köze sincs a „Bemooster Bursche zieh ich aus” szövegéhez. Végül az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsodi és Egyetemi Csoportjának kiadásában 1965-ben megjelent „A mi nótáink” című daloskönyvben (p. 40.) ugyancsak egy strófáját találjuk a dalnak.

változatát Selmecen – mint mondtam – az 1880–90-es évek óta énekelték a ballagók.

A német diákdal eredetileg „Lied eines abziehenden Burschen” címen volt ismert, s azt Gustav Schwab (1792–1852) német költő írta át 1814-ben a „Jetz reise ich zum Thor hinaus, ade!” kezdetű XVIII. századbeli népdalból, melynek eredetije a németajkú Szepességben született, és onnan került ki Szilézián át német földre, hogy mint német dal térjen vissza.¹⁵

A selmecebányai Ballagós Nóta
Régi szerepi dallam.

Moderato parlando!
f

pp

Sensibile! Ezzelmesen!

crescendo!
f

6. A Ballag már a vén diák kottája
(Borsody Bevilacqua Magyar Gaudeamus
c. munkájából. 60. lap)

A dalt az 1820-as, 30-as években nagyrészt az Osztrák-Alpok vidékéről nagy számban bejött német diákok hozták Selmecre, ahol azt az ottani Burschenschaftban egyesült bursok már a XIX. század első évtizedeiben ismerték

15 L. bővebben Bevilacqua Borsody Béla, a 3 sz. jegyzetben idézett munkáját p. 61. — L. még Bevilacqua Borsody Béla: A magyar serfőzés története (1932) című munkáját, melyben (II. köt. p. 1096–1097) a „szepességi” dal teljes szövegét is közli, mely eszerint a következő volt:

1. Jetzt reise ich zum Thor hinaus, ade!
Mein Schatz der schaut zum Fenster aus, ade!
2. Ach Schätzchen, reich mir deine Hand, ade!
Ach Schätzchen reich mir deine Hand.
Weil ich muss reisen ins fremde Land!
3. Die Blümlein blühen weiss und rot
Ach Schatz, ich lieb dich bis in's Tod!
Ade, ade, ade!

s az „*Es ritten drei Reiter zum Thore hinaus. Ade!*” dallamára énekelték. Így az már az 1843-ban Selmeceen J. Bernhard Sprader nyomdájában kiadott „*Erinnerungen an Schemnitz*” (Visszaemlékezések Selmece) című daloskönyven is megjelenik „*Burschenlied*” néven (p. 53–54.), s onnantól kezdve a későbbi selmeci daloskönyvekben is szerepel, mint jellegzetes „selmeci” diákdal.¹⁶

Hogy a német eredetű bursdal Selmeceen honosodott meg hazánkban, azzal magyarázható, hogy a Jénából 1818-ban kiindult napóleoni háborúkat követő reakció ellen küzdő s a szabadságmozgalmak nyomán keletkezett Burschenschaftokba tömörült német diákszervezkedés hazánkban, az akkor még kimondottan német szellemű selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémián talált csak talajra, és így ott találkozunk először a német diákszokásokkal, dalokkal, köztük a „*Ballag már a vén diák*” német eredetijével is, mely szép dallama miatt – különösen amikor megszületett magyar változata – gyorsan terjedt s lett általánosan ismert és énekelt diákdalunk.¹⁷

A ballagás megjelenése – mint mondtam – az 1830-as, 40-es évekre tehető s egyidős a „*Bemooster Bursche zieh ich aus*” selmeci megjelenésével, tekintve, hogy míg annak magyar szövege és dallama nem született meg, az akadémiások a „*Valetenlied*” mellett ballagáskor elsősorban azt énekelték, sőt a dal már jóval a ballagás előtt csendült fel a selmeci utcákon és kocsmákban, ahol a valétalók lecsavart lámpa mellett az asztalra borulva énekelték.¹⁸ Mert a ballagás fájó búcsú volt a várostól, az Alma Matertől, tanároktól és cimboráktól, az ifjúságtól, három-négy év emlékeitől, s indulás volt az életbe, melynek útjai akkoriban még bizonytalanok, rögösek voltak.

Hogy szövegét „*Ballag már a vén diák*” címen mikor s ki fordította magyarra s ki szerezte dallamát, szorgos kutatásaim ellenére sem tudtam mindmáig megállapítani. Bevilaqua Borsody Béla bevezetőmben idézett „*Magyar Gaudeamus*”-ának 60. oldalán azt írja, hogy annak szövegét Tassonyi Ernő (1881–1942) bányamérnök ültette magyarra.

A dal magyar szövegét valóban megtaláljuk Tassonyi Ernőnek a selmeci diákéletéről szóló, sok diákszokást és hagyományt őrző „*Aki a párját keresi*” című, 1905-ben megjelent regényében. A „*Ballag már a vén diák*” strófáját azonban egy, a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében őrzött 1894. évi – tehát jóval a Tassonyi-féle publikáció előtti időből származó – valétatablón teljes egészében megtaláljuk, s így a dal magyar szövegének megszületését az 1880-as, 90-es évek fordulóján vagy talán a még korábbi években kell keresnünk!

Dallamának szerzője ugyancsak ismeretlen. Bevilaqua Borsody Béla idézett „*Magyar Gaudeamus*”-ában (p. 60.) „*régi szepesi dallamnak*” mondja s kottáját is közli. „*A magyar serfőzés története*” című munkája II. kötetének 1096. oldalán a közölt dallam azonban eltér a ma énekeltől.

Ennyit jegyezhetünk fel a ballagással kapcsolatban a „*Ballag már a vén diák*” kezdetű diákdalunkról!

16 L. bővebben, Faller Jenő: Régi „selmeci” daloskönyvek. Bányászati Lapok. 96 (1962). évf. 2. sz. p. 104–105.

17 Tagadhatatlan, hogy a Selmeceen, majd az 1920-as évektől kezdődően Sopronban diákösszejöveteleken gyakorta fölhangzó dal elterjedéséhez s népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult Farkas Imre: Iglói diákok című, 1909-ben megjelent 4 felvonásos könnyű kis dalos színműve, melyet különösen vidéki műkedvelő színjátékok játszottak szívesen, s melyben mindig nagy sikere volt a fölcsendült diákdalnak.

18 L. Tassonyi Ernő a 6. számú jegyzetben idézett munkáját. p. 334.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Ligeti Antal rajza Sopronról

A *Ligeti Antal*ról szóló monográfia szerzője, *Rapaics Judit* említést tesz a mester egy Sopront ábrázoló rajzáról. Egyik vázlatkönyvében, az 1850/52-es évek benyomásait tartalmazó lapok között bukkanunk rá az említett rajzra (1. kép), amelyet most szeretnénk röviden ismertetni.

Ligeti Antal (1823—1890) festői munkásságával és közéleti tevékenységével fontos szerepet játszott az 1848/49-es szabadságharc bukását követő korszak művészeti életében. 1868-tól kezdve — ekkor lett a Nemzeti Múzeum képtárának felügyelője — számos fiatal festőt nevelt, s a legtehetségesebbeknek igyekezett pártfogót, ösztöndíjat szerzni (pl. Munkácsy, Mészöly, Paál). Így működése a magyar művészet további sorsára jelentős hatást gyakorolt. Mint festő Markó Károly tanítványa és követője volt. Tájképei kezdetben Markó idealizált tájainak szellemében készültek, gondos kidolgozásban, aranyló színvilágban és a staffage-alakok alkalmazásában is hasonlóak azokhoz. Ligetit azonban nem a táj egyes részleteinek hangulata ihlette meg, hanem sokkal inkább egy-egy vidék jellegzetes arculata. Könnyen érthető tehát, hogy témái kiválasztásában később már a romantika hatását is érezzük. Vonzódott a régmúltat felelevenítő témákhoz és kelet sejtelmes világához. Vázlatkönyvével keresztül-kasul járta az országot, különösen kedvelt témái a Felvidék és Erdély történelmi múltat idéző várromjai, később pedig — mikor gr.

Károlyi támogatásával eljutott oda — Egyiptom, Palesztina, Lybanon s a görög szigetek vidéke. Az új színes tájélmény azonban nem változtatott stílusán, élete végéig megmaradt a táj klasszicista, idealizált értelmezése mellett.

1851 elején — mint vázlatkönyve is tanúsítja — Olaszországból Bécsen át érkezett meg Sopronba. Rendkívül nehéz körülmények között kezdett dolgozni. Mint volt 48-as honvédnek kerülnie kellett a nyilvánosságot, s ezért kezdetben eredeti családi nevén, a német *Hekler* néven szerepelt. Tájképmegrendelést nem kapott, de arcképei a soproni biedermeier festők: Steinacher Károly, Wilfing József, Tóth István munkái mellett hamarosan keresettek lettek. Mint vérbeli tájfestőt az arcképfestés azonban nem elégítette ki, sokszor szeretett volna az egyes alakok mögé tájat festeni, mint például Peták Emilné arcképén (1851), de megrendelői általában idegenkedtek a számukra új megoldástól. A sok szokatlan és nem teljes szívvel végzett feladat között így ritkán jutott ideje természettanulmányokat készíteni, bár továbbra is erősen foglalkoztatta ez a tárgykör. A Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában lévő vázlatkönyvben (597—907—2) megtalált, egyetlen Sopron vidékét ábrázoló kis ceruzarajza (21x27 cm) is egyik bizonyítéka érdeklődésének. A lapon dátumot nem találunk, de nyilvánvalóan 1851-ben keletkezett, bal sarkában felírás: „Sopron”. Előtere majdnem kopár, a néző felé kissé lejtő vidék,

középen a kanyargó Ikva patakka. A középtér gazdagabban kidolgozott. Balra útszéli kereszt mellett facsoport, középen a patakot keresztülívelő kis fahíd, mellette gémeskút, jobbra lankásan emelkedő domboldal. A háttérben középen ház. Érdekes, hogy Ligetit nem a városkép vagy egy szép régi ház ragadta meg Sop-

fage-alakok mutatják. Kidolgozásában a finom szürke árnyalást gyakran erős fekete hangsúlyok mélyítik. Néhol, például a ház megrajzolásánál még elég merev, aprólékosan részletező a rajz, későbbi lendületes összefogott vázlatait még nem éri el. Az előtér és a háttér sommás felvázolása talán arra enged következtetni,

Ligeti Antal: Soproni részlet. Budapest Nemzeti Galéria

ronból, hanem elsősorban a magyar táj jellegzetessége. Szinte szeretettel tapogatja végig ceruzájával a hazai vidéket, a göröngyös hepehupás földet, az útszéli fakeresztet, s az elmaradhatatlan gémeskutat.¹

Ez a kis soproni vázlat az akadémikus tájfelfogás jellegzetes példája, amint a szigorú hármass felosztás (előtér, középtér, háttér) s a hidra helyezett kis staf-

hogy egy esetleges festményhez készült témavázlattal állunk szemben. Érzésünk igazolódik, ha összevetjük rajzunk baloldali facsoport-tömbjét az előző évi bécsi átutazáskor a Práterban készített fatanulmánnyal, melynek gondos precizitású kidolgozása nyilvánvalóvá teszi a mi rajzunk futólagos vázlatjellegét. Javítást, törlést nem találunk a rajzon, ez persze nemcsak rajzunk témavázlat feltételezé-

1. Nehéz megállapítani, melyik soproni részletet ábrázolja a rajz. Mindenesetre a Bánfalvi patak partját. A helytörténet egyik ismerője szerint alkalmasint a mai vágóhíd környékét, a Kópházára vivő út mentén. Ott állott egy fakereszt, amelyet a mai köemlékkel pótoltak később.

sét erősíti, hanem Ligeti biztos arányérzékét is tanúsítja.

A vázlatkönyvben a tárgyaló rajzot Fótot és vidékét bemutató több vázlat követi. Itt már Ligeti szabadon, elképzeléseinek, vágyainak megfelelően dolgozhatott; a művészpártoló Károlyi gróf jóvoltából. Természetes tehát, hogy itteni

tartózkodását több vázlat dokumentálja. Sopron vidékét ábrázoló rajza éppen azért értékesebb számunkra, mert egyetlen bizonyítéka a művészetben a nehéz megpróbáltatások alatt is továbbélő igazi alkotói vágynak, s egyúttal kedves emléke az őt befogadó városnak.

László Emöke

Soproni adatok az okulisták korából

A szemészet tudományos fejlődése mögött, bár ez is csak igen lassú lépésekben történt, a szemészeti gyakorlat teljesen elmaradt. A XVII. és XVIII. században a szemészeti gyakorlat jelentős részét még a sebészek bonyolították le. Főleg a vándorsebészek foglalkoztak a szemészettel, a hozzáértők száma azonban nagyon kevés volt. Oly nagy szükséglet merült fel a szemgyógyítás terén, hogy a céhekbe tömörült és állandó lakóhelyű sebészek is megengedték a szemgyógyítók működését. A képzett orvosok száma igen csekély volt. Egy-egy híresebb orvosért messze földre is elküldtek, hogy segítségüket igénybe vehessék. *Okulista*, vagyis olyan orvos, aki főleg szemészettel foglalkozott, még kevesebb akadt abban az időben.

1568-ban a kolozsvári borbélysebészek céhlevelében történik először említés arról, hogy a vándorsebészek működését nem tiltják meg: „...kiuálásuán az jóueuényeket és kiuül valókat, kik szemnek, fognak és egyéb nyauualják meghgyogytásoknak okaért országokat és sok különb különb fele helyeket szoktanak bejárni: mert az ilyeneket az kenetőknek és egyéb fele oruosságoknak arulásokért, megh tiltani nem akarjuk.”¹

Az országot járó okulisták sikeres működésükért egyes városokban bizonyítványt kérnek és kapnak, hogy jártasságukat másutt is bizonyíthassák, és így paciensekre tegyenek szert. Az első ilyen bizonyítványok a XVI. század második feléből maradtak meg.

Az okulisták előre hirdették is magukat, beharangozták jövetelüket. Ennek első nyomára Sopronban csak aránylag későn, az 1700-as évek végén bukkanunk. A nevesebb okulisták érkezését a hírla-

pokban tiradás közlések jelezték. Ezek természetesen maguktól az okulistáktól származnak; a mai felfogásunk és etikai érzésünk nem túrná az ilyesmit, de akkoriban ez volt a szokás.

Hogy bele tudjunk illeszkedni gondolatainkkal az akkori kor szemészetébe, röviden tekintsük át ennek az akkori helyzetét hazánkban. A XVIII. század második felében a bécsi udvar reformintézkedéseket engedélyez, amelyek között szerepel a hazai orvosképzés lehetővé tétele és az orvosi kar megalapítása is. Az 1770-ben megnyílt nagyszombati egyetem orvoskarán, valamint a Budára, illetőleg Pestre áthelyezett egyetemen is 1770-től 1804-ig a sebészet mindenkor tanára tanította 6 hetes kurzusokban a szemészetet. Az 1791-ben kiadott „Lex Patria” törvény „De negotio sanitatis” c. fejezetének a X. szakasza törvényesíti a szemészi (okulista) állást. Kimondja: „azért, hogy a vakság veszedelme elleni segítség az ország határain belül megadassék, az ország minden területében oculistát kell alkalmazni, aki fizetését a megyétől kapja.” Míg a Habsburg-monarchia többi országaiban a szemészet egyetemi előadója egyszersmind országos szemészként is működött, hazánkban ezt az állást hosszú ideig nem rendszeresítették. Országos szemész kinevezéséről a helytartótanács csak 1798. nov. 27-én hoz határozatot Ehhez a lökést — a később tárgyalandó és bennünket érdeklő — Le Febure kérvénye adta meg. Le Febure ugyanis már 1796-ban kérte országos szemorvossá való kinevezését, de a helytartótanács azzal érvelvén, hogy erre nincs szükség, mert a karban van szemészettel foglalkozó sebészstanár, a kérést elutasította.

1. Magyary-Kossa: Magy. Orv. Eml. III., 219 o.

A pesti szemészeti klinika felállításáig Sopronból is igen sok szembeteg kereste fel Bécset. Egy 1800-ban kiadott kir. rendelet² szerint a bécsi kórházi szemosztályok rendeltetése az, hogy Bécs és környékének a szembetegein segítsenek és akármennyire is humánus érzéstől vannak áthatva, szinte képtelenek az idegeket ingyen gyógykezeltetni és őket kórházi ellátásban részesíteni. Ezért minden idegen, ha szembájának gyógykezelése céljából Bécsbe megy, megfelelő igazolványokkal és szükséges élelmiszerekkel ellátandó. Ezért is volt nagy szükség arra, hogy a szembetegek lakóhelyükön is orvosi ellátást kaphassanak, ne kelljen messze földre utazniok. Az okulisták városról városra jártak, bizonyos ideig ott időztek és ezalatt gyógykezelték, operáltak.

Ebben az időben, a XVIII. szd. végén, még nagyon kevés képzett szemész volt az országban, ezért az említett Lex Patriában foglalt rendeletnek, amely szerint megyéknél kell okulistát alkalmazni, még távolról sem lehetett eleget tenni. A fent említett Le Febure ebben az időben működött az országban, és járt Sopronban is. Le Febure (teljes nevén Guillaume René Le Febure, baron de Saint-Ildefont) francia származású, 1775-ben Versailles városi orvosa volt, 1790-ben emigrat Franciaországból, majd gyakorlatot folytatott több európai országban, így hazánkban is. Kissé részletesebben kell foglalkoznunk Le Febure egyéniségével, személyével. Ebből ki fog tűnni, hogy tudása nagyon is képes, de hát a soproni szembetegek számára ez még mindig több volt a semminél.

Beer bécsi szemésztanár könyvét Váradra Sámuel fordította le (1805), ennek „Előbeszéd”-ében a következőket olvashatjuk: „Hogy a magyar nemzetnek nagy szüksége legyen a szem egészségének a megtartását tárgyaló könyvekre, eléggé bizonyítja Le Feburenak, azelőtt a Pesti Universitasban a szemek betegségeinek az orvoslását tanított professornak, most Parisban lakó nevezetes szemorvosnak az állítása, aki azt erősíti, hogy egyedül Magyarországon több fájós szemű em-

ber legyen, mint Európának többi részeiben összevességgel véve.” Febure nyilván ezt is túlozta, hogy saját fontosságát kiemelje, ugyanúgy, mint ahogy magát professornak titulálja. „Sichere und kurze Heilart aller Augenentzündungen” (1802) c. munkájában öt forint és harminc krajcárért olyan kenőcsöt ajánlja, amely a szürke és fekete hályogot biztosan meggyógyítja. Ennél nagyobb sarkatárság már nem kell, mert akkoriban már egész biztosan tudták, hogy a hályogot műtét gyógyítja csak meg. Hirschberg, a nagy szemésztörténet író, Le Febure dicsekvő kuruzslónak tartja és úgy véli, hogy a szemészeti tudomány lényegző Ritterjei között van helye. Febure emittett könyvében a neve alatt „von vormaligem Professor zu Pest, Oculisten des Wiener, Dresdener und Münchener Hofes” ékeskedik. Erre vonatkozólag Högyes Endre³ és Grosz Emil⁴ a pesti egyetem professzorai megjegyzik, hogy Le Febure neve a hivatalos tanárok nevei között nem fordul elő. A felkutatott levéltárak egyikében sem volt olyan adat található, mely igazolná, hogy Le Febur az egyetemi oktatók közt szerepelne. Ez a körülmény, az akkori orvosi kar nagyszerű ítélőképességét dicséri, amely orvosi kar, úgy látszik, kellő színvonalra tudta leszállítani az idegenből jött és nyilván szerénytelenül kérkedő ember tudományos értékét.

Le Febure magyarországi működéséről Györy⁵ nyújt képet. A Bétsi Magyar Kurír 1794. dec. 23-i számának Tudósításában olvashatjuk, hogy Le Febure visszatért utazásaiból Budára, a telet ott tölti, hogy hol lakik. „Sok szegénynek és Gazdagoknak szemüket igen szerencsésen gyógyította a mint ezt sok Vice Ispány Uraktól nyert Bizonyosság-levelével megmutathatja. A szemnek bajait nem könnyen ítélni és gyógyíthatja meg az ember, ha Tsak a személyt nem látja. Egyedül csak az öregségből, vagy a sok nézés által lett megerősítésekéből származott Szemgyengeséget lehet, levelezés által, az e végre készült szemerősítő vizekkel gyógyítani. És ezen viznek Butelliaja egy arany.” Majd kínálja a meg-

2. Linzbauer: Cod. San. Med. III., 853.

3. Milleneumi Emlékkönyv, B. 1896, 518 o.

4. Györy Tibor: Az orvostud. kar története, Bp. 1936, 220 o.

5. Bartók I.: A magyar szemészet története, Bp. Akadémia, 1954.

tüzesedéstől vagy himlőtől származó fehér foltok gyógyítására szolgáló Butelliát két aranyért. A Bétsi Magyar Kurir 1796. ápr. 17-i száma közli, hogy „április közepén Pesten lesz...és ott is fog mulatni Április végéig; a' kik tehát szolgálatjával kívánnak élni ezen Urnak, akár hibás szemeiken való segítettésre, akár bél szakadás-beli nyvalyáiknak gyógyíthatására nézve, jelentsék magokat nálla ideje korán... Akár atzélba, akár ezüstbe foglalt igen finom angliai pápa-szemeket is nála lehet kapni.”

A Magyar Hírmondó 1796. máj. 17-i száma közli: „Báró Febur Medicinæ' s Chirurgiæ Doctor, és Magyar Országban Ts. N. Oculista, Pestről, a'hol lakik, 15-ik Májusban indult el más Vármegyékbe, szokott szemorvosi és más hasznos munkálódásainak is folytatására. Székesfehérváron nyoltz napokat tölt, onnan 24-ik Májusban Veszprém felé indul, 's minek utánna ott is nyoltz napokat fog mulatni, tovább veszi utját 's juniusnak első napján Szalabérben lesz. Nyoltz napig marad ott is, és juniusnak 8-dikára Sopronba ér. A'kik tehát, vagy szemekre nézve akarnak a fent vezetett Ur szolgálatjával élni; vagy Bél-szakadások felkötésre alkalmas Angliai eszközöket tőle szerezni; kéretnék, hogy idejében nálla magokat jelentsék.”

Hogy Sopronban hogyan és mint működött, „mulatott Le Febure, arra vonatkozólag még nem találtunk adatot, de szombathelyi praxisáról igen,“ mert erről egy csúnya peres ügy maradt fenn. Özv. Horváth Mihályné, Balogh Anna panaszírást nyújtott be Vas vármegyéhez, mely szerint „...báró Le Febur doktor... sok hályog miatt világtalan személyeket gyógyító szer végett magához hóatván, ...engem is gondjai alá vett oly móddal, hogy minek előtte orvoslásra célzó kezeit elsőben rám teendő, ötven forintokat letegyek néki és aztán ugymond elkezdí a gyógyítást, obligálván magát, hogy addig gyógyítja, amíg a szemem világa helyre nem jött.” A beteg „...a világtalanságnak súlyos állapotától szüntelen szorongatván” az ötven forintot kifizette. Le Febure megkezdte „mesterségét”, és egy borbély kezére bízta a továbbkezelését, ő maga pedig

elutazott és „vele többet nem törődött.” Szeme világát végleg elvesztette, rajta kívül még három másik, név szerint felsorolt asszony is így jart. Kéri tehát a pénz visszafizetésének elrendelését. Horvátné ezen beadványa mellett beterveztette Lakatos Jozsef szombathelyi sebész nyilatkozatát, amelyben tudomására adta mindenkinek, akiket illet, hogy Le Febure a Posz-Vargáné szemeiről a hályogot levenni óhajtván, annak „szemeiben operálódván, szemének belseje egészen vérbe fordult és instrumentumát kihuzván a szeméből az többé nem látott és a mai napig sem lát.” A beadványhoz csatolták Vas vármegye jelentését is, amelyben az foglaltatik, hogy a megyében Le Febure további négy személyt operált meg, akik szintén elvesztették a látásukat.

Le Febure vándorpraxisra magától Ferenc császártól kapott engedélyt, és egy ideig a helytartótanács Magyarországon is engedélyezte működését. Ugy látszik azonban, hogy a szombathelyi balsikerek nem voltak egyedülálló események. Erre utal az, hogy amikor Le Febure 1794. jún. 26-án bejelentette, hogy még 4 hónapig szándékozik maradni és kérte, hogy a törvényhatóságok minden beteget 3—4 arannyal lássanak el, hogy fenntarthatóságuk magukat, és az előirt gyógyszereket megvásárolhassák, valamint a maga részére naponta 2 forintot, a segédkező borbélynak havi 15 forintot kért, a helytartótanács jul. 1-én kimondja, hogy kérésének nem tesz eleget. Le Febure — mint említettük — országos szemorvossá való kinevezését is kérelmezte, amely kérését ugyancsak elutasították. Ezért 1797-ben elhagyta az országot, Bécsbe távozott, ahonnan többé vissza sem jött. 1809-ben tifuszoan halt meg.

Le Febure tehát 1796. június 8-án érkezett Sopronba az előzetes hirdetése szerint és feltehetőleg június 16-ig tartózkodott városunkban, mivel a többi városban is „nyoltz napokat” töltött el és menetrendszerűen mozgott. Érdekes volna tudni, hogy ezen idő alatt mit művelt Sopronban, azonban erre vonatkozó adat még nem bukkant elő.

Az okulisták korszaka után is még szokás volt, hogy nevesebb szemészek

6. Grosz Emil: Előadások, beszédek, tanulmányok. Bp. 1925. 166 o.

Vándorpraxisra indultak és egy-egy városban egy-két hetig tartozkodván megoperálták, kezelték a szembetegeket. (NB. Indiában még ma is így van. Az állam szerződtet külföldi, többnyire nyugat-európai szemészeket, akik állami vándorkornázukkal helyenként egy időre letelepülnek és egy akkora területéről, mint pl. a Dunántúlról összegyűlt hályogosok százait operálják meg néhány nap alatt. Az operátor szinte futószalagon dolgozik, a 4 mutóasztal egyikével meg a másikhoz, ahol a személyzet már előkészítette a következő beteget a hályogműtéthez. Az utokezelés nem a vándorkórház dolga, így a cikkíró bevallja, hogy az eredményekről azért nem tud beszámolni, mivel a betegeket utána már nem látja.)

Sopron megyében a Lex Patria által szorgalmazott okulista működés nem is került betöltésre. Szemészmeisteri (magister oculisticae) oklevelet olyan orvos-doktor vagy sebészmeister nyerhetett, aki a szemészet tanárától kitűnő bizonyítványt kapott, és ket szigorlatban kellett vizsgáznia; az elsőtben az elméleti és gyakorlati szemészetből, a másodikban hullán egy vagy több műtétet kellett végeznie. Az elnyert oklevél díja 50 frt. körül

mozgott. Az első ilyen hazai gyakorló szemorvos, tehát egyszersmind orvosdoktor *Réz József* volt 1794 után Békésgyulán. Később politikai és egyéb üzleti vétség miatt a Pest megyei fogházban hosszú éveket töltött. De mi sem bizonyítja jobban a kor nagy szemész-szükségletét, mint az, hogy megengedték neki, hogy a fogházban is rendeljen, sőt operáljon.

Sopronban is nagy szükség lehetett később is szemészre, így az *Életképek* 1847. január 30-iki számában olvashatjuk, hogy a helytartótanácsilag hozzánk *nemtől* küldött *Hartmann* nevű szemorvos igen sikeresen működött.⁷

A bécsi *Fukala* korának híres szemésze, operátora volt, neve a mai műtéttanokban is szerepel a nagyfokú rövidlátóknál végzett szemlencse eltávolítással, illetve hályogműtéttel kapcsolatban. Az *Ödenburger Zeitung* 1887. évi egyik számában találtunk hírt arról, hogy *Fukala* Sopronba fog látogatni, a *Goldner Schwan* fogadóban száll meg.⁸ A szembetegek jelentkezhetnek nála, műtéteket is fog végezni. Különösen a kancsal betegek figyelmét hívja fel.

Fukala volt talán az utolsó Sopronban járt „vándorszemész”.

Brand Imre

Újabb adatok a Morgenstern c. soproni lapról

Folyóiratunk elmúlt évi utolsó számában röviden ismertettük a Sopronban 1869-ben megindult, szabadkondolkodást tükröző lap körül támadt bonyodalmat. A lapot egy *Benisch Károly* — a korábban talált adatokban helyenként *Benesch* — nevű volt jezsuita szerkesztette. A szerkesztőség az Ötvös utcai Zöldfa vendéglő épületében volt, melybe egy diáktüntetés során klerikális részből be is törtek.

A történetekről a Fővárosi Lapok c. újság is tudomást szerzett, s az eseményeket ország-világ előtt ismertette.

Időközben sikerült teljességében megtalálni a Soproni Állami Levéltárban a

folyóiratot, s így az első soproni szabadkondolkodó lap történetét részletesebben ismertethetjük.

A lap eredetileg Bécsben jelent meg 1869 augusztus elsején, a nyolcadik szám azonban már Sopronban, november 15-én. A bécsi számok hangja eléggé éles. Nem vallásellenes, csak a klérus hatalmaskodását bírálja. Erős támadás éri a papi nőtlenséget. Az egyik cikkírónak kapóra jött az egyik krakkói zárdában befalazottan talált *Ubrik Borbála* apáca esete.

Leginkább azonban a jezsuiták ellen tüzel a lap. A szerkesztő maga 30 évet töltött, s állítólag Magyarországon is

7. SSz. 1965. 158. lap. Kelényi: „Soproni újdonságok” az *Életképek* 1847-es évfolyamában.

8. A *Hattyú* fogadó a Pócsi utca és Magyar utca sarkán állt. Az átalakított ház teteje felett ma is még látható a hattyú alakja. Érdekes volna tudni, hogy az a *Dessauer és Co* cég, amely 1857-ben a *Fehér Rózsa* Szállóban szemüveget árult, szakorvos közbejöttével adta-e el árult. (Ö. *Intelligenz und Anzeige-Blatt*. 1857. 17. szám.)

működött a rendben, később Amerikában élt 5 évig, 1868-ban pedig kilépett a rendből.

Benisch tehát a jezsuiták életét alaposan ismerhette. Figyelme kiterjed Németországra is, ahol a felvilágosult papok és egy evangélikus püspök ellen perek folytak. Magyarország is érdekli. Ne-

süljete! A gyűlés programjának első pontja a kolostorok eltörlése volt. Majd a soproni származású Irlinger Antal a választójog kiterjesztését követelte. (IX. 12.)

A lapot az államügyészség valósággal üldözőbe vette. Egyes számokat elkoboztatott. Így Benisch jónak látta lapjával

A folyóirat Pesten lezárt évfolyamának címlapja (Adorján Attila felvétele)

vetségessé teszi Ranolder veszprémi püspököt, aki 50 jótékonycélú sorsjegyet nem vett át, s az egyik felajánlott sorsjegyet később 500 Ft-tal kihúzták. Megemlíti azt is, hogy a szegedi tanács a nagybányai templomtorony építésére 10 krajcárt utalt ki. Hosszú tudósítást közöl egy pesti szocialista gyűlésről, melyet a gáztartálynál tartottak. Hosszú rúdon hatalmas vörös zászló lengett. A felírás: munkások egye-

Magyarországra költözni, hogy a Hajnalsillag (Morgenstern) ebben a törvény szerint élő és boldegabb országban ragyoghasson (um hier als in einem loyalen und glücklicherem Lande den Morgenstern ungetrübt leuchten zu lassen.).

November 15-én tehát soproni keltezéssel jelenik meg a 8. szám és 1870. szeptember 15-én a harmincharmadik az

utolsó soproni szám. A korábbi közlé-
sünkben a mérlegelt nyomdász személye
ténylegesen Romwalter Károly, kinek
személyében a lap liberálisan gondolkó-
dó munkatársat talált. Romwalter több-
ször kijelentette, hogy amíg a törvényes
alap megvan, a lap nyomását vállalja.
Benisch az új helyen ismétli, hogy min-
denkinek szabadságában álljon vallási
meggyőződését követni, ő maga minden
vallást tisztel. Sopronban — úgy érzi —
beigazolódik a latin mondás: In Hunga-
ria est vita, extra Hungariam non est
vita, si est vita, non est ita. (Magyaror-
szágon van élet, Magyarországon kívül
nincs élet; ha van, nem ilyen élet).

De Sopronban is hamar ellenlábásokra
talál a Morgenstern. A levéltárban meg-
található a névtelen Morgenstern in
Ödenburg c. kétlapos röpirat, amelyet a
Budai Egyetemi Nyomdában készítettek.
Szerzője Benisch szerint egy soproni káp-
lán volt. Nemcsak a lap és szerzője el-
len szól a röpirat, hanem még Romwal-
tert is támadja.

A röpiratot a templomok padjaiban
helyezték el, s a szószekekről buzdítás
is elhangzott, hogy a hívők elolvassák.
A december 15-i (10.) szám válaszol a
röpiratra és négy nap múlva volt az is-
meretes tüntetés.

Az újévi (11.) számban Benisch arról
ír, hogy a líceum igazgatóságának köz-
be kellett lépnie, nehogy a tanulóifjúság
fáklyás menettel tisztelje meg a szer-
kesztőt. Az ifjúság elhatározását nem
azert akadályozták meg, mintha ellenez-
ték volna, de a város lakosságát amúgy
is felbolygatta az esemény, nem akarták
tovább fokozni a zavart.

Benischnek azonban már voltak szép
számmal elvbarátai is, lakást is ajánlot-
tak neki a Roth házban, melynek egyik
bejárata a tűztorony felől nyílt, a má-
sik a Várkerületről. Úgy festett a ház,
mint egy ostromlott vár — írja Benisch.
A késő esti órákban 3 egyén lopakodott
be a házba, törrel voltak felfegyverkez-
ve, s azt mondták, előfizetni jöttek. Sze-
rencsére a szerkesztő nem volt otthon.

Az újévi szám elején a szerkesztő há-
lanyilatkozatát olvashatjuk: „Die prächt-
ige Wohnung, diese schöne treffliche
Möblierung, diese ritterliche Ausstattung,
dieser edler Rebensaft, die Sorgfalt und
Pflege meiner armen Person, diese

Dienstfertigkeit und Zuverlässigkeit!
Alles dies ist mir wie vom Himmel ge-
fallen.”

A 12. számmal hetilap lett a Morgens-
tern. Olvasói Volksverein néven egyesü-
letet akartak alakítani. Valamely oknál
fogva azonban ez meghiúsult.

A harc a lap ellen tovább folyt. Jám-
bor asszonyok a lap plakátjait szaggat-
ták le az utcán. A 14. számban közöltek
szerint január 30-án éjjel alatti éneke-
ket kántáltak a Roth ház ablakai alatt.

Egészen váratlanul, új oldalról érke-
zett támadás a helyi német lap (Öden-
burger Nachrichten) hasábjain is. A lap
több cikkben ment neki a Morgenstern-
nek.

A lap szerkesztője Schindler, szabad-
kőműves volt, s mint később kiderült, a
támadást a páholyból irányították Be-
nisch ellen.

A május 15-i számban olvashatjuk, hogy
a Morgenstern baráti köre mégis alapít
egyesületet Wahrheitsbund néven. A lap
közli az alapszabályokat is. Ez az egye-
sület megbélyegezte a másik német la-
pot. A további számok azt mutatják,
hogy a helyi lappal való harc élesedett
és a szabadkőművesek ellenséges magat-
tartása sokakban azt a hitet keltette,
hogy ha már azok is sokallják az egyház
ellen folytatott harcot, összetévesztve a
vallást az egyházzal, akkor nyilván a
Morgenstern valóban rossz ügy mellett
áll ki.

A 29. szám új előfizetőket kér. Ebben
a számban közli Benisch, hogy áttért az
evangélikus vallásra, amelynek hívei ma-
guk közé hívták.

A 34. szám — váratlanul — Pesten je-
lent meg október 1-i dátummal. A lap-
ban Benisch jelenti, hogy tiszteletre-
méltó meghívásra költözött át (In Folge
einer ehrenvollen Einladung der Wahr-
heitspersonen).

Terveiben arról írt, hogy ez az első
felvilágosító mű, amely a világ elé lép,
és Magyarországa a dicsőség, hogy az
ésszerűség fáklyáját meggyújthatta.

Pesten úgy látszik a korábbi számok
iránt is érdeklődés mutatkozott, mert
több számot újra nyomtak, olyant is,
amely eredetileg Sopronban jelent meg.
A 47. számmal „első rész” névvel lezár-
ták az eddigieket. Az utolsó számokban
Sopronról nem esett szó. A 35. számban

volt ugyan egy általános jellegű soproni levél, amely iskolákat sürgetett, olyanokat, melyek a klerikális szellem ellen vívott harcban fő tényezők lesznek.

1872-ben még egy-két szám jelent meg. A május elsején megjelent szám utolsó

lapján nagy betűkkel ezt olvashatjuk: „Schluss des Aufklärungswerkes Morgenstern.” Ezzel tehát a lap a negyedik évfolyamában hirtelen megszűnt.

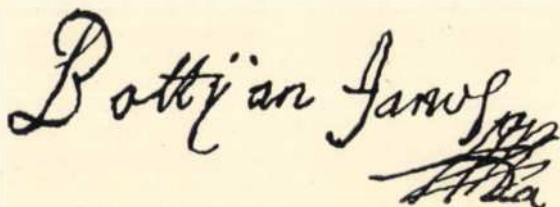
Hammerl Lajos

Sopron városa teljesen labanc volt-e?

Nehéz ítéletképet tartani Sopron felett a szabadságharcok idején. A bécsi udvar közelében, az erőszakos császárpárti főurak szomszédságában (Esterházyak, Nádasdyak, Széchényi György győri püspök) nem volt könnyű úgy mutatkozni, mint Bethlen Gábor vagy Thököly idejében, akik védő kart nyújtottak a város fölé: azaz megnyitni a város kapuit

gárjogot kap kedvezményel, mert a kuruc időkben Pelikán fegyvertáros oldalán dolgozott.²

De nehezen értjük meg a következő esetet: 1768-ban, azaz 50 évvel a kuruc idők után az Olmütz közeléből való, miglitz-i Wenisch Ferenc Antal cipész kér polgárjogot; szintén kedvezményekkel veszik fel, mert olyan polgárnak leányat

előttük. Bethlen elvonulása után egy Lackner Kristóf diplomáciai tehetsége kellett, hogy a város megmeneküljön a bécsi udvar bosszúzó kardjától; 1683-ban pedig a város vezető embereit és néhány polgárát bebörtönözték. Fel kell azonban tételeznünk, hogy Sopron a Rákóczi szabadságharc idején sem volt mindenestül labanc, ha vezetősége annak mutatkozik is, élén Dobner polgármesterrel, aki I. Lipóttól két aranyláncot is kapott. Ez szédíthette meg annyira, hogy az utolsó percben megfordította a város ostromát a kurucok kárára 1706-ban. Harminc évi kormányzása alatt beivódott a városi vezetőségbe a császárhűség.¹ 1723-ban, a Pragmatica sanctio évében csak úgy tombolt a lojalitás: ez évben Pauscher Ferenc bécsújhelyi születésű fehérirhás pol-

jegyezte el, akinek apja a kuruc ostromkor — 1705/1706 telén — a város falain érdemeket szerzett (sich in den Kurutzen Rumel bey denen Stadt Mauern wohl verdient gemacht).³

Rákóczi 1703-ban bontotta ki a zászlót az ország keleti részén, és ez év vége felé már a soproniak bizvást tarthattak tőle, hogy hamarosan ott teremnek a kurucok a város falai alatt. December 11-én aggodalommal állapítja meg a szinte naponta egybehívott városi képviselet: mindig rosszabb hírek érkeznek a kurucokról (immer schlechtere Zeitung von denen Kurutzen über kommen). Vajon sokat használt-e a rendelet, hogy tilos leírni vagy olvasni újságokat, levélben közölni, hegedülni, vigadni, káromkodni, lakomázni.⁴

1 SSz. 1957. 300 lap. Csatai: Dobner Ferdinánd, a könyvbarát. Naplójában a két aranyláncról írja: die 2 kostbahren Gnaden Ketten Leopoldi Magni gloriossissimae memoriae.

2 Tanácsjegyzőkönyv (Tjk). 1723. 359. lap.

3 Tjk. 1768. 19. lap.

4 Községi ülések jegyzőkönyve. 1701/5. 1703. 230. 231. lap.

Ehhez Baumgartner katonai biztos baljósai: a külvárosok nem tarthatják magukat (die aeussere Stadt nicht zu defendiren ist), tehát a külvárosiak költözzenek a belvárosba. Mire a tanács ezt válaszolta, nincs elég élelem a számukra, meg tűz esetén akkora zsúfoltság támad, hogy az egész lakosság megfulladhat a füstben. Baumgartner 100 lovast ajánlott fel a belváros védelmére, ez sem kellett a képviselőnek, azzal okolták meg, hogy a kurucok dühét felkeltenék ezzel. Közben lezajlott a kurucok első látogatása Ocskay vezérletével. Nem éppen nagy rokonszenvet keltett megvásárolhatóságával. Ráadásul még 1704. március 23-án a soproniak a labanc katonákkal egyesülve rácsaptak a Kópházán táborozó kurucokra, sokat megöltek köztük, de a zsákmány nem volt éppen gazdag, ahogy Ritter krónikás megemlíti. A tanács Hackstock Mátyást bízta meg, hogy a zsákmány eladásából fizesse ki a sebesültek körül forgoló orvosok és patikusok költségeit, a maradékot pedig ossza szét a harcban részt vettek közt.⁵

Ilyen módon sokan vérszemet kaptak a kurucok mérlegelésében, hogy nem is olyan veszedelmesek, mások kárhoztatták a labanc parancsnokot, aki több ház lebontását kívánta, hogy a belvárosból ki lehessen ágyúval löni az ellenségre; a szalmatetők lebontását pedig általánosan megkívánta, ugyanúgy azt, hogy a várfalra épített magánépületeket távolítsák el.⁶

Mégis azt kell mondanunk, akadt kurucbarát a városban. 1704. június 6-án a képviselő elé került egy csiklandós ügy. Weihardt bánfalvi pálos prior a labanc parancsnok előtt azt állította, hogy a polgárok körében hallotta: a külvárosiak megadják magukat a kurucoknak, ha támadást intéznének (wann der Feind ansetzen solte, die Bürger oder Bewohner in der Vorstadt sich huldigen wollen). A parancsnok ezt közölte Pohr János György tanácsossal, aki azonnal mentegetődző levelet írt a bécsi haditanácsnak. A városi tanács erre kérdőre

vonta a priort, aki visszaszívta a dolgot, azaz azt mondta, hogy a marhapásztorok egyikétől hallotta ezt. Sietve rendelkeztek, hogy a pásztorokat ne engedjék ki a kapukon és szólítsák a városházára. Mikor ez megtörtént, tizenkettesével a prior elé állították őket, de a barát nem ismert rá arra, aki a famózus dolgot állította. Így tehát Unger Mátyás tanácsost azonnal Bécsbe küldték a hadi tanácshoz azzal, hogy szóbeszéd csak a külvárosiak áruló szándéka. Pohrnak pedig megmosták a fejét, mit sietet mintegy árulkodni, ki is azzal mentegetődzött, hogy a parancsnok sietette, és nem volt ideje megvizsgálni, hogy is áll a dolog.⁷

Az érdekes a dologban az, hogy igenis hangzóttak el ilyenfajta kijelentések a külvárosban. Határozottan a kurucokkal érzett a Lederer tímár-család. Lederer György az öccsét 1702-ben magyar szóra adta Csepregbe,⁸ ez ugyan nem sokat jelentett, megtette ezt a legtöbb soproni család, mert a vársban magyarul és németül egyaránt kellett tudni, de az már nem véletlen, hogy a legelső soproni ismert nyomtatvány, a Lederer János házasságkötése alkalmából kiadott köszöntő két magyar sorral kezdődik 1722-ben.⁹

Közül esik Lederer János kurucpárti nyilatkozata 1704-ben. Ugyanis a kurucoktól várta annak az évszázadokon át fennforgó ellentétnek kiegyenlítését, amely a gazdag és pöffeszkedő belváros és a szegény, munkában elsenyvedt külvárosok között fennállt. A városmajorban nyilvánosan kijelentette, hogy ha a kurucok elfoglalják a külvárost, akkor annak lakói fogjanak velük össze és támadjanak rá a belvárosra, amelynek urai a külvárosiakat paraszttá (nyilván zselérré) teszik. Bécsbe járnak lakomázni. És itt Lederer a kulacs kotyogó hangját utánozta, mondván: machen immer ein gutes glu glu. A belváros falait le kell rombolni, hogy azt se lehessen tudni később, hol álltak. Nem volt éretlen ifjonec Lederer eme kijelentései idején, 30. életévét tiporta. Kijelentéseinek híre ment és 1704. május 31-én letartóztatták. Az-

5 Községi ü. jegyzőkönyve, 1701-5. 1704. 246. 273. 277. 278. lap.

6 Községi ü. jegyzőkönyve, 1701/5. 1704. 338. lap.

7 Községi ü. jegyzőkönyve, 1704. 308. lap.

8 Tjk. 1702. 96. lap. Két évig volt magyar szón.

9 SSz, 1961. 41. lap. Csatkai: A soproni nyomdászat a 18. század első felében.

zal védekezett, hogy nem adták híven vissza szavait, ennyire erős kifejezéseket nem használt, végre június 18-án szélnek is eresztették. Közben esett a prioral való epizód, de Lederer ügyéből a város nem csinált nagy esetet.¹⁰

Számunkra mégis jelentős esemény, mert vox populi-képpen foghatjuk fel. Akadt az értelmiség körében is kurucokhoz húzó. Ugyancsak 1704-ben, miközben a vártán őrt álltak, Neuheller Frigyes mindennek elmondott egy Keller nevű ügyvédet, mert védte a kurucok ügyét.¹¹

Ahogy 1919-ben és még több éven át a Tanácsköztársaság után becsületsértésnek vették, ha valakit kommunistának neveztek, akként volt arcpirító szidalom, ha valakit 1704 táján kurucnak bélyegeztek. Így 1704-ben Wendler tímár Rát szűcs feleségével összekapott egy eltört korsó miatt, az asszonyt kuruc bestiának, a szűcsöt kuruc gazembernek (Schelm) nevezte.¹²

A kuruckort általában a két neves krónikaíró nyomán ítélve meg, valóban nem kapunk meggyerő képet. Csányi János már nem jut el krónikájában a nagy ostromig, amely 1705 karácsonyától 1706 Vízkereszt napjáig a várost rémületben tartotta és óriási károkat okozott. Sok ház leégett, a lakosság sokat szenvedett, de a parázs azért izzott és Ritter György krónikás sem tagadja. Nem éppen császári hűség lengi át sorait, hanem siratja a város veszedelmét és kárait. Közül gúnyverset Bottyán ellen, de megnevezi ennek szerzőjét, aki nem volt más, mint a császári parancsnok, Weitersheim. Volt alapos oka ellenfelére haragudni,¹³ mert kis híja, hogy át nem kellett adnia neki Sopront.

Dobner Ferdinánd polgármester az ostrom legvéresebb perceiben azzal lelkesítette a város falain küzdőket, hogy olyan szabadságokban részesednek majd,

melyeket még unokáik is áldva emlegetnek majd. Ritter már ekkor nagy gyanakvással fogadta e szavakat.¹⁴ Kétkedése helyénvaló volt. Az ostrom után gyűjtésből osztottak kártérítést, kaptak valóban többen, így egy asszony, akinek ura elesett, a nevezetesebbek közt Leitner Szervác szobrász, de Ritter nevét nem olvashatjuk, jóllehet háza leégett; keservesen panaszolja is krónikájában: nem volt pártfogója.¹⁵ Igaz, hogy kemény szavakkal emlékezik meg arról, hogy a portyázó kurucok elhajtják a legelőről a barmokat és elhurcolják, akit a mezőkön, szőlőkben elkapnak, s csak váltásdíj árán szabadulnak, de éppen úgy nem hagyja említetlenül, hogy a császári tisztek a zsákmányon maguk osztzkodnak.¹⁶

Száraz adatként, korholás nélkül írja meg, hogy a nagy ostrom után számosan megtalálták a helyes utat. Néhány nappal az ostromlók elvonulása után egy császári muskétás szökött ki a kurucok közé a Balfi kapunál, három nappal később, körülbelül ott, ahol ma a Lenkey utca és a nagy háromemeletes sarokház vonala van, két diák ugrott át a falon, az őrség rájuk lőtt, ők meg viszonozták a tüzet; és a város falvai sem követték mindenben a polgármestert: két megyesi jobbágyot fogott el az őrség, akik a kuruc táborból jöttek; vasra verve hozták be a kelénpataki bírót és esküdtet, akik a kereszturi táborban voltak utasításokért. Végül a bánfalviak tetézték mindent: Rusztra mentek a kuruc táborba és oltalmukra 100 fegyverest kértek.¹⁷

De a szorongatott városban is voltak, akik az ostromlóknak szurkoltak, csak egy kissé korainak bizonyult az örömmük. Ez azonban csak jóval az ostrom után derült ki. Ti. 1706. március 22-én a tanácsnál Kamper Mátyás 34 éves megyesi jobbágy a maga igazolására, hogy nem

10 Tjk. 1704. 31. 34. lap.

11 Tjk. 1704. 60. lap.

12 Tjk. 1704. 62. lap.

13 Ritter krónikájának Paúr kiadását (1874) használtuk. Weitersheim versét a 84. lapon találjuk. Egy igen durva hangú gúnyverset 1705-ből közöl Weber a Történelmi Szemle 1915-ös évfolyamában (582. lap). Szinte történelmi hűséggel szedi versebe a nagy ostrom körülményeit, a kórház, a Szent György templom, a malmok stb. elpusztulását.

14 Ritter. 30. lap.

15 Tjk. 1707. Ritter családi feljegyzései. (Haus Prodicol) 102. lap (Liszt Ferenc Múzeum).

16 Ritter. 30. lap.

17 Ritter. 102, 104. lap.

kuruc érzelmű, a következőket mondta jegyzőkönyvbe. Az ostrom második szakasza idején (bey der anderten attaque), tehát újév vagy vízkereszt napján az idősebb Zehetner, Bekh, az öreg Schelly és Jaeketicz a fiatal Zehetnert érte küldték; mikor pedig odament (sajnos nem mondta meg, hová), azt felelték a kérdésére, hogy hadnagyuk (unser Lieutenant, nemblich Krausische Salva Guardia, azaz őrség) kívánja, hogy húzra rá, mire Kamper azt felelte, hogy nem tud muzsikálni, meg a hegedűje sincs itt, hanem Ruszton, meg hát ég a város és erősen lövik. Erre Bekh azt mondta, hogy a hegedű itt van a templomban, a hadnagy pedig káromkodott: Ördögadta, Du mich nicht vexire, azaz ne bosszants! majd háromszor a mellére ütött és szólt: Da Saeten (? talán azt értette, hogy ott benn sátán lakozik?). Közben rámutatott egy hegedűre, amely a Bekh gyereké volt, ki is addig ezen játszott. Erre Kamper távozott, de az ifjabb Zehetner kétszer is érte jött, hogy menjen vele, mert különben nagy baj származhat belőle. Erre mondta Kamper: elmegyek, de a ti felelősségetekre. De csak este 9-kor mentek a templomba a hegedűért, hát táncra játszott nekik; mit játszott, nem is tudja. Erre a hegedűszóra az ifjabb és idősebb Zehetner, Bekh és a hadnagy járták másfél óráig az öreg Zehetnernével. Végül e szavakkal fejezte be Kam-

pel a vallomást: ez nem volt lakodalom (Dieses aber seye kein Hochzeit gewesen).¹⁸

A nagy ostrom után sem köszöntött békesség a városra, a környéken táborozó kurucok gyakran portyáztak. El-elhajtották a soproniak legelésző nyájait. Fel-tűnő volt, hogy a kurucok mindig értesültek róla, mikor kerül ki a falak közül nagyobb csorda, és megjelentek legtöbbször nagy zsákmányt szerezve. Ritter meg is magyarázza krónikájában: a hírhedt labanc városban sok barátja volt a kurucoknak, ezek révén értesültek a dolgokról a portyázók. (Weil sie viele solcher Freunde herinnen hatten bey uns die herein geleet sind worden und sich hier aufhielten und ihnen alles heimlich zuschickten, was bey uns vorbey gieng).¹⁹

A nagyhangú ígéretekben persze nem lett semmi, egy-két jobbágyfalú, mint po. Harka (Magyarfalva) lázongott, de a város törekvésüket elnyomta. Dobner ugyan kapott aranyláncot, de halála után a nagyra tartott kitüntetés az özvegye nem sokra becsülte, elzalogosította, miért is a városi tanács megróttá és visszakeresésére felszólította.²⁰ Aligha történt meg: a család koldusbotra jutott. Talán mondogatták is a soproni kurucok a régi magyar mondást: Ebül szerzett jószág, ebül vész el...

Csatkai Endre

Sopron fürdőviszonyai

Sopron város fürdőviszonyait vizsgálva azt a sajnálatos megállapítást kell tennünk, hogy a háborús események, amelyek a vidéki városok közt Sopront a legnagyobb mértékben sújtották, a fürdőkben is tetemes károkat okoztak, az új-jáépítési munkálatok viszont roppant lassú ütemben haladnak, részben még meg sem kezdődtek.

A város régi magas fürdőkultúráját igazolja a fürdők nagy száma. 1945 előtt a következő fürdőtelepek, uszodák állottak a lakosság rendelkezésére (zárójelben az első használatba vétel ismere-

tes vagy hozzávetőleges időpontját tüntettük fel):

1. Fertő tó (római időszak, I—IV. század)
2. Balf fürdő (római időszak, I—IV. század)
3. Nagytómalom (római időszak, I—IV. század)
4. Nagyuszoda (1845)
5. Gőz- és kádfürdő, jelenleg kádfürdő (1835)
6. Kisuszoda, jelenleg sportuszoda (1868)
7. Lőver uszoda (1908)

18 Tjk. 1706. 6—8. lap.

19 Ritter. 164. lap.

20 Tjk. 1757. 14. lap. Kittel soproni orvosnál volt zálogban.

8. Fertői strandfürdő (1934)

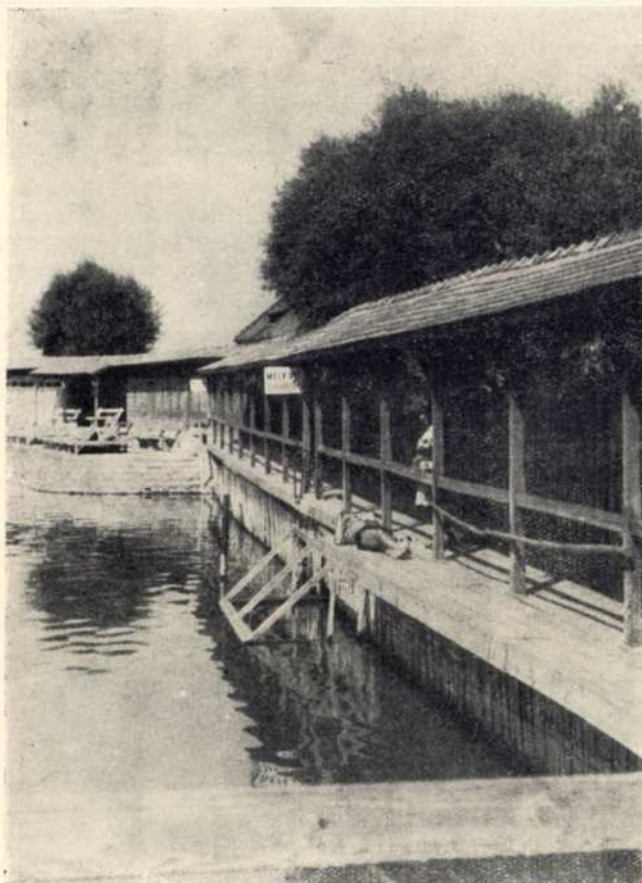
9. Rákóczi intézeti fedett uszoda (1942)

A háborús események folytán még ma is teljesen üzemben kívül van a Nagyuszoda, a fertői strandfürdő és a fedett uszoda.

A többi felsorolt fürdők jelenleg ugyan

kinthető. A soproni Tervezőiroda készítette tervek kivitelezésre nem kerültek. Pár évvel ezelőtt külön előadásorozatot is foglalkozott a fürdő újjáépítésével. Lényegesebb javulás azonban még nem következett be.

A Nagytóalmot különösen meleg nyá-

A második világháborúban elpusztult Ó-(nagy) uszoda.
Arszin Miklós felvétele

üzemben vannak, azonban a romlás és rombolás jelei a Nagytóalmónál, Balf fürdőnél és a fertői vitorlás telepnél még mindig szemmel láthatók. Az újjáépítés terén tehát még nagyon sok a tennivaló.

Balf gyógyfürdő bányászudulójében az 1958–60-ban létesített 20 kádas fürdőtelep csak ideiglenes megoldásnak te-

ri vasárnapokon keresi fel tömegesen a város lakossága, ami részben a város belterületére eső fürdők (Löver- és Sportuszoda) túlszűfolttségének következménye. Ilyenkor a közel 5000 főt is elérő tömeg számára a strandterület és öltöző épületek elégtelennek bizonyulnak. A Nagytóalom fejlesztése feltétlenül szüksé-

ges. A fürdőknek az újabb rendezési terv szerint javasolt nagyvonalú kiépítésénél azonban, ami 75 millió Ft költséggel és már az első ütemben 8000 főt befogadó képességgel számol, óvatosságot ajánlunk. Mindenekelőtt a víz-utánpótlás, a víz-tisztaság kérdését kell alapos vizs-

talajdonában levő — hétvégi házakból áll. A további fejlődést a Fertő vízszíneinek állandósítására irányuló munkálatok és a határsáv-terület engedélyhez kötött megközelíthetésének a megkönnyítése biztosíthatják. Ez utóbbi nehézségek állanak fenn a jelenleg még teljesen

A második világháborúban elpusztult Ó-(nagy) uszoda.
Arszin Miklós felvétele

gálat tárgyává tenni, minthogy ezzel kapcsolatban épp a múlt évben is kifogások, panaszok merültek fel.

A fertőrákosi Fertői Vitorlázó Sporttelep újjáépítése a kezdeti nehézségek dacára megindult. A telep jelenleg nagyrészt cölöpépítményre épített kikötőből, molókból és 12 — vállalatok és üzemek

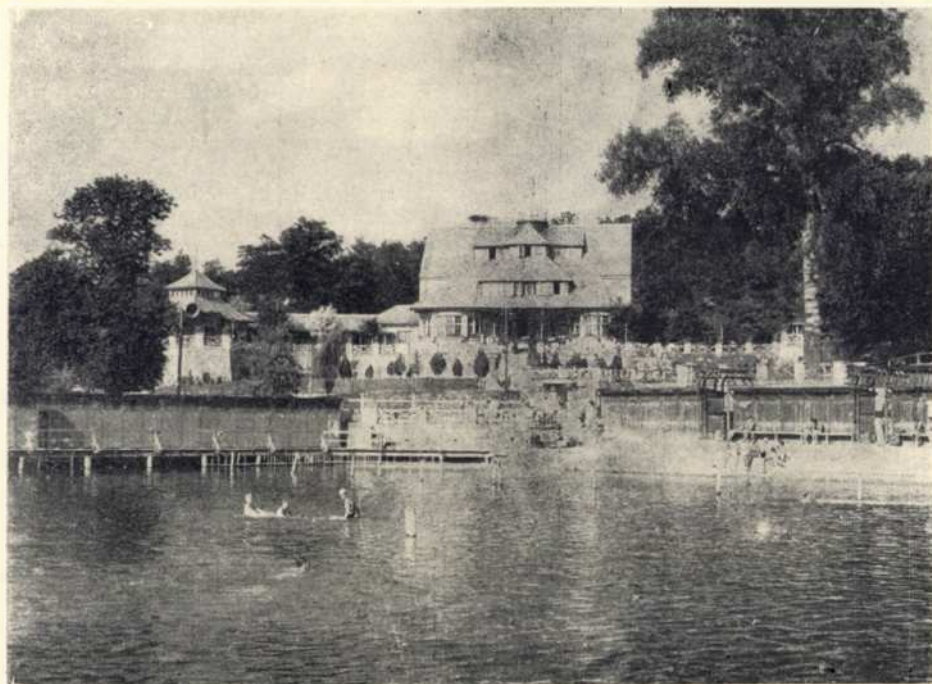
üzemen kívül álló fertői Strandfürdőnél is.

Elkészült a Löver fürdő II. medencéjének kiviteli terve. Építési költsége 1 000 000 Ft. Mivel azonban itt is vízelátási nehézségek vannak, a győri Tervező Vállalat megbízást kapott a vízelátás megoldására. Kérdés, hogy újabb

kutak feltárásával nagyobb vízmennyiség biztosítható lesz-e? A Sportuszodával kapcsolatosan 1960-ban a soproni Tervező Iroda készített rendezési tervet. Ennek alapján jelenleg a fürdő száraz területének bővítése folyamatban van. Ennél a fürdőnél is nagy vízszervezési nehézségek vannak.

Az alábbiakban a legnagyobb mértékben leromlott, a város belterületére eső fürdők helyzetét számszerű adatokkal is

megvilágítjuk. Ezen uszodák vízfelülete a Nagyszoda kiválásával mintegy 80 %-kal csökken; emellett a megmaradt két uszoda a Sport- és Löver uszoda erősen vízhiányban szenved. Vízcsere legfeljebb havonként kerülhet sor. Az uszodáknak a visszafejlődése 120 év leforgása alatt, ha az 1000 főre eső vízfelületet vesszük számításba, még szomorúbb képet mutat, mint az alábbi táblázatban megállapítható.

A Tómalom 1944/45 előtt

Év	Lakosság Fő	Vízfelület m ²				1000 főre	‰
		Nagy.	Kisu.	Löver u.	Összesen		
1854	14 000	9 617	—	—	9 617	690	100
1868	21 000	9 617	1295	—	10 912	520	75
1908	34 000	9 617	1295	950	11 862	350	51
1945	42 000	—	1295	950	2 245	53	8

A vízfelület csökkenése 1000 főre számítva 100—120 év alatt 92 ‰. A visszafejlődés azonban még ennél is ijesztőbb képet mutat, ha a tényleges fürdőzők számát tekintjük, ami viszonyítva az összlakosság számához ma kétségtelenül

nagyobb, mint régen volt. Leromlott fürdőviszonyaink javítására készült el az Orsz. Vízgazdálkodási Kereterv, amely évek szerinti ütemezéssel az alábbi összegeket irányozta elő:

Balf gyógyfürdő	1961—1970	5 530 000
Nagytómalom	1961—1995	25 123 900
Fertőrákosi fürdő	1966—1995	15 095 900
Fertői Strandfürdő	1981—1995	2 115 500
Nagyuszoda	1981—1995	7 830 000

Összesen

55 695 300

A Lőver uszoda

A keretterv két évvel ezelőt késen volt sajnos azóta jóváhagyást nem nyert. A fürdőviszonyok rendezése azonban nem került le a napirendről. Foglalkozott és foglalkozik vele a Városi Tanács, a Városi Testnevelési és Sporttanács, a fürdőket kezelő Víz- és Csatornamű, a Magyar Hidrológiai Társaság soproni csoportjának fürdőügyi bizottsága. A fürdők újjáépítése fel van véve a Városi Tanács által múlt évben összeállított távlati városfejlesztési tervbe is. Egyes tervek elkészítéséről a fentiekben tettünk már említést. Sajnálatos, hogy az egészség, testnevelés, üdülés és idegenforgalom szempontjából egyaránt fontos fürdőlétesítmények újjáépítésére, fejlesztésére megfelelő pénzügyi fedezetet nem sikerült biztosítani. Figyelmet érdemel az az újabb intézkedés, mely szerint az Országos Vízügyi Főigazgatóság megbízást adott 1965 év szeptember havi határidővel a Mélyépítési Tervező Vállalatnak Győr-Sopron megye fürdőviszonyait tárgyaló tanulmányterv elkészítésére. Ehhez a ránk nézve kedvezőnek látszó, az országban első ilyen megbízáshoz szívesen bocsátjuk a tervező rendelkezésére a für-

dőviszonyainkra vonatkozó kivonatos ismertetést, és azt a részletesebb tanulmányanyagot, amely a legsürgősebb feladatként a Nagyuszoda újjáépítésének előkészítését tartalmazza.

Foglalkoznunk kell még a város téli fürdőinek helyzetével. A bevezetőben említettük a gőz- és kádfürdőt. A fürdőből jelenleg 20 kád, 11 zuhany és egy hőlégtanra van üzemben. A medencék és gőzkamrák kb. 40 évvel ezelőtt lebontásra kerültek. A Rakóczi fiúnevelőnek 1942-ben épített fedettuszodája csak három évig volt üzemben. A romos épület medencés részét 1964-ben kosárlabda csarnokká alakították át. Közel 40 évvel ezelőtt foglalkozott a város korszerű gőzfürdő és fedettuszoda építésének gondolatával. Tervpályázat alapján elkészítette a kiviteli terveket is, gondoskodott a telekről és kút megépítéséről. Az építés azonban a bekövetkezett gazdasági válság és háború miatt elmaradt.

Az új soproni Hőszolgáltató Erőmű tervezett bővítésével kapcsolatosan az Energiagazdálkodási Intézet elkészítette a Sopron város komplex hőellátására vonatkozó tanulmányt. Eszerint Sopronban távfűtést az egész város területén végig-

A Lőver uszoda

vezetni nem érdemes. Legkedvezőbb megoldás az, hogy a Hőerőmű a körzetébe eső ipari fogyasztókat látja el, a Selyemgyár távfűtéssel a hozzá közel eső fogyasztókat, a városközpont és az egyetemi épületek pedig tömbfűtéssel, illetve a meglévő fűtési rendszerekkel elégítik ki az igényeket. A mai kádfürdő mellett tervezett gőzfürdő és fedett uszoda, amely a város szempontjából ma legalább annyira időszerű, mint 40–50 évvel ezelőtt, hőszükségletét szintén tömbfűtésből nyerné.

A fürdőknél legelső követelmény a szükséges vízmennyiség mindenkor biztosítása. Azért elő kell segíteni minden arra irányuló törekvést, amely az ivóvíz, az ipari víz ellátása terén a városi vízmű tehermentesítést, illetve a vízellátás javítását célozza. Vonatkozik ez elsősorban az újabb kutak és víztárolók építésére. Ezzel kapcsolatban sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a két brennbergi víztároló tanulmánytervnek kiegészítő munkálata (gazdasági számítás és talajmechanikai részletterv) egy évi halasztással csak 1966-ra készül el.

A vízhiányra való tekintettel is gondolnunk kell a mélyebben rejlő vízkészletek feltárásának lehetőségére, vagyis a termálvizek után való kutatásra is.

Schmidt Eligius Róbert szakvéleménye szerint Kópháza és Balf között 500 m mélységben lehetne 30–35 C° alaphőmérsékletű vízzel számolni. Feltéve, hogy itt próbafúrással bővízü kútra találunk, annak vize termálfürdő táplálásához — esetleg a városi hálózatba is bevezetve — lenne hasznosítható.

A nyugat-magyarországi üdülő és idegenforgalmi terület regionális tervét a Városépítési Tervező Vállalat a Nyugat-dunántúli Intézőbizottságtól kapott megbízás alapján a múlt évben elkészítette. Megvagyunk róla győződve, hogy a tervből, amely a Balaton és a Dunakanyar hasonló tervei után az országban 3. helyen áll, és elsősorban Sopron és környékének üdülőhellyé való kiépítését célozza, tényleg valóság lesz. Bár az üdülőterületen elsősorban a város környéke értendő, ebbe a környékbe szervesen bele kell illeszkednie a városnak a maga letelepedési területeivel, intézményeivel, ahová a város fürdőkultúrája is tartozik. Ennek elmaradottságát tehát sürgősen fel kell számolni, hogy Sopron mint üdülő- és gyógyhely is számításba jöhessen. Tervek már eddig is szép számmal készültek és készülnek még. Arra kell törekednünk, hogy a tervek tényleg és mielőbb valóra is kerüljenek.

Schneider Lipót

Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben

A vidéki magyar városok közül a magyar írók Sopront minden időben az egyik legmegfelelőbb helynek tartották irodalmi termékeik bemutatására, azok sikereinek lemérésére és véleményük kifejtésére. A város lakossága pedig mindig szeretettel fogadta az ide érkező írókat, sőt túlzás nélkül lehet állítani, hogy szoros barátság alakult ki a magyar irodalom jeles művelői és a helyi írók között, de az igényes soproni irodalomszereplő közönség és a szereplők között is mindig bensőséges volt a viszony. A nagynevű magyar írók estjeit csaknem minden esetben a *Frankenburg Irodalmi Kör* szervezte meg. A Kör évenként több *alapszabályszerű* estet rendezett, ezenkívül gyakran tartottak *rendkívüli* irodalmi műsorokat is. Ezek a ren-

dezvények a tárgyalásra kerülő időszakban általában haladó szelleműek voltak. A haladó és eliremutató vonásokat a Kör tisztikarának két tagja biztosította. Elsősorban Szentimrey Lajos másodtitkár, másodsorban Mészáros Sándor elnök. Vezetésük alatt a Kör baloldali irányzatot képviselt. Mészáros Sándor ugyan „örökös tagja” is volt az igazgatótanácsnak, befolyását azonban sem tudta „örökre” biztosítani, a későbbi években pedig különben is vesztett „ballóságából”. Szentimrey ellen később egyre több támadást intéztek, helyét kénytelen volt másnak átadni.

Az irodalmi estek közül most azok kerülnek ismertetésre, amelyeken az 1925–1930 közötti időszakban a magyar irodalom legnevesebb képviselői szerepeltek

és amelyekkel eddig a helytörténeti kutatás nem foglalkozott.

Szabó Lőrinc és Szerb Antal. 1925. január 24.

Szereplésüket nagy várakozás előzte meg a városban. A sajtó már napokkal a rendezvény előtt azt írta, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör estje iránt olyan lázas érdeklődés mutatkozik, amely túlszárnyalja az összes eddigi irodalmi estek várakozását. Ez az érdeklődés mind a fővárosi vendégek személyének, mind az általuk felölelt előadási anyagnak szól. Érdekes, hogy az előzetes tájékoztatások inkább Faludi János nevét emelik ki — aki az Unió-színházak vezérigazgatójának volt a fia, és akiről ma csak annyit tudunk, hogy irodalomtörténész volt (Műve: Dutith András és a francia humanisták) — mint Szerb Antalt. A Soproni Hírlap azt írta, hogy először fog bemutatkozni a soproniak előtt Szabó Lőrinc, a fiatal költő, akinek nevét már az egész ország ismeri. Az új magyar irodalomról fog beszélni. Hasonló nagy érdeklődésre számíthat Faludi Jánosnak a modern színpadi törekvésekről szóló előadása. Faludi most tért haza hosszabb külföldi tanulmányútról. Többek között Oroszországban is járt, a „Tairoffék entfesselte Theater-jainak Oroszországában”¹ és impresszióit a soproni közönségnek fogja először elmondani. Szerb Antaltól egy szó sem esik.

A demokratikusabb szellemű „Sopronvármegye” közölte, hogy városszerte nagy érdeklődéssel várják a Frankenburg Irodalmi Kör estélyét, különösen azok, akik figyelemmel kísérik az új magyar irodalom fejlődését és életjelenségeit, a különböző irányok harcában azonban meglehetősen tájékozatlanul állnak. Ezek számára hasznos tanulságokat ígér a háború után új erőre kapó magyar irodalom egyik legképzettebb és legtehetségesebb vezéregyéniségének, Szabó Lőrincnek előadása az akkori irodalom céljairól, eszközeiről és feladatairól általában. Ez a lap is érdekesnek ígérte Faludi János bemutatkozását, tekintve, hogy olyanokat fog elmondani külföldi ta-

pasztalatairól, amikről legfeljebb azoknak volt eddig fogalmuk, akik véletlenül szerencsések voltak egy-egy modern francia vagy orosz színtársulat bécsi vendégszereplését végignézni. Szerb Antaltól itt sem történik említés. Ez bizonyára azzal magyarázható, hogy Szerb Antal 1925-ben, soproni látogatása idején alig volt még ismert az országban, hiszen első tanulmányai, melyekkel nevet szerzett magának, csak 1926 után jelentek meg, tehát pályája kezdetén álló fiatalember volt. A Soproni Hírlap az estről szóló beszámolójának címében is csak névtelenül említette meg szereplését. A cím így hangzott: „Szabó Lőrinc, egy fiatal író és az Unió-színházak vezérigazgatójának fia a Frankenburg Kör estéjén.”

Az alig egy évvel idősebb Szabó Lőrincet viszont jól ismerte már Sopron irodalomszerető olvasóközönsége. Egyetemista korában is feltűnt már kivételes költői képességével. Ebben az időszakban líráját erős természetelmény, a fennálló társadalmi rend lázongó anarchikus gyűlölete, a nagyvárosi élet embertelen életformájának elítélése és sokszor a szélsőséges érzékiség jellemezte.

Január 24-e közeledtével egyre nagyobb lett az érdeklődés az est iránt. Egy nappal az előadás előtt a Frankenburg Irodalmi Kör közleményben is felkérte tagjait, hogy a Kaszinóban ne a karzatot, hanem a terembe üléshelyeket foglalják el, mert a tanulóifjúság részére tartották azt fenn.

Mint ahogy gyakran meg szokott történni a nagyszerűen előkészített és nagy érdeklődést felkeltő eseményeknél, ez az est sem sikerült olyan egyértelműen fényesen, mint ahogy szerették volna a rendezők, és mint ahogy azt a várta a közönség egy része. A legtömörebben az Ödenburger Zeitung írta le véleményét az est lefolyásáról. 1925. január 27-i számában szó szerint a következőket olvashatjuk: „Der Vorleseabend des Frankenburgvereins war diesmal nicht so zahlreich besucht. Auch war das Auditorium in mancher Hinsicht etwas enttäuscht. Der Vortrag des jungen Dichters und

1. Tairov, Alekszandr Jakovlevics kiváló szovjet-orosz rendező volt. 1914-től a Moszkvai Kamaraszínház Kalidásza, Racine, O'Neill, Jacobson, Gorkij, Visnyevszkij stb. darabjait rendezte sajátos stílusban.

Schriftstellers Lorenz Szabó fesselte mit seinen interessanten Auslegungen über die heutige Literatur das allgemeine Interesse, obwohl er uns das Wesen des Impressionismus und Expressionismus eigentlich im Unklaren liess. Auch seine Gedichte gefielen sehr. Doch flaute die Aufmerksamkeit bei dem rhapsodischen, unvollendeten Ideengang Johann Faludys und während der Novelle des Anton Kristóf Szerb sichtbar ab."

Túlzás volna ebből azt a következtetést levonni és azt állítani, hogy Szerb Antal és Faludi János megbuktak Sopronban, habár az Ódenburger Zeitung beszámolója alapján erre könnyen hajlamos lehetett és lehet az olvasó. Az esten hallottakon a közönség véleménye valójában megoszlott. A csalódottságról, amiről az Ódenburger Zeitung is írt, nem beszélhetünk általánosságban. Akik csalódtak, azoknak a véleményét a Soproni Hírlap fejezte ki kritikájában, akik pedig fenntartás nélkül elfogadták a hallottakat, megértették az újat és fogékonyabbak voltak az irodalmi haladás iránt is, azok egyetértettek a Sopronvármegye bírálatával.

Az ún. „szép és előkelő” közönség, amely a Frankenburg Irodalmi Kör estélyét végighallgatta, azon a véleményen volt, hogy Szabó Lőrinc lelkesen, sokszor igen merészen beszélt a háború utáni költészetéről és ennek eszközeiről. Ez a közönség egy ideig helyeslően veletartott és sokszor megtapsolta, de csak addig, amíg úgy nem érezte, hogy egy új szellemi irányzat képviselője befolyásolni akarja, vagy éppen megváltoztatni eddig kialakult és meggyökeresedett véleményét. Ezek a nézők azt vallották, hogy Szabó Lőrinc felolvasásával meggyőzött meg senkit a hitetlenek közül, de zavarban hagyta a közönségnek azt a részét is, amely azért jött el, hogy tisztán lássa, mi is az az expresszionizmus és milyen jövőt tár fel ez az irányzat. Elismerte azonban, hogy Szabó Lőrinc különbözik az új irányoknak szépen öltöztetett és hangzatos frázisokkal dobáló prófétáitól — és ezt pozitívan ér-

tékelték —, akik beszélnek, de nem alkotnak semmit. Szabó Lőrincet gyenge előadónak és gyenge alakítónak, de mély, emberi és egyszerű költőnek ismerték el. Ezt a közönségeket akkor sikerült Szabó Lőrincnek meghódítania, mikor saját verseit adta elő szomorúan zengő férfihangján.

Faludi János előadását nem sokra értékelték. Helyesnek találták bevezetőjét, de úgy érezték, hogy cserbenhagyta várakozásukat. Kevésnek találták, amit az új színházi törekvésekről mondott. Kifogásolták, hogy nem beszélt Tairovról, Mejerholdról² és a Commedie del' arte feltámadásáról. Elvárták, hogy az Oroszországot és Európát bejárta Faludi ezekre a törekvésekre is kitérjen.

Szerb Antalról es szerezpléséről úgy vélekedtek, hogy neki előre meg kellett bocsátani azt a következtetlenséget, hogy két erősen expresszionista „induktor” között halk és meleg, néha expresszionista színeket kevert reneszánsz novellájával, mert az „Ajándok mátkaságát” és még egy néhány finom írását úgy fogadták, mint egy szomorú, fáradt dallamot. Kifogásolták, hogy ezeket a szép emlékeket a Sopronban bemutatott novella — főleg a felolvasás technikai foggyatékossága miatt — kissé megzavarta.

Még érdekesebb a közönség másik részének vélemény nyilvánítása. Ezek a soproniak helyeselték, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör, amely mindig a komoly hagyományok őrzője volt, megnyitotta kapuit az új magyar irodalom előtt. Úgy értékelték az estélyt, hogy a Kaszinó nagytermének emelvényéről olyan szavak hangoztak el, amelyeknek öntudatos merészsége kapcsolódott a korszerű eszmék egyenes szókimondásával. Elismerték, hogy mindez talán szokatlannak tűnt a régi elveken iskolázott közönség előtt, de ebből kihallatszott, hogy ezek a szavak az aktuális akkori életet visszahangozták.

Szabó Lőrincet az új írógárda egyik legmarkánsabb jelenségeként üdvözölték, akinek előadása nem tanulmány volt, hanem proklamáció. Valóban megkapóan

2. Mejerhold, Vsevolod Emiljevics szovjet rendező, aki igen nagy hatást gyakorolt az orosz, majd a szovjet színművészet fejlődésére. 1920-tól az általa szervezett, majd róla elnevezett moszkvai színházban újszerű rendezései sok vitára adtak alkalmat. Később Sztanyiszlavszkij operaszínházának főrendezője lett Moszkvában.

hirdette az új irodalmat, amely azonos az étellel, változatos, tágkörű és szenvedélyes, mint maga az élet. Egyetértettek Szabó Lőrincsel, aki akkori felfogásának megfelelően azt hirdette, hogy az impresszionista líra felszínes finomkodásai helyett a mai embernek lényeges, mindent átölelő intenzív irodalomra van szüksége és ebben az irodalomban mindennek helye van, amit az élet kitermel magából. Az expresszionizmus nem forma, hanem temperamentum kérdése és ez a temperamentum nem az esztétikától kér útmutatást, hanem az élettől. Apró érzések, tavasz és holdvilág szintén lehet líra, de az 1925-ben élő ember, aki telefont, rádiót, írógépet használ, akit gépek, gyárak vesznek körül, akinek mindennapi életében a technika, a vilámisság játszik szerepet, ez az ember nem elégedhet meg olyan irodalommal, amely úgy tesz, mintha nem is léteznének ezek. Ez a közönségretteg feszülten figyelt a szuggesztív mondatokra és hatalmas lelkes tapsal jutalmazta Szabó Lőrincet.

Faludi Jánost úgy értékelték, mint aki mély ismeretekre alapozott képet nyújtott a színpad és irodalom viszonyáról, felvonultatta a különböző rendezőtípusokat és a rendezés különböző elveit.

Szerb Antal novelláját is megértették, kellően értékelték és tapsal jutalmazták. Szerb Antalnak ez volt első — és tudomásunk szerint utolsó — soproni szereplése.

Laczkó Géza 1928. március 28.

Ezen a napon tartotta évadzáró irodalmi estjét a Frankenburg Irodalmi Kör. A Kör vezetősége itt hirdette ki annak az irodalmi pályázatnak az eredményét, melynek az volt a célja, hogy a fiatal soproni íróknak és költőknek is lehetőséget adjon tehetségük kibontakoztatására. Az eredmények kihirdetése után a pályadíjas fiatal költők, Bakó József, Horváth Miklós, Németh Ronald és Pődör István verseit mutatták be a közönségnek.

Ezután került sor Laczkó Gézának, a jeles írónak és kritikusként előadására. Laczkó Géza a Nyugatnak indulása óta munkatársa volt. Csiszolt stílusú novel-

lái és kritikái hamarosan népszerűvé tettek. Eredetileg versekkel kezdte pályafutását, mégis regényeivel aratta a legnagyobb sikert. A Német maszlag, török átium, Noémi fia és a Királyhágó ma is keresett olvasmányok. A Tanácsköztársaság alatt forradalmi magatartást tanúsított, ezért annak leverése után elbocsátották állásából. Soproni szereplése idején mint újságíró, szerkesztő és könyvkiadói lektor dolgozott. 1955-ben jelent meg tervezett nagy Rákóczi-trilógiájának két kötete. Francia regényfordításaiért a francia becsületrenddel tüntették ki.

Amikor a Frankenburg Irodalmi Kör Laczkó Gézáat meghívta Sopronba, azért tette ezt, mert a legkiválóbb magyar novellisták és írók közé sorolta őt. Laczkó Géza előadásában a kultúr nemzetekről és az ún. barbárokról beszélt, akik alatt azokat a népeket értette, akik a rómaiakkal és a görögökkel érintkezve azok kultúráját átvették, továbbfejlesztették és gazdagították. Így hozta szóba a normannokat és más népeket, majd rátért a magyar nép gazdag kultúrájára is. Hangsúlyozta, hogy az ország határain kívül is mindenhol elismerik a magyar nép tehetségét. Magyar írók, színészek, mérnökök és a különböző foglalkozási ágak képviselői eredményesen alkotnak a világ minden részén, Konstantinápolyban, Párisban, Berlinben, Londonban, New Yorkban. San Franciskóban Tókióban és Hollywoodban egyaránt. Ezeknek a magyaroknak külföldi dicsősége egyúttal hazánk büszkesége is. Befejezve előadását, egyik kitűnő novelláját olvasta fel, mellyel nagy sikert aratott. Itt kell megjegyeznünk, hogy Laczkó Géza gyermekkorában hosszabb időt töltött Sopronban. Edesanyját, Laczkó Arankát, a kiváló képesesű dramai színésznőt ugyanis 1887. október 1-én az akkori soproni színtársulat igazgatója szerződtette társulatához. Vele jött az akkor hároméves Laczkó Géza is. 1888-ban nem volt a városban magyar társulat, de 1889. január 9-től a Somogyi-társulat ismét Sopronban játszott 1892-ig.

Laczkó Géza „Noémi fia” című regényében írta le edesanyja vándoréletét és ebben megemlékezik Sopronról is.³

3. A soproni tartózkodására vonatkozó adatokat Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron 1960 c. könyvéből vettem.

Az est zenei része ritka műélvezetet nyújtott a hallgatóságnak. A műsoron szerepelt Rubinstein E-dúr kézzongorás versenyműve, melyet a soproni Marcssek 1100rné és Peschkó Zoltán adott elő. Mivel a meghívott Szabó Lujza operaénekesnő lemondta soproni szereplését, az utolsó pillanatban a fiatal Orosz Júlia „ugrott be” helyette. Akkori soproni szereplése után ket évvel lett az Állami Operaház tagja. Mozart, valamint az olasz, francia és magyar szerzők operaszerepeinek ma is kiemelkedő lírai szopránja, Kossuth-díjas, kiváló művész. Sopronban már *akkor* nagy sikert aratott. Operaáriákat énekel, valamint dalokat Tarnay, Hubay, Kacsóh és Lavotta műveiből. Kárpáti Sandor kísérte zongorán.

Zilahy Lajos. 1928. október 25.

Köztudomású, hogy Zilahy Lajos 1943 óta az Egyesült Államokban él és ellenséges álláspontra helyezkedik társadalmi rendünkkel szemben. Mégis meg kell emlékeznünk soproni szerepléséről, mert ez annak idején nagy irodalmi eseménye volt a városnak. Hogy miért, arra a következő pár sor ad magyarázatot.

Zilahy versekkel kezdte pályáját az 1920-as évek elején. Első regényeiben a világháború utáni magyar polgárság erkölcsi életével foglalkozott és ez igen hatásos témának bizonyult. 1922-ben jelent meg *Halálos tavasz* című regénye, amely a közönségsikerért aratott és egy szerre legkedveltebb írójává lett a közeposztálynak. 1924-ban adta ki *Süt a nap* című színművét. Ennek bemutatója úgyszintén komoly színházi esemény volt, habár ebben a falu népét egyáltalán nem realisan festi meg, a parasztságot a két világháború között mesterségesen kitegyéztett közfelfogásban ábrázolja. 1927-ben — tehát egy évvel soproni bemutatkozása előtt — került kiadásra *Két fogoly* című regénye, amely végleg megalapozta népszerűségét. Soproni látogatása idején az ország polgári közönségének legünnepeltebb írója volt.

Meg kell említenünk azt is, hogy Budapest felszabadulása után egy ideig az első napilapok egyikét, a Szabadságot szerkesztette, majd a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság Irodalom-Tudomány című kétheti folyóiratának volt a szer-

kesztője. Szerkesztette a *Híd* című folyóiratot is. Négy ízben nyerte el az Akadémia Vojnits-díját.

A fentieket figyelembe véve és azt is, hogy a Frankenburg Irodalmi Kör estjeinek közönsége elsősorban a polgárság rétegeiből került ki, emellett, hogy az est iránt óriási volt az érdeklődés és nagy volt az óváció, mikor Szentimrey Lajos Zilahyt méltató bevezetője után megjelent a pódiumon az író. Zilahy Lajos személyesen adta elő akkori új művének, *A tábornok* című színművének harmadik felvonását. Székely balladáját is tetszéssel fogadták.

Baló Elemér Zilahy, Babits, Áprily és Ady verseit szavalta. A közönség őt is nagy elismerésben részesítette. Baló Elemér 1918-ban a Nemzeti Színház tagja lett, a Tanácsköztársaság bukása után azonban politikai tevékenysége miatt kizárták onnan. Soproni szereplése idején munkás-színjátszásunk egyik vezető alakja volt. 1912 óta aktívan részt vett a munkaszervezetben. 1945-ben ismét tagja lett a Nemzeti Színháznak.

Az est Szabó Lujza operaénekesnő nívós műsorával zárult, aki akkor már az Állami Operaház kiváló drámai- és koloratúrszopránja, Delibes, Verdi, Erkel, és Mozart operáinak nagy hírű főszereplője volt. Zongorán Flórián György kísérte.

Áprily Lajos és Harsányi Zsolt. 1930. január 4.

Ezen az esten ismét zsűfólaság megtelt a Kaszinó nagyterme. A bevezetőt Szentimrey Lajos a Frankenburg Irodalmi Kör másodtitkára tartotta. Méltatta Áprily Lajost, a lírikust és Harsányi Zsolt regényírót. Áprilyt az akkori élő magyar irodalom egyik legnagyobb vagy talán a legnagyobb formaművészeinek mondta, Harsányit pedig az akkori széppróza „arbiter elegantiarumának.” Mindkét írónak ez volt az első személyes bemutatkozása Sopronban.

Áprily Lajos, családi nevén Jékely Lajos, költői tehetségével már nagyenyedi tanárkodása alatt kibontakoztatta a magyar irodalmi életet Erdélyben. Itteni szereplése idején ismertek voltak verseskötetei. A Kaszinóban néhány legújabb versét olvasta fel. Különös zamatú előadásmódjával nagyon hamar kontak-

tust talált hallgatóival, kitünő, lelekbe markoló verseivel pedig csak fokozta a hatást. Verseinek hallgatása közben a közönség ott érezte magát a gyönyörű erdélyi tájon. Verseiben nem politizált. Az erdélyi táj misztikus szépségeit szorosan zárt formakönn tárta hallgatói elé. Ezért is nevezték akkoriban a legerdélyibb poétának. A hallgatóságának egyöntetűen az volt a véleménye, hogy versei szép és mély értelmű költemények, amelyek intenzív individuális gondolatvilágot és lelki életet feltételeznek. A költő mestere a nyelvnek, a költemények gazdagok a képzetkialakításban és képekben, amelyek melyen belenyúlnak az emberi érzelmekbe.

Harsányi Zsolt a Kolozsvári Újság szerkesztőjeként kezdte irodalmi pályáját. 1910-ben megalapította a Színházi Hét című lapot, majd a Budapesti Hírlapnál dolgozott. A két világháború között Herczeg Ferenc lapjának, az Új Időknek volt állandó munkatársa. Tagja volt a Kisfaludy és Petőfi Társaságnak. 1926-ban Garay János verse nyomán Pauliny Bélával együtt ő írta Kodály Hány Janosának szövegét. 1928-ban nagy sikerrel adták elő a Mikszáth regényéből általa írt A Noszty fiú esete Tóth Mival című színművét. Ebben azonban Mikszáth társadalom-kritikájának erős csökkenésére törekedett. Írásai kétségtelenül igen népszerűvé tették országszerte a középosztály olvasói előtt. Sopronban is nagy sikere volt. Regényei majdnem minden nyelven több kiadást értek meg.

Soproni előadásán úti élményeiből olvasott fel. Hallgatósága azt tapasztalhatta, hogy jó megfigyelő képességű, gördülékeny stílusú előadó, aki azonban nem érinti az élet keserűségeit, az akkoriban fennálló társadalmi igazságtalanságokat és csak a polgári társadalom felszínes életét mutatja be. Gyakran megnevettette közönségét, de megmutatta, hogy ért az iróniához és a lélekrajzhoz is. A közönség előadásában azt kapta, amit színdarabjaiból, regényeiből, novelláiból és újságcikkeiből ismert és várt; bő, de felszínes humort, bőbeszédű, szórakoztató, feledtető és a komoly dolgokról elterelő mesészöveget, élénk romantikus fantáziát, hibátlan stílust és a kétségtelenül széleskörű műveltség kisugárzását. Különösen tetszett Beethoven bonni szülőházában tett látogatásának leírása.

Az est prózai részének befejezése után a közönség percekig ünnepelte mindkét írót.

Orosz Júlia operaénekesnő művészi énekszámait csak emelték az est sikerét.

Babits Mihály, Mórincz Zsigmond, Gellért Oszkár és Nagy Endre. 1930. március 22.

Már jóval a rendezvény előtt híre ment Sopronban, hogy nagy irodalmi esemény színhelye lesz a város. Az újságok már 10 nappal az irodalmi est előtt különféle formában foglalkoztak az érkező vendégek személyével, Babits Mihállyal, Mórincz Zsigmonddal, Gellért Oszkárral és Nagy Endrével. A Nyugat írói lényegében írói előadást keretében szándékoztak Sopronban propagandát kifejteni a lap érdekében. A soproni újságok azt írták, hogy Babitsék szereplése a Frankenburg Irodalmi Kör pódiumán, lesz olyan korszakos és nagyméretű eseménye Sopron irodalmi krónikájának, mint amilyen eseményt jelentett Sopron zenei életében Bartók és Dohnányi 1929-es látogatása. És ez így volt igaz. Aláhúzza a március 22-i estély nagy jelentőségét az a körülmény is, hogy az illusztris vendégek annak a Nyugatnak voltak szerkesztői és munkatársai, amely pár hónappal a soproni látogatás előtt úgyszólván poraiból éledve indult el új útján. Ezt a tényt örömmel üdvözölték az irodalom barátai országszerte, így Sopronban is.

A Frankenburg Irodalmi Kör ezt a kivételes eseményt minden érdeklődő számára hozzáférhetővé igyekezett tenni és nagy kiadásai ellenére viszonylag szolid árakat, illetve belépőjegyeket szabott ki. Az est megszervezése igen sokba került, a vendég-írók szerepeltetése akkor sem volt olcsó. Mindez azonban semmit sem rontott a várakozás és a felkészülés ünneplés hangulatán.

Erdemes szó szerint idézni a Sopronvármegye 1930. március 22-i számából azt a köszöntőt, mellyel az újság az akkori megszokott stílus túlcikornyás, dagályos eszközeivel és kifejezőmódjával, de az őszinte lelkesedés és szeretet hangján üdvözölte a magyar irodalom kiválóságait:

„Isten hozott Benneteket a Frankenburg lovagok körébe, az élő Magyar Szellem zászlóvivőit, Magyar Irástudók. Sop-

roni Robotos Vereim, álljatok meg egy pillanatra, mert a magyar Sopronnak fényes tavaszi ünnepe van ma, amikor eljött a mi körünkbe a mélyenjáró szellemiség mosolygószemű előfutárja Nagy Endre. Eljött a magyar föld elnémíthatatlan tárogatója Móricz Zsigmond és végre minden irodalom lelke, a lírikus, a Vates, a magyar Génusz fennkölt papja, Babits Mihály. Az ősi város nagy magyar szíve feicoóban, az évszázados kő-csipkék megremegnek, és nagy szereimes érzéssel ölelünk keblünkre: Isten hozott!

Nil Mirari.”

A „Sopronvármegye” 1930. március 23-i vezércikkét „A Nyugat írói a Frankenburg Irodalmi Körben” címmel Mészáros Sándor, a Kör alelnöke írta. Ebben hangzott, hogy művelt városok közönsége, ha országos vendégeket fogad, önkéntelenül „beviragozza a gondolat ablakait.” De van egy magasabb horizontú fogadás ennél. A befogadás és elmélyedés ez, amely a művészet és irodalom küldetését mérlegelő és bennük magas szempontok, metafizikai távlatok előtt nyitja vagy zárja el a lélek kapuját. Egy városi kultúrának, ha a város polgáraiban és a kultúra művelőiben a haladás gondolata lüktet, a fejlődés gondolatával kell megállni az irodalom állandóan megújuló irányai előtt.

A Nyugat íróinak soproni előadása programadás is volt. Az 1930-as években úgy érezték az emberek Sopronban is, hogy programot adni a világ legkönnyebb dolgai közé tartozik. És joggal érezték így, mert ebben az időszakban senki sem tartotta kötelezőnek magára nézve, hogy az adott programot teljesítse is. Programadáson legtöbbször olyan ígéretekkel értettek, amiket nem tudtak vagy nem akartak teljesíteni. Így volt ez a politikaiban, de egy időben — éppen ebben az időszakban — az irodalomban is. Jól tudták ezt az írók és soproni Nyugat-bemutatójukon a programadással egyidejűleg ígéretek egy részét is azonnal igyekeztek teljesíteni. A személyük iránt megnyilvánuló érdeklődésen kívül ez volt a legfőbb oka annak, hogy az előadást zsúfolt ház hallgatta végig.

4. Varga Ferenc Elemér írói álnéve.

Babits Mihály és Móricz Zsigmond a Nyugat új szerkesztői — Ignótus kiválása után — kijelentették, hogy a Nyugat régi szellemén nem akarnak változtatni és erélyesen visszautasították azokat a „gyanúsításokat”, mintha a Nyugat szerkesztői székeiben beállott változások azt jelentenék, hogy a lap a jobboldal felé orientálódna. Ha voltak kételkedők, akik a cáfolatok ellenére sem hittek abban, hogy a Nyugat szellemében nem lesz változás, a soproni esten meggyőződhetnek téves álláspontjukról. A Nyugat vezetői nem tértek le a régi útról.

Babits Mihály soproni szereplése időjén már országos hírvű költő, író, esszéista és műfordító. A Nyugat első nemzedékének Ady Endre és Móricz Zsigmond mellett a legkiemelkedőbb alakja és állandó munkatársa. A Tanácsköztársaságot lelkesen üdvözli. Az ellenforradalom győzelme után megfosztják egyetemi katedrájától, majd tanári nyugdíjának elvesztésére ítélik. 1927-től azonban már a Baumgarten-díj kurátora. Mint ilyen és mint a Nyugat szerkesztője, jelentős hatalom van a kezében. Nagy támogatásban részesíti a népi irodalom tehetséges fiatal gárdáját. Ökarolja fel a fiatal soproni prózairót, Pap Károlyt is.

A kritikus a következőket jegyezte fel kaszinói szerepléséről: „Frakk, kusza haj, fekete franciás bajusz, csak szükséges tónusok. A lényeg az arc mágikus fehér szellemisége. Egy-két versét mondta el. Nem elolvasta, de felsugározta. Szép szavak vedrei hozták elő a mély hullámokat a mélyből. Láttuk a forrást. A hang engedelmes dalát, amint a lélek az ajakra ért és a szómadár elröppen finom szárnyakon”. Az akkori dagályos stílusban írt mondatok mindenesetre éreztetik a költő hatalmas soproni sikerét.

Nagy Endre a magyar kabaréirodalom megeremtője — egyik legjobb magyar konferansziénk —, aki igen szellemes konferanszaiban neveltségessé tette a politikai, művészeti és társadalmi élet viszásságait, azonnal észrevette a sikert. Feljegyezték róla, hogy ebben csak egy városban tévedett egyszer. Mint Sopron,

az is német nyelv-vidék volt még akkor. Fél óráig konferált ott, fagyos csendben, csak akkor tudta meg, hogy a német „Mitbürgerek” egy szót sem értettek belőle, de szólanul utékk. Sopronban ő lett a kedvenc. Sok váratlanul nyújtott. Mint konferanszié és mint író is először mutatkozott be a soproni közönségnek. Ady Endrével való három találkozásait írta le mesteri módon, de konferálásának szellemes sziporkái is óriási tetszésnyilvánítást váltottak ki a közönségből. Sokan azt állították, hogy olyan írói mestermű, mint amelyet Adyról írt és előadott, még sohasem hangzott el a Frankenburg Irodalmi Kör félévészázados működése során. Ady szellemének igazaboaat, szárnyalóbbat, hódolatosabbat ennél aligha fognak átnyújtani — vélte a kritikus is.

A Pannóniában megtartott barcketton is remekelt; lerajzolta Babits Minaly arc-képét, halk konferansszal szórakoztatta a polgármestert, humoros kedvességeket mondott soproni élményeiről stb. Mindenkinnek megnyerte tetszését.

Gellért Oszkár pályája korán indult. Osvát Ernő már 1902-ben — akkor Gellért húszéves volt — szerkesztőtársul fogadta a Magyar Génuszhoz. Már ekkor szoros kapcsolatba került Adyval és Kaffka Margittal. Első verseskötete 1903-ban jelenik meg. Költői tehetsége igazán a Nyugatban bontakozik ki, melynek a lap megindulásától kezdve munkatársa. A köztársasági kormány sajtófőnöke lesz, ezt az állását a Tanácsköztársaság alatt is megtartja. Emiatt az ellenforradalom alatt bebörtönözték.

Itteni szereplését a közönség érdeklődéssel fogadta, mesteri verselőnek és igen művelt költőnek ismerték meg a soproniak. Babits Mihály, Nagy Endre és Móricz Zsigmond mellett — utóbbinak szerepléséről külön ismertetés jelent meg a Soproni Szemlében, ezért nem történt róla e cikkben bővebb említés — azonban a sajtóban kissé háttérbe szorult. Mindenesetre jó kritikát kapott Sopronban, ha nem is olyan részleteset és elemzőt, mint íróársai.

Hiller István

Soproni születésű kőfaragó műve Kecskeméten

Kecskeméten a Katona József Színház előtt áll a Szentháromság-szobor, a magyar barokk egyik értékes emléke 1742-ből. Sopron művészettörténetét is érdeklő emlékmű, amennyiben mestere, Conti Lipót Antal idevaló születésű és a mesterségét is itt tanulta, amelyben eléggé szép eredményeket ért el. A Szentháromság-szobrokat a 17/18. században a Monarchia városaiban sűrűn emelték, akár fogadalomból, ha a pestis elmúlt, akár szinte megelőzve a járványt, hogy ezzel az egek haragját kiengesztelve, elhárítsák a városról a szerencsétlenséget. És Kecskemétet a jelzett időszakban gyakran látogatta a pestis. 1644-ben jelenik meg először a „hírös” városban. 1678-ban, egy évvel a soproni nagy pestis előtt, 2570 ember pusztult el, majd 1682-ben és 1692-ben ismét megjelent a betegség. Az 1709-es járvány volt a legerősebb: néhány hónap alatt 5000 ember halt meg a városban. 1739—40-ben a járvány kilenc hónap alatt a 20 000 lakost számláló Kecskeméten 5970 embert ölt meg. A megmaradt lakosság felekezetre való te-

kintet nélkül adakozott egy pestist elhárító Szentháromság-szobor céljaira. A kecskeméti Állami Levéltárban őrzött eredeti szoborterven a következőket olvashatjuk:”

„Ezen deliniatio szerint való Statuára fundum Conceptum nostrum megalkudtunk im (summa) 2000 id est kétezer forintokba, hogy a jövő esztendőbe 1742 in ankti (?) áprili circa festum St Georgy föl is állithassa Kecskemét városában előre foglalot adtunk (summa) 400 azaz négyszáz forintokat 1741. május 25.”

A római katolikus egyházi iratok közt megtaláljuk a nyugtát: „1742 november 30-án Candi Lipot Antal kőfaragó mesternek 2000 Ft-ot fizettünk.”

Igaz, hogy a terven nem szerepel a kőfaragó neve, a második nyugtán viszont nem a mű, amiért a 2000 ft-t kifizették, de helytörténeti kutatásaink nyomán nem ismerünk olyan nagymértékű kőfaragó-munkát 1740 körül, amely 2000 ft-ba kerülhetett volna. Éppen ezért a műemlékek megjelölése során 1959-ben a Szentháromság-szobor kerítésére elhelye-

A soproni születésű Conti Lipót Szentháromságszobra Kecskeméten

zett táblán felvéstem Candi Lipót Antal nevét. Candi, azaz Conti szerzőségét bizonyítja a két irat egybevágó összege, a 2000 ft, a keletkezési évet pedig a szobormű különböző oldalán elhelyezett latin feliratok, amelyekből kiemelt számjegyeknek használt betűk az 1742-es évet adják ki. Igaz, felmerült az a nézet is, hogy ezt a 2000 ft-t a piarista templom (1729—1735) kapuzatának építésére fizették volna ki, de semmi sem bizonyítja, hogy ezt a nagy és az építmény árának nem megfelelő összeget erre fizették volna ki, de annak sem, hogy a kapu építése a templom befejezése után jött volna létre.¹

A szobor leírása a következő. Lényegében egy ión csigavonalakkal díszített, háromszögű talapzaton álló obeliszk, mely fölül korintuszi oszlopfőben végződik. Ennek tetején áll a Szentháromság csoportja. Az obeliszk törzsét szervesen alkalmazott díszek: szinte lebegni látszó felhők és angyalok borítják. Középen az obeliszk főhomlokzati részén csillagkoszrús Mária földgömbön állva. A szobor talpazati részén csigás konzolokon alakok állanak, középpött Szent István, két oldalán Rókus és Sebestyén, a főpestiszentek. A szobormű hátsó részén szeráfi Szent Ferenc, azonkívül (egy kis fülkében) Rozália fekvő alakja egy kis barlangban. De szobrok vannak még a vasrácsán belül a balluszteres kőkerítés nyolc dúcán is.

Nem kell csodálkozni rajta, hogy a művész nevét a jó kecskeméti eltorzították, abban az időben a nevek helyesírása igen rossz lábakon állott, még működési helyén, Pesten is a legkülönbözőbb módon írják a hivatalos irások: Conty, Conthi, Konti, Kundti.²

Fia volt a Sopronban működő kiváló stukkómesternek, Conti Péter Antalnak, aki Luganóban született. Sopron tudvalevőleg 1676-ban majdnem teljesen leégett. A munkaalkalom hozhatta Conti

mestert Sopronba a 17. század utolsó évtizedében, de tevékeny a környéken is. 1695—1702 közt épült a mosonboldogasszonyi kegytemplom, ennek stukkóit készíttette, 1697-ben a büki Nagy-kastélyban, 1699-ben Nagyszombatban tevékeny. E hiteles munkák alapján egész sor soproni stukkósmennyezet kapcsolható a nevéhez (Dóm, Caesar-ház stb). 1704-től fogva végképpen Sopronhoz köti a sorsa. Kibérelti az Arany Szarvas városi vendéglőt 1704-ben, de belebukik és három évi bérrel adós marad. 1705-ben nősül, Scheiben Rozáliát veszi el, négy házassági tanúja közül az egyik maga Dobner Ferdinánd polgármester, ami művészetének megbecsülésére vall. Ugyancsak a polgármester a keresztapja és névadója az 1706-ban született fiúnak.³

A kecskeméti szobormű faragója 1708. december 17-én született. Atyjától keveset tanulhatott, mert az 1717-ben meghalt, az özvegy ebben az évben kéri, hogy a városházán olvassák fel a végrendeletét. A fiú így az egyik jónevű kőfaragó család sarjához, Eysenkölbl Lőrinc keze alá kerül és öt évi inaskodás után 1726-ban szabadul fel a céhiratok szerint. Most vándorolnia kellett, így jutott el Pestre. Utoljára akkor esik róla szó hivatalosan, amikor a várostól 1733-ban kikéri a keresztlevelét, amire azért volt szüksége, mert Pest városa polgárai közé kérte a felvételt, ahhoz pedig igazolnia kellett törvényes származását. Meghalt 1773-ban.

A soproni fiú nem hoz szégyent szülővárosára, életrajzírója, Schoen Arnold számos munkáját hozza fel.⁴ Sőt még utcanév is hirdeti egykori hírnevét, a budapesti Józsefvárosban róla nevezték el a Konti utcát, amelyben valaha a Népszava szerkesztősége is volt.

A soproni és kecskeméti Szentháromság-szobor közt nem találunk rokonságot, tehát az utóbbi megalkotásában nem játszott közre hazai emlék. 50 év van a

1 Genthon Magyarország művészeti emlékei. II. kötet. 1961. 154. lap szerint Conti 'csak „valószínűen” szerzője a műnek, de az ugyanazon évben megjelent Kecskemét c. könyv (Entz, Genthon és Szappanos szerzőségével) „teljes biznysággal” neki tulajdonítja. (131. lap). E könyv szerint 1745 és 1747 közt Conti még a kecskeméti piarista templom homlokzatának szobrait is faragta, továbbá a jászberényi plébániatemplom külsején a szobrokat és a budapesti Kápolna téri kápolna oltárát. (138. lap).

2 Schoen: A budapesti Központi városháza. 1930. 110. lap.

3 Conti Péter Antal életrajzi adatait Csatkai Endrének köszönhetem.

4 Schoen: i. m. és h.

két emlékmű között. A soproni szoborhoz képest a kecskeméti jelentősen könnyebb szerkesztésű. A mellékalakok közt is csak az egy Rókus azonos. A soproni

művészettörténethez a kecskeméti emlékművet csak mesterének születési helye és neveltetése kapcsolja.

Juhász István

Pedagógusokhoz intézett felhívások az első világháború idején

A nevelés és oktatás osztály-jellegének bizonyítására a legrégebb időktől napjainkig a példák végtelen sorát vonultathatnánk fel. A különböző korok vezető társadalmi osztályai mindenkor egészen természetesnek tartották s megkövetelték, hogy a pedagógusok — gyakran még oly haladás ellenes céljaik megvalósításában is — vakon támogassák őket.

Nemrégiben a *Soproni Allami Levéltár* óvodatörténeti vonatkozású, jelzet nélküli anyagában, egy 1913. évi iratcsomóban akadtam rá a soproni városi rendőrkapitány 2424/1913. rk. sz. felhívására, melyet 1913. március 4-i keltezéssel valamennyi városi oktató- és nevelőintézet vezetőjéhez intézett. Szövege így hangzik:

„Megkeresem a tek. Igazgatóságokat, hogy a tanuló ifjúságot a közel-jövőben várható tömegsztrájk tartama alatt az esetleg előforduló utcai zavargások elkerülésére és általában az utcákon való nélküli tartózkodás mellőzésére szigorúan utasítani sziveskedjék.

Bizalmas uton vett értesülésem szerint a tömegsztrájk kitérése ma délutánra várható.”

Ehhez a felhíváshoz nem sok kommentár szükséges. Íme egy sajátos fajtája az ifjúság akkori „védelmé”-nek...

A századfordulótól kezdődően egyre gyakoribbakká váló munkásmegmozdulások idején a pedagógusoknak azt a szerepet szánták, hogy egyrészt elleplezzék e mozgalmak igazi célját, másrészt megakadályozzák azt is, hogy az ifjúság saját szemével lásson.

Az okok, amelyek rövidesen az első világháború kitéréséhez vezettek, közismertek. 1914 nyarától egyre több tanító és tanár vonult be Sopronból is katótnak, s különböző harctereken teljesítettek szolgálatot.

„Mire a falevelek lehulltak”, közülük is számosan kihulltak már az élők sorából, s akik életben maradtak, vajmi ke-

vés lelkesedéssel gondolhattak *Vilmos császárra*, akinek ez a jóslata oly katasztrofálisan hamisnak bizonyult és a legnagyobb szövetséges partnerrá, *Ferenc Józsefre*, akitől a halál mezejére szóló behívó érkezett...

A távol lévő szeretteiket sirató otthonmaradottak sem igen vélekedhettek másként. Nem csoda hát, hogy hatástalan maradt — vagy tán éppen ellenkező hatást váltott ki — és az iskolák, nevelőintézetek irattárának süllyesztőjébe került a *Honvedelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatalának* az a felhívása, mely nem egészen egy évvel a háború kitörése után, 1915 márciusában kelt, s éppen a nagy világégés elindítóinak népszerűsítéséből szándékozott tőkét kovácsolni.

Nemcsak egy fél évszázad távlatából, de akkor is hamisan csenghettek a felhívás bevezető sorai:

„E történelmi napokban, amidőn nemzetünk létéért folyik a gigászi küzdelem: áhitattal csüng tekintetünk ősz királyunkon.

Az ő fenkölt alakja sugározza lelkeinkbe az igaz ügyünk diadalába vetett rendületlen hitet, s a mámoros reménykedés érzései között most talán még mélyebb és rajongóbb ez a hagyományos szeretet, amelylyel felséges királyunkat a szívünkbe zárjuk.”

Rátér azután a felhívás a tárgyra: a Hadsegélyző Hivatal „a királykultusz ápolása”-t össze akarja kötni „humanitárius törekvései”-vel, ezért a király — *Benczur Gyula* festette — arcképe reprodukciójának tömeges árusítása útján befolyt összegből kívánja segíyezni a hadiözvegyeket és hadiárvékat.

Aki azonban netalán szívesebben nézegetné — „minden családban, minden fajtájú köz- és magánintézmény helyiségeiben” — *Ferenc József* pofaszakállá helyett *Vilmos császár* villás bajuszát vagy *Frigyes főherceg* tábornagy kitüntetéseit, tetszés szerint bármelyiket megrendelheti, sőt válogathat „a nagy há-

ború egyes dicső mozzanatai"-t megörökítő egyéb képek reprodukciói között is. Mellékletként közli mindjárt a felhívás e képek kisméretű lenyomatait, a reprodukciók méretének és árának megjelölésével.

Ezek az árak bizony meglehetősen borsosak voltak. Honnét is tudott volna áldozni a háborús ínségtől egyre jobban sújtott pedagógus Ferenc József arcképeért 50 vagy éppen Vilmos császáréért 7 koronát?

A felhívás és mellékleteinek olvastán viszont elgondolkozhatott azon: miféle ördögi ötlet sugalmazhatta annak kibocsátását, hiszen a hadiözvegyek és hadiárvák könnyeit éppen azok népszerűsítésének árán próbálták letörölni, akik e könnyeket elsősorban előidéztek...

A másik ilyen, pedagógusokhoz intézett körlevelet 1915. október 17-i keltezéssel (120/1915. sz.) a *Patronage Egyesületek Országos Szövetsége* bocsátotta ki. Egy példányát — címzettje a *Soproni Magyar Kisdédóvó- és Menház Egyesület* — ugyancsak a Soproni Állami Levéltár óvodatörténeti anyagának 1915-ös iratcsomójában találtam meg.

Minha csak a „Blitzkrieg” szalmalángjának ellobbanása után oly gyakran halott-olvasott göbbelsi propaganda mondatainak előrevetítése lenne e negyed századdal korábbi körlevél bevezetése:

„A művelt világ hatalmasságainak titáni mérközésében, amelynek kimenetelétől a magyar társadalom nemzeti léte és az ezredéves magyar állam jövő nagysága függ, elővetkezett az utolsó állomás...” — Majd a szövetséges seregek „diadalmas fegyverei” sorozatos győzelmének leírása után ez a mondat következik:

„Még csak egy hatalmas erőfeszítésre van szükség és a miénk lesz a világtörténelem legszebb és legértékesebb diadala, amelynek nyomán hatalom, jólét, gazdasági és kulturális felvirulás vár a mi nemzetünkre.” — A „szükség” szó után következő, szokatlanul sok pont bizony elgondolkodtathatta az akkori olvasókat is. Aztán ilyen mondatok sorakoznak egymás után:

„Ebben a nagy erőfeszítésben érvényesülnie kell tehát a nemzet minden erkölcsi és gazdasági erejének; meg kell nyílnia a nemzeti erő minden forrásá-

nak és a haza rendelkezésére bocsátania a maga kincseit.

Az ágyuk bőmbőlő tüzeiben, a lövészárkok halált lehelő és mégis életet szülő veszedelmes rejtekein a magyar katona büszkén allja meg a nemzet történeti hivatásától részére kijelölt helyet.”

És mindez még csak a körlevél gyanúsan hosszúra nyúlt *bevezetése*. Ezután már végre a sablonos szónoki fogásnak kell következnie: meg kell dicsérni a „Hinterland” polgárait:

„A front mögött küzdő nemzet teljesítette eddig is kötelességeit. Levett kalappal kell meghajolnunk a magyar társadalom szinte egészének nemes áldozatkészsége előtt, amely személyes szolgálataival és vagyoni hozzájárulásával egyaránt méltó társa volt úgy a harctéren küzdő seregeknek, mint dicsőséges szövetségeseinknek.”

Amennyire bosszanthatta az olvasót a felhívás utóbbi mondatának durva germanizmusa, annyira felháboríthatták a különféle egyesületek józan gondolkodású vezetőit a következő sorok:

„Méltóztassék a bölcs vezetése alatt álló intézmény vagyoni viszonyait megvizsgálva, az illetékes felsőbb hatóság hozzájárulásával olyan határozatot ki-
eszközölni, mely szerint az intézménynek lehetőleg minden erre alkalmas tőkéje a hadi kölcsönre fordíttassék.

Önként érthető, hogy az intézmény működéséhez felhasználásra szükséges összegekre felkérés nem vonatkozik, mert társadalmunk egyéb munkásságának sem szabad a háború alatt megszakadnia; azonban oly tőkének, amelynek az intézmény csupán hozadékát használja fel, hadi kölcsönben kell elhelyeztetni.”

Íme, így festett akkoriban a kisemberek filléreiből fenntartott társadalmi szervezeteknek az *önállósága*, amelyek pedig végeredményben az államnak a néppel szembeni kötelezettségéből vállaltak nem kis részt magukra. És így értelmezte a körlevél aláírója, a *Patronage Egyesületek Országos Szövetsége*nek elnöke — az „Igazságügyminisztérium államtitkára” — az egyesületek vezetésének *demokratizmusát*, midőn egyrészt határozat „kieszközlésé”-ről beszél, másrészt a „kell” szócskával *imperative* teszi rá a kezét az amúgy is többnyire

máról holnapra tengődő egyesületek megtakarított pénzeszközére.

Befejezésül még egy kis hazafias intelem, illetőleg a bukás rémének felvilágitása:

„Ezt kívánja fegyvereink győzelmének döntő fontosságú érdeke, amely nélkül egész nemzeti létünk összeomlanék és így társadalmi szervezeteink letjoga is elenyészne, de ezt kívánja az intézmé-

nyek közvetlen gazdasági érdeke is.”

Eszrevehettük, mennyire hamis mindvégig e felhívás logikája. Ami pedig az intézmények „gazdasági érdeké”-t illeti, akkor is mindenki láthatta, és a történelem is bebizonyította, hogy a közvetlen vagy éppen a távlati érdekek szolgálatának semmiképpen sem a hadikölcsön-jegyzés volt a leghatásosabb eszköz. . .

Kelényi Ferenc

Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből

I. rész

Az 1681-i soproni országgyűlés jelentős esemény volt Sopron történetében. Erről tanúskodik két, 1681-ből származó nyomtatvány, amely — mivel akkor Sopronban nyomda még nem volt — Bécsben, Van Ghelen egyetemi tipográfus nyomdájában jelent meg. Az egyik üdvözlő irat I. Lipót soproni bevonulása alkalmából, a másik, eddig ismeretlen nyomtatvány az I. Lipót soproni bevonulásakor született Pamer Lipótra vonatkozik.

1. Amikor I. Lipót 1681. május 22-én ünnepélyesen bevonult Sopronba, az ide meghirdetett országgyűlésre, egy soproni polgár, Dr. Lochner János András 4 levélből álló ünnepélyes latin üdvözlő irattal köszöntötte „hazája és saját nevében.” Az üdvözlő irat címe magyarra fordítva:

„I. Lipót Őfelségét, római császárt, Magyarország és Csehország királyát, Ausztria főhercegét stb. Magyarország országgyűlésére Sopronba való ünnepélyes belépésekor, szerencsés megérkezése alkalmából hazája, valamint saját nevében is köszönti Őfelségének odaadó alattvalója, a soproni Lochner János András, a jogtudományok doktora. A földkeresség megváltásának 1681. évében, május 22-én.”

Az üdvözlő irat dagályos barokk stílusban, hosszú, túlzásfolt mondatokkal köszönti az uralkodót. „A hűséges, királyi és szabad város”: ez a cím adja meg a köszöntés alaphangját, amikor az uralkodó először lép a város területére. Ennek a városnak — mondja Lochner — kezdetétől fogva mindig a hűség volt

a jellemző tulajdonsága. Mások hűtlenül önfelüen elpártoltak, de ez a város akkor is a kegyesség és állhatatosság jelképe volt. Hűsége nem ingadozott akkor sem, ha alkalmilag kénytelen volt más fejedelmet urául elfogadni.

Ennek az alaptételnek a szemléltetésére a város történetéből hoz fel példákat. Ezek ugyan mai történeti ismereteink szemszögéből vizsgálva nem mindig pontosak, sőt részben nem is helytállóak, de tanulságosak: nem is csak a gondolatmenet, hanem a szerző és kortársai helytörténeti ismeretei, valamint történeti műveltsége szempontjából.

Igy Sopronnak akkor közhasználatú latinított nevét, a *Semproniumot* véve alapul a város alapítójának egy állítólagos T. *Sempronius* tekint, aki azt a római *Noricum* provincia határainak védelmére építtette volna fel. Ma tudjuk, hogy a *Sempronium* nevet humanisták találták ki, és vele a város régi latinitását akarták igazolni. Az állítólagos T. *Sempronius*nak a város alapításához semmi köze sincs. — Nem kevésbé téves mai ismereteink szerint az az állítás, hogy Sopront II. Henrik német-római császár adta volna nászajándékkul I. István királynak, amikor Gizellát, Henrik nővérét feleségül vette. Ezt az „adatot” Lochner minden valószínűség szerint korának egyik híres tudósától, *Conring Hermann*tól (1606—1681) vette, aki „*De finibus imperii Germanici*” c. művében, a 17. fejezetben részletesen idézi *Aventinus* (1477—1534) német humanista történetíró „*Annalium Boiorum libri VII*” c. művének IV. és V. könyvéből azokat

a szakaszokat, ahol — tudomásom szerint — ez a nászajándék-monda először feltűnik.² Noha Aventinus azt állítja, hogy közléseit „a császárok és főpapjaink okirataiból és leveleiből” vette, művének célzatossága nyilvánvaló. Egykorú forrásiratok, okiratok vagy feljegyzések semmit sem tudnak arról, hogy Sopron ajándékként került volna Magyarországhoz.³

Sopron hűségének igazolására mondja el Lochner azt is, hogy a soproniak „II. András” javára saját fiaikat „legkedvesebb zálogul szentelték oda”. Ez az adat sem pontos. Mint ismeretes, II. Ottokár cseh király volt az, aki 1273-ban soproni polgárok gyermekeit túszokul vitette el, hogy a várost tédre kényszerítse. IV. (Lun) László jutalmazta meg azután a soproniak hűségét 1277-ben városi kiváltságok adományozásával. Ha tehát Lochner adata helyreigazításra szorul is, mégis van történeti alapja.

Az újabkori történeti eseményekből az üdvözlő irat kiemeli, hogy a soproniak Zápolya Jánossal szemben I. Ferdinándhoz, a harminc éves háborúban „a csehekkel szemben” II. Mátyáshoz, Bocskaival és Bethlennel szemben pedig II. és III. Ferdinándhoz ragaszkodtak. Ez utóbbinál azonban a szerző óvatosan és megszorításul hozzát teszi, hogy amikor a várost falai nem tudták mindig megtartalmazni az ellenség ellen, lakosai szívükben mégis mindig hívek maradtak. Érthető, ha a szerző hallgat arról, hogyan hódolt a város Bethlen Gábornak és küldte el követeit a beszercebányai országgyűlésre.

Amikor I. Lipót összehívta az országgyűlést, javában állott Thököly Imre vezetése alatt a felkelés. Ezért nyilvánvaló, hogy Sopron hűségének ilyen hangsúlyozott kiemelése az üdvözlő iratban az evangélikus Lochner részéről okozott

politikai jelentőséggel bírt. Aláhúzza ezt a hűségnyilatkozatot annak hangsúlyozása, hogy Sopron királyi város: „non principalis, non popularis”, tehát sem nem „fejedelmi”, sem nem „népi” város. Ki ne érezné az első megjelölésben, hogy az célzás azokra a városokra, amelyek a „fejedelemnek” meghóáoltak. A „popularis”-nak pedig itt egyenesen „lázázó” melléke van. De a „királyi”-nál is nagyobb súlyt helyez Lochner arra, hogy Sopron „szabad” város. „Szabad” azért, mert a törvénynek engedelmeskedik. „A törvény szolgálja azért vagyunk — olvasuk —, hogy szabadok lehessünk. Jó fejedelemnek szolgálni pedig szabadság”. Ezek az antik stoikus államfilozófiára emlékeztető monatok nemcsak az alattvalói hódolat megszokott, illedelmes frázisai, hanem világosan és tudatosan utalnak az uralkodó kötelességeire is. Ezt a mondatot még nyomatékosabbá teszi annak kiemelése, hogy Sopron mint szabad királyi város „sajátos jog alapján” a királyé, és hogy az „öt év előtti”, ti. 1676-i nagy tűzvész után a város újjáépítése az uralkodónak „nemcsak irányításával, hanem támogatásával” is ment végbe.

A hódolat e nagyon barokkos megfogalmazása sem nélkülözi a konkrét aktualitást. Ezután azonban néhány olyan mondat következik, amely az alattvalói tisztelet keretei közt az uralkodó tiszte-re emlékeztet és alattvalói várakozására utal. „Olyan hűséges alattvalókat kívánok — írja Lochner —, akikkel együtt nyugodt biztonságban pihenhetsz meg.” Azután hangsúlyozza: királyi feladat az, hogy az uralkodó jót tegyen alattvalóival. „Gyakorlott orvos módjára jársz el: ezek sem amputálnak végtagokat, csak a legvégső szükségben. Hasonlóan az állam sorvadásos testét sem műtéttel vagy kiégetéssel, hanem fájdalomt enyhítve gyógyítod. Amikor mások érvágást ja-

2. V. ö. Conring Hermann: De finibus imperii Germanici, 1654, 276. és köv. lpk. — Aventinus: Annallium Bolorum II. VII., Ingolstadt, 1554, v. ö. kül. a 342., 511. és köv. lpk-at. — Lochner András nyilván ismerte Conring említett művét: ezt ajándékozta Adám Mátyás, Eggenberg hercegné titkára, aki közeli kapcsolatban volt Lochner sógorával, Pamer Györggyel, 1680-ban névnapjára Streng Györgynek, v. ö. SSz 1965, 373 és k. lap.

3. A kérdéshez v. ö. Komjáthy (Kring) Miklós: Magyarország határai Szent István korában. Sz. T. Eml. 1938, II, 483. lp. — Sajnálatos, hogy ezt a nászajándék mondat — mint nem is vitatott történeti tény — felújítja a Schusteritsch Eugen szerkesztésében 1964-ben „Ödenburg und Umgebung” címen megjelent „Heimatsbuch”. Sajnálatos, hogy ez a szépen illusztrált mű egyoldalú szemléletével egészen hamis képet ad Sopron történetéről azoknak, akik abban nem járatosak.

vasolnak, országgyűlést hívsz össze, hogy az elgyötört tagok alkalmas elrendeződéssel megerősödjenek. Eleged van abból, hogy alattvalóid vére az ellenség előtt folyjon el." Ezek a mondatok világosan utalnak az ország állapotára. Ismeretes az is, hogy I. Lipót csztrák udvari környezete erőlyes megtorló intézkedéseket követelt a „vad és rebellis” magyarok ellen. A Wesselényi-féle öszszeesküvés idején egyenesen azt ajánlották az uralkodónak, hogy ne riadjon vissza az „érvágástól.”⁴ Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy ezek vagy hasonló gondolatmenetek — általában a bécsi udvar hangulata és gondolkodásmódja — ismereteseek voltak Sopronban s Lochner előtt is, és hogy az idézett mondatok éppen erre az udvarban elterjedt gondolkodásmódra utalnak. Lochner úgy köszönti Lipótot, mint aki az uralkodói abszolutizmus megvalósítására irányuló kísérlet bukása után országgyűlést hirdetve megbékélésre nyújtja kezét a sokat szenvedett nemzet felé, hogy új korszakot indítson el. Ez a reménység különösen világosan szólal meg az üdvözlő irathoz csatolt versben: „Miközben az előkelők tárgyalóasztalánál a haza gondjait rendezik és a régi bajok gordiusi szjait vagdossák el, számodra — ugyebár — a közjólét egyetlen és legfőbb

törvénye az, amely a népeket a béke kölcsönös szeretetével kapcsolja össze. Ezért parancsolod, hogy reméljük, — és most mindnyájan hisszük is, hogy Általad fog visszatérni a közjólét” — mondja a költemény⁵.

2. Ki volt *Lochner János András*, hogy a barokk kor oly szigorúan tagolt társadalmában „házája és saját nevében” ezt az üdvözlő iratot készítette I. Lipót bevonulása alkalmával?⁶

Lochner az irodalmi lexikonok *Czvitinger Dávid* „Specimen”-jéte⁷ fogva *Szinnyei*⁸ számon tartják ugyan, de alig tudnak róla többet, mint hogy soproni volt, Tübingenben tanult, ott jogi doktori fokozatot szerzett, majd hazatérve itt ügyvédként élt.⁹ Sajnos, ezeket az adatokat nem sokkal lehet kiegészíteni.

Lochner János András Sopronban, 1648. május 10-én (vagy 11-én) született⁹. Atyja, *Lochner Bernát* Bécsből költözött Sopronba, itt kötött házasságot *Rainer Rosinával* 1645. május 22-én, és hamarosan a vezető polgári családok sorába emelkedett. 1653 és 1658 közt a belső tanácsnak is tagja volt.

Fia, *Lochner János András* fiatalon, tizenöt éves korában ment ki egyetemre Németországba: a háború elől menekült,

4. V. ö. *Szekfü Gyula*: Magyar történet, V. 348. lap.

5. Az eredeti szövegben:

Dum Patriae Procerum componat Curia curas,

Atque mali veteris Gordia lora secet.

Nempe Tibi lex est et sola et summa salutis,

Quae mutuo populos pacis amore liget.

Hinc sperare iubes, quod nos nunc credimus omnes.

Publica quod per TE sit reditura SALUS.

6. Nincs adatunk azonban arra vonatkozólag, hogy Lochner vagy a város vezetősége az üdvözlő iratot átnyújtotta volna I. Lipótnak. Az nem is került bele az akkori bécsi udvari könyvtár (ma *Nationalbibliothek*) anyagába, ill. ma ott nem található meg.

7. V. ö. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VII, 1345. U. o. megadva a régebbi irodalom is.

8. *Szinnyei* id. h. hozzáteszi, hogy Lochner „a soproni Lakner-család egyik őse”. Eltekintve attól, hogy Sopronban több Lackner-család is volt, Lochnerről a soproni evangélikus gyülekezet anyakönyveiből csak az állapítható meg, hogy Sopronban sem házasságot nem kötött, sem gyermekei nem születtek, ill. ilyeneket nem kereszteltek meg. Így valószínűleg aggregényként, ill. gyermektelenül halt meg. Csak testvérének, Lochner János Bernátnak voltak gyermekei, ezek közül az egyiket 1687. szeptember 10-én ugyancsak János András névre keresztelték. Lehet, hogy *Szinnyei* adata az utóbbira vonatkozik.

9. Lochner születési adata a soproni evangélikus gyülekezet keresztelési anyakönyve (I. kötet, f. 233 v.) szerint. Lochnert 1648-ban a *Cantate* vasárnap utáni hétfőn, azaz május 11-én keresztelték. Mivel abban az időben az újszülötteket még aznap, de leginkább másodnap keresztelték, azért tehető születésnapja minden valószínűség szerint május 10-re. — A Lochner-család háza a mai Szt. György u. 11. sz. ház helyén állott. V. ö. *Házi Jenő*: Soproni házak. SSz 1965, 128 k. lpk.

hogy a tanuláshoz hódolhasson — írja¹⁰. 1664. július 13-án iratkozott be a tübingeni egyetemre¹¹, ahol akkor több magyar diák — köztük a soproni *Preisegger György* is — tanult. A magyar diákok vezetője valószínűleg *Dömötöri György*¹² volt, akit a soproni evangélikus gyülekezet vezetősége („*consistorium*”) küldött ki és Wittnyédy támogatói¹³. Lochner valószínűleg azzal indult el Sopronból, hogy Tübingenben csatlakozik a bizonyára még Sopronból ismert *Dömötörihez* és *Preiseggerhez*. Valószínűleg még 1664 végén érkezett meg Tübingenbe a hír a költő Zrínyi Miklós tragikus haláláról. Mivel *Dömötöri* kapcsolatban volt Wittnyédy Istvánnal, talán a hírt is tőle vette. A gyászír különösen is fájdalmasan érthette a magyar diákokat: ők az egész kereszténység veszteségének tartották Zrínyi halálát. *Dömötöri* ennek a gyásznak adott kifejezést, amikor *Honor posthumus* címen emlékfüzetet bocsátott közre¹⁴. Zrínyi európai jelentőségét érzékelteti, és rangot ennek az emlékfüzetnek az a körülmény ad, hogy benne — Dö-

mötöri diaktársain kívül — az egyetem rektora, kancellárja és több professzora megemlékezésekkel méltatta Zrínyi jelentőségét. *Dömötöri* maga is hosszú verset írt a füzetbe¹⁵. *Preisegger* német szonettel, *Lochner* pedig latin verssel járult hozzá a füzet tartalmához. A korlatinos műveltségének hódolva *Lochner* a római mitológiából vett motívumokkal siratja Zrínyt: „Semmi sem tartóztathatja fel a rosszindulatú végzetet”, „az ész semmit sem ér, ha a végzetet kell legyőznie” — olvassuk benne. „Életlenül fekszik már, akit az egész török birodalom gyűlölt, s akit most a megszorodott föld is sirat.”¹⁶

Tübingeni egyetemi tanulmányainak megkoronázásaként *Lochner* alig két évvel odaérkezése után a jogtudományokból doktori fokozatot szerzett „*Facies iuris publici Hungarici*” c. disszertációjával, amelyet *Grad György* soproni polgármesternek és *Serpilny János* soproni syndicusnak (ügyésznek) ajánlott.¹⁷ A 40 oldal terjedelmű, 10 fejezetre oszló értekezésben a szerző eloszor a *Hungarus* név eredetét, majd a magyar királyság

10. Az alább tárgyalandó disszertációja, a *Facies iuris publici Hungarici* előszava (3. lap) szerint.

11. A tübingeni egyetem anyakönyve alapján: *Tübinger Matrikel*, hg. v. *Albert Bürk*. u. *Wilhelm Wille*, Bd. 2, Nr. 25751 (a tübingeni egyetemi könyvtárból *Dr. Neuscheler* szíves levélbeli közlése alapján).

12. *Dömötöri Györgyre* nézve v. ö. *Szinnyei* II, 1061 és 769. lpk. Az utóbbi helyen feltüntetett *Demeter György* tl. azonos *Dömötöri Györggyel*. Továbbá v. ö. *Csatkai Endre*: Soproni diákvérsélek a 17. század derekán, *SSz*, 1955 (IX.), 1–2. füzet 75. k. lpk.

13. *Wittnyédy Grad György* tanácsossal 1652-ben azt az ajánlatot tette a városi tanácsnak, hogy hajlandó a soproni iskolában hat magyar származású tanuló eltartásáról gondoskodni. v. ö. *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története, 365. és k. lap. Talán ezek közé tartozott *Dömötöri* is, akinek ilyen alapon is lehetett kapcsolata a soproni *consistoriummal*. Tübingenben *Wittnyédy* is támogatta *Dömötört*, v. ö. *Csatkai*, id. h. 78. lap.

14. A *Honor Posthumus*-hoz v. ö. *RMK* III, 2219 (újabbán áttéve *RMK* I, 1017a alá). *RMK* III, 2219 az iratot az 1663. évi nyomtatványok közt sorolja fel, holott az nyilván csak Zrínyi Miklós halála után, legkorábban 1664 legvégén vagy talán már 1665-ben jelenhetett meg. A címlapon nincs évszám s a tévedés, amelyet már *Bleyer Jakab* és *Csatkai Endre* is észrevett (id. h. 82. lap), onnét adódott, hogy a füzetben a XIX, 5. sz. a. felvett, *Dömötörtől* származó *Chronostichon* betű számaiból 1663 kerül ki, de csak azért, mert a nyomdász az egyik *i*-betűt hibásan *kisbetűnek* szedte. *Dömötörinek* Zrínyi halálára írt hosszú magyar versét közli *Csatkai*, id. h. 82. és k. lpk. Az említett *Chronostichon* végén *Dömötöri Wittnyédyt* mecénásának, önmagát pedig *Wittnyédy pártfogójának* (cliens) mondja. — *Dömötöri* 1662-től 1666-ig tanult Tübingenben, tehát *Lochnerrel* kb. egyidőben távozott onnét, v. ö. *Payr Sándor*: Egyháztörténeti emlékek, 145. lap.

15. Közli *Csatkai Endre*, id. h. 82. és k. lpk.

16. Latinul:

Hic iacet exanimis, quem Turcius oderat orbis.

Hungare, quem tellus nunc quoque triste gemit.

17. V. ö. *RMK* III, 2363. — A tübingeni egyetemi könyvtárban levő példányról a könyvtár vezetősége fénymásolatot (xerokopiát) bocsátott a rendelkezésemre, amelyért e helyen is hálás köszönetet mondok. A disszertációról a nyilvános vita 1666. augusztus 24-én volt, v. ö. *RMK* III, 2363. — V. ö. még *Csatkai E.*, id. h. 85. lap.

közjogi jellegét, a király, a nádor és a főurak, valamint az egyházi rend közjogi tisztét, utána pedig a vármegyék, szabad királyi városok és nemesek jogállását tárgyalja. A vallásról szóló fejezet nemcsak a nyilvános vallásgyakorlat jogával bíró egyházakról szól, hanem felsorolja a legfontosabb (protestáns) iskolákat és szól a zsidókról is. „A magyar katonaságot és vitézséget” írja le az egyik leghosszabb fejezet, végül pedig a „Magyarország törvényeiről és jogáról” c. fejezet zárja le az értekezést. A fejezetcímek felsorolása is mutatja, hogy nagyon vázlatos és sokszor hiányos áttekintéssel van dolgunk¹⁸. Erre utal egyébként a cím is: *facies*, a. m. „külső alak”, itt „alapjelleg, fővonások”. Lochner ugyan leírja Magyarországi közjogi berendezéseit, de értekezését ma inkább az ókori irodalomból vett párhuzamokra hivatkozó és történeti visszatekintésre támaszkodó „szociográfiának” lehetne mondani. Az előadás vázlatossága és anyagfeldolgozásának sok fogatékossága ellenére is a szerző meglepően széleskörű olvasottságot és sokoldalú tájékozottságot mutat. Ez annál meglepőbb, mivel olyan ifjú művéről van szó, aki még húszéves sem volt, amikor értekezését megírta. Érthető, ha műve hiányos: Erdély különállásáról pl. egyáltalán nem szól. Az értekezés hiányosságait már *Czvittinger* felismerte, de ugyanő tudta azt is, hogy Lochner „utat tört” értekezésével.¹⁹

Nem ismertethetjük részletesebben Lochner disszertációját, csak néhány jellemző mozzanatot kell kiemelnünk. Az egyik: erős „magyarság”- vagy pontosabban: „Hungarus-tudata”. Könyvét hazájától távol, nem magyar olvasóknak írta, azzal a céllal, hogy az ismeretlen hazai viszonyokat külföldi olvasóival

megismertesse. „Tübingenben adtam közre munkám zsengéit — írja az előszóban —, Németországban vitattam meg [értekezésemet], de Magyarországról [vettem a tárgyát]. Annál inkább áthatott az igyekezet, mert úgy véltem, hogy nagyobb szégyen, ha valaki nem ismeri hazája állapotát.”²⁰ Ez az alapállás mutatkozik abban is, hogy hangsúlyozza: Magyarország független királyság. Erre hangsúlyt tesz a német birodalomhoz való viszonyban éppen úgy, mint a pápasághoz és a török szultánhoz való viszonyulásban: „sem a pápának, sem a császárnak, mint császárnak, sem a töröknek nincs semmi joga felette”.²¹ Ilyen értelemben emeli ki Magyarország szerepét, mint a „Nyugat védőbástyáját” és idézi V. Károly német császárt, aki szerint Magyarország „fal, mely az egész Németország javára száll szembe a törökök mérhetetlen hatalmával”. Ugyanilyen értelemben hangsúlyozza a magyar vitézséget, de azzal, hogy a hadviselésnek igazságos ügyet kell védelmeznie, mert különben „inkább rablásnak, mint hadviselésnek kell nevezni”. Külön is kiemeli az egri nők vitézségét, amelyet „az összes történetírók ünnepeltek műveikben”. „A hunok a szüleink, akik a szittyáktól származnak!” Végül is hazája üdvéért, javáért, további boldogulásáért és a béke megmaradásáért mondott könyörgéssel zárul értekezése.²²

De amilyen határozott ez a magyar hazájához ragaszkodó Hungarus-tudat, éppen olyan világosan szólal meg nála szeretete szűkebb hazájához, szülővárosához, Sopronhoz. „Elhagytam hazámat és száműzött (*exul*) lettem, sőt elhagytam hazámat, amely maga is „számüzetésben él” és szerencsétlen (*exulans et calamitosam*), de azért, hogy egykor majd virágzóbbként lássam viszont. Így még

18. A róm. kat. egyházmegyék felsorolásából hiányzik pl. Nagyvárad és Veszprém, a protestáns iskolák felsorolásából Debrecen és Pápa. A jezsuita gimnáziumokat Lochner egyáltalán nem említi, de a nagyszombati egyetemet sem.

19. *Specimen*, 228. lap.

20. *Facies*, 3. lap.

21. *Facies*, 7. lap. — A 2. jegyzetben idézett *Conring* hivatkozott művében „mindenképpen azon van, hogy kimutassa: III. Henrik császár Magyarországot birodalmi tartománnyá tette” — mondja *Jony* a *Facies*-t kiegészítő jegyzetében (1758-i kiadás, 16. lap). — *Conring* Aventinust is azért idézi, hogy vele igazolja a német birodalom egykori határait, és hogy a magyar király hűbérese volt a német császárnak. Lochner ezért hangsúlyozza Magyarország függetlenségét a német birodalomtól. Az ő idejében volt aktuális értelme annak is, hogy hangsúlyozta az ország függetlenségét a pápától, és hogy nem fizet adót a török szultánnak sem.

22. *Facies*, 28. és k. lpk.

itt is Sopronomat láttam magam előtt és titeket patrónusaimat: úgy éreztem, hogy mindig szemem előtt lebegtek és figyeltek viselkedésemet!” — írja az előszóban. Amikor a szabad királyi városok közt felsorolja Sopront, akkor sem mulasztja el hozzátenni, hogy az a „hazája” (*patria mea*).²³

Végül ehhez még csak annyit, hogy kora humanista műveltségének az irányvonalát követi, amikor a hazai berendezéseket folyamatosan görög római ókori íróktól vett idézetekkel hasonlítja össze és állítja párhuzamba, azért is, hogy azoknak a nyugati berendezkedésektől való különbözőségét, sajátosságait igazolja, tőlük a „barbárság” vádját távol tartsa és ezzel kimutassa, hogy hazája antikvitás és műveltség tekintetében nem marad el a nyugati országok mögött.

Noha Lochner disszertációjának vázlatossága — mint már említettük — sok hiányosságot és fogyatékoságot mutat, azt úttörő jellege miatt nemcsak kortársai, hanem a következő nemzedékek is becsben tartották. *Jony János*, a felvidéki (iglói) származású, Halleban jogot ta-

nuló magyar diák is figyelmes lett rá.²⁴ Mivel Lochner disszertációja még Tübingenben is ritkán volt elérhető, egy barátjával lemásoltatta és saját jegyzeteivel kiegészítve és jelentősen kibővítve 1717-ben újból kiadta, sőt az *Jony* halála (1755) után — az utóbbinak két másik rokon tárgyú értekezésével együtt — 1756-ban harmadszor is megjelent.²⁵

Hogy mikor tért haza Németországból Lochner, nem tudjuk. Tübingenből még Jénába ment, ahol 1667-ben iratkozott be az egyetemre.²⁶ Hazatérte után Sopronban ügyvédi gyakorlatot folytatott, de hogy a városnál tisztséget is töltött volna be, nem tudtam megállapítani. A soproni városi levéltárban azonban van egy levele, amelyet 1681. augusztus 13-án — tehát a soproni országgyűlés idején — Bécsből írt *Preining András* városi kamaráshoz. Ebben *Preininget* arról értesíti, hogy ott szerzett hírek szerint I. Lipót a vallásügyi kérdésben nagyon kemény álláspontra határozta el magát.²⁷

Három év múlva, nem egészen 36 éves korában Lochner meghalt. Jómódú és tekintélyes polgárként temették el 1684. május 7-én.²⁸ **Karner Károly**

Müllner Mátyás elfelejtett soproni szakíró

A mai nemzedék már hírből is alig ismeri Müllner Mátyást, a soproni ev. líceum egykori tanárát, majd igazgatóját, pedig 1843-tól 1889-ig, negyvenhat éven át tanított a mai „Berzsenyi Gimnázium” elődjében és tevékenykedett 1902-ben bekövetkezett haláláig városunkban. Kortársai értékelték munkásságát. A líceum

1901/1902. évi értesítőjében megjelent nekrológ szerint: „Nehéz volna meghatározni: az egyháznak, vagy a hazának, a tudományos, vagy az erkölcsi nevelés szent ügyének tett-e nagyobb szolgálatot... negyvenhat évi közhasznú munkássága?”

Müllner Mátyás¹ 1818. február 7-én

23. Id. h. 3. és 21. lap.

24. *Jony János-hoz v. ö. Színyei V*, 620 k. lpk.

25. *Jony Lochner* ajánlását és előszavát elhagyta, helyette új előszót készített. A szöveghez számos kiegészítést csatolt, amelyekkel az eredeti kiadás aktuális adatait a saját kiadása idején levő helyzetnek megfelelően időszerűvé tette. Kiegészítéseivel Lochner értekezése több mint terjedelme felével gazdagodott és összesen 58 oldalt tesz ki. A harmadik kiadás „*Tractatus iuris publici et historici Hungarici*” gyűjtő cím alatt Jenában 1756-ban jelent meg. A három értekezés közül a második Lochner disszertációja.

26. A jénai egyetemi könyvtártól vett szíves levélbeli értesítés szerint Lochner 1667 augusztusában iratkozott be a jénai egyetemre. Többet Lochner jénai tartózkodásáról, sajnos, nem sikerült megállapítani. V. ö. még *Haan: Jena Hungarica*, 1858, 21. lap.

27. Vár. lt. lad. XIV. fasc. 1, nr. 2.

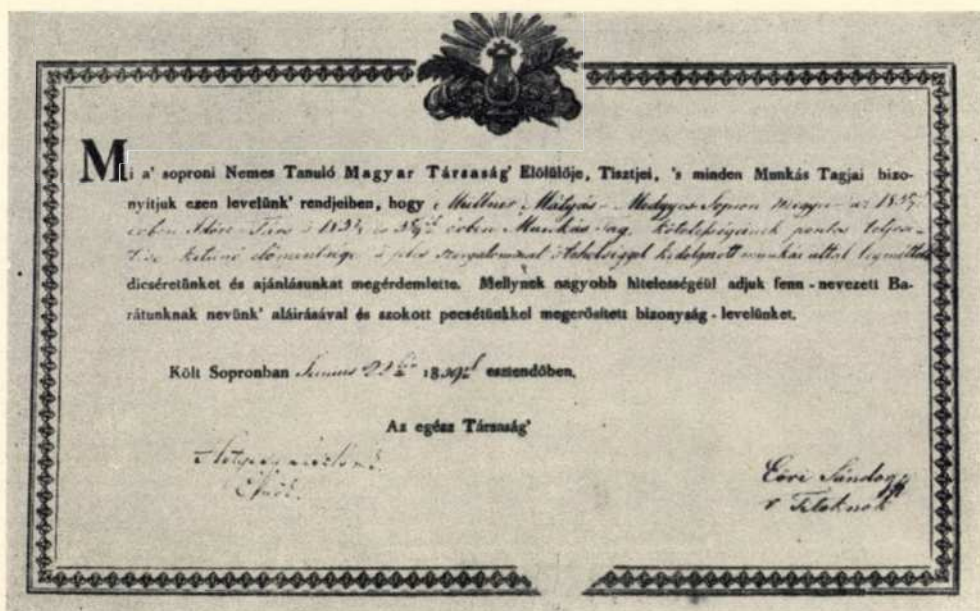
28. *Evang. gyűl. hal. akv. I, f. 222v.*

¹ Eletrajza megtalálható a líceum 1889/90. évi Ertesítőjében, Poszvek Sándor tollából, nekrológja az 1901/1902-es tanév Ertesítőjében. Adatokat találni működésére Payr Sándor: „Negyedfélszázados főiskola Sopronban című 1907-ben megjelent emlékfűzetében.

született a Sopron megyei Meggyesen, németajkú családból. A szülői házban jó nevelés és zavartalan boldog gyermekkor jutott osztályrészéül, és szülőfalujában játszva sajátította el az elemi iskolai tárgyakat. A törekvő, szorgalmas fiút szülei tovább taníttatták a soproni ev. líceumban, hol kitűnő eredménnyel tanult mindvégig. A Berzsenyi Gimnázium könyvtárában levő régi iskolai értesítő szerint az 1829—30-as tanévben iratkozott

vozt, a megválaskor búcsúzóul, emlékül és bizonyásgúl szép oklevelet állítottak ki. Az oklevél:

„Mi a soproni Nemes Tanuló Magyar Társaság Elölülője, Tisztjei, s minden Munkás tagjai bizonyítjuk ezen levelünk rendjeiben, hogy Müllner Mátyás — Medgyes Sopron Megyei — az 1836/7-ik évben Időre-Társ, s 1837/8 és 78/39-ik évben Munkás Tag kötelességeinek pontos teljesítése, kitűnő előmentsége, s je-

A Magyar Társaság által Müllner Mátyás részére kiállított oklevél

be, 12 éves korában, helyét kitűnően megállta. 1838/1839-ben mint a Classis philosophico-theologica harmadéves hallgatója fejezi be soproni tanulmányait. Három évig osztálytársa volt a kapuvári születésű Lumnitzner Sándor, későbbi híres pesti orvosprofesszornak. Hogy szabad óráiban tanulmányain kívül mivel foglalkozott és milyen eszmék foglalkoztatták, a mellékelt fényképen bemutatott dicsérő oklevél ad némi felvilágosítást. Müllner ugyanis élénken részt vett a Magyar Társaság nevű ifjúsági önképzőkörben, a magyar nemzeti eszmék hű harcosa volt, ezért neki, amikor az intézetből tá-

les szorgalommal s tehetséggel kidolgozott munkái által legméltóbb dicséretünket és ajánlásunkat megérdemelte. Mellynek nagyobb hitelesséül adjuk fennnevezett Barátunknak nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített bizonyásglevelünket.

Költ Sopronban, Junius 22-én 1839-ik esztendőben.

Az egész Társaság'

Hetyesi László
Elnök

Öri Sándor
r. Titoknok

Az oklevélen fenn lanttal és olajággal díszített embléma, lenn a Magyar Társaság ovális alakú száraz bélyegzője „Soproni Magyar Társaság” körirattal.

Huszonegy éves volt Müllner, amikor befejezte Sopronban a tanulmányait; még bizonytalankodott, hogy a papi vagy tanári pályára lépjen-e, de Töpler Károly soproni orvos tanácsára úgy döntött, hogy életét az oktatásügynek szenteli. Berlinbe ment, ahol a Frigyes Vilmos Egye-

Sopronba. Berlinbe Drezdán és Lipcsén át vitt az útja. Berlinben áttanulmányozta az egyetem nyomtatott tanrendjét és a 144 előadás közül kiválasztotta az öt érdeklőket. Akkoriban még nem volt az egyetemeken szakosítás; bárki bármilyen tárgyat hallgathatott. Müllner a birtokomban levő leckekönyv belső oldalán állította össze az órarendjét. A berlini egyetemen akkor négy kar működött: teológiai, jogi, orvosi és filozófiai, Müllner a

Színház utca 23. Müllner Mátyás egykori háza

temre iratkozott be. Itt két évig (1839—1841) tanult, elsősorban teológiát hallgatott, de szerepelnek tanrendjében az irodalom, a filozófia és természettudományi tárgyak is. Ez időszakáról két érdekes okmány van birtokomban. Elsősorban útlevele, amelyet 1839. augusztus 23-án állítottak ki a számára, azzal a megszorítással, hogy csak a berlini egyetemen való tanulásra használható. Az útlevel hátlapja tele van bélyegzésekkel. Az első a porosz királyság bécsi követségéé 1839. szeptember 19-én, az utolsó láttamozás 1841. szeptember 10-én a bécsi rendőrség részéről, amikor hazaindult onnan

jogi előadásokon kívül a többiekből busásan válogatott: így po. az orvosi karon botanikát, összehasonlító anatómiát, az elmebetegségek kórtanát és gyógy módját, a bölcsészeti karon esztétikát, latin és görög klasszikusokat, a színjátszás történetét a rómaiaknál. Az első félévben 21 tárgyból alakult az órarendje, némelyik óra már reggel 7-kor kezdődött, általában 8-kor. Bortiból hazatérve Dráskóczy Gömör megyei alispán gyermekei mellett volt nevelő, majd 1842-ben meghívást kapott a soproni líceumba, itt tanított megszakítás nélkül nyugdíjaztatásáig. 1902. január 30-án, 84 éves korá-

ban halt meg. Idős korában az 1880-as évek vége felé megszerezte a mai Színház utca 21-es számú szép klasszicista házat az öt domborművel. Özvegye még egy darabig birtokolta, majd az ő halála után rokonságára maradt az utolsó idő-kig (Csatka Endre közlése).

Életrajzírói kiemelik harmonikus egyéniségét, szilárd jellemét, hazafias magatartását, szorgalmát, munkabírását. A tanári teendők ellátása mellett ideje maradt arra, hogy megírja Latin szókötés és verstan c. könyvét, mely 1845-ben je-

lent meg, és így egyike volt azoknak, akik magyar nyelvű tankönyvvel ajándékozták meg a középiskolát. 1857-ben a líceum történetét írta meg magyar és német nyelven; az iskola akkor lett 300 éves, legalább is a hagyomány 1557-hez köti alapítását. Elismerést érdemlő volt működése mint a híres líceumi nagy könyvtár vezetője és az alapítványi pénztár kezelője.

E rövid visszaemlékezés idézze fel a líceum egy érdekes korszakát és Müllner Mátyás figyelemre méltó alakját.¹

Zakar János

Székács József és Sopron

Nagy töprengés után döntöttek a Székács-szülők: Sopronba indul az alsó iskolát kitűnő eredménnyel végzett fiú: József. Pozsony vagy Sopron? — így hangzott a kérdés. Pozsony nagyhírű líceuma, országgyűléseinek fénye csábítóan hatott, de orosházi mesterének sógora a kisebb, kevésbé pompázatos Sopronban lakott, s a messze vidéken nevezetes lelkész-poétához, Kis Jánoshoz is kaphat ajánlólevelet annak egykori osztálytársától, Machula Gábor esperestől. Így indult el a 17 esztendőes Székács József a messzi útra: a Tiszántúlról Sopron városába.¹

Ker... a rossz társaságot! — csengtek fülébe anyja óvó szavai. Am nem volt ok aggodalomra. Maga így emlékezik vissza diakeletére: „Nem értem rá, mint némely társaim tevék, ide s tova kószálni s a névnapi esteken az olcsó, de erős soproni bort inni”. Minden percét beosztja. Alighogy megérkezik, jelentkezik Ihász Imrénél, ki sógora ajánló sorait olvasgatva is bizalmatlanul fogadja. Latinul kezd vele beszélgetni, figyelni, vizsgálgatja, ki lesz fiának s testvére fiainak nevelője. A fiú alapos fölkészültségét, a magyar irodalomban való jártasságát, meggyerő modorát megismerve kissé föloldódik. Ihász Imréné, Szigethy János egykori özvegye már barátságosabb hoz-

zá; míg az Ihász-házban az instruktorsá-gért teljes ellátást kap, addig Ihászné szerez számára szállást.

Naponta négy iskolai órán vesz részt, magántanítványokat vállal, az Ihász-fiúkat instruálja, de szombat-vasárnap még Kis János házába is eljár, részint a költő iránti tiszteletből, részint azért, hogy szónoklatból leeket kapjon. Ez a nagy elfoglaltság nem meríti ki annyira, hogy — ha nem is vesz részt a társasági életben — ne élje át teljes szívvel a líceumi Magyar Társaság iurekvéseit, ne érezze a reformkor nekilendülő nemzeti mozgalmait.

Sopron történelmi házai a régi korok dicsőséges emlékeit, ünnepi napjait idéztek. Ahol Ihász Imre lakott, a mai Hát-sókapu 2., az ún. Zoldház, a belváros egyik legszebb háza, itt ülésezett 1681-ben az országgyűlés főrendi háza, itt választották Esterházy Pált nádorrá.² De a jelen napjai sem voltak kevésbé dicsőségesek. Sopron városa a sok német anyanyelvű polgár ellenére — vagy talán azok kívánságára — egy pillanatig sem ellenezte, gátolta a magyar nyelv terjedését,³ sőt az 1829-es tanácsjegyzőkönyvben is helyet kap a magyar nyelv.⁴

A líceum Magyar Társasága pedig egy-más után neveli föl a magyar nyelvért lelkesedő, a reformkor harcaiban részt

1. Székács életrajzi adatait összefoglalja: *Benkő József: Székács József élete és irodalmi munkássága, Marosvásárhelyt 1901., Patay Pál, Székács József, Ep. 1914.* Az innen vett adatokat a továbbiakban külön nem dokumentálom.

2. *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron 1941. 31. lap.*

3. *Verbényi László: Adalék a magyar nyelv terjedésére Sopronban, SSz., 1941. 62-63.*

4. *Csatka Endre: Százéves-e Sopronban a hivatalos magyar nyelv? Sopronvármegye 1939. IX. 3.*

vállaló ifjakat: Kis János, Döbrentei Gábor s maga Iház Imre is a társaság neveltje. A magyar újságok is eljutnak a társaság tagjaihoz, kik a Tudományos Gyűjtemény nemzeti öntudatot ébresztő cikkeiért, a Kazinczy szellemét árasztó Felsőmagyarországi Minerváért lelkesednek, az üléseken Virág Benedek történeti munkája, a Magyar Századok többször tárgy.⁵ Iház Imre is résztvevője az 1792-es Hunyadi László színelőadásnak, s e társaság buzgalma neveli drámaíróvá-fordítóvá, többek között Schiller művet dolgoz át magyarra (Ármány és szerelem).⁶

Ez a magyarosodást sugárzó légkör indítja el benne azt a folyamatot, mely az 1827-ből származó „Az én nemzetségem” című versben fakad föl. Székács ősei — maga is írja önéletrajzában — szlávok, Pozsony is a szláv nyelv kedvéért merült föl a családban. Apja, az egyszerű tímár mégis a magyarosabb szellemű Sopron mellett döntött, így tett hitet magyarsága mellett. Kollár János ekkor megjelent eposzában, a Slávy Dcerá-ban (A dicsőség leánya, 1826.) erősen ostorozza az „elfajzott fiak”-at, az őseiket megtagadó, „felemás” éltű nemzedéket. Ennek a magyarság útját választó, de szláv őseit soha meg nem tagadó nemzedéknek öntudatos szép vallo-mása a soproni környezetben és soproni hatásra született Székács-költemény. Ő már magyarnak vallja magát.

Szorgalmát a Társaság is méltányolja. Előbb „időre társ”, majd 1827. márc. 10-én rendes társ lesz. „Mínthogy Székács József, Iház Lajos és Kalchbrenner Károly időre társak magokat szorgalmok, pontosságok és jó magaviseletük által a többiek felett megkülönböztették, hogy mi is azért őket megjutalmazzuk, közibénk munkás tagoknak bevettük közmegegyezéssel”. Székács már a júniusi örömmünnepen saját versét, a 122 hexameteres sorú „Az árva” c. költeményét szavalja el. Nagy sikeréhez kiténő elő-

adói képességei is hozzájárultak, György Vilmos szerint „igazi szavaló volt”,⁷ Bal-lagi Mór úgy emlékezik rá: „mindenek fölött fényes ekesszólása emelte magas-ra”.⁸ Majd részt vesz a Társaság munkájában, „A menyegző” c. versének ritmusát bírálja Horváth József. Tevékeny-sege eredményesnek mondható, Székács „kinstartói” tisztségre emelkedik, s tagja annak a gárdának, mely Vörösmarty: „Salamon király”-át adta elő, most már bizonyíthatóan 1827-ben.⁹ Székács *Otto morvai fejedelem* rövid, de hatásos szerepét játszotta, s bár nem tartozott azok közé, kik a színdarabra elő is fizettek, Vörösmarty-nak a Társaság előlülőjéhez, Odor Istvánhoz intézett le-velének néhány mondatát bizonylat meg-jegyezte: „Az ifjuság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság; de annál nagyobb érdem”.¹⁰

Tudjuk, Székács „egyebet” tett, szinte állandóan. Amilyen szorgalmasan tanult, úgy igyekezett eleget tenni versírási „kötelességének”, hiszen a Társaság tagjai egymás műveit is bírálták az üléseken. Már mezőberényi diákként kezébe kerültek a kor nagy költőinek kötetei: Kisfaludy Sándoré, Berzsenyié, ott ismeri meg Csokonai, Dayka, Kőlcsey műveit is. Sopronban Kazinczy és Vörösmarty működéséről szerez tudomást, Iház-né olvasmányai közt akad a nemet klasszicizmus két óriásának kötetekre: Schiller és Goethe műveire. A retorika iránt fogékony ifjút — úgy látszik — inkább Schiller vonzotta, műveiből fordít is. Versei általában a kor költői hangulatainak utánérzése, inkább arról tanúskodnak, milyen élményanyagot, milyen hangulatvilágot közvetített a líceum, a Társaság, környezete. „Csesznek vára” c. verse például élenken emlékeztet Kőlcsey: Zrínyi dalára. Székács „vár-omla-dék”-ról beszél, s a völgyek lakója „könnyet ont, ha föltekint reád”. Másutt nem ilyen közvetlenül mutatható ki a

5. Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790–1890. Sopron 1890.

6. Magyar színészet története, Honművész 1833. 31, 33. sz. *Csatkai Endre*: Az első soproni magyar színelőadás szereplőinek levélváltásából, SSz., 1942. 37–44. lap.

7. Székács József emlékezete, A Kisf. Társ. Évl. 1879–80. 469.

8. Emlékbeszéd Székács József t. t. tag fölött, Bp. 1879. Ert. a MTA Nyelv- és Szépirod. Oszt. köréből VII. 8. 3. lap.

9. *Csatkai Endre*: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai, SSz. 1955. 124–26. lap.

10. *Vörösmarty Mihály Összes Művei*, Bp. 1965. XVII. 167.

hatás. De az 1837-es Virágfüzérben¹¹ megjelent „A költő” c. verse tárgyválasztásában s némely kifejezésében (százados álom, sirod komor éjjele, felleg moraj éjezi tiszta egét) Vörösmarty Mihály költészetére emlékeztet, sőt verselése (anapesztuszok) még a közvetlenebb Vörösmarty-hatást is föltételeznék, ha nem találkoznánk — stíluskeveredésként — ilyen kazinczys fordulatokkal: zephyr, philomela, éddel omol, szütelen érc stb.

E stíluskeveredés, a klasszicista s a romantikus költői nyelv és képkincs közötti ingadozás — úgy látszik — a soproni líceum verselgető diákjainak „szabvány” stílusa lehetett, hiszen az említett kötet többi versében is hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Pl. Baranyay László: Hajós dala c. költeménye tárgyában, címében Kis János Hajósénekére emlékeztet, de képkincse Vörösmarty felé mutat előre. V. I.: A berki vadászának története némely képében is Vörösmartyéra emlékeztet, bár nem egy kazinczys fordulat ütközik elének olvasásakor. Kazinczy állandó stílus-jelenlétét talán Kis János személye s egyéniségének hatása biztosította. Kis János nem tartozott a líceum tanárai közé, mégis nagy hatást gyakorolt az ifjúságra. A német egyetemeken megismerkedett a neohumanista-filantropista pedagógiával, s maga is — észrevétlenül — kitűnő pedagógussá vált. Az iskolában kiemelkedő eredményt elért fiatalokat maga köré gyűjtötte, s foglalkozott velük. Így került hozzá — az ajánlólevéllel — Székács József is, kinek szónoklati feladatokat ad, majd a feladatok végrehajtását is ellenőrzi. Kis János eszméi, gondolatai formálták Székács eszmevilágát is, pesti lelkészségének nem egy tette, írása, gondolata Kis János nevelő hatására vezethető vissza. Az ő türelmes, racionalista, a konzervatív lutheránus dogmatikusokat elutasító magatartása, a babonák ellen küzdő, népművelői szándéka majd Székács 1840-es, pesti éveiben gyümölcsözők igazán.

Tanárai közül Hetyésy László nevét írhatjuk ide azok közül,¹² kik Székács élettörténetébe jelentősebb tettekkel írták be nevüket. Az ifjúság fegyelmezet-

lenségeit kemény kézzel megtorló tanár segíteni is tudott: az önmagát eltartó Székácsot anyagiakkal támogatta. Mint a Társaság könyvtárosa, a Tudományos Gyűjtemény cikkírója s Horvát István levelezőtársa egyébként is nagy tekintéllyel rendelkezett.

1826 és 1829 között járt Székács József a soproni líceumba, itt végezte a bölcséleti-filozófiai osztályokat, 1829 júniusában mondott búcsút a városnak, Ihászék-nak, akiknél igazi nevelőanyára lett.

Esetleg Székács nevéhez fűzhető a Tud. Gyűjt. 1828. X. kötetében a 114. lapon megjelent Intézetek c. híradás. Arról van szó, hogy a soproni ev. gyülekezet Biztossága aug. 6-i ülésén Ihász Imre javaslatára a magyar nyelv terjesztésének előmozdítására rendeleteket hozott. A „normális” iskolában heti 2 óra magyar írás-olvasás, a líceum alsó osztályaiban magyar nyelvű retorika, történelem és földrajz óra tartassék, míg a bölcséleti osztályokban a magyar irodalmat magyarul adják elő. Az egyházi gyülekezet aug. 20-i ülése e javaslatokat nemcsak jóváhagyta, hanem a bölcséleti osztályokban a történelem magyar nyelvű tanítását is kötelezővé tette. Székács szerzőségére utal az aláírt betűjegy: Sz. J. Ihász szerepének kidomborítása is erre vall, nemkülönben az, hogy a Magyar Társaság lelkes munkásától nem állhatott távol ilyen jellegű híryanag közzététele az általa olyannyira tisztelt Vörösmarty szerkesztősége alatt álló újságban. Persze csak erős fenntartással károskodhatunk Székács szerzősége mellett.

Kapcsolata később sem szakadt meg Sopronnal. Az 1830-as években az egykori soproni diákból Eperjesen önképzőköri tanár-elnök lesz. 1834-ben örömmünnepet rendez a „sopronyi és pozsonyi példájára.” Székácsot az örömmünnepek élménye ide is ekkísérte.¹³ Majd mikor a soproni Magyar Társaság fennállásának 50. évfordulóját ünnepli, már büszkén említi a Társaságból kinőtt nevezetes egyéniségek között. Meg is hívják az ünnepélyre. Székács 1840. június 10-1-ől keltezett levelében menti ki magát: tenger-

11. Virágfüzér, kiadja a soproni tanuló Magyar Társaság, Sopronban 1837. Sz-cs J. álnéven jelenik meg Székács verse.

12. Zsilinszky Mihály: Dr. Székács József, Bp. 1909. 13. Színnyel IV. 826. hasáb.

13. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp. 1963. 174. lap.

nyi teendője miatt nem juthatott el diákevei városába. „Köszönöm, hogy literatúránknak azon hősei között, kik egykor Társaságunknak tagjai voltak, rólam is megemlékeztek.”¹⁴ További sikereket kíván.

Székács nem tartozik legjelesebb költőink közé. De korszakalkotó jelentőségű műfordításkötete (Serbus népdalok), pesti lelkészi tevékenysége, mely a Kossuth

irányította unió-küzdelmekben s a Prótestáns Egyházi s Iskolai Lapok körüli viharos csatározásokban nőtt jelentősége, szükségessé teszi, hogy foglalkozzunk vele. Életútja érdekes példája a magyarsághoz vezető asszimilációs útra, melynek kezdetét s önkéntességét, minden kényszertől mentességét cikkünk néhány adattal igyekezett bizonyítani.

Fried István

Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében

(Két egykorú levél tükrében)

1705 végére egymás után hódoltak meg a dunántúli várak és városok a kuruc hadaknak, melyek 1705. december 8-án értek Kőszeg alá. Ennek eleste felvillanyozta a nemzetet, és dec. 9-én „nyiltlevélben” újólag felszólították a még be nem hódolt területeket a hűség eskü letételére. Sopron fanatikusan császárhű polgármestere azonban inkább bízott a bécsi udvar nagyhangú ígéreteiben, és ellenállásra buzdította a város kurucérmelmű lakosait is. Ezért a győzelmes kuruc vezérek: Bercsényi, Bottyán, Andrassy tábornokok, Ocskay, Ebeczky, Bezerédi, Kisfaludi brigadérosok és ezredek Ruszton haditanácsot tartottak s azt végezték, hogy a Lajta vonalát Andrassy és Ebeczky védje, nehogy Bécs felől segítség kaphasson Sopron, míg a hódolást megtagadó Sopront a főerővel Botyán támadja meg, Kisfaludi György és Kiss Gergely pedig a Stayer határvidéket őrizze.¹

Bottyán 6 gyalog- és 2 lovas ezreddel fogta ostrom alá Sopront, mely ekkor tetemesen meg volt erősítve. Őrségül báró Weisersheim ezredes parancsnoksága alatt álló német és rác gyalogság volt benne, néhány ezernyi felfegyverezett német polgárral és legénységgel: ágyú, várpuska, kézi fegyver, mindenféle lőszer és eleség volt benne bőségesen.

Bottyán Jánosnak segítségére rendeltetett Ocskay, Bezerédi és Fodor László-

nak — főleg szökött német katonákból verbuvált — gyalogsága. December 24-én ezekkel táborolta körül a várost, és a gyalogságát olyan előnyösen helyezte el a szomszédos hegyek kövágási üregeiben, hogy a várbeli lövések mit sem érthettek nekik. A mai Kuruc-dombnak nevezett halmon Riviere ágyútelepeket állított fel rendes sáncokkal és elkezdte lövetni a várost. Főhadiszállása a városhoz közeleső malomházban volt (egy Natl nevű gazdag polgáré volt ez), melynek biztosítására néhány száz lovas mindig nyeregben ült. Innen Bottyán gyakran felment a dombon levő útegekhez, hogy személyesen láthassa ágyúi hatását és utasítást adott, hogy a városnak melyik részét töreссék leginkább.

Egymás után gyulladtak fel a városban a tüzek, néha egyszerre 5–6 helyen is. Dec. 25-én egész éjjel folyt a lövetés, minden lecsapott bomba és tüzes golyó után az asszony- és gyermeknép jajkiáltása és sirása hangzott fel. A pócsi kapunál a tűz már majdnem elérte az ott felhalmozott lőszert és gránátokat, melyeket ezért gyorsan a földbe kellett ásnia a védőknek. Alig maradt 1–2 ép ház, fedett állapotban egy sem, mert a tetőket a le nem égettekről leverték, nehogy tüzet foghassanak. Emberéletben nem sok kár esett, mert a lakosság nagy része a pincékbe menekült. Bár a gazdag város anyagiakban kimondhatatlan

14. Idézi Kovács, id. m. 116 lap. Érdekes, hogy kapcsolata az eperjesi önképzőkörrel akkor is fennállt, mikor már Pesten élt. A Kölcsey-emlékműre gyűjtöttek. Székács ívén szerepel 28 ft-tal az „eperjesi magyar nevéndék társaság,” Székács egy ft-tal és egy bizonyos Berzsenyi D. (nem a költő, aki már 1836-ban meghalt), szintén egy ft-tal. Honművész. 1840. 527. lap.

1. Thaly Kálmán: Bottyán János. Bpest. 1865.

kárt szenvedett, de azért a város nem hódolt meg, mert egyrészt a Lajta felől segítségére sietett Pálffy, másrészt meg tudták, hogy az ostromlónak nincsenek faltörő ágyúi.

Bottyán János szoros ostromzárát hagyva Sopron körül, seregével Pálffy elé sietett, s azt véres csatában visszanyomta Bruck alá, és a Sopronnak száni élelmiszereit, sátrait, társzekereit zsákmányul ejtette. Dec. 31-én ismét Sopron alá ment seregével és jan. 2-án újult erővel bombázta, reggeli 4—5 órától esti 9—10 óráig 6 bombavető mozsárból és 3 tábori ágyúból izzó golyókkal annyira lövette, hogy a védősereg már a város feladására készült, mikor Dobner polgármester a bécsi udvar nagyhangú ígéreteivel újabb szívós ellenállásra bírta a lakosságot. A megadásra szánt 3 napi gondolkozási idő eltelte után Bottyán jan. 5-én este ostromlétrákat osztott szét seregében. A rohamra menendő alakulatokat a futósáncokba vonta előre a falak alá, részükre egész éjjel bőségesen vitetett boros- és pálinkás hordókat a harci kedv fokozására. A magyar vérkímélése céljából a rohamosztagok élére a szökevény német századokat küldte Fodor László ezredéből. A támadás dühös volt és sok helyen rohamoztak. Az egyik rohamoszlopot Bottyán, a másikat Ocskay, a harmadikat Horváth Mihály ezredes vezette.

Nagy elszántsággal küzdötték fel magukat a falakra és már a bátyatetőkön harcoltak, sőt az ún. Scharfen-Eck-en (mai Rákóczi utca) már a magyarok zászlója is lobogott. Itt *Horváth Mihály* ezredes vezette az ostromot (aki — a Ritter krónika szerint — erővel is neki hajtotta a hajdukat), baljában volt a zászló, jobbában kivont karddal magához rohant legelő, s egyik létrán felhatolva, elszánt vitézséggel vágott sort az ellenség közt fegyverével, majd bevettette magát az ellenség kopjái közé. A hajdúság utána, és Horváth kítűzte a kuruc zászlót a fokra, de a következő pillanatban halálra találaton bukott le a hős a sánc árkába (Ritter krónika). Először megingatta az eddig rettenthetetlenül küzdő kurucok bátorságát — bár az ott talált ágyúkat beszegezték —, mégis a bátyákról leszorultak.

Bottyán belátván, hogy az ellenállás erősebb, mint azt sejtette, visszavonulást fuvattott, mire mindhárom rohamoszlop egyszerre a legnagyobb rendben azon az úton vonult vissza, amerre jöttek, és közben ráértek halottjaikat is összeszedni, magukkal hozni őket. A roham mindössze fél óráig tartott, mialatt a kurucok bátran viszonzták a várbelic szakkadatlan tüzelését. Január 6-án Bercsényi megadásra szólító felhívását a császárhű polgármester január 8-án már azért is visszautasította, mert nyilván tudtukra jutott, hogy a kurucoknak fogytán van a lőszerük, jóllehet időközben a kurucok még színlelt támadásokkal igyekeztek ráijeszteni a városbeliekre. Végre január 10-én felszedték a tábort és a legközelebbi falvakba téli szállásra mentek, Bottyán János pedig Harkán ütötte fel főhadiszállását.

Riviere tűzérsege valószínűleg Fertőszentmiklóst kapta téli szálláshelyül, mert itt került Ebergényi fogságába, amint arról e kiváló császárhű tábornok 1706. márc. 13-án Nagycenkről keltezett levelében a következőket jelenti Pálffy Jánosnak:²

„Én az hadakkal ide érkeztem és már Szentmiklóst is nem messze Széplakhoz valék az ellenség után, gondolván megállja a harcot. Isten velem lén, én azon leszek, bellebb mehessek a vármegyékbe és Kegyelmeteken is tágíthassak.

Heister urally úgy vala a végezés, hogy eő kegyelme Kúszogh felé, én pedig Szombathely felé nyomakodjunk, de ez a rendelkezés megváltozott és eő kegyelme Szentgothárd felé marchérol népeivel. Remélem azonban Isten velem lén, nem sokára Kegyelmetek felé közelgethetek.

Minapában midőn az ellenség után nyomakodtam Szentmiklós felé, kezembe került egy La Rivier nevű francia arteglena Obrist Laidinont, aki hires Ingenieur és aki Sopront lövette.

Isten engedgyen minél előbb láthassam friss jó egészségben Kegyelmedet. Nicky Sándor és Szarka Ferenc uraknak halálán magam is szánakodom, de az meg lött dolgokru, valamint hogy nem tehetünk, úgy feledékenységgel köl azokbul eredett bánatunkat fogyasztani.” (Eredetije Szécsenyben volt az Ebergényi lvtárban.)²

Ebben a levelemben a hős labanc generalis szerényen csak annyit ír, hogy az ellenség után nyomakodva kezébe került a Sopront nemrég bombázó francia tüzér alezredes, de a következő levelében már szigorúságát csillogtatja a kurucok ellen, sőt udvariasan burkolt formában aça értésére atyjafiának (akinek neve lemaradt a címzésből), hogy életével fizet, ha a felsorolt pártosokkal szemben nem járna el az általa kívánt módon, illetve ha csak egy maréknyit is kedvezne eljárásában a Pórládonyan lakó Horváth Jánosnak és Vörös Ferencnek. Minthogy a levél címzettje nincsen feltüntetve, azért ebből arra következtethetünk, hogy hadi-irnokaival ezt több példányban is leíratta, és azután az egyes példányokat ő maga küldötte el ismerősei címére. Ugyanis Ebergényi Lászlóé volt a dasztifalusi — ma Egyházásfalu — kastély, s így nyilván jól volt értesülve a környékbeli Sopron megyei vétkesek és gyanúsítottak személyét illetőleg. Rendelkezése aránylag nagy területet ölel fel, s így egy személy nem is lett volna képes a levélben megjelölt személyek és községek ellen eredményesen eljárni.

Akár egy személynek, akár több személynek küldötte is el levelét, mindenestre értékes adatokkal járul hozzá ez a levél az örvendetesen fellendült helytörténetíráshoz, de érdekes fényt vet a Sopron megyei kuruc-megmozdulásokra is, amikor így szól:³

„Ajánlom szolgálatomat Kegyelmednek! Tegnap irtam vala egy levelet Kegyelmednek bizonyos szükséges dolgoknak végbevitele iránt, azon levelemt vette-e Kegyelmed, nem tudom. Mindazonáltal bizonyos lehetek benne, büven megértette Kegyelmed szándékomat; ha pedig nem vette volna, az volt a szándék, hogy Kegyelmed magára vegye azon fárótságot (mely maholnap nem kevésbbé fog használni Kegyelmednek) minden nemű gabonáját pártosoknak csépültesse el, rendelt falukból u. m.: *Böböl, Domonyáról Pinyeházáról és Mesterházáról, Porládonból*, kinek serényeb véghez viteleért bocsátottam vissza 8 cséplőt. (tegnap)

Kegyelmed az iránt is továbbra is kérem (szeretvén maga becsületét s el

akarván távoztatni jövendüböly szerencsétlenségét) ezen dologban járjon el hiven, megh nem bánja Kegyelmed. Azonban bizonyosan tudom, azon pártosoknak feles marhájok az szegénység marhája között vagyon elosztva, kiváltképen Porládonban *Horváth Jánosnak* és *Vörös Ferencnek* (a ky is büven van híremmé). Kegyelmed azért azt is — fére vetvén minden barátságot — s ma holnap kívánván elümentét, lölköser megvizsgálja s megvizgáltassa, valamennyi találkozik ide hozzám Patyban hajtassa minden executio nélkül, valamennyi léssen; vermekben Porládonban vagyon gabona buza, Ros, árpa, azt is tudom.

Emberségét jól megvizsgálván Kegyelmed et futurum subsequens bonum et commodum sincere vizgáltassa (azt jelenti: a jövőben reájutó javakat és jövedelmét is alaposan vizgáltassa) megh és exquiráltassa Kegyelmed és az hol mi találatik ide (említett falvakból hajtattván szekereket) elhozattassa.

Ezen dolgot Kegyelmedre akartam bizoni, mint jó akarója Kegyelmednek kívánván pro primo ingressu fidelitatis (azt jelenti: hűsége első lépéséül) Kegyelmednek mediumot sibministrálnom, kit — ha jó néven veszen s hiven eljár — meg nem fogja bánni. Kérem és intem is atyafiusághossan kegyelmedet, ugy gondolkodjék pedig kegyelmed azon dolghokról, hogy *Kegyelmed után kemény vigyázás vagyon* s csak egy marknyi defectusban vagy partialitasban (hiányban vagy részrehajlásban) találatik, tehát mindenét elveszti és élete is pericléltatik (életét is veszélyezteteti), azért lássa Kgyed, én irok, mint igaz atyafi s miért irom: én tudom, lássa Kgyed!!

Az tudósítást pedig — mint előbbeni levelemben is meghírom — várom Kgyedtől mind arról, mikor kezdett az munkához, mind pedig mennyi és mikor csépültetik el azon gabona, marha és vermük iránt is.

Maradtam Kegyelmednek
Patty 22. marc. 1707.

Igaz atyafia:

Ebergényi L. m. k.”

3. Ebergényi Sándor soproni lvt.-ból közli Thaly Kálmán. (Fol. Hung. 1389.)

Az Ebergényi neve után álló *m. k.* betűk azt jelentik, hogy ekkor már lovasági generális volt (Mareschal der Kavallerie), viszont nem lehet elgondolni, hogy melyik „attyafiának” szólhatott ez a levél, mert anyáról testvérei Thury Judit, Kata és Krisztina voltak. Ezt a magas rangot azonban nem a kurucok elleni hadjáratban szerezte magának, mert a kurucok elleni hadjáratban csak 1706 tavaszától kezdve vett részt, hanem már kora ifjúságától fogva sok csatát nyert vitézeinek kára nélkül. Pétervárad alatt a kereszténység bal szárnyát vezérelte, „amikor is 3 sebeinek felvételével s annyi paripáinak elestével nem gondolván, mindaddig helytállta, míg az ellenséget ki nem nyomta és meg nem futamította. Sörénységével, sudaras természetével, vitézségével gyorsan haladt felfelé, számos halálos sok sebeinek felvételével élete utolsó órájáig állhatatosan megmaradt Ura (Császára) hűségében” Udvarházai voltak Bellatinc, Dasztfalu és Iványban. Nejétől Széchenyi Juliannától 2 lánya született (Ilona férje gr. Csáky György; Eszter férje: báró Viczay Jób), akik Thury Krisztinával együtt sokat éjszakáztak mellette halálos sebesülésekor. Sopronban halt meg 1724. június 25-én, reggel 4—5 óra között 68 éves korában, ott nyugszik feleségével a volt Bencés templomban, temetésén jelen volt Thury István, a mostohaatyja is. Végrendeletében a Sopron városban lakóknak alamizsnául 1000 Ft-t, a Szent Ferenc rendieknek Szent Lászlóra 5000 Ft-ot hagyott. „Kesztheli-, Büki-, Iványi-, Egyházásfalui Istennek házaira 100—100 Forintokat. Aranyos-ezüstös oltárokat státuákkal, szép képekkel, casulákkal és más egyházi felszerelésekkel ékesítette a Szentlászlói-, iványi-, Büki-, Völcei és Egyházásfalui templomokat és klastromokat. A regedei kapucinus atyáknak

évente örökké 10—10 bellatinci öreg-köböl gabonát rendelt adni.”⁴ ⁵

Mindezeket azért soroljuk így fel, mert ezekből egyúttal azt is megállapíthatjuk, hogy a Sopron megyei labanc megtorlást egy élettapasztalatokkal kiformalt, élete teljében levő (50 éves) vitéz végezte, akinek a vitézségen kívül szíve is volt megyéje községeinek istápolására. Ebből egyúttal azt is sejthetjük, hogy a levelében felsorolt kuruc falvak lakói is bizonyára méltányos eljárással úszták meg a megtorlást. Érthető, hogy a Pórládonyban és Mesterházán birtokos Horváth (másként Kákó de Nemeskürtös) családra nézve „bűven” kapott híreket, mert hiszen Horváth Ferenc annak idején Ujpalánkánál Thökölyvel és Petróczy Istvánnal együtt várta (a Heisterért kicserélt) Zrínyi Ilonát és 2 fia már 1695-ben Sárváron volt fogságban⁶, míg őt magát 1702. július 2-án a nádor azzal sújtotta, hogy Thököly-pártisága miatt összes ingó- és ingatlan vagyonát 2 testvérének: Jánosnak és Györgynek adományozta.⁷ A kuruc vér azonban annál is inkább forrott a családban, mert János nevű testvérét Ebergényi számolta fel, Mihály nevű fia pedig Sopron várfokán kuruc zászlóval kezében esett el.

Tudjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc a kurucokat ért megtorlások elkerülhetése céljából a dunántúli vezéreknek, haditisztjeinek és nemeseknek feltöbbszámait — nejeikkel, gyermekeikkel együtt — szekerekre rakva csapatostul költöztette át őket a karvai réven a Felvidékre és ott a herceg Esterházy-féle lévai s a gr. Koháry-féle csábrághi és szitnyai urodalmakat rendelte nekik szállásul. Így került el — egyelőre — a megtorlást Sopron megyéből többek között Kisfaludy György, Domonkos Ferenc és telekesi Török István is.⁸

Hetyéssy István

4. Orsz. Lvtár: Bírósági lvt. Polgári perek 77/24. (Itt található a temetésen mondott halotti beszéd, mely nyomtatásban jelent meg. Ebből kivonatoltam Ebergényi jellemrajzát, végrendeletét).

5. Orsz. lvt. Bírósági lvt.: Acta solonnes 3/571.

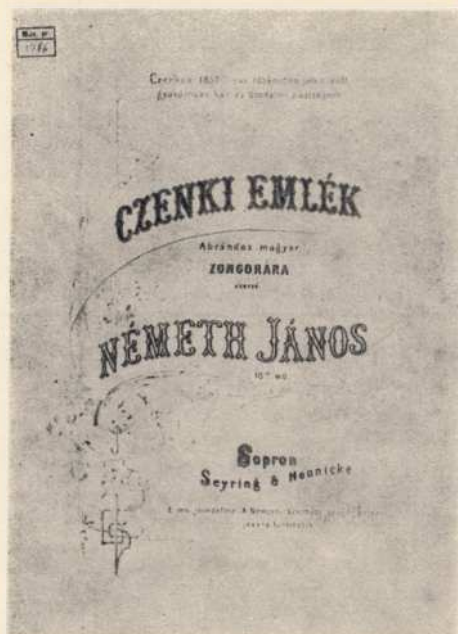
6. Szombathelyi Allami Lvt.: szhelyi káptalan hiteles helyi protoc. 1965 év Nr. 48.

7. Szombathelyi All. Lvt. Statutiones famillae Horváth 1702. év.

8. Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat. Bpest. 1880.

„Czenki emlék”

Szentirmay Elemér a *Csak egy kislány van a világon* c. dal szerzője. Polgári nevén *Németh János*. Horpácson született 1836. nov. 9-én, Budapesten halt meg 1908. okt. 3-án. Volt gazdálkodó, szolgabíró meg biztosítási hivatalnok. Írt színdarabokat, novellákat, értekezéseket. Nevét példátlanul népszerű dalai tették ismertté. A legismertebb a *Csak egy kislány van a világon*, aztán a többi: *Szállodogál a fecske...* *Gyászba borult az életem...* *Ne menj el, maradj itt...* *Ne menj, rózsám, a tarlóra...* stb. stb. Ő szerzte a *Falu rossza*, a *Sárga csikó*, a *Piros bugyelláris* és még jónéhány népszínmű nótáinak dallamát.

A Széchenyi Könyvtárból került elő Szentirmay 10. műve, a „Czenki Emlék.” „Ábrándos magyar zongorára” — ezt közli róla a felirat. Előadta a szerző „Czenken 1857-i évi időkorban jelen volt gyakornoki kar és Irodalmi Tiztségnek”, ami úgy értendő, hogy a Széchenyi-uro-

dalom tisztjeinek játszotta először Szentirmay.

Nagycenken... de hol? A kastélyban nem valószínű. Széchenyit akkor Döblingben ápolták, s így felesége semmi esetre sem rendezett ünnepséget a kastélyban. Ám ha mégis ott játszották, bizonytalant ezt is kiemelték volna címlapon.

Ilyenformán csak a „palota” jöhet számításba, a Fehér Lóhoz címzett vendégfogadó. A nagyvendéglő akkoriban még a hitbizomány tulajdona volt, emeletén négy szobában az urodalmi tiszték kaszinója. A kapubejárat és mézszárszék feletti két kisebb és két nagyobb szoba volt berendezve erre a célra. Díszes cserépkályhák álltak ezekben a szobákban, illetve az egyikben szépmivű vaskályha, ezen felül persze billiárdasztal és zongora. A kaszinó a század végén szűnhetett meg, berendezését 1907—1908-ban hordták szét.

Nos e helyiségek mellett van egy táncterem, akkoriban még magas dongaboltíves, karzatos, három csilláros helyiség. Ezt a tánctermet még ma is „palotának” hívják. Így mondják Cenken: „A palotán lesz a báld.” És mert a távolbalátó ott van ma felszerelve, így is halljuk: „A palotára megyek televíziót nézni.”

A kastély után csak ez az egy helyiség jöhet számításba, s így bizonyosra vehetjük, hogy Szentirmay Elemér „Czenki Emlék” című zeneművét a nagycenki Fehér Lóhoz címzett vendégfogadó tánctermében játszotta először.

A zenemű tulajdonképpen három csárdás, s így meg lehetünk győződve arról is, hogy azon a nevezetes 1857-i mulatságon „jelen volt gyakornoki kar és urodalmi tiszttség” a Czenki Emlék csárdásaira ropta a táncot kivilágos-kivirradtig.

Csenár János

Művelődési események Sopronban (1964)

Számos vonatkozásban örvendetes fellendülés, szokatlan változatosság és rendkívül bőséges ismeretterjesztő munka jellemzi az 1964. év kulturális és szórakoztató rendezvényeinek évi mérlegét.

A Liszt Ferenc Kultúrház terméinek kiesése mellett az eredmény külön is értékelendő, mert új lehetőségek felkutatása mellett számos kényszermegoldással mégis sikerült a fokozott eredményes munkát elvégezni. A TIT ismeretterjesztő munkásságával 443 előadáshoz 23 998 hallgatót vonzott.

A Liszt Ferenc Kultúrház a mostoha körülmények mellett is tovább folytatta a szakkörök és tanfolyamok munkáját, segítette a TIT munkáját és különösen a 90 munkásakadémiai és 82 ifjúsági akadémiai előadás szervezésével hozzájárult az eredményhez. (4640+3258=7898 hallgató.) Az Ady Endre Kultúrház 98 688 vendéget fogadott falai között. 12 266 az ismeretterjesztő előadásokra érkezett, műsor nélküli táncmulatságra 36 259 fő, 82 alkalommal és tánc nélküli egyéb rendezvényre 29 izben 11 759. Újra emelkedett a mindinkább népszerűbbé váló FILMKLUB előadások látogatóinak száma: 9 965.

8 műkedvelő művészeti csoport, 8 ismeretterjesztő szakkör és 7 tanfolyam működött összesen 938 résztvevővel.

A Petőfi Kultúrházban 42 ismeretterjesztő előadáson (köztük számos műszaki vonatkozású) 3400 volt a résztvevők száma.

Különösen aktív volt a Műszaki és Tudományos Egyesületek Soproni Intézőbizottságának működése. Változatos műsorban, számos külföldi előadóval 16 szakcsoportjuk szervezte előadásait, azonkívül néhány nagyszerű bel- és külföldi tanulmányi kirándulását. Az előadásokat a székházukon kívül gyakran rendezték az egyes üzemekben is. Rendkívül jól sikerült a Gyógynövény Szimpozion 40 előadásos sorozata.

A kiállítások változatos anyaga sok érdeklődőt vonzott. Elevenedett a színházi élet is. Mind a győri, mind a veszprémi színtársulat szereplése újra divatba hozta a színházi előadásokat. A győri társulat 19 előadással (7 komolyabb és 8 könnyűzenei) a veszprémi 6 előadással (4 komolyabb és 2 könnyebb) szerepelt.

A zenei rendezvényeket különösen gazdag változatosság jellemezte. Nagyhirű hazai művészekon kívül a zenekedvelő közönség számos világhírű külföldi együttest és szólistát ismerhetett meg. A szovjet gárdát (Zarah Doluhanova, Szovjet Hadsereg Központi Együttese, Vilnusi Zeneakadémia litván művészei) követte a lipcsei Tamás-templom világhírű 100 tagú kórusa, a francia Bretagne-Koroll népi táncegyüttes, egy indiai, egy olasz táncegyüttes, majd számos osztrák kórus és népiegyüttes.

Az ismeretterjesztő előadások statisztikája a következő: (zárójelben a résztvevők száma),

TIT ELŐADÁSOK

Biológia 13 (599), Csillagászat 6 (224), Egészségügy 16 (589), Filozófia 25 (757), Fizika 8 (745), Földrajz 13 (990), Jogtudomány 24 (1156), Kémia 12 (657), Kresz 8 (1007), Irodalom 14 (373), Műszaki 50 (1283), Művészet 74 (2043), Matematika 3 (64), Közgazdaság 13 (452), Nemzetközi ismeretek 12 (741), Pedagógia 31 (1548), Történelem 5 (240), Társadalomtudomány 44 (2632).

Összesen 371 előadás (16 100).

90 munkásakadémiai és 82 ifjúsági akadémiai előadáson a résztvevők száma: 4640+3258=7898.

MTESZ ELŐADÁSOK

Matematika 5, Faipar 16, Gépipar 16, Közlekedéstudomány 14, Hidrológia 13, Geofizika 3, Mezőgazdaság és Élelmiszeripar 12, Építésügy 7, Bányászat 5, Híradástechnika 9, Gyógynövény Szimpozion 40, Erdészet 8, Textilipar 38, Geodézia-Kartográfia 10, Agrártudomány 11, Ipargazdaság 2.

Összesen: 209 előadás 9 400 résztvevővel.

Az összes ismeretterjesztő előadások száma 752 volt, a résztvevők száma 33 398, egyes előadások látogatottsága átlagosan 44 fő.

Az Országos Rendező Iroda 7 alkalommal (II. 4, II. 27, III. 3, IV. 2, V. 18, VII. 19, XI. 17 és X. 26) hozott könnyűzenei előadást a Petőfi Színházban, egy ízben az Autóklub rendezett ismeretterjesztéssel kapcsolatos vetélkedőt, és július 19-én a helybeli műkedvelők rendeztek Táncczenei Coctail címen zenés előadást.

SZÍNELŐADÁSOK

A győri társulat előadásai a Petőfi Színházban: I. 4. és VII. 15. Cyrano de Bergerac (Rostand). I. 18. A szabin nők elrablása (Schönthan Kellér-Horváth). II. 2. Romeo és Júlia (Shakespeare). II. 22. Az igazi (Király-Vécsey). III. 15. A kék rapszódia (Pagonyin). III. 27, 28, 29. A milliomosnő (Shaw). IV. 18. A nemzet csalogánya (Szinnetár-Pongrácz). IV. 29. Bel ami (Maupassant Kreuder). V. 26. Karenina Anna (Tolsztoj). VII. 14. Luxemburg grófja (Lehár). VII. 31. Három a kislány (Schubert). X. 3, 4. Fekete gyémántok (Jókai). X. 17. Csongor és Tünde (Vörösmarty). X. 31. Szelistyei asszonyok (Mikszáth-Sárközi). XII. 12. Lili bárónő (Huszka).

A veszprémi előadások műsora a Petőfi Színházban: II. 11, 12. A nagy család (Németh László). II. 13, 14. A néma levante (Heltai Jenő). II. 15, 16. Szent Johanna (Shaw). VII. 7, 10. Osztrigás Mici (Feydeau). VII. 8. Othello (Shakespeare). VII. 9. Lángeszű szerelmesei (Gyárfás Miklós).

A Soproni Vasas Művészegyüttes a Petőfi Színházban előadta XII. 6-án Ibsen Nóra című színművét. Szereplők a következők voltak: Korán Jenő, Kovácsffy Zsuzsa, Nagy Irén, Magyar György, Mészáros Tibor, Nagy Emőke, Németh József.

KÜLÖNBÖZŐ RENDEZVÉNYEK

A soproni belvárost és külvárost 100 séta keretében 12 810 üdülő, ill. szanatóriumi beutalt részére ismertették, ugyancsak ezek részére 49 alkalommal rendeztek vetítettképes előadásokat és vezettek 40 műtermi látogatást.

KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK ÉS HASONLÓK

I. 12. Határőrség Kultúrversenye. III. 22. Liszt Kultúrsoport Művészestje. III. 24. Olasz béke-gyűlés. III. 25, 26. Járási Kultúrhangverseny. IV. 3. Áprilisi békegyűlés. IV. 5. Pedagógus énekkarok fesztiválja. A Soproni Liszt Ferenc Pedagógus Kórus jubileuma alkalmából rendezett díszhangverseny. IV. 4. Városi táncczenei fesztivál.

a „Pataki István” Kultúrházban az Egyetemi KISZ rendezésében. IV. 17. Zsongó melódiák az Ady Kultúrházban. IV. 22. Lenin emlékünnepe. IV. 27. Postások ünnepe. V. 24. A Városi Tanács Művelődési Osztályának rendezésében ÉNEKLŐ IFJÚSÁG hangversenye. Gyermekjátékok-népdalok és kórusok. VI. 29. A Budapest Népi Együttes vendégjátéka. VII. 4. KISZ Kultúrest. VII. 12. Tornaverseny. VIII. 17. Néphadsereg Művészegyüttesének műsora. IX. 10. A Határőrségi Zenekar hangversenye. XI. 6. Az októberi forradalom emlékünnepe. XI. 21. A Pedagógus Szakszervezet dísztermében A VÁCI VOX HUMANA énekharangversenye. Vezényelt Maklár József. XI. 27-én Irodalmi est az Ady Endre Kultúrházban: Dürrenmatt és Frisch. Fáy Árpád előadása.

KIÁLLÍTÁSOK

A rendszeresen megnyíló helybeli képzőművészeti, valamint a Műcsarnok és a múzeumok által rendezett különkiállításokon kívül az év folyamán az alábbiak nyíltak: Kisplasztika és grafika (IV. 30—V. 15.), László Gyula rajzai (V. 10—28.), Gyufacímke és kisgrafika (V. 16—18.), Halasi csipke (V. 31—VII. 20.), Magyar rajzművészet (VI. 28—VII. 22.), Gorka Lívia kerámiaművészete (IX. 12—X. 5.), Képzőművészet (IX. 27—X. 22.), A soproni belvárosi műemlékek helyreállítása (X. 4—XI. 1.), Galambkiállítás (XI. 7—8.), Mende Gusztáv emlékkiállítása (XI. 8—22.), A Soproni Ünnepi Hetek kiállításai (VI. 26—VII. 20.), a következők voltak: Kisipari Szövetkezetek munkája — Képzőművészek — Süketnémák faipari munkái — Soproni Fotóklub — Híradástechnikai és háztartási kiegészítő — Hanglemezek — A Soproni Levéltár várostörténeti kiállítása — Kisiparosok kiállítása — Grafika.

ZENEI ÉLET

A Városi Tanács „Liszt Ferenc” Szimfonikus Zenekarának hangversenyeit június 27-ig Horváth József, november 28-án Székely Endre vezényelte. A hangversenyek színhelye VI. 27-ig az Ady Kultúrház, november 28-án a Petőfi Színház. A bemutatott műsorok a következők voltak:

III. 14. Földi Bence közreműködésével

A. Vivaldi: g-moll concerto grosso op. 3. No. 2

J. S. Bach: d-moll zongoraverseny

Haydn: G-dúr szimfónia (Paukenschlag). Vez.: Horváth József

IV. 25. Sándor Judit (ének) és Szücs Lóránt (zongora) közreműködésével

Händel D-dúr (V) Concerto grosso

Gluck: Iphigenia Aulisban

Händel: Judas Makkabeus

J. S. Bach: Pünkösdi kantáta Áriák

Christian Bach: D-dúr szimfónia (op. 18. No 4)

Mozart: Recitativo és Rondo Esz-dúr (Köch. 505)

Haydn: G-dúr szimfónia (No. 27) „Bruckenthaler”. Vez.: Horváth József

VI. 6. Masopust Rezső közreműködésével

Reznicek: Donna Diana Nyitány

Mendelssohn: Hegedűverseny

Manuel de Falla: Bűvös szerelem (Balett szvit) Vez.: Horváth József

VI. 27. Fischer Annie kétszeres Kossuth-díjas közreműködésével

Mozart: Nyitány a „Figaró lakodalma” c. operából

Mozart: D-moll zongoraverseny Köch. 466

Beethoven: G-dúr zongoraverseny. Vez.: Horváth József

XI. 28. A Soproni Pedagógus Kórus és a Soproni Kisipari Szövetkezetek Kórusának közreműködésével

Liszt: Les Préludes

Haydn: Részletek az „Évszakok” óratóriumából

Beethoven: V. Szimfónia. Vez. Székely Endre

EGYÉB RENDEZVÉNYEK

IV. 29. Az Egyetemi Színpad rendezésében a KISZ házban

a Tátrai vonósnégyes hangversenye

Haydn: G-dúr vonósnégyes (op. 76)

Mozart: g-moll zongoranégyes (Almási László)

Beethoven: F-dúr vonósnégyes (op. 59)

V. 9. Az Ady Kultúrházban

Zarah Doluhanova (Szovjetunió) ária- és dal-estje

Mozart — Stravinszky — Prokofjev — Hacsaturján — Britten — Purcell — de Falla — Szwiridov — Dolohanjan dalai és áriái

V. 23. Az Ady Kultúrházban a BM SZIMFÓNIKUS ZENEKAR HANGVERSENYE

Vezényelt Sándor János, közreműködött Banda Ede (gordonka)

Händel: F-dúr concerto grosso op. 6. No 2

Haydn: gondokaverseny

Mozart: g-moll szimfónia Köchel 550

V. 15. A Petőfi Színházban a SZOVJET HADSEREG KÖZPONTI MŰVÉSZEGYÜTTESÉNEK műsora. Népi táncok, tánckompozíciók és katonatáncok, Művészeti vezető: Georgij Minajev, zenei vezető: Vlagyimir Bagadajaka.

VI. 6. A Petőfi Színházban az OKISZ rendezésében

a POTTSCACHCHI „ALMRAUSCH” MUNKÁSDALÁRDA hangversenye

Vezényelt: Herbert Unger

VI. 28. A Petőfi Színházban VERDI-EST

A Győri Filharmonikus Zenekar és a W. P. Járműipari Művek Kórusának hangversenye. Vezényelték: Fejér György és Pető Kálmán

VII. 5-én a Petőfi Színházban és 6-án az evang. templomban a

LIPCSEI TAMÁS-TEMPLOM KÓRUSÁNAK HANGVERSENYEI

Orgonazene és vegyeskórus. Vezényelt Prof. Erhard Mauersberger

VII. 11-én a Petőfi Színházban az OKISZ rendezésében

a francia Bretagne—Koroll népi együttes műsora

VII. 12-én a Petőfi Színházban a Vilnusi Zeneakadémia Kamarazenekarának hangversenye. A zenekart vezényelte Szondeckisz Szaulusz, a Litván SzSzK érdemes művésze.

Bach: Brandenburgi koncert 3. sz.

Kodály: Intermezzo

Csajkovszkij: Vonós szerenád

Galinyin: Ária

Balbisz E: Négy részlet egy balettből

Sosztakovics: Szimfonia

Pjatsz: Koncert vonós hangszerekre.

X. 11. A KISZ székházban OSZTRÁK NÉPI EST a Loipersbachi és Puchbergi énekegyüttesek közreműködésével.

XI. 9. A Petőfi Színházban az ÁLLAMI HANGVERSENYZENEKAR műsora!

Vezényelt: Sulyok Tamás

Közreműködtek: Szeszler Tibor, Meizl Ferenc, Medveczky András, Hara László

Bach: III. Brandenburgi hangverseny

Mozart: Symphonie concertante négy fuvolás hangszerre és zenekarra

Beethoven: VII. szimfónia A-dúr

XII. 4. A Petőfi Színházban SZONÁTA-EST

Közreműködtek: Lukács Pál (mélyhegedű), Zempléni Kornél (zongora), Bodonyi Anikó (zongora)

Veracini: c-moll szonáta

Bach: Kromatikus fantázia és fuga

Schubert: g-moll szonatina

Liszt: E-dúr Petrarca szonett

Bartók: 15 magyar parasztdal

Hindemith: Szonáta (1939)

53 zenei rendezvényt nyújtott a Megyei Idegenforgalmi Hivatal az üdülők, a szanatórium beutaltjainak és június 26-án megrendezte az Ünnepi Hetek Toronyzenés ünnepi fényhatású nyitó hangversenyét a Beloiannisz téren. Ezen a hangversenyen a közreműködők a következők voltak: Az Ifjúsági Fallalla-Kórus, A Soproni Kisipari Szövetkezetek Kórusa, a Városi Tanács Fúvószenekara. Vezényeltek: Párdányi Judit, Radó Ferenc és Monostori Ferenc, A zenei rendezvényeken is ezek szerepeltek, továbbá Szentgyörgyi Kálmán karigazgató, orgonazenével.

A SOPRONI FILMSZÍNHÁZAK MUSORA

Az Ady, Petőfi, Szabadság és Vörös Csillag filmszínházakban bemutatásra került 444 műsort 1508 előadásban pergették.

A bemutatott filmek összetétele a következő volt:

97 színes, 347 fekete-fehér, 61 szélesvásznú és 383 normál méretű.

Friedrich Károly

Sopron látképe 1900 körül, előtérben a „Bakter” tenispálya
(Adorján Attila repr.)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845—1945

(A Soproni Szemle kiadványainak új sorozata 5. szám) Sopron. 1964. 100 lap 13 kép

Mühl Nándor összefoglaló tanulmánya a Sopron város története utolsó száz évét kutató munkaközösség működésének újabb eredeti szándékú, hasznos eredménye. Megjelenésekor értékes monográfiával gyarapodott Sopron történetének bibliográfiája. Hosszú idő óta jelentős vállalkozás ez, mert a gazdaságtörténeti művek, tanulmányok vagy cikkek száma méltatlanul kevés az utolsó száz évről, sőt korábbi történeti szakaszok ilyen értelmű feldolgozásával sem dicsekedhetünk. Az agrár-, ipar- vagy társadalomtörténet kissé elhanyagolt téma a helytörténeti kutatásban. A *soproni szőlészet története* c. tanulmány az adósságokat számottevően csökkentette. A szőlőtermesztés múltjának tudományos igényű megírása napjainkban kiemelkedően időszerű, mert Sopron életében szinte a legfontosabb, szerteágazó hatású gazdasági tevékenység, azonkívül gyors átalakulásban is van, korunk új szerkezetet, tartalmi elemeket épített ki struktúrájában, helye is más rangsorolást kapott. A nagyüzemi szőlőtermesztés kikristályosodása egész sor ősi eljárást, technológiát, társadalmi hatást kicserél, elsorvaszt, a továbbélésre méltókat átalakítva gazdagítja. Jelenleg alkalom nyílik a múlt minden részletének pontos rögzítésére, mert közelünkben van elérhető „emlék” még.

A szerző dolgozata előszavában a szőlőtermesztés múltját „minden vonatkozását összevetni és fellelni” kívánja, és elismerésre méltó buzgósággal ezt a szép szándékot nagy részben el is éri.

A tanulmány három részben dolgozza fel a szőlészet történeti sorsát, az első rész — a leghosszabb — szervezeti, technikatörténeti és néprajzi jellegű. Részletesen vizsgálja a soproni borvidék éghajlati és geológiai feltételeit, a szőlő- és borkezelés sajátos technikáját és eszközeit, a borkivitel és védelmének szervezését, a fajták arányát, mértékrendszereket és azok mai értékét, a hegyesterek és csőszök tenni-valóit, beosztásuk rendjét, a szőlőbetegségeket és állati kártevőket, különféle érdekvédelmi egyesületeket és szabályokat, valamint a szőlőtermesztéssel összefüggő adózási és jogi jelenségeket.

A második részben jobban érvényesül a történeti szemlélet, a termelés folyamatoszerűségének érzékelése; a kiegészéstől az első világháborúig lezajlott eseményeket elemzi a szerző körültekintően és igényesen.

A harmadik rész a két világháború közötti időszak rajza, a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája és az 1929—33 gazdasági válság központi hangsúlyozásával. A tanulmány az 1945. gazdasági év általános jellemzésével fejeződik be.

A szerkezeti tagoltság és felépítés — amivel nem értünk mindenben egyet — kissé elhomályosítja a fejlődés érvényesülésének érthetőségét, darabokra tördeli a tanulmányt. A szerző nagy tényanyag, számos forrás, levéltári adat feldolgozásával erősíti megállapításait, ez nagy értéke tanulmányának. Azonban adós marad olyan szükségképpen felvehető kérdések válaszával, mint a szőlőtermesztés társadalmi és osztályszerkezeti kölcsönhatása, vagy a kapitalista agrárfejlődés egészével való összefüggése. A tanulmány értékét nagyban fokozná a következetesebb gazdaságtörténeti szemlélet érvényesítése, a társadalmi vonatkozások és a szőlőtermesztés Sopron megyére is kiterjedő vizsgálata, a dualizmus gazdaságpolitikája helyi következményeinek kifejtése.

A tanulmány végén még statisztikai összeállítás is szerepel, ami azonban sok érdekes adata mellett sincs minden esetben szerves egységben a tanulmány céljával.

A kiegészítő képek dokumentum értékűek, történelmet ábrázolóak, mindegyikre szükség van, jól szolgálják a szerkesztés céljait.

A mű nyomdai kiállítása, címlapjának grafikai megoldása szép és értékes, méltó kerete ennek a hasznos és inspiráló munkának.

Simkovics Gyula

Bencze József: Nedliczi Váli Mihály. K. 1. ny. az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár közleményeiből

A 18. század második felében élt orvos működésének java a régi Sopron megyében zajlott. Kitűnően ismerte a gyógynövényeket, könyvet is írt róluk, a népgyógyászat derék munkása volt, azonban a korabeli felekezeti villongásokban ellenségei a legszemszedettebb rágalmakkal illették, és ezeket a Sopronban iskolázott Veszprémi István, egyébként kitűnő tudós, a magyarországi orvosokról szóló lexikonális művében meg is örökítette, ezek Válit még azzal is meggyanúsították, hogy nem tudott írni-olvasni, jóllehet igen szép, tisztán írott kéziratai maradtak fenn. Udvari orvosa volt az Erdődyeknek, majd Eszterháza hercegnek. Szoros kapcsolatban állt a csornai premonstreiekkal is. Fertőszentmiklóson halt meg 1772-ben mint nyugdíjas. Bencze József nagy és érdemes munkát végzett, amikor kikutatta Váli Mihály életének minden mozzanatát és azzal, hogy feltárta a korabeli gyalázkodások okait, nem csupán orvostudományunk történetét gazdagította egy félreértett tudósunk rehabilitálásával, hanem rávilágított a 18. század derekán dúló, legtöbbször egyéni érdekből fakadó harcokra is.

Cs. E.

Berczeller: Die sieben Leben des Doktor B. Odyssee eines Arztes

München (1965) List. 269 lap

Az eredetileg angolul (Displaced doctor), legújabbán pedig németül is megjelent könyv nemcsak tartalmilag kelt nálunk érdeklődést, hanem a soproniakat írója folytán is erősen érdekli. A szerző ugyanis soproni születésű, Sopronban járta a középiskolát; családja: apja, a Munkásbiztosító igazgatójaképp, nagybátyja, neves tudószakorvos révén beírta nevét a soproni egészségügy történetébe. Az író 1919 óta, amikor is a forradalmi mozgalomban való részvétele miatt el kellett hagynia az országot, Ausztriában élt mint orvos, Nagymartonban és Bécsben. A könyv azzal kezdődik, hogy 1938-ban Hitler ausztriai bevonulása után Berczeller kénytelen volt családjával együtt Franciaországba emigrálni. Ettől fogva olvashatjuk egy diplomás ember hanyattatásait számos országon át.

Történelmi dokumentum-e a könyv? Feltétlenül az, apró adatbeli tévedések ellenére, mély tanulságokkal, de nem a történelmi szakirodalom rendszerezésével, hanem költői formabontásokkal. Ebben a tekintetben nagy ügyességet tanúsít a szerző. Mintegy messzire elhajít egy követ, annyira eltávolodik az elbeszélésében életének attól a szakaszától, amellyel éppen foglalkozik; szinte azt hisszük, kizökölt a biztos menetből. Nem, merészen fordul a kő: visszaperdül oda, ahonnan kiindították. Példaként felhozzuk a következőt. A második világháborúnak vége, az író sorsa jobbra fordult, látogatába megy a felszabadult Ausztriába. Felújulnak emlékei arról a ke-serves időszakról, amikor 1938-ban égetően felmerült a lehetetlenségben gyökeredző életkérdés: hová menekülni? Most meglepő fordulattal ott vagyunk a század elején, a nagyanya lakompaki otthonában, ahol a falon egy kép függ az agyonlőtt mexikói császárról, Ferenc József öccséről. A régi légkör felújul: a nagyanya meghatott hangon mondja el a történetet, átkozva a francia császárt és a mexikói felkelőket, A gyermekre nagy hatást tesz az elbeszélés, férfikorában is él benne. 1938-ban, mikor végre sikerült szülei számára szerezni beutazási engedélyt, az anyja visszautasítja: az engedély Mexikóba szól, ahol meggyilkolták Miksa császárt. A látogatás során egyébként eljutott Berczeller Lakompakra, de hasztalan keresi a náci által feldúlt temetőben a nagyanyja sírját.

Sopron is csak kisebb beiktatott visszaemlékezések kapcsán került szóba. Sok minden történés zsúfolódik össze, néha nehéz megtalálni az időrendet; mégis nem lehet letenni a könyvet. Nem álló képek sorakoznak fel. Páris, amely befogadja az üldözöttet, de kényeret nem ad, Páris és Franciaország, amelyen eluralkodnak a náci- és francia elbarátai. Kényszerű letelepedés az Elefántcsont parton, majd internáló tábor Casablanka közelében, végre Amerika. A diplomás orvos egy kis szatócsbolt kihordója, felesége pedig egy számukra hihetetlenül hangzó furcsa üzem dolgozója: valami konzervüzemben tojást tör fel. Végre szegényházak és nyomortanyák orvosa. És a paragrafusok mindenütt! Vannak ebben a zaklatott életben hihetetlenül hangzó fordulatok, de el kell hinnünk az aquinói bölcselőre gondolva, aki szerint el kell hinnünk éppen, mert hihetetlen valami. No meg akik éltünk ennek a korszaknak hasonló fejezetei idején, nem egyszer megértünk hihetlent, főleg azt, hogy életben maradtunk.

Orvos írása, így a laikusnak néha kvessé van kedvére a betegségek és gyógy-módok részletes megjelenítése, de ezenfelül a stílus kellemes és egyáltalában nem a nehéz és küzdelmes évek okozta komor hangulatot érezzük benne főhangnemnek, hanem azt, hogy a jószándék gyakran hozott ebbe a zaklatott életbe, ha nem is segítség, de legalább együttérzést. És ellágyult a szöveg, valahányszor a minden küzdelemben megértő élettársként feleségről és gyermekükről van szó.

Csatkai Endre

Krajevsky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963. Szombathely 1964. 109 lap.

A soproni helytörténeti kutatás számára nemcsak példaadó, de igen használható kötetet jelentetett meg a szombathelyi Berzsenyi Könyvtár fenti címmel és terjedelemben. A 322 tétel nemcsak felsorolás, de egyúttal eligazít a lelőhelyek dolgában is, így a kutatót sok felesleges kérdezősködéstől mentesíti. Igen helyesen tekintetbe vették a szerzők azokat a Sopron megye területén megjelent lapokat is, amelyeknek erős vonatkozásai voltak a szomszédos Vas megyével, vagy újabbban megyéinkből az egykori lapot kiadó helység közben átkerült. Ilyen újságok a Csepreg és vidéke, a Répcevidéke Hírlap, a Csornai Hírlap, a Dunántúli Hétfői Újság, a Felsődunántúli Hétfő, az Irodalmi Magazin és a Munka.

Cs. E.

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Hárs, Josef:* Geschichte des Ödenburger Arbeiter-Turistenvereines
Jakus, Ludwig: Die Ödenburger Beziehungen eines Lehrers vom Dichter Petöfi
Simkovic, Julius: Das Untergehen der Kleinbauern in der kapitalistischen Landwirtschaft des Ödenburger Komitates um die Jahrhundertwende
Faller, Eugen: Vom Studentenbummel
László, Emőke: Eine Zeichnung Anton Ligetis von Ödenburg
Brand, Emmerich: Über Ödenburger Okulisten
Hammerl, Ludwig: Neuere Angaben der Ödenburger Zeitschrift „Morgenstern“
Csatkai, André: War Ödenburg in den Kuruzenkriegen vollkommen kaisertreuen?
Schneider, Leopold: Ödenburgs Bäder
Hiller, Stefan: Vorlesungen der bekannten ungarischen Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im literarischen Verein „Frankenburg“
Juhász, Stefan: Das Werk eines aus Ödenburg stammenden Steinmetzen in Kecskemét
Kelényi, Franz: Aufrufe an die Pädagogen in der Zeit des ersten Weltkrieges
Karner, Karl: Zwei Druckwerke mit Ödenburger Beziehungen aus 1681
Zakar, Johann: Matthias Müllner ein vergessener Fachmann
Fried, Stefan: Josef Székács und Ödenburg
Hetyéssy, Stefan: Die Besatzung Ödenburgs durch die Kuruzen und die Rachenakte der Kaiserlichen im Ödenburger Komitate
Csenár, Johann: Ein Zinkendorfer Musikstück

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközöljék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában cszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhú helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számszám: egyéni 61.280, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

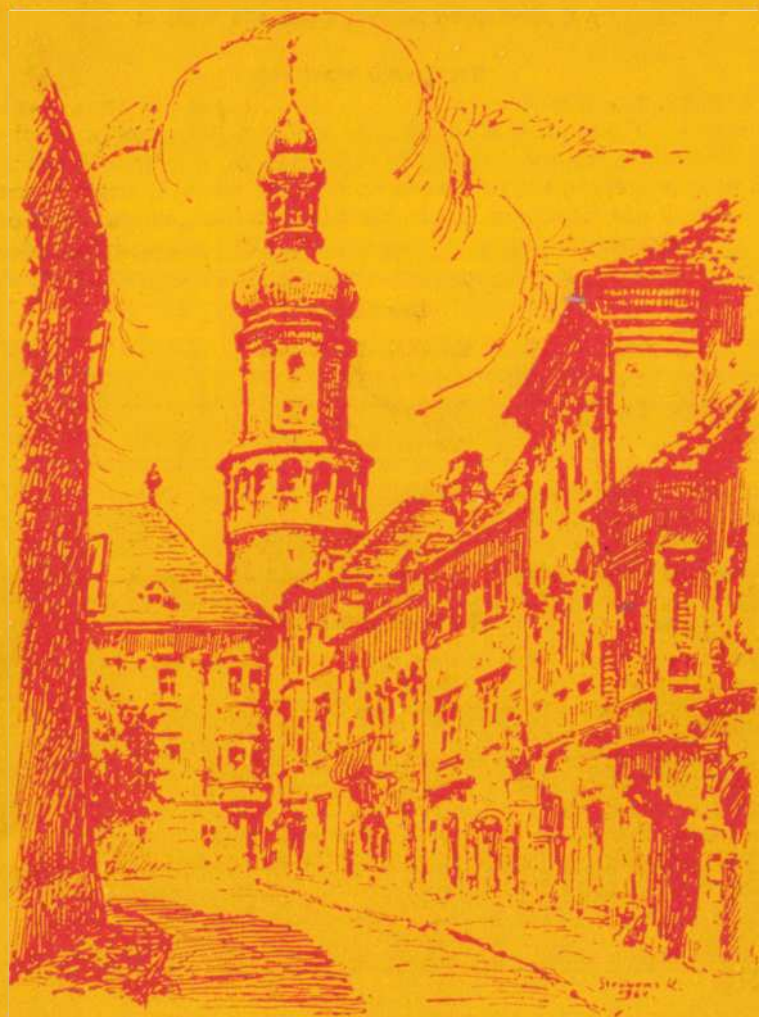
Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16. - Fc

INDEX : 25 915

SOPRONI SZEMLE

XX. ÉVFOLYAM

1966.

2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Bognár Dezső</i> : A fertői nádgazdálkodás	97
<i>Lovas Gyula</i> : A soproni villamos vasút	110
<i>Horváth Bertalan</i> : Gondolatok egy leendő soproni művészházzal	119
<i>Varga Gábor és Juhász Miklós</i> : A nagyeceni park ismertetése	124

Helytörténeti adattár

<i>Hiller István</i> : Újabb adatok a soproni és Sopron megyei korai paraszt-, munkás-, ellenállási- és sztrájkmozgalmak történetéhez	135
<i>Hammerl Lajos</i> : Soproni magánintézetek a XIX. században	143
<i>Csatkai Endre</i> : Az évszázados soproni tűzoltás	151
<i>Molnár József</i> : A soproni Ady Endre Kör rövid életéről	157
<i>Karner Károly</i> : Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből. II. rész	159
<i>Káldy Miklós</i> : Frankenburg Adolf gyermekkori lakóhelyei Sopronban	162
<i>Oromszegi Ottó</i> : CK Mester basszus-pommerének leírása és története	164
<i>Jeney Ferenc</i> : Wittnyédy István ismeretlen levelei. I. rész	169
<i>Boronkai Pál</i> : A soproni Petőfi Színház építésének története	174
<i>Hiller István</i> : Húsztendő faipari szakirodalmi Sopronban	178
<i>L. E.</i> : Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén	181
<i>Cs. E.</i> : A ruszti és a soproni bor múltjából	184
<i>László Ernő</i> : Nagyváthy János soproni esete	185
<i>D. A.</i> : Buk Ferenc soproni ötvös végrendelete	186
<i>László Ernő</i> : A „franciás” iskola tagjai és Sopron	186
<i>Csatkai Endre</i> : Unterberger Ignác rézmetszete Sopron megye rendelésére (1790)	187
<i>László Ernő</i> : Rábaparti élet Soboron 150 évvel ezelőtt	189
<i>Faller Jenő</i> : A Központi Bányászati Múzeum 1965. (nyolcadik) évi beszámolója	190

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 7 (A/5) ív - 66.6673 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlapiroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM

1966

2. SZÁM

A fertői nádgazdálkodás

Írta: **Bognár Dezső**

Cikkem elé kettős célt tűztem ki: egyrészt, hogy megismertessem a fertői nádgazdálkodást gazdasági szempontból, másrészt rávilágítsak mindazokra a kérdésekre, amelyeknek köze van ugyan a nádgazdálkodáshoz, de mint problémák, inkább a tudományos kutatások körébe tartoznak, és kiesnek a vállalat hatásköréből, méghozzá annál az egyszerű oknál fogva, hogy a vállalat nem rendelkezik e tudományág szakembereivel. Arról van ugyanis szó — a téma közismert —, hogy a Fertő nádövezete évtizedek óta kívülről befelé húzódik, és a belső területek nádnövekedése lényegesen kisebb a külső területek nádvesztésénél, és ez — mondanom sem kell — a vállalat szempontjából lényeges kérdés.

Jelen pillanatban 2,5 millió kéve körül mozog a Fertő nádvagyon, de tudományos kutatások hiányában és hatékony beavatkozás nélkül meddig lesz ennyi, vagy milyen mértékben csökken, azt megmondani nem tudom, jóslgatásra pedig nem vállalkozom. Például a Fertő legkülső parcellái, amelyek 10–12 évvel ezelőtt hosszú és sűrű nádtermést adtak, ma már csak mint kaszálók jöhetnek számításba, mert olyan ritka és silány a nádtermelésük.

Hangsúlyozom, hogy az adatok nem kutatások eredményei, hanem csupán tapasztalati számok, tehát a beállott változások okát — tudományos kutatások hiányában — csak tapasztalati számokkal tudom indokolni, és esetleg okozati összefüggéseket tudok keresni az eredmény és a változások között.

Azt már az osztrák előadásorozatból hallottuk, hogy a Fertő eliszapolódásának folyamata összefügg a Fertő alacsonyabb vízállásával, és e kettő elindította a nádövezet kívülről befelé való húzódását. Amit az osztrák előadók mondtak, természetes, nálunk is érvényes. A Fertő tulajdonságai közösek még akkor is, ha határvonal választ el egymástól bennünket.

1909-ben befejezték a hansági csatorna építését, a Fertő vízszintjét a tengerszint felett 115–115,5 m-ben szabályozták, és ezzel a Fertő tó területe 15–20 $\frac{0}{6}$ -kal csökkent, s még a legnagyobb vízállásnál is a víz megközelítőleg 1 km-nyire befelé húzódott. A vízszint csökkenése a Fertő medrében a nád visszahúzódtatását eredményezte. Amíg az 1907. évi birtokív szerint a parti részek még II. és III. osztályú nádasként szerepeltek, a víznívó csökkenésével ezek a területek szikessé váltak, mivel víz hiányában, magas mésztartalmuknál fogva iszaprétegük elbomlott.

Nem is erről az ismert tényről szeretnék megemlékezni, hanem arról a speciális jelenségről, amely a további emberi beavatkozás következménye, és csak a magyar területre vonatkozik. A fertői nád kiváló minőségű. Bátran me-

rem állítani, hogy acélossága, rugalmassága Európában közismert, ipari fel-
dolgozásra a legalkalmasabb, ezért több évtized óta exportra is keresett cikk.

A kereslet a fertői nád iránt évről évre fokozódott. Ebből táplálkozott az
a törekvés, hogy a Fertő nádját egyre nagyobb és nagyobb mértékben learas-
sák, és mint félkészterméket átadják az iparnak, hogy abból az építőipar szá-
mára hő- és hangszigetelő lemezeket és a vakolat megfogására nádszövetet
gyártsanak.

A II. világháború után a nagy építkezések következtében – különöskép-
pen Németországban – ugrásszerűen emelkedett a nád kereslete, de óriási mó-
don emelkedett a belső fogyasztás

is. Ugyanis még a II. világháború előtt
belső fogyasztásra a Fertő vidékén alig
gyártottak nádtermékeket, esetleg mini-
mális mennyiségű stukaturszövetgyártás
folyt. Azelőtt inkább a tetőfedő nád iránt
volt valamivel nagyobb a kereslet, ma
viszont olyan nagy az igény, hogy évente
legalább megégyszer annyi nádra lenne
szükség, hogy csak a mezőgazdaság hő-
szigetelőlemez szükségletét ki lehessen
elégíteni, az építőipar szükségletéről nem
is szólva.

A nád iránti kereslettel szinte egyidő-
ben született meg az a követelmény, hogy
a Fertő nádövezetét teljes egészében le
kell aratni. De hogyan? – az volt a fő
kérdés. A Fertő végtelen területét le-
aratni szinte megoldhatatlannak látszott,
mert nem volt a Fertőn más csatorna-
hálózat, mint a Fertő-menti községek fe-
lől a síkvíz felé húzódó főcsatornák és
esetleg néhány mellékág.

Már 1955-ben megkezdték a hansági
főcsatornából kiindulva a köröcsatorna
megépítését és eljutottak a hegykői fő-
csatornáig.

1956-ban a homoki főcsatornáig, 1957-
ben pedig egészen a fertőbozi főcsatornáig
épült meg a köröcsatorna. Ezzel a Fertő-
nek azon területei váltak hozzáférhetővé,

Nádaratás régente

amelyeket korábban megközelíteni csak kiváló jég esetén lehetett. Viszont a
főcsatornán kívül eső területeket elvágtuk a nád növekedéséhez olyan nagyon
szükséges szabad vízmozgástól. A nád buja növény, rendkívül víz- és oxigén-
igényes.

Ruttkay András, aki a nád terjedésével kapcsolatban végzett kutatásokat,
1961. május 26-án a Hidrológiai Társaság Limnológiai Szakosztálya előtt is-
mertetett tanulmányában a következőket írja: „A nádas területek okszerű víz-
gazdálkodása távolról sem merül ki a víznívónak a nád igényeihez való simi-
tásában. Feltétlenül szükség van friss víz utánpótlására.”

A megépült köröcsatorna csökkentette Sarród, Hegykő, Homok, Hidegség,
a köröcsatornán túli nádas területek oxigéndús vízellátását, sőt a természetes

iszaptrágyázást is, és ennek következtében a csatorna megépítésének idejétől kezdődően fokozott mértékben megindult a nádövezet befelé való húzódása. Meg kell természetesen mondani, akkor még ezt nem látta meg senki, sőt még nem is sejtette, mert hisz mindenki előtt az a fő cél lebegett, hogy a Fertő járhatóan területeit járhatóvá, hozzáférhetővé kell tenni. Közben megszületett a végső megoldás gondolata: szükség van egy olyan csatornarendszerre, amely az egész Fertő területét behálózza. 1958-ban *Zanathy János* főmérnök konstruált egy ároknyitó ekét, amely 1 m mélységben és 2 m szélességben árkot nyitott. Az ároknyitás műveletét a következőképpen bonyolították le:

A kijelölt irányban három lánctalpas traktor mozgott előre, amelyek maguk után mozgatták a 10 000 kg vonóerejű csörlőt, a csörlő pedig körülbelül 2–3 km sebességgel drótkötélen vontatta az ároknyitó ekét. Ezzel a művelettel naponta körülbelül 4–5 km hosszúságú csatornát vágtak és 1959 nyaráig 240 km hosszúságban behálózták az egész Fertő területét.

A csatornahálózat egészen megváltoztatta a vállalat perspektíváit. Megvalósult a Fertő teljes learatása. A csatornahálózat lehetővé tette a learatott mennyiség biztonságos kiszállítását. Javult a nád minősége.

A csatornahálózat létesítése előtt a nádkévék minőségét nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy több éves nád keveredett az új természettel. Több éves nád pedig ipari feldolgozásra teljesen alkalmatlan. A csatornarendszer egész sor kérdést oldott meg, alapja lett a vállalat rentabilis működésének. De ugyanez a csatornarendszer, amely vérkeringést vitt a vállalat gazdasági életébe, megbontotta a külső parcellák növény- és talajbiológiai egyensúlyát, és – amit korábban nem vettünk észre, mert akkor még kihatása minimális volt, nem gondolt rá senki – most már észre kellett venni: a legkülső parcellák 5 év leforgása alatt teljesen elgyékényesedtek és elsásosodtak, vagy nagyon silány nádat teremtek.

Jogos aggodalmunkat a következő tényekkel is szeretném alátámasztani: 1911-ben a sarródi Fertőn, akkor még herceg Esterházy volt a tulajdonos, az úgynevezett mekszikói körgát megépítésével 659 kat. holddal csökkentették a sarródi Fertő területét.

A körgát megépítésére azért került sor, mert magas vízállás esetén az északi szél a vizet kisodorta egészen Lászlómajorig. Ez a terület a körgát megépítése előtt nádtermő terület volt, amelynek kat. holdankénti termése elérte a 400 kévét. Azóta a lezárt terület teljesen elszikesedett, termékétlenné vált, és a mai napig is ott áll kihasználatlanul, gyenge minőségű, savanyú szénát terem s azt is csak 2–3 q-t kat. holdanként.

A lezárt területet megpróbálták hasznosítani, de teljesen sikertelenül. Az 1930-as évek közepén a körgátat próbaképpen néhány helyen tűzsilippel átvágták és a tűzsilipek tájékán, ahová a friss vízmozgás eljutott, újra megindult a nád növekedése. Érdekes talán még azt is megjegyezni, hogy a körgátat közvetlen a síkvíz előtt kivitelezték, tehát ez a terület a körgáton belül azóta nádasodott be.

Véleményem szerint: ha a körgát megépítése a nád teljes kipusztulásához vezetett, akkor a körscatorna megépítése is elvezet bennünket egy bizonyos fokú visszafejlődéshez. Ez a károsodás még nem tragikus, de állandó folyamat, amelynek néhány évtized múlva tragikus következménye is lehet, ha még előtte nem sikerül ezt a folyamatot megállítani.

Igyekszem sorrendben, a számok tükrében megvilágítani aggodalmunk helyességét.

Az 1955-ben megkezdett és 1957-ben befejezett körcsatorna a sarródi Fertőn kizárt mintegy 190 kat. hold területet. A csatorna megépítése előtt ezen a területen egy kat. holdon 400 kéve nád termett. Ma pedig csak annak a fele, és a nádszálak hosszúsága is rövidebb. A kiesés 38 000 kéve.

A körcsatorna és az 1958–59-ben megépített csatornahálózat következményeit illetően a következő adatok állnak rendelkezésemre:

Hegykő	parcella száma: 1, 2.	38 kat. hold
Fertőhomok	parcella száma: 1.	50 kat. hold
Hidegség	parcella száma: 1, 2, 3, 21, 22.	172 kat. hold
Fertőboz	parcella száma: 1, 2, 3.	130 kat. hold
Balf-parasztkapu	parcella száma: 1, 2, 3, 4.	160 kat. hold

Ezen a kb. 550 kat. hold területen a körcsatorna megépítése előtt kat. holdanként 200 kéve 140–160 cm hosszúságú nád termett, és ezek a parcellák a körgát és a csatornahálózat megépítése óta 5 év leforgása alatt nádtermelés szempontjából teljesen hasznavehetetlen területekké váltak. Egyes parcellák ugyan széna-kaszálásra alkalmasak, de vannak olyanok is, amelyek már erre sem. Ezen az 550 kat. hold területen 110 000 kéve kiesés érte a vállalatot.

Ezekre a jelenségekre felfigyelve, a halászcárdai telepünkön a körcsatornán kívül eső parcellák megfigyelésére bevezettük az 1962/63-as aratási időnytől kezdődően a parcellák törzskönyvezését és ebből megállapítható, hogy a bázis-évhez viszonyítva mennyi ma a kat. holdankénti kiesés; a kísérleti idő rövid, de elég volt ahhoz, hogy egy lassú, de biztos visszafejlődési folyamatot tudjunk megállapítani.

A fenti tapasztalatok viszont arra intenek bennünket, ha bebizonyítani még nem is tudjuk, hogy a Fertő körcsatornán kívüli része lassú, de biztos visszafejlődésre van ítélve. Nekünk az a véleményünk, hogy a nádövezet befelé való húzódásának folyamata nálunk gyorsabb, mint az osztrákoknál, az általam felsorolt csatornák megépítése miatt.

Természetesen ennek a csatornateóriának ellentmond az a tény, hogy a Fertő 1867 körül teljesen kiszáradt, úgyhogy kocsival lehetett átjárni rajta, és a nád nagyrésze akkor is kiveszett. Ellentmond a vízszint emelkedésének és apadásának 7 éves periódusa is. Például 1936 körül Hegykőn és Homokon a nádövezet behúzódott egészen a mostani körcsatornán túli területekig. A nád teljesen kiveszett, annyira, hogy a községek lakosai ott kukoricát és lucernát termeltek. Ugyanígy a többi telepen is. A Soproni-kapu ma virágzó nádas területén például répát termeltek.

Ez az ellentmondás ugyan csak látszólagos. Az igaz, hogy akkor még nem létezett a csatornarendszer, amely a szabad vízmozgást meggátolta volna. Az is igaz azonban, hogy a Fertő nádnövekedése vagy visszafejlődése mindenkor összefüggésben volt a tó vízszintjének állásával és köztudomású, hogy a 30-as évek közepén nagyon alacsony volt a Fertő vízállása. Ha pedig ez igaz, akkor fokozott mértékben igaz, hogy a Fertő felcsatornázott területének nádnövekedése vagy visszafejlődése méginkább függvénye a vízszint emelkedésének vagy csökkenésének.

Az utóbbi évek alacsony vízállása minden bizonnyal befolyásolta a nádtermelés csökkenését, és hogy egy magasabb vízállásnak milyen hatása lesz – a csatornarendszer ellenére – azt pillanatnyilag megmondani nem tudom. Valószínű, hogy jó hatása lesz, de egy vállalat működését nem lehet 7 éves periodu-

sokra alapozni. Végleges megoldást kell találni, s ez nem lehet csak a vállalat feladata. A kérdést okvetlenül tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni.

Tudjuk, hogy osztrák szomszédaink és mi is, foglalkozunk a Fertő vízszintjének megemeléssel, szabályozásával. Az osztrákok is más célból és mi is más célból, ez azonban szerintem lényegtelen, mert a célok végső soron találkoznak. Mindkét fél a tó vízszintjének megemelését, szabályozását kívánja. De meg kellene gyorsítani az erre irányuló munkákat. Mindenekelőtt az e tudományos ággal foglalkozó szakembereknek lesz feladata bebizonyítani, hogy a Fertő nádvagyonra, amely jelentős nemzetgazdasági kincs, devizaforrás és romantikus üdültetés színhelye, kiveszésre van ítélve a Fertő vízszintjének szabályozása nélkül.

Gépi aratás a jelenben

A tudományosan bebizonyított tények és adatok birtokában hatásosabban lehet az illetékes főhatóságot meggyőzni a fertői vízszintszabályozás, illetve az erre fordítandó jelentős pénzügyi fedezet szükségességéről.

Az 1964-ben rendezett birtokívek alapján a Fertő területi adatai a következőképpen oszlanak meg:

A Fertő összterülete	12 792 kat. hold
Síkvíz	3 697 kat. hold
Nádas terület	7 706 kat. hold
Elszikesedett rét, legelő	1 389 kat. hold

Tehát a vállalat 7 706 kat. hold területről aratja le a nádat. Megjegyezni kívánom, hogy a Fertőn kívül a vállalathoz tartozik még Barbaacs, Kóny, Fe-

hértó, Lipót és Győr 448 kat. hold területtel. Éves nádaratási tervünk 150 000 kéve körül mozog.

Korábban sok vita folyt arról, hogy tulajdonképpen mennyi a Fertő nád-vagyona kévékben számolva. A vélemények nagyon eltértek egymástól, hisz csak találgatások, becslések voltak. Hogy ezek a termésbecslések mennyire pontatlanok, azt legjobban bizonyítani Péteri Károly „A hazai víznövény va-gyonról” írt tanulmányával tudom. Megállapítja, hogy a nádterületek hozama nem teljesen arányos a területek nagyságával. Tájegységenként, de tájegysé-geken belül vízrendszerenként is, gyakran pedig termelőhelyenként is jelentős eltérések vannak. Az ország legnagyobb hozamú nádas területei a Fertő, Ba-laton, Velencei-tó és egyes dél-dunai nádvidékek. Ez eddig helyes, de a kö-vetkező megállapítással már nem lehet egyetérteni: „Ezek a jobb hozamú nádas területeken m²-ként 50–100 szál nád terem, ami azt jelenti, hogy szab-vány szerinti 85 cm-es körméretű kévékben mért holdankénti hozam 500–900 kéve. A gyengébb termőterületek m²-kénti szálhozama 25–50 szálban, kévében pedig 300–450 85 cm-es körméretű egységben vehetjük fel.”

Szerintem kat. holdak alapján (egy átlagot véve alapul) a pontos termést megállapítani nem lehet. Egyrészt azért nem, mert a parcellákon, sőt még az egy kat. hold területen is óriási, 1 m²-en 0-tól 70–80 szálíg előforduló eltérések vannak. A bizonytalanságot még fokozta az a tény, hogy egy esztendőben sem volt a Fertő teljesen learatva, és több év hozama a hozzávetőleges talála-gtást még bizonytalanabbá tette. Voltak olyan vélemények, amelyek 5 millió kévére becsülték a Fertő nádvagyonát. De még a szerény, 3 millió kévés becslések is túlzottak.

Amióta teljes egészében learatjuk a Fertőt, tudjuk, hogy a termés 2 500 és 2 600 000 kéve között mozog.

Van ugyan a vállalatnak egy bázisa, amelyre a tervek készítését építheti, azonban még ez sem pontos teljesen, mert a terméshozamot befolyásolják olyan tényezők is, mint az eső, valamilyen katasztrófa, jég vagy féregfertőzés, amelyek elpusztíthatják a nádtermés egy részét. Az a tapasztalat, hogy a bá-zistól \pm 100 000 kéve eltérés lehetséges.

Még a mi vállalatunk is ezelőtt 5–6 évvel a nádaratást kézzel végezte. Csónakkal megközelítették a legjobban hozzáférhető területeket, a csónakból kiszállva kocérral levágták a nádat, azt 85 cm-es körméretű kévékbe kötötték és a fejenkénti napi teljesítményt, 60–70 kévét, csónakkal a telpere kiszállí-tották. Ebben az időben 6–700 aratómunkásra volt szüksége a vállalatnak, hogy a tervét teljesíteni tudja. Ez volt az az időszak, amikor a nádaratási ter-vek teljesítése függött a jégviszonyoktól és függött attól is, hogy a vállalatnak miként sikerül a kézi aratás elvégzésére megfelelő létszámot biztosítani.

Hogy az aratás teljesítése mennyire ingadozó volt, azt a következő szá-mokkal szeretném illusztrálni: 1955-ben 1 557 689, 1956-ban 1 965 497, 1957-ben 2 329 272, 1958-ban 1 226 111 kévét arattak.

1957/58 volt az a kritikus időszak, amikor a nád iránti érdeklődés elérte a tetőpontját. A belföldi és külföldi piacok kereslete főhatóságunkat arra kész-tette, hogy a vállalat nádaratási tervét jelentős mértékben megemelve. 1958-ban a vállalat 3 milliós kéve tervével szemben csak 1 200 000 kévét aratott. A vállalat aratólétszáma állandóan csökkent, és a vállalatnak a teljes learatás és a tervek teljesítése érdekében foglalkoznia kellett az aratás gépesítésével.

Főhatóságunk intenciója alapján Rázsó professzor elkészítette 1957/58-ban az ún. Rázsó-féle lánctalpas aratógépeket. De ezeknek a gépeknek a talajra

eső fajlagos nyomása a gyakorlatban tízszerese volt a Rázsó professzor által megadott értékeknek és teljesen hasznavehetetlennek bizonyultak. Ott, ahol a Rázsó-gépek jártak, nemcsak a nád, de még kő kövön sem maradt meg. Még ma sem nőtt be náddal a kipisztított terület. Saját magunknak kellett a nehézséget megoldani.

1959-ben jelentek meg a kelet-német gyártmányú RS 09-es traktorok. Ezeket szereltük fel lánctalpakkal, ha az iszapban kellett aratni. Ha jégen lehetett, akkor a lánctalpak helyett dupla balonnal üzemeltettük a traktorokat. Napi teljesítményük 1 500–3 000 kéve között mozgott, attól függően, hogy milyen területen dolgoztak. Egy aratógépet 15 fő szolgál ki a következőképpen: A gép beáll a parcellába, a szélén megkezdve, körbejárva levágja a nádat, a traktoros mellett a kasza irányában egy terelő ül, akinek az a feladata, hogy egy könnyebb rúddal a levágott nádszálakat addig tartsa, amíg egy kévére való összejön és akkor leereszti a földre. A brigád többi tagja pedig a körben egyforma távolságra felállva a nádat kévékbe köti és a parcellák partjaira vállalzza.

Jogosan vetődhet fel az a kérdés, akik szeretik a Fertőt, hogy ezek az aratógépek okoznak-e kárt. Sajnos igen, ha távolról sem olyan nagyot, mint a Rázsó-féle gépek. A kárt akkor okozzák, amikor nem jégen, hanem az iszapban kell végezni az aratást. A legnagyobb kár akkor van, amikor az aratás kihúzódik, és tavasszal a vegetáció megindulása után is kell aratni. Ilyenkor az aratógépek csapájában 15–20%-kal kevesebb és silányabb nád terem, mint a csapák közti területen. /

Az RS 09-es aratógépek kártevése azért nem súlyos, mert az aratógépek által megnyomott nádgyökerek már a második évben regenerálódnak.

Ezzel kapcsolatban van egy érdekes megfigyelésünk, amelyet azóta sem tudunk megmagyarázni.

1962-ben a sarródi Fertőt teljesen jég nélkül arattuk le s meghozzá a tél elmúlta után, mert orhagyra fagyás volt, és jégen aratni nem lehetett. Az aratógépekkel össze-vissza jártuk a területet, a learatott kévéket is csak lánctalpakkal lehetett a csatornák partjaira kiszállítani. A terület ember számára meglábolthatatlan volt és azt hittük, hogy a következő év termése teljesen tönkrement. De a Fertő néha csodákat művel. A sarródi Fertőn a következő évben még soha nem látott szép nád termett, és az aratógépek csapai teljesen láthatatlanok voltak. Mi ezeket a gépeket is átmeneti és szükségmegoldásnak tekintjük csak. Megpróbálom megindokolni, miért.

19 db RS-09-es aratógépünk van. Ezek segítségével elértük, hogy a géppel learatott mennyiség aratási tervünk 70%-a körül mozog. Ha a gépi aratás fókát csak a Fertőre vetítjük, a Fertőn kívüli területet csak kézzel aratjuk, kedvező év esetén ez meghaladja a 90%-ot is. A tervek teljesítése és a Fertő teljes learatása biztonságosabb. Egy aratóra eső kévemennyiség kétszerese a kézi aratásnak, kedvező időjárás esetén háromszorosa is lehet.

Sajnos, az RS 09-es aratógépek teljesítőképessége is függvénye az időjárás viszonyainak. Ideális állapot az lenne, ha tavasszal, április végén a nád növekedésével megemelkedne a víz szintje 115,5 m-re, november 1-én pedig lepadna 114,8 m-re. És mondanom sem kell, hogy az ideális állapothoz még az is hozzátartozik, hogy január elején legalább 4–5 napon át szükség van –10 –15 C° hőmérsékletre. De ilyen ideális állapot 10 évenként egyszer ha van.

A fent említett tényezőket az RS 09-es nem tudja kiküszöbölni. Rosszabb tél esetén az aratás április közepéig is tarthat, és ez sok hátránnyal jár:

1. A gépek kapacitását nem lehet kihasználni.
2. A learatott kévemennyiségre magasabb a ráfordítás, emelkedik az önköltség.
3. A későn aratott területen legalább 15–20 %-os kár keletkezik.

Egy újabb megoldás most van kísérleti stádiumban. Ennek az a lényege, hogy két csatorna partján elhelyezett előre mozgatható fix pont között drótkötélpályán egyik parttól a másikig önmagát és a kaszát mozgató aratógép csúszik és a learatott nádat a parton ledobja, ahol az emberek azt kérékbe kötik. Ez lesz szerintem a nádatarítás gépesítésének következő lépése. Ezzel a módszerrel az időjárás mint hatótényező teljesen kikapcsolható, és az 1 cm²-re eső fajlagos nyomása olyan kicsi, hogy kártevése egyenlő a nullával.

A következő fontos munkafolyamat a szállítás. A learatott nádkévek aratás utáni tárolása a parcellák partjain történik. A csatornák partjairól való elszállítását kovácmotorral vontatott konvojokkal végezzük. Egy kovácmotor vontat 15 csónakot, egy csónakba a nád hosszától függően 50–70 kéve fér el.

A bozi teleptől kezdődően, de sokszor még a Püspökszigetről is a körcsatornán és a hansági csatornán át a nádat lászlómajori telepünkre szállítjuk, ahonnan egy részét a gazdasági kisvasúttal szállítjuk feldolgozásra fertőszentmiklósi üzemünkbe, másik részéből, amely ott marad, exportkéveket készítünk külföldi megrendelőink számára.

Lászlómajorba kerül a learatott mennyiség fele. A termésünk másik fele ugyancsak kovácmotorral fertőrákosi, soproni-kapui, halászcserdai és a többi telepre kerül ideiglenes tárolásra. Ezekről a telepekről a kiszállítással egyidőben megindul a nád tengelyen való szállítása feldolgozó telepeinkre: a bozi vasút mellett fekvő telepre, ahol csak exportkévek előállítására folyik és a fertőszentmiklósi telepre, ahol nemcsak exportkéveket állítunk elő, hanem sor kerül a nád ipari feldolgozására is.

A Fertőn a vállalatnál létesített mintegy 240 km csatornahálózat — amely feltétele a Fertő nádatesterülete teljes learatásának és egyúttal a termés maradéktalan kiszállításának — jelentős feladat megoldása elé is állítja a vállalatot a csatornahálózat karbantartását illetően.

A csatornák igen nagy hányada 6–7 évvel ezelőtt készült, és különösen a Fertő tó alsó szakaszán annyira eliszapolódott, hogy a vízi szállítást gátolja, sőt egyrészt rövidesen arra alkalmatlanná is válna. Rendkívül nagymérvű az eliszapolódás a csatorna-torkolatokban, amelyek iszapletelésére 3 éven át összesen 1 200 000,— Ft-ot fordítottunk kézi kubikus munkával, de ez számottevő javulást nem eredményezett.

1962-ben átvettünk egy Ritscher York típusú csigás ároktisztítógépet, azonban a Fertő tó viszonylatában teljesen alkalmatlan volt.

A gépi ároktisztítás megoldására a vállalat egyik dolgozója, *Csigó Antal*, egy új típusú sorozatos úszó csatornatisztítógép újítási javaslatát nyújtotta be. Az Országos Találmányi Hivatal a csatornatisztítógépet szabadalmazásra alkalmas találmánynak minősítette, és 1965. február 1-én hozott végzésével a találmány kihirdetését elrendelte.

A vállalat az újítás, illetve találmány szerinti gépet 1964-ben kivitelezte saját gépjavító műhelyében. A gép próbaüzemelésére 1964 július hóban került

sor. A gép a kitűzött feladat elvégzésére alkalmasnak bizonyult. Sajnos, az üzemelési feltételek az üzembehelyezést követően a Fertő tón annyira rosszak voltak a régóta nem tapasztalt vízszintpadás miatt, hogy az év további részében a kotrógép mindössze csak 32 üzemnapot teljesített, akkor is az úszáshoz elégtelen vízszinttel. Csatornáink nagyrésze teljesen víztelenné vált. Összteljesítménye 12 140 fm csatorna iszaptalanítása volt, kb. 6–7 000 m³ iszap kiemelésével. A gép teljesítménye megfelelő üzemi feltételek mellett ennek többszörösére emelhető.

A prototípus tapasztalatai alapján a gépen szerkezeti erősítéseket hajtottunk végre és a kotrási munkákat megkezdjük. A napi várható átlagos telje-

Ároknyitó eke munka közben

sítményt 700–1 000 méter csatornaszakasz iszaptalanítására kívánjuk fokozni, ami 350–500 m³ iszap kiemelését jelenti.

A gép lényege az, hogy a kotrószerkezet súlya a találmány szerinti megoldásban lényegesen lecsökkent, és ezzel a szükséges kotrási munkavégzést a minimálisra redukálja. Így a gép teljes súlya, valamint a szükséges motorteljesítmény és teljes terjedelem is számszerűleg annyira kedvező, hogy a 170–180 cm szélességű csatornákon üzemeltethető.

A gép külön állítható, első úszótestével a kotrandó iszap vastagságától és a vízszinttől függően úszik vagy csúszik. Az iszapot két oldalra 4 m-en belül tetszés szerinti távolságra rakja le gépi mechanizmus igénybevétele nélkül, így egyúttal nádtárolásra felhasználható csatornapart kialakítására is alkalmas.

Csatornahálózatunk felújítása így jelentős anyagi eszközök megtakarításával biztosítotttnak látszik, amit a gép a közeljövőben történő üzembe helyezése, reméljük, igazolni fog.

Mielőtt a feldolgozásra rátérek, bemutatom exportunk fejlődését a számok tükrében:

1955-ben	211 790 kéve	1960-ban	361 503 kéve
1956-ban	231 128 kéve	1961-ben	403 900 kéve
1957-ben	139 255 kéve	1962-ben	420 406 kéve
1958-ban	205 857 kéve	1963-ban	425 475 kéve
1959-ben	340 200 kéve	1964-ben	435 906 kéve

E számok magukért beszélnek. Kezdetben csak félkészterméket, 1 m kör-méretű és hosszúság szerint 1 m-től 2,60 m-ig osztályozott kévüket szállítottunk külföldre Nyugat-Németországba, Franciaországba, Olaszországba, Ausztriába, Svájcba és Csehszlovákiába. Arra törekedtünk, hogy ne csak félkészterméket, hanem nádterméket is exportáljunk.

Az 1961-ben szerzett villanyszövőgépeken olyan szép nádszöveteket állítottunk elő, hogy az amerikai piacra talált. 1961-ben már az előállított exportkévék-ből 17 000 kévét használtunk fel késztermék gyártására. Ez a tendencia állan-dóan felfelé ívelt.

1962-ben 91 000 kévét, 1963-ban 107 000 kévét, 1964-ben 115 000 kévét hasz-náltunk fel exporttermékek előállítására.

Ma már ott tartunk, hogy vállalatunknak van 6 db villanyszövőgépe és 4 db legmodernabb Berger-féle nádlemezprésgépe. Ezek a gépek 2 cm-től 5 cm vastagságig, 100x200, 125x200, 150x200, 175x200 és 200x200 cm nagyságig sza-bályozhatók.

Az előállított minőség teljesen kifogástalan. Termelési értékünk 38 %-át az export nyújtja. Ennek jelentőségét még fokozza az a körülmény, hogy az export deviza bevételi forrás is, és annak állandó növelése nemzeti érdek.

Vállalatunk nádfeldolgozása teljesen átalakult. Korábban, még 1961-ben is a termelészövetkezetek gazdasági épületeinek fedésére több mint 700 000 kévét értékesített. Ma az így értékesített kévék összege alig teszi ki a 20–30 000 kévét. Óriási lépést tettünk a nád gazdaságosabb és kulturáltabb felhasználása felé.

A nád feldolgozása modernizálódott. A manufakturális kézi prések és kézi szövőgépek a múzeumba kerültek. Helyettük modern gépekkel készítjük a nád-termékeinket. Van a vállalatnak még két régi holland gyártmányú présgépe, amelyekkel a gyengébb minőségű fagyvédő lemezeket gyártja. Ezek iránt még elég nagy a kereslet hazánkban. A bányáknak gyártunk 50x160-as iszapfogó lemezeket, ezek minősége kiváló.

Sajnos, egy ellentmondásra fel kell hívni a figyelmet. A nádipar fejlődé-sével, illetve a modern nádtermékek felhasználásával az építőipar nem tart lé-pést. Ezt a megállapítást arra alapozom, hogy az építőipar igénye még mindig inkább a hagyományos 5 cm vastagságú nádpallók felé fordul el. Szer-intem ezek felhasználása pazarlás. Például: Ha egy nyugati vevő 400 000 m² 2 cm-es pallót rendel, akkor emellett az 5 cm vastagságú palló utáni igénye legfeljebb 5 000 m². Sajnos, nálunk ez az arány fordítottan érvényes. Építő-iparunk vagy nem ismeri a 2 cm-es nádpalló technikai adatait, vagy pedig a modern nádlemez felhasználásának vannak átállási nehézségei. Mi az Építő-szettudományi Intézetnek a termékeket vizsgálatra megküldtük. Tudomásom szerint a vizsgálati eredmények azonosak a nyugati vizsgálati eredményekkel. Számunkra érthetetlen viszont, hogy központi tervező intézeteink ilyen kiváló építőanyag felhasználásának vajmi kevés figyelmet szentelnek.

És most ismertetem a 2 cm-es nádlemez legfontosabb technikai adatait.

A Münchener Forschungsanstalt für Wärme und Kälteschutz vizsgálati eredményei állnak rendelkezésemre.

Hővezetési szám

0°C-nál	0,038 kcal/m. H. °C
10°C-nál	0,040 kcal/m. H. °C
20°C-nál	0,042 kcal/m. H. °C
30°C-nál	0,045 kcal/m. H. °C

Népszerű nyelvre fordítva, a 2 cm vastagságú nádlemez izoláló képessége 32 cm vastagságú fal hőszigetelésével egyenlő. A 2 cm-es lemez hajlító szilárdsága: 62,86 kg/m², térfogatsúlya pedig 190 kg/m³. Ezek a technikai adatok a 2 cm-es nádlemez előtt a felhasználási területek egész sorát nyitja meg.

Röviden még két dolgot szeretnék megemlíteni. Termelési értékünk alakulásán keresztül szeretném érzékeltetni a vállalat állandó egyenes irányú fejlődését.

Termelési érték:

1955-ben	9,780/m Ft
1960-ban	24,263/m Ft
1964-ben	34,733/m Ft

A vállalat termelékenységének fejlődésére pedig az egy főre eső termelési érték alakulásán keresztül szeretnék rávilágítani.

1955-ben	20 333,— Ft
1960-ban	46 750,— Ft
1964-ben	73 900,— Ft

1959 óta nyereséges a vállalat. 1962 és 1963-ban elnyertük az „Élüzem” címet. A 1964-es gazdasági évben is elértük az „Élüzem” elnyeréséhez szükséges gazdaságossági eredményeket s minden reményünk megvan arra, hogy harmadszor is megkapjuk az „Élüzem” címet.

Végezetül egy egészen új nádterméket szeretnék bemutatni. Nádtermékeink feldolgozása közben rengeteg hulladék keletkezik, ezidáig a hulladék értékesítése ömlesztett formában vagy bálákba préselve került felhasználásra. Régi kérdés, hogy a nádhulladékot hogyan lehetne gazdaságosan felhasználni. A megoldásra kilátás van. A FORFA présgépen kísérletképpen lemezeket állítottunk elő, ezeket vizsgálatra a Kutató Intézetnek megküldtük. A vizsgálat eredményeiről hírt még nem kaptunk. A nádhulladék hasznos, lemezekké való préselése *Cseh István* és *Debreceni Imre* győri lakosok újítása. Hogy a kísérletek után a nádhulladék ilyen irányú feldolgozására mikor kerül sor, egyelőre megmondani nem tudom. Azon leszünk, hogy minél előbb valóság legyen.

Nem az volt a fő célom, hogy a Nádgazdasági Vállalatot mint vállalatot mutassam be, inkább arra törekedtem, hogy elsősorban azokról az eshetőségekről beszéljek, amelyek előrevetik a nádvagyon visszafejlődésének az árnyékát.

Belátom, hogy az elmondott aggályok nincsenek megalapozva, majdnem hogy csak balsejtelemre épültek. Mindössze annyit tudtam bizonyítani, hogy

a nádövezet befelé húzódott, és a vállalatot nádvesztés érte. Azt már viszont bizonyítani nem tudom, hogy az általunk — a vállalat gazdaságos működése szempontjából — épített csatornarendszer a nád befelé húzódását ténylegesen mennyire gyorsította meg. Még csak azt sem, hogy egyáltalán meggyorsította-e. Hisz köztudomású, hogy a Fertő vizállása az utóbbi években rendkívül alacsony volt, nyáron át lecsökkent 114,6 m-re. De mi lesz akkor, ha a Fertő vízszintje megemelkedik 115,5 m-re és egy ilyen esetben a csatornák létezésének lesz-e továbbra is gátló hatása, azt megmondani nem tudom.

A kérdés, amelyet felvettem, feltétlen tudományos kutatásokat igényel, mert csak így lehet végérvényesen megmenteni a Fertő vadregényes és az ipar számára olyan fontos nádövezetét.

U T Ó I R A T

E cikk felolvasása a Hidrológiai Társaság soproni csoportjának 1965. III. 26-i ülésén és megjelentetése között elmúlt egy év; ez a rövid idő elég volt ahhoz, hogy a Fertő tó az ellenkező véglet elé állítsa a vele foglalkozó szakembereket és a Fertő vidéki lakosságot. Míg 1964 nyarán a tengerszint felett a Fertő vízszintje alig haladta meg a 114,6 m-t, addig 1965 tavaszán a sok csapadék és az osztrák Alpok hirtelen hóolvadása a Fertő tó vízszintjének szinte árvízszerű emelkedését okozta: elérte a 115,6 m-t.

Az ilyen magas vízállás mellett a Fertő tó vízszintjének ingadozása óriási. Ennek oka a következő: A Fertő tó fekvése É-D irányú, és kb. 36 km hosszúságban terül el. Fekvése és hosszúsága nagy tömegű víz ingadozását teszi lehetővé, hol É-D irányban, hol D-É irányban, attól függően, milyen irányú és erejű szél az uralkodó. Mivel egész évben (sok év tapasztalatán) alig van 50–55 szélcsendes nap, így a Fertő tó víztömegének ingadozása É-ről D-re, illetve megfordítva, nagyon jelentős. Hol a déli, hol az északi felén okoz nagy tömegű víz behatolást és kellemetlenséget: a vízszint a szél erejétől függően 20–40 cm-t megemelkedik, nagyobb vihar esetén még a 60 cm emelkedést is eléri. Éveken keresztül kevés vize volt a Fertőnek, most sok van, talán túl sok is, nehéz vele megbirkózni.

Cikkem olvasása közben az olvasóban felvetődhet a kérdés, hogy a magas vízállás, a bőséges, oxigéndús vízellátás milyen hatást gyakorolt a Fertő tó nádövezetének fejlődésére. E rövid idő alatt javulás nem tapasztalható. A megelőző száraz esztendő sok kárt okoztak a nádtelepülésben:

1. A nádövezet befelé húzódó tendenciát mutatott.
2. A magasabban fekvő területek elgyékényesedtek és sásosodtak.
3. Silányabb lett a nádtermés, ritkább és rövidebb.

A nádövezet regenerálódásához legalább 2–3 évre van szükség. Persze azt hozzá kell tenni, hogy további bő friss víz ellátására van szükség. De ki vállalkozna annak megjósolására, milyen lesz a Fertő 1966 végén, vagy 1967 elején? Aki jóslatokba bocsátkozik, úgy jár, mint a „Wiener Zeitung”, amely 1962. augusztus 25-i számában szenzációnak szánt cikkének a következő címet adta:

„In 10 Jahren: Meer der Wiener ohne Wasser — Experten prophezeien baldige Austrocknung des Neusiedlersees.” Rá 3 évre ugyancsak megráfalta a Fertő tó a Wiener Zeitungot. A Fertő alacsony és magas vízállása közötti természetes periodikus ingadozás közül az alacsony volt túlsúlyban az elmúlt évben.

Dr. Schuster, osztrák Fertő-kutató, a Fertő víznyerő és vízvesztő forrásainak átlag egyensúlyát mutatta ki számokban:

Zugang:	in mm
Niederschlag direkt in den See	600
Wulkazuffluss	120
Sonstige Zuflüsse 40/31	71
Grundwasser u. dgl.	149
	<hr/>
Summe:	960
Abgang:	in mm
Verdunstung	900
Einserskanal 40/140	60
	<hr/>
Summe:	960

Monda szerint a Fertő tó vízállása 10 éves periódusok között ingadozik. Valószínű, hogy a Fertő vízállása szoros összefüggésben van az időjárás ingadozásával: csapadékgazdag években emelkedik, csapadékszegény években apad a vízállás. Ha e két ingadozás között van is egyensúly, amit számokkal igazolni lehet, de állítom, hogy e periódikus ingadozás a nádövezet befelé húzódását eredményezi. Tudniillik az alacsony vízállás a Fertő tó eliszapolódásának és az ezzel együtt járó nádövezet befelé húzódásának okozója. Egy magasabb vízállás periódusban a befelé húzódott nád nem húzódik vissza, a nádövezet körül lerakódott iszapréteg táptalaja (még hozzá kiváló) lesz a nád befelé való terjeszkedésének. Lehetséges, hogy a periódus ingadozások között a Fertő tó víz-háztartásában némi egyensúly van, de a nádövezet befelé és kifelé húzódása között nincs egyensúlyi helyzet. A nádövezet lassan, de biztosan befelé húzódik, a peremterületek rovására: a belterületi növekedés alig 5⁰/₀-a a külterületi csökkenésnek. A síkvíz felület szűkülése is veszélyes folyamat. Okozója lehet a Fertő tó — persze évszázadok múlva, — teljes eliszapolódásának.

Halaszthatatlanul szükség van a Fertő vízszintjének stabilizálására; a periódikus ingadozás a száraz és csapadékos évek között feltétlenül káros. A szükséges és stabil vízmagasság csak egy körültekintő — Fertő tó vízszabályozási — program keretén belül oldható meg. Ehhez pedig sok pénzre lesz szükség, de megéri a magyaroknak is és az osztrákoknak is.

Ruszt látképe

A soproni villamos vasút

Írta: Lovas Gyula

A soproni villamos vasút kocsijai ma már csak a régi városképeken tűnnek fel. Utolsó emlékképpen a Kossuth úton a sínek helyét még ma is jelöli az úttest egyik oldalának elütő kövezése.

A soproni villamos vasút kiépítését leginkább a két soproni vasútállomás elhelyezése tette szükségessé. Ugyanis az 1847-ben megépített Sopron-Bécsúj helyi Vasút állomását, a mai Déli pályaudvart, gondolva a vasútnak már ekkor tervezett, Kanizsáig történő meghosszabbítására, a városon kívül, akkor még csaknem lakatlan területen építették meg. A város ekkor, 1847-ben, a mai Újteleki utca végét egykor lezáró Újteleki kapunál ért véget. Onnan a mindig rossz állapotban levő bánfalvi úton, szántóföldek között közelíthette meg az indóházat az utazni készülő, vagy jutott be a városba a vasúton Sopronba érkező utas.

A Sopron-Németúj helyi Vasút ugyan közlekedtetett a város és a pályaudvar közötti utasforgalom lebonyolítására rendszeres kocsijáratot. Ez az omnibusznak becézett kocsi az érkező vonatok utasait beszállította a városba, természetesen külön díjért, valamint a városból is minden induló vonathoz is indítottak omnibuszt. 1851-től kezdve a vasút *Guggenberg Pállal*, a soproni postaistálló tulajdonosával szerződött. Guggenberg napi 45 krajcár bérért a Társaságtól két omnibuszt kapott. Ezekkel a vonatindulás előtt egy órával tartozott felállni a Várkerületen, az akkori „Vendégfogadó szer”-en a Szarvas, a Magyar király és a Rózsa vendéglők előtti részen Az egyik kocsival a Hal-piac (a mai Kisvárkerület) és az Újteleki utcán, a másikkal a Színház tér (Petőfi tér) – Hátsó utca vonalon indult a vasútállomás felé, hogy az útvonalon még felszállni akarókat is az induló vonatokhoz szállítsa. Ezek az omnibuszok egyszerű, fapados, de rugózott társaskocsik voltak, 12 ülőhellyel ellátva, valamint a kocsis mellett egy utas kaphatott még helyet. A poggyászok szállítására külön kocsi szolgált, mely a társaskocsit követte.

Ez az omnibuszjárat csaknem változatlanul megmaradt a villamos megindulásáig. Csak időnként cserélték ki a „Rumpelkasten”-nek csúfolt kocsik közül a már nagyon leromlottakat. Átvévelték a soproni vasútnak állami megváltását, majd azt az időt is, mikor a vasutat a Déli vasút vette át. Később, a GySEV vonalának megépítésekor a társaskocsik útvonalát úgy alakították, hogy azok a GySEV állomását is érintették. Így egyrészt a két állomás között létesítettek a járatok összeköttetést, másrészt a várost összekötötték az indóházakkal. Ekkor a Király utca–Deák tér–Várkerület–Újteleki utca–Indóház utca (1894 óta Kossuth út)–Déli vasút vonalon közlekedtek.

A társaskocsik utasai sokat panaszkodtak, hogy a város útjai nagyon rossz állapotban vannak, főleg a mai Kossuth út volt telve gödrökkel. Ezen az úton nagy volt a forgalom, hiszen itt bonyolódott le a brennbergi szénzállítás, ezek a szekerek tönkretették az úttestet. Persze a társaskocsik nem is voltak oly kényelmes rugózásúak, mint a közben megjelent fiakkerek. De ezekkel is úgy lehettek a soproniak, mint mi mostanában a taxival. Mindig akkor nem volt a standon, mikor szükség lett volna rá. 1895-ben szaporították számukat, szabályrendelet is készült a bérkocsisok számára, nem oldották meg a város forgalmát. Valami korszerűbb és a rázós városi utaktól független közlekedési eszköz kellett volna...

1888-ban *Brand Antal* soproni kereskedő lóvasút építési tervét ismertette az *Oedenburger Zeitung*. Brandl csak személyforgalomra akart lóvasutat a tár-saskocsi helyett. Azonban egyesek felkapva a remek ötletet, már arról beszél-tek, hogy támogassák a megyei nagybirtokosok is a lóvasút tervét, és ennek vágányaival a vasúttal összekötve építsenek Sopronban gabonátárházat, köz-raktárat. Csakhamar részvényjegyző íveket bocsátottak ki. A *Sopron* c. lap tárcaírója bizonyára a soproni polgárok hangulatát kifejezve, örömmel üdvöz-ölte Brandl vállalkozását. „Hiszen a fiakker drága, az omnibuszközlekedés pedig primitív dolog, és bizony gyakorta megesik, hogy restelkedik az ember bebújni abba a ketrebe, amelybe néha napján úgy tömik be az embert, mint a csirkéket az ólba.” A tervből azonban semmi sem lett. Brandl 1889-ben meg-halt, megfelelő tőke hiányában elaludt a terv.

1891. novemberében egy *Popper István* nevű mérnök és építési vállalkozó kapott négy hónapra előmunkálati engedélyt egy Sopronban építendő közúti lóvasútra, de a város nem sok jóval biztathatta, mert decemberben Sopronban járt, és az újsághír szerint „azzal a benyomással távozott, hogy a soproni ló-vasutat valószínűleg nem fogja megépíteni.”

1895-ben Rosenfeld Bernát jelentkezett Sopronban, szabványos, 1435 mm széles nyomtávú lóvasút építésének tervével. Az omnibuszjárat útvonalán ter-vezte vasútját megépíteni. Azonban már két mellékvonal építésével is foglal-kozott: a fővonalból a Domonkos utcánál akart egy mellékvonalat kiágaztatni a Vágóhidig, a Kossuth úton kiágazva pedig a városi faraktárig akart közle-kedni, vasútján már teherszállításra is gondolt. Tökés vállalkozó a tervre azon-ban nem akadt, egy ideig még aláírások gyűjtésével kísérleteztek, aztán Rosen-feld felhagyott tervével.

Ugyanakkor még egy bécsi és egy budapesti cég jelentkezett lóvasút épí-tésének tervével, azonban egyik sem jutott el a műszaki tervek elkészítéséig sem, a város vezetősége sem támogatta komolyan ezeket a terveket.

A lóvasút fölött már egyébként is eljárt az idő. 1885-ben megnyílt az első budapesti, még keskenyvágányú villamosvasút. 1897-ben a miskolci és a szom-bathelyi villamosvasút kezdte meg üzemét. Ezek és a külföldi példák láttán a város örömmel fogadta a Vas megyei Elektromos Művek Rt. ajánlatát a Szom-bathelyen kitűnően bevált közúti villamos vasúthoz hasonló vasút megépíté-sére. Ezzel egyidőben megegyezett a város a részvénytársasággal az Ikerváron megépült erőmű áramának Sopronba vezetésére és Sopronban a villamos utcai világítás megépítésére is.

A tárgyalások megkezdése után a városi tanács bizottságot küldött Vas megyébe, hogy a Részvénytársaság már működő üzemeit megtekintse. Ekkor a város már a villamosság bevezetésének lázában élt. Jellemző, hogy a Hosszú soron (mai Rákóczi utca) ekkor megnyílt kávéházat is „Elektra” névre keresz-telték. Az természetesen semmit sem ront le a lelkesedésből, hogy a névadók hibásan nevezték el a kávézót, mert hisz helyesen „Elektro” nevet kellett volna cégtábláján viselnie, jeléül a villamosság iránti érdeklődésnek.

A város 1899. július 11-én megtartott tanácsülésén hagyta jóvá a Vas me-gyei Elektromos Művek Rt. fő részvényesével, *Batthyány Gézával* a villamos vasút megépítésére kötött szerződést.

„A soproni villamos vasút ügye a megvalósulás stádiumába jutott!” – hir-dette a *Soproni Napló*. Aztán az újságok ismertették a szerződést, hiszen az egész város „felvillanyozott” érdeklődéssel kísérte az ügyet. A szerződésben a város díjmentesen átengedte a társaságnak a vasút létesítéséhez szükséges te-

rületeket. A részvénytársaság pedig elismerte a városnak azt a jogát, hogy a vasút 60 évi üzem után, térítésmentesen a város tulajdonába megy át, 20 évi üzemeltetés után pedig megválthatja a vasutat az utolsó 10 esztendő tiszta nyereségét kitevő megváltási áron. Érdekes a szerződésnek egyik pontja, mely engedélyezte a villamos vasút építőjének, hogy a menetrendben szereplő járatokon kívül is állíthat ki kocsikat az éjjeli vonatokhoz, viszont, ha a város kéri, akkor a társaság köteles a soproni színház közelébe kocsikat állítani, hogy az esti előadás után a villamost igénylőket hazaszállítsa. Két vonal építését rögzítette a szerződés: a fővonal a két pályaudvar, a mellékvonal a Pannóniánál, a fővonalból kiágazva, a Vágóhíd és a Várkerület között épült.

Bár az építés még a szerződésben rögzített vonalakon sem kezdődött meg, máris egy új vonal építéséért mozgolódtak Sopronban. Az egyre jobban beépülő Lövérék lakói azt szerették volna elérni, hogy építsenek villamosvonalat a villanegyedbe is.

A lövértulajdonosok augusztus 6-án a villa vendéglőben gyűlésezve *Nelky József* ügyvéd vezetésével emlékiratot szerkesztettek, melléje a várható forgalmat és jövedelmet kimutató összeállítást téve, eljuttatták a városhoz és a soproni vasutat építő Rt.-hoz. A terv azonban megakadt, hiszen a nagy emelkedő miatt komoly műszaki feladatot jelentett egy ilyen vonal építése.

A városban októbertől kezdve már látszanak az építkezés jelei. Megérkezett a pályához szükséges sinanyag. A két soproni újság egymással versenyezve hozza az építkezések előrehaladtával az építés híreit. Megépült a kocsiszín és a gépház is, még a tél beköszönte előtt. Bár a rendkívüli hideg tél akadályozta a külső munkákat, mégis felállították a felsővezeték tartóoszlopait. Ezek akkor sok vizet zavartak fel. Egy szemfüles újságíró ugyanis felfedezte, hogy az oszlopokon „Mannesman Röhrenwerke” felírás van. Hivatkozva a villamosvasút engedélyokiratának 8. §-ra, mely szerint a vasút forgalmi eszközeit tartozik Magyarországon megszerezni, támadta a részvénytársaságot.

A *Soproni Napló* 1900. február 1-én így írt:

„Lesz villamos vasutunk, s ennek köszönhetjük, hogy az idegen ipar diadalát 100 oszlop fogja hirdetni, gúnyjára annak az iparfejlesztési akciónak, melytől oly sokat vártunk és várunk”. Azonban nemcsak a vezetéktartó oszlopok, de a vasút teljes villamos berendezése is külföldi eredetű volt, a villamos telep dinamóit és egyéb villamos berendezéseit a svájci „Cie de L'industrie Electrique” cég szállította.

Március 23-án az Újteleki kapunál összeért a vonal két végéről kezdett pályaeépítés. Hamarosan a villamoskocsik is felszerelve állottak a remisben.

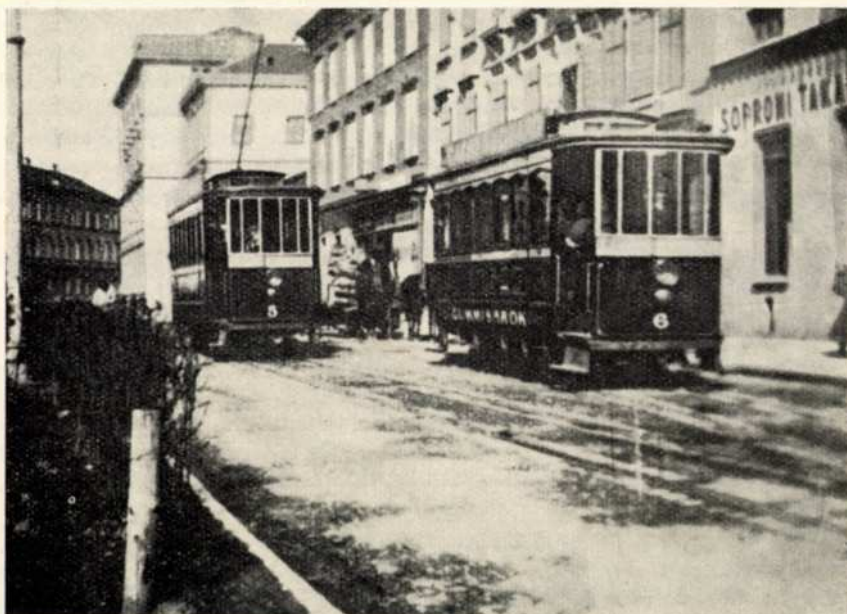
Az üzemnyitásra hat motorkocsi készült el. A budapesti „Roessemann és Kühnemann” cég építette ezeket, a szombathelyi villamoskocsikhoz hasonló szerkezeti megoldással. A 12 és fél méter hosszú kocsik kéttengelyesek voltak. Az egyik tengelyre volt helyezve a rendkívül nehéz, 700 kilogram súlyú motor. A 16 lóerős szerkezet fogaskerék áttétellel forgatta a meghajtott tengelyt. A kocsi súlya öt és fél tonna volt. A peronokon 2–2, a kocsi belsejében 14 ülőhely volt, ezen felül még 20 álló utast szállíthatott a kocsi. Az igen kis tengelytávú kocsi könnyen állt be a pálya kissugarú íveibe, tehát jól megfelelt a soproni üzemi feladatoknak. Motorjaik nagy súlyuk miatt sok nehézséget okoztak javításukkor, de két kocsi az üzem megszűnése után az eredeti motorokkal még Szombathelyen is dolgozott.

A város lakossága izgatottan várta az első próbameneteket. Mindenki örült az új közlekedési eszköznek, csak a város szépségéért aggódók hangja

ütött ki a lelkesedők közül, kik most a várost „agyondrótóztoknak” nevezték. Persze ekkor még kötegekben feszültek a város tetői és utcái fölött a telefonvezetékek, ekkor még minden előfizetőhöz külön szál vezetett. Most a villamos felsővezeték elhelyezésével ennek rézdrótja és tartói tovább „drótózták” a várost. De a villamosvárásban nem ez a hang uralkodott.

Április 22-én délben kifutott a kocsiszínből első próbaútjára a 6. számú kocs *Bürky* „főmontőr” vezetésével. Benne ült a vasút villamos részének szerelését irányító *Sommerhausen* mérnök, a vasút igazgatója és még néhány műszaki ember.

A villamos vasút lelke, az ikervári áram légvezetéken érkezett a városba. A mai villanytelep mögött lévő gépházban helyezték el a hatalmas dinamókat.

Hajdani villamoskiterő a Széchenyi téren

Ezek az egyenletesebb működtetés meg a gazdaságosabb kihasználás miatt egy 275 cellából álló akkumulátort töltöttek. Ezek táplálták árammal a vasút felsővezetékét. Ugyanitt, arra az esetre, ha az ikervári áram bármely oknál fogva kimaradna hosszabb ideig, egy tartalék gőzgépet is helyeztek el.

A Vitztnyedy utcában áll ma is a kocsiszín, a remis, lapostetejű, háromvágányú, kilenc kocsi elhelyezésére alkalmas épülete, persze ma már gépkocsiszínnak átalakítva. Mögötte vágány vitt az épület végében elhelyezett fordítókoronghoz.

Maga a vonal a korábban közlekedett omnibusz útján: Déli p. u.—Kossuth út—Újteleki utca—Várkerület—Széchenyi tér—Erzsébet utca—Deák tér—Király utca—Győri vasút útvonalon vitt. A pálya 1 méteres nyomtávolságú volt, egyvágányú, ezért vonalán a Déli pályaudvar, a gőzfürdő, a Festő köz, a Széchenyi tér, valamint a győri pályaudvar előtt egy-egy kiterő épült. Az egész útvonalra

16 megállóhelyet jelöltek ki. Ezek közül kettőt vasból készült kis váróbódéval láttak el, a Pannónia és az Ikvahíd előtt állt ilyen bódé. Külön gondot jelentett a villamos vasút vágányainak a GySEV vonalán való átvezetése. A pályaszintbeli keresztezés érdekes megoldású szerkezetét a Ganz készítette el. Más a szabványos vasúti és más a villamos vasút sine, ezért igen érdekes megoldást kellett találniuk a tervezőknek.

Ismételt próbautak és bejárás után végre minden elkészült az ünnepélyes megnyitásra. Közzétették a menetrendet. A kocsik 12 percenként fognak közlekedni, reggeli 5 óra 17 perctől esti 11 óra 15 percig. A díjszabási hirdetmény szerint az egész fővonalat két szakaszra osztották, és a szakaszok határának az Ikvahídat jelölték ki.

Az ünnepélyes megnyitás 1900. május 1-én történt meg. Maga a kereskedelmi miniszter jött Sopronba erre az alkalomra. Előbb végigjárta a Rt. Vas megyei létesítményeit Ikerváron és Szombathelyen. Sopronba a Déli pályaudvarra érkezett meg a minisztert hozó különvonat. Innen a vendégek a már előre odaállított villamos kocsikon végigutazták a vasút vonalát. Ez az utazás azonban nem volt zavartalan, mert „több helyen részint megállottak, részint megakadtak a kocsik”. A tulajdonképpeni felavatási ünnepség színhelyére már a győri vasút pályaudvara előtt várakozó hintókon tette meg a társaság az utat. A forgalmi telepen megtartott ünnepélyes megnyitást a soproni fotográfus is megörökítette (SSz. 1962. 105. lap).

Az ünnepélyes megnyitó után a nagyközönség rohanta meg a villamoskocsikat. Érdekes az egykorú újságokban lapozni, mit is írnak a soproniakat akkor lázba hozó villamosról. A „Sopron” május 4-én számolt be először a villamos futásáról.

„Utcáinkon vígan robog a villamos, jelzőharangja szokatlanul hangzik a kis városi csöndhöz szokott füleknek, forgalma melyet okoz, élénkséget kölcsönöz a különben nyugodt jellegű utcáinknak. Néhány napig divatban van, mindenki villamoson akar utazni, jószívű családapák megvillamosoztatják csemetéiket, a diákság fenséges mulatságképpen utazza el szabadidejét, s valakinek csak 6 krajcárja van, lesi, várja a megállóhelyeken a villamost.

De mi lesz ezután, ha ez a láz megszűnik?

Hisz jó dolog, de sűrűbben járjon, mert gyalog kétszer is odaérek, hova akarok. Ki kell a vonalnak bővülnie. Jó lesz, ha a Nádor felé kiépül, főleg lóversenyek alkalmával. De a Löver is várja a villamost. A Hosszúson, Ógabonaterén, Balfi utcán is elkelve.”

Az újságíró igen nagy távlatokat jelölt, egyelőre azonban a tervezett vésártér és a Vágóhíd felé tervezett vonalat kellett megépíteni. A fővonal elkészültével a pályaeépítőket mind ideirányították. Így már május 26-án megtarthatták a próbameneteket. Ez a vonal a Pannónia előtt ágazott ki a fővonalból, és az Ötvös utcán, Magyar utcán, Kőfaragó téren át a Győri úton a Vágóhidig vezetett. A vonal megépültekor sem számítottak nagy és főleg állandó személyforgalomra, ezért kiterők nélkül építették meg a vonalat. Csak egy kocsit futtattak itt, mely 10 percenként fordult meg a két végpont között. Így most már teljessé vált a Soproni Villamos Vasút vonalhálózata, és átvette a város legforgalmasabb közlekedési vonalain a személyszállítás feladatait.

Ez az átvétel nem minden zökkenő nélkül zajlott le. Omnibusz ugyan többé nem közlekedett ezen az útvonalon, azonban a bérkocsisok nem könnyen viselték el az új közlekedési eszköz jelenlétét. Igyekeztek a villamos kocsik futását lassítani, ezért gyakran kocsijaikkal igen lassan hajtva vágta át a köze-

ledő villamos előtt a síneken, sőt az is megtörtént, hogy az egyik merész fiakeres a Déli vasútról a város felé futó villamos előtt hajtott végig a Kossuth úton a síneken, úgyhogy a villamos csak a bérkocsis által diktált sebességgel hajthatott.

A város vásottabb gyermekei is hamar megtalálták szórakozásukat a villamosban. Egy alkalommal a Festő köznél lévő kitérőben a csatornás villamos sín vájatába nagyobb kavicsokat helyeztek el, az egyik kocsi ezekre ráfutva kisiklott, csak huzamosabb idő múlva lehetett a kocsit emelőrudakkal a vágányra visszatenni. Máskor csúzlival lőtték ki a villamoskocsi ablakát. Talán nem is ok nélkül gyanakodtak ezeknek az eseteknek elkövetői mögött a bérkocsisokra.

Összegezve megállapítható, hogy a soproni villamos bemutatója jól sikerült. Joggal bizakodhattak a vasút részvényesei is, hiszen május 2-án 2920, 3-án 3000, 4-én 1500 jegyet adtak el a kocsikon. Az első hónapban a villamosvasutat összesen 60 ezer utas használta. Volt vasárnap, amikor 3500–4000 utasa volt. A megfigyelések azt mutatták, hogy a vasút forgalma a Lövérék felé irányul.

A *Soproni Napló* a kor más vicclapi figurájához hasonlóan egy odamondogató, képzeletbeli kislányt teremtett, és annak szájába adva mondotta el véleményét a város eseményeiről. „Sárika” így beszéli el az újság hasábjain a villamos megjelenését:

„A villamos éppen ablakunk alatt robog el, és már jónéhányszor kaptunk is szidást érte, különösen az első napokban mikor még nem lehetett birni az egész családdal, mert egész nap mást sem csináltunk, mint az egyik ablaktól a másikig futottunk, különben, mint a papám mondja, az urak is így voltak vele a kaszinóban...”

A mellékvonalon azonban a legsoványabb reményeket sem váltotta be a forgalom. Egyébként is sok forgalmi akadályt okozott, hiszen az egyébként is keskeny Ötvös utcát méginkább leszűkítette. Már a vonal megépítése előtt hangzottak el javaslatok, hogy a kevésbé forgalmas Domonkos utcán vezessék, a pálya az olcsóbb megoldást lehetővé tevő vonalon készült el, néhány méter vágányt megtakarítva. Kiépítését azért határozta el a Társaság, mert abban bízott, hogy a sertés- és marhavásártér vásáros napokon akkora forgalmat hoz, hogy majd ellensúlyozza a gyenge napokat. Ekkor már tervezték a kórház megépítését is a Kurucdomb aljában, ettől ismét jelentős utasforgalmat vártak. Azonban a kórház építése késett, a vásárterekre igyekvők pedig alig utaztak villamoson. Így a városi tanács 1902. október 23-i közgyűlésén hozzájárult a vonal forgalmának részleges megszüntetéséhez. Tehát csak vásáros napokon és ünnepnap volt a vasút köteles ezen a vonalon járatokat indítani. De ez a korlátozott üzem sem volt gazdaságos, és 1903 november 2-án a forgalmat itt végleg beszüntették.

A vágányok még jó ideig az utca kövezetében feküdtek. Felhasználásukra különböző javaslatokat tettek. A város egyes vezetői a Kis utcán (ma Pócsi utca) az evangélikus temetőhöz szerettek volna ezekből a sínekből vonalat építtetni. A vasúttársaság arra hivatkozva, hogy a Kis utca igen szűk ennek a vonalnak az építéséhez, azt kérte a várostól, engedje meg, hogy a felszedett sínekből a Déli vasútig vezető vonalat a sörgyárig meghosszabbíthassa. A város hosszú vita után végül is elfogadta a javaslatot. Így a felszedett 1240 méter hosszú vágóhídi szakasz helyett 710 méter új vonal épült. A vasúttársaság arra számított, hogy az akkor igen kedvelt „sörkert” vendégei főleg munkaszüneti napokon a villamost veszik igénybe.

Az utasforgalom valóban biztatóan alakult. 1903-ban a vasút naponta átlag 1408 utast szállított, ami naponta 168 korona 55 fillér bevételt jelentett. 1904-ben a napi utasforgalom 1467 fő volt, napi 188 korona 30 fillér bevétellel. A két egybevetett esztendő között 118 %-os forgalomemelkedés jelentkezett. Ennek oka részben a vasút új vezetésében is keresendő, meg az 1904-ben megrendezett soproni iparkiallítás is sok idegent vonzott a városba, ami növelte az utaslétszámot. Az új vasútigazgató, *Chapó Andor* érdekes jelzőberendezést szereltetett fel a vasút sörgyári szakaszán. Ugyanis hétköznapon alig volt utas a Déli állomáson túli szakaszon. Annak elkerülése végett, hogy kocsijai feleslegesen menjenek ki a gyárig és vissza, a sörkert elé jelzőt szereltetett, mellyel értesítette a kocsivezetőket, ha nem volt utas. A jelzőt a vendéglő pincérei kezelték. A takarékosági intézkedést sok tréfa kísérte, aztán a háború idejére, mire a laktanyák körüli forgalom igen megnőtt, le is szerelték.

A vasútüzem első esztendeinek újdonságai lassan elmúltak, és a kis vasút szürke hétköznapjai következtek. A kocsik fénye lassan megkopott, aztán újrafényezték őket, itt-ott valamit újítottak rajtuk. 1905-ben a kocsikat új csengőberendezéssel látták el, melyekkel a kocsivezető már kézzel csengethetett, nagyot ütve a csengőgombra. Korábban a szerencsétlen vezető egyik lábát mindig a csengőpedálon tartotta, hogy szükség esetén jelzést adhasson. Ez a valóban kényelmetlen állás alaposan kifárasztotta a „konduktorokat”.

A soproniak közül egyesek ekkor már nemcsak a villamosvasút kocsijában gyönyörködtek, de meglátták és figyelték azt az embert is, aki azon dolgozik. A helyi sajtóban is jelentek meg cikkek 1906-ban, melyek a vasút alkalmazottainak helyzetét mutatták be. A vasút kocsivezetőinek és kalauzainak munkaideje egyaránt átlag napi 14 óra volt. Reggel 5 órai üzemkezdéstől a 23 órai üzemzúnetig csak néhány óras pihenőjük maradt, akkor, mikor legkisebb volt a forgalom. Sem szolgálati szabályzat, sem nyugdíjjogosultság nem volt a személyzet számára. Fokozatos előléptetés, lakbérjárandóság, egyenruhajárandóság nem volt szabályozva az üzemnél. A forró júliusi napon is téli posztóegyenruhában verejtékezett a kocsivezető és a kalauz. Ám a társaság vezetői arra hivatkoztak, hogy a kezdeti jó esztendők után a forgalom visszaesett, és a vasút anyagi helyzete nem engedi meg, hogy a személyzet fizetését rendezze. Elérkezett a vasút üzembeállításának 20. esztendeje is, s még akkor sem volt szabályozva a személyzet nyugdíjügye. Elmenniük pedig máshova alig lehetett, hiszen nem várta volna őket bő munkalehetőség másutt sem. A 15–20 főnyi személyzet tehát keményen megdolgozott béréért.

Az utaslétszám valóban egyre csökkent. Mindjobban látható lett, hogy nem megfelelő a két pályaudvar közötti összeköttetés, mert a vonal a Várkerületet megkerülve, hosszú úton fut végig. Ezért 1907-ben kedvezőbb vonalvezetéssel az Újteleki utca helyett a Rákóczi utcán akarták behozni a vasutat a városba. Anyagiak híján ez a terv nem valósulhatott meg. Kedvezményes bérletjegyekkel próbálták az utaslétszámot növelni.

A vasút utasforgalma egyedül jóidőben a Lővérek felé irányuló forgalomban volt kielégítő. Az utasstatistikák szerint a városból a zöldbe kiránduló soproniak az Erzsébet kertig és vissza szívesen utaztak a villamoson. Ezért foglalkozott a Vas megyei Elektromos Művek, a vasút gazdája is a lővérbizottság villamosvasút javaslatával, hogy az Erzsébet kerthől a mai Lővér körút vonalán az Alsólőver utcáig egy körpályát építenek. Azonban az anyagiak ennek a vonalnak a megépítésében is hiányoztak, meg a műszaki nehézségek is a terv elejtésére készítették a vasút tulajdonosait.

Az első világháború esztendeiben azonban megnövekedett a vasút forgalma, s ezzel a vasút bevétele is. A város féltékenyen figyelte a vasút üzemét. Ekkortájt vette Budapest is saját kezelésébe a villamos vasutat, ezért Sopron város is bejelentette, hogy a Soproni Villamos Vasút R. T.-gal kötött szerződését felmondja. Az 1918. szeptember 30-i közgyűlés határozatának indoklása ugyan mást mond:

„A város jövő fejlesztése érdekében szükségesnek tartja, hogy a közúti vasút, mint egy város fejlődésében oly fontos szerepet betöltő faktor, kizárólag a város kezelésében és irányításában álljon.”

A vasút tulajdonosa azonban a város vezetői szerint igen magas áron volt csak hajlandó átadni az üzemet, ezért más úton kísérelték meg olcsóbban a vasút birtokába jutni. Felkérték a kereskedelmi minisztériumot a vasút műszaki állapotának felülvizsgálatára.

A vizsgálat megállapította, hogy a soproni villamos vasút, csak úgy mint az országban lévő többi hasonló üzem, a háborús évek során leromlott műszaki állapotba jutott. Utasította a tulajdonosokat, hogy amint munkaerő és anyag rendelkezésükre áll, kezdjék meg a szükséges síncseréket, és hozzák rendbe a Kossuth úti vasúti keresztezést.

A vizsgálat tehát nem hozott a városra kedvező döntést. De a politikai események is elterelték a kérdésről a figyelmet. Meg a háború befejezése és a Tanácsköztársaság megbuktatása után következő idők gondjai egyáltalán nem sürgették már a várost a vasút átvételére. Sőt most szabadkozni akart már a város. De kénytelen volt tudomásul venni, hogy elérkezett a 20 esztendő, mikor a vasút üzemét szerződés szerint a városnak kell átvennie. Valóban az 1918-ban megtartott vizsgálat óta csak romlott a vasút állapota. A város ezért megkísérelte megtagadni az üzem átvételét, arra hivatkozva, hogy a vasút nem üzemképes. Hosszú és keserves vita következett ezután. A város egy soproni származú Ganz gyári mérnököt, *Obstmayer Jánost* kérte fel szakértőnek, a villamosvasút pedig *Kliegl József szombathelyi MÁV üzletvezető* helyettest bízta meg a vasút üzemképességének megállapítására. Közben azonban a Részvénytársaság 1920. január 10-én megszüntette a forgalmat, mondván, már december 30-tól a város terhére és veszélyére vitte eddig is az üzemet.

Mindkét műszaki ellenőr megállapította a vasút rossz állapotát. De *Obstmayer* szerint üzemveszélyes a vasút, s így nem adható át a városnak, *Kliegl* véleménye pedig az volt, hogy jelenlegi állapotában nem is üzemképes. A város ekkor felhasználva *Obstmayer* javaslatát, bírói úton akart érvényt szerezni akarátának. A mérnök azonban végül is megegyezést hozott létre a város és a vasút tulajdonosai között. A város 590 000 korona megváltási díj fejében olcsón jutott a vasút birtokába. *Obstmayer* szerint ezt az összeget felülmúlja a kocsikba és a felsővezetékbe beépített kb. 4000 kg réz értéke is.

Sopron város most már a vasút valódi gazdájaként hamarosan megkezdte a vágányzat és egyéb berendezések felújítását. Végre 1920. június 13-án ismét megindult a soproni villamos vasút. Ráférhetett a vonalra a javítás, mert a Soproni Hírlap így írta le a vasutat:

„A sinek kopották, térbeli görbék, a kanyarodóknál százféle görbét mutatnak, s az áramvezető vörösréz huzalnak ma már csak nyomai észlelhetők.”

De végre mégis csak újra jártak a kocsik. *Obstmayer* egy ideig Sopronban dolgozott, részt vett a vonal és főleg a kocsik felújításában. Azonban a vasút forgalma rendkívül kicsi lett. A háborút követő gazdasági helyzet itt is éreztette hatását. Az 1922-es esztendőt lezáró zárszámadás 4 015 112 korona defi-

citet tüntetett fel. A vasút igazgatója a zárszámadás kísérő szövegében kitért a deficit okaira:

„A népszavazás után bekövetkezett átcsatolás következtében városunkban az idegenforgalom annyira megcsappant, hogy ezt a villamosvasút forgalmának igen érzékeny hanyatlása tükrözi vissza... Közismert, hogy városunkban igen sok az utat megrövidítő átjáró, s mivel a helybeli lakosság gyorsabban jut céljához, ha ezeken közlekedik, nem a villamos vasutat használja.”

A deficités villamosvasút ügye a városi pénzügyi bizottság elé került, mely javasolta az üzem beszüntetését. A városi közgyűlés pedig kimondta a vasút üzemének megszüntetését.

A város vezető polgárai két pártra szakadtak a vasút kérdésében. A villamos védelmére kelt csoport megfellebbezte a közgyűlés határozatát, azzal az indoklással, hogy a határozat nem is volt érvényes, mert a közgyűlésen a 120 tagból csak 25 volt jelen. De vádolták fellebbezésükben a várost is, kiemelve, hogy a deficités üzemben a helytelen vezetés, a rossz menetrend is hibás. Természetes, hogy a soproni lapok is pro és kontra állásfoglalásokkal vettek részt a vitában. A vasúti és hajózási felügyelőség két alkalommal is tartott a vasút ügyében vizsgálatot, a belügyminisztérium is foglalkozott az ügyvel. Jóváhagyta a közgyűlési határozatot azzal, hogy a vasút felszerelését a város tartozik egyben tartani, s amint arra lehetőség nyílik, ismét indítsa meg az üzemet.

Igy 1923. május 31-én este egymás után befutottak a piros villamoskocsik a kocsiszínbe, s másnapra már csak az üres, holt vágányok nyújtózkodtak az úttestben. A város pedig nemcsak egy színfolttal lett szegényebb, hanem hiányzott ezzel a város belső forgalmát lebonyolító közlekedési eszköz, hiszen a villamosvasút megindulásával a bérkocsiipar alig fejlődött. Egyszer azonban mégis úgy tűnt, hogy ismét életre keltik a villamos vasutat. 1925 nyarán a város gazdasági életének, kereskedelmének és iparának újjáéledését bemutató iparkiállítást rendezett az Erzsébet-kertben. A kiállítás szervezője a soproni iparkamara volt. Itt vetették fel a gondolatot, hogy az érkező látogatók szállítására ismét állítsák üzembe a villamost. Ez azonban ekkor már lehetetlen volt. A kalauzok és kocsivezetők már mind másutt kaptak munkát, egyenruhájuk sincs, a kocsik állapota is olyan, hogy már nem állíthatók üzembe. Ezzel az utolsó kísérlet is eredménytelen maradt.

1927-ben előbb az Újteleki utcában, majd a Széchenyi téren is felszedték a vágányzatot. A felső vezeték oszlopai a város közvilágításának lámpáit tartották, és részben még ennek megfelelően átalakítva szolgálnak még ma is. A harmincas évek elején a Kossuth úton ott feküdtek az úttestben a sinek. Aztán ezeket is felszedték és a többi felszereléssel együtt eladták. Ma már csak akkor emlékezünk vissza villamos vasútunkra, ha egy régi fénykép kerül elénk, vagy ha Szombathelyen járva a mi vasútunk idősebb testvérének még ma is vígan szaladó vagy éppen az ellenkocsira váró villamosát látjuk. S talán egy kicsit fáj is rágondolni: Sopronban is volt villamos!

Gondolatok egy leendő soproni művészházzal

Írta: Horváth Bertalan

Az önálló kiállítási létesítmény Sopronban régóta sürgetett és vitatott témája a művészeknek, a művészbarátoknak és a művelődésügyi hatóságoknak. Hogy a megoldás eddig váratott magára, az nemcsak a város gazdasági helyzetével magyarázható, hanem azzal is, hogy az érintett szervek, sőt a művészek hangadói közül is egyesek a megvalósulás mellett, mások éppen ellene foglaltak állást. Mivel az ügy már elindult a megvalósulás felé, időszerűnek tartjuk a tervnek nyilvános ismertetését.

A Soproni Képzőművész kör 1964-ben akciót indított a megoldatlan kiállítási lehetőségek rendezésére. Ennek nyomán elkészült a művészház tanulmányterve a MTESz Soproni Intézőbizottságának kezdeményezésére. A tanulmány a Szélmalom utca 17. számú, monumentális barokk épületnek, a volt Mattesz-háznak (amely mint kiemelt műemlék szerepel a nyilvántartásban) helyreállításával kívánt az állami rajziskolának, művésztelepnek és a kiállító művészeknek helyet biztosítani. Igazolta azt a feltevést, hogy egy meglévő épület felhasználása egyaránt előnyös pénzügyi, műemléki és városképi szempontból. Tegyük hozzá, hogy az épület a műemléki helyreállítások programjában nem szerepel, viszont állaga olyan rohamosan romlik, hogy előnyös volna megmentéséhez mielőbb hozzáfogni. Fennáll azonban — kapcsolódó beruházásként — az épület jelenlegi használójának, az ÉM Fuvarozó Vállalat kitelepítésének szükségessége. Erre a Városi Tanács mindeddig nem talált megoldást.

A fentiek megfontolása után a Városi Tanács kiviteli tervet rendelt az ÉM Lakótervnel a korábbi tanulmányterv programja alapján. A terv még 1965-ben elkészült. A lehető legegyszerűbb eszközökkel igyekezett megoldani az épület helyreállításának és átalakításának feladatát.

Az elvi részletek tárgyalása előtt vessünk egy pillantást magára a helyreállítandó épületre!

A volt Mattesz-ház XVII. századbeli, egyemeletes barokk épület. Egyidőben épült a Szt. György utca első barokkstilű palotáival, és értékben nem is sokkal marad el azok mögött. Az épület a környező beépítésből kiemelkedik, hatása néhány zavaró melléképület bontásával előnyösen növelhető volna.

A helyreállítás feladata:

1. Az eredeti terepszint visszaállítása az épület körül.
2. Teljes homlokzati felújítás.
3. Hiányzó födémelek és burkolatok pótlása, illetőleg rekonstruálása a hiteles maradványok alapján.
4. Az összes nyílászárók pótlása.

A helyi sajtóságokat tükröző (toszkán stílusú) vakarkádok, párkányok és más építészeti tagozatok helyreállítása után meglepően gazdag és monumentális homlokzati hatás várható. Ami új az épületen, a tetőtéri műterem; ez a tetősíkba, illetve oromzatba simuló ablaksorával a városképben csak nagyobb távolságból jelentkezik, a terep nagymérvű lejtése folytán.

Az épület földszintjén egy rajzterem, két tanári műterem, a gondnoki lakás és a fszt. I. emeletet kiszolgáló mellékhelyiségek helyezkednek el. A mű-

termek előtt elhúzódó délnyugati terasz a melegebb évszakokban külső munkára jól használható.

Az I. emelet mint az épület fő része — országos viszonylatban is egyedülálló, festett — mintás barokk fafödemes terem sorával, kiállításként kerül be rendezésre. A restaurátori szakvélemény szerint az épületben a műemléki értéket elsősorban a fenti faragott és festett fafödém jelenti. A festést takaró mészréteg és a másodlagos (utólag beépített) mestergerendák eltávolításával a födémekek helyreállíthatók.

A terv tartalmazza a sérült fafödémek rekonstrukcióját.

A II. emelet, azaz tetőtér felhasználására szükség volt a művésztelep helyiségek biztosításához. A beépítést a terv az értékes fafödém szakaszok kiváltásával (tehermentesítésével) oldja meg:

Négy műtermi egységet tartalmaz, a szükséges háló-, főző- és mellékhelyiségekkel. A műtermek a téli időben is üzemeltethetők. Ablakaiból a város talán legszebb panorámájában gyönyörködhetünk. Egyidejűleg 14 művész lakhat és alkothat itt, kulturált körülmények közt.

A tervezett kiállítóterület összesen:	304,5 m ²
A műtermek területe:	217,7 m ²
A műtermekhez tartozó hálókörülterületek területe:	66,6 m ²
A rajzterem területe összesen:	77,4 m ²

A helyreállítás és átalakítás költsége 1,5 millió forint. Ez az összeg a különböző járulékos kiadásokkal (beleértve a födémekek fa- és festésrestaurálását) eléri a kétmilliót. Hasonló igények és alapterületek figyelembe vételével emelt új épület költsége meghaladná az ötmillió forintot.

Anélkül, hogy e műszakilag is alátámasztott adatok további elemzésébe bocsátkoznánk, állíthatjuk, hogy a tervben javasolt épület felhasználása a költségek (ezáltal a megvalósulás) szempontjából szerencsés volna.

Az elsődleges műszaki és anyagi szempontok tisztázása után sorra vesszük azokat az észrevételeket, amelyek a Művészház gondolatának születése óta elhangzottak;

„Provinciális túltengés, túlméretezett gondolat” — vélte valaki, akinek fülét csak a „művésztelep” szó ütötte meg.

„Magyarország élvonalbeli művészei sohasem jártak Sopronba, tehát nem támogatják az akciót.”

Sohasem jártak, mert Hódmezővásárhely, Kecskemét, Tokaj a szokott kényelemmel várja őket. De az a vidéki festőgárda, amely évekig kitarított Sopron mellett, úgy érezzük, szívesen jönne ma is, ha jöhetne.

„Féltucat Képzőművészeti Alap-tag évi egy kiállítással mihez kezd Sopronban egy ekkora épülettel” — vélték mások leplezetlen rosszindulattal, akiket úgy tájékoztattak, hogy csak kiállítóteremről folyik a szó.

„A turista csak azt nézi meg, ami a Beloiannisz téren van. Ki fog elmenni a belvárosból a Szélmalom utcába?” — így szól a még nyomósabban hangzó harmadik ellenérv.

Sopron erősen sérült belvárosának helyreállítása és feltárása során az a kisszámú épület, amely mint középület (pl. képtár) számításba jöhetett volna

itt többek közt a Caesar-, Fabricius- és Káptalan-házra gondolunk – a Városi Múzeum, a klubok és tömegszervezetek birtokába jutott. Így ma már senki sem ismer Sopron belvárosában olyan helyreállításra váró, „kiadó” épületet, amely korszerű, Sopron múltjához és jelenéhez egyaránt méltó kerete lehetne a bemutatandó alkotásoknak. E tény felismerése vezetett az impozáns Szélmalom utcai műemléki épület kiválasztásához.

A Sopron szabadtéri múzeumába belépő látogató valóban megtanulta, hogy a szépet, az építészeti és műtörténeti értéket a Fabricius-ház és a Káptalan-terem körüli szűk körben keresse. A másik Sopront azonban, amelynek feltárá-

A művészháznak kiszemelt barokk épület a Szélmalom utcában

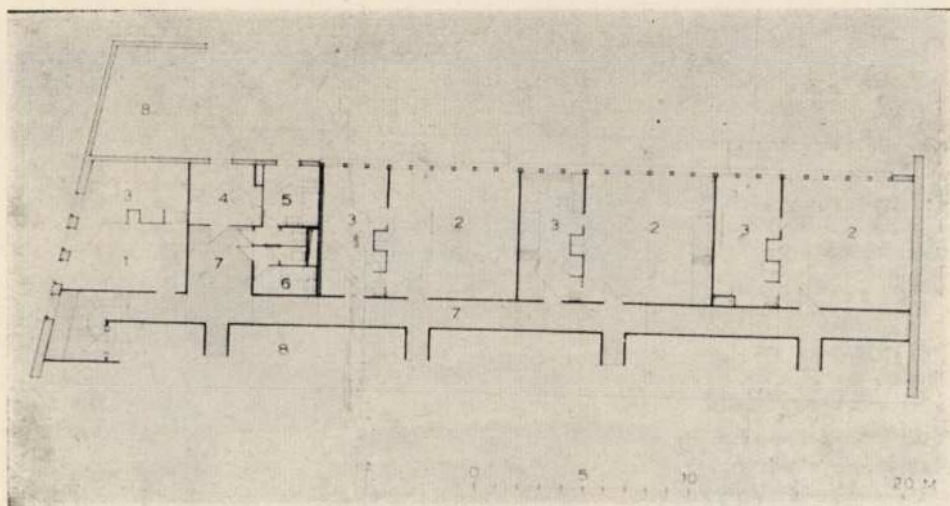
sára csak a súlyponti értékű belváros után kerülhet sor, sokan csak az ismeretterjesztő előadások diaposzítívjeiről ismerik, festői utcácskáival, kékkötényes szőlősgazdájával. Nem azért, mert ez a városrész kiesik a forgalomból, vagy messze van – hiszen Sopronban egyáltalán nincsenek távolságok –, hanem mert az idegenvezető messze elkerüli ezeket a gondozatlan utcákat.

A Festő-köz átlépése utáni hangulat megfelelő előkészítője lehet annak az élménynek, amely a Művészházba igyekvő művészt, vagy művészbárátokat várja. Ez a létesítmény ismét arra a rangra emelné ezt a városrészt, amit valaha a Bécsi utca és Bécsi-domb ligetei, kijebb a Virágvölgy és a pompás Hubertus tetőztek be.

A művészetek iránti érdeklődés csökkenésének korszakában egy olyan kulturális tradíciókkal rendelkező régi városnak, mint Sopron, fokozott ér-

deke, sőt hivatása, hogy nemcsak építészeti, hanem képzőművészeti értékeit is hirdesse és átmentse a jövő számára. Számolnunk kell ezeknek az értékeknek hamaros szétszóródására, ha eredményes gondoskodás nem történik.

Tévedés azt hinni, hogy a Művészház léte a muzeális anyag további szétszétosztályozódását és csak a múzeumi belépőjegyek számának további növekedését jelentené. Éppen így válna lehetővé a Liszt Ferenc Múzeum és néhány magánképtár anyaga legjavának kulturált bemutatása. A barokk és biedermeier kor képviselői, a közelmúlt kiemelkedő klasszista képviselő soproni művészei (Mechléné, Seemanné, Ágoston, Janesics, Soproni Horváth, Mende Gusztáv stb.) mellett felvonulhatnának a jelen szépszámú és elismert alkotó művé-

A II. emeleti (tetőtéri) alaprajz: 1. két férőhelyes műterem, 2. négy férőhelyes műterem, 3. két férőhelyes háló, 4. főzőfülke, 5. női fürdő, 6. férfi fürdő, 7. közlekedő, 8. tetőtér

szej. Kellő terület állna rendelkezésre az anyag érték- és időrendbeli csoportosítására, sőt maradna hely időszakos kiállítások, bemutatók rendezésére is.

Ami e létesítmény látogatottságát illeti, ez a művésztelep és rajziskola tekintetében biztosított. A képtár forgalmánál nem az egyéni látogatókat, nem a félnapos rokon látogatásra vagy borkostolóra érkezőket kell várni és alapul venni; a kiállítások valódi forgalmát Sopronban a csoportos látogatók, az üdülő vendégek, a kirándulócsoporthoz és iskolák közös látogatásai jelentik. Csak hozzáértés, jóakarát és egy kis reklám kérdése, hogy ezek a csoportok akár gyalog, akár autóbusszal, a Patak utca irányából eljutva, megtekintsék a Művészházat és a környező műemlékjellegű városrészt. Szerintünk a kérdésnek ez a része nem a 300 méteres sétán, hanem a programok helyes összeállításán és végrehajtásán, végső soron az idegenvezetőkön és az őket irányító szerveken múlik. Vagyis a létesítmény elhelyezésével kapcsolatban aggályunk nincsen.

Akik ismerik Sopron egyik-másik kiemelkedő műemlékének helyreállításával és birtoklásával kapcsolatos csatározásokat, tudják, hogy egy épületet

felfedezni, propagálni, helyreállításához tervet produkálni, ez önmagában édeskevés az ügy végső kimenetele szempontjából.

Csak ha a Városi Tanács és a művelődésügy illetékesei átértik a tárgy fontosságát, reálisnak vélik a művészek kívánságát, és kellő energiával fognak hozzá az anyagi fedezet előteremtéséhez, akkor lesz remény a soproni művész-ház megvalósulására.

Sopron rajongóiban, élete mozgatóiban rengeteg ötlet, gondolat születik és apad el évről évre. Szeretnénk, ha az itt vázolt gondolat nem hatna senkire sem irrealitásként, és nem apadna el a belső fáradtság a megvalósulás útvesztőiben. Szeretnénk, ha a Mattesz-házat végül is Sopron képzőművészei nyernék el otthonul.

Földszinti folyosó a Mattesz-házban

A nagycenki park ismertetése

Írta: Varga Gábor és Juhász Miklós

I. rész

A Soprontól délkeletre, mintegy 11 km távolságban fekvő Nagycenk község nem kisebb nevezetességgel dicsekedhet, mint a volt híres Széchenyi parkkal és kastélyával. Az utazó, ki a Győr-Sopron közötti 85. sz. főútvonalon halad, nem sok szépet lát, ha futólag tekint csak a romos kapuórházak mögé. A másik oldalon végigpillant a hosszú hársfasoron, amelynek vége belevész a távolba. Mind a hársfasor, mind a park évszázados fái méreteikben, de első-

1. A nagycenki kastély 1912-ben

sorban különleges, ritkaságszámba menő fafajaival vonják magukra a szemlélő figyelmét. A csak szépet látni kívánó embernek is gyönyörködtető látvány szemlélni azokat a fajtákat, amelyek a park területén vannak, a szakembernek viszont egy ember és természet által kialakított, illetve tönkretett kép, ami szomorú, de tanulságos.

Sopron, amely szépségével oly sok idegent hívogat, nem közvetlen tőszomszédságában ugyan, de két út – a Balaton és a főváros felé vezető út elágazásánál – „kapuval” rendelkezik idegenforgalmi szempontból. Nem mindegy idegent hívogató városunknak sem, hogy milyen kép fogadja a turistát a város előtt. Nem közömbös erdész szakmai szempontból sem, hogy mi legyen a park sorsa, annál is inkább mert városunkban van az ország egyetlen erdészeti fel-

sőoktatási intézménye, egyik erdészeti középiskolája, a park pedig a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság üzemtervi területe. Hisszük, hogy soraink megértésre találnak, és ha a park megmentéséhez egy kicsit is hozzájárultunk, munkánk nem volt hiábavaló.

Nagycenk két községből — Kiscenkéből és Nagycenkéből — egyesült 1893. okt. 1-én egy községgé, a mai Nagycenké. A Széchenyi család kastélya és parkja a volt Kiscenken található, amely községrész még ma is élesen elkülönül a másiktól és mint községnév még most is használatos. A két község természetesen elválasztó vonala az Ikva patak.

A község neve az évszázadok során erősen változott. Chenke néven említik oklevél először 1243-ban. (Az ezt a nevet viselő birtokot IV. Béla adományozta

2. A nagycenki kastély 1964-ben

Simon soproni ispánnak. A Chenke szó hun-bolgár, valamint török eredetű, jelentése megfelel a „Csóka” családnévnek, amely az Árpádház idejében gyakori volt. Következésképpen a birtok, illetve a község a Csóka családtól kapta nevét.) Kiscenk — ma már csak községrész — neve az idők folyamán ugyancsak változott. 1366-ban Danil Zenky, 1436-ban Danielchenky, 1496-ban Danielcziny, majd 1536-ban Danielchenke. Mivel közel esik német nyelvterülethez, német nevén Düren-Zinkendorf név alatt említik Kiscenket 1530-ban, ami tulajdonképpen aszályos Cenket jelent.¹

¹ Dr. Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. (Bp. 1897, M. T. A. kiadása) p. 604. III. kötet.

A nagycenki park régmúltjáról nem áll rendelkezésünkre adat, s így csak következtetésre szorulunk. A jelenlegi park területe az Ikva mocsaras lapálya volt, és hogy a kastély ide épült, annak okát a középkori (feudalizmus korában) erősségek (erődítmények, épületek) építési módjában kell keresnünk. Sik területen az egyedüli természeti akadályt a víz képezte ellenséges támadás esetén. Ezért az erőd-jellegű (castellum-kastély) építményeket vízzel körülvett területeken emelték. A kastély felépítésének idejét homály fedi. Egy adat 1436-ban arról szól, hogy Zsigmond király engedélyt adott a Poki családnak arra, hogy Danielchenken, Endréden vagy Lövön erősséget emelhessen.² Hogy az engedélyezett építésből lett-e valami, erre semminemű adat nem utal. Egy 1603-ból származó jobbágypanaszban azt említik többek között a kiscenkiek, hogy kastélyt kell őrizniök, ott fát vágni, jégvermet tölteni stb.³ Ez viszont már biztos adat arra nézve, hogy ebben az időben már állt a kastélyszerű épület.

Miután a kastély és park, valamint a hozzátartozó birtok a Széchenyiek tulajdonába került, a családi osztozkodás megtörtént, Széchenyi Antal költözött Kiscenkre. Költözőkódésekor, az 1740 év elején már a kastély kibővítésének gondolatával foglalkozik, mert a meglévő épület csak egy köznemesi kúriához hasonlít.

Ezt az épületet az akkori főúri divatnak megfelelően 1758–1761 között bővítik, építik át. A bővítéskor a jobbszárnyon színház épül, a balszárnyon kápolna, középen viszont nagy dísztermet kap, és ezzel nyeri el mai nagyságát. A kastély belső berendezését Széchenyi Antal felesége, Barkóczy Zsuzsanna végezteti el. Ezzel egyidejűleg a kastély mellett haszonkertet és narancsházat is létesítenek (A kastély képét lásd 1912-ből, 1965-ből).

Az átépítés, bővítés időszakában aligha volt park, inkább ártéri jellegnek megfelelő fűz, éger ligetfoltok, a magasabb fekvésű helyeken tölgy, kőris, szil-csoportok képződhettek.

A tényleges parkosítási munka csak a kastély átépítése, valamint az 1789-ben kezdődő vízrendezési munkák befejezése után indulhatott meg. Az Ikva régen kanyargósabban folyt, a park területén tavat is alkotott. Szabályozását Széchenyi Ferenc gróf hajtatta végre. A parkhoz közel ömlik az Ikvába a község másik patakja, az Arany patak, amely Sopronnyék (Neckenmarkt) határában, míg az Ikva Sopronkertes (Baumgarten) határában ered. Mindezt azért említjük meg röviden, mert a patak döntő hatást gyakorolt a park területére; mégpedig a geológiai múltban áradásaival humuszban és tápanyagokban gazdag hordalékot alakított ki, a jelenben pedig a talajvíz szintjének stabilizálásával, közvetve pedig a park mikroklímájának javításával. A kastélytól távolabb eső területek azonban nem voltak elmocsarasodva, így alkalmasak voltak a lecsapolás előtt már rendezésre. Így kerül sor 1754-ben a híres hársfasor telepítésére. Ebből a maga nemében egyedülálló, több mint kétszáz éves ültetvényből ma is 461 db fa áll, az eredetileg ültetett 600 darabbal szemben. (Átmérője 35 darabnak nagyobb 100 cm-nél, a 321-es felvételi jelű fa kerülete 420 cm.)

Ha a park kialakulását és a jelenlegi állapotot kutatjuk, a nagycenki parknál három korszakot különböztetünk meg:

1. *A természeti park korszaka.*
2. *A platánok kora.*
3. *A külföldi fenyők kora.*

2, 3 Nagy Imre: Sopron Vármegye története I, II. (Sopron 1891)

1. A *természeti park korának* kezdete a hársfasor telepítési idejére tehető (1754) és az 1800-as évek elejéig tart, kb. a napóleoni háborúk végéig. Jellemző rá a hazai őshonos fajokból kialakított parkösszetétel. A háborúk végével nyugodtabb korszak kezdődik Európában, és ez kedvez a csendesebb foglalkozásnak is. Ekkor köszönt be hazánkba az új korszak.

2. A *platánok kora* a park-kialakulás második szakasza. Ebben a korban élt a Széchenyi család egyik legkulturáltabb tagja, Széchenyi Ferenc gróf. Mint Nagycenk akkori tulajdonosa hatalmas vagyona segítségével nemcsak a kastélyt építette át, hanem szellemi kincseket is gyűjtött. Nagy mennyiségű könyv- (18 000 kötet) kézirat-, oklevél-, szobor- és térképgyűjteményével alapította meg a Magyar Nemzeti Múzeumot (alapító levelét 1802. november 26-án tette le). Fenntartásáról életében maga gondoskodott. A múzeum mai, önállóvá vált Nemzeti Könyvtárát róla nevezték el és életnagyságú szobra ma a múzeum kertjében áll. Ennek a kulturált, felvilágosodott gondolkozású embernek feltétlen ismernie kellett korának park-kultúráját, mert egyébként nem követte volna annak leghaladóbb irányzatát. Így honosította meg birtokán és környékén a szép platánokat.⁴

A platán Medicus Kasimir szerint a bölcsék és az elmélyedés jelképe. Történeti múltja avatja a bölcsék fájává, hiszen tudjuk, hogy a keleti platánok alatt sétáltak az athéni akadémia bölcsői. A XIX. század elején terjedt el Európában is az Amerikában honos nyugati platán, ami az előző keleti platánnal hibridet alkot, és most juharlevelű platánnak nevezzük. A kastélyparkban is juharlevelű platánok találhatók. 57 db hatalmas fa közül csak kivételesen fordul elő 30 méternél alacsonyabb, de van közöttük 40 méter magas és 138 cm törzsátmérőjű is. A parkon kívül, de közvetlen környezetében található platánok is méretesek, egészségesek, darabszámuk 63 a Nagycenk község – 85. számú út, illetve a régi soproni országút mentén.

Ugyanebben a korszakban vált divattá egy másik faj, nevezetesen a vadgesztenye, más néven bokrétafa (*Aesculus hippocastanum*). Számuk megközelelti a park területén a platánokét (58 db), de méreteikben természetesen sokkal kisebbek, átmérőjük csak kivételesen haladja meg a 100 cm-t. Nagy koronát fejlesztő faj, mindenképpen dekoratív.

Még ebben a korban kell megemlíteni a tiszafák (*Taxus baccata*) telepítését, amelyekből ma sok egyed található, sajnos, sok kipusztuló félben. Ezt a korszakot váltja fel a park legújabb kora.

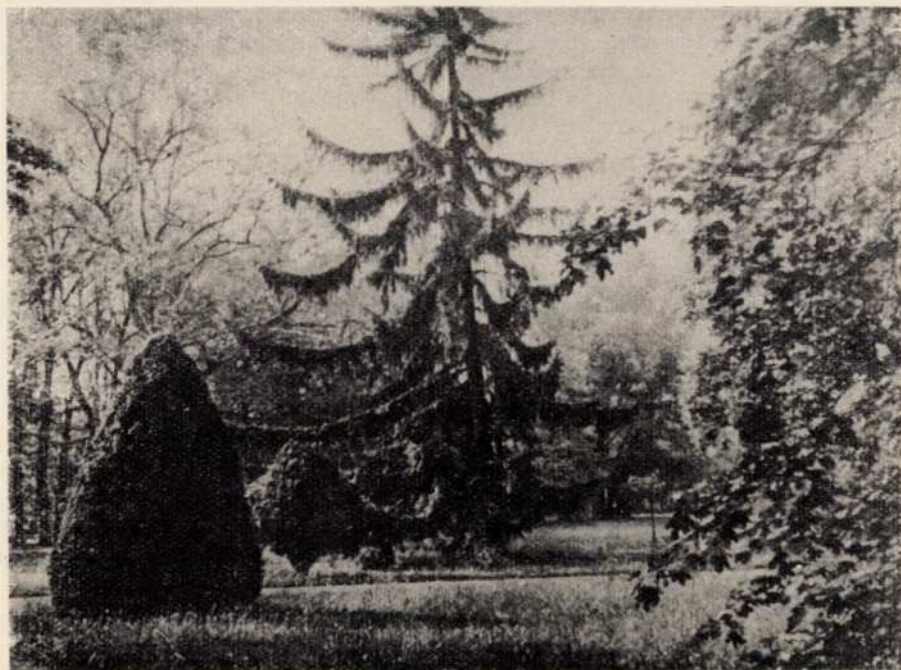
3. A *külföldi fenyők korának* kialakulása korjelenség, mert a múlt század közepén táján érkeztek Európába az Észak-Amerika nyugati részén tett felfedezések hírei, amelyek a kontinens növényvilágát feltárták. Főleg sok fenyőféléseggé válik ismertté az 1809-ben alakult londoni Kertészeti Egyesület (Horticultural Society) növénykutatóinak munkája révén. Az akkori szállítási és gazdasági viszonyokat figyelembe véve, eltelik néhány évtized, míg ezek az újdonságok Londonból – természetesen Bécsen át – eljutnak hazánkba. Ebben az időben Angliában már parkok díszlenek a tengerentúlról származó fenyőkből. Széchenyi Ferenc fia, István (Széchenyi István 1791–1860) járt Angliában, és sok új hasznos gondolatot hozott hazánkba, de ennek ellenére nincs írásos bizonyíték, hogy parképítési problémákkal is foglalkozott volna. Mivel Nagy-

4 Rapaics Raimund: Magyar kertek.

cenken viszonylag keveset időzött, a fenyő-féleségek telepítése utódjára, Széchenyi Bélára és feleségére, Erdődy Hanna grófnőre várt.

A külföldi fenyőknek magyarországi parkokban való honosítása terén gróf Erdődy Sándor, a vépi park tulajdonosa ért el szép eredményeket. Az új fenyőket saját maga hozta Angliából, Franciaországból, Itáliából. A kertészet iránti vonzalom öröklődött a családban és így került át a fenyők iránti érdeklődés, vonzalom Nagycenkre Erdődy Hannával.

A park felújítása fenyőkkel lényegesen más úton haladt Nagycenken, mint Vépen. Míg a vépi kastélyt a múlt század közepe táján építik át, ezzel egyidejűleg a parkot is teljesen átalakítják, addig Nagycenken már évszázada,

3. A nagycenki park egy részlete 1912-ben

hogy átépült a kastély, és a park fái már nagyok. A Széchenyi család már nem cseréli fel a szép lombfákat teljes egészében fenyővel. Nem engedi ezt a hagyománytisztelet, a nagypapa iránt érzett kegyelet sem. Megmaradnak a terebélyes fákká nőtt platánok és egyéb lomblevelűek, de közéjük bevonulnak a karcsú, örökzöld fenyők is. Ez az együttlét a régi és új, a hatalmas lombfák, a karcsú oregonciprusok (*Chamaecyparis lawsoniana*) és a kor csodafái a mamutfenyők (*Sequoiadendron giganteum*), a két család összefonódásának szimbólumai. A park folytatásaképpen hosszú sorban ott állnak őrt a nagypapa hársfái, amelyek páratlan szépségükben kivezetik a látogatót az unokák – Széchenyi Béla és Erdődy Hanna síremlékéhez. A síremlék körül jegenyefenyő-félék, thuják állnak emlékül telepítőiknek, akik alattuk nyugszanak.

Az utódok már lényegesen nem gyarapítják a parkot. A parképítés terén a fenyők kora után egy új irányzat kezd tért hódítani, és ez éppen Magyarországon. Malonyán gróf Ambrózy-Migazzi telepíti meg a lomblevelű örökzöldeket, örök tavaszt, örök nyarat varázsolván kertjébe, ahol nincs a borongós ősze emlékeztető lombhullás. Ez az irányzat egész Közép-Európában elterjedt és Nagycenkre is eljut. Itt azonban már állnak az évszázados fák és az örökzöld lomblevelűek csak díszítő, kiegészítő színekkel gazdagítják a parkot. A kastély előtti „plessure ground”-ot alkalmasnak találják arra, hogy a sipkai babérmeggyet (*Laurocerasus Sipkaensis*) megtelepítsék. Ma már csak két nagyobb puszpáng (*Buxus serpervirens*)-csoport hirdeti ezt a kort. A babérmeggy csoport azonban kellő gondozás hiányában azóta elpusztult.

4. A nagycenki park egy részlete 1965-ben

A park egész területére az elhanyagoltság képe jellemző. A második világháború után csak pusztították a parkot. A kastély helyreállítása jelenleg folyamatban van.

1964 őszén részletes felmérést végeztünk a park egész területéről. Geodéziailag rögzítettük minden egyes fa helyét, tereppontokat. $M = 1:500$ méretarányban a jelenlegi állapotról térképet szerkesztettünk. A kertészeti szabványjelekkel cca. 430 fa pontos helye van a térképen rögzítve, illetve *térkép és leírás alapján a helyszínen felkereshető*. Összesen mintegy 40 fajta – közöttük ritkaságszámba menő fenyőfélék – 1225 db adatai szerepelnek a térképek leírási mellékleteként. Kár lenne e nemes értéket teljesen a pusztulásnak hagyni. Mentsük meg, még lehet!

II. rész

Az előzményekben az olvasó megismerkedhetett a Széchenyi park múltjával, kialakulásával. Természetesen csak röviden, dióhéjban. A következőkben munkánk második részét foglaljuk össze, szintén csak kivonatossan, mert a részletekbe menő tárgyalás már inkább csak szakszempontról érdekes.

Mint már az első részben jeleztük, 1964 őszén részletes felmérést végeztünk a parkról. Mérésünk célja elsősorban az volt, hogy számba vegyük azokat a fafajokat, amelyek a park területén állnak. A számbavétel fő munkája az egyes álló fák és tereppontok bemérése volt műszerrel (Zeiss Bussola — teodolit-tal). Mivel minden egyes — a park szempontjából jelentős méretű vagy fajtajú — fát geodéziailag rögzítettünk, egyúttal mértük annak átmérőjét vagy kerületét és magasságát, amiből a fatömegadatokat meghatározhatók. Ugyanakkor megfigyeléseket végeztünk az egyedek egészségi állapotát illetően, és ennek alapján soroltuk be a fákat kivágásra, megmaradásra stb. Ezeknek az adatoknak a birtokában már megkezdődhetett a belső feldolgozási munka.

A feldolgozási munka $M = 1:500$ méretarányú térképe az alapja az egész dolgozatnak. Egyébként e munka 58 oldalon tárgyalja a park történetét és 32 táblázatot ad a fatömegadatokat felvételi adatairól, valamint 30 fénykép illusztrálja a park fejlődését, illetve tönkretételét. A park területe a jelenlegi kataszteri nyilvántartás szerint: 15 kh és 310 n. öl. Ehhez csatlakozik a már természetvédelem alatt álló hársfasor az alábbi területtel: Nagycenk község határában: 3 kh 372 n. öl. Hidegség község határában: 8 kh 694 n. öl. Fertőboz község határában: 1 kh 800 n. öl a síremlék területével együtt.

A parkot valamikor nyugati, északi és keleti oldalán téglakerítés védte. Ezt a kerítést lebontották, és jelenleg szabad bejárás van minden oldalról. Védelmet a szegélyeken felverődő újulaton kívül semmi nem nyújt. Éppen ezért mindennemű védelmi munkát meg kell hogy előzzön a park bekerítése. A kastély rekonstrukciója már megindult ugyan, de egyelőre még csak az állagvédelmi munkák készültek el. Még nem eldöntött véglegesen a kastély újjáépítése után annak rendeltetése. Addig, amíg a rendeltetés nem tisztázódott, nem számíthatunk arra, hogy a parkban a védelmi munkák megkezdődnek. Jelenleg nincs „gazdája” a parknak. Igaz ugyan, hogy a park és a hozzátartozó hársfasor a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság üzemtervi területe, így a magyar állam tulajdona. Az erdőgazdaságnak viszont arra külön hitelkerete nincs, hogy átalakítsa, tehát feltétlenül elérkezett az idő, hogy a parkot is természetvédelmi területté nyilvánítsák.

A feldolgozási munka során térképen rögzítettük a jelenlegi állapotot. Ugyanilyen méretarányú térképen elkészítettük a rekonstrukciós tervet, amely az 1910 körüli park beosztását közelíti meg. Azért írjuk, hogy közelíti meg, mert azokat az útvonalakat kialakítani nem lehet, amelyek 50–60 évvel ezelőtt voltak. Azóta a fák megnöttek és az új utakat ezek szabják meg. (Az 50–60 évvel ezelőtti helyszínrajz gr. Silva-Tarauce: „Die Gartenanlagen Österreich-Ungarns” című munkájában jelent meg 1913-ban Bécsben). A rekonstrukciós térképen parkrészleteket alakítottunk ki. A részletek határa a meglévő, illetve tervezett útvonalak és parkhatár. Egy-egy parkrészleten belül így könnyen megtalálható az a fafaj, amit éppen keresünk, mert a táblázatos részek mintegy tárgymutatóként foglalják össze a parkban lévő fajtaikat. Egyszóval minden bemért fafaj felkereshető a térkép és leírás alapján a park területén. (Aki a parkban soha nem jártak, de térkép után tájékozódni tudnak, azoknak is elegendő a fafaj felkereséséhez.) Egy természetjáró túraút — amelynek igazi

hódolói a természet szerelmesei — csak úgy lehet hasznos és szép, ha útunk során megismerjük a környék növényfajtaát. A szépet megtalálni csak pontos ismerettel, szaktudással lehet.

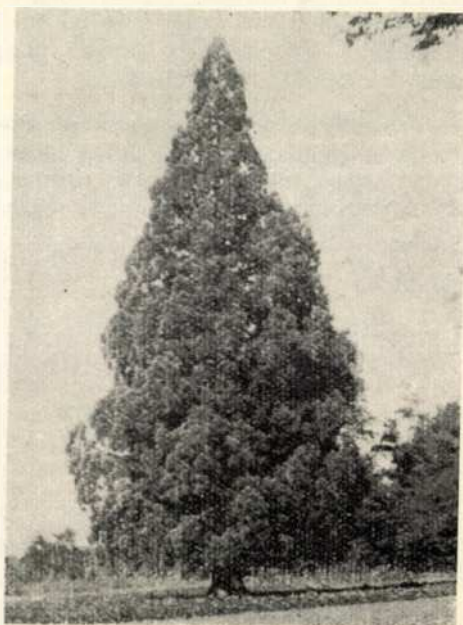
Ezen cél érdekében ismertetünk néhány fafajt, mintegy izelítöül a sok közül olyan mértékben, ahogy egy cikk keretei ezt megengedik.

Mamutfenyő (Kaliforniai óriásfenyő) *Sequoiadendron giganteum* Buchholz.

Hazája Kalifornia. A Sziklás-hegység nyugat felé nyitott keskeny völgyei állandóan párás levegőt tárolnak a Csendes-óceán felől. Ezek a keskeny völgyek, mint a gyöngysor, úgy helyezkednek el a hegység tenger felöli oldalán. Mintegy 2500 hektár területen alkotják a Sequoia nemzeti parkot.

5. Mamutfenyő a nagycenki parkban.
1912.

6. Mamutfenyő a nagycenki parkban.
1954. (Nem azonos az 5. képpel.)

Hazájában a laza mély talajú morénákon jól díszlik. Időszámításunk előtti időből származó fákat is tartanak nyilván és ezek elérik a 120 méter magasságot és 18 méter átmérőt is. Átlagos évi hőmérséklet hazájában 7,5 °C, absz. minimum —21 °C, míg a januári átlag —6 °C. A Sequoiák féltett titkai az indiánoknak, fehér ember az 1830-as évek végén pillantotta meg először.

A parkban lévő fa 40 méter magas, mellmagasságban mért kerülete 457 cm. A park legmagasabb fája. Mérete — korához viszonyítva — a hazai viszonyok között óriási. A forrásmunkák, valamint az évgyűrűelemzés is azt bizonyítja, hogy a fa legfeljebb 90 esztendő. Adatok alapján számított fatömege 27 m³. Feltétlen figyelemre méltó, hogy ezt a m³-t produkálta ennyi év alatt. Egyetlen hazai és külföldi fafajuk sem tudja ezt a fatömeget elérni, figyelembe véve a növteret.

Mindemellett természetadta tulajdonsága a szabályos, szép kúpalakú korona roppant dekoratív.

Görög jegenyefenyő (*Abies cephalonica* Loudon).

Hazája Görögország egész területe, Euböa, Kephallonia szigete. Legnagyobb állomány a Peloponnesoson van, 800-tól 1600 méter magasságig terjed. A csapadék itt már nagyobb, mint az alacsonyabb helyeken, az éghajlat hűvösebb, de viszonylag még száraz. Hazájában 30 métert vagy ennél nagyobb magasságot ér el. Fényigényesebb, mint a közönséges jegenyefenyő (*Abies alba*), a faggal szemben nagymértékben ellenálló.

A parkban lévő példányunkat, sajnos, az 1929-es erős tél megrongálta, csúcshajtása elfagyott és ezt három hajtással pótolta. Egyiket a vihar letörte, és így most két koronával rendelkezik. Egyébként magassága 39 méter, kerülete 350 cm és minden valószínűség szerint ez az ország legnagyobb Görög jegenyefenyője. A fa évről évre bőven hoz termést. Tüi szúrósak, vadragás ellen ellenállóbb. Ez és egyéb pozitív tulajdonságai feltétlen indokolják nagyobb-mérvű erdészeti felkarolását is.

Spanyol-fenyő (*Abies pinsapo* Boiss).

A név hallatára Spanyolország mediterrán növényzete, narancsligetek jutnak az ember eszébe, innen származik parkjaink egyik gyönyörű díszje, a Spanyolfenyő. Hogy mégis jól érzi magát nálunk, annak az a magyarázata, hogy a Siera de la Nieve (Havas hegység) Siere d' Estepona 1100—2000 méter tengerszint feletti magasságában őshonos. Hazájában a fa általában lassú növekedésű. Nem nő 25 méternél magasabbra.

Jól bírja az átlagos teleinket, bár az 1928/29-es tél ezt a példányt is két vezérhajtás növelésére kényszerítette, mert vezérhajtása elfagyott. Parkunk fája minden valószínűség szerint hazánk legnagyobb méretű fája lehet, mellmagasságban mért kerülete 277 cm és magassága 27 méter. A Spanyolfenyő érdekessége, szépsége, ellenállóképessége feltétlen díszje lehet parkjainknak, de még házi kertjeinknek is.

Kaukázusi jegenyefenyő (*Abies Nordmanniana* Spach).

Hazája a Kaukázusnak nyugati része, ahol a Fekete-tenger hatása érvényesül. 900—2000 méter magasságban terjedt el. Ellenálló a faggal szemben.

A parkban lévő fáink kiugró mérete 32 méter magas, 230 cm mellmagasságban mért kerülettel. Nagyon szépek a hársfasor végén lévő síremlék fái (34 db), és bőven hoznak termést. Tömött koronájú, dekoratív fa, ami feltétlen nagyobb felkarolást érdemel.

Chamaecyparis nootkaensis Sudwart (Spach).

Észak-Amerika Csendes-óceáni partvidékén a Sziklás-hegységben van a hazája. Nevét Nootka szigetéről kapta, itt fedezték fel Wancouwer térségében. Az ottani erdőkben kísérő fafaj, ahol 30 m-ig is megnő. Roppant dekoratív szomorú hajtásaival.

Egyetlen egyed képviseli a fajt a parkban, amelynek magassága 15 méter, kerülete 154 cm. Hazánkban ez a méret nagynak számít. Csapadék nálunk sokkal kevesebb, így sýnylődik, lassan nő. A fagyot jól bírja, dekoratív fa.

Oregonciprus (*Hamisciprus*).

Chamaecyparis Lawsoniana Parlatores.

Kalifornia és Oregon Államban, a Sziklás-hegység nyugati lejtőin van hazája. A tenger partjától 5—25 km-re 50 km széles sávot alkot, és így 300 km hosszban kíséri a tengert. Magas csapadék és páratartalom uralkodik ott. Eredeti areája kicsi, de telepítve párás helyen mindenhol jól érzi magát, Európában is. Nagyon dekoratív

sötét lombjával, karcsú törzsével. Sok változata van. Kedvelt solitár parkfa. Mivel a Földközi-tengeri (Valódi ciprus, *Cupressus sempervirens*) nem él meg nálunk, ez helyettesíti.

A parkban 15 db egyed van. A legnagyobb méretű 25 méter magas, kerülete 170 cm. Az összes fa átlagmagassága 19 méter.

Tulipánfa, *Liliodendron tulipifera* Linné.

Hazája Észak-Amerika. Tercier korban Európában is volt, szűkebb hazája a Mississipp-i teljes völgye, illetve a környező hegységek. Itt 45 méter magasságot is elér, szép egyenes törzset nevel. Állományban kiemelkedik a többi lombfák fölé.

7. A nagyecenki hársfasor déli vége. 1965.

A meszes, tápdús talajt kedveli, 5—700 éves kort is elér. Virágja tulipán alakú, májusban virágzik, közvetlenül lombfakadás után. Virágai sárgák és zöldek, belseje pedig narancssárga.

Parkunk fája nagyon jól érzi magát itt az Ikva öntéstalaján. 32 méter magas és 320 cm mellmagasságban mért kerülete. Minden évben bőven virágzik. Fája ceruza, papírgyártásra kiváló. Mint parkfa is több figyelmet érdemel. Magyarországon Iváncon van a legnagyobb méretű fa.

Magnolia (*Magnolia accuminata* Linné).

Hazája Észak-Amerika, Atlanti-óceán partvidéke, Kanada déli része. Itt eléri a 35 méter magasságot, 150 cm átmérővel.

Parkunkban kettő van. Teleinket jól bírja. Nagyon dekoratív, virágai kékes-zöldek, lombfakadás után májusban virágzik, így virágai nem szembe-tűnőek. Termése élénkpiros görcsös magvakból áll. A magvakat nyúló, gumi-szerű anyaggal („köldökzsinór”) ereszti le a talajra. Magasságuk 29–23 méter, kerületük 135, illetve 235 cm. Szépek ezek a példányok is, habár Nyugat-Dunántúlon a szelestei parkban vannak a legnagyobb méretűek.

Platánfa (*Platanus acerifolia*: *occidentalis* x *orientalis* Linné). Eléggé közismert faj. Itt inkább darabszámuk és méreteik érdemelnek említést. Parkunkban juharlevelű platánok vannak, ami a keleti (*orientalis*) és nyugati platán (*occidentalis*) hibridje. A nyugati platán Amerikából származó 30 méter magasságra megnövő fa. A keleti platán Ázsiából származó, széles koronájú, alacsonyabb növésű. Megkülönböztető jellege elsősorban a levélnél és virágnál mutatkozik. Méreteivel, valamint dekoratív alakjával a környéket uralja, amelyet az első részben ismertettünk.

Kislevelű hárs (*Tilia cordata* Mill).

Hazája Észak-Európa, az északi szélesség 62°-ig, délen Spanyolország északi részéig és Dél-Olaszországig. Hazánkban őshonos, főleg a Dunántúlon gyakori.

A parkban 15 db méretes fa van. A legmagasabb 25 méter 354 cm mellmagasságban mért kerülettel. Jelentősége a parkhoz csatlakozó hársfasorban van. A hársfasor most 212 éves. Hossza 2120 méter. A két sorban 1754-ben ültetett fákból 461 darabnak rögzítettük méreteit. Sajnos, nagyon sok korhadt található már és felújítása sürgős. A hiányzók és az öreg fák közé suhángot kellene ültetni, így a veszélyes fákat el lehetne távolítani, és a híres hársfasor fennmaradása folyamatos lenne.

Az előzőekben ismertetett néhány faj csak kis hányada annak a példányszámnak, amely a nagycenki parkban előfordul. Folyóiratunk kerete és jellege nem ad lehetőséget a többi fafajta ismertetésére, arra azonban igen, hogy *felhívja a figyelmet: milyen érték megy tönkre szemünk előtt, hogyan lesz egy fajtákban értékes park a pusztulás martaléka*. Ha a parkot a jövőben gondozni és ápolni fogják, gyöngyszeme lehet a nyugati határszélnek, csábítani fogja a felüdülést keresőket. Idegenforgalmi gócpontot alkothat, ahová szegyenkezés nélkül elvihetjük a laikus turistát, a tanulni vágyó látogatót, a leendő kertész vagy erdész szakembert. Tehát nevelő eszköze lehet mindazoknak, akik a természetet, növényeket, fákat szeretik. Már most évente több száz látogatója van Nagycenknek, főleg fiatalok, akik egyben kegyeletüket róják le Széchenyi István emlékének. Feltétlen szükség lesz majd egy kis ismertető formájában a park történetét kiadni, hogy szakvezetéssel egybekötve mutassuk meg a látogatóknak mindazt, ami érdekes, amit érdemes látni, megtanulni.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Újabb adatok a soproni és Sopron megyei korai paraszt-, munkás-, ellenállási- és sztrájkmozgalmak történetéhez

(Levéltári forráskiadványok alapján)

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc leverése után Magyarországról leválasztották Erdélyt, Horvát-Szlavóniát a Muraközzel és Fiumével, valamint az úgynevezett Vajdaságot. A megmaradt területet öt districtusra, azaz kerületre osztották. Ezeknek székhelyeivé Pesi-Budát, Pozsonyt, Sopront, Kassát és Nagyváradot jelölték ki. A kerületek élén teljhatalmú kerületi főnökök álltak. Ők irányították a közigazgatást, a gazdasági és kulturális életet, ezenkívül az összm monarchia érdekeinek megfelelő politikai vonalvezetésért is teljes felelősséggel tartoztak.

A soproni kerülethez tartozott csaknem az egész Dunántúl; Sopron, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém, Vas és Győr vármegye. A soproni kerület élén báró Hauer István állt, aki különösen gyűlöletessé tette magát azzal, hogy a politikai közigazgatást nyíltan osztrák szellemben kívánta és kísérte meg átszervezni. Sopronnak mint kerületi fővárosnak, igen jelentős szerepet szántak az új rendszerben. Bécshez való közelsége, a német nyelvterület határán való fekvése, jelentős német nemzetiségű lakossága, erős német műveltségű polgársága, Hauer István báró teljhatalma és még számos más körülmény tehetett volna reálissá az osztrák elképzeléseket. Számos nagyjelentőségű császári és királyi főhivatal (melyekből az országban

Sopronon kívül csak még négy helyen volt) felállításával szándékoztak Sopront az osztrák abszolutisztikus törekvések egyik előretolt bástyájává tenni.

Mindezek arra engedhetnének következtetni, hogy ilyen körülmények között az abszolutizmus idején Sopronban és Sopron vármegyében aligha lehetett szó bármilyen mozgalomról, amely a hivatalos törekvésekkel és elképzelésekkel szemben állt. Különösen munkás- és parasztmozgalmakra nem gondolnánk, hiszen Sopron és környéke a már vázolt körülményeken kívül egyrészt „csendes terület” hírében állt, másrészt munkás- és parasztmozgalmakról, illetve ezek kibontakozásáról — különösen országos méretekben — csak az 1867 utáni években beszélhetünk. Éppen ezért nem érdektelen foglalkoznunk azokkal az 1959-ig teljesen ismeretlen levéltári dokumentumokkal, melyek a korai soproni és Sopron megyei munkás-parasztmozgalmakkal foglalkoznak. Az erre vonatkozó fellelhető levéltári anyagot Sashegyi Oszkár 1959-ben megjelent könyvében először gyűjtötte össze és hozta nyilvánosságra. (Munkások és Parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Iratok. Összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp. 1959. Akad. K. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6.)

Ezekből a nyilvánosságra került levél-

tári iratokból nagyszerűen kirajzolódik városunk és az akkori Sopron vármegye munkás- és parasztrétegeinek ellenállása az önkényuralommal szemben, harca érdekeinek védelméért, emberibb életfeltételek megteremtéséért. Nem szervezett és az önkényuralom alapjait megrendítő tömegmozgalmakkal, de tudatos, erőteljes, néha a hatalom birtokosai számára is félelmet keltő zendülésekkel találkozunk, melyek a későbbi szocialista mozgalmak lehetőségeinek előfeltételeit teremtettk meg.

Sopron vármegyében, már viszonylag korán, 1849 közepe táján találkozunk először parasztmegmozdulásokkal. Az okot erre Rohonczy Ignác soproni kerületi főbiztos szolgáltatta.¹ Rohonczy 1849. március 20-án rendeletet adott ki Sopron és Vas vármegyék lakosai számára. Ebben hangsúlyozza, hogy már több ízben figyelmeztette a két megye lakosságát, hogy az irtásokért, az ideiglenes szerződéssel kiadott földekért, pénzes földekért, a curiális jobbágytelkekért stb. a tartozások nem szüntek meg. Ugyancsak nem illet több a volt jobbágyközségeket a bormérésből, mint ami azelőtt illette. Egyszóval az úrbéri adózásokon és a papi tizeden kívül, minden abban az állapotban maradt, mint ahogy az a forradalom előtt volt. Rendelkezésében a járási tisztviselőket tette felelőssé azért, hogy a fennálló rend ellen lázadás vagy bármilyen jellegű megmozdulás ne legyen. A rendelkezés a továbbiakban aláhúzza, hogy amennyiben az egyén tagadja meg tartozását, a törvény módot ad az orvoslásra; ha az egyén követ el jogbitorlást, akkor a mezei rendőrségi törvény alkalmazandó; ha azonban a tartozás megtagadása vagy a jogbitorlás tömegestől történik, azt úgy kell tekinteni, mint zendülést. A szolgabírónak ilyen esetekben az a kötelessége, hogy az „elcsábított” lakosokat felvilágosítsa tévedésükről, a felbujtókat pedig fel kell kutatnia és megyei törvényszék elé kell állítania. Ha a helység felelős előjárói a felbujtókat

nem tudják vagy nem akarják megnevezni, ez azt jelenti, hogy maguk is bűnösök. Ilyen esetben őket kell a megyei törvényszék előtt felelősségre vonni. Ha a zendülést másként elfojtani nem lehet, igénybe kell venni a császári és királyi katonaságot. Azt is mindenkinek tudnia kell — fejeződik be Rohonczy rendelete —, hogy az a helység, amely a császári katonaságnak ellenszegül, bizonyosra veheti a tüzzel-vassal való végső elpusztítást.

Rohonczy rendeletének megfelelően 1849 közepe táján Sopron vármegye egyes községeiben kezdtek a parasztokat kényszeríteni, hogy nem úrbéri jellegű tartozásaikat fizessék meg, illetve egyenlítsék ki. Az erőfeszítés azonban nem sok eredménnyel járt. A községekben nagyon elmergesedett a hangulat. Iván községben p. o., amely a Széchenyi család birtokában volt, a parasztok kijelentették, hogy nem hajlandók dolgozni; egyenesen megtagadták az uradalom részére a munkát. A főszolgabíró személyesen szállt ki Ivánba, ahol felolvasta Rohonczy királyi biztos március 20-i rendeletét. A parasztok erre jobbnak látták megszűntetni sztrájkjukat és felvették a munkát. Rohonczy azonban ennyivel nem érte be, hanem utasította az első alispánt, hogy jelentse az iváni zendülést a fenyítő törvényszéknek. Az iváni ügyet példa statuálására használta fel. Saját maga erről a következőket írta: „hogy ha ily cégéres zenebonások, minők az iványiak, holnapok számára büntetlenül dacolhattak a közhatalommal, akkor az említett rossz mag csirázni fog minduntalan és mindenfelül, és utóbb csak még szigorubb büntetésekkel lehetend csak majd a gatz elfojtani.” (Rohonczy Ignác, Sopron és Vas vármegye királyi biztosának iratai. 1849. 631. In: Munkások és Parasztoí mozgalmai Magyarországon 1849—1867. Iratok. Összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkar. Bp. 1959, Akad. K. A. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6. 97. p.) Az idé-

¹ Rohonczy 1848 decemberétől már Sopronban működött, mint Sopron és Vas vármegyék királyi biztosa. Mint ilyennek hatásköre 1849. június végén szűnt meg. Júliustól kezdve már mint császári és királyi kerületi főbiztos működött augusztus 22-ig, ekkor Haynau az újonnan szervezett pécsi kerület főbiztosává nevezte ki. Hauer István bárót, a soproni katonai kerület újonnan kinevezett katonai biztosát 1849 december 13-án szólította fel Geringer arra, hogy helyezze közvetlen irányítása alá az egyes polgári kerületek ügyeit is. (Sashegyi Oszkar: Az abszolutizmus kori levéltár. Bp. 1965, Akad. K. A. Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 4. 253—260. p.)

zetből világosan látszik, hogy az iváni parasztek elég hosszú időn keresztül tartíhatták magukat. Az is bizonyos, hogy csak a császári katonaság országon ismert brutális fellépésétől való félelmükben álltak munkába.

Ugyancsak 1849-ben hasonló dolog zajlott le Fertőrákoson is. 1849. szeptember 27-én gróf Cziráky János kerületi főispán² jelentést küldött Geringernek a Sopron vármegyei majorsági telkesek ellenszegüléséről. Az ellenszegülés abban nyilvánult meg, hogy a fertőrákosiak (Kroisbach) legfelsőbb helyen bépanaszolták Esterházy herceget, volt földesurukat, hogy jogtalanul követel tőlük úrbéri szolgáltatásokat. Az ügyből kifolyólag Tóth Sámuel főszolgabíró elmozdították állásából és vizsgálat megindítását rendelték el ellene. A fertőrákosi eset azért is figyelemre méltó, mert az innen kiindult ellenszegülés átterjedt más vidékekre is. Cziráky félt, hogy a fertőrákosi példa nagyon ragadós lesz, ezért maga igazolására azt írta Geringernek, hogy amennyiben tömegesen érkeznenek ilyen panaszok erről a vidékről, ne következtessen jogtalanságra, mert a hatóságok csupán a tulajdonjog védelme érdekében tettek intézkedéseket. Geringer azonban, úgy látszik, még jobban félt a parasztmozgalmak elterjedésétől, mint Cziráky. Ő ugyanis, annak ellenére, hogy Cziráky a fertőrákosi panaszáról úgy vélekedett, hogy az jogilag teljesen megalapozatlan és ezt Geringerrel is közölte, mégis úgy döntött, hogy a község nem kötelezhető arra, hogy a szolgáltatásokat teljesítse. Így vezetett a fertőrákosiak mozgalmára eredményre.

Sopron vármegye parasztságának elégedetlenségét és az őket igazságtalanul sújtó rendelkezésekkel való szembenállást mutatja egy 1849. szeptember 30-i jelentés. Eszerint Sopron vármegye fogházában 1849 második és harmadik negyedében 287 rabot őriztek. Ezeknek legnagyobb részét politikai jellegű mozgalmakban való részvétel miatt, illetve politikai jellegű cselekmények miatt ítélték el. Április 13-án 18 füles parasztot fogtak le „erővel erdőpusztítás” miatt. 10 nap múlva 19 gazdát tartóztattak le ha-

sonló vádakkal. Május 7-én újabb 17 füles parasztkerült ilyen sorsra. Egy heti fogságra és a kár megtérítésére ítélték őket. Június 18-án 12 szarvkői curialistát fogtak el „az uradalmi szolgálatok makacs megtagadása miatt”. A pébániai szolgálatok makacs megtagadása miatt június 9-én letartóztatták az egyik Sopron vármegyei bírót és két gazdát. Tiltott bormérés miatt július 29-én 11 németkereszturi (Deutschkreuz) gazdát, tisztviselők rendeletének ellenszegülése miatt augusztus 4-én 5 alsólászlói gazdát és két kéthelyi gazdát fogtak le. Augusztus 7-én Fertőszentmiklóson 25 gazdát és 7 „zsidót” fogtak le tiltott bormérés miatt. Szeptember 7-én és 9-én Hővejen 33 parasztot fogtak le „falopás és a zálcgnak erővel visszafoglalása” miatt. Ezeket két héttől negyedévig terjedő fogságra, hetenként kétnapi böjtre, közmunkára és tömlőctartás megtérítésére ítélték. A felforogt „büntettekért” a büntetés általában igen szigorú volt és nem állt arányban az elkövetett vétséggel. Ez azonban tudatos bünteteskiszabásnak tűnik, ezzel akarták a parasztsztrájkot elriasztani a fennálló rend és rendelkezések megszegésétől. 1849-ben még nem sikerült a hatóságoknak elérni, hogy rendet teremtsenek ezekben az ügyekben. A büntetőtől, tömlőctől, böjttől stb. különben sem lehetett várni a parasztsztrájk „megjavulását”, ezért gyakran a katonaság segítségét vették igénybe. Ez hatásosabbnak bizonyult, és így 1850. február 16-án a soproni kerületi főispán már azt jelenthette Geringernek, hogy a kerület területén az uradalmi birtokok ellen irányuló „inváziós kísérlet” csaknem teljesen megszűnt, mivel a katonaságtól való félelme nem engedte ezt meg.

A germanizálási törekvések és az új rendszer képviselői működésük kezdetől fogva a város és a vármegye németajkú lakosságát természetes szövetségeseik tekintette intézkedéseik végrehajtásánál. Hamarosan azonban be kellett látni, hogy tévedtek, sőt a németajkú lakosság akadályozza őket legjobban törekvéseikben. A legutóbb említett Geringernek szóló jelentés kiemeli, hogy

² Gróf Cziráky János, aki korábban a 4. császári hadtest hadseregbiztosja volt, 1849. szeptember 4-én vette át Rohoncztól a Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyékből álló kerület vezetését. Cziráky hivatala Pozsonyban volt. (Előző idézett mű. 238. p.)

főleg a németajkú lakosság táplál kommunisztikus érzelmeket.

A megye parasztságának mozgalmait tartósan sohasem sikerült a kerületi kormányzatnak eltipornia. Alig két hónappal a február 16-i pozitív jelentés után, 1850. április 2-án Geringer azt volt kénytelen jelenteni Bach belügyminiszternek, hogy vannak olyanok, akik ártani akarnak és nehézségeket támasztanak a kormányzatnak. Ezek az elemek — hangoztatja a hangulatjelentés — a falusi népet ártalmas tevékenységre biztatják. Ilyen mozgalmaktól a soproni kerület sem mentes, fejeződik be a jelentés.

Feltehetően az első brennbergi bányászsztrájk eseményeit tárja elénk egy 1851. március 22-én keltezett jelentés. Ebben a jelentésben a soproni városi rendőrkapitány értesíti a kerületi főispánt, hogy a brennbergbányai bányászok megtagadták a munkát és sztrájkba léptek. A városi rendőrkapitány az ügyben személyesen folytatta a vizsgálatot és a következőket állapította meg.

A brennbergbányai Lewisch kocsmában József napkor több bányász tartotta névnapját. A bányászok egy ideig jókedvűen mulatoztak, rendszeren szórakoztak. Később azonban rendbontásra került sor. A szórakozás közben az egyik bányász, Fára József kissé megfélemedkezve magáról, felállt az asztalra, poharakat tört el és hangoskodott. A rendőri jelentés nem tesz említést arról, hogy a „hangoskodás” alatt milyen megnyilatkozások hangzottak el. A kocsmáros értesítette az ott folyó mulatozásról a bányagondnokságot, ahonnan csakhamar előkerült egy mérnök, aki elvitte magával Fára Józsefet a bányagondnokságra és ott megkötözte. A bányászok nem helyeselték a mérnök tettét, szolidaritást vállaltak bányász-társukkal. Hamarosan csoportba verődtek a bányagondnokság irodája előtt, és követelték Fára József szabadon bocsátását. A tömeg egyre nagyobb és hangosabb lett. A mérnök a fenyegető tömegtől megijedt és kiengedte ugyan Fárát, de értesítette a csendőrséget, kérte segítségüket a tömeg ellen. A csendőrök eleget tettek a mérnök kérésének, kivonultak és letartóztattak négy bányászt. Ezzel akarták elejét venni a további megmozdulásoknak. Csakhogy éppen az ellenkezőjét érték el vele. A tömeg nem csilla-

podott, sőt másnap is folytatódta a tüntetések. A munkások egy része távol maradt munkahelyétől is. A csendőrség erre a sztrájkolók vezetőit is letartóztatta. A letartóztatott Maresch Ferencet, Baumann Ferencet és Skaupy Józsefet beszállították Sopronba és átadták a városi kapitányságnak. A városi rendőrkapitányságnak, a csendőrségnek és a bányagondnokságnak csak estére sikerült a rendet helyreállítania és a bányászokat a munka felvételére rábírní.

Ez az első brennbergbányai bányászsztrájk — vagy legalábbis a legrégebbi, melyről eddig tudomásunk van, a soproni helytörténeti kutatás eddig még erről sem emlékezett meg — ugyan nem gazdasági vagy politikai követelések születte, mégis nagy jelentőséget kell neki tulajdonítanunk. Mindenekelőtt azért, mert feltehetően az első kollektív megmozdulása volt a brennbergi bányászoknak, valamint azért is, mert ez a megmozdulás azt is mutatta, hogy a brennbergbányai bányászok már több mint egy évszázaddal ezelőtt tudatában voltak annak, hogy követeléseik csak úgy valósulhatnak meg, ha egységes és határozott álláspontot alakítanak, ki Végül azért is nagy jelentőségű volt, mert mintegy előfutára lett a későbbi politikai jellegű sztrájkmozgalmaknak.

A bányászok megmozdulása után alig másfél évvel már kimondottan politikai jellegű ügygel találja szemben magát a soproni rendőrigazgatóság. Az ügy szereplője munkás. 1851. augusztus 25-én a soproni rendőrigazgatóság jelentette a helytartóságnak, hogy letartóztatták Hofbauer Sebestyén bécsi születésű, 26 éves kőművessegédet, mert az egyik kocsmában félig ittas állapotban kommunisztikus izgató beszédet tartott. A rendőrigazgatóság nyomozást rendelt el Hofbauer ügyében és megállapította, hogy tagja volt a munkástársulatoknak és „nagyon veszedelmes elvei” voltak.

A parasztmozgalmak mellett egyre inkább előtérbe kerülnek az úgynevezett kommunisztikus tanok hirdetőinek „bűnügyei”. Sopronban és Sopron vármegyében tömeges mozgalmakkal ebben az időszakban még seholsem találkozunk, kisebb csoportok azonban már tevékenykednek és nem hatástalanul. A magok, melyeket elhintenek, városunkban és a

vármegyében is termékeny talajra hullanak. A csoportok ténykedésére felfigyel a rendőrigazgatóság is. Egyre több jelenteni valója akad felettesei számára. Van azonban jelenteni valója a csendőrségnek, a kerületi főispánnak, a helytartósági osztály vezetőjének, a kerületi pénzügyigazgatóságnak és a katonaságnak is.

1853. április 6-án a soproni kerületi főispán azt jelentette a kormányzóságnak, hogy a soproni kerület területén a csendőrség letartóztatta Kovács Józsefet, akit ezt megelőzően már büntettek egyszer vallásos tévtanok terjesztése miatt. Kovács letartóztatása akkor történt, amikor éppen titkos összejövetelt tartottak. A jelentés szerint Kovácsnak és társainak „üzelmelmei” kommunisztikus irányzatok elterjesztését célozták, és szoros összeköttetésben álltak a politikai felforgatók törekvéseivel. A nyomozás megállapításai szerint a csoport strassburgi forradalmárokkal állt szoros összeköttetésben, sőt maga a mozgalom is innen indult ki. A szekta a soproni kerületen kívül is elterjedhetett, mert utasítás ment a hivatalos rendőri és csendőri szerveknek, hogy nyomozzák ki a szekta tagjait, tartóztassák le őket, az iratokat pedig foglalják le. A kormányzóság az egész országra kiterjedő nyomozást rendelt el a soproni kerületi főispán jelentése után.

1853-as év végi és 1854-es év eleji jelentések és a magyarországi kormányzóság rendőri osztályának iktatókönyvi bejegyzései is arról tanúskodnak, hogy az országban titkos egyesületek, ún. „talléregyletek” működtek a munkásság és a cipészlegények között.

A soproni rendőrigazgatóság 1854. január 10-i napijelentéséből arról szerezhetünk tudomást, hogy január 9-én 12 cipészlegényt tartóztattak le, mert „testvériségi összejövetelt” (talléregylet összejövetele) tartottak. A letartóztatottakat átadták a kerületi katonai parancsnokságnak, a kormányzóság pedig az ügyben január 14-én rendeletet intézett a soproni kerületi katonai parancsnoksághoz.

Érdekes a következő jelentés is. 1854-ben a soproni rendőrigazgatóság egy keltezetlen január és február havi hangulatjelentésben arról számol be, hogy a

munkásság nyomora egyre nagyobb méreteket ölt. Ír arról és elismeri, hogy a közlekedési háborús események kedveznek a „forradalmi pártnak”. A rendőrigazgatóság azonban ennek tüntetéseitől nem félt. Ugy gondolta, hogy a rendet a rendőrség még abban az esetben is fenn tudná tartani a csendőrséggel karöltve, ha a városból valamilyen oknál fogva a katonaságot ki kellene vonni. Ha tüntetések lennének — véli a rendőrigazgató —, ezek nem a rendzavarás szempontjából volnának veszélyesek — és számunkra a következő megállapítás rendkívül érdekes —, hanem a munkásság izgatottsága adna aggodalomra okot, amely izgatottságot a szörnyű áremelkedésre és az ipar pangására vezet vissza a jelentés. A rendőrigazgatóság minden jel szerint jobban ismerte a munkásság erejét mint bárki más. Ezért — és nem valamiféle humanizmusból vagy a munkások iránt érzett gondoskodástól indítva — javaslatot tett az árak szabályozására és a gabonauzsora megszüntetésére. A rendőrigazgatóság azt is nagyon jól látta, hogy a város vezetősége semmit sem tesz a munkásság nyomorának enyhítésére, ezért a tüntetések és rendzavarások elkerülése céljából jótékonyági gyűjtést is indított, sőt inségkonyhát állított fel, melyet a mezei munkák megindulásáig szándékoztak fenntartani.

A soproni rendőrigazgatóságnak azonban más gondjai is akadtak. 1854. december 31-i jelentésében arról számol be, hogy a tulajdon elleni merényletek nagyon megsaporodtak. Jól látja az okokat is. Ezeknek okát — írja a rendőrigazgatóság — részben abban kell keresni, hogy a soproni kerületben nem kielégítőek a kereseti lehetőségek. A terménykereskedelmen kívül a kereskedés jelentéktelen, az ipar sem számottevő, a bányászatnak is csak nyomait lehet megtalálni. Az állattenyésztés teljes egészében a földbirtokosok kezében van, ezek pedig nagyon rosszul fizetnek. Egyszerű emberek lopásra kényszerülnek vagy legjobb esetben arra, hogy idegen területen legeltessenek, vagy hogy erdei kihágásokat kövessenek el stb.

Ilyen viszonyok között nem csodálkozhatott a rendőrigazgató, amikor ugyancsak 1854-ben egy kisebb csoportot szállítottak Tapolcáról Sopronba, „Akik a

nyílt kommunizmust hirdették". Miután Sopronban kitöltötték büntetésüket viszszerültek Tapolcára, ahol azonban tovább folytatták „üzelmeiket". A csoport vezetője Bakody János volt, akiről egy jelentés megállapította, hogy elveit nem adta fel a soproni börtönben sem, sőt még ott is igyekezett híveket szerezni eszméinek, főleg a kézművesek és asszonyok köréből.

A soproni helytartósági osztály vezetője, báró Ambrózy Lajos 1858. április 3-án kelt egyik jelentésében, melyet a kormányzásnak készített, azt állítja, hogy a nemesség fél a forradalomtól, az alsóbb néprétegek pedig fogékonyak a szocialista tanok iránt. Részletesen beszámol arról, hogy az 1855—1857-es években a soproni kerületben 127 felségsértési ügy fordult elő. „In den unteren Volksschichten — írja Ambrózy szószereint — sind wohl wie es sich von selbst versteht, mehr demokratische Elemente, und demnach mehr Empfänglichkeit... für sozialistische kommunistische Lehren, welche in der heutigen Zeit allein eine auch ephemäre traurige Aussicht des Erfolges haben können". (Munkások és Parasztok mozgalmai Magyarországon 1849—1867. Iratok. Összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp. 1959. Akad. K. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6. 167—168. p.)

A soproni Országos Kerületi Pénzügyigazgatóság 1860. október 4-én másolatban továbbította a helytartóság elnökének Wolff pénzügyőri biztos jelentését, melyet az a nagykanizsai kerületi pénzügyigazgatóságnak küldött. Ebben a jelentésben annak szerzője kormányellenes forradalmi hangulatról ír. Hangsúlyozza, hogy a lakosság hangulata forrongó. Kis részletet érdemes szó szerint idézni: „Die politische Stimmung der Bevölkerung hat bereits einen bedeutend aufgeregten Charakter angenommen. ... Die revolutionäre Partei, bestehend aus Demokraten und Republikanern. ... tut Alles nur denkbar Mögliche um bei den verschiedenen Parteien Hass gegen das allerhöchste Kaiserhaus zu erregen". (Legutóbb idézett mű. 258—259. p.)

Mint látható, az egyéni és kisebb csoportos akciók, szervezkedések 1860-ban a soproni kerület területén is átcsapnak

kimondottan céltudatos, forradalmi szervezkedésbe. Gyakoriak lesznek a nyilvános tüntetések, nemzeti zászlókat és nemzeti jelszavakat lehet találni egyre több helyen. Ezeket a hatóságok ugyan eltávolítják, de az értelmi szerzők ellen nem mernek már erélyesen szembeszegülni. Az ellenállások különféle formái fejlődnek ki. A soproni Országos Kerületi Pénzügyigazgatóság az említett októberi jelentéséhez egy másikat is mellékel, melyben azt írja, hogy az adó behajtására alkalmazott kényszereszközök eredménytelenek maradnak, mert az árverésre bocsátott tárgyakat nem veszi meg senki.

1861. november 5-én gróf Pálffy Móric altábornagyot nevezték ki Magyarország helytartójává. A megélenkült munkás-, paraszt- és nemzeti mozgalmak elfojtása céljából ugyancsak ezen a napon állították fel a katonai törvényszékeket. Az intézkedések az egész országban mély benyomást tettek. Pálffy kötelességévé tették, hogy mindazokat az egyéneket vagy csoportokat, akik egy esetleges rendszerellenes politikai mozgalomnak vezetői lehetnének vagy azokat, akikről feltételezhető, hogy a kormánnyal szembenállnak, lázításra, forradalomra vagy rendezavarásra bujtogatnak, tartóztassa le, és dugja valamelyik erődbe. A rendkívül szigorú rendelkezések nem vezettek azonban a kívánt eredményre. A soproni városi tanács a katonai törvényszékekre vonatkozó hirdetményt november 12-én jelentette meg a város utcáin. Cihlarz soproni rendőrigazgató egyik jelentéséből kitűnik, hogy a falragaszokból még aznap éjjel ismeretlen tettesek hármat leszakítottak.

Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg elrendelték azt is, hogy a kerületek katonai parancsnokai küldjenek kimutatást azokról a polgári személyekről, akik ellen katonai bíróságok bünyügyi vizsgálatot folytattak vagy folytatnak. A kimutatás szerint ilyen vizsgálat csak szabólegény, kőműveslegény, mészároslegény, kötélverőlegény, napszámos stb. ellen indult. Sopronban Huszty Dániel erdőőr ellen indítottak ilyen bünyügyi vizsgálatot.

Az 1861-es esztendő sok intézkedést kívánt a soproni kerület rendőri, csendőri és katonai hatóságaitól. Intézkedést

kellett foganatosítani annak érdekében is, hogy a soproni kerületben állomásozó katonaság számát emeljék, mert a kerületben egyre több összeütközés történt a lakosok és a pénzügyőrök között. Az összeütközésekhez p. o. olyan okok vezettek, hogy a pénzügyőrök el akarták kobozni a lakosok tulajdonában lévő dohányt.

1861-ben a lakosság politikai hangulata csak romlott. Ezt támasztja alá Cihlarz soproni rendőrigazgató 1862. január 3-án küldött jelentése, melyben beszámol a helytartónak az elmúlt negyedévben észlelt politikai közhangulatról. Ebben leírja, hogy a feltűnés nélkül folytatott agitáció ellen a katonai törvényszékek sem tudnak tenni semmit, a megyei kormányzók és a politikai tisztviselők pedig nem is mernek erőlesen fellépni az ilyen agitátorokkal szemben, mert attól félnek, hogy lehetetlenné teszik magukat a jövőre. Cihlarz azt javasolja, hogy a megyei kormányzók mellé állítsanak független rendőri szerveket, melyek mintegy államvédelmi és közbiztonsági szerepet töltenének be a tisztviselők mellett. Ez azért is jó volna, mert így ezek vehetnék át részben, a tisztviselőkre háruló népszerűlen feladatokat. A népszerűtlen feladatokon nyilván a rendőri intézkedéseket értette Cihlarz. A továbbiakban a rendőrigazgató arról panaszkodik, hogy a törvényhatóságok biztonsági szervei nem képesek már ellátni feladataikat. A rendőrség és a csendőrség működése teljesen hatástalan, mert a nemzeti ellenállás megbénítja azokat. Az állambiztonsági feladatok óriásiak, mert állandó jelleggel folyik a forradalmi izgatás és készülődés. „Diese Gebrechen und Folgen — írja Cihlarz rendőrigazgató — treten besonders in den grösseren Städten und auf den lebhafteren Handelsplätzen, diesen Ansammlungsplätzen des Proletariats und arbeitsscheuen Gesindels in beunruhigender Weise zu Tage... (Legutóbb idézett mű. 352. p.) Ha nem történik intézkedés — folytatja Cihlarz — eljön majd az az idő, amikor az alsóbb néprétegek ellenállása a politikai törekvésekkel szemben az állandó agitáció hatására oda fog vezetni, hogy nyíltan megkísérlik a fennálló rendet megváltoztatni. Meg kell állapítanunk,

hogy Cihlarz rendőrigazgató meglátásai nem voltak rosszak.

A soproni rendőrigazgató egy másik jelentése olyan esetről számol be, amely jellemzően mutatja a parasztság hangulatát 1861-ben Sopron vármegyében. Az eset ezen túlmenően azért is érdekes, mert tipikus példáját adja a parasztság akkori gépellenes lázadásának is.

1861 végén a kapuvári Esterházy uradalom bérlője húszezer forintért angol gőzgépet vásárolt. A gépet a falun keresztül szállították az uradalomba. Amikor a gép a falun keresztülment, két parasztház és egy gazdasági épület kigyulladt. A parasztok azt gondolták, hogy a tüzet a gépből kipattanó szikra okozta. A parasztházak leégtek. A parasztok hirtelen elkeseredésükben nekirohantak az egyébként sem rokonszenves gépnek, a szerencsétlen gépészt meglicselték, a gépet pedig megkísérelték szétrombolni. A pusztításnak csak a kivezényelt katonaság tudta elejét venni. Kapuvárott akkor éppen egy vadászosztály tartózkodott abból a célból, hogy az adóbehajtást segítse. A gépet azután ökrökkel vontatták a kastélyba. Az ügyben elrendelték a rendőri vizsgálatot, amely később kiderítette, hogy a gőzgépnek semmi szerepe nem volt a parasztházak leégésében, a tűz attól teljesen függetlenül keletkezett az egyik parasztházban.

A katonaság segítségét egyre többször igényelték a hatóságok. Az 1862-es úrbéri perek során az ítélet végrehajtásánál a lakosság sokszor ellenszegült az ítéletnek. Ilyenkor is csak katonai karhatalom igénybevételével lehetett a bírói ítéleteknek érvényt szerezni. Ez történt a Sopron vármegyébe tartozó Horvátzsidány községben is, ahol özv. Esterházy Györgyné grófnő érdekében a magyar udvari kancellár személyes közbelépésének hatására küldtek katonaságot a faluba.

Katonaság kivezénylését határozták el minden olyan esetben is, amikor lázításra vagy tettlegességre került sor bizonyos feladatok végrehajtásánál. A földméréseknél is tudunk ilyen katonai beavatkozásokról, ezek azonban nem Sopron vármegyében történtek. A földmérésekkel kapcsolatban egy más idevágó ügyet tett szóvá keltezés nélküli jelentésében Pechmann Ede ezredes, katasz-

teri előadó. Azt jelentette Bécsbe, hogy a jegyzők a nagyobb birtokosok befolyása alatt lázítják a népet a földmérés ellen.

Azért izgatnak, mert félnek, hogy világgossá válik a sok visszaélés, amit a tagosítások során elkövettek a parasztiok kárára. A kitűzött karókat a lázítás hatására a parasztiok kirángatják és szétrombolják, úgyhogy a földmérők munkája néha lehetetlenné válik. A jelentésnek Sopron vármegyei vonatkozása is van, ugyanis Szil községben is megállapították, hogy helytelenek a tagosítási mérési eredmények. „So wurden bei der Commassation... im Vergleich zur Catastral-Vermessung... in Szill (Oedenburger Distrikt) um 305 Joch zu wenig vermessen” — szól a jelentés Szilre vonatkozó része. (Legutóbb idézett mű. 286. p.)

A munkásság erősödését és szerveztségének mértékét mutatják a következő adatok.

Egy 1862-ből származó kimutatás szerint ebben az évben Sopronban már működött katolikus legényegylet. Sopronban 1806-ban alakult a Kereskedelmi Segéd-ek Betegápoló Egylete, melynek célja a beteg kereskedősegéd-ek ápolása volt. 1829-ben Betegápoló Egylet alakult beteg szolgálók és mesterlegények ápolása céljából. 1863-ban alakult Kismartonban a Katolikus Mesterlegény Egylet.

1863. augusztus 24-i felterjesztésben a soproni városi tanács felterjesztette a helybeli pincérek, kocsmai szolgálók és

marqueurók segélyegyletének alapszabályait a helytartótanácsához. Az a soproni kereskedelmi és iparkamara véleményének meghallgatása után az alapszabályokban különböző változtatások végrehajtását írta elő. A város ezután módosította az alapszabály szövegét. Ennek beküldése után a helytartótanács azonban már elvi észrevételeket is tett és az egylet megalkotása ellen foglalt állást. Arra hívta fel a városi tanácsot, hogy a pincéregylet igyekezzék az illető ipartársulatba beolvasztani. A városi tanács 1864. október 3-i jelentésében azt írta, hogy Sopronban már 1842-ben megalakult az az egyesület, melynek az volt a célja, hogy befizetések alapján olyan összegeket tudjanak előteremteni, amelyekkel betegség vagy halálesetnél segíthessék tagjaikat. Az egyesület alakítását az a körülmény indokolta, hogy a kocsmárosok és kávéfőzők Sopronban nem rendelkeztek céhhel vagy ipartársulattal. Miután ez még most is így van — érvelt a városi tanács — nem lehet az egyesületet az ipartársulatba olvasztani. A helytartótanács, csak miután az alapszabályok szövegében több módosítást írt elő és miután ez a módosítás megtörtént, illetve részben elengedést nyert, 1866. március 13-án adta meg jóváhagyását.

Végül meg kell említenünk, hogy Sopronban 1864-ben Betegápoló Egylet alakult a tekeőrök, pincérek és házi szolgálók részére. Célja a beteg egyleti tagok ápolása volt.

Hiller István

Soproni magánintézetek a XIX. században*

Fényes Elek nagy statisztikai műve „Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben” (II. kiadás, Sopronról 255—293) 1841-ben csak két középiskoláról emlékezik meg: az 1557-ben alapított ev. líceumról (ma Berzsenyi Gimnázium) és a bencés gimnáziumról, amelyet eredetileg a jezsuiták alapítottak 1636-ban (1949-ben megszűnt). Kár, hogy ez utóbbi intézet tanulóinak és tanárainak számát nem tudhatta meg az író, így csak a líceumét közli: 6 tanár és 346 tanuló. Nyilván a bencéseknel is hasonló volt az arány, s mivel a megyében más középiskola nem volt, a számok túlterhelésre vallanak.

Ekkor már csirázott Sopron sokáig harmadiknak ismert középiskolája, a később Széchenyiről elnevezett reáliskola, később az is gimnázium. 1836-ban ugyanis az ev. egyházköziség kétosztályos reáliskolát létesített, példája a kat. egyházköziséget is hasonlóra ösztönözte, a két iskola a város égése alatt egyesítve középiskolává fejlődött 1870-ben.

Az „iskolák városa” tehát ezidőben szűkében volt a középfokú iskoláknak és így érthető, hogy magániskolák szép számmal alakultak, főleg persze lányok számára, hiszen 1870 előtt nem beszélhetünk középfokú lányoktatásról. A nők képzése jóformán megállt az elemi iskolánál, csak a zárdák és magániskolák adtak lehetőséget továbbképzésükre.

1810-ben Michel János sekrestyés a Szt. Mihály templom mellett tartott fenn magániskolát olyan fiúk számára, akik az egyházi szertartásokban (mise, litánia, harangozás, temetés) segítettek; az iskola Michel halálával, 1857-ben megszűnt (SSz 1942, 196. lap).

1822-ben Zerfi hannoveri tanár telepszik le, francia és olasz nyelvórákat ad — olvashatjuk Gamauf Denkmüirdigkeiten című feljegyzéseiben (XVII. kötet, 430 lap).

A Liszt Ferenc Múzeum adattárában hirdetést találunk 1843-ból, melyen Pitroff Anna, akinek képzettségét nem ismerjük, jelenti, hogy zenére és francia nyelvre oktat (SSz 1955. 144. lap).

1845-ben Taussig Ignác nyelveket és irodalmat tanítana „télien át” (olasz, angol, német). A tanács 3947. sz. alatt megadja az engedélyt.

1846-ban Holtzer György és neje Antónia Kőszegről áthoznák jól bevált nőnevelő intézetüket. A tanácsnak nincs ellenvetése (Tanácsjegyzőkönyv. 1794 és 1856. sz. végzés).

1848-ban Schmidt A. „úr” reáliskolát létesítene. A tanács előbb közelebbről akarja megvizsgálni a tervet (Tanácsjegyzőkönyv. 131. sz. végzés).

Egyenes elutasításban talán csak Kohn Sámuelt részesítették, aki magát Pestalozzi tanítványaként mutatta be (SSz 1955. 128. lap).

1829-ben nagy magyarosodási hullám indul el a városban, az utcaneveket magyarul függesztik ki, a város magyar újságra fizet elő stb. Idevágott az ipari tanulók magyar nyelvű oktatása is: Kár Mátyás tanítót bízták meg vele, aki méltán panaszkolt, hogy tankönyv és módszertani ismeretek nélkül milyen nehéz feladatra vállalkozott. Jelentésében megemlíti, hogy a városban számos magánoktató van, ami arra vall, hogy a nyilvános iskolák nem tudják ellátni a feladatukat (SSz 1956. 78. lap).

Mégis, mikor 1846-ban Vajda Mihály magyar és német órákat adna, a tanács előbb képességeiről akar meggyőződni, csak úgy kaphat engedélyt működésre (Tanácsjegyzőkönyv. 1761. sz. végzés).

1849. október 4-én hatóságilag megszüntették a magániskolákat. Hat leányiskolát és négy elemi érintett a rendelet, köztük Michelét is, ugyan ismét megnyithatta iskoláját, majd 1853-ban újra tilalmat kapott, de papi közbenjárásra fenntarthatta egészen haláláig (SSz 1942. 146. lap).

1849 előtt működött már Lenk Vilhelmina leányiskolája is, megszüntetése után 1867-ben újra kezdhetette működését. 1849-ben Boutet-Brüge Károly kért engedélyt, hogy francia nyelviskolát nyithasson (SSz. 1941. 33. lap).

Gilek Jeanetta „Oberlehrerin” magániskolája 1855. szeptember 20-án nyílt meg a Várkerület 50. szám alatt a sóhivatal

* különös tekintettel Csöndes Ferenc idézetére.

mellett. Ebben az iskolában Alpenauné angolt tanít, leánya (zongoraművész) zenét, egyébként 11 tárgyat tanítanak az iskolában, köztük vallást, írást olvasást stb.

1856. január elsején nyílt meg Bauer Alexandrina iskolája a Szt. György utcában, a ma már meg nem lévő, a háború alatt bombasújtott házban „Pensionat und Mädchenschule” címmel.

A hirdetmény részletesen ismerteti a felvétellel kapcsolatos követelményeket, a nevelés módját és a napirendet. Az intézetben használatos nyelv a francia. Az intézet célja, minden érzéket a szép és nemes dolgok számára felébreszteni. A fizikai és erkölcsi jó tulajdonságok teljes elsajátíttatása, jó bánásmóddal a tanulók és szülők bizalmát megnyerni. Az elkövetett hibákat — írja A. Bauer — pl. a szorgalom hiányát, a meg nem tanult feladatok lemásolásával és erkölcsi ráhatással kívánjuk kijavítani.

Az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt című újságban Konstanzia v. Herdliczka 1857-ben Mädchen Lehranstalt-ja számára felvételt hirdet. Az intézet az akkori Bethausgasse No. 42., a mai Templom u. 12. volt. Bővebbet erről az intézetről nem tudunk.

1860 körül Geronnay-Kossow Béla (Adalbert) Authorisierte Katholische Knaben Lehr- und Erziehungsanstalt címen tartott fenn iskolát. A magyar nyelvet is tanították. Egy Pachhofer Rudolf nevű tanítvány bizonyítványai 1865. II. 1-ről megtalálhatók a Liszt Ferenc Múzeumban. Az iskola elemi iskola jellegű volt.

A jelentéktelenebb kisiskolák mellett nagyobbak is létesültek.

A Bach-korszakban a város iskolahálózata tovább fejlődött. 1858-ban megnyílt az ev. tanítóképző, új, korszerű volt akkor az épülete, hatalmas kerttel.

A háztömekegbe építették bele 1357-ben a belvárosi eleminek és reáliskolának otthonául szolgáló épületet a Templom utca végén. Sopron város a dunántúli kerület székvárosa lett, csak Fejér és Esztergom megye nem tartozott nátsáskörébe. Rengeteg tisztviselőt vezényeltek ide, akik nem tudtak magyarul, gyermekeiket túltöltötték a német bencés gimnáziumot és reáliskolát. Katonai központ is lett Sopron. Mindez megérlelte a lí-

ceum egyik tanárának azt a gondolatát, hogy olyan intézetet szervez, amely szintben jóval magasabban áll, mint a magániskolák, tulajdonképpen középiskola legyen, de nevelőintézettel kapcsolatos. Ez a tanár Laehne Frigyes volt.

Laehne intézete Sopronban 1853-ban létesült, s végleg 1918-ban szűnt meg. Működésének áttekintése hosszabb levéltári munkát igényel, az anyag feldolgozása a későbbiekben kiegészítheti ezt a dolgozatot.

Egy másik nagyobb és hosszabb ideig fennálló intézmény Csöndes Ferenc intézete, amely 1866-ban létesült. Érdekes leírást találunk Csöndes első Értesítőjében az egész intézet szervezeti, alakulási és működési körülményeiről.

Alaposan indokolja az intézet létesítésének célját, feladatait, hangsúlyozva a magyar nyelv tanításának fontosságát. Programjában — mely Fischer F.-nél nyomtatott 1866-ban — a következőket írja: „Azon erős meggyőződéstől áthatva, hogy a magyar tanügy s művelődés egyik régi kielégítésre váró kívánalmának teendek eleget, különösen az életem fő feladatául választott hivatásom kellő betöltése iránt érzett benső óhajom teljesülése reményében, serkentve magasálású pártfogók biztató szavai által nyitott meg Sopronban 1867-ik év január 14-én magyar nyelv- és elemi tanintézetemet, mely nagyszágos Rach Salezi Ferenc káptalani prépost s iskola-igazgató ur főfelügyelete alá helyezve, a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanácsnak 1865. évi november hó 14-én 85.983 sz. alatt engedélyezve lőn.

Ha figyelembe vesszük is azon körülményt, hogy a magát magyarnak valló honpolgárnak erkölcsi kötelessége a magyar nyelvet anyanyelvévé tennie; magyar hazánknak jelenleg ismét előtérbe lépő közjogi viszonyai okvetlenül megkívánják, hogy a honi nyelv megtanulására a kevésbé magyarajku vidékeken kellő gond fordíttassék. Már pedig, aki az itteni helyi viszonyokkal ismerős, az tudja, hogy elemi iskoláinkban alig mutatható fel csak középszerű eredmény is a magyar nyelvtanulás tekintetében azért; mert annak megtanulására tárgyhalmaz miatt kevés s így éppen nem elégséges idő jut osztályrészül.

Vállalatom eme részének célja tehát

ni. „Okleveles főtanító lévén 17 éves koromtól fogva, tehát 15 éve foglalkozom a gyakorlati nevelés terén...” Hangsúlyozza, hogy a nevelésben elsődlegesen fontos szerepet játszik a bizalom. Csön-des kiadott értesítvényéből látszik, nem volt könnyű intézetalapító munkája. Ez nyilván azzal is magyarázható, hogy a városban működő Laehne-intézet konkurrens vállalkozás volt.

Az 1871-ben kiadott program német nyelvű volt. Részletes leírást ad az egész intézetről.

Ebből a programból tudjuk meg, hogy az intézet elköltözött a Szentlélek utcából, és „das Institut liegt im schönsten und gesundesten Stadttheile, nahe der inneren Stadt und doch ans freie grenzend. Da des Potschyügels wegen die Stadt in dieser Richtung sich nicht erweitern wird, so ist in sanitärer Beziehung die sehr günstige Lage des Institutes gesichert”: a mai Pócsi utcába került.

Ugy választották ki a helyet, hogy a nevelés céljainak megfeleljen. Ehhez hasonló helyet a városban nem is találni, állapítja meg a program.

Az épület egy egyemeletes, háromszárnyas — a hálósobákat kivéve — gázzal világított korszerű épület, melynek eredeti nagyobb szárnyának első emeletén vannak a hálósobák és egy nevelő lakása. A kisasszonyok, akik a neveltek ruháit kezelik, is itt laknak. A baloldali szárny első emeletén egy 48 □ öl nagyságú terem van 12 ablakkal, mellette egy kisebb terem, mindkettő dolgozó, ill. nappali helyiség, az előbbi egyben vizsgaterem is.

A Pócsi utcai épület nem volt Csön-des tulajdona 1869-ben. Eredetileg két telekből állott, a hetvenes évek elején Csön-des a kert felé két szárnyat épített hozzá.

A nagy kert telke a Papréthez, ill. Schwarz Antal cukorgyáros birtokához tartozott. Erős szintkülönbség van a Pócsi utcai telekhez képest, és így festői kert kialakítására volt alkalmas. 1885-ben Schwartz Antal nevében van a Pócsi utcai ház, a névjegyzékben megjegyezve, hogy fiúiskola.

Az intézetben Csön-desen kívül már hat nevelő lakik és dolgozik, közülük egyesek németek, néhányan magyarok,

akik azonban német nyelven is képesek tanítani. A francia nyelv tanára — kinek anyanyelve francia — nagyszerű német nyelvi kiképzésben is részesült.

A tulajdonos célja volt, hogy nevelői jól képzetek legyenek, példás életmódban intézetében éveken át működjenek. (A tulajdonos célja azonban nem valósult meg.)

Ebben az évben az iskola már 4 normál felső iskolai osztályból és a reál-gimnázium 3 osztályból, tehát 7 évfolyamból áll.

A házi- és napirend kis változással a téli és nyári szemeszterekben megegyezik. A napi munka, tanulás és szabad idő, játék úgy nyer beosztást, hogy megterhelő ne legyen. Vasár- és ünnepnapon közös templomi látogatás és séta van. A sétákat rovar- és növénygyűjtésre is felhasználják. A város környékén számos kirándulási hely van. Minden év pünkösdjén nagyobb kirándulást tesznek olyan magyar és osztrák vidékekre, melyek erre érdemesek. Ezek a kirándulásokon a neveltek és nevelők egyaránt részt vesznek. A kirándulást gyalogosan teszik meg. A menetet kocsik kísérik, hogy az elfáradt és gyengébb tanulókat felvegyék. Az ilyen gyalogtúrák (Fusspartien) mindig a test és szellem megerősödését szolgálják, és cselekvésre, szorgalomra, kitartásra, lelkesedésre ösztönöztek.

A program részletesen leírja a neveltek ételmezését is. Különösen azonban a tisztaságra és rendre ügyelnek, az állandó felügyelet mellett a nevelteket közvetlenül ebéd előtt gondosabban szennyezőre veszik. Télen mindennapos mosakodás, minden hatodik héten fürdés van. Nyáron ezeket a fürdőket az uszodában úszógyakorlatokkal pótolják. „A fehérműt hetenként kétszer, az ágyműt 3 hetenként váltjuk. Az intézetnek orvosa is van, dr. Haubner ur, akitől a szülők minden betegségről azonnal értesítést kapnak, s a betegeket gondos és szeretetteljes ápolásban részesítjük.”

A nevelésről ebben a programban több fontos és egészen korszerű megállapítást tesz Csön-des. A nevelés csak akkor célszerű — írja —, ha a nevelő direkt hatást gyakorol a gyermeki alkotás és munka egészére. Ez azonban csak intézeti neveléssel lehetséges. Az intézeti nevelés hátrányairól is ír. Ezek azonban

rendszerint anyagiakra vezethetők vissza. Fontos, hogy a nevelőintézet minden szükséges eszközzel rendelkezék a neveléshez.

Az intézet családias jellegének kialakítása jó eszköz a rossz viselkedés és a hibák eltávolítása ellen. A nyíltság és nyilvánosság a vezetésben és a foglalkoztatásban a legfontosabb. A hetenként megtartott konferenciákon a nevelők tapasztalait megbeszélik. Fontosnak tartják, hogy egységes eljárások érvényesüljenek (durch gleichförmig consequentes Zusammenwirken allfälligen Mängeln abzuweichen).

Hansúlyozza, hogy olyan módszereket kell alkalmazni a nevelésben, melyek a gyermekek gondolkodásmódjának megfelelnek. Fel kell ismerni, hogy nem minden viselkedést lehet büntetéssel megváltoztatni, hanem a gyermeki gondolkodás nevelésével kell odahatni, hogy a gyermek a rosszról leszokjék, értelmére kell hatni, s tartózkodni a tiltó rendszabályok alkalmazásától. „Aki azonban mindent el akar érni, rendszerint azt is elveszíti, amiye van!” Nem kívánnak tehát irreális követelményeket támasztani.

A játékkal kapcsolatban a téli játékok, szánkózás, korcsolyázás egészséges voltát is hangsúlyozzák. A torna- és fegyvergyakorlatok ugyancsak hozzájárulnak a test erősödéséhez.

Az oktatással kapcsolatban különösen a nyelvek tanulására és tanítására helyeznek nagy súlyt. A francia nyelv tanításáról a következőket írja: ezt a nyelvet úgy tanítjuk, hogy a nevelt írni és olvasni, és a helyes kiejtést is megtanulja, azaz legyen képes praktikus használatban leendő életpályáját ennek segítségével jobban betölteni.

A tantárgyak című fejezetben az egyes tárgyak felsorolása mellett a tananyagot is közli. Érdekes, hogy a katonai gyakorlatok felvételét a tanulmányokba, a katonakötelettel indokolja. Megállapítja, hogy a monarchiában először az ő intézetében van ilyen gyakorlat. Az indokolásban elmondja, hogy ezeket a gyakorlatokat jobban megtanulják az ifjak a fiatalabb korban, és a gyakorlatok hozzájárulnak az edzéshez, a pontosság a rend kialakításához, továbbá a hazaszeretet felébresztése szempontjából is hasznosak. A gyakorlatokat egy honvéd-

hadnagy és négy altiszt (tiszthelyettes) vezeti.

A neveltek felszerelését is kötelezően előírják az intézetben.

Az 1873-ból megmaradt évkönyv „Kurze Nachrichten” címmel meghívót tartalmaz a vizsgákra. Nehéz volt az első hét esztendő, állapítja meg Csöndes, de a nyolcadik év fennállásunk óta meghoz-

Programm

mit Erlaubniß der hochwürdigsten I. I. Statthalterei-Abtheilung am 1. Januar 1896 veröffentlicht

Pensionales und der Mädchenschule der Unterthanen

Vorzutragende Gegenstände:

- 1. Klasse:** Dieser Klasse sind die Schachregeln zu stellen, außerdem ein französischer Spruch (Moral) und die Regeln der französischen Grammatik zu lesen. Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen.
- 2. Klasse:** Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen. Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen.
- 3. Klasse:** Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen. Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen.
- 4. Klasse:** Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen. Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen.
- 5. Klasse:** Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen. Die Schüler sollen die Regeln der französischen Grammatik zu lesen.

Alexandrine Bauer,
ausgegeben in der Erziehungsanstalt am 31. Dec. 1896

ta az eredményt, így megnyugvással és nemes önbizalommal és büszkeséggel nézhetünk vissza a megtett útra. A számos új jelentkező új építkezést is szükségesé tett. Kémiai laboratóriumot is létesítettek. Az iskola már értékes állattani és ásványtani gyűjteménytel is rendelkezik. A gyűjteményt a legkorszerűbb módon csoportosították és katalogizálták. A rajzoktatáshoz számos modell és eszköz áll rendelkezésre. Értékes létszáma

ekkor már 102 főre emelkedett. A tantestület 16 tagból áll, tízen az intézetben laknak.

Az intézetet a miniszter 1873. október 1-től kezdve nyilvános intézetté — azaz nyilvánossággal és államérvényes bizonyítványok kiadási jogával — nyilvánítja és ruházza fel. Több kitüntetés is érte az intézetet, ezeket szó szerint

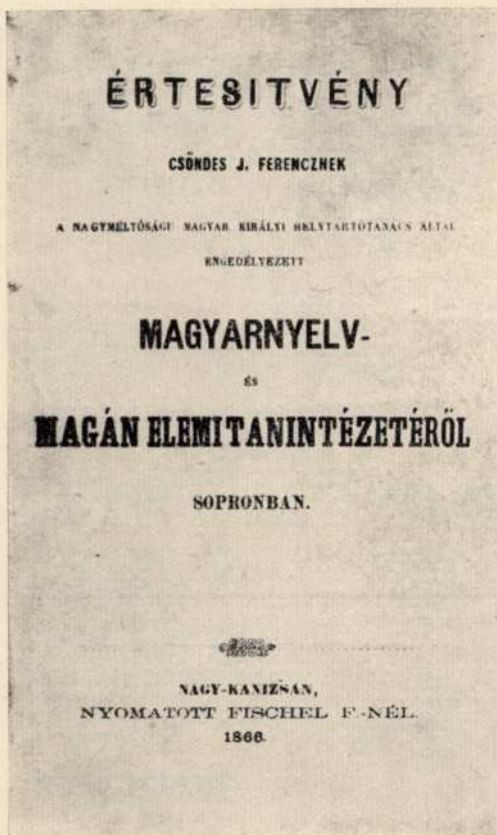
kes támogatással túlélt s megszüntek anyagi gondjai.

Érdekes és fontos, hogy az értesítő közli a tantárgyakat és hozzá három időszakra felosztott tananyagot, sőt a tankönyveket is. A tantárgyakra, ill. tananyagfelosztásra itt részletesen nem kívánunk kitérni.

Az elemi főtanoda ezévi (1875—76) I. osztályának névsorában található a későbbi zeneszerző, Lehár Ferenc neve is. A Fővárosi Lapok 1875. VIII. 15-i száma a Csöndes intézet évi jelentését ismerteti: 11 rendes és 11 bejáró tanára volt, 192 növendék, ebből bennlakó 72. Magyar anyanyelvű 57, német anyanyelvű 45. Megemlíti, hogy Opel Ede, aki Albert szász király felolvasója volt, 291 lapos katalógust írt és adott ki a tanszergyűteményről.)

Az 1878—79. tanévről megjelent évi jelentés bevezetőjében ismerteti Csöndes „Unsere Grundsätze und deren Resultate” címen az intézet nevelőmunkájának lényegét és alapvető elveit. Többek között ezt írja: „Tanulóink bizalmát élvezzük és ez a legfontosabb”. A nevelés nem támaszkodik csupán szabályokra, azok betartására, hanem egyenként legjobban megfelelő metódussal kíván hatni, figyelembe véve a tanuló szellemi képességeit és egyéniségét. Szívélyes bánásmód, a bizalom és felelősségérzet felébresztése mellett. Egészen korszerű elvek, melyekkel kapcsolatban azonban azt is megállapítja, hogy ez a nevelési mód fárasztó, sok kitartást és türelmet igényel, de biztos.

A neveléssel kapcsolatban említést tesz — egy látszólag mellékes, de pedagógiai szempontból mégis fontos kérdésről — a zsebpénzről. Megállapítja: az nem baj, hogy a tanulók zsebpénzt kapnak, hanem az, hogyan kapják? A napokban olvastuk — írja Csöndes — egy pedagógus panaszkodik arról, hogy tanulóinak szülei, a tilalom ellenére gyermekeiknek levélben, fehérnemű között, lábbeliben és még kivájt kenyérben is titokban pénzt küldenek. Ezt azért teszik, mert azt hiszik, hogy a gyermek valamiben mégis csak hiányt szenved. Ez szomorú tény, s örülünk — írja —, hogy a mi intézetünkben ilyenek nem fordulnak elő, mivel mi megengedjük, hogy a szülők zsebpénzt küldjenek, azzal a kikötéssel, hogy ezt bejelentésükkel az igazgatónak. Az igaz-

közli a 10 éves fennálláskor kiadott magyar nyelvű értesítő. Az intézetre az elkövetkező időben nehéz anyagi gondok neheztedek. Állandóan bővülő felszerelése, az építkezés sok pénzt emésztett fel, s mivel a tulajdonos csekély kezdőtőkével alapította, s önerejéből fejleszteni nem tudta — az általános pénzügyi válság okozta nehézségek miatt (1873) kölcsönöket vett fel.

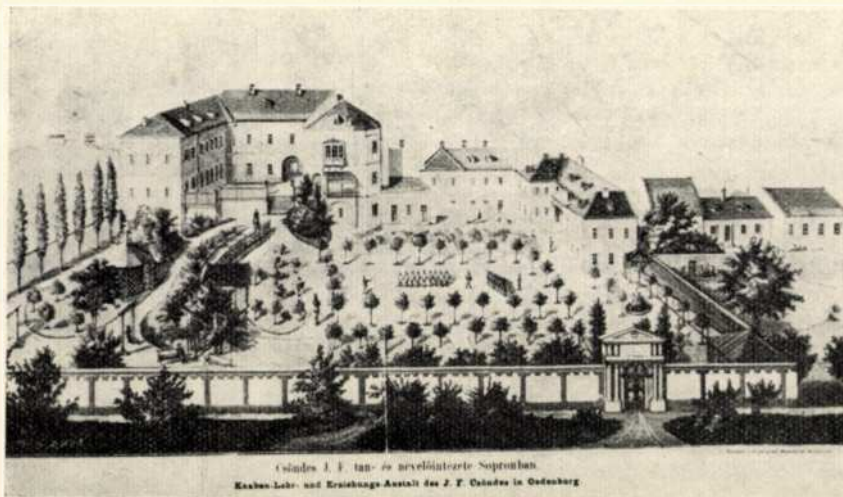
A nehéz esztendőket azonban sok lel-

gató személy szerint dönti el, hogy a tanuló megtarthatja-e a pénzt, vagy át kell adnia megőrzés céljából. A tanuló pénzével egyébként szabadon rendelkezhet. Vásárlásoknál a nevelők elkísérik a gyermekeket. Így tanulnak meg a pénzzel bánni, naplót vezetnek a felhasználásáról, és év végén a maradék pénzt újra visszakapják.

Idegenektől pénzt elfogadni azonban tilos. Ismert dolog — írja továbbá Csöndes —, hogy a gyermeknek az a legkedvesebb, amit maga vásárolhat meg. Ne

ui. egyik vagy másik tanuló ezáltal titkos tettessé nevelődik. Az ilyen növendékek tagadják a kártevést, eltitkolják zsebpénzüket és hazudozók lesznek. A kártevést az intézetben jelenteni kell, és az intézet a károkat helyreállíttatja. Így elkerülük a titkolódzást, az okozott károk nem is jelentősek — a szándékos károkozást nem ismerik az intézetben — a pedagógiai eljárás viszont gyümölcsöző.

Az intézet évkönyvét 1884-ben Mataovszky B. Antal adja ki, miután a tulajdonos az előző évben meghalt (1882.

A Csöndes-intézet látképe a Paprét felől

szenvedjenek tehát ilyen örömben hiányt. Ezért az igazgató minden uzsónakor — a neveltek kora és nagysága szerint — egynéhány krajcárt oszt ki a gyermekek között. Az igazgató által oda-rendelt gyümölcsárús asszonynál a gyermekek maguk vásárolhatják el ezeket a krajcárokat. Sokan a neveltek közül még ezekkel a fillérekkel is takarékoskodtak és átadták megőrzésre az igazgatónak.

Egy másik kérdést is megemlít Csöndes, amivel a gyermekek bizalmát erősíti. Több más intézetben a keletkezett apró károk, pl. ablaktörés, pohár és egyéb edények megrongálódását a tanulók zsebpénzéből fedezik, ill. fizetik meg. Ez Csöndes szerint nem vezet jóra,

szept. 6.). A növendékek száma ebben az évben jelentősen csökkent. Több oka lehetett ennek, részben a tulajdonos halála, részben egy megemlített olyan tő, hogy az intézet az anyagi megsemmisülés határan áll, s hogy anyagi tönkretűtása elkerülhetetlen. Az új igazgató vezetésével viaskodik az intézet „szellemi és anyagi meghalátása” ellen.

Megállapítja, hogy a tanulmányi munka, a fegyelmi helyzet és erkölcsi helyzet az intézetben határozottan jó.

A tanári karban is történtek változások. Ebben a tanévben tettek a tanulók látogatást Bécsben a nemzetközi villamoskiállításán. Ez az értesítő közli az „Általános fegyelmi és rendszabályok”-at is.

A szabályzat minden területre kiterjedő rendszabályokat tartalmaz; viselkedés az intézetben, tanórákon, hiányzások és azok igazolása, tisztaság, öltözködés, a szünetekben való magatartás, távollét, dohányzás, vendéglők és kávéházak meglátogatásának eltiltása, színházak látogatásának szabályozása. „Botot, pálcát s bármilyen jelvényt a tanuló ifjúságnak hordani nem szabad. A tanulók az intézetet elhagyva kötelesek hazamenni. az utcán való bigézés, cigigázás, egyáltalában mindennemű játék szigorúan tiltatik.”

Az 1885—86 tanévet nem a legbiztosabb reménységgel kezdte az intézet. Még a barátok is kételkedtek, hogy átéli-e az intézet a nehéz körülményeket, melyek anyagi vonatkozásban nehezédtek rá. „Csak nagy áldozat árán élte át a sanyaru évet, s életképességét újra bebizonyította ill. egy évvel öregbítette... ennél rosszabb nem jöhet, ennél alább nem szállhatunk” — állapította meg az igazgató.

Max Vilmos, majd Kajaba Lajos az új igazgató. Matavovszkyt, a történetíró-t a minisztérium a soproni kereskedelmi akadémiára nevezi ki tanárnak. Az intézet újra vesztett egy jó munkaerőt.

A névsorban már csak 21 tanuló szerepel, ezek közül is eltávozott tanév közben egy. Sajnos, az intézet további életének alakulásáról nincsenek adataink.

Összefoglalva ki kell emelni, hogy Csöndes törekvései az első magyar nyelvű soproni iskola felállítására érdekében, érdemes és nemes törekvések voltak. Csöndes alapította az első soproni magyar nyelvű hírlapot Sopron címmel. Tanárai részben csak nála, részben más iskolában is tanítottak. Az elsők többnyire tanárjelöltek voltak, és hamar tovább is álltak. Nagy volt a tanárvándorlás.

Neves emberek is tanítottak az intézetben. Az 1875—76-ban működő Fittler Octav esztétikai író volt, később Józsa Menyhért a soproni felsőbb leányiskola tanára, Strompf László egyháztörténész, Farkas Emőd ifjúsági regényíró, Király Béla zeneszerző, rövid ideig működött Hauser Károly soproni festő és Kerner József dómkarnagy, zeneszerző is.

Csőndes intézete az 1892—93-as tanév elején szűnt meg, a telepet Schwarz Antaltól az állam kereskedelmi iskola számára megvette. A tanárok közül Matavovszkyt kívül Szentiványi János is korábban átjött ehhez az intézethez (A soproni Áll. Kereskedelmi Akadémia IX. évi jelentése).

Az intézet épülete ma is áll, korábban kereskedelmi középiskola, ma a Fáy András közgazdasági Technikum mezőgazdasági tagozata.

Hammerl Lajos

Az évszázados soproni tűzoltás

„A leghűségesebb város” címere felett a nem nagyon rokonszenves kétfejű sas terjeszti ki szárnyait, annak emlékére, hogy 1622-ben II. Ferdinánd és neje több hétig élvezték Sopron vendégszeretét. De egy másik madár is gyakran meglepettette szárnyait a város felett: a vörös kakas. Rettenetes tűzvészokról tudósítanak a soproni történelem lapjai a múltból, de biztos, hogy a vörös kakas röpdősése ma már mind ritkább, szerepét felváltotta az ember-konstruálta gépmadár, a tűzcsóva helyett a bomba vette át a gyújtogató szerepét.

Hajdanában a régimódi építkezés volt az óriási tűzvészek oka. Lackner Kristóf egyes kézzel készített rézkarcán megjelenik a város 1610 tájáról való látképe, ahogy Sopron a középkorból belenőtt a barokkba. Úgy látjuk, sok apró, de magas ház zsúfolódott össze. Szalma, nád és ritkán zindely járta a tetőfedésnél, mindegyik jó falat a vörös kakasnak. Csak 1745-ben tiltja meg hivatalosan a város a nád- és szalmatetőt. Csakhogy ennek az üdvös rendelkezésnek útját állta a szegénység: a külváros nem tudott egyszerűen áttérni az új fedési módra, Gamauf történetírónk feljegyzései szerint a belvárosban is csak 1830-ban kaptak rá általánosabban a cseréptetőre. Olyan gazdag háziurakat, mint Esterházy herceg, Erdődy gróf, Festetics gróf, Szentgyörgyi Horváth 1838-ban hivatalosan szólította fel a város, hogy palotájukat cseréppel fedessék, ekkor csak Erdődy gróf válaszolt, hogy eleget tesz a felhívásnak; a mai geofizikai intézet volt az övé a Szent György utcában; úgy látszik később megújították a felhívást, 1844-ben legalábbis a herceg azzal felelt, hogy palotája teteje jókarban van és a cserépfedést nem végezteti el. Mit tehetett mást a tehetetlen városi tanács ily nagyúrral szemben? Odajegyezték a levél alá a mai ad acta elődjét: „Tudományul szolgál”.¹

Persze jóval korábban is nem egy kísérlet jelzi, hogy a tetőben látják a ve-

szedelem egyik fő forrását. 1772-ben Sopronban jelenik meg bizonyos Landgraf könyvecskéje, amely 88 lapon ismerteti egy megelőző módszert: „Habánfedél, avagy egy igen használatos, szalma és agyagból öszveszörkesztetett héjazat nemének leírása”. Ez a könyv lelkesíthette föl a nagynevű Zoller Ferenc soproni órát, hogy az Újteleki kapu és a mai MÁV pályaudvar közt egy háziköt építsen és azt efféle fődélel lássa el, mikor pedig elkészült, gyújtsa is fel. Teljes a siker: a kunyhó nem égett le. A dolognak nagy híre lett. A város értesítette róla a helytartótanácsot, közölt róla tudósítást a Magyar hírmondó, az első magyar nyelvű hírlap.² Említi 1786-ban Korabinszky Mátyás kitünő földrajzi lexikonja a 468. lapon, Schwartner Márton neves statisztikus is 1800 körül. Akkoriban még a kunyhó környékén nem voltak házak, és a városi tanácsban szóba került, nem volna-e jó csőszkunyhónak a háziköt. Hanem Zoller kérte, hogy hagyják még meg, mert sokan jönnek megtekinteni; ebbe belement a tanács, csak azt kötötte ki, hogy le kell zárni, hogy gonosztevőknek búvóhelyévé ne váljon. 1781-ben a város 200 forintot megvette Zollertől, attól fogva nem hallunk róla. 1834-ben egy bécsi utazó az említett lexikon alapján kereste, de senki sem tudott felőle.³

Könnyen kirepült a vörös kakas a nyitott tűzhelyről is. A mai városi nemzedék csak a múzeumban vél láthatni nyitott konyhát, amelynek tűzhelyéről szabadon szállt a hatalmas kürtön át a füst kifelé, maga a kémény is agyaggal tapasztott volt, sőt még egyes helyeken fából készült és belülről tapasztották ki sárral.⁴ De po. Kópházán is megvan még több helyen a nyitott kürtös konyha, de csikótűzhelyet állítottak beléje. A szalonna olvasztása gyakran okozott bajt; szülőfalum, Darufalva, 1840 körül egy asszonynak ilyen tevékenysége folytán égett le. És a soproni kórház 1825-

1 Gamauf: Begebenheiten. XX. kötet. OSZK. Tjk. (Tanácsjegyzőkönyv) 1838. 91. sz. végzés. 1844. 3559. sz. végzés.

2 Fogalmazások jegyzőkönyve. 1780. 272. lap. VI. 28. Magyar Hírmondó 1780. 400. lap. „A szalmának kiálló végei ugyan eiperszelődtek. De a ház héjazatja egészen megmaradt.”

3 Tjk. 1780. 173. lap. 1781. 253. lap.

4 SSz 1937. 231. lap. Dömötör: Fakémények Mihályiban és Kisfaludon.

ben farsang idején szintén kigyulladt, mert fánkot sütöttek, és a szétfröccsenő forró zsírtól lángra kapott az épület. Ha a szél más irányú, leég a fél város. Éppen ezért a város vezetősége évente megvizsgáltatta a kéményeket és tűzhelyeket. Ez időtlen idők óta, ahogy az 1768-as tanácsjegyzőkönyvben olvasható (299. lap), karácsony első napján történt, az ún. 24-esek és a fürmenderek (Vormünde) végezték el.

A középkorban még nem ismerték az ablaküveget, helyette zsíropapírt, fatáblát, vásznat használtak, ezek révén a tűz becsapott a lakásba is, alapos dűlást végezhetett a vörös kakas.

Nagyon ügyeltek arra, hogy a városban ne halmozódjék fel gyűlékony anyag, például tüzelőfa; a 18. században a puskaport boltokban árulták, többször esett kifogás alá egyik másik kereskedő, hogy nem tárolja gondosan a puskaport, végre is a Szent Mihály temető mögött építettek egy tornyot és ott kevésbé rejtegetett veszélyt az áru. 1840-ben felesben javíttatták ezt az építményt a város és a kereskedők. 1859-ben azután lerombolták.⁵

Elképzelhető, hogyha csirájában nem sikerült elfojtani a tűzvészt, akkor nagy volt a veszedelem. Éppen ezért volt nagy szerepe a megelőzésnek. A város jellegzetes épületének, a Tűztoronynak jutott e téren a korai időben jelentős szerep. Méltán nevezték arany őrségnek (goldene Wacht.) A középkorban alacsonyabb volt, mint ma, de akkor is gyűrűként nyitott erkély fogta át a derekát; 1676-ban leégett és 1681-re magasabbra építették fel, a közepe táján szép loggiás erkélyéről be lehetett látni az egész várost és környékét. A tűzország tehát itt tanyázott, mert a loggia felett még szobát is rendeztek be. A mohácsi vész után következő évtizedekből ismeretes a toronyórnek adott utasítás. Tűz esetén húzza meg a torony harangját és a tűzi zászlót arrafelé tűzze ki, amerről a tűz látszik; este a zászlót lámpás pótolta. Óránként köteles volt kürtjével jelezni, hogy helyén van.⁶ Így mivel értenie kellett a zenéhez, a város muzsikális szük-

ségletét is ő látta el szegődöttetett embe-reivel, azaz kimuzsikálta a lakodalmakat és más családi ünnepeket, szolgáltatotta a tánczenét, és a templomokban is emelte az istentisztelet fényét zenéjével. Sajnos, egyaránt állanó volt a panasz a muzsika és az örködés ellen. A toronyzene műsorszámai rövidek voltak, viszont a toronyba mindenféle feslett nőszemélyt és megbízhatatlan elemet vittek fel. 1728-ban leégett a Szent Mihály templom teteje, a toronyőr későn jelezte a tüzet. 1734-ben meg az a panasz, hogy a negyedórákat rendetlenül fújja; erre azt válaszolta a toronyőr, hogy nincs fiatal segédje.⁷

Megvan a Liszt Ferenc Múzeum adattárában a toronyőr működésének szabályzata 1866-ból. Kettőn látták el a szolgálatot, egymást felváltva három-három óránként. A főszolgálaton azt értették, hogy három óráig nemcsak folyton vigyázni kellett, nincs-e valahol tűz, hanem negyedóránként kürtszóval kellett ébrenlétét is jelezni, mégpedig a torony két oldaláról. Éjjel 11 és 12 óra közt pedig kiáltással jelzett. Ha gyanús füstöt észlelt, jelentenie kellett a szomszédos városháza őrségének, melynek két vezetője odasielt a kérdéses helyre. Ha ott tényleg tűz volt, dobszóval jelzik, mire a toronyőr harangozni kezd, és az őrség dobszóval riaszt. Ha a toronyőr tüzet észlel, azonnal kongatja a harangot, segédje pedig szócsóval értesíti az őrséget, hogy dobszóval riassza a lakosságot. Kétös kongatás egy negyedóra hosszát megszakításokkal azt jelenti, hogy a tűz a belvárosban vagy a mai Lenin körúton ütött ki. A hármaskongatás a külső várfalak övezte részekre vonatkozott. Négy, egymás után történő kongatás szól a külső részeknek, az Erzsébet-kertben levő sörház, a MÁV pályaudvar, a farktár, a gázgyár és a kapukon kívül eső egyéb rész tartozik ide. A negyedóra elteltével állandó kongatás jelzi, hogy tart a tűz; ha gyorsított a hangzás, a veszély nő, ha enyhül a tűz, lassabban szól a harang. Ezenkívül még különböző színű zászlóval is jelez a toronyőr; a belvárosra fehér, a külvárosra piros zászló mu-

⁵ Tjk. 1840. 4703. sz. végzés. SSz 1944. 33. lap.

⁶ Sopron sz. kir. város monographiája. II. kötet. 1894. 21–23. lap.

⁷ Tjk. 1728. 312. lap. 1734. 503. lap.

tat, ugyanilyen színű éjjel a kiakasztott lámpás, mindig a tűz irányában. A külső, említett részek számára a zászló és lámpa színe zöld. Ha netán másik helyen is tűz ütne ki, a másodőr kötelessége zászló vagy lámpa kitűzése a megfelelő színekben és a tűz irányában.⁸

Addig, amíg Sopron lakossága nem frissült fel, a régi ősi szokásokat senki nem akarta megbolygatni, de 1867 után megindult a hivatalnokoknak, tanároknak ideözönlése; és a jövevények világosan látták, hogy sok minden elavult a régi dolgokból. Éppen ezért a Sopron c. lap napi hírei közt 1873. május 24-én ez a kis közlemény jelent meg: „Meddig ülsz még földi kin homálya a soproni toronyőr arczán? Mikor fog ő az ő negyed órá r-kint való trombitás szerepe megszűnni? Azt keli hinnünk, hogy e trombitálás büntetés, de mire való is ez, kivált nappal?” Csak hónapok után, augusztus 23-án kapunk feleletet a lap hasábjain Graf János cikkében, aki először ugyan megmagyarázza a fenti szabályzat alapján, mire való a trombitálás, majd átcsap ellenzéki hangba: „Azonban hogy ily ellenőrzés a füleket kevésbé sértő módon is elérhető ne volna, nem merem állítani. Csakhogy tekintve a toronyőr azon udvariasságát, melynél fogva csak nappal trombitál, éjjel pedig „Gelobt sei Jesus Christus”-t kiált — mely kiáltása époly kevésbé „vallásfelekezeti-különöség” mint „magyarajkuságot” árul el — a trombitálás, bár nem épen óhajtott, de mégis célszerűnek tűnik fel.” Később a telefon bevezetésével nyugalomba, illetőleg a múzeumba kerültek a szócsövek és 1900 körül már alig emlékezett valaki a toronyra erre az egykor annyira hangos szerepére.

Már most ha a toronyból jelt adtak, hogy tűz van, mindenki a tűzhöz sietett. Fecskendő a régi időkben nem szerepelt, lajtokban vizet szállítottak az égő házhöz és vödörökben is; minden háznak 1602 óta vödört, létrát, póznára szerelt csákányt kellett tartania, hogy azzal felszerelve siessenek a lakók a tűzhöz, a szomszédos házak tetejét azonnal lebontották, hogy ne terjedhessen tovább a tűz. 1681-ben a céheknek külön is meghagyták,

hogy a tagok számához képest szerezzenek vödört; így a patkoló kovácsok, mivel műhelyük a környéket állandó tűzveszélyben tartotta, úgy döntöttek, hogy nem elégszenek meg a rájuk kirótt hét vödörrel, hanem minden új mester is köteles egy vödört venni és ez alól nem lesz kivétel. A Storno-nazban régente egész sor szalmafonatú vödör volt lát-

Rösch Frigyes

ható a kapualjban, ahogy régente kötelességszerűen függesztették fel; sokra nem mentek velük, de legalább könynyűek voltak. A városnak a bőrvödrei a múzeumba kerültek.

„Mennyi minden függ a jó tűzrendszettől” — sóhajt fel 1680-ban a soproni tűzrendészet írója. A füzetet az 1676-os nagy tűz után nyomatták ki Bécsben. Elmélet és gyakorlat eléggé távol estek egymástól és bizony a barokk körmondatok csavaros ösvényén szinte elszédül az olvasó, anélkül, hogy rátapintana a

⁸ Forrásaink beszélnek valamilyen Feuerlaterneről (tűzi lámpásról), amely Széchenyi György házában, a mai Szent György utca 16-nál függött, és amelyet a szomszéd háztól elválasztó közbe lehet helyezni. Tjk. 1717. M. 232. lap. Mi lehetett?

dolog velejére. A 22 pontban így is jócskán akad jó tanács és előírás. A megelőzés nagy szerepet játszik: a tűzhelyek megvizsgálását negyedévenként kell elvégezni (ezt, mint láttuk egyszeri évi vizsgálatra csökkentették). Éjnek évadján a tűzzel óvatosan kell bánni: tilos éjszaka a mosás vagy sütés végett befűteni, istállóban, csürben, padláson nyílt égőtesttel járkálni, az utcán fáklyával és gyertyával hadonászni. Érdekes pont a dohányzás: olyan helyen tilalmas, ahol könnyen tűz támadhatna. (Meg kell jegyeznünk, hogy még 1840 körül is megmegújuló tanácshatározat, hogy nyílt utcán nem szabad pipázni, és a hatóság a katonaságot is felkérte, hogy tiltsák meg ezt; eléggé hasztalan, mert még a színházban is dohányoztak katonáék.) Nyáron vizet kell a házaknál készenlétben tartani. Éjjel örök virrasszanak és vigyázzanak. Ekkoriban már volt fecskendő is. A belvárosban és a négy külvárosban állandó helyet jelöltek ki a szerelvényeknek. A kutakat is állandóan karban kellett tartani.

A fűzet az egyes céheknek és szabad mesterségeknek is kiosztja szerepét tűz esetére. A legnehezebb feladat a kőműveseknek, ácsoknak, kovácsoknak, kéményseprőknek jutott, mert nekik kellett a veszélyeztetett helyen a tüzet megközelíteni. A szabályzat szerint a polgármester a hat idősebb tanácsossal a városházán marad, míg a városbíró a hat ifjabb tanácsossal a tűz színhelyére siet. Ezt a soproni szabályzatot, német nevén Feuerordnung-ot, 1700-ban, 1748-ban és utoljára 1811-ben, ismét egy nagy tűz után újra kiadták a kor követelményeihez idomítva. Félő, hogy a sok kiadás ellenére sem vált a lakosoknak vérévé a sok szabály, mert sok vád hangzik el egyesek ellen. A kovácsoknál ki is mondják, hogy ha valaki nem jelenik meg ol-tásra és nem tudja kellő okát adni, egy tallért tartozik fizetni. A kapások pedig rendszerint látványosságnak fogták fel a tüzesetet és tétlenül szemlélték.

Az előírások szerint a céhmesternél jelentkeztek az egyes iparosok, azután együttesen siettek a tűzhöz. Ott kiki a nyomtatott szöveg szerint végezte a dol-

gát. A vendéglősöknek, testes emberek lévén, könnyű szerep jutott, a megmen-tett holmit őrizték. Dicstelen volt az üvegesekre és könyvkozikokra bízott kötelesség, a hiányzó mestereket kellett felírniok; később a kártyafestők kapták az iskolai vigyázóknak eme szerepét. Az 1811-es tűzrendészet szerint már sok helyen volt szertár, a városházán, a mai Templom utca Széchenyi tér felé eső végén, a Hátsó kapunál, a Pejachevich-házban és még vagy 10 egyéb helyen.

Vödör és fecskendő persze mit sem jelentett vízhiány esetén. Sopron vízben nem éppen gazdag, hajdanában a Széchenyi tér helyén két, a színház helyén egy tóban gyűjtötték a vizet. Próbáltak oltószert is alkalmazni. 1793-ban Anterich Mihály patikus jelentkezett egy Nyström nevű északi feltaláló szerével, amely egy perc alatt eloltotta a hírek szerint a tüzet, de csak a hírek szerint, a tanács megengedte a szer bemutatását, de nincs róla adat, hogy sikere lett volna.⁹ Szívesen vette a város, ha olyan iparos telepedett le, aki értett a szivattyúhoz. 1733-ban egy Schneider Ferenc József nevű mesterről van szó.¹⁰

Gyűjtogatás és gondatlanság egyaránt okozott tüzet Sopron múltjában. A legborzalmasabb tűzvést 1676-ban, amelynek a belváros a Tűztoronnyal, templomokkal, továbbá majdnem az egész külváros áldozatul esett, gesztenyét süítő gyermekek okozták. Az 1808-as tüzet, amely egy hét alatt három ízben tört ki és megemésztette a külváros nagy részét, viszont gyűjtogatás. A közhit szerint a tettesek a franciák megbízottai (A napóleoni háborúk dúltak akkoriban éppen). Kisebb tűznél persze jó volt tudni, kinek a házában ütött ki a tűz; ilyen szerencsétlennek azután kártérítést lehetett a nyakába varrni, 1577-ben a Balfi utca kárvallottai gyanakodtak egy asz-szonyra, mert így sóhajtott fel: „Ki hozta vajon a tüzet a házamba?” Ez elég volt arra, hogy bebörtönözzék. A gondatlanságnak szinte nevetető példáját adta 1596-ban Kály Benedek. Sokszor intették: tartson rendet a házában, hasztalan. Mikor háza égett, alig lehetett felébred-teni, tele hassal aludt.¹¹

9 Tjk. 2085. sz. végzés.

10 Tjk. 1730. Közgyűlési jegyzőkönyv 59. lap. Számadáskönyv. 1733. 1. lap.

11 Sopron sz. kir. város monographiája. II. 1794. 25 és köv. 97. lap.

Tűzoltófecskendő kipróbálása 1869-ben. Hauser Károly festménye
a Liszt Ferenc Múzeumban. Adorján Attila felvétele

1834-ben még egy nagy tűz maradt emlékezetes: a mai belvárosi elemi s környéke égett le. De általában enyhült a vörös kakas állandó támadása. Mind többben térnek át a cserépfedélre és egyre több téglavető létesül. 1836-ban a tanácsban szóba kerül, hogy a vastűzhelyek száma megszorodott, ezzel is csökkent a tűzveszély.¹² 1844-ben a Seltenhofer harangöntőműhely fiatal vezető kezébe jut, megkezdte a tűzoltófecskenők gyártását, nem véletlen, hogy ugyanakkor javasolják a városháznál, hogy hivatásos tűzoltóságot kellene szervezni, azonban ekkor csak addig jutott a dolog, hogy egyetlen tűzoltót alkalmaznak, aki a szivattyúoz is ért. Seltenhofer „Fridrik”-et ez nem búsította, az 1847-es soproni iparkiallításon a katalógus szerint „egy tűz fecskendő, önszivattyu művel 12 akót foglalván” érmet szerez neki. De újít lankadatlanul és 1868 júniusában egy új szivattyújával a Tűztorony loggiájáig fellövi a vizet, miről is Hauser Károly soproni festővel képet is készített.

1863-ban a haladó polgárságiai vérték kezükbe a tűzoltás ügyét. Önkéntes tűzoltó-egyesületet alakítottak, amely testgyakorlattal is párosult. A akkori bürokratikus rendszerből kifolyólag az alapszabályokat csak 1866-ban kapták meg, ettől az évtől számítják hivatalosan az egyesület életét. Kezdetben 60 önkéntes tűzoltóval rendelkezett az egyesület, a tornászok 1921-ben váltak csak ki. Így az Ifjúság terén a tornacsarnok 1867-ben még közös létesítmény. 1868—75 közt még zenekart is alakítottak. Az alapító és évtizedekig parancsnok Rösch Frigyes tanár (†1923) volt, majd szintén évtizedekig parancsnok Zügn Nándor erdőmester. Több mint ezer soproni tett az évek folyamán tűzoltó esküt. A város-majori szertár mindig jobban bővült, 1913-ban felépült ugyanott az új kaszárnya. A város mind több hivatásos tűzoltó

tót alkalmazott, még állandó éjjeli őr-sége is telt.¹³

1891-ben a vízvezeték megalkotása újból enyhítette a tűzveszélyt. A hivatásos tűzoltók az utcák öntözését is vállalták.¹⁴ Sőt a mentőszolgálatot is végezték 1894 óta, megelőzően a kórházi alkalmazottak gondoskodtak a betegek szállításáról, 1865-ben panasz is van rájuk. Három közöttük kapatos, egy meg holtrészeg volt egy alkalommal, és a hordágy szétesett szállítás közben.¹⁵ A tűzoltók első évben 9, 1925-ben már 59 esetben voltak szolgálatban, túlnyomóan dalesetekhez hívták őket, betegszállításra igen ritkán került sor.¹⁶

Amióta az önkéntes tűzoltók a hivatásosokkal áldozatos munkájukat megkezdték, nagyobb tüzeset kevés fordult elő Sopronban, egy-egy gyári tűz, po. a Jakobi szivarkagyár égése 1904 körül, érdemel kiemelését.¹⁷ Viszont 1944—1945-ben ismét nagy szerep jutott a tűzoltásnak. A „Napi működési napló” (jelenleg a városi levéltárban) lakonikus bejegyzései ellenére is háborzongató képet ad a december 6-i hírheft bombázásról. „Bombázás volt, az egész órség tűzoltással, romeltakarítással, műszaki szereléssel elfoglalva, ill. foglalkoztatva.” Így kezdődik a jelentés. A munka éjjel-nappal folyt. Nagy tűz támadt a GYSEV igazgatóság épületén, a Molnár szállóban (a mai Lenin körúton), a Marlovits-telepen a Széna téren. Három ízben szállítottak hullát a derék mentők a temetőbe. A Gazda utcában bombatörlésér támadt, abból kellett egy szerket lovasból kimenteni. Hetedikén oltás mellett főleg hullaszállítás. Nyolcadikán romeltakarítás. Oltás az egyre égő vasúti palotán és a Molnár szállón, mindkettő még 12-én is munkát adott. 10-én bűtorszállítás kibombázott lakásokból, 13-án hullaszállítás. 13-án és 14-én még egyre a Molnár szálló oltása, valószínűleg a hozzácsatla-

12 Tjk. 1834. Számos polgár kíván cserepet. Így a város új téglavetőt épített az eddigi helyett a Schlipperangeron. Tjk. 1836. 4928. sz. végzés. A tűzkár ellen való biztosítás már 1828-ban kezdett terjedni.

13 A Soproni Önkéntes Tűzoltó Egyesület 60 éves történetét (Sopron, 1926, Rábaközi nyomda) megírta Schneider Vilmos (†1927). A továbbiakban ez a könyv volt vezérfonalunk.

14 Az első öntözőkocsi 1865-ben jelent meg a mai Lenin körúton. (Ödenburger Lokalblatt. 151. lap.)

15 U. a. 1865, 360. lap.

16 Schneider i. m. 53/54. lap.

17 Jellemző, hogy a Tanácsköztársaság idején a rövid uralom ellenére is gondot fordítottak a tűzoltásra és a hivatásos tűzoltók számát felemelték. (Schneider i. m. 21. lap.)

kozó kis vegyipari üzem folytán újra és újra feléledt a tűz. Egy kis szünet után 18-án bomba hullott a Löver szálló környékére, másnap Kőhida és a téglagyárak körül. 1944 decemberében 19 légi-riadó tartotta félelemben az első kóstoló után a várost és készítette vigyázatra a tűzoltókat.

1948-ban nagy változás állott be a soproni tűzoltás terén. Az ország berendezkedésének nagy fordulata e téren is megmutatkozott: a hivatalos tűzoltás állami kezelésbe ment át és ennek megfelelően kiteljesedett. A Tűztoronyban még 1955-ig volt aratáskor őrszolgálat, de a telefon elterjedése folytán rá továbbra nem volt szükség. Ügyszintén teljesen elvált

a mentőszolgálat, amely az utolsó időkben névleg tartozott csak össze a tűzoltósággal. Az önkéntes tűzoltók egyesületének szerepe is lejárta, bár az idősebb önkéntesek még ma is meleg barátsággal viselkednek most már állami szolgálatban álló egykori bajtársaik iránt. Nagyobb tüzeset 1945 óta a városban magában nem volt, kisebb tüzet számtalanszor elfojtottak tűzoltóink, sőt többször, leginkább 1965-ben a víz támadása ellen is felsorakoztak az Ikva meglepő áradásai idején. Az országhatáron túl is volt alkalmuk segítségre lenni, és ezzel a maguk részéről is előbbre vitték a két szomszédos ország közeledését...

Csatkai Endre

A soproni Ady Endre Kör rövid életéről

A húszas évek vége táján a Studium Könyvkiadó kiadásában megjelent Magyar Irodalmi Lexikonban a következő lakonikus rövidségű adat található: „Ady Endre Kör, Sopron. Alakult 1926. február végén. Első elnöke Parraghy György hírlapíró.”

E kör megalakulásáról hivatalos feljegyzés, iktatmány nem maradt az utókorra. Ma már alig akad soproni, aki emlékezne, hogy ilyen kör is létezett Sopronban. A tiszavirág-életű egyesülés „működésére” tényleg kár lenne egy nyúl farknyi mondatot is pazarolni. Inkább a megalakulás rugói érdemlik meg a visszaemlékezést, mert ízelítőt adnak az első világháború utáni város ifjúságának beállítottságáról, készülődéseikről, tépelődéseikről — és tündéri naivságukról.

A generációs vita — mint minden háborúvesztes országban — nálunk is fel lángolt. A fiatalok értékelési rendjében az apák nemzedéke megbukott, de ennek nem volt semmiféle gyakorlati következménye. A hatalom, a közélet irányítása változatlanul a rosszul vizsgázottak kezében maradt. Az apák nemzedéke semmit sem tanult a monarchia széthullásából. Világnézetükben, társadalomszemléletükben a századforduló Ferenc József-szagú ideáljait őrizgették. Velük szemben álltak a tanulságok levonására fogékonyabb fiatalok, akiket Ady Endre holtan is bujtogatott új magyarságért vívandó harc vállalására. Ezt a harcot —

akkori beállítottságunk folytán — csak irodalmi síkon tudtuk elképzelni.

A Frankenburg Irodalmi Kör (a továbbiakban FIK) a nepszavazás táján élte ki mindkét generációt is összefogó fénykorát; a bethleni konszolidáció idején már szürkült az öregek mellé a konzervatívizmusba. Mi gyökerében új életformának szerettünk volna medret készíteni — ez pedig nem szerepelt a FIK programjában. Négy alapszabályszerű estjükön a soproni közönség különböző irányzatokat képviselő országos hírű művészekkel ismerkedhetett meg. Nem is ezt az elismerhető ekletikus gyakorlatot kárhoztattuk. A helyi tollforgatók matinékon s kamara-esteken mutatkozhattak be a közönségnek és ezeknek programja vörös posztó volt szemünkben. 1926 első két hónapjában például ilyen tárgyú dolgozatokkal léphettek helyi szerzők a közönség elé: megemlékezés Laky Döméről; méltatás a Zalán futásáról, tanulmány Herczeg Ferenc Híd című drámájáról, egy másik tanulmány az Ellák tragikumáról. A fiatalok pedig a földkérdésről, a hitbizományrendszerről, a tüdőbaj és angolkor veszedelmes terjedéséről, a frankhamisítás politikai s erkölcsi hátteréről szerettek volna nyílt vitákat tartani. Bennünk mélyen megrendített a frank-ügy. Nádossy Imre országos főkapitányt — külföldi felháborodás nyomására — kénytelenek voltak a magyar hatóságok 1926 január első hetében letartóztatni. Az apák generá-

ciója a frankhamisítást hazafias felbuzdulással igyekezett mentegetni. Az ocsmány, rothadó magyar közélet erkölcsi háttere főképp a gondolkodó fiatalokat fojtogatta. Akkori szemléletünkben — ennek bevallása becület dolga — még nem kapott szerepet az osztályharc vagy a termelőviszony kérdése. Alighanem csak ketten voltunk Parragival a fiatalok között, akik sejtettünk valamit e két fogalom tartamáról. Az összeverődött fiatalok — mint később a harmincas években a népi írók — az egész magyarság, az egész magyar nép sorsában gondolkodtak.

Ilyen beállítottsággal jutottunk el első cselekvő vállalkozásunkig. Ez év február 28-án egy fagyos vasárnap délelőtt az Evangélikus Ifjúsági Kör Szentgyörgy utcai fűtetlen helyiségében jöttünk össze. Az új irodalmi csoportosulás szükségességet, célját, programját az akkor már a Sopronvármegyénél (a továbbiakban: SV) újságíróskodó Parragi ismertette. Mint kuriozumot érdemes ismertetni: a Soproni Hírlap (a továbbiakban: SH) későbbi főszerkesztője: Horváth Miklós akkor még mint kezdő újságíró volt jelen és hozzászólásában rámutatott arra, hogy a Parragi által ismertetett célkitűzések a FIK keretén belül nem valósíthatók meg. Abban az időben a SH-ot a hadimilliomos Benkő Géza pénzelte. A lapnak még 1926-ban is volt Ébredő rovata, de irodalompartolásra nem szánt egy sort se. Ezzel magyarázható, hogy Horváth Miklós akkor a lázadó fiatalokkal tartott.

Az egybegyűltek — nem lehettünk húsz főnél többen — télikabátban megválasztották a kör ideiglenes vezetőjét. A SV márc. 2-i számában Parragi számolt be a kör megalakulásáról. (A beszámoló ismerteti a vezetőség teljes névsorát.) A lap akkori főszerkesztője, Süsmeghy Zoltán vitatkozást kedvelő újságíró-teremtés volt, nagy helyet engedélyezett Parragi színes beszámolójának. De engedélyezte a lap márc. 6-i számában Szentimrey Lajosnak: „Adassék e levél az új soproni Ady Endre Társaságnak” című csúfolódó hangnemben megírt megjegyzéseinek megjelenését is. Szentimrey még akkor alacsony funkcióban buzgókodott a FIK-ben és komolyan vette az új konkurrens csoportosulás lehetőségét. Cikkéből kihangzik, hogy körünknek 30 éven felüli tagja nem lehet. Erről a megalakulásról szó sem volt, és

hamis beállításából csak annyi volt az igaz, hogy még véletlenül se keveredett közénk harminc éven felüli. Parragi a SV márc. 7-i számában még visszalőtt Szentimreynek, de ő a márc. 9-i számban pontot tett a vitára. Gyakorlati tere terelte a szót. Őszintén feltárta, hogy milyen anyagi gondjai vannak a FIK-nek, ha estélyt rendez. Bizony, az anyagiakra a fiatalok nem gondoltak. A FIK hatszáz tagjától szedhetett tagdíjat és ezenkívül kapott segélyt a várostól is. Mi arról ábrándoztunk, hogy az induláshoz ötven lelkes tagot tudunk majd verbuválni. Ebben az időben a Kaszinóegyesület nagytermének használati díja esténként 2 millió, a kisterem díja egymillió korona volt fűtés és világítás nélkül. Egy korabeli elszámolásban a kisterem világítási költsége egy estére 400 000 koronával szerepel, 1926-ban a FIK személynként évi 40 000 korona tagdíjat szedett. — Az Ady Endre Kör megválasztott pénztárosa, Preiszner Árpád alias Bütyök a Népkonyhán szolgált fel és e munkájáért ebédet és vacsorát kapott. Ő igen elégedett volt, ha alkalmi megbízásokból és különböző segélyalapokból havonta 40 000 koronát össze tudott kaparni. — Így éltek akkoriban egyetemi hallgatók és más hasonló célszerű fiatalok Sopronban.

Nem is adtunk be alapszabálytervezetet. Emlékezetem szerint a vezetőség hivatalos ülést nem tartott. Baráti beszélgetéseinkben egyre kevesebb szó esett a körrel; két hét múlva már kerültük a témát. Szégyelltük egymás előtt „pillanatnyi” fellángolásunkat, gyerekes naivságunkat, éretlenségünket eláruló nagydobos porondralépésünket. Az a valószínű, hogy valamelyik ügybuzgó teológus — aki az elnök nevét se tudta helyesen közölni — adta le a megalakulás után azon melegeben a hírt az irodalmi lexikon szerkesztőségének.

A lecke, amit kaptunk, mégse volt minden haszon nélkül való. Tapasztalatot szereztünk arról, hogy szándékaink, törekvéseink megvalósítására nem alkalmas a hivatalos egyesületi forma. Lejebb kell csavarnunk a lámpás égőjét, szűkebb körre kell visszahúzódnunk. — Abban az időben nem volt más járható út még a haladni kívánó értelmiségi vagy polgár részére sem.

Molnár József

Két soproni vonatkozású nyomtatvány 1681-ből

II. rész

Lochner János Andrásnak I. Lipót 1681-i soproni bevonulása alkalmából készült iratával szoros kapcsolatban van az unokaöccse, *Pamer Lipót* születését ünneplő 1 lapos nyomtatvány.

A soproni evangélikus gyülekezet történetét tárgyaló terjedelmes, kéziratban maradt művében *Gamauf Teofil* megőrizte számunkra az 1681-i soproni országgyűlés eseményeinek egyik kedves epizódját. Amikor I. Lipót feleségével együtt 1681. május 22-én, pünkösöd előtt csütörtökön megérkezett Sopronba és a Hátsó kapun belépve a Szent György utcán át ünnepélyesen bevonult, Pamer tekintélyes soproni polgár felesége — aki az Előkapu közvetlen közelében fekvő házának ablakából nézte az ünnepi menetet —, fiúgyermeknek adott életet, szinte aboan a percben, amikor az uralkodópár a ház közelében vonult. Ismerősei tanácsára Pamer György azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy vállalja az újszülött gyermek keresztapaságát. A kérést I. Lipót teljesítette, és amikor másnap a gyermeket *Lipót* névre keresztelték, az uralkodót mint keresztapát a keresztelésen *Serpilus János*, a belső tanács tagja és a város egyik országgyűlési követe képviselte. *Gamauf* megemlíti, hogy ebből az alkalomból „egy kis költemény jelent”: ezt a latin költeményt kéziratának okmánytarába fel is vette.²⁹

A költemény nyomtatott eredeti példányát nemrégiben sikerült megtalálni a soproni evangélikus gyülekezet keresztelési anyakönyvében, ahova azt a *Pamer Lipót* keresztelését bevezető lelkész hálékéntként beragasztotta³⁰. Egy lapos, 37,6 x 25 cm nagyságú, Bécsben, Van Ghelen egyetemi tipográfusnál készült aprónyomtatványról van szó, mely rövid címszerű bevezetésben utal az eseményre,

majd a „pünkösdi háromszög”-nek mondott közbeiktatás után közli a költeményt. A költemény alatt a J. C. B. betűk nyilván a költemény, ill. a nyomtatvány szerzőjét rejtik. E betűk könnyűszerrel feloldhatók: *Johannes Conradus Barthius* akkori evangélikus lelkész rejtőzik mögöttük.

A nyomtatvány magyar fordításban következőképpen hangzik:

Pamer Lipót születése:

Lipót öfelségének és [feleségének] Magdolna Terézia Eleonóra öfelségének szerencsés megérkezésekor — május 22-én, éppen Szent Ilonának, az első keresztyén császárnénak napján, amikor már közel volt május 25-e, a Szentlélek ünnepe, érkeztek a Pannóniában fekvő Sopronba —, és majdnem abban a pillanatban, amikor a császár öfelsége felséges feleségével elhaladt a ház mellett, az édesanya pedig a felséges uralkodópárt nézte, akkor hagyta el szerencsésen a fiúgyermek anyja méhét.

A Szentlélek

Öfelsége A Felséges asszony

Ez a pünkösdi háromszög!

Öfelségének és felséges feleségének megérkezését vágyódva szemléli a pannon fiúval terhes anya! A látnivaló után való vágyódás akadályozhatta ugyan a szülési fájdalmakat, de a kisfiú nem tűrhetett már semmilyen haladékot: „Nincs oly csillagzat, melynek fényénél jobbkor születhetnék meg!”, monaja. S az élet küszöbét a csillagzattól megörvendeztetve lépi át. A magas égnél magasabb láng ragyog majd fel és az egész országnak szent szózat jövendöli meg sorsát: Ha az anyaméh sötét fekvőhelyéről előjött szent zálogaid sietnek találkozni a királlyal,

²⁹ *Gamauf Teofil*: Kirchengeschichte, II, 423 k. lap. — Dokumenté, II, 2A. 130b. 540. lap. — *Gamauf*tól vette át a közlést *Payr*: A sopr. egyházközs. tört. 487 és k. lap. — *Csányi* krónikája hallgat erről az epizódról, hogy *Serpilus* felvette-e naplójába, sajnos, már nem állapítható meg. *Gamauf* talán az anyakönyvi bejegyzésből figyelt fel rá, és valószínűleg onnét másolta le a következőkben ismertetett nyomtatványt. V. ö. *Házi J.*: A soproni belváros és háztulajdonosai 1687-ben. SSz 1965. (XIX), 128. lp. — A „Pamer-ház” még jól kivehető a SSz 1955, 1–2. f. 85. lapján közölt képen.

³⁰ Evang. gyűl. ker. akv. IV, f. 31.

üzd el félelmedet, újra éledő Pannónia! Hiszen neked ragyog a háromszög: tiszteld a jóindulattal közelgő felséges világgosságot! Ha mindjárt meg is oszlanak a nyelvek, árássa el Isten lángsugaraival az istenfélő kebleket és tegye azokat erőssé!³¹

A hét disztichonból álló ünnepi költeményt a szerző humanista műveltségében rejlő rutinnal szerkesztette meg. Ezért viseli magán a barokk kor dagályos stílusának jellegzetes bélyegeit. Néhány részletet azonban érdemes belőle külön is megfigyelni.

Az egyenlőszárú háromszög az egyházi szimbolikában a teljesség és tökéletesség jelképe. Pünkösöd pedig mint a Szentlélek kitöltésének ünnepe egyúttal emléke annak, hogy a legkülönbözőbb népek különböző nyelveken beszélő tagjai értették, amit az apostolok az isteni lélektől ihletve szoltak. Így értjük meg a „pünkösdi háromszög” jelentőségét: a szerző azt várja, hogy az uralkodópár is eltelve „pünkösdi lélekkel”, annak bölcsességre, jóindulatú belátásra és megértésre indító erejével rendezze majd a sok háborútól megpróbált ország vitás kérdéseit.

Ugyanezt fejezi ki a következő költemény is. Aki járatos az ókori irodalomban, amelyet a 17. században az iskolázottak mind jól ismertek, az a vers olvasásakor azonnal gondol az egyik leg-

híresebb ókori íróra, *Vergiliusra* és sokat olvasott IV. eclogájára. Ebben Vergilius egy gyermek születésével kapcsolatban prófétai ihlettel hirdeti meg a sok polgárháborúban elgyötört rómaiaknak a várva várt jobb időknek, az új „aranykornak” az elérkezését. Ezt a motívumot vette át Barth ebben a költeményben. A Wesselényi-féle összeesküvést követő évtized uralkodói abszolutizmusa, a protestánsokra lesújtó üldözés, az idegen katonaság garázdálkodása és a kiszarolt szegény lakosság elviselhetetlen nyomora után a soproni országgyűlés összehívása, majd megnyitása kedvező előjelnek számított. A kedvező hangulatot és nagy várakozást elindító uralkodói intézkedést pedig még aláhúzta a költő számára az uralkodópár pünkösöd előtti bevonulásakor bekövetkezett epizód, a kis Pamer Lipót születése, főként pedig, hogy a jezsuita befolyás alatt álló, vakbuzgó katolikusként ismert I. Lipót elvállalta az evangélikus újszülött keresztapaságát. Barth úgy vélte, hogy az újszülöttben, a király által vállalt keresztapaságban és a gyermek szülein keresztül a polgársághoz lehajló uralkodóban találkozhatik jobb jövő előjeleként a király és az ország. Könnyen lehet, hogy ezt a véleményt nemcsak a soproni polgárság, de az országgyűlésre érkezett rendek is vallották. Erre a „találkozásra”, a népé-

31 A nyomtatvány eredeti szövege:

Sub adventu felicissimi / Leopoldi Augusti / et / Magdalenae / Theresiae Eleonorae / Augustae, / Qui XXII. Maji, die S. Helenae primae e Christianis / Augustae, Sacro instante / ad proximum XXV. Maji / Spiritus S. festo / Sempronium Pannoniae ingressi sunt, / et ipso quasi momento, / quo / sacratissimus imperator cum serenissima conjuge / domum praeteribat, / utero matris, dum ipsa Augustos spectat, prolapsi feliciter pueri / Leopoldi Pameri / genesis. Spir. S.

Augustus Augusta

Trigonium
Pentecostale.

Adventum Augusti cupide Augustaeque tuetur
Semproni puero Pannone foeta Parens;
Spectandique ardor partus inhibere dolores,
At nullus poterat Pusio ferre moras:
Nullo nascar, ait, lucente faventius astro,
Vitaetque hoc laetus sidere limen inii.
Promicat excelso mox celsior aethere flamma,
Et toti Regno vox Sacra fata canit:
Si tua de ventris tenebroso excita cubili,
Regis in occursum pignora laeta ruunt;
Pone metus fulgente tibi rediviva trigono
Pannonia, Augustas et cole prona faces;
Sic pia divisus quantumvis pectora linguis
Flammeus irradiet consolidetque Deus.

J. C. B.

Viennae, typis Joann. Van Ghelen, Typograph. Universitat.

hez jóindulattal lehajló uralkodó tisztelőre hív fel a vers. Pünkösdre, ill. a pünkösdi történetre utalva szól a „nyelvek megoszlásáról”, s ezzel a nézetek megoszlására, ellentéteire is céloz. De ezt most nem kell hogy „bábeli nyelvzavar” kövesse, hanem inkább a „pünkösdi háromszög” utalva hívja fel „az újra élő Pannóniát”, azaz Magyarországot, hogy tegye félre félelmét. Ilyen értelemben könyörög a záró disztichonban, hogy Isten árássa el sugaraival és erősítse meg, tegye szilárdá és állhatatossá „az istenfélő kebleket”, tehát mindazokat, akik az országgyűlés felelős tanácskozásait vezetik és azokban részt vesznek, hogy tárgyalásaikkal kimunkálják az ország népének jobb jövőjét.

Befejezésül röviden egy pillantást kell még vetnünk *Pamer Lipót* családjára.

Pamer Lipót atyja, *Pamer György* 1664 táján költözött Kőszegről Sopronba, ahol 1666-ban tette le a polgáresküet. Atyja *Pamer Mihály* kőszegi városbíró és Vas megye iuratus assessora volt és jelentős szerepet játszott Kőszegen a 17. század második felében. 1664. május 6-án Pamer György feleségül vette *Schwarz Pál* soproni polgár, külső tanácsstag és „aulae familiaris” *Anna Zsuzsanna* nevű lányát³². Első felesége révén Pamer György Sopron vezető családaival került rokonságba. Első feleségének halála után, 1674. január 9-én vezette oltárhoz *Lochner János Bernát* leányát, *Anna Rosinát*, Dr. *Lochner János András* hűgát³³. Pamer és Lochner tehát sógorok voltak. Pamer György e második házasságából született Pamer Lipót, akit I. Lipót keresztfiának fogadott. A keresztelési anyakönyv szerint Pamer György a neki adott tanács alapján fordult kérésével I. Lipóthoz. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy ez a biztatás és közvetítő lépés a királyi udvarban Pamer György első feleségének családjából indulhatott ki. A

fent említett Schwarz Pál ugyan nem élt már, amikor leányát Pamer György feleségül vette, de mivel „aulae familiaris” volt, családjának könnyen lehettek kapcsolatai a királyi udvarban.

Pamer György nagycsaládú ember volt. Amikor második feleségével együtt 1700. április 29-én végrendeletet készített,³⁴ nyolc gyermekét sorolta fel, pedig addigra már első házasságából két, a másodiktól pedig egy gyermeke fiatalon elhunyt. Pamer György 1706-ban, felesége pedig 1723-ban halt meg³⁵.

Pamer Lipót jogot tanult, 1699-ben a jénai egyetemet látogatta és mint *iuris utriusque candidatus* 1705-ben kötött házasságot *Hackstock Mária Rosinával*. Elszegényedve 1731-ben halt meg. — Pamer György fiai közül legelőbbre *Pamer György Ferdinand* vitte, aki ugyancsak Jénában tanult jogot, utóbb Sopronban ügyvédi gyakorlatot folytatott és a belső tanácsnak is tagja volt. 1762-ben halt meg. Fia volt az a *Pamer György Ferdinand*, aki *Gottscheddel* volt kapcsolatban, német nyelven írt költeményeket és a 18. századi soproni művelőés egyik érdekes alakja³⁶.

Lochner üdvözlő irata, doktori értekezése és Barth köszöntő verse tanulságos bepillantást engednek az 1681-i országgyűlés kiírását követő felcsillanó várakozásokba és reménységekbe. Az említett nyomtatványokon keresztül élénk tárl az akkori Sopron polgárságának gondolkodásmódja is. Az akkori Sopron evangélikus polgáraitól van szó: ezt világosan kell látnunk. Ez a polgárság erős magyarságtudatról tanúskodik, noha nyelvben német volt. De a magyar gimnáziumot 1657-ben is azért alapította meg, hogy fiai ott magyarul tanuljanak.³⁷ Valószínűleg ennek a gimnáziumnak a neveltje volt Dömötöri is meg Lochner is. Ez a polgárság hazájának és szülővárosának igyekezett szolgálni külföldön is³⁸.

32 Evang. gyűl. ház. akv. II, f. 150 (1664. nr. 26).

33 Evang. gyűl. ház. akv. II, f. 156v (157/1674. nr. 1).

34 Vár. lt. lad. P. fasc. 6. nr. 253.

35 Evang. gyűl. ház. akv. II, f. 227v. és III, f. 113v.

36 A Pamer-családra vonatkozó adatok az evang. gyűlekezet anyakönyveiből: ház. akv. VI, f. 18v. (1705. nr. 21); — ház. akv. IV, f. 43v. — ház. akv. IV, f. 250. — Pamer Lipót és György Ferdinánd jénai tanulmányaira v. ö. *Németh Sámuel*: A soproni liceum tanulójának külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz 1955 (IX), 1–2. füzet, 104. lap. — Flára, ifj. Pammer György Ferdinándra nézve v. ö. *Hammerl Lajos*: Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője, SSz 1962 (XVI), 319 k. lpk.

37 V. ö. *Payr Sándor*: id. h. 397 és k. lpk.

A külföldön tanuló diákok pedig olyan szellemi képzettségre tettek szert, amely a kor színvonalán állott, amellyel hazájuk ügyét tudták védeni³⁹.

Azok a reményeségek, amelyekkel Lochner, valamint vele együtt valószínűleg általában a soproni evangélikus polgárság, de ugyanígy az országgyűlésre érkezett rendek és követek is I. Lipótra tekintettek, nem teljesültek. Naiv volt a reménykedésük? Ha a következő évtizedek eseményeinek szemszögéből nézzük ezt a várakozást, akkor azt nyilván naivnak kell mondanunk, főként, ha azokat a társadalmi és gazdasági erőtényezőket vesszük szemügyre, amelyek az események folyását meghatározták. *Thököly Imre* mindenestre világosabban ismerte fel a körülményeket, amikor nem ment el az országgyűlésre. Viszont Thököly olyan hatalomhoz kötötte az általa kép-

viselt magyarság ügyét, amely akkoriban már erősen meggyengült, és ezért sem hozhatta meg a magyarság sorsában az annyira áhított jobb fordulatot. Azt viszont Lochner és társai jól látták, hogy adott földrajzi, társadalmi és gazdasági helyzetében Sopron csak akkor boldogulhat, ha kiegyezik az uralkodóval és megnyeri jóindulatát. De sem az országhoz, sem a vallásügyhöz, sem a néphez való viszonyában Lipótnál és tanácsosainál nem a jóindulat, nem is a nép akarata és törvényei, hanem a hatalmi érdekek döntöttek. Ezért az országgyűlés sem hozhatott sem társadalmi, sem vallási, sem pedig gazdasági téren olyan törvényeket, amelyek jövőbe mutató megoldásokat létesítettek volna. Ez a körülmény azonban semmit sem kisebbíti az ismertett nyomtatványok tanulságos voltát.

Karner Károly

Frankenburg Adolf gyermekkori lakóhelyei Sopronban

Frankenburg Adolf az 1860-as évek végén tért vissza diákkori városába, Sopronba és itt élt 1881-ig, akkor a fővárosba költözött, ott van végső nyughelye a Kerepesi temetőben. Ismerjük ekkori első lakóházát a Szent György utcában, emléktábla jelzi; ismerjük a lővert, amelyben mint újító lakott, ti. elsőnek költözött ki egész évre a ma Lándzséri út 1. szám alá. Őszinte vallomások című önéletrajzában viszont gyermekkori lakóhelyeiről tájékoztat. Ez a két kötetes munka 1861-ben jelent meg Pesten és főleg a 17. és 52. lap fontos az első kötetben.

Jóllehet szülei falujában, Sopronhorpácson volt iskola, ott a gyermek csupán egy évet diákoskodott. „Hét éves voltam, midőn Sopronba vittek iskolába... Nagyanymhoz adtak... szerettem nála lenni s örömet jártam iskolába.” Valószínűleg anyai nagyanyja lehetett

Grillné. Azonban Thirring Gusztáv háztulajdonosjegyzékében (1941) ez a név nem fordul elő annak a jeléről, hogy a külső falakon belül a Grill családnak nem volt tulajdon lakóháza. A nagyanya 1823 májusában meghalt, ideiglenesen elég rossz helyre került a fiú, a gazdát Fülöpnek nevezi, de azzal, hogy ez költött név. Most Kár tanítóhoz került. Ez a derék nevelő tanított először magyarul a katolikus iskolákban. Valószínűleg szolgálati lakása volt, tán a Szent Mihály utcában. „Később apám egyik régi ismerőséhez, egy hercegi erdőmester özvegyéhez kerültem.” Ezt a házat másik megjegyzés révén ismerjük jól: „Egy óras házában laktunk az úgynevezett vigyázó torony szomszédságában.” A Tűztorony mellett valóban a 7-es számú kétemeletes ház Spurzheim Vilmos óras tulajdona volt. Azt hisszük, hogy az ott nyert benyomások az íróra is hatottak.

38 Ebbe a körbe tartozik az ugyancsak soproni születésű *Rosner Máttyás*, utóbb lépesfalvi, majd ágfalvi lelkész, aki Wittenbergben Sopronról tartotta disszertációját (RMK III, 2129), v. ö. *Németh Sámuel-Csatkai Endre*: Rosner Máttyás, Sopron leírása 1660-ból, SSz 1960 (XIV), 300 és k. lpk.

39 Ide tartozik az ugyancsak soproni származású *Adam Máttyás*, később Eggenberg hercegnő titkára, aki Sopronban 1688-ban halt meg (v. ö. *Házi Jenő*, id. h. 132 lap). 1663-ban Jénában arról a kérdéstről disputált: „*An diversae Religiones in bene constituta Republica tolerandae?*” (v. ö. RMK III, 2204). Már a kérdés, hogy ti. jól igazgatott államszervezetben meg kell-e tűrni a közjó szempontjából több vallásfelekezetest, maga is a későbbi felvilágosodás haladó irányába mutat. — Adam közeli kapcsolatban volt Pamer Györggyel és családjával. Több Pamer-gyerek keresztapja volt.

Frankenburg ugyanis igen szerette a jellegzetes alakokat, helyzeteket szerepeltetni és főleg a romantikus szerelem érdekelt. Az özvegy háziasszony po. sohasem engedett a három tál ételből, soha nem volt több, soha nem kevesebb. Fanny nevű leánya reménytelen szerelmes volt, bele is halt a reménytelen szerelembe, Frankenburg megkoszorúzta a sírját, mielőtt végleg elkerült a soproni iskolából.

A háziúr egy emelettel Frankenburgék felett lakott; az is furcsa egyéniség lehetett a maga módján. A ház ormába egy hatalmas óralapot illesztett haranggal és a negyedórákat oldalt két angyalfigura verte ki. Hangulatos terecske lehetett az valaha a Tűztorony tövében; még a mai idősebb nemzedék láthatta az elrozsdásodott óralapot és a töredékes, elmocskolódott angyalokat; hanem a második háború viharaiban ezek eltűntek, az óramű rég elromlott, hangjára élő ember nem emlékezett már, hát a legutóbbi helyreállításakor a nyomai is eltűntek. Maga az órás, Spurzheim nagyon sokra tartotta ezt az alkotását, 1842-ben kelt végrendeletében tőkét hagyott hátra, hogy annak kamataiból az órát rendbeartsák, meghagyta az örökösöknek, hogy

halála után legalább 20 évig el ne adják a házat, az afféle hitbizományi épület legyen.

A jó öreg nem számított arra, ami történt. Volt neki egy Anna nevű leánya. „Szép és csinos kis teremtség volt ez az óráslány” — írja róla Frankenburg. Mikor mint iskolás fiú az emeletről lefelé haladva elment az órásek lakása mellett, a lányka mindig megsimogatta. De feltűnt másoknak is, a városban csak „a szép órás Nettinek hívták” — írja róla 30 évvel később a már élemedett Frankenburg. Búcsúzkodásakor a temetői jelenet után Nettivel búcsúcsókot váltottak. Nettit valami Kobler Antal vette nőül. Mikor az órás 1843-ban meghalt, lánya már nem élt és két lányunokára maradt a ház. Ezek pár év híján megtartották a nagyapai rendelkezést és csak 1860-ban adták el a házat. Azzal meg is szűrkült a ház története.

Sopronban élénk a kegyelet, számos írónk egykori tartózkodási helyét nemcsak felkutatták, de emléktáblával is megjelölték. Legyen legalábbis ismert Frankenburg gyermekkori lakóhelyei közül az egyetlen, amelyet az önéletrajz adataival alá lehet támasztani.

Káldy Miklós

Az Előkapu 1910 körül. Balról az „órási” ház, előtte a Roth cukrászda ún. szaletlije

CK Mester soproni basszus-pommerének leírása és története

A soproni „Liszt Ferenc” múzeum értékes zenei ritkaságot őriz, egy ún. pommer (bomhartot), amely minden jel szerint a 17. sz. közepe táján készült. A város művelt és kultúra ápoló polgárainak igényét tükrözi, hogy ez a hangszer „nyugatról” (a németes zenekultúrából) Sopronba kerülhetett.

A pommer történetéhez tartozik az a tény, hogy a helyi evangélikus egyházközség tulajdonát képezte. A templomok I. Lipót császár rendeletére történő rekatolizálása miatt 1674-ben épült szegényes faimaházuk¹ az 1676-os óriási tűzvészben teljesen elhamvadt². Az ezt követő nemzetközi pénzgyűjtésből és tárgyi adakozásból — osztrák, német, cseh-morva, svéd, dán és norvég protestánsok, valamint a helyi gyülekezet tagjainak (főnemesek, követei, kereskedők és a nép) áldozatvállalásából³ — 1677-ben fából és kőből újra felépült a templom⁴. Ebben az időszakban juthatott a hangszer Sopronba, hisz a 18. sz.-ban már alig alkalmazták ezt a típust. A fagottok teljes mértékben kiszorították a használatból.

A második fatemplomban — 1677-től — csak egy Waidhofenből (Bajorország) származó kisebb orgona, ún. „positiv” hangszer volt fuvolaváltozatokkal, pedál és nyelvsípek nélkül, s így nagyon rászorult más hangszerek támogatására,⁵ konkrétan a hiányzó basszus nyelvsípra, melynek szerepét kizárólag a pommer és a fagott tölthette be. Új, nagy orgonát csak 1752-ben vett a konvent⁶, tehát feltételezhető, hogy ilyen körülmények között (az egyre tökéletesedő fagott mel-

lett) az elavuló pommert is használták még.

Már 1674-től kezdve találunk olyan felsorolásokat az egyházi számadásokban, melyek szerint hegedűsök, brácsás, fagottisták, nagybögös („Violinisten, Violisten, Fagotisten, Passgeigenspieler stb.”) és a toronyőr trombitásai tartoztak a zenekarhoz;⁷ valamint „1699 aug. 28-án a soproni imaházban a vesperán Richter Nándor császári (bécsi) orgonista négy más császári zenésszel közreműködött (in choro musico), úgymint Sturm fagottistával, Abend és N. János hegedűsökkel és Angermayr tenoristával.”⁸ Ekkoriban (1686-tól) működött itt mint kiváló orgonista és karmester Wohlmut János (1643—1724), akinek „nehéz volt a zenészeket összetoborozni.”⁹ A 17. sz.-i leírások még síposokat, tárogatófúvósokat, schallmey (obca) játékosokat emlegetnek¹⁰, melyek között érthetjük a basszusfúvókat is. Nyilván nemcsak sípoltak és trombitát, kürtöt, harsonát harsoztattak, hanem a nélkülözhetetlen falalaphangszer családtagokkal finomították, egészítették ki hangzataikat. A legvalószínűbb, hogy basszuspommereket már jóval előbb — 1600 körül — kezdtek itt használni, s a játékoskereslet és kínálat szabályozta működtetését a teljes elavulásáig. A mélyebb hangolású pommerek eredete még a 14. századba nyúlik vissza. Ugyanis „1376-ban Jean Lefevre de Ressons a nagy pommereket újdonságnak nevezte.”¹¹

A soproni protestáns egyházi zene valóságos virágkorát élte a 17. sz. elejétől kezdve (persze, már jóval azelőtt, a 15. sz.-ban is kimutatható), s ezt nem ve-

1 Payr Sándor: „A soproni evangélikus egyházközség története” Sopron, 1917; 449. oldal.

2 Payr i. m. 469. oldal.

3 Payr i. m. 47. oldal.

4 Payr i. m. 470. oldal.

5 Payr Sándor: „Wohlmut János orgonista és karmester, Sopron jeles zeneművésze (1643—1724)” Sopron, 1929; 21. oldal.

6 Payr i. m. 21. oldal.

7 Payr S.: „A soproni ev. egyh. tört.” 370. oldal, és Payr: „Wohlmut J. orgonista stb...” 19. oldal.

8 Payr: „Wohlmut J. org. stb...” 21. oldal.

9 Payr i. m. 19. oldal.

10 Payr: „A soproni ev. egyh. tört.” 488, 500, 501. oldal. Valamint Serpillus János kézirata 1681-ből: „Das verwirrite Königr. Ungarn” 305. oldal, és Petz Krönika 334. oldal.

11 Curt Sachs: „The History of Musical Instruments” New York, 1940; 314. oldal.

tette vissza a rekatolizáció kényszerítő ténye sem.¹² A katolikus egyház pompás templomdíszei és ceremóniai helyett kárpótolta az evangélikusokat a gazdagon szervezett, kiváló és jól fizetett zenekar és énekkar alkalmazása az újonnan komponált egyházi énekeik díszesebb használatához.

Szóban forgó hangszerünk végre csak lomtárba kerülhetett, s vagy egy évszázadnyi hanyódás után — mint kallódó régiséget — beadták az evangélikusok az 1867-ben szervezkedő soproni városi múzeumba, ahol 1913-tól kezdve már örök letétként kezelik. Jelenlegi leltári száma: 61.11.1.¹³

A pommert — a fagott 16. sz.-beli megjelenésétől kezdve — egyaránt fagottista is megszólaltathatta, de első látásra szinte tanácstalan egy mai fúvószenész, hogy miképpen bírja szólásra, vagy egyáltalán, hogyan vegye kézbe ezt az idétlen, nagy fadarabot. Csak sok türelemmel és aldozatokat vállaló szakmaszeretettel lehet fokról fokra meghódítani, „kivallatni” a régi zene világának e hírmondóját. Az alábbiakban térjünk rá leírására.

Az embermagasságnál nagyobb instrumentum testének anyaga: sárgás-barnára pácolt és lakkozott ún. habos juharfa (Acer fajta). Szerkezetét három fődarab alkotja:

1. A négy billentyűt és a takaró hordót tartó tölcéséres alsó csőrész;
2. A hat hanglyukkal rendelkező felső csőrész; a belőle kiálló 10 cm hosszú csappal érintkeznek és kapcsolódnak egymással e részek;
3. A felső részbe izesülő, sárgarézből készült „S”-cső. Ennek magasan ívelt formája az eredetiségét, illetve ősiségét jelenti (akárcsak a régi fagottoknál). Az „S”-cső teljes hossza kb. 32,5 cm, belső kónikus kalibere 4—11 mm-ig szélesedik.

A felső csőrész hossza 75 cm, általában 4,5 cm átmérővel, de 6,1 cm-re szélesedik az a vége, ahol az „S”-cső beletorkollik. Ezen a darabon van a kétszer hármas csoportban lévő hat hanglyuk, melyek általában ferdén befűrtak, s egyenként 8, — 9,6 — 10,4 mm szélesek.

A lyukszélek nem kopottak; épek. Kímélve kezeltnek, vagy inkább keveset használnak látszanak. (Ez a tény a korabeli primitív basszusjátékot is tükrözheti.)

Az alsó csőrész hossza 109,5 cm. Ezen egy rézpántokkal összefogott és kissé

A basszuspommer a cikk szerzőjével

hordószerű (fél méter hosszú), díszesen lukasztgatott hengeres faköpeny takarja és védi három további hangnyílását, valamint négy billentyűkarjának legnagyobb részét. (A legmélyebb, negyedik hanglyuk már kívül esik a védőhenger takarásán.) Kerek és ovális billentyűi fejlapjának a széle körös-körül átluggatott, mely lyukakon keresztül van felűzve a takaró felületre egy néhány-ré-

¹² Payr: „Wohlmuth J. org. stb.” 3-4. oldal.

¹³ Csátkai Endre szíves közlése.

teges bőr-féle anyag. Ez takarja be alkalomadtán a hangnyílást. Két billentyűkarjának a lenyomó része — melyet a kisujj kezel — fecskefarokszerűen villás. Leghosszabb billentyűkarja 85 cm hosszú! E csőrésznek az átmérője a vele egybeépült hangtölcsérig fokozatosan, majd innen hirtelen kiszélesedve eléri a 16,5 cm-t, és ezáltal idézi elő a hang végső megformálásához szükséges öblösödést.

Játék közben falhoz, illetve sarokba támaszthatják, vagy megfelelően magas, álló játékosnál e hangszer a tölcsérének egy pontján nyugodott, és ily módon tartotta a saját teljes súlyát.¹⁴ Ezért nem csoda, ha a szakirodalom néha csorba tölcsérű hangszerek képeit közli.¹⁵ E sűrülések elkerülése végett vették körül a tölcsért egyszerűbb vagy díszesebb fém-pánttal, mely egyben esztétikai célt is szolgált. A mi pommerünk tölcsérének peremét is körülöleli egy szép, sárgaréz-ből formázott levélfűző díszítés.

A csatlakozó részeket leszámítva, a hangszer teljes hossza „S”-csővel és nád-dal együtt kb. 220 cm. Kónikus furata a fatestben 5,5 mm széles a kezdeténél az „S”-cső folytatásaként s egyenletesen bővül a hangtölcsér hirtelen kiszélesedéséig. Szerkezeti tartozékait réz rugólapok, billentyűkar-vezető sínek, rész-ögek teszik teljessé. Összes fémalkatrészeit feltehetően — az akkori szokások szerint — más-más iparágak készíthették.¹⁶

A felső csőrész kiszélesedő peremén — az „S”-cső torkolata mellett — örököltette meg kétszeresen is a gyártó mester CK jelű monogramját kézi faragású, domború, csinos kis pajzsokban, melyek tu-

lajdonképpen stilizált barokkos, 6 mm átmérőjű levéalakok. (Milyen kár, hogy személyét és az évszámot teljes homály fűdi!)

Nagy várakozással tekintetem e hangszer megszólaltatása elé, melyet növekvő izgalommal személyesen kíséreltem meg. Az „S”-cső keskenyebbik végének átmérője (kb. 4,5 mm) és a légeszlop hosszának és szélességének ismerete (menzurális viszonyok) meggyőztek arról, hogyha fagottnáddal fúvom meg, akkor nagyjából valószínű és az eredetihez hasonló hangzást fogok kapni. A billentyűk által képezhető legalsó hangok megismeréséről azonban már eleve le kellett mondanom, mivel a billentyűkar-vezető sínek leváltak, a billentyűkarok részben töröttek, a párnák nem takarnak és hiányosak.¹⁷ Azonban a hanglyukak által valómásra tudtam bírni ezt az öreg jószágot. Teljesen befogva és megfújva, majd az elzárt hat nyílás egyenkénti kinyitogatásával megszólalt az Asz,—B,—Cesz,—Desz,—esz,—f,— majd teljesen nyitva a gesz. Tehát egy dor hangsor (la-ti-do-re-mi-fi-szo), avagy egy megtört lyd hangsor (do-re-mi-fi-szo-la-ti). De ami az abszolút hangolását illeti, lehetetlen elképzelni, hogy az alapfogások pl. a Deszmixolid hat „b” szükségletét követnek (desz-esz-f-gesz-asz-b-cesz). Inkább a normál „a” évszázadok alatti lefelé módosuló változása az oka ennek a jelenségnek, s ez alapján egy kisszekund-kisterccel való lefelé módosulást számíthatunk az eredeti hangzáshoz. Persze a hangszer-anyag teljes kiszáradása miatti elváltozások és a kelletnél valamivel kisebb nád (fagottnád) kényszerű alkalmazása is okozhatják e problémát, de tény.

14 Lyndesay G. Langwill edinburghi történész-kutató és fagottista a *The Musical Times* 1938 augusztusi számának 573-ik oldalán írott „A 17 th Century Wood-wind Curiosity” cikkében egy 1679-es rézmetszetet közöl Rosenkron (Nicol) híres nürnbergi pommerjátékosról, kinek hangszere a földön áll. Ugyanezt a metszetet közli Dr. Alexander Buchner is: „Zaniklé drevéné dechové nástroje 16. století” Praha, 1952; 8-ik képtábla. Darvas Gábor: „Évezredek hangszerei” Budapest, 1961; a XXVII. képtáblán közöl egy festményt. Ezen Orlandus Lassus és muzsikuskai között is áll egy pommerjátékos, de tévesen fagottistának van írva. Ez a kép a müncheni városi könyvtárban lévő 16. sz.-i miniatúrával azonos.

15 Pl.: Dr. A. Buchner i. m. 9-ik képtábláján közli a prágai Narodní Múzeum 480 E leltári számú, csonkatölcsérű kontrabasszus-pommerét. Valamint lásd C. Sachs: „Sammlung alter Musikinstrumente bei der staatlichen Hochschule für Musik zu Berlin” Berlin, 1922; a 27-ik képtábláján lévő basszus-pommer, melynek leltári száma: 642.

16 Lásd Luigi Francesco Valdrighi: „II phagotus d'Afranio” című tanulmányának idevonatkozó részét: *Nomocheliurgografia*, Modena, 1884. Valamint Oromszegi Ottó: „Egy elfelejtett hangszerről” *Muzsika*, 1965 március; 40. oldal.

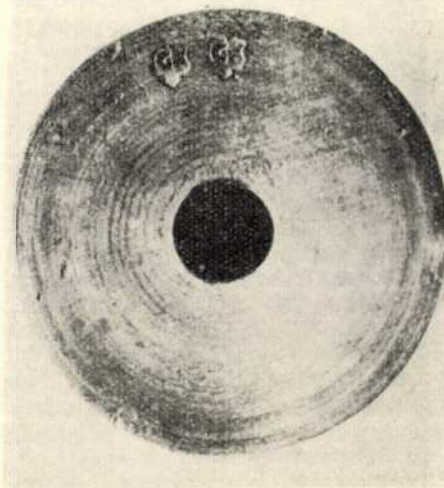
17 A pommer restaurálása után lehet csak megállapítani a legalsó hangját,

hogy a legelső hangja a C körül szól. S ha csak egy fél hang lefelé való eltérés áll fenn az akkori és a mai hangolás között, akkor a fogásrendje és a hangolása majdnem teljesen megegyezik a fagottéval (tehát felfelé G-A-B-c-d-e-f, és lefelé a négy billentyűvel F-E-D-C). Egy kissé hosszabb és szélesebb náddal is mélyebb lenne az intonáció, s teljesen megfelelhetne a fagott hangfekvésének. Michael Praetorius, Curt Sachs és Alexander Buchner is C-ben adja meg a basszus-pommer legmélyebb hangját,¹⁸ de ahány gyártó mester, annyiféle méretű kúpos furat, menzura, hangminőség adódott. Még eddig akárhány basszus és kontrabasszus-pommer leírás, mind eltért egymástól, menzurában és hangterjedelemben egyaránt.¹⁹ Csak a lényegük közös: az alsó regiszterben való alkalmazhatóságuk.

A basszus-pommer rövid kétoktávus hangterjedelme nem jelenthetett végső határt felfelé, hiszen M. Praetorius a 17. sz. elején azt állítja a korabeli fafúvós hangszerekről, hogy azok egy ügyes játékos kezében az átlagosnál több felső hangot is képesek voltak kiadni magukból.²⁰ Ennek mai magyarázata: erősebb ansatz; ismeretlen fogásmódok kikeresése, felfedezése; a hangszeregyedek különböző képességei. Így a mi pommerünkben is ki lehet „préselni” gesz fölött még 3–4–5 hangot.

A várakozáson felül kiábrándított a kapott hangok minősége! A hangnyílások — ferde befúrtságuk ellenére is — nagyon távol esnek egymástól és hamis, rekedtes, éles, egyenlőtlen minőségű kemény hangot adnak; valami olyasfélé, mint amelyet elhasznált náddal egy értéktelen fagott képes. A saját, ezüstözött Mollenhauer 1-es fagott „S”-csővel próbálkozva ugyan valamit javult az intonálás tisztasága és minősége, sőt a hangerő is nőtt, de ezekkel együtt sem elégíthet ki mai zeneti igényeket. A pommer feltalálói és készítői a tudományos és áldozatos megtervezés lehetősége hí-

ján, évszázadok alatt sem találták meg a hangszertest és az „S”-cső méreteinek helyes akusztikai egységét. Így elég vékony, kifejezéstelen, ványadt hangja volt, illetve van ma is. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az idők folyamán a muzsikások és zeneértők egyre kifinomultabbá váló hallása és ízlése mindig jobban és jobban felnagyította e típus konstrukciós hibáit, fogyatékoságait. Minden rokonszenvünket ez a tény homályosítja el kissé, pedig az akkori technikai és akusztikai ismeretek szín-

A basszus-pommer készítőjének monogramja

vonalan nem is lehetett tökéletesebb fúvószerkezeteket előállítani.

A följegyzések, rajzok és festmények szerint állva játszottak rajta. Alacsonyabb játékos csak falhoz vagy valamire támasztva tudta kezelni (akárcsak én magam is). Ezenkívül a hangja terem vagy templomsarokba, kövezetre vagy kórista és zenésztömegekbe ütközött, eldurvítva és lefojtva még azt a szerény hangzását is, amije volt. Rezonálását, a

18 M. Praetorius: „Syntagma musicum” Wolfenbüttel, 1618; 25-ik oldalon lévő regisztertáblázat. — C. Sachs: „The History of Musical Instruments” New York, 1940; 314. oldal. — Dr. A. Buchner i. m. 24. oldal. — Siklós Albert: „Zenei Lexikon” Budapest, 1923.

19 A szakirodalmi források szerint a mi soproni pommerünkkel együtt összesen tíz (basszus és kontrabasszus) darabról van tudomásom.

20 M. Praetorius i. m. 46-ik oldalán a rackettekről, schalmeyekről, pommerekről, fagottokról és a bassanelokról állítja ezt a tulajdonságot.

hang kicsengését nagyban gátolta, deformálta a talajjal való érintkezése. S képzeletünk, hogy milyen nehézségei lehetnek egy kontrabasszus-pommer játékosnak, kinek hangszere kb. 320 cm hosszú volt, és másfél méter magas pódiumra kellett felállnia, hogy elérje az „S”-csövet! A korlátozott nagyságú területen elhelyezkedő orkeszterekbe már be sem férhettek ezek az óriások. Ezenkívül kifogásolható hangminőségük, jellegtelen egyediségük és hamisságuk miatt (szerencsére, személyes tapasztalataimból állíthatom) a barokk kor már be sem fogadta hangszerei közé, zenekaraiba. Jövőjüket megpecsételte a természetes szelekció könyörtelensége.

Mialatt skálákat és egyszerű dallamokat játszottam a soproni pommeren, önkéntelenül is eszembe jutott D. Scarlatti (1685—1757) lesújtó véleménye korának fúvóhangszereiről. Ő azt vallotta, hogy csúnya hangzásuk és hamisságuk miatt egész életművében szinte meg sem próbálkozott fúvósokra komponálni, még zenekari összetételben sem. (Kortársának, Vivaldinak viszont volt hite több tucat koncertot írni 3—4 billentyűs fagottra!) Persze nekünk, kései utódoknak ettől függetlenül igen kedvesek a régi fúvós szerkezetek (így a pommerek is), melyek mindmégannyi fontos állomást jelentenek a fejlődéstörténetben.

Feltételezésem, hogy címado hangszereinkön a tartózsín és kéztartó hiánya, valamint óriási billentyűkarjainak primitív, tökéletlen csatlakozásai nagy manuális technikát nem tettek lehetővé, és zajosan záródtak, működtek, mint manapság az elhanyagolt, kikopott hangszer-billentyűk. Normálkezü játékos izomgörcs veszélye nélkül nemigen játszhatott rajta, mert a szokásosnál távolabb esnek egymástól a hangnyílásai, melyek nagyon szélesek is. E kényelmetlen lehetőségek anatómiai szempontból valószínűleg kiszelektálták leendő játékosait.

Nem felelhet meg a valóságnak az a több helyen közölt elbeszélés, hogy templomi körmeneteken vagy egyéb felvonulásokon a basszus és kontrabasszus-pommer tölcseres végénél — a játékos előtt menve — egy másik személy tartotta a vállán.²¹ Mégpedig azért nem, mert a hagyományos „S”-csőre húzott nád kb. merőlegesen áll a hangszer tengelyére, s ilyen helyzetben sem előre menni, sem a hanglyukakat elérni nem lehet. Tehát a fúvójátékos nem követhette a tárgy személyt, és lépegetés közben egyébként is igen eredménytelen munka egy duplanadás, nagy hangszeren játszani.

Számomra ritka élmény volt, amikor a soproni pommer alaposabb megismerése céljából leszereltem a billentyűit védő és takaró, díszesen lyukasztatott, ún. „hordót” róla. Több évszázados érintetlenségben — pác és máz nélkül — találtam ott a kalapács, véső és fúró elnagyolt, szálkásan maradt produktumát: a nyers felületeket, a hangszer kidolgozatlan középtestére épített billentyűmechanizmust, egy régi műhely kulisszaitkait. Elém tárult magának CK Mesternek a keze nyoma úgy, ahogy még ő hagyta ott vagy három évszázaddal ezelőtt.²² Legérdekesebb és legizgalmasabb pillanataimat e „találkozás” okozta a régmúlttal.

Sajnálatos, hogy e fahangszerek törékeny és hosszúságuknál fogva nem nagyon elrejtendő teste (másokkal egyetemben) nem állhatott ellent ostromoknak, rablőháborúknak, tűzvészeknek, s így majdnem teljesen nyomtalanul elpusztultak (pedig a régi szakirodalom és más források nagy példányszámra engednek következtetni). Mint fennmaradt példányokról: a két berlini, két prágai, egy-egy salzburgi, poznai, lübecki, sondershauseni, middelburgi és a soproni mélyhangolású pommerről van tudomásom. Ez a ritkaság csak növeli az értéküket, valamint az a tény is, hogy ép-

21 Például Dr. Molnár Géza: „Zenetörténet” I. kötet, Budapest, 1911; 154. oldal. Ezt a kitalált mesét az a tény sugallhatta, hogy még néhány évtizeddel ezelőtt is (sőt lehetséges, hogy napjainkban is) a tibetiek és a mongolok körmeneteiken menet közben és társasági viszonylatban használtak olyan kónikus és kb. 320 cm hosszú, ősi, népi, pommerszerű fahangszereket, melyeket kettősével alkalmaztak, és valamiféle mundtűccsel fújtak. A mély pommerek általában helyhez kötöttek, és csak lefelé (földre, kövezetre) támaszthatók. Térzenében és szerenádjátékban közreműködhettek, de körmeneten, felvonuláson — a nehéz teher-cipelés ténye és az eredménytelen zenélés miatt — ez nehezen képzelhető el.

22 A faanyaga annyira jó állapotban van, hogy 300 évesnél nem tartható idősebbnek, és a körülményeket figyelembe véve német (osztrak) vagy cseh protestáns ajándéknak sejtethető.

pen az egyenes hosszban (nem hajlítgatva) való építésükből: alaki, kezelési és minőségi problémáikból kifolyólag jöttek létre már a 16. sz.-ban azok a csavarással, hajlítgatásokkal (de a szükséges csőhossz megtartásával) kisebb helyet foglaló testben elhelyezett „rövidített” hangszerek = Kort Instrumentek²³, mint a sordun, racket, phagotus és a tartölt. Ezek között jelent meg Kortholt néven (kortholt=kurzholz=rövid fa) a még egy fatömbbe U-alakúan kivájt ösfagott is, amelyből mai zenekaraink rendkívül sokoldalú és népszerű hangszere, a fagott fejlődött ki.²⁴

Tagadhatatlan tény, hogy a fagott ma ugyanúgy basszusa az oboacsaládnak, mint annak idején a basszus-pommer volt.²⁵ S hogy végleg szerepet cseréltek, örökre lezárult a fafúvóhangszerek primitív készítésének hosszú korszaka is, melyet a tudományos kísérletezés, megtervezés és az emancipált zenészhivatás

lehetősége által az egyre kiválóbb hangszerek tömeggyártása váltott fel.

A történetirásból és e tanulmányból ugyan nem annyira az derül ki, hogy utolérhetetlen művészi események tanúi voltak a soproniak az evangélikus konvent — akkori igények és lehetőségek szerint egyébként kiváló — zenekarának hallgatása révén, de mivel e helységet elkerülte a török megszállás és pusztítás, így Sopron talán az egyetlen városunk, ahol a kedvező viszonyok folytán sokáig lépést tudtak tartani a külföld hangszerei és hangszeres zenéje fejlődésével. Ennek alapján hazai tekintetben is rendelkezünk — noha elszigetelten — több évszázados, tradicionális zenekultúrával.

Ezért volt értelme bővebben is megemlékezni CK Mester soproni basszus-pommeréről.

Óromszegi Ottó

Wittnyédy István ismeretlen levelei

I. rész

A régi Sopron sok, városának kereteiből országos szerepre nőtt polgára között az elsők között áll *Wittnyédy István*.¹ Három és fél évtizeden keresztül játszott szerepet Sopron város és a megye közéletében. Sopron város magyar jegyzője, országgyűlési követe két ízben is, Sopron megyének pedig főpénztárosa és országgyűlési követe volt. Igaz, volt időszak, mikor a várossal megromlott a viszonya, és azon gondolkodott, hogy Sopronból elköltözik, de végül is maradt, Nezsiderben halt meg, azonban Sopronban temették el.

Ügyvéd volt, aki több főúri család ügyeit intézte. 1649-ben mint özv. Erdődy Bálintné képviselője vett részt az országgyűlésen. Mint a Nádasdyak, Batthyányok, Erdődyek ügyvédje kapcsolatba került Zrínyi Miklóssal, a költővel és hadvezérrel, e korszak legnagyobb magyarjával is. Zrínyivel való kapcsolata emelte a XVII. század második felének magyar politikája vezető emberei közé. Zrínyi bizalmasává avatta és Wittnyédy teljesen magáévá tette politikai eszméit. Mint az országgyűlések köznemesei ellenzékének egyik legnagyobb hatású ve-

²³ Dr. A. Buchner: „Musikinstrumente im Wandel der Zeiten” 1956. PRAG, 35–36. oldal. — M. Praetorius i. m. 46. oldal, és a 26. oldalon lévő regisztertáblázatban. — C. Sachs: „Handbuch der Musikinstrumentenkunde” Leipzig, 1930; II. kiadás, 335–336. oldal.

²⁴ A Kortholt nevet tenor-fagottként először M. Praetorius írja le i. m. X. képtábláján, s ugyanott rajzát is közli a fagottcsalád együttesében.

²⁵ A schalmey család (mint az oboa család őse) hét tagja: exilent — gar klein — schalmey; discant schalmey; alt pommer; tenor pommer (ha csak egy billentyűvel rendelkezett, akkor nicolo, nikolo, niccolo, nikoli-nak hívták); basszet pommer; basszus pommer; kontrabasszus pommer.

¹ Neve Vitnyédi, Wittnyédi alakban fordul elő a szakirodalomban. Ő maga a Wyttniedy alakot használta, ezért írjuk Wittnyédy-nek.

zére és hitének, az ellenreformáció támadásaitól akkor leginkább fenyegetett evangélikus vallásnak is egyik legbuzgobb védője, mindig nagy szerepet vitt a közéletben. Az 1655-ös országgyűlésen Zrínyi nádorságáért agitál és Zrínyi halála után a Wesselényi-féle főúri összeesküvés mozgalmainak is részese.

Történelmi szerepéhez méltó életrajzát még nem írták meg. Payr Sándor és Hörk József életrajza csak vázlatát adja ennek a színes, mozgalmas életpályának, és a rendelkezésre álló forrásokat korántsem merítették ki.² Munkáik megjelenésekor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött Wittnyédy-levelezés két vastkos kézirat kötetnek csak töredékét adhatta ki Fabó András.³ Nem ismerjük azokat a leveleket sem, melyeket a bécsi levéltárak őriznek. A Wesselényi-összeesküvés szereplőinek levelezését a vizsgálat során Bécsbe vitték és csak kis részük, a jelentéktelenek kerültek haza. Ezek leginkább az Országos Levéltár Kamarai Levéltárában találhatóak. Tehát a bécsi anyag megismerése Wittnyédy élete szempontjából (és az összeesküvés történetének részletes megismerése szempontjából is) nagyon fontos lenne. Hiszen a Kamarai Levéltárba csak a vizsgálat és a vád megalkotása szempontjából érdektelen, használhatatlan okmányok, levelek kerültek. Bizonyítja ezt az egyik levélre írt megjegyzés: Inutilia — használhatatlan.

Régi családi levelezések között kutatva egy csomó Wittnyédy-levél akadt a kezembe. Egy részük tartalmuk szerint érdektelen, csupán Wittnyédy széleskörű ügyvédi és közéleti összeköttetéseire vet világot. Hiszen ő a Nádasdyak, Batthyányiak ügyeit intézi. Összeköttetésben áll Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc nádorokkal, Batthyány Ádám főkapitánnyal, Thököly Istvánnal, Petróczy Istvánnal, Zichy Istvánnal, Rottal Jánossal és bizalmasa Zrínyi Miklósnak. Peres ügyek, különböző megbízások intézése töltik meg leveleinek tartalmát. Akad azonban kö-

zöttük személyes jellegű írás is. Az alábbiakban s gyűjtésemben levő leveleket ismertetem, de szó szerint csak a fontosabb részeket közölve, bár az egész nyomdafestéket kívánna.⁴

Időrendbe szedve a leveleket, néhány Batthyányék ügyeivel foglalkozó levél van az élen. Az ügyvéd írta előkelő klienseinek. Ezek között van egy érdekes soproni vonatkozású magánlevél is.

Batthyány Ádámhoz írja 1648. július 24-én a következő levelet: „Hogy az io keresztienségből származott könyörgő irasomal Nagyságodat sok dolgay közt mereszlem busitanom, arrul Nagyságodtul mint Kegyelmes Uramtul bocsanatot varok. Nemis let az magamtul csak, hanem Kupsiczicz Markó Uram hozta elől es ugys mondogta, nem bannia ha ő kegyelmet ezarant megh nevezukis, miuel tudgya ő Kegyelme, Nagyságod ily állapotban könyörületessgre könnyen indul. Ez levelem megh ado io akaro Uram Zakarias Troisel it valo Tanaczbeli iambor emberseges embernek egy fia vagyjon, kit az nehezseg avagy korsagh bant, minden orvosságokat megh probalt az kiknek vegere mehetet, nem szanvan semmy költseget, de iobbulusa nem lehetet, az mint föllülis irtam. Kupsiczicz uram mondogta, Nagyságodnak volna azon nyavalia ellen oly orvossagha, az mellyeknek eckoraig Nagysagvos kegelmes gratiaiabul meltoztatott adni es eltenek vele, bizonossan Isten utan megh szabaddultanak. Nagysagodnak ő Kegyelmevel egyut alazatosan mint Kegyelmes Uramnak könyörgök, kerven az Istenert, könyörgök, kerven az Istenert, könyörülljön ő Kegyelmén, es fian, s közöllie az orvossagot szegeny gyermekkel, had giogullion megh szegeny”.

Az 1650-es évek áldatlan hadi helyzetével függ össze 1650. szeptember 22-én Nádasdy Ferenc megbízásából írott levele, melyben a katonaság zsoldfizetését sürgeti Batthyány Ádám dunántúli főkapitánynál. „az én Kegyelmes Uram ő Nagysága, ugy parancsolta vala... nagy

² Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István. Prot. Szle. 1905. Hörk József: Muzsaj Vitnyédy István. Száz. 1907.

³ Vitnyédy István levelei 1652–1664. Közli Fabó András. Magyar Történelmi Tár, 1871, III–IV. köt.

⁴ OL Batthyány hgi. csal. lt. Missilis, 51. 537. — A levelek szövegét betűhíven közlöm, csak a rövidítéseket oldom fel. Zárójelben közlöm az idegen szavak, kifejezések magyar megfelelőjét. A levelek központozása tőlem van.

szeretettel keriem Nagyságodat, Nagyságod az Vegbeliek fizeteset, ugy mint az őt hot, vetetne fel velek, mert ő Nagysága ugy lattya, hogy az Varmegyek restantiajok (hátrálékuk) be szolgáltatatast csak halogattták egy naprol masra." A behajtás nehezen megy, ezért „Nagyságodtul választ is vár, mivel eő Fölsege kevania tudny s. akaria is ha az őt ho fizetessel ne kessenek az fizető Mesterek, egy kicsin haladokkal leszen, de bizonios abban Nagyságod, hogy ő Nagysága mentül hamareb megh adathassa. Maga ment volna Batthyányhoz,” — írja még, de feleségét „Holt — elevenen”, súlyos betegen találta.

A következő 1650. október 22-én Batthyány Ádámhoz írott levél az 1650-es évek gazdasági helyzetével függ össze. A magyar gazdasági élet kizsákmányolása, Béctől való függővé tétele mind jobban érvényesült. Így a magyar bor kivitelét Bécsbe megfíltották, holott a bécsi kereskedők szívesen vásárolták volna a nyugat-magyarországi jó minőségű borokat. Nádasdy levelét kézbesíti levelében Batthyáynak és ahhoz fűz megjegyzéseket: „Az Nemetek csak nem levonnak az Urunkat az borok föl szabadetasa vegett, ő Nagyságoknak sok levelet iratot mar Battyhyány, Nádasdy s Eszterhas Laszlo Uramek ő Nagyságoknak, de csak propter forman (csak forma szerint) mivel futtyak, de efficiallya (hajtsa végre) hogy constansok (elégettek) legyunk s. ne engedgyek... az Istenert kerem Nagyságodat, senkinek ezarant ne kedvezzen, mert most kezünkön vagyon, es ha most nem tollalylyak el az edictumot (nem kérik el a parancsot) en bizony nem tudom, mikor leszen az, es Urnak ő Nagyságanak válaszul azt adhaty, hogy az Dunan innend valo statusok vegezeset Nagyságod föl nem bonhattia, hanem mivel ő Fölsege azt akaria, ne uigyenek Austriaban magyar bort, ezel csak az ő Fölsege akarattiat effectualliak (teljesítik) ha ő nekik szabad legyen nekünk is szabad.”⁵

Érdekes az 1656. április 9-ről kelt levele; Thököly Istvánnak írta. Az árva-vári nagyrú különböző gazdasági termé-

szetű megbízásokat adott Wittnyédynek. Figyelemre méltó ezek egyike, mert Zrínyi Miklós közvetítésével, itáliai kárpitok szerzéséről ír. „Az karpitok allapattyarul irtam Posonbul Nagyságodnak, hogy Zrínyi Uram ő Nagysága őszue ueszet az olaszal és uele megh nem hozathatia, hanem iria megh Nagyságod menyje vegh, és minemő szineő materiak kivantatnak, s ha lehet külgyön egy kis darabot mustranak, hat het alatt meg hozzak. Az kevant skarlat mas Potolyban vagyon, harom szaz tallier az arra, minden oraban erette küldhet. Nagyságod a karpitok is megh lesznek, csak vegyem első valaszat Nagyságodnak.” A továbbiakban ügyvédi dolgairól számol be Thökölynek.⁶

Ugyancsak Thököly Istvánhoz szól a következő levél; 1658. március 10-én írta. Az akkori viszonyokra jellemzően menetegeti magát, mert nem írt. Személyesen akart beszélni, de nem mehetett. „most sok beszédünk volna, sok dolgok-rul, s hasznosak-rul, de ha nem lehet patientia (türelem), az fáratságot nem szannam, de az mostany uilagg az io cselekedetis criminalisra magyarázza akora kel haladni, midőn Isten egy más-sal szemben iutat.” Ezután Zrínyiről ír. „Az en Uram betegeskedik, adgia Isten, halal ne legien uege, azt az my szerencsetlenségünk emeszty, latuan előttunk leuő veszedelmunket, s nem lattia az orvoslasra valo igyekezetet az emberek-nek.” Azután az erdélyi helyzetre fordítja a szót: „Az Feiedelem dolgay nekem kevesebbe teczenek, most, mint mikor Lengyel Országban indult, bizony el veszty magat, es minket, mert ninzen embe.”⁷

A következő levelet teljes szövegében ideiktatjuk. 1664 gondoktól terhes tavaszán írta ákosházi Sárkány Jánosnak.⁸ A tartalma szokatlan, az országos hírvé politikustól váratlan. Úgy látszik Sopronban élt még a középkori bolond ünnepe valamiféle maradványa. Wittnyédy levelének diákosan pajkos hangja erről vall: „Szolgálók Kegyelmednek édes Öcsém Sárkány János Uram. És kérem Kegyelmedet szeretettel Pethő György

⁵ U. o. 51. 542.

⁶ OL Kamarai Levéltár Missiles

⁷ OL U. ott.

⁸ OL U. ott — Csak az aláírás Wittnyédy kézírása.

Bátyánk Ununkat en szommal igen szepten meg üdvözülven, kövesse meg ő Kegyelmet, hogy az ő Kegyelmenek máy bolond levelere nem adhattam hasomlo választ, mert nem akartam olyan számár lenni, mint az ky engem megrugott. Hogy mindazonáltal ezen ő Kegyelméhez való Attyafisagomnak meg felellyek, imé ő Kegyelmenek az Sz. György napi ligát meg küldöttem kesödeden egy kevéssé, mert az Mester emberek kesőn készítették el, maskent az Soprony Pürger Leitok czermoniays nem engedtek hogy ki küldhettem volna, Ugy tanul-tam regen Sat cito sat sit bene, kerem Kegyelmedet, amugy kottyavettyes formara ad exaggerationem (öregbítésére) mindeneket rendesen praesentallya (mutassa) bé, az ajandekok pedig így következnek. Elsőben mivel ő Kegyelme az kanisai obsidiora ostroma igyekezik egy vitéz embernek való igen szept aranyes kard, azon igen igen szept bagariabul chinalt az. Masodik egy vitéz embernek való igen igen szept chákány zomanczos uy forma. Harmadik egy igen igen szept dama kivel szerelmeskedgyek az meddig alattomban való mátkájának, vagy jövendőbély feleségének meg hal az Ura. Negyedik egy molins az mely jelentő az Kegyelme nyalakodo természetét. Ötödik az ő Kegyelme Gral Szoszt maysztersegere es auffsniedersegere ugy chachogoságárais egy szép stiglietz madarat es két kis harangot. Ezeknél többnek mostan szerit nem tehetem az edes Bátyánk qualitasira (tulajdonságára) neszve, ha mit elfelejtettem és ő Kegyelme eszemben juttattya szuplealom (kiegészitem), az egész Companianak pedig köteles szolgálatomat ajánlván, kerem meg ne itillyenek, mert megtalalta sák fotytyát. Ezek Kegyelmedet megismert szolgáló igaz io akarója Wittniedy Istvan. Soprony in et profesto beatorum stultorum, quando nimis suo exercent bachanalia (a szent bolondok ünnepén, amikor módfelelt ünneplik a farsangot) ugmint Sz. György napján 1664."

E derűs epizód után a következő levél már a kor nehéz, válságos idejét idézi. 1664 gondokkal terhes őszi idején kelt.

Wittnyédy Wesselényi Ferenc nádornak írta szeptember 1-én. A sajnos nagyon rongáltan reánk maradt levélben a Szentgotthárd mellett lezajlott emléke-

zetes ütközetről ír: „Megh verekedenek az ellenséggel az minket pusztító hadak, de magok akarattia ellen, mivel az ellenségh reaiok iouen kenszeretette őket vagy oltalomra vagy gyalazatos feladásra, nagy barom módon öltek vagtak minden Kemelles nélkül. Ugy vagyon el vesztet az löröknek az színe, de ha victoriaraiokat, az bokrokban lappango commandansok prosequálni (követni) mérésztettek volna, minden ellenséget megifutamtattak, derekassan megh rontottak, es egész tabora lövő szerszama es minden kence predank es nyeresegunk let. de Hanibalkent vincere potuimus, sed victoria uti non voluimus, vel uti non sumus (győzni tudunk, de a győzelmet nem is akartuk és nem is voltunk győztesek) Hordoznak ezen victoriarul nyomatot nemet relatiot (jelentést), de az kinek attribualiak, minden rendek, meg az alatta ualok is azt beszellik, hogy se pisztolyat, se spadeiat (kardját) kivonniis senky nem latta ./ igen observalta azt a prudens dictumot (vizsgálta azt a bölcs mondást) procul a Jove, procul a fulmine (távol Jupitertől, távol a villámoktól) és azért is vérontás nélkül maradott és ha a vitéz Francusok megh nem segítik vala az szalado egy része hadakat, az egész Nemet hadak gyalazatosan el vesznek uala."

Az ütközet keserű tapasztalatai után az ország keserves helyzetére fordítja a szót: „Az my vilagunk hasonló faciessel (ábrázattal) vagyon, az több országunk részeihez, az hol ez oltalom színe alatt országunkat pusztító nemzet megh fordult, azoknak fizetesek nem leven, az artatlanokat kineznek, hogy elhessenek, az ellensegrül csak nem is gondolkodnak. It Soprony tajan két hetig heverték, nagy pusztaságokat tettek es el menenek, hogy már valamit cselekedgyenek, igen felek szokasok szerent ez esztendőt is ugy mulattyak mint elobbenieket, El vesztenek vegh hazaink az orszagh megh romlot, es ez iden ehen hal az szegenisegh. Ugy vagyon alkalmatlansagh nélkül nem lehetnek az hadakozások de megis nem kellene az szeginiseget ugy megh rontani, hogy se morhaia, se elesége ne maradgyon, es ezert my tőlünk el vesztettekül senky semmit ne uarion, se ne remeljen."

Sajnos, a levél legromlottabb része az,

ahol Zrínyi Miklósról ír. Ez az év, az 1664-es esztendő Zrínyi tragikus életsorsának betetőzése. Amikor a diadalmos téli hadjárat után egész Európa ünnepli, az udvar gáncsot vet neki; a kanizsai ostrom kudarcra, Zrínyi—Újvár pusztulása, a szentgotthardi csata után az udvar megalázó magatartása, egy-egy állomás a tragikus vég felé. Lássuk, mit ír ezekről a napokról Wittnyédy!

„Az en uramnak, iria Nagyságod, vadnak izetlenségei, de biztattia magát Nagyságod az ő magnamitásával (nagy lelkiségével), Hidgye Nagyságod, hidgye, hogy nemcsak izetlenségei, de valóban nagy mortificatioy (halálos sérelmei) vadnak. Varat el vesztette, vagy gyalazatosan az Nemetek vesztettek. . . minden ioszogat föl predaltak, Vitezit el kergettek, s utolliara igy ködöttek el becsbül, érzette, de Kegyelmes Koronas Király Urunk tekintetüel, igen engedelmesen es bekeuel szenvedett mindeneket azzal a reméségel, megh valaha emlékezik eő Felsege az ő Nagysága minden hüségerül, és ha megh uolna az mit ő Nagysága szerencsélthetne Fölsegenek, azt is cselekedne, Nincsen módunk, de-rekast cselekedhessunk”.⁹

A szentgotthardi csatát követő vasvári béke országos felzúdulást keltett, felkorbácsolódtak a szenvedélyek, a magyar politikai élet elégedetlenségtől volt pangós. Wittnyédy sem titkolta elégedetlenségét. Ő is azok közé tartozott, akik francia segítséggel akartak a bajokon segíteni. Még Zrínyi életében összeköttetésbe lépett, a török elleni hadjáratra hazánkba érkezett francia segélyhadak vezetőivel, amivel már akkor felkeltette a bécsi udvar rosszállását. Zrínyi Peter Gremonville francia altábornaggyal folytatott tárgyalásainak mindvégig részese volt. Az udvar gyanakodva figyelte. De ő továbbra is részt vesz a magyar politika — a részeseik által még titkosnak hitt — mozgalmában. Erre utal a következő levelének utolsó mondata is. E levélnek címzettje Petrőczy kaszavári főkapitány, Thököly István sógora, Pet-

rőczy Kata Szidonianak édesapja. Egyike a felvidéki ellenzek vezérényiségeinek, Wittnyédy nagyon szoros barátságban volt vele. Együtt kovácsolták a tervet Lipót császár elrablására.¹⁰ E levelében Bethlen Miklós házassági szándékának megakadásáról ír. Bethlen ugyanis Zrínyi Miklóshoz utaztában betért Illavára, Osztrozich Mátyáshoz. Itt megismerte és meg is szerette Osztrozich Pál leányát, Erzsébetet. Hazatérve édesapjával megkérte a leányt, de kosarat kaptak, illetve kitérő választ, amiben az apátlan-anyátlan, árva lány még gyermek voltára hivatkoznak.¹¹

Wittnyédy, a felvidéki fáma szerint, egy másik változatát írja meg a meghiusult leánykérés okának: „Az my Miklósunk Illavay szandekanak akadalliyat, ky tanultam az el mult napokban Posenban az en Brunoy Eva aszoniomtul, ky azt monda minden bizonial, hogy az ot levő Nyary urficska zamara tartiak, ugy vagyone nem tudom, de bizoni nem lehet comparatioja (összenasonlitása) annak Miklóssal, ok tudgyak mit, my veghre cselekesznek, de azert nem kellene Miklóst megh vetni, noha megh az dologh vátozhatik.” Es ezek után a level utolsó mondata: „Nadasdy baratkozik velem, de miért mysteriomiat nem tudom magamban föltalnom.”¹²

Nadasdy közeledése Wittnyédyhez, akinek ellenszenvé különben az országbíró iránt köztudott volt, akor politikai mozgalmaira utal. Nadasdy Ferenc országbíró közeledése Wittnyédyhez, a befolyásos politikushoz, ebben leli magyarázatát. Ez időtől fogva megszaparnak a levelekben az olyan utalások, melyek Petrőczy bizott embereinek adott szóbeli bizalmas üzenetekre vonatkoznak. „Faygel uram vissza menvén, nem bocsátnattam levelem nélkül Nagyságodhoz, keuget viszen igen levelemben, de többet szoval valo izenetemmel, csiodalkozhatik nemely reszen, hogy emberekbül is Istenek lesznek.”¹³ Világos célzás ez Nadasdy öntelt, gőgös egyéniségére.

Jeney Ferenc

⁹ OL Nadasdy család Nádasladányi levéltára. Levelek: A nro 495.

¹⁰ Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése Bp. 1876. I. 108–110.

¹¹ Bethlen Miklós önéletírása. Bp. 1955. I. köt. 214.

¹² OL Kamarai lt. Petrőczy es. lt. 3 fasc.

¹³ OL u. ott.

A soproni Petőfi Színház építésének története

Az 1840—41-ben Lössl Ferenc bécsi építész tervei alapján klasszicizáló stílusban épített és a századforduló igényei-
nek már egyébként sem megfelelő színházat 1909 elején tűzveszélyesnek nyilvánították, és ezért a városi tanács átépítését határozta el. A tanács utasítására az átalakítás tervét és költségvetését Wälder József városi főmérnök készítette el, 50 000 K-ás végösszeggel. A törvényhatósági bizottság 1909. március 31-i ülésén Hering Zsigmond a színház teljes alakításának szükségességét hangsúlyozta, és ezért azt javasolta, hogy a tervezéssel Medgyaszay István építőművészt bízzák meg, aki a veszprémi színházat tervezte. A közgyűlés a javaslatot el is fogadta és 200 000 K-t szavazott meg a színház átépítésére azzal, hogy az átalakítási munkákat a legsürgősebben meg kell kezdeni és 1909. december 20-ig be kell fejezni.

Medgyaszay április 7-én szemléltette meg a színházat és ekkor kijelentette, hogy a tervek és költségvetéseket egy hónapon belül elkészíti. Május 4-én már közölte is, hogy a versenytárgyalást június 4-ére meg lehet hirdetni és az építkezés befejezési határidejét ugyanaz év december 20-ra vállalja. A régi épületet 10 m-rel kívánta a Petőfi tér felé meghosszabbítani, de mivel ehhez a megszávozott 200 000 K-ás hitel nem volt elég, ezért a toldalékok — a melléképítmények rovására — 5,60 m-rel megkurtította. Ez lett a későbbi és ma is fennálló hiányosságok forrása. Május 27-én Schármár János építőmester törvényhatósági bizottsági tag beadványt intézett a városi tanácshoz. Ebben kifogásolta, hogy a tervek nem mutatták be a középtérsi bizottságnak és azt írta, hogy a kevés magyar motívummal kevert secesziós homlokzat és a hajlott, majdnem lapos tető a polgárság körében általános visszatetszést keltett. Megemlíttette még, hogy meg kellene tartani a színházon levő hármasszoborcsoportozatot és a monolit oszlopokat. Szerinte jobb volna, ha a tervező az év még hátralevő részét inkább a részletes tervek készítésére fordítaná és az építkezés csak 1910 tavaszán indulna meg, hiszen az előirányzott határidők betartása szinte lehetetlen. Rá-

bel László a Soproni Naplóban szembe-
szállt Schármár véleményével és azt vitatta, felesleges időpazarlás lett volna a tervek meg a középtérsi bizottság elé vinni, azokat két minisztérium szakközegei már jóváhagyták, és a stílusban éppen a magyaros motívumok használata és a sablontól való elutó jelleg a szép.

A kiviteli munkákat a megtartott versenytárgyalás eredménye alapján július 2-án adták ki, mégpedig a bontási és kőművesmunkákat Boór Nándor, a vasbeton- és szobrászmunkákat b. Pittel Adolf budapesti cég, az ácsmunkákat Boór Gusztáv, a szakipari munkákat zömmel soproni iparosok, míg a gépészeti és a különleges munkákat többnyire budapesti vállalatok kapták meg. A versenytárgyalás elfogadott ajánlatának végösszege 208 000 K-ra rúgott.

Az építési munkák gyors ütemben haladtak előre. A régi falakból csak a szélső főfalakat hagyták meg. A középtérsi bizottság július 23-i ülésén szóba került, hogy Boór Nándor új homok helyett a bontási törmelékből kirostált port használja fel a falazáshoz. Medgyaszay viszont erre azt válaszolta, ez a durván rostált törmelék jobb a soproni homoknál. Amikor a színház tetejéről lehozták az Apollóból és a két múzsából álló szoborcsoportozatot, kiderült, hogy az kezdetleges, művészietlen alkotás, amelyet sem az új épületen, sem előtte felállítani nem lehet. Utóbb Dr. Wosinszky ajánlott fel értük 100 K-t.

Az építkezés ügyében gyanúsítások érték Medgyaszayt, aki ezekre a Soproni Napló 1909. augusztus 10-i számában válaszolt. Nyilatkozatát azzal fejezte be, reméli, hogy a befejezéskor valamennyien ki fognak vele békülni, talán még akkor is ha Sopront részben szülővárosának vallja (Kolbenheyer rokonsága révén). Medgyaszay 1909. október 29-én Sopronban a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület rendezésében előadást tartott az új színházról és azt mondta, manapság jó érzésű magyar ember csak magyar stílusban építhet. Ha soproni művével ebben az új irányban csak kis eredményt ér el, ez lesz neki a legnagyobb jutalom.

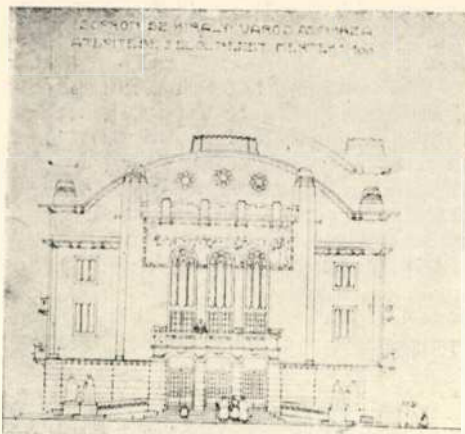
A főhomlokzat nagy sgraffító képét Storno Ferenc tervezete alapján Beszé-

des és Zsille budapesti vállalkozók sokszínű vakolattal rakták össze. A baloldali csoport a magyar kultúrát, a jobboldali a képzőművészetet, míg a középső csoport a vígjátékot és a tragédiát jelképezi.

Az építkezés tervezett ütemének alig volt akadály, csak a hitetlenkedők és a rosszindulatúak nem hallgattak el. Sok zavart okoztak a hiteltúllépések. A tanács november 20-i ülésén bejelentették, hogy a kiadások az előirányzott 200 000 K-val szemben már 238 845 K-ra növekedtek. A túllépések részben abból eredtek, hogy az építési költségek terhére számolták el a tervező tiszteletdíját, a berendezési tárgyakat, sőt még a díszletek festését is.

A színház a kijelölt határidőre elkészült, csupán kisebb befejező munkák, amelyek nem zavarták az előadások megkezdését, maradtak a következő nyárra. Az új színház ünnepélyes megnyitása december 25-én volt. Rábel László a Soproni Napló december 25-i számában azt írja, amikor tavasszal megindult a mozgalom, csak a tűzbiztonság követelményeinek megfelelő átalakítás volt a cél, és most szemünk előtt játszódott le a Főnix madár legendája, és a közönség elragadtatással beszél a színház külső és belső szépségéről.

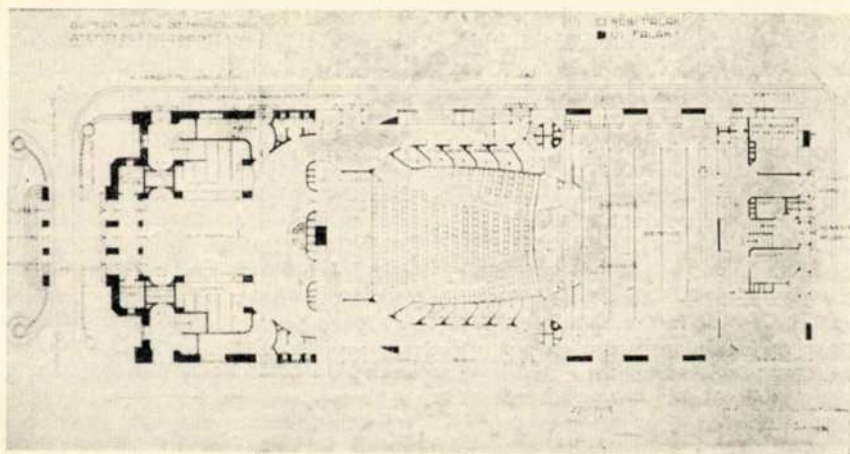
1910. március 31-én a mérnöki hivatal jelentette a tanácsnak, hogy a február elején a II. emeleti előcsarnok vasbeton-

A főhomlokzat eredeti terve

mestergerendáján észlelt repedések nagyobbodtak, és ezért ezt a gerendát faszervezetű feszítőművel támasztották alá. A vasbetonmunkák kivitelezője, a Pítel-cég írásban közölte, hogy a megrepedt gerendát a színi évad befejezése után kicserélteti.

Június 8-án rendkívüli közgyűlés foglalkozott az időközben 80 000 K-ra növekedett hiteltúllépés ügyével és a kereskedelmi minisztériumtól műszaki és számvevősegi szakértő kiküldését kérte annak megállapítása végett, történt-e mulasztás az építkezésnél, és kit terhel ezért a felelősség. A minisztérium Huszár Jó-

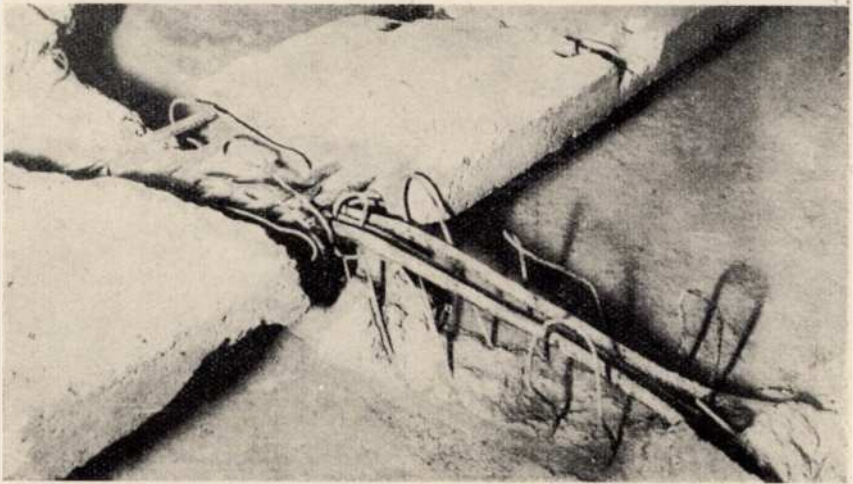
A színház tervének földszinti alaprajza

zsef műszaki főtanácsost és Frank Dezső számvizsgálót bízta meg a felülvizsgálattal.

A középítési bizottság augusztus 19-én helyszíni szemlét tartott a színházban. A Pittel-cég munkásai előző nap felbontották a II. em. erkély alatti vasbetonfödémét. A födém szerkezet felső felületén, sőt néhány vasbetontartón erőszakos bevágásokat lehetett látni. Lichtenstein Gusztáv főmérnök, a Pittel-cég képviselője a repedésekért Boór Gusztáv ácsmestert kívánta felelőssé tenni, ezért a polgármester a kereskedelmi minisz-

nöki hivatalt, hogy a feltárás után a vasbetétek számáról, átmérőjéről és elhelyezéséről pontos felvételt készítsen és azt hasonlítsa össze a Lichtenstein által beszolgáltatandó tervekkel, a Pittel-céget pedig kötelezték, hogy a helyreállítás tervét és statikai számítását készítse el és adja át felülvizsgálatra Vasvárynak, aki vállalta a szakvélemény sürgős elkészítését.

Szeptember 14-én azt írja a Soproni Napló, most a legnagyobb eréllyel hozzá kell fogni a karzat újjáépítéséhez és sürgetni kell a felsőbb hatóságokat,

A vasbeton erkélyszerkezet szabaddá vált vasbetétei

tériumtól távirati úton szakértő kiküldését kérte. A minisztérium Vasváry Géza kir. mérnököt rendelte ki, aki augusztus 20-án már Sopronba is érkezett. A bizottság azután felkérte a mérnöki hivatalt, hogy az összes repedéseket mérje fel. A mérnöki hivatal a felmérést el is végezte, és erről 8 db rajzot készített.

A középítési bizottság folytatólagosan augusztus 25-én Töpler Kálmán polgármester elnökletével, Huszár, Vasváry, Lichtenstein és Boór Gusztáv részvételével tartott helyszíni szemlén a cég képviselője a zsaluzás teljes eltávolítását kérte és ekkor kitűnt, hogy függőleges repedések keletkeztek a főtartón és vízszintes repedések a konzolokon és a lemezeken. A bizottság felhívta a mér-

döntsek el, ki volt a hiba okozója.

A sajtó arról is panaszkodott, hogy Nádasy színigazgató nem tudja október 1-én előadásait megkezdeni és ezért kárterítési igénnyel lépett fel.

A cég szeptember 24-én megküldte a helyreállítás terveit Vasvárynak, aki azokat egyes módosításokkal a kivitelre alkalmasnak találta. A hivatal a munkák állandó helyszíni ellenőrzésére Heinrich Román városi útmestert rendelte ki. Heinrich október 5-én kelt jelentése szerint a Pittel-cég szeptember 26- és 27-én szabaddá tette és letisztította az erkélyszerkezet vasbetétjeit. 28-án Medgyaszay megtekintette a munkát, 29-én beillesztették a terv szerinti 22 mm átmérőjű vasbetéteket és 8 mm átmérőjű kengye-

leket és október 1-én végezték el a betonozást 1:2 1/2 keverésarányú betonból, amelyből próbakockákat is készítettek.

Az II. em. erkély vasbeton-szerkezetein keletkezett repedések okául Vasváry 15-én kelt műszaki véleményében egyrészt a korai kizsaluzást, másrészt a vasbeteteknek a tervtől eltérő elhelyezését jelezte meg. A konzolos tartókat a késő őszi időben már 3 héttel a betonozás befejezése után zsaluzták ki. E tartók felső vasbetétjei pedig nem a tervezett magasságban voltak, hanem mélyebbre ke-

és a jegyzőkönyv szerint az kedvező eredménnyel zárult.

A végelszámolást Huszár József és Frank Dezső minisztériumi kiküldöttek végezték el. Végeredményben az átalakítás 277 000 K-ba került. A vizsgálat megállapítása szerint a túllépést a munkák sörgőssége és az átépítési munkák természetete miatt elkerülni nem lehetett, de vétkes mulasztás nem történt — írja a jelentés.

A helyreállított színházban Nádasy társulata november 25-én kezdte meg

A Petőfi Színház 1944-ben

rültek, és ezért nagy húzófeszültségek keletkeztek a betonban, ami a repedéseket okozta. A többi repedés okát Vasváry szintén a korai kizsaluzásban látta. A szakvélemény leszögezi még, hogy a repedések nincsenek semmiféle összefüggésben a Boór Gusztáv ácsmester által végrehajtott vésésekkel, a hibákat a Pítel-cég követte el.

Pittel október 28-án közölte, hogy a kijavított szerkezetet november 5-én fogja kizsaluztatni, a próbaterhelés pedig november 11-én fog megkezdődni. Vasváry a próbaterhelésül m²-ként 450 kg terhelő súlyt írt elő. A próbaterhelést Huszár József, Wälder József, Kovács Sándor és Mátrai István jelenlétében november 11-, 12- és 14-én ejtették meg

előadásait. A viták azonban a színházépítés körül nem szűntek meg. Az 1910. november 31-i közgyűlésről a Soproni Napló azt írja, hogy a színház ügyében a pártszenvedélyek tetőpontra hágtak. Zsombor Géza a Radikális Párt vezére hosszú német nyelvű beszédben a pénzek elpocsékolásával illetve a város vezetőségét. Medgyaszait pedig azzal vádolta, hogy elpackazta a színházat és javasolta, adják ki a színház ügyét a jogügyi bizottságnak, állapítsa meg, kit terhel a felelősség a 77 000 K-ás túllépésért.

A közgyűlés ezt az indítványt nagy többséggel el is fogadta.

Nádasy 22 300 K kártérítést kért, mert ennyit fizetett rá a budai várszínházban tartott előadásokra. A közgyűlés

azonban a kérést elutasította.

1911 elején a Pittel-cég kérte a még hátralevő 25 000 K-as keresetének kiutalását. A város az összeget nem utalta ki, hanem megküldte a cégnek Vasváry szakvéleményét a II. emü karzat vasbeton-szerkezetéről. Pittel május 25-én kelt válaszelevelében szembeszállt Vasváry véleményével, amely szerint *nem* az ácsvállalkozó véresei okozták a repedéseket. Ezzel ellentétben Pittel azt állította, hogy a kizsaluzás (ideiglenes alátámasztás) után repedések és lehajlások mindaddig nem mutatkoztak, amíg a szerkezet sértetlen maradt. Szerinte, ha tényleg a vasbetéteknek a betonozás alatti elmozdulása lett volna a repedések oka, akkor azoknak a kizsaluzás után mindjárt kellett volna jelentkezniük. Mivel csak később repedtek meg a gerendák, így az ács munkák vállalkozóját okolja érték.

Június 17-én Pittel egyezségi ajánlatot tett a városnak. Kötelezettséget vállalt, hogy a kereskedelmi minisztérium szakvéleményében kifogásolt vasbetonszerkezeteket és oszlopokat saját költségén teherpróbának veti alá, és ha ez kedvezőtlen eredménnyel járna, a szükséges megerősítéseket kártérítés nélkül 5 végzi el, de ha az eredmény jó akkor a város köteles 18 000 K járandóságát kifizetni. Megjegyezte azonban, hogy a va-

ros a kivitel előtt lett volna köteles a szilárdsági számításokat felülvizsgálni és nem utána. A próbaterhelést szeptember 14- és 15-én végezték el. Az esetleges terhelés m²-ként 250 kg volt. A vasbetongerendák legnagyobb lehajlása 1,50 mm, a legnagyobb maradó lehajlás 0,50 mm volt. A jegyzőkönyv az eredményt kedvezőnek mondta.

A törvényhatósági bizottság 1911. december 23-án megtartott ülésén elfogadta Pittel egyezségi ajánlatát és kifizette a neki járó 18 000 K követelést azzal, hogy a várossal szemben támasztott igényei ezzel teljes kielégítést nyertek.

A város vezetősége azt remélte, hogy a régi épület átalakításával és 4,40 m-rel való meghosszabbításával hosszú időre elvetette a színházépítés gondját. Ma tudjuk, hogy ez a remény szertefoszlott, a város újból a színházbővítés megoldatlan kérdése előtt áll, és ismét beigazolódtott, hogy a túlzott takarékoskodás több kárt okoz, mint hasznot.

Boronkai Pál

Irodalom:

Kugler Alajos: A soproni színészet története. Petőfi ny. 1909.

Csatkai Endre: A soproni színészet története. 1841—1952.

Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. (SSz. XII. 1.)

Hús esztendő faipari szakirodalma Sopronban

A faipari szakirodalom — mint általában minden tudományág szakirodalma — közel egyidős magával a faiparral. A faipar fejlődésével természetesen együtt járt a szakirodalom fejlődése is. Nem köztudott, hogy az Erdészeti és Faipari Egyetem elődjén, az egykori Erdőmérnöki Főiskolán a gyakorlat nem követte az általánost, azaz itt nem a Faipari Mérnöki Szak (1957), illetve később a Faipari Mérnöki Kar megalapítása után (1961) fejlődött ki a faipari szakirodalmi tevékenység, hanem jóval előbb íródtak faipari vonatkozású vagy tisztán faipari jegyzetek, tanulmányok, cikkek, értekezések stb. Ez érthető is, hiszen az Erdőmérnöki Főiskolán már Sopronban költözése idején is, tehát közel fél évszázada folyik megszakítás nélkül a fa tech-

nológiájának oktatása. Ez az oktatás és a vele járó elmaradhatatlan kutatói tevékenység igen hamar megteremtette a maga szakirodalmát az egykori Erdőmérnöki Főiskolán.

Vizsgálódásunk nem terjedhet ki az említett fél évszázadra, a fél évszázad oktatóinak ilyen vonatkozású szakirodalmi tevékenységére, mert ez meghaladná ennek az ismertetésnek kereteit. Inkább az a törekvésünk, hogy összefoglaló jelleggel bemutassuk és végigkísérjük az egyetemi oktatók faipari szakirodalmi tevékenységét az elmúlt hús esztendőben. Pontosabban, hogy beszámoljunk a Faipari Mérnöki Kar alapítása előtti szakirodalmi munkásságról és bemutassuk a szakirodalom műveiesén keresztül azt az óriási fejlődést, ami az elmúlt esztendő-

ben ment végbe az Erdészeti és Faipari Egyetem Faipari Mérnöki Karán. Azért is szükséges ez, mert még mindig kevesen tudják, hogy ennek az új soproni egyetemi karnak milyen nagy jelentősége van népgazdasági szempontból is. Tudományt, tudományágot leginkább irodalmán keresztül ismerhetünk meg és mérhetünk le. Kétségtelenül sokat mondana a Faipari Mérnöki Kar által oktatott tantárgyak, a tanrend, az oktatási terv ismertetése is, mindezt azonban egyértelműen tartalmazza a bemutatásra kerülő szakirodalmi tevékenység.

Szakirodalmi feltárásunk nem terjed ki a faipar rokonterületeire. Csak a kimondott faipari vonatkozású szakirodalmi munkásságot célunk bemutatni. Hogy könnyebben követhető és attekinthető legyen husz esztendő szakirodalmi termése, az első tíz évnek irodalmát — tehát az 1945—1955-ös időszaknak irodalmát — csak azoknál a főiskolai oktatóknál és dolgozóknál követjük, akik a tárgyidőszakban ténylegesen a főiskola, illetve az Erdőmérnöki Kar állományába tartoztak. A második tíz esztendőnek, tehát az 1955—1965-ös időszak szakirodalmi tevékenységének vizsgálatánál a Faipari Mérnöki Kar minden oktatójának és dolgozójának irodalmi munkásságát figyelembe vesszük tíz évre visszamenőleg. Az egyetem husz esztendői faipari szakirodalmáról és annak fejlődéséről így nyерhetjük a legrealisabb képet.

1945-től 1950-ig egyáltalán nem találkozzunk faipari vonatkozású irodalmi termékkel. Ennek az a magyarázata, hogy a soproni egyetemi oktatók a felszabadulás után, illetve ebben az időszakban, segítettek a háború nyomainak felszámolásában, részt vettek a jövő terveinek, célkitűzéseinek megfogalmazásában és magukra vállaltak minden olyan műszaki, elméleti és gyakorlati feladatot, amelyre az országnak szüksége volt a mérnökképzéssel járó oktató-nevelőmunkán felül is. Egyszóval azt tették, amit minden más egyetem oktatója is lelkiismereti kötelességének tartott abban az időszakban.

Az 1945—1955-ig terjedő időszakban, helyesebben 1950-től kezdődően öt oktatónak 32 faipari vonatkozású publikációja, illetve jegyzete, könyve, cikke, tanulmánya stb. jelent meg.

Az első jegyzet 1950-ben jelent meg

Faipari technológia címen, 151 oldal terjedelemben az Agrártudományi Egyetem Tanulmányi Osztályának kiadásában. Ezt követte 1951-ben a 239 oldalas Mechanikai technológia I. Faanyagismerettan c. jegyzet. Az első speciálisabb mű ugyancsak 1951-ben jelent meg. Ezt követően 1952-ben már tanulmányok és könyvek jelentek meg, amelyek a keretfűrészek teljesítményének emelésével, a minőségi kihozatal biztosításával, a helyes előtolás szabályozásával foglalkoztak, vagy használati utasítást tartalmaztak a „Tegofilm”, a „Melocol”, a „Kaurit” és a „Melaminhazz” műgyantaanyagokhoz. Ugyancsak 1952-ben jelent meg cikk formájában összefoglalás az 1949/50 és 1950/51. évi súlypadási vizsgálatok eredményeiről, a fa korróziós tulajdonságairól és mechanikai tartósságáról, valamint a Faipari gépek című és a Mechanikai technológia II. Faipari technológia jegyzet. 1953-ban a soproni oktatók a minőségi bútortalapgyártással, a keretfűrészek teljesítményét befolyásoló tényezőkkel, a keretfűrészek teljesítményének gazdaságos fokozásával, a fa fizikai és mechanikai tulajdonságaival, a dunántúli vörösfenyők térfogatsúly- és összeaszásvizsgálatával, az óriási thuja (*Thuja gigantea*) műszaki használhatóságával és a faanyagvizsgálat szabványosításának faipari jelentőségével foglalkoztak.

Ebben az időszakban, 1954-ben jelent meg a legtöbb és legváltozatosabb szakirodalmi munka az egyetemi oktatók tollából. A témák a következők voltak: gőzfűtéses szárítóberendezések alkalmazása magas hőfoku faanyag szárításához, mikor és hol kell a fát szárítani, a fa műszaki tulajdonságainak javítása lemeztechnikai eljárásokkal, rostszerkezettel lezárt, többretű lemezek, a fák műszaki tulajdonságainak javítása rostlemezre való bontással és nyomás alatt való újraegyesítéssel, a fa műszaki jellemzésével, rétegelt táblák és szelvényárúk kérgezéséről.

Külön kell megemlítenünk, hogy ugyancsak 1954-ben jelent meg a Faipari alapismeretek című első jegyzet a levelező akadémiai hallgatók részére, 127 oldalon, az Erdőmérnöki Főiskola Tanulmányi Osztályának kiadásában. A tárgyalt tíz esztendő szakirodalmi termése összesen 1217 oldalt tett ki.

Az előző évtizeddel szemben, az 1955-től 1965-ig terjedő időszakban a fejlődés óriási ütemét az alábbiak igazolják. Tizenhét egyetemi oktatónak 82 publikációja jelent meg, közöttük számos nagyjelentőségű szakkönyv is. A feldolgozott témák a faipar minden ágára kiterjednek, az általános faipari vonatkozásoktól a legspeciálisabb kérdésekig.

Mindenekelőtt a szakkönyvekkel kell foglalkoznunk. Soproni szerző szerkesztésében jelent meg a Faipari kézikönyv, amely 1564 oldalon foglalkozik a faipar általános és speciális kérdéseivel. A kézikönyvben a szerkesztő mint szerző részletesen foglalkozik a faipari szállítóberendezésekkel, a por és forgács elszívásával és szállításával. Soproni oktató foglalkozik a kézikönyvben a faipari szakemberek részére nélkülözhetetlen erdőgazdasági ismeretekkel, valamint a furnér, réteglemez és bútortlap gyártásával. Ismét más oktató a famegmunkáló szerszámokról és gépekről írt külön fejezetet. A könyvek között kell megemlítenünk „A furnér és rétegelt lemez gyártástechnológiája” c. 344 oldalas, a „Fűrészipari technológia” c. 452 oldalas könyvet és a „Faipari gyalugépek működése, kezelése és karbantartása” c. 80 oldalas munkát, amely a Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványaként jelent meg. Ugyancsak soproni szerzők írták a következő műveket is: Faanyagvédelem 345 oldal, Előregyártott elemekből készült bútortok folyamatos szalagon történő gyártásának szervezése 41 oldal, Bútorszerkezetek 160 oldal, Épületasztalosipari szerkezetek 459 oldal, Fa- és fanelyettesítő anyagok 298 oldal.

Ebben az évtizedben — és természetesen főleg a faipari mérnökképzés megindulása után — gyors ütemben fejlődött a jegyzetek írása is.

Még 1955-ben Fatechnológia címmel (233 oldal), majd Fatechnológia II. Mechanikai technológia címmel, (248 oldal), Faipari üzemek épületei címmel (230 oldal) Faipari géptan I címmel (349 oldal) Faipari anyagszállítástan I. Faipari üzemek por, forgács elszívása és szellőzése címmel (188 oldal) és Faipari anyagszállítástan II. Faipari emelő- és szállítóberendezések címmel (282 oldal) jelent meg jegyzet.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fenti és

a következőkben felsorolásra kerülő munkák csak az 1965. október 6-ig megjelent szakirodalmi munkásságot tartalmazzák, az azóta megjelenteket vagy sajtó alatt álló munkákat nem. Ugyancsak nem tartalmazzák azokat a munkákat sem, amelyekben a faipari oktatók nem a szorosan vett faipari kérdésekkel foglalkoznak, hanem p. o. az egyetemi faipari oktatás kérdéseivel, jövőjével stb. Nem tartalmazza természetesen a felmérés a doktori, kandidátusi értekezések egyébként igen értékes anyagát és a hivatalos, tehát nem nyomdai úton készült úti-beszámolókat sem.

Az Erdőgazdaság, a Faipar, Az Erdő, az Erdészettudományi Közlemények, Az Erdőmérnöki Főiskola közleményei, Az Erdészeti és Faipari Egyetem tudományos közleményei, a Faipari kutatások, az Ipari Építészeti Szemle és a Természettudományi Közöny című folyóiratokban, illetve időszakos kiadványokban cikkek, beszámolók és tanulmányok formájában a következő témakörökkel foglalkoztak a soproni egyetemi oktatók: felsőoktatási ankét a FATE soproni csoportjában, a gépesítésről általában, a faipar területén alkalmazott műszaki-gazdasági mutatószámokkal kapcsolatos észrevételek, a faipari üzemek épületei, a termelési érték emelésének egyes kérdései, adatok a rönkjellegű faválasztékok zsugorodásáról, faiparunk nyersanyagellátása és az erdőgazdasági termelés, tervszerű megelőző karbantartás a faiparban, összefüggés a térfogatsúly, fakeményesség és a kopási ellenállás között, a technológia és építészet kérdéseinek összefüggése a faipari üzemek tervezésében stb.

Számos témával foglalkoztak a famegmunkálási eljárások elnevezésű szakcsoporton belül is. A faipari gépek és szerzők szakcsoport a legszerteágazóbb és legjobban feldolgozott szakterület. Szakembereknek érdemes volna alaposabban vizsgálni ezt a területet, mert ez is mutatja, hogy a Faipari Mérnöki Kar oktatói a legspeciálisabb kérdések szakirodalmi felülvizsgálását, tanulmányozását is szükségesnek tartják. A vizsgálódó megtalálja a faipari gépek pontossági mérésére szolgáló műszerekről és módszerekről szóló irodalmat, megismerkedhet a faipari gépek fejlődésének és tervezésének

irányelveivel, a faipari gépgyártás világszínvonalával stb.

Sopronban külön érdekes lehet azoknak a témáknak tanulmányozása, melyek az asztalosárugyarak és fűrészcarnokok építészeti vonatkozásaival, így p. o. az asztalosárugyarak korszerű tervezésével, a hazai fűrészcarnokok építészeti vonatkozásaival és azok korszerűsítésének néhány kérdésével foglalkoznak.

A vizsgált húsz esztendő faipari szakirodalmi munkásságának mérlege a következőket mutatja. A húsz év alatt összesen 7074 oldalnyi (!) szakirodalmi alkotás született Sopronban, illetve sop-

roni szakemberek tollából. Ebből az első tíz évre, tehát az 1945—1955-ös időszakra 1217 oldal jut, az elmúlt évtizedre pedig 5857 oldal. Ez 4640 oldallal több mint az előző évtizedben. Mindez azt mutatja, hogy Sopronban lendületes fejlődésben van az országban egyedül működő Faipari Mérnöki Kar által oktatott tudomány és annak irodalma. Ennek jelentőségét és a fejlődés ütemét lemérni elsősorban azok tudják igazán, akik ezt az irodalmat kézbe adják, illetve akik hasznosan forgatják és mindennapi munkájukban eredményesen felhasználják.

Hiller István

Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén

A Bach-korszak után 1861-ben gyűlt össze először az országgyűlés. Két párt-ra szakadt: a Deák vezérelte ún. felirati pártra, amely az uralkodót maga felett levőnek tartva, feliratban kívánta közölni a nemzet sérelmeit, és a határozati pártra, amelynek az volt a nézete, hogy az 1849-ben detronizált Ferenc Józseffel szemben csak határozatnak lehet helye. Az országgyűlés eredménytelenül ért véget. Néhány évi fokozott elnyomatás után 1865 koratéli hónapjaiban ismét választás volt.

Elmondhatni, hogy a ország nagy része az 1848-as törvények helyreállítását kívánta; ebben egyikek voltak a fenti pártok; mindketten Deákra esküdtek. Így külszínre a követválasztás is csendesnek ígérkezett. Nem így történt. A felszín alatt mégis volt egy elég erős ellenzéke Deáékknak, és a választásokon súlyos kilengések estek, po. Zalaszentgróton, Galántán, Mezőkövesden.¹ A képviselők részéről a vesztegetések, a választók révén a verekedések kerültek napirendre, néha valóságos vérengzéssé fajulva. Hasztalan emelte fel szavát Kemény Zsigmond 1844-ben Korteskedés és ellenszerei című röpiratában. „Nem csudálkozom, hogy a nyers erő végtére elvkérdéseket támadt meg, sőt azon sem, hogy a korteskedésből bunkokrácia vált” — írja benne. Az irodalom is nekisze-

gezte a gúny fegyverét a választások elfajult módjainak: Arany Az elveszett alkotmányban, Eötvös József A falu jegyzőjében, Nagy Ignác a Tisztujítás című vigjátékban. Gaál József az Ólmosbotok című versében száll szembe a verekedősékekkel, és ezt Petőfi 1846-ban Nagykarolyban éppen választások idején szavalta el nyilvánosan. Miért is, egy évvel később Üti naplójában megjegyzi: „Kietlen, prózai város, azonfelül még itt tavaly a nemeskeblű conservatív-párti kortesek által agyon is akart veretni.”

Hiába. Még 1865-ben is mik voltak egy megválasztott képviselő névtelenül megjelent könyvében kifejtett nézetei? „Ha a választások ellen beadott petíciókból² csupán a sebészi látleteket s halottvizsgálói kémeleteket kivennők és egy csomóban kiadnók, aligha nagyobb füzetecske nem lenne belőlük, mint ez, mely most a nyájas olvasó kezében van... S szeretnél-e polgári vér árán vagy magad is vérző orral lépni be a törvényhozás szent templomába?... A verekedések természetöknél fogva köztudomásuak és eltagadhatatlanok; minden választó látja, sok hátán és fején is érzi, hogy volt verekedés, a hírlapok a ház összeülése előtt már egész csataképeket adnak a megtörtént összecsapásokról. De még nehezebb... kipuhatolni; melyik fél kezdte a verekedést? melyik vitte azt

1. Egy képviselő Naplójegyzetei az 1865. december 10-én megnyílt országgyűlés alatt. Pest, 1866. Ráth Mór. 58. lap.

2. U. o. 58. és 62. lap.

annyira, hogy az az egész választást lehetetlenné tegye, vagy annak eredményét viciálja?"³

A december 10-én megnyílt országgyűlés még január 24-én is a választások ellen beadott panaszokkal foglalkozott, és ezen a napon került sor egy megyénbeli esetre. Széchenyi Béla ellen, akit a kismartoni kerület választott meg, ellenfelének párthívei panasszal éltek.

Ez a választás is, mint a megye többi kerületében, nagy mozgalmakkal járt. Csak Sopron maradt csendben, itt egyhangúan, ellenjelölt nélkül, a város dérek főjegyzőjét, Ihász Rezsőt választották meg, aki már 1861-ben is képviselte a várost. De már a korteskedés idejére Csornára és Kapuvárra, majd Kismartonba és Nagymartonba is csendőrséget kellett küldeni.⁴ A kismartoni kerület három jelöltet is állított, egyikük azonban reménytelennek látta a dolgot és visszalépett. Széchenyi ellenjelöltjét, dr. Kolleweint, főleg a horvátok támogatták, Széchenyit pedig Esterházy herceg tisztjei; a járás majd minden faluja Esterházy birtok volt. A választási helyiség a ma is Húsvéti rétnek nevezett, de már beépített területen egy nagyobb házban folyt le. Egy ideig rendben ment a dolog, de azután a horvát falvak választói óriási lármával és zenezóval odavonultak az épülethez, ott olyan zajt csaptak, hogy a választás menetét sikerült megzavarniok. Mire a házból kirohantak Széchenyi kortesei, és hatalmas verekedés támadt, a tömeget nem a kapuhoz, hanem a kerítéshez szorították, ott igyekeztek kifelé a csávából a veszélyeztetett horvátok, különösen mulatságosak voltak a dobosok, amint hatalmas hangszereikkel igyekeztek túlkerülni a falon. A petitio szerint nem kerültek az ellenpárt választói a szavazáshoz, ekképpen nyert Széchenyi 270 főnyi szótöbbséget.⁵

A képviselő névtelenül kiadott könyve leírja a petitio tárgyalását. Vagy igazolták a képviselőt, vagy vizsgálatot rendeltek el, vagy egyszerűen megsemmisítették a mandátumát. Nos, halljuk az

egykoru írást: „Széchenyi Béla választásánál tetemes verekedés történt s az osztály vizsgálatot indítványozott. Tolnay Károly (egy derék, jellemes ember, egyébiránt 61-ben is feliratos) igazolást indítványozott. Rendén s a valóban gyenge ügyhöz képest elég ügyesen is fejtegette, hogy az eset kevésbé terhelő Széchenyi Béla pártjára nézve, mint inkább az ellenpártra s hogy a közbejött, de lecsillapult verekedés a szavazás bevégzését és a többség érvényesítését nem tette lehetetlenné. De az már nincs rendén, hogy Széchenyi Béla igazolására a legerősebb érvet Széchenyi István halhatatlan érdemeiben kereste. S ülne, nem a még igen kevés érdemet szerzett fiu, ülne bár a nagy gróf maga egy törvénytelen választás által megnyert helyen: nem volna-e kötelességünk ellene mondani? De ő nem ülne ott, sőt ha fiát törvénytelenül látná belépni akarni a törvény szent csarnokába: nem lenne gyöngébb az első Brutusnál.⁶ A dolog szavazás által döntetett el. A többség igazolta Széchenyi Bélát. Ő felállt akkor s ép azon okból, mert atyja érdemei hoztattak fel érvül mellette, melyekre neki nem szabad támaszkodnia ily módon, maga kért vizsgálatot. Nemes nyilatkozat volt, csakhogy elkésett. A ház, hozott határozatát meg nem másíthatta semmi tekintetért. Ha a szavazás előtt mondja ezt s nem kér, hanem követel vizsgálatot, még nemesebb lett volna.”⁷

Széchenyi Béla 1837-ben született, tehát még 30 éves sem volt, amikor a politikai pályára lépett; ezen a téren valóban nem voltak sikerei, de már megjelent amerikai tanulmányútnán szerzett tapasztalatait összefoglaló értékes könyve. Később sem volt aktív politikus; a régészet és az exotikus népek érdekelték, számos expedíciót is szervezett. Az 1865-ös epizód méltán elvehette a kedvét.

A soproni német újság nyomán említettük, hogy a kapuvári választáson is voltak zavargások. Mi volt ott lényegében, arról forrásunk nem szól,⁸ de az említett képviselő könyvében részletesen

3. Megváltoztassa.

4. Ödenburger Lokalblatt. 1865. 382. lap.

5. U. a. 397. lap.

6. Brutus mint konzul a köztársaság ellen lázadó fiát kivégeztette.

7. Egy képviselő Naplójegyzetei. 9. lap.

8. Ödenburger Lokalblatt, 1865. 395. 399. 402. lap.

beszámol róla, hogy a petíció tárgyalása 1866. január 24-én az egész ülést igénybe vette. A képviselő, Lukynich Mihály a szélsőbalhoz tartozott, mindamellett magát a Deák köré csoportosultak közé számította, üléseikre eljárta. Ellenjelöltje Ürményi Miksa röjtöki földesúr volt, erősen dinasztikus érzésű ember. A két szélsőség között azt lehetett volna várni, hogy a közép pártatlanul fog dönteni. Az író szerint Lukynich ügye „desperátus” volt, igazolásra nemigen volt kilátás; párthívei, a baloldaliak és a közép-pártiak közül is többen nagy erővel vitatták, hogy vizsgálat szükséges, míg a jobb oldal a mandátum megsemmisítését szorgalmazta. Szónokaik arisztokraták voltak, és az író szerint többet használtak Lukynichnek, mint ártottak, aki mellett az akkor még balpárti Tisza Kálmán szólalt fel. A jobb oldalnak nem segített a mandátum megsemmisítését sürgető Eötvös József felszólalása sem, ahogy a baloldali Ghiczy Kálmánra sem volt szükség. Tisza beszédének hatására nem a megsemmisítés, hanem a vizsgálat elrendelése következett be.⁹

A Széchenyi családnak még egy tagja lépett fel képviselőnek, István unokaöccse, Lajos fia, Dénes, a lövői kerületben. A vele kapcsolatos eset valódi körkép. A Fővárosi Lapok 1865-ös évfolyamának 625. lapján olvashatjuk a híradást „Halál egy szóért” címmel. Az Erzsébet-napi vásárról másnap (XI. 20) hazafelé bandukolt néhány kövesdi zsellér és egy juhászlegény. Politikával már azért sem foglalkoztak, mert nem volt választójoguk. Betértek a nagycenki kocsmába. Egy messzely bort rendeltek. A kocsmában cenkiek vigadoztak, Thalabér Lajos képviselőjelölt pénzén. Megszólították a kövesdieket, ki éljen, Thalabér-e vagy Széchenyi Dénes. Az utóbinak lévén a zsellére, persze hogy őt éltették. A cenkieknek sem kellett több, elfújták a gyertyát, és ámbár a falusi bíró is jelen volt, megkezdődött a verekedés. A bíró egy darabig szabad folyás: engedett a hősi harcnak, de azután felülkerekedett benne, a sportbíró: a törvénybíró, hanem akkor már késő volt, Petőfivel szólva: „csak holttestet láthat.” Az egyik kövesdi zsellér, nyolc gyermek

apja ott fektet. agyonverve, és a juhászlegényben is csak pislákolat már az élet.

Érdekes módon a soproni német újság, amely a kismartoni verekedésről több pro és contra tudósítást hoz, a cenki esetről hallgat. Viszont Széchenyi Dénes a soproni Reichardttnál plakátot nyomtatott a következő szöveggel:

„Kedves Polgártársak!

Elszomorodik minden hazafinak lelke, ha látja, hogy mik történnek ezen kerületnek választói között. — Nagy-Czenken véres összeütközés történt, melynek ember élet lett áldozatja, és miért? — mert véleménykülömbőségben voltak az iránt: ki legyen a választandó képviselő?

Szerencsétlen emberek azok, kik a szabadságot úgy értelmezik, mintha ez őket minden bűnnek korlátlan elkövetésére felhatalmazná, kik a helyett, hogy szabadságukat illően élveznék, másokat attól megakarnak (!) fosztani az által, hogy saját véleményüket azokra erőltetni törekednek. Szerencsétlenek azok is, kik több tapasztalással bírván, a tudatlanokat a helyett, hogy felvilágosítanak, bennök a legféltelenebb érzelmeiket ébreszteni igyekeztek.

Kötelessége minden becsületes embernek és jó hazafinak össze csoportosulni és egyelőre ily eseteknek ismétlését lehetetlenné tenni — először: mert keresztények vagyunk és a művelt nemzetek közé kívánunk soroztatni, nem pedig a pogányok, vad emberek és gyilkosok közé, másodsor: mert az egész világ reánk tekint, valjon tudjuk e becsületesen évezni szabadságunkat.

A szabadságra csak akkor vagyunk érettek, s csak úgy érdemeljük meg annak áldását, ha azt másoknál is becsületben tartani képesek vagyunk.

Thalabér ur meg én, kik e kerületben fellépünk mint követjelöltek, egymást nem gyűlöljük, nem üldözzük, és jó szomszédságban élünk, minek gyűlölnék és üldöznék egymást azok, kik az egyik vagy másikhoz több bizalmat éreznek?

Kérem Önöket mind: de kivált azokat, kik engem megtisztelnek bizalmukkal, és az én szavamnak hisznek, hogy tegyenek félre minden gyűlölséget azok irányában, kik ez ügyben véleményükkel kegyetektől eltérnek. — Mindenek felett

9. Egy képviselő Naplójegyzetei. 102. lap.

pedig azért esedezem, hogy ezen botrányos eset által boszura ne ingereltessék szívüket. — Gondolják meg hogy a törvény már reá tette nehéz kezét azokra, kik é(!) borzasztó tettet elkövették, és hogy megboszulja a Halottakat, inkább tekintsék ezen dolgot, mint vissza ijesztő példát, mely mutatja, hogy az ember, ki másnak jogait tisztelni nem tudja, vad állattá aljasodik.
Kelt Horpácson, November 23-án 1865-ik évben.

Gróf Széchenyi Dénes."

Thalauer már 1861-ben képviselője volt a lövői kerületnek, a határozati párthoz tartozott, 1865-ben hasonló elveket vallott. A kerület ismét megválasztotta. A következő választáson azonban elbukott: a Kapuvárott szerepelt Ürményi Miksa ellenében, aki két cikluson át képviselte a kerületet. Érdekes, hogy Széchenyi Dénes balsikerű szereplése után kerek tíz évvel, 1875-ben a testvéröccse, Széchenyi Imre is hasztalan próbálkozott ebben a kerületben.¹⁰

L. E.

A ruszti és a soproni bor múltjából

Anakreon még sok alkalmat adott a kései költőnek a bor megéneklésére, már kevésbé Rasch János németországi borszakíró, aki 1582-ben megjelent borkönyvében (Weinbuch) egy hosszú verset is átadott az utókornak, és ennek megírására nem kevesebb, mint 70-féle bort kellett megkóstolnia, mert a költemény kettős sorokban végigmegy a német világ jelentős borain. Jóízű humor tölti meg a majd 400 éves verset, és ha a mai ember a régi nyelv kitételein és gót betűin bukdácsol is, lehetetlen nem mosolyogni az efféle sorokon:

„Der Heppwein fündert bald ins Bett,
Macht dass er tille-tele redt.”

Úgy a vers vége táján vidékünk felé fordul Rasch János költői pennája, már eljut Bécs mellé:

„Wer Gumpholzkirchner Trinkt zwey
Mass,
Der kann allein nit gehen sein strass.”

A könyv megjelenésének idején Nyugat-Magyarország egy része Ausztriához tartozott, így Ruszt, Rohenc és Kőszeg is. Lévéen pedig a befejező verspár bizonyos igazolás, olvashatjuk, hogy csak a német föld boráról írt, így került el Rasch lantját Sopron, amely tudvalevőleg csak 1440 és 1463 közt volt elszakítva Magyarországtól. Ruszt azonban alaposan megkapta a dicsőítést, mert Rasch szerint, aki egyet kortyol, két napig gyengén érzi a fejét:

„Wer an den Ruster zecht ein Schopf,
Empfindt zwei Tag ein schwachen Kopf.”

A ruszti bor tehát megindult a költői dicsőség lajtorjáján felfelé, mellékesen

városának megszerezte 1681-ben a szabad királyi város rangját, és a 19. század első felében ezt a részünkről a királyi kegyelnél is magasabb elismerést, hogy a kor két legnagyobb költői lángelméje emlegette meg, elsősorban Goethe. 1811-ben történt, hogy Karlsbad környékén egy paraszt a háborús pénzromlás azzal védte ki, hogy nagy mennyiségben ruszti bort vásárolt. Olyan híre ment a karlsbadi fürdővendégek között, hogy tömegesen rándultak ki hozzá, és ha kétnapi fejbéli bágyadtságot nem is szereztek, de jókedvet bizonyára. Goethe naplójában 1811. május 23-án szerepel ilyen kirándulás a ruszti lerakathoz. Néhány héttel később Goethenél időzik Karlsbadban. A házastársak közt nyilván szóba került a ruszti bor hatása, mert Goethenél a költőnek úgy számol be, hogy ura jóslata majdnem bevált, két üveggel hoztak el ruszti bort, és bár csak néhány kortyot ittak, mégis alapos jókedvük támadt.

A másik költő Petőfi. Írt ugyan borsdalokat, de köztudomású, hogy inkább élt aludttejen, mint szeszes italon. Azért a ruszti bort nemhogy megvetette, de még egy vessort is szentelt neki 1844-ben írta Kerényi Frigyes költőtársának azt a verses levelet, amelyben olvassuk:

„Már ismeretlen is szerettelek,
Hát még mióta *ruszti*ztam veled!
T'od a Komlóban, persze hogy tudod;
Hogy is feledhetné azt a napot?
En részemről csak el nem feledem,
Legyem bar Matuzsálem életem.”

10. Mohl: Lövő története. Győr. 1930. 157. lap.

A pesti vendéglő cégére tehát a Komló, amely cégér azonban arra mutat, hogy inkább sörház volt, no de az a fontos, hogy a ruszti bor feledhetetlen maradt Petőfinek, aki ekkoriban, 1844-ben, alig látott még jobb napokat. Pesti vendéglő és ruszti bor! Bizony sok mindenben elűtött a soproni Rókalyuk (Maurer) vendéglőtől, ahol nem éppen gazdag diákbarátja vendéglelte meg obsitos korában a költőt.¹

Sopron azonban a maga borával, ha a tudományos irodalomban sokat szerepelt is századok óta, a Parnassusról kimaradt. Komizkodva csörtetett felfelé 1706-ban az első megénekelője görhes Pegazusán, az is indirekte beszél a soproni borról, vagy inkább a fukar soproniakról, akik a védelmükre idevezényelt linzi születésű labanc katonát, meghazudtolva a híres bortermő vidék jónévét, nem traktálták borral, hanem vizet kellett kortyolgatnia, akár a ludnak. Ritter szabómester jegyezte fel a verset krónikájában:

„In Linz bin ich geboren,
In Ödenburg bin ich schier verdorben.
Hab alle Tag auf der Schanz
Wasser sauffen müssen wie ein Ganss.“

Ha nem is költők szárnyalása során, de a soproni bor, a rusztival egyetemben bejutott a magyar főváros üzleti életébe is. A Hazai s külföldi Tudósítások című újság 1837-ben, tehát Petőfi rusztizálása előtt hirdeti a bevonulást a 6. szám hirdetései közt: „Igen jó 1834-ki ruszti és soproni aszuszöllő borok igen illendő árron szerezhetők Prückler Ignác fűszerkereskedésében Pesten Sebestyén piacon a fejer farkasnál”. Prücklert ne vádoljuk azzal, hogy absztrakt festészetet kedvelt, mert a fekete szőrű farkast fehérre festette, ez azért volt, mivel más kereskedő cégérén is szerepelt a farkas, nyilván természetes színeiben. Hát hogy össze ne tévesszék, mázoltatta Prückler az erdei vadat fehérre. A Sebestyén-piac a mai Erzsébet-híd közelében volt és a környék rendezésekor 1900 táján eltűnt. A soproni bor propagálója nem is öregedett meg azon a helyen, hanem a máig meglévő Kecskeméti utcába költözött át. A ruszti bor meg a soproni is itt meging beleütközik a költészetbe: Vahot Imre neves író 1864-ben Budapesti kalauz című közhasznú munkája ott emlegeti a régi cégér alatt.

Cs. E.

Nagyváthy János soproni esete

Nagyváthy János, a magyar gazdaságtörténet neves alakja, kitűnő szakember és szakíró 1755–1819 közt élt. Festetics Györgynek volt jószágkormányzója. Az ő sugalmazására jött létre a keszthelyi Georgikon is. Minthogy Festeticsnek több háza és majorja volt Sopronban, Nagyváthy is többször megfordult városunkban, s ennek egy érdekes epizódját örökítette meg a Magyar Hírmondó 1797-ben, első kötetének 678. lapján. Ugyanis akkor Sopronban táborozott a magyar nemesi felkelő sereg, hogy Napóleon ellen induljon, azonban nem került harcra a sor, mert a franciák olyan erővel támadták meg dél felől a császári birodalmat, hogy a bécsi udvar sietve békét kötött, és így a nemesi sereg feloszlatott. Azonban Sopronban mégis ki kellett állniok a „tűzpróbát”, nem az ellenesség előtt, hanem szó szerint. A tűz ugyanis a balfi negyedtet támadta meg,

és sok ház leégett. Valóban nagyobb lett volna a kár, ha nincsenek a városban a felkelő nemesek; nekivetették magukat az oltásnak és megakadályozták, hogy az egész város leégjen. Így is nagy volt a kár. A tűz az Ikva-hídnál keletkezett, átterjedt a Balfi, Halász, Hegy és Gazda utcára. Az újsághír szerint éppen Nagyváthynek köszönhető a veszedelem megfékezése. „Festetics György gazdaságbéli Tanácsosa Nagyváthy Ur is, a ki maga ment elő jó példával egy Ház fedelének lebontásában, mely a tűz sorjába esett, hogy így meg lehessen szakasztani a tüzet, a minthogy meg is lehetett.” A felkelők 1800/1801 telén ismét Sopronban gyülekeztek, majd 1805/1806 telén is, de igazi harcba csak 1809-ben vitték őket Győr mellett; el is vesztették a csatát. Viszont Sopront 1808-ban három tűzvész egyharmadában elhamvasztotta.

László Ernő

¹Csatkai: Az ál-Petőfi Győr megyében. Győr-Sopronmegyei Hírlap. 1945. I. 1.

Buk Ferenc soproni ötvös végrendelete

Héjj Miklósné a SSz 1960. évi kötetének 364. lapján megemlékezett a soproni Buk Ferenc ötvös mintakönyvéről és több munkáját sorolta fel soproni magántulajdonból. A mintakönyv az Iparművészeti Múzeumban van, így ez a mester nem esik kívül a magyar művészettörténet érdeklődésének körein. Nem lesz tehát érdektelen a mester életkörülményeire is rámutatni. Jó anyagi körülmények között élt, szép házat birtokolt, a hajdani Várkerületen a 113-as számú kétemeletes épületet, amelyet a Lenck-átjárótól egy nagyon hasonlatos kétemeletes ház választott csak el. 1900 körül mindkét ház egy tulajdonba került, és ekkor egybeépítették, de ezt csak a földszinten lehet észrevenni, ahol egy nagy cipőbolt volt, míg a tetők nem emelkedtek egyforma magasra, és az emeletek sem voltak hajszálra egyformák; az 1944-es bombázás azonban a kettős házzal is végzett.

Buk Ferenc 1871-ben halt meg, de végrendeletét gondos ember módjára már 1868. augusztus 27-én elkészítette. Néhai Hantó István városi főmérnök régi ír-

sai közt találtam meg évekkal ezelőtt. Akkor jegyeztem ki belőle az adatokat, amelyekből látszik, hogy Buk mint verbeli iparművész lakását szép holmikkal ékesítette. Hagyott pedig Márkus nevű ötvös fiára egy házi oltárt, amelyet az írás csak „Altár” néven említ, Teréz leányára egy nagy órát, Ede fiára, aki festő lett, „a” Krisztust, tehát lehet, hogy kép, lehet, hogy szobor volt; bizonyára szembetűnő lehetett, ezért nem nevezte meg közelebről. Alojzia leányára a „fekete” órát, Kurzweil Amáliára egy arany ismétlő órát (azaz olyan zsebórát, amely kellő gombnyomásra elütötte az éppen elmúlt óranegyvedet). Mind az öt örökösre maradt egy-egy ezüst evő- és kávéskanál, azonkívül Edére és Alojziára két-két gyertyatartó, a 20 forint értékben. Házvezetőnőjére egy szobaberendezést hagyományozott, külön még egy ágyat, egy ezüst kanalat neki is, továbbá órát figurákkal és képeket. Testvérei pénzt kaptak, a házat pedig öt unokájára hagyta.

D. A.

A „franciás” iskola tagjai és Sopron

A magyar irodalom megújítását a Bécsben élő magyar testőrök érdemként emlegeti a tudomány. Erdeklődéssel keressük e költői iskola kapcsolatait városunkkal. Úgy látszik, az egy Barcsay Ábrahámon kívül huzamosabban egyik sem tartózkodott itt, Barcsay is főleg Harkán, tehát azért a közvetlen közelben katonáskodott; de inkább Cenk felé irányzódott, ahol barátja, Széchényi Ferenc élt. Kitűnő lovasként néha egyhuzamban, Sopronon át egészen Nezsiderig vágta-tott. Mint költőt Sopron csak egy gúnyoros versre ihlette, a címe: A soproni hienczokról. A néprajzos örömet találja benne, mert leírja a 18. század utolsó negyedének soproni ruházatát, de egyébként nagyon leszólja őseinket, nem talált bennük olyan szívességet, mint amihhez Erdély, szűkebb hazája szoktatta. Egyébként Anyos költőhöz írt prózai leveleiben elsőnek írja le a soproni erdőséget. Anyos pálosrendi szerzetes volt, és

így Barcsay örült volna, ha barátját idehelyezik a bánfalvi kolostorba. (A leveleket Császár Elemér közölte az Irodalomtörténeti Közlemények 1907-es évfolyamában, 359. lap sk.)

Barcsay megszakításokkal az 1780-as éveket töltötte Sopron környékén. Részt vett II. József belgrádi hadjáratában, holmiját pedig Sopronban hagyta. A hadjárat befejeztével írja feleségének Pestről: „Magam innét Sopronba bagagiám és Obersterem látogatására megyek Isten segédelmével; meg indulásom napját még innét megírom. Sopronból, úgy lehet, hogy Bécsbe elrándulok, de e' még nem bizonyos. Onnét vissza a regiment felé, ha addig Sopron megyébe menni nem parancsolják, mivel a békeséges dislocatio szerint oda fognak szállítani.” (Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. 348. 351. lap. 1790. X. 19).

Erről az újabb soproni tartózkodásról nincs adatunk, de ennek a levelezésnek

kapcsán lett tudomásunk róla, hogy a költő-testőrök egyik legkiválóbbja, Báróczy Sándor megfordult városunkban. Barcsay írja ugyanis feleségének Bécsből 1793. szeptember 27-én: „Báróczyt nem találtam itthon, Sopronba ment egynéhány napra, ez is többíti unalmamat.” Báróczy ugyan nem írt eredeti műveket, de fordításaival új korszakot nyit a magyar irodalomban: a hű és fordulatossá műfordítás vele kezdődik. De vajon kit látogatott meg Sopronban?

Az irodalmi mozgalom megindítója, egyúttal egyik legjelesebb tagja, Besenyei György 1772-ben bizonyára átutazott Sopronon, mikor Eszterházára, a mai Fertődre igyekezett a nagyszabású „vigasságok”-ra. Tapasztalatait versben írta meg az azóta közhasználatú Eszterházi vigasságok címmel. Pár évvel ezelőtt újra kiadták az 1772-es nyomtatványt; ma, hogy a neves kastély Fertőd néven

új fénybe öltözött, nagyon időszerű Besenyei versének ismerete.

Igen kedves és a magyar iskola felé hajló volt Orczy Lőrinc. A Heves megyei Tarnaörsön volt kastélya. Onnan írt költői levelet Egyházásfalun élő barátjának, Pásztor Sándornak. E levélben céloz városunkra, bár nem a leghízelgöbben: „Némuljon sipja a sopronyi postának, mért vitte későbbben leveletem meghitt drága barátunknak, mért tett gáncsot nyájas társalgásunknak; most élnek s vidulnek emlékezetével kedvesen töltött óráinknak.” (Figyelő. 1881. 317. lap)

Végül ez iskola egyik igen szerény tagjának is lehettek vagy tán tényleg voltak soproni kapcsolatai. Ez Harsányi Sámuel, aki magát Sopronban nyomott könyve címlapján „magyar nemes testőrző”-nek mondja. Nem eredeti mű, d'Arnaud Érzékeny meséinek fordítása 569 lapon. 1794-ben nyomta Siess Klára.

László Ernő

Unterberger Ignác rézmetszete Sopron megye rendelésére (1790)

1790 előtt nincs nyoma annak, hogy Sopron megye különösebben áldozatot hozott volna a művészetért. 1790-ben viszont indítatva érezte magát, hogy hátláját fejezze ki Kaunitz Vencel herceg irányában, aki II. Józsefet rábírta, hogy törvényellenes rendeleteit vonja vissza. Megbizott ugyanis Unterberger Ignác, tironi származású pécsi festő, hogy a herceg tiszteletére készítsen emléklapot. Ahogy erről a SSz 1942-es évfolyamában a 94. lapon említés tétetik, a megyei levéltárban semmi nyoma nem akadt a kép megrendelésének, és nem került elő maga a kérdéses emléklap sem. A megyei levéltárat ért számos viszontagság lehetett az oka, hogy az idevonatkozó írásbeli anyag eltűnt.

Mindamelletl bizonyosul elég hű másolat lett ismeretes az idők folyamán, amely megjelent a Magyar Hírmondó című Bécsben kiadott újság 1794. évfolyamában; a 761. lapon pedig egy és más magyarzó szöveg is hozzá. A képről ezt mondja: „Mi azt azon egy árkus nagyságu kép szerint készítettük, melyet Unterberger Ignác idevaló hires képíró, és Mechanikus, egy általa ki gondolt metsző-eszköz által metszett réz táblá-

ra.” Az eredeti metszet tehát több példányban jelenhetett meg, és az itt közölt kép annak másolata, jelzése szerint Maillard grafikus metszete (sc.). Persze ha megvolna a rendelés, kiderülne belőle, hogy az allegorikus ábrázolás kiagyalója a festő volt-e, vagy a megyének valamely vezetője, aki jól ismerte a görög-római mitológiát. Mégis valószínűnek tartjuk, hogy a művész elé programot terjesztettek, annyira részletekbe vesző az ábrázolás. A rendelők szoktak megkívanni hetet-havat, a művész mivolta inkább a sommázásban mutatkozik meg. A Magyar Hírmondó így magyarázza a zsúfolt lapot: „A oszlopokkal fel-ékesített dicsőség-templomának közepén szemléltetik a Római Sz. Birodalombéli Hertzeg Kaunitz-Rietberg Fő Kantzellarius képe, kiről jobb semmit se, mint keveset szólni. Mellette látszatik Pallás Isten Asszonyinak bagolyja, melly által jelentetnek éjjeli, s nappali munkái a Hertzegnek. Ezen kép négy szegű márvány köre van helyhezette. Ezen egyforma oldalú négyszeg már a régiéknél is jele volt az erősségnek: mert akár mellyik oldalra fordittassék is, erősen megáll az. Erre nézve neveztetett Mer-

kurius is négyszegűnek, jeléül a bölts és a meg-ért ész álhatatosságának. Ezen négy szegű kő az oroszlán, és a Sphinx (a Görögöktől kigondolt állat) hátain fekszik. Tudva van, hogy amaz az erősséget, ez pedig az éles eszet jelenti. To-

ronázott Asszonyi képe, s nagy tisztelettel s háladatossággal pártfogójára néz. Jobb karja a négy szegű kőven nyugszik, s az arra mettszett írásra mutat. Bal kezében Nemes Sopron Vármegyének, és a Hertzeg Eszterházy Familiának tziimerét

vább a Sphinx az oroszlánra néz, hogy a jó tanácsot az erőnek mivoltához alkalmaztassa. A kőnek talpán kétoldalról garáditsok látszanak, elő pedig semmi garádits nintsen rajta, annak jeléül, hogy minden közönséges érdemű ember ne merészljen hozzá fel lépni. Balról áll Sopron Vármegyének, város falakkal ko-

tartja. Hátul áll a Halhatatlanságnak képe, s Kaunitz képét tölgyfa ágból kötött koszorúval koronázza, bal kezében pedig egy kigyót tart, mely farkát szájába fogta, s azzal vége nélkül való ke-rekséget ábrázol. Jobbra szemléltetik egy szakállos ősz embernek, ez az a bölts tanátsnak képe, jobb kezében a mérté-

ket tartván arra nagy figyelemességgel vigyáz, mintegy meg fontolja, s jól meg vizsgálja elébb azt, a mit ki akar mondani. A bal kezében lévő páltzára tekerődött a kigyó, az okosságának példája. A páltza felső végén három fejek látszanak, az egyik öreg, a másik középkorú, a harmadik Ifjú. Ez által jelentetik, hogy a bölts embernek a jelen való dolgot, az el múltal össze kell vetni, s ezekből a jövődőt előre látni. Bal karjával egy bezárt könyvre könyököl, mellynek felső foglalatját nem szabad minden embernek érteni, s tudni. A Leita vize, melly Sopron Vármegye széleit mossa, egy Asszonyi kép által ábrázoltatik, melly egy viz okádó edényre dütt. Felül a ditsőség templom boltozatján a repülő hir szemléltetik, melly Kaunitz-nak sok és nagy tetteit két trombitával trombitálja."

A barokkot felváltó klasszicizálásnak nagyon korai jelentkezése a metszet és

hozzá egy barokknak ismert festő érlekes átvarása az új stílusra, amelyhez íme tehát a megye adott alkalmat. Keletkezése után csak negy évvel tartotta időszerűnek az újság is a közlését. Még megemlítjük, hogy Pulszky Ferenc Martinovics és társai c. tanulmányában (Budapesti Szemle. 1881. XXV. kötet) tévesen a következőket írja: „Sopron városa emléket határozott Kaunitz Hercegnak, ki Józsefnek a visszavonást tanácsolta.” Sopron haladottabb szellemű volt, mint a megye, nagyon is egyetértett II. József számos rendelkezésével. Mikor a császár a házak számczását rendelte el, Széchényi Ferenc példaadás-képpen saját kezüleg rakta fel a házzámokat birtokain, a megye viszont II. József halála után letépette, sőt azokat a helységeket, amelyek nem távolították el kellő gyorsasággal, büntetéssel fenyegette meg.

Csatkai Endre

Rábaparti élet Soboron 150 évvel ezelőtt

Sobor kisebb község a csornai járásban, közvetlenül a Rába mellett; a megyei ismertetőkből alig szerepel, eléggé távol esik a vasúttól és a fő közlekedési vonalaktól. A XVIII. században azt írja róla Soós Imre (Ósi nemzetségek Sopron megyében): jó gazdasági körülmények közt élő falu. Az alábbi hirdetés, amely a Magyar Kurír 1816. évi első kötet 13. számában jelent meg, úgy festi a körülményeket, hogy 150 évvel ezelőtt élénk élet folyt a faluban és a Rába mentén.

„N. Soprony Vármegyében helyeztetett, M. Gróf Festetics urhoz tartozandó Egyedi Uradalom részéről köz hirül tétetik, hogy a folyó Mártzius holnapnak 20-dik napján 9 óraker Soboron, Pápának és Veszprémnek vezető országútján egy Condignatoria (emelet) fel emelt Ser és Pálinka ház, melynek hossza 36 öl és az Ser háznak ellenben ugyan(csak) köbül épült Serfőző lakás, két szobát, konyhát, kamarát szint és istállót foglalván magában, e következő Sz. György Naptul fogva (ki telvén akkor a mostani Serfőzőnek az ideje) ismét hat és több esztendőkre minden hozzá tartozandókkal licitatio képpen árendában,

vagy pedig Conventira Cautio mellett kifog adatni. Fel taláztatnak Soboron a Rába vizén nagy vidéki Szitás-Korpás-Zuggó és fűrész malmok, ezen okból mind örökre, mind a számosabb környül lévő helységekre nézve jó keltje vagyon a Sernek és Pálinkának, a mellett kivántató tüzelő fát, ölet a Tölgyfának 18 fl. a Sobri Erdőből megszerezheti magának az Árendás; mind ezek elegendők arra, hogy a bé álló Serfőző első tekintettel a várandó haszon-vételről meggyőtetessék. A licitatioinak foglaltjait pedig előre is naponként a Tiszt-ségnél Egyeden megértheti”.

Ebben az időben már sokszor olvashatni róla, hogy az ország romlásának egyik oka a pálinka élvezetének túlságos elterjedése, és íme az ország nagyjainak egyike nem áallja jövedelmi forrásai közé iktatni a pálinkafőzés bérletét, és a fogyasztásra való kilátás a hírvetés egyik eszköze.

Úgy halljuk, Soboron már se híre, se hamva a malmoknak, kihalt a Rábapart. Kérdés, hogy a sörfőző épülete, amely a hirdetés szerint emelet volt, tehát jelentősebb épület, megvan-e?

László Ernő

A Központi Bányászati Múzeum 1965. (nyolcadik) évi beszámolója

Múzeumunk eddigi, s hogy úgy mondjam, bizonyos fokig kissé szabványossá vált évi beszámolójától eltérően előjáróban nem közvetlenül a múzeum 1965. évi központi munkájáról, de azokról a tájjellegű bányauzemi vagy bányakerületi műszaki gyűjteményekről, illetve létesítményekről szólok, melyeket egyes bányáknál alakítottunk ki, mint Központi Bányászati Múzeumunk tartozékait.

Ezek közül elsőnek a salgótarjáni *Földalatti Bányászati Múzeumról* szólok, melyet a Nógrádi Szénbányászati Tröszt segítségével 1965. máj. elsején adtunk át rendeltetésének.

Első hazai földalatti bányászati múzeumunk gondolatát eredetileg a mondott Tröszt igazgatósága vetette föl, abból a megfontolásból kiindulva — melyet a Salgótarjáni Városi és Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága és Idegenforgalmi Hivatala is szorgalmazott —, hogy a fölszabadulásunk után óriási módon megnőtt szocialista bányaváros valami izelítőt tudjon adni több mint 100 éves bányászatából a városba vetődő idegeneknek, elsősorban a tanuló ifjúságnak, melyet mind nagyobb tömegben ontanak a buszok, s mely — érthető módon — mind hangosabban követeli, hogy bányát láthasson, ha tanulmányi kirándulásai során Salgótarjában vetődik. Az idegeneknek a várossal szemben támasztott eme jogos és érthető kívánságát a város szívében fekvő József kísérleti táró ily célra történt berendezésével s abban a salgótarjáni bányászat élő és múltbéli emlékeinek bemutatásával oldottuk meg.

A 240 m hosszú bányavágatban a látogató teljes áttekintést nyer a bányáról s annak műszaki berendezéséről. Így a bemutatást szolgáló bányavágatokban és munkahelyen tanulmányozhatja a bányabiztosítás minden fajtáját, fejtő- és jövesztőmódokat, régebbi és újabb bányagépeket, melyek egytől egyig villamos meghajtásúak és működtethetők.

A bánya képét — hogy a bemutatás teljes legyen — a táró nyugati oldalán 30 m hosszban végigfutó, belső fénycsővilágítású vitrinsor egészíti ki, melyben a salgótarjáni, több mint 100 éves bányászkodás tárgyi és írásos emlékei vannak bemutatva.

A város központjában (Bajcsy Zsilinszky utca 1) fekvő múzeumot megnyitása óta — mint a múzeum vendégkönyvében olvassuk — több mint 7000 látogató kereste föl s vitte magával feledhetetlen impresszióként a „bánya” emlékét.

Ezt követően 1965. aug. 6-án nyitottuk meg ünnepélyes keretek közt Ajkán — az ajkai szénbányászat megszületésének századik évfordulóján — az Ármin-aknán berendezett hazánk első műszaki „skanzen” múzeumát — az *Ajkai Műszaki Emlék Múzeumot*.

Az ajkai bányászat centenáris fordulójával kapcsolatban határozták el ui. a Középdunántúli Szénbányászati Tröszt és az Ajkai Szénbányák vezetői és dolgozói, hogy bányászatuk megszületését a százéves múlthoz legméltóbb módon egy műszaki emlékmúzeum alapításával s annak a bányászat századik évében való megnyitásával örökítik meg.

Ennek a tiszteletreméltó elhatározásnak jegyében újítottuk föl az ajkai Bakony egyik legszebb harántvölgyében, vadregényes festői környezetben fekvő, 1960-ban leállított Ármin-akna gépházát a hozzátartozó megmaradt aknaházzal, kis kovácsműhellyel és trafóépülettel együtt, hogy biztosítsák helyét a múzeumnak, mely méltóbb helyet alig kaphatott volna.

Ez a bányaműszaki kultúremlékeink ápolásának fejlődéstörténetében messze kimagasló példaadás jelentős azért is, mert az Ármin-aknai műszaki emlékek, épületek s a bennük meghagyott gépberendezések bemutatása az első megjelenése hazánkban egy szabadtéri ún. skanzen műszaki múzeumnak, tekintve, hogy az, ha nem is teljes egészében s abban a kivitelben és megjelenésben, ahogy megszületett mutat be többek közt egy gőzerővel meghajtott aknaszállítógépet, mely bányászatunk fejlődéstörténetének és technológiájának egy kivesző s az ajkai bányászat utolsó és egyedülálló darabja.

Mondott műszaki emlékek mellett a szállító gép és aknaházban 5 vitrinben, 5 tárlóban és számos tabló képében találjuk az ajkai százéves bányászat tárgyi és írásos emlékeit, rövid mondatokban foglalt magyarázó fölíratokkal.

A múzeumnak egyébként a megnyitását követő első hónapban 1200 látogatója volt, s azóta is a bányák több ezer dolgozója tekintette meg.

A harmadik múzeumot az Érc- és Ásványbányászati Iparági Múzeumot szept. 25-én nyitottuk meg a Borsod megyei Rudabányán, abból az alkalomból, hogy 600 év előtt 1365-ben Nagy Lajos városi rangra emelte a ma vasércet, a XIV. században azonban még nemesérceket művelő Rudabányát.

Az ősi bányavároska, melynek határában hosszabb-rövidebb megszakításokkal hat évszázad óta folyik bányaművelés, példás külsőségek s egy országos érc- és ásványbányászati konferencia rendezésével ünnepelte meg városi rangra emelésének 600. évfordulóját. Az ünnepségeket rendező Vasércbánya és Előkészítő Mű nagyrészt társadalmi munkával egy előtérből s két nagy, 55 m² alapterületű kiállítóteremből álló múzeumot épített a bányaváros főútján, szemben a szuhegyi útelágazásnál.

A szept. 25-én megnyitott *Érc- és Ásványbányászati Iparági Múzeum* I. sz. termében 7 tárlóban s 2 vitrinben kimondottan a rudabányai sok évszázados bányászok írásos és tárgyi emlékei nyertek elhelyezést, számos térkép, metszet, műszaki rajz és fotó kíséretében. E teremben nyert bemutatást többek közt Rudabánya 1365-ből származó SIGILLUM CIVITATIS RUDE fölíratú, rendkívül díszes, 76 mm átmérőjű ezüst pecsétlője, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeuma adott át ideiglenesen, az ünnepségek idejére. A Múzeum II. sz. termében a hazai Országos Érc- és Ásványbányászati Vállalatok, úrkuti, mádi, Tokaj-hegységi, győryörsorosi, recski, bányáinak muzeális értékű anyaga nyert elhelyezést.

Mind a salgótarjáni földalatti, mind az ajkai műszaki emlékmúzeum, mind a rudabányai bányászati múzeum szervezetileg Központi Bányászati Múzeumunk tartozéka, irányításukat, leltárnyilvántartásukat stb. Sopronból látjuk el.

Múzeumunk 1965. évi munkájából az okt. 26-án megnyitott „*Selmec—Soproni diákemlékek*” című kiállításunk emelkedett fel, melyet abból az alkalomból rendeztünk meg, hogy az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület nov. 5-én Sopronban tartotta meg választmányi ülését.

Kiállításunk keretében az 1770-től 1919-ig Selmecen, majd 1919-től 1959-ig Sopronban működő Bányászati és Erdészeti Akadémia, később Egyetem kultúrtörténeti szempontból becses, jellegzetes és ma is „selmeci”-nek nevezett diákemlékeit, szokásait és hagyományait mutatta be hazánkban most először Központi Bányászati Múzeumunk különkiállítása 7 falitárlóban, egykorú képekben, rajzokban, fotokban s tárgyi emlékekben.

A 14 napig nyitvatartott kiállításnak egyébként 1100 látogatója volt.

Múzeumunk anyagából és múzeumunkból kiindulóan készítettük el „*Küzdelem a sötétség ellen*” című színes kisfilmünket is a Nehézipari Minisztérium Filmszolgálatának kivitelezésében. A szóban lévő filmet „*Adatok a bányavilágítás fejlődéstörténetéhez*” című munkám alapján az év januárjában fejeztük be a Budapesti Filmstúdióban, s az a febr. 22—23-án megtartott SZOT Munkavédelmi Filmfesztiválon az első díjat nyerte el. A filmet azóta a Szovjetunióban s több szocialista országban is bemutatták.

Az említettekén kívül — az elmúlt évek munkájához híven 1965-ben is — tovább folytattuk gyűjtő- és rendszerező munkánkat. Gyűjtőterületeink 1965-ben a várpalotai, közép-dunántúli és nógrádi szénbányászati trösztök bányauzemei voltak. Szerzeményeink közül kiemeljük Rónai és Fojtik szobrászművészek bronzszobraiát, egy intarziás, 1800 évvel datált gömöri bányászládát s egy hronici eredetű, XIX. századi öntöttvas bányászserleget. Nagy jelentőségű, hogy ezeken kívül múzeumunk gyűjteményébe került az 1961-ben elhunyt Papp Károly neves geológus egyetemi tanár hagyatéka, mely mintegy 1300 db pontos megjelöléssel és magyarázattal ellátott bányászati vonatkozású fényképből és geológiai fölvételekből áll.

A múzeum látogatói egyébként — mint eddig — elsősorban érc-, szén- és olajbányáink dolgozói, tudományos intézmények, kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák, technikumok és általános iskolák tanulói voltak, nagy számú külföldi látogató mellett.

Tovább mélyítettük szoros kapcsolatainkat a külföldi bányászati múzeumokkal, melyek sorából kiemelhetjük, hogy megkeresésükre új kapcsolatot teremtettünk a kalkuttai (India) „*The Birla Industrial and Technological Museum*” bányászati gyűjteményével, valamint a belgrádi „*Tudomány- és Technikatörténeti Múzeum*” bányászati részlegével. A freibergi (NDK) és drezdai bányászati és műszaki múzeumokkal személyesen is fölvettem régi kapcsolatainkat, tekintve, hogy 10 napot tölthettem e városokban a freibergi Bányászati Akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken, ahol egyébként Európa legnevesebb bányásztörténetészeivel találkozhattam.

Befejezésül annyit, hogy múzeumunk anyagából 1965-ben 12 tanulmányt publikáltam külföldi és hazai szaklapokban, ugyanakkor gyűjteményünkről 25 közlemény látott napvilágot a sajtóban.

Faller Jenő

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Bognár, Desider:* Schilfwirtschaft am Neusiedlersee
Lovas, Julius: Die elektrische Bahn in Ödenburg
Horváth, Bartolomäus: Gedanken über ein zukünftiges Künstlerhaus in Ödenburg
Varga, Gabriel und Juhász, Nikolaus: Der Park in Nagycenk (Grosszinkendorf)
Hiller, Stefan: Neue Daten der Bauern-, Arbeiter, Widerstands- und Streikbewegungen in Ödenburg und im Ödenburger Komitat
Hammerl, Ludwig: Ödenburger Privatschulen im XIX. Jahrhundert
Csatkai, André: Ödenburger Feuerwehr in früheren Jahrhunderten
Molnár, Josef: Vom kurzen Leben des Ödenburger Literaturvereines A. Ady
Karner, Karl: Zwei Ödenburger Drucke aus 1681. II. Teil
Káldy, Nikolaus: A. Frankenburgs Wohnstätten in seinem Kindesalter
Oromszegi, Otto: Ein Bass-Pommer des Meisters CK
Jeney, Franz: Unbekannte Briefe von Stefan Wittnyédy. I. Teil
Boronkai, Paul: Baugeschichte des Ödenburger Petöfi-Theaters
Hiller, Stefan: 20 Jahre Fachliteratur für Holzindustrie an der Soproner Universität
E. L.: Excesse im Ödenburger Komitat anlässlich der Landtagswahlen 1865
A. Cs.: Über die Geschichte der Ruster und Ödenburger Weine
Faller, Eugen: Jahresbericht des zentralen Bergbaumuseums (1965)

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközölgék).

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában csökkentett pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).

6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet felévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egy számlára).

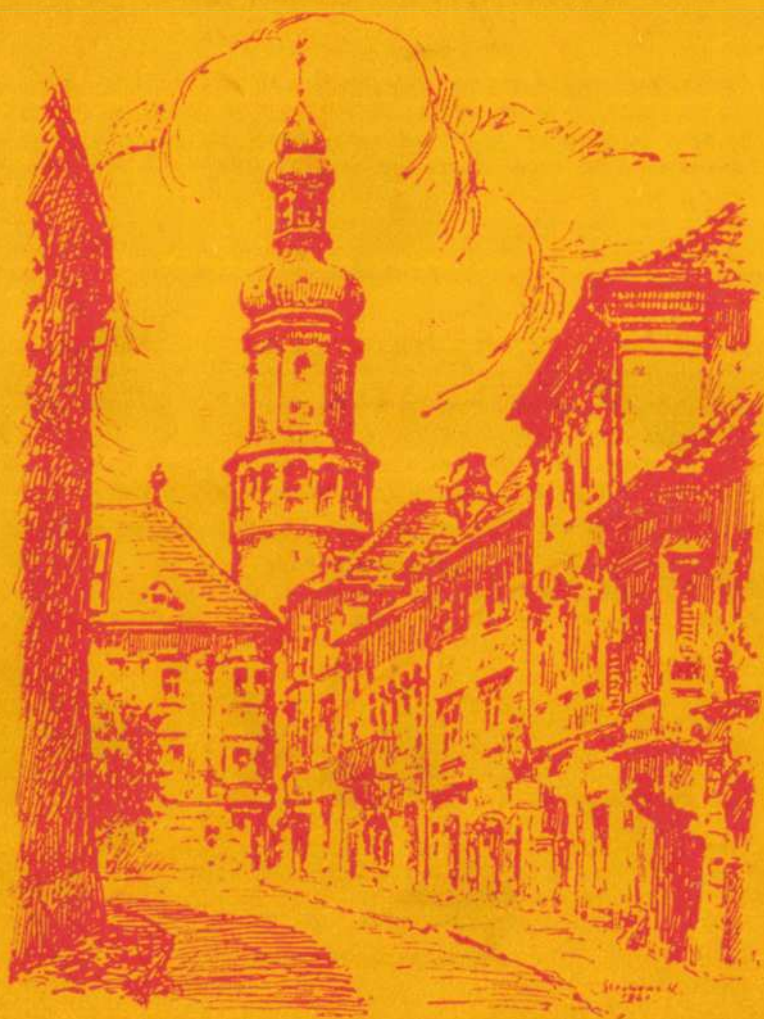
Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

INDEX: 25 915

SOPRONI SZEMLE

XX. ÉVFOLYAM

1966.

3. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKOS GYÖRGY, DOMONKOS OTTO, ERDELY SANDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LÖRINC FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTAV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Klinger András</i> : Sopron népességének lakásviszonyai	193
<i>Csatkai Endre</i> : A soproni vendégfogadók a 16/19. században	201
<i>Fried István</i> : A lakompaki csata	218

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései:

<i>Házi Jenő</i> : A legrégibb soproni felekezeti anyakönyvek statisztikai táblázatai	225
---	-----

Helytörténeti adattár

<i>Garai Lenke</i> : Garbai Sándor soproni szereplése	235
<i>Kelényi Ferenc</i> : Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században	239
<i>Huszár Lajos</i> : Soproni iskolai jutalomérem 1654-ből	245
<i>Krammer Jenő</i> : Ferdinand Raimund Sopronban	247
<i>Jenei Ferenc</i> : Wittnyédy István ismeretlen levelei. II. rész	250
<i>Mikó Sándor</i> : A lozsi parasztság a XVIII. században	253
<i>Tompos Ernő</i> : Handler Ferdinánd vázlatkönyve	259
<i>S. K.</i> : Az első soproni nyomdász életéhez	260
<i>Szabó István</i> : Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának statisztikai szakirodalmi tájékoztató szolgálata	261
<i>Hetyéssy István</i> : Sopron „taksált” lakói 1604-ben	263
<i>Cs. E.</i> : Bizonytalan adat Liszt Ferenc első nyilvános szerepléséről	264
<i>Berecz Ábel</i> arcképe. Helyreigazítás	264
<i>Füves Ödön</i> : Görög imaház alapítása Sopronban	265

Sopron kulturális élete

<i>Környei Attila</i> : A Liszt Ferenc Múzeum 1965. évi munkája	266
<i>Csatkai Endre</i> : Barokk rajzok kiállítása a Liszt Ferenc Múzeumban	271

Megemlékezések

<i>Garád Róbert</i> : Károlyi Zoltán 1905—1966	278
Soproni könyvespolc	279
Az olvasó kérdez, az olvasó közöl	283

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 7 (A/5) ív - 66.7739 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM

1966

3. SZÁM

Sopron népességének lakásviszonyai

Írta: **Klinger András**

Egy település népessége életviszonyainak egyik legjobb jellemzését a lakásviszonyok képe adja. Ez egyúttal — közvetett módon — lehetővé teszi az adott település városiasodási fokának megállapítását. A szorosabb értelemben vett népességi ismérvek (népességnagyság, kulturáltság, iparosodás) mellett a lakásviszonyok fejlettsége az, amely legjobban mutatja a települések urbanizációjának mértékét. Emiatt jelen közleményünkben — Sopron város népességi helyzetének két részben történt ismertetése után (lásd SSz 1964. 1. sz. 26–39, ill. 1965. 3. szám 208–222 lap.) — a népszámlálások lakásösszeírásának adatai alapján kívánjuk felvázolni Sopron város lakásviszonyait.

A lakások és lakóépületek száma

1960. január 1-én Sopron lakossága 10 597 lakásban lakott. A lakások száma ezerrel (10 %-kal) volt magasabb, mint 1949-ben és 2000-rel haladta meg az 1930. évi lakásállományt.

1. A lakások és lakóépületek száma Sopronban

1930–1966

Év	Lakások száma	Lakóépületek száma
1930	8 596	2 752
1949	9 598	3 746
1960	10 597	4 440
1966	11 780	—

A város 1960. évi lakásaiból 442 épült 1954 és 1959 között, 90 1949 és 1953 között, a többi (az állomány mintegy 95 %-ának) építése 1949 előtt történt.

1960. január 1. óta megnövekedett Sopronban is a lakásépítési tevékenység: 1960 és 1965 között 1221 lakást adtak át és 1966. január 1-én (az időközben megszűnt 38 lakás levonásával) a városban 11 780 lakás volt, ami annyit jelent, hogy az elmúlt 6 évben a város lakásállománya 11 %-kal emelkedett (valamivel nagyobb mértékben, mint az előző 11 év egészében). Sopron lakásnövekedési üteme azonban így is elmarad a többi nyugat-dunántúli városétól: 1960 és 1966 között ugyanis Győr lakásállománya 23, Szombathelyé 20, Mosonmagyaróváré 18, Pápáé 14 %-kal emelkedett.

Sopron lakásai 1960-ban 4 440 lakóépületben helyezkedtek el. Ezek száma 1949 óta mintegy 700-zal (közel 19 %-kal) emelkedett. A lakóépületek — a város történelmi adottságai folytán — meglehetősen előregedettek: 43 %-uk olyan, amely 1900 előtt épült (ezen belül az összes épületek 1/5-e — 921 lakóház — 1850 előtti építésű) és csak valamivel több, mint 7 %-uk a felszabadulás óta. Ez utóbbi arány tekintetében Sopron egyike a legalacsonyabbaknak, a magyar városok között az 1945 óta épült lakóházak aránya csak 6 alföldi városban, Kőszegen és Sátoraljaújhelyen alacsonyabb, mint Sopronban. A legrégebb lakóházak aránya tekintetében pedig csupán egy magyar város versenyezhet Sopronnal: Kőszegen az 1850 előtt épült lakóházak aránya meghaladja a 23 %-ot. A II. világháború pusztításai is erősen érintették Sopron lakóházait: a háború folyamán a város lakóházainak közel 60 %-a sérült meg és ez a lakások közel felét érintette.

2. Lakóépületek az építés éve szerint Sopronban, 1960-ban

Építés éve	Lakóépületek száma	%
1850 előtt	921	20,7
1850—1899 között	985	22,2
1900—1919 között	683	15,4
1920—1944 között	1 521	34,3
1945—1948 között	77	1,7
1949—1953 között	54	1,2
1954—1959 között	199	4,5
A lakóépületek száma összesen	4 440	100,0

A lakások számának növekedése meghaladta a lakások lakói számának emelkedését. Ennek következtében a lakások laksűrűsége 1960-ban alacsonyabb volt az 1949 évinél: 100 lakásra 342 lakó jutott a tizenegy évvel azelőtti 349-cel szemben. A javulás a 30 évvel azelőttihez viszonyítva számottevőbb: 1930-ban még 100 lakásban átlagosan 391 személy lakott. Sopron 1960. évi lakásonkénti laksűrűsége egy árnyalattal rosszabb a magyar városok átlagánál (339), de jelentősen alatta van a szomszédos városokénak. 1966-ban — becslés szerint — 335 személy él átlagosan 100 soproni lakásban.

A lakások és lakóépületek nagysága

Sopron lakásaira — mint a magyar lakásokra általában — az egy lakószobás lakások a jellemzők. 1960-ban a város lakásállományának 47 %-át képviselték ezek a legkisebb típusú lakások. Arányuk a múlthoz képest csökkenő tendenciát mutat: 1949-ben még a lakások 53 %-a volt egyszobás. A két lakószobás lakások aránya ugyanakkor határozott emelkedést mutat: 1960-ban már elérte az összes lakások 39 %-át, az 1949. évi 35, ill. az 1930. évi 27 %-kal szemben. Az elmúlt 11 évben a 3 és több lakószobás lakások száma is nőtt (mintegy 1 százalékkal), de a II. világháború előtti helyzethez képest (főleg a lakásmegosztások következtében) számuk és arányuk jelentősen visszaesett: az 1930. évi 21 %-hoz képest arányuk 13 %-ra esett vissza.

3. A lakások nagysága Sopronban 1930–1960

Év	A lakások száma	1	2	Ebből 3 és több	lakószoba nélküli
			lakószobás		
1930	8 596	4 459	2 328	1 793	16
1949	9 598	5 060	3 318	1 196	24
1960	10 597	5 027	4 155	1 410	5
Százalékos megoszlás					
1930	100,0	51,9	27,1	20,8	0,2
1949	100,0	52,7	34,6	12,5	0,2
1960	100,0	47,4	39,2	13,4	0,0

Az egylakószobás lakások aránya Sopronban a magyar városok átlagához (61 %) viszonyítva kedvezőnek mondható, és ugyanez a helyzet a nyugat-dunántúli városokhoz viszonyítva is, ahol arányuk 58–61 % között van. Alacsonyabb egyszobás lakás-arányt csupán – a modern lakásokkal rendelkező – új szocialista városainkban találunk, amelyek közül pl. Komlón 29, Dunaújvárosban 31, Oroszlányban 33 % az arányszámuk. Még kedvezőbb a kép Sopron városias lakás-állományára nézve a nagyobb (3 és több szobás) lakások tekintetében: ennek soproni 13 %-os aránya a legmagasabb az országban, ezt csak Keszthely 12, Balassagyarmat, Baja és Pécs 10 %-os aránya közelíti meg. Budapesten a lakások kevesebb mint 9 %-a nagyobb két lakószobásnál, Győrött és Szombathelyen pedig alig több mint 8 % ez az arány.

Sopron mintegy 10 600 lakásában több mint 43 700 helyiség van, vagyis átlagosan 100 lakásra 413 helyiség jut. A lakások átlagos nagysága a lakószobák száma alapján 169 (vagyis ennyi lakószoba jut 100 lakásra). Ha a többi szobának tekinthető helyiséget is (hálófülke, hall, személyzeti szoba) számításba vesszük, az átlagos lakásnagyság 175-re emelkedik. 100 lakásra 98 konyha jut (ami annyit is jelent, hogy a két konyhával rendelkező lakások leszámításával a város lakásainak kevesebb mint 5 %-a nem rendelkezik konyhával). Az összes lakóhelyiségek (szoba+konyha) száma 29 000, száz lakásra jutó aránya 273.

4. Lakások helyiségei Sopronban, 1960

Megnevezés	Helyiségek száma	100 lakásra jut
Lakószoba	17 883	169
Hálófülke	97	0
Hall	272	3
Személyzeti szoba	322	3
Szobák együtt	18 574	175
Konyha	10 428	98
Lakóhelyiség összesen	29 002	273
Fürdőszoba	3 014	28
Mosdófülke	190	2
Egyéb helyiségek	11 515	100
Lakások helyiségeinek száma összesen	43 721	413

A soproni lakások átlagos nagysága — a két és több szobás lakások gyakoribb előfordulása következtében — általában meghaladja a magyar városokét és különösen a szomszédos városokét. Szembetűnő ez leginkább a 100 lakásra jutó lakószobák száma tekintetében, az összes helyiségek száma Győrött egy árnyalattal magasabb.

Még kedvezőbb a kép Sopronra nézve a lakások laksűrűsége vonatkozásában. Minden megközelítésben (akár a lakások, akár az összes helyiségek, lakószobák, vagy lakóhelyiségek alapján számolva) Sopron lakásaiban laknak viszonylag a legkevesebben. Pl. a 100 lakószobára jutó lakók száma Sopronban 14 %-kal marad alatta a városok átlagának, azaz 14–19 %-kal kedvezőbb, mint a szomszédos városokban.

5. A lakások átlagos nagysága és a laksűrűség Sopronban és a szomszédos városokban, 1960

Város	összes helyiség	100 lakásra jutó			lakó lakó	100 összes lakó- lakó- lakó- helyi- szo- helyi- ségre bára ségre jutó lakó		
		lakószoba	szoba	lakóhelyiség		helyi- ségre	bára	helyi- ségre
Sopron	413	169	175	273	342	83	203	125
Győr	424	151	159	254	356	84	235	140
Mosonmagyaróvár	389	145	147	243	366	94	251	151
Pápa	404	147	150	247	356	83	241	144
Szombathely	410	151	158	254	366	89	242	145
Járási jogú városok	386	144	147	244	340	83	235	139

A lakóházak nagysága is Sopron városias voltára utal. Ha a lakások száma alapján közelítjük meg ezt, akkor azt tapasztaljuk, hogy a városban az egy lakásos lakóházak aránya 57 % — amely arány a magyar városok között a legkedvezőbb. Általában ugyanis a városi lakóházak 78 %-a egy lakásos, de Budapesten is 59 %-ukban egy lakást találunk, a szomszédos nyugat-dunántúli városok közül csupán Győrött találunk Sopronhoz hasonló alacsony arányt (58 %), Szombathely lakóházainak 60, és Mosonmagyaróvár lakóházainak 66 %-a egy-lakásos. Lényegében hasonló képet kapunk, ha a többlakásos épületeket viszonyítjuk. Sopronban a 7 és a több lakásos lakóházak közel 7 %, hasonló Győréhez, de jóval meghaladja a többi szomszédos város 2–4 %-os arányát; természetesen e tekintetben elmarad Budapeستől (közel 10 %), ahol a nagyobb bérházak előfordulása gyakoribb.

6. Lakóépületek a lakások száma szerint Sopronban, 1960

Lakások száma	Lakóépületek száma	%
1	2 542	57,2
2	823	18,5
3	331	7,5

4	241	5,4
5–6	207	4,7
7–10	194	4,4
11–20	88	2,0
21–30	12	0,3
31 és több	2	0,0
Összesen	4 440	100,0

Másik megközelítésben a lakóházak nagyságát az emeletek száma alapján vizsgálhatjuk. E tekintetben Sopron lakóház-állománya még egyértelműbben mutatja a legvárosiasabb jelleget. Sopronban ui. az emeletes lakóházak aránya (22 %) a legmagasabb. Ez az arány a járási jogú városok átlagában csak 3, a megyei jogú városokban 8, Budapesten pedig 14 %-os. A szomszédos városok közül Győr lakóházainak 14, Szombathelyének 11, Mosonmagyaróvárénak 7, Pápaénak 5 %-a emeletes. Sopron emeletes házainak viszonylag magas arányát az egy-emeletes házak magasabb aránya okozza. A két- és több-emeletes épületek aránya (4,5 %) alatta marad az új szocialista városokénak (pl. Dunaújváros lakóházainak közel 22, Oroszlányénak 14 %-a két- és több emeletes).

A múlthoz viszonyítva az emeletes lakóházak aránya visszaesett Sopronban; 1930-ban még a város lakóházainak 27 %-a volt emeletes. Ezt először az újabb építésű lakóházak földszintes volta okozta. Megjegyzendő, hogy ez a csökkenés főleg 1949-ig következett be, azóta a földszintes lakóházak aránya ismét csökkent.

7. A lakóépületek magassága

Év	A lakóépületek száma	földszintes	Ebből		
			1	2 emeletes	3 és több
1930	2 752	2 007	579	158	8
1949	3 746	3 023	559	154	10
1960	4 440	3 444	797	176	23
Százalékos megoszlás					
1930	100,0	72,9	21,0	5,8	0,3
1949	100,0	80,7	14,9	4,1	0,3
1960	100,0	77,6	17,9	4,0	0,5

Megjegyzés: 1949-ben az adatok a tulajdonképpeni lakóházakra vonatkoznak.

A lakások felszereltsége

Sopron lakásainak és lakóépületeinek felszereltsége – a város közmű-ellátottságának fejlettsége folytán – egyike a legjobbaknak és ez a tény is az urbanizáció igen magas fokára mutat,

A lakások 98,5 %-a van ellátva villanyvezetékekkel és mindössze 154 olyan soproni lakás van, ahol nincs a villany bevezetve (a város lakosságának közel 99 %-a élvezzi a villanyvilágítás előnyeit). A jelentős fejlesztésre mutat, hogy a villannyal ellátott lakások aránya 1930-ban még csak 59 %-ot ért el, és hogy a magyar városok átlagában a villannyal való ellátottság 83 %-os. A szomszédos városok hasonló mutatója egy árnyalattal elmarad Sopronétól: 97–98 %-os, Pápán 95 %-os.

8. A lakások felszereltsége, százalékban, Sopronban, 1930–1960

Év	Villany- ellátott lakások a lakások százalékában	Víz- vezetékekkel	Gáz-	Fürdő szobával	Vízöblítéses WC-vel
1930	59,0	35,0	7,0	11,8	27,7
1949	89,4	51,8	17,1	20,0	35,7
1960	98,5	57,2	41,4	28,4	36,2

Megjegyzés: 1949-ben és 1960-ban a hozzácsatolt Sopronbánfalva és Görbehalom (Ágfalvától) adataival együtt.

Még szembeütőbb a lakások vízvezetékekkel való ellátottsága: a város lakásainak 57 %-ába van bevezetve a víz, 24 %-a pedig a lakáson kívüli vízvezetékkel használja. Ez az ellátottság jóval meghaladja a városok átlagát – ahol a lakások 26 %-ában van városi vízvezeték, és a lakáson kívülről 12 %-ban szerzik a vízvezetéki vizet – és az új szocialista városokéhoz hasonló. A város lakosainak 83 %-a fogyaszt vízvezetéki ivóvizet – ennél magasabb arányt csak Veszprémben, Vácott találunk az ország városai között. A szomszédos városok vízvezetéki ellátottsága jóval elmarad Sopronétól: Pápán 74, Győrött 73, Szombathelyen 61, Mosonmagyaróvárt 29 %-a vízvezetékekkel ellátott lakások aránya. A magas vízvezetéki ellátottság mellett a városban 1960-ban még mindig közel 2000 olyan lakás volt (mintegy 6000 lakóval), ahol kutakból fedezik ivóvíz szükségletüket. Ezek részére a belterületen 23, a külterületen 15 ásott közkút és 12 forrásfoglalás áll rendelkezésre.*

A század elején létesített – ún. elválasztórendszerű – csatornahálózat már a város lakóházainak viszonylag kisebb részét látja el: a csatornahálózat hossza a vízvezetékálózatnak csak 70 %-a. Ennek ellenére az a tény, hogy Sopron lakóházainak 49 %-a van közcsonornával felszerelve, azt jelenti, hogy a város ellátottsága etekintetben is egyike a legkedvezőbbeknek. A közcsonornával való ellátottság ui. az ország városaiban átlagosan 11 %-os, és csupán Kőszegen és Szombathelyen haladja meg valamivel az 50 %-ot, az ország fővárosában is csupán 31 %-os. A közcsonornán kívül Sopron lakóházainak közel 8 %-ában házcsonorna áll rendelkezésre.

A magas színvonalú vízvezetéki és közcsonorna hálózat biztosítja, hogy a lakások fürdőszobával való ellátottsága is átlagon felülnek mondható, bár e tekintetben Sopron helyzete nem annyira kiemelkedő az országban. 1960-ban

* Saját kútja a lakónézők 12 %-ának van, ebből fedezi ivóvízszükségletét a város lakóinak 7 %-a.

a város lakásainak 28 0/0-a rendelkezett fürdőszobával, ami különösen a II. világháború előtti helyzethez viszonyítva jelentős fejlődésnek tekinthető (1930-ban még a fürdőszobás lakások aránya 11 0/0-os volt). Ez az arány a városok átlagát (19 0/0) felülmúlja, de nemcsak új szocialista városaink 60–70 0/0-on felelő aránya alatt marad jelentősen, hanem kedvezőtlenebb a győrinél (33 0/0) és alig jobb a pápainál és a szombathelyinél (26 0/0).

Hasonló képet kapunk a lakások másik igen fontos higiéniai ellátottsága: a vízöblítéses árnyékszékek száma tekintetében. Sopron lakásainak 36 0/0-a rendelkezik vízöblítéses WC-vel és a lakások további 20 0/0-ában lakáson kívüli vízöblítéses árnyékszéket használnak. A lakásoknak WC-vel való ellátottsága a városokban átlagosan 19 0/0-os, de az új szocialista városokban eléri a 70 0/0-ot is. A szomszédos városok lakásai közül csak Győrött jobb a helyzet: itt ez az arány 40 0/0-os, a többiben 16–23 0/0 között van.

Sopron lakásainak magas fokú ellátottságát jelenti, hogy 41 0/0-uk rendelkezett gázzal. Ennél magasabb arányt az országban csak Budapesten (49 0/0) és Győrött (46 0/0) találunk, ami szintén Sopron urbanizációjának magas fokát igazolja.

Közvetett módon a lakások felszereltségéhez tartozik — és szintén a lakásviszonyok minőségi jellemzője — a lakások padozatának jellege. Ez a kép is kedvező Sopronra: itt ui. — a 71 0/0-os városi átlaggal szemben — a lakások 99,4 0/0-a meleg padozatú (vagyis a szobák legalább fele fa, parketta, azbeszt, magnezit, linoleum, gumi vagy műanyag). Ez az arány csak Kőszegen múlja felül a sopronit, de Budapesten is csak 96 0/0-os, Győrött pedig 95 0/0-os. Sopronban csak 180 olyan lakos van, aki nem meleg padozatú lakásban él. E kedvező arányt az biztosítja, hogy a lakások szobáinak 30 0/0-a parketta-, 69 0/0-a fapadozatú.

Ugyancsak a lakások viszonylagos jó minőségét mutatja az a tény is, hogy Sopronban a legmagasabb az országban az alapincézett épületek aránya: 1960-ban a város lakóházainak 29 0/0-a volt teljesen és 41 0/0-a részben alapincézve. E két arány Budapesten csak 10, ill. 32 0/0-ot, Győrött 11, ill. 28 0/0-ot ér el. E magas alapincézettségi arány természetesen összefügg az emeletes épületek gyakoribb előfordulásával, de közegészségügyi szempontból is igen jelentős.

9. A lakóépületek felszereltsége százalékban, Sopronban, 1930–1960

Év	Villany- vezetékekkel felszerelt lakóépület	Víz- felszerelt lakóépület	Gáz- felszerelt lakóépület	Egészben alapincézett lakóépületek százalékában	Részben alapincézett lakóépületek százalékában
1930	85,9	72,1	0,6	28,0	55,0
1949	94,2	65,8	12,6	73,0	
1960	98,5	73,2	31,5	28,9	41,0

Tulajdoni jelleg, használati jogcím

A város lakóházainak viszonylag nagyobb volta következtében a lakóházak között a magántulajdonban lévők aránya itt egyike a legalacsonyabbaknak. Sopron lakóházainak ui. — a városok 85 0/0-os átlagával szemben — 60 0/0-a van

magántulajdonban, az épületek 39 0/0-a állami tulajdonú. A magán- és társas tulajdonú épületek aránya még Budapesten is 73, Győrött 79 0/0-os és csupán néhány szocialista városban hasonló Sopronéhoz.

Hasonló kép mutatkozik meg Sopronban a lakások használati jogcíme tekintetében: a városok lakásainak csak 22 0/0-át lakják háztulajdonosi jogcímen, a többiben bérlőként laknak. A háztulajdonosi jogcímen lakott lakások aránya ennél csak Dunaújvárosban (14 0/0) és Budapesten (17 0/0) alacsonyabb; Győrött már eléri a 30, Szombathelyen a 34 0/0-ot.

10. A lakott lakások használati jogcíme Sopronban, 1960

Használati jogcím	Lakások száma	0/0
Háztulajdonosi	2 284	21,8
Öröklakástulajdonosi	86	0,8
Főbérleti	7 252	69,1
Társ- (közös) bérleti	264	2,5
Szolgálati és egyéb	607	5,8
A lakott lakások száma összesen		10 493
		100,0

Kedvező színben tünteti fel Sopron lakásviszonyait az a tény, hogy az 1,1 0/0-os városi átlaggal szemben — a társbérleti lakások aránya csak 0,4 0/0 (ami annyit jelent, hogy Sopronban csak 264 lakásban laknak társbérletben). Ennél alacsonyabb arányt csak négy alföldi városban, Ózdon és Tatabányán találunk; de Győrött és Szombathelyen a lakások 4 0/0-ában laknak társbérletben. Sopronban ezenkívül 727 albérletes és 122 ágybérletes lakást írtak össze 1960-ban. Ezek aránya azonban meghaladja a városok átlagát: így pl. az albérletes lakások 7 0/0-on aluli soproni arányával szemben, a városok átlagában csak 4 0/0 az albérlet aránya. A szomszédos városok közül Győrött és Szombathelyen is csak a lakások 5 0/0-ában tartanak albérletet.

A soproni vendégfogadók a 16-19. században

Írta: Csátkai Endre

„Sopron éltető eleme a bor” — írta a 18. század elején Additamentum című füzetében Dobner Sebestyén Ferdinánd ügyvéd. Nem úgy kell ezt érteni, hogy soproni őseink magukat a borral éltették, habár igazán nem vetették meg a hazai termést, hanem a vele való kereskedés hozta meg számukra a gazdagságot. Éppen ezért minden ellen védekeztek, ami törekvéseiket gátolta volna, így tilos volt a városba idegen bort behozni, illetőleg csak nehezen kiharcolható engedéllyel. A polgárok borkimérési joga sorra járt és szép jövedelmet jelentett. Ezt is alaposan veszélyeztette volna, ha a városban nagyobb számú vendégfogadó és kocsmá működik. Nyilván eredetileg a vendéglátó ipar is a város kezében lehetett teljesen, cégérrel jelzett vendéglőről, fogadóról a 16. század vége előtt alig hallunk, de igenis a városi kifőzőről. Ennek legkorábbi ismert említése a krónikákban esik, azt írják és adják egymásnak tovább, hogy 1553-ban a városi kocsmárosékat, férjet, feleséget meggyilkolták, de kézre kerültek a tettesek, kerékbe törve még három napig éltek (Michel krónika, 10. lap. SÁL). A hivatalos város, jóllehet övé volt a fogadó, mégis meghagyta a bérlőnek, hogy a bort egy pfenniggel olcsóbban mérje, mint a magánosok, ezzel is a polgárokat pártolva (Sopron monográfiája. II. kötet. 34. lap). Ismerjük a városi vendéglő helyét, a Lenin körúton az 51-es számú ház, korábban 56-os (Payr: Az ev. egyházközség tört. 1917. 225. lap).¹

A 16. század vége felé már ismerünk cégéres fogadót, és a 17. század folyamán felszökik számuk ezzel együtt négyre. Üzemük a mai viszonyokhoz képest persze korlátozott volt, mert sört nem mérhettek; azt a város egyetlen helyre központosította, maga főzte, maga árusította, így nem jelenthetett versenytársat a bornak. Ezek a 17. századbeli fogadók szinte napjainkig fennmaradtak. Az alábbiakban *keletkezésük sorrendjében* adunk róluk ismertetést.

Vörös ökör. Első ismert említése 1595-ben történik községi ülésen (Sopron monogr. I. 58. lap). A szövegben világosan kifejezésre jut, hogy a városi kifőző mellett csak ez az egyetlen fogadó működik. A Liszt Ferenc Múzeum kertjében fennmaradt egy sírkő, amely valaha Czirák András hamvai felett állott, aki 1682-ben halt meg. A sírkövön hordót és körzöt is látunk kifaragva annak a jelölésül: a vendéglősnek maradt annyi ideje, hogy pintérséggel is foglalkozott. Valószínűleg az ő ideje alatt, 1676-ban, a hatalmas tűzvészben égett le a Vörös ökör. Egy másik nagy eseményét a fogadónak már nem érte meg a fogadás. 1688. október 10-én török követség érkezett a városba és innen igyekezett tovább Bécs felé. A kontyos vendégek a Vörös ökörben szállottak meg (Csányi krónika. 140. lap). A vendégség három napig tartott. Ekkor már Budát visszafoglalták a töröktől, viszont 1705-ben újabb háborús veszély érte Sopront: Bottyán apó lövette; a Vörös ökör is leégett. 1778-ban úgy emlegeti a tanácsjegyzőkönyv, hogy Lendvay nevű tulajdonosa újjáépítette (63. lap). A századforduló körül, 1793. augusztus 3-án nem kisebb ember veszi meg a fogadót, mint a Legnagyobb Magyar apja, Széchényi Ferenc gróf; természetesen nem maga méri a bort, hanem egy Kolb nevű kocsmárosnak adta bérbe. Mint látni fogjuk, más kocsmát is megszerzett a praktikusán gondolkodó főúr. 1801-ben viszont ismét eladja a Vörös ökröt. Ekkoriban a földszinten volt 7 szoba, az emeleten 12 (Pressburger Zeitung. 1795. 1011. lap).

¹ 1609. Aedes... communitatis vulgo Stadtkuchel.

Elavult közben az évszázados fogadó. Úgy volt valahogy a soproni vendéglők sora, hogy akár a stafétafutásnál, egyik a másiknak adta át az idők folyamán a vezérserepet. 1833-ban a Vörös ökör az élre került. Ugyanis ebben az évben Hofer Péter vette meg. Régi soproni család sarja volt, nagykereskedő és a maga korában a haladó polgárok vezetője, Széchenyi István egyik kitartó híve. Fő mozgatója a takarékpénztár megalapításának, amellet a Zeneegyesület támasza, egyúttal mint hegedűs is gyakori szereplője a hangversenyeknek. A rozzant Vörös ökör az ő tulajdonában megújult. Fényesen átalakította, berendezte, kávéházzal bővítette. Így persze a régi neve sem maradhatott meg. 1833-tól fogva Magyar király lett, és mint ilyen szűnt meg a két világháború között. De addig! Sopron neves vendégei általában ott szálltak meg, az lévén a legelőkelőbb fogadó. 1840-ben nem kisebb vendége volt a Magyar királynak, mint a zongorakirály, Liszt Ferenc. Ott játszódtott le az az érzékeny jelenet, hogy a fiatal művészt falujának küldöttsége kereste fel; mikor Liszt észrevette egykori tanítóját, odasietett hozzá és kezét csókolt neki. 1846-ban ismét a Magyar király látta vendégül Lisztet hangversenye alkalmából. Persze Sopronba gyülekezett a közeli megyékből is, aki szerette a zenét. Liszt szomszédságában egy sereg fiatal leány lakott. Mikor a nagy nőbarát ezt meghallotta, az egész szépnemzet meghívta a maga szobájába és pazar hangversenyt rendezett a tiszteletükre. 1847 volt a soproni idegenforgalom nagy teherpróbája: országos tudós kongresszust tartottak. A néhány száz résztvevőt persze nem lehetett a fogadókban elhelyezni, egyébként is a gazdagabb polgári családok vetekedtek értük, de azért jutott nevezetes vendég a Magyar királyba is, többek közt Szélestey László költő, a Bach korszak idején bebörtönzött vértanú, továbbá Erdélyből Gyulay Lajos és egy Kemény gróf.

1840 nemcsak Liszt látogatása miatt nevezetes. Ekkor született a fogadóban a csaposnak később világhírűvé vált fia, Angeli Henrik. Rajz tehetségét a vendéglő egyik látogatója, Pálmai festő fedezte fel, rábeszélésére a 11 éves fiút nagybátyja, egy bécsi gazdag viaszárus képezte ki, arcképfestő lett, világszerte vetekedtek érte, hogy megszerezhessék a képeit.² Angeli mama a hírek szerint szépség volt, és kedvéért is sokan jártak a szálló étkezőjébe, maga Széchenyi is ebből a célből látogatott oda, de mint naplójában írja, a „magyar királyné”-t nem láthatta.

Még 1884-ben Ferenc Józsefet is vendégül fogadhatta pár napra a szálló, miről is emléktábla készült a lépcsőházban. De a korabeli újságok vendéglistája szerint csak úgy özönlött oda a kényesebb igényű látogató. Vonzó erő volt a nagy árnyas kert; étkezésre is használták, hangversenyek zajlottak le ott nyár idején. Főleg a Dalfűzér énekkar gyönyörködtette Sopront, gyakran a katonazenekarral élénkítve műsorát. A kapu előtt gyakorta lehetett fekete-sárga zászlót látni annak a jeléül, hogy közös hadseregbeli főtiszt lakik benn. Elégé szemet szűrt ez, és mikor Reményi Ede, a hegedűkirály 1891-ben szintén oda szállt, követelték, hogy nemzeti zászlót tűzzenek a házra. Hanem két év múlva megtörtént a stafétaváltás. Közvetlenül a szálló mellett korszerű fogadó épült, a Pannónia, a Magyar király fénye elhalványult. Udvarába mind kevesebb fogat járt be, az egyik nélkülözhető istállóban 1910 körül egy élelmes asszony mozit létesített, az utca felől nagy transzparens hirdette: Várkerületi kinó. Ez volt a város második állandó mozija. Megszűnt a kávéház, helyette nagy drogeria nyílt meg, végül az első világháború után beveződött a szálló különál-

² Soproni vonatkozásairól SSz 1958. 262. lap. 1925-ben halt meg.

lása, egybeolvadt a Pannóniával, majd megszűnt egészen. 1945 után többféle célt szolgált, volt párház is, legújabbban pedig a süketnémák asztalosáru ipari-iskolája kapott benne elhelyezést.

Arany angyal. Tulajdonképpen a legrégebb vendéglő, mint az említett városi vendéglő szerepel, de cégér dolgában a Vörös ökör megelőzi. Nem tudjuk, mikor vette fel a nevét. 1648-ban azonban már az Arany angyal cégére fogadta a vendégeket, ez évben vették fel Trögl Wolfot; Wyrth zum gulden Engel – írja róla a polgári lajstrom (IV. kötet. 13. lap). Érdekes találkozás: 1663-ban említik Engel Tóbiást, aki „Gastgeb beym guldenen Engel” (SSz 1958. 33. lap).

1676 nagy változást hoz a helyi vendéglátó iparban. A város elcseréli az Arany angyalt Pásztory Zsigmond Szarvas című vendéglőjével, amely a mai Pannónia helyén állt. Mi lehetett vajon az oka? Tán az, hogy a Szarvas volt az első fogadó a magyar vidék felől érkezők számára? Az Arany angyal viszont a piac felé volt az első. Lehet valami magánérdeket is szimatolni: Pásztory ugyanis, aki a cserélésnél bizonyosan nem járt rosszul, az időben éppen polgármester volt.³

Egyébként a magánkézbe kerülő fogadóról keveset hallhatunk. Egy nagy napja volt: 1770-ben odaszállt II. József, mint megkoronázott német császár, magyar trónörökös. Éppen ellenkezője volt a pompakedvelő Mária Teréziának. Majd 100 éve nem járt koronás fő Sopronban, de a trónörökös eleve megtiltott minden ünnepélyes fogadtatást, és bár a soproniak látványosságot reméltek, csalódnok kellett; József elment a színházba, amelyet éppen egy éve építettek át a soproniak egy szárazmalomból. A szokatlanul dísztelen látogatás emlékét aranybetűkkel írták mégis be a tanácsjegyzőkönyvbe. Kevésbé épületes sorokat olvashatunk ugyanott az Arany angyalról 1796-ból. A vendéglős nem jelentett be valami vendégeket, és mikor kérdőre vonták, még felelt is, ezért 24 forintra ítélték, ha pedig nem fizetne, 12 botütést kaphat (Tjk. 1796. 699 726. számú végzés).

1800 körül a házat átépítették. 1802. február 12-én Hauer József veszi meg Fritz Frigvestől. A szerződés szerint az akkori, még nem egészen kiépített állapotában. A homlokzaton ma is van még nyoma ennek az átépítésnek a fonatos díszben. De az 1850-es években romantikus elemek kerültek a homlokzatra. A vendéglő a 19. század második felében a Baumann család kezében igen jó hírű volt, de a századfordulókor megszűnt. Utoljára még 1898-ban találtuk újsághirdetésben említve (Neue Zeitung. 1898. X. 8).

Fehér ló. A mai Lenin körút 55. számú házat mint fogadót cégérével az 1644-es évben említi az a krónika, melyet Petz tanító egy korábbi krónikából másolt, egyébként az ő kézirata is csak Gamauf történetíró másolatából volt ismeretes, az pedig lappang jelenleg. Történt ugyanis, hogy Zrínyi Miklós, a költő hadaival 1644-ben átvonult a városon, amelynek egyik elve volt, hogy jobban kell lenni a hatalmasokkal. Így tehát megvendégelte a fiatal, nagyreményű hadvezért; a díszlakoma pedig a Fehér ló fogadóban zajlott le.⁴ A nem mindennapi díszében Steiner Jakab polgármester is részt vett. Nagy élnétség uralkodott 1650-ben is, a liceum diákjai ebben az évben a vendéglőt választották ki színjátékuk színhelyének. A város szívesen fedezte a költségeket, hisz más szórakozás alig akadt akkoriban.

3 Poda: A soproni bor. 8. lap.

4 Az eseményt a ház falán újabb emléktábla örökíti meg.

A vendéglő magántulajdon volt. A Stark család feljegyzéseiből tudjuk, hogy 1672-ben Röschel Anna eladta 2600 ft-ért Schaeffer Jakab patkoló kovácsnak; valószínűleg hamarosan, rokoni kapcsolatok révén a Stark családé lett a fogadó; Starkék akkor már félszázada a városban éltek. 1688-ban érdekes vendégeket látott a Fehér ló — írja Csányi János krónikája (140. lap). Békét kérő követséget küldtek a törökök Bécsbe, a velük volt görögöket a Fehér ló fogadta be; három napig vesztegeltek Sopronban, majd Pottendorfig kísérték őket, de — a soproniak kárörömére — Bécsbe nem mehettek. Elmúlván a török veszedelem a város feje fölül, most már vígabban szólhatott a zene, és 1689-ben a fiatal Stark fiú is megkezdte zenei tanulmányait Wohlmuth János zongoramesternél és orgonásnál, aki maga szerkesztette meg tanítványai költés könyvét. A Stark fiúé fennmaradt és a soproni, sőt magyar zenetörténet egyik legbecesebb emléke, jelenleg a Liszt Ferenc Múzeumban. De a fogadónak más zenetörténeti vonatkozása is akad. 1775-ben nagy egyházi ünnepség volt; Primes György városplébános aranymiséjét tartotta; erre bejöttek Kismartonból a hercegi zenészek, bizonytalannal nem karnagyuk, Haydn József nélkül. A város a Fehér lóban vendégelte meg őket, került pedig a városnak a számadáskönyv szerint a lakoma 8 ft. 75 krajcárjába (Számadáskönyv 1775. június 12-ről).

Egyébként látogatott fogadó volt, de konyhájában nemcsak ételek főttek, 1774-ben a patikusok bepanaszolták a kocsmárosnét, hogy láz ellen való szert is árusít, miért is megbüntették 32 ft-ra (Judicaria. 1774–75. 49. lap).

1805-ben a mai Május 1. tér helyén tátongó árokban egy római sírládát találtak, a város meghirdette a pozsonyi német újságban és aztán dobszóval elárverezte. A hirdetmény szerint erős kőből volt a láda, így Stark Dániel kocsmáros nem annyira a régészet, mint ez a vonatkozás ejthette kísértésbe, 9 ft-ért megszerezte az emléket; valószínűleg itatóvályunak használta fel (Tjk. 1313. sz. végzés). Pár évvel később 1808-ban a mulandóság szele megérintette az épületet, egy nagy tűz alkalmával leégett. Starkék majd két évszázados birtoklása is befejeződött 1843-ban. A későbbiek folyamán egy nagyobb eseményt jegyezhetünk fel róla: 1866-ban az osztrák-porosz háború idején lókörháznak használták fel.

Szerény fogadó maradt a Fehér ló az újabb időkben. Egyszer ugyan közel járt a felviruláshoz: udvarán termásvíz után kutattak, de eredménytelenül. Szó esett róla, hogy csákány alá kellene kerülnie, de ódonágában sem hatott rosszul. Volt egy kifelé domborodó ablaka, amilyenből már Bécs külvárosában is kevés akadt. Fára festett, naivul kedves cégére megállította a régi hangulatok keresőit; kovácscégér patkókkal is csüngött a homlokzaton, a szobákban stukkós mennyezet volt a 18. század második feléből, sőt valaha freskó sem hiányzott. Azonban a második világháború eldöntötte a kérdést: nagy károk támadtak az épületen, viszont a helyreállítás az apróbb érdekességek helyett igen értékes részekkel pótolta a veszteséget. Gótikus részek kerültek a homlokzaton felszínre, az udvaron pedig kibontották a loggiákat. Maga a fogadó is megszűnt a felszabadulás után. Képét lásd átépítés előtt és után SSz 1955. 75. lap, 1960. 27. és 29. lap.

Arany szarvas. Amikor a város birtokába jut, mégpedig, mint írtuk, 1676-ban, Pásztory polgármester elcseréli az Arany angyal fogadó ellenében, Szarvas a neve. Az új birtokos jó reménység fejében Arany szarvasnak nevezi el. Nem sok aranyat szerzett a városnak. Mindjárt 1676-ban a hírhedt nagy tűz alkalmával elhamvadt, Majd felépülte után a nagy kuruc ostrom idején, 1705-ben

vált a lángok martalékává. Később is sokat panaszkodott a bérlő, hogy rossz az üzletmenet, nem tudja megadni a bért a városnak. Mars hadistennel volt összekötve a fogadó sorsa. Mária Terézia háborúi távol tartották Sopron legnagyobb borfogyasztóit, a sziléziai borkereskedőket, viszont a katonatisztek is elmaradtak (Tjk. 1756. 133. lap). A toborzások számára állandó helyiség kellett, a város elvette a bognárműhelyt 1755-ben, pedig akinek ideérkezéskor rossz állapotba került a kocsija, természetszerűleg ide tért be. A toborzóhelyiség viszont állandó kárt okozott; a nagy zenélés, éneklés, kurjongatás, tánc elzavarta a zajos helyről a vendégeket (Latin fogalmazások könyve. 1765. 151. lap). Többször szóba került, hogy a város adja el a haszontalan épületet, vagy használja fel másra. Egyéb szokatlan események is történtek: 1778-ban több lopás esett. Végre rájöttek, hogy két züllött fiatalkorú a tettes. A Vörös ökörből rándultak át a udvarok felől, egyik 16 éves, maga is csak a keresztnevét ismerte, mint talált gyermek, társa pedig Nyitra megyei nemes ifjú, a gimnáziumból lépett ki, 21 éves, Török Gábor.⁵

Lehet, hogy az emeleten rendesebb szobák voltak, de egy bűnpör nyomozási adataiból kiderül, hogy a vendégszobában este 10-kor már szalmán feküdtek a szerényebb igényű vendégek. A házi szolga megolvasta a pénzét és ugyanott szekrénybe zárta, maga nadrágban egy asztalon feküdt, ugyanúgy a pincér is. Volt valamelyes előkelőségek abban, hogy főpincér is dolgozott a vendéglőben, Oberkellnernek nevezi az írás, ő azonban külön aludt valami boros raktárban (Kellner, Prothocollum inquisitionum. 1779–80. 155. lap). Tehát nem volt valami nagy fogadó. 1807-ben a pozsonyi német újságban így írják le, amikor a város bérlőt keresett: a földszinten a vendégszoba, az emeleten hat szoba; két istállóban 150 ló számára van hely. Egy évre rá ismét betelt a fogadó sorsa: 1808-ban elhamvadt.

Valószínűleg akkor építették nagyobbra úgy, ahogy azután az egész század folyamán meg is maradt. Akkor ugyanis nemcsak két étterme volt, hanem a földszinten is öt egyéb szoba, sőt az utcára bolti helyiség. Az emeleten 11 vendégszoba, pince 25 hordóra, istálló 25 lóra. Az udvarra még két szoba. Már a 18. században ott volt a városi mázsáló, mellette szoba, konyha, kamara (Vasárnapi Ujság, 1867. 11. lap). A boltot különböző cégek bérelték, volt benne 1837 körül egy lisztes bolt, amelyben finom osztrák lisztet (Kaisermehl) árultak, ide később mézszárszék került, 1840-ben az is elköltözött. Az épületben postahivatal is volt, 1837-ben máshová került, és akkor egy rézöntő ajtót vágott az utcára (Tjk. 1839. 3041, 1946, 538. sz. 1840. 4325. sz. és 1837. 4355. sz. végzések).

A soproni vendéglősök közül elsőnek az Arany szarvas Posch Károly nevű vendéglőse írt magyar étlapot 1873-ban (Sopron. 1873. IV. 19.).

Nem a fogadónak, hanem a vendéglőnek volt egy nagyhírű vendége: Strauss János, a keringőkirály. 1882-ben Sopronba jött nászútra. Rangrejtvé élte mézesheteit, azonban egyszer mégis betévedtek vacsorázni az Arany szarvasba. Munczy Lajos, a híres cigányprimás felismerte és magyar népdalokból hirtelen átváltott a Kék Duna keringőre. A közönség megélt a világ-hírű zeneszerzőt, de attól fogva szerenádj és üdvözlés egymást érte, így a fiatal naspár elmenekült Sopronból.⁶

Az Arany szarvas külső képéhez hozzátartozott a bérkocsi állomás. Már 1786-ban kérte a bérkocsis-céh, hogy a vendéglőben hirdető táblát tehessen ki,

5 Prothocollum inquisitionum criminalium, 1776–9. 165. lap.

6 A Magyar utcában bizonyos Kerpel családnál laktak.

mit is a tanács megengedett, de a vidékre járó fuvarosok (Landkutscher, Landkocsisok) berzenkedve fogadták és a példát követni akarták, a tanács számukra más vendéglőt jelölt ki (Tjk. 1786. 1219. és 1305. sz. végzés).

A bérkocsi-sor később is megmaradt, amikor 1893-ban lebontották a fogadót⁷ és helyette ugyanannak a Hintraegernek, aki a városházát építette, tervezése szerint felépült a mai Pannónia. Külsejében 70 év alatt keveset változott, az első világháború előtt az épület elé teraszt vontak, amit legújabban eltüntették. Ma a Pannónia a belváros egyetlen fogadója.

Zöld koszorú. Gamauf neves történetírónk (†1841) említ kéziratainak XVIII. kötetében 1643-ból egy Zöld koszorú cégéru fogadót, de más említése eddig nem ismeretes.

Úgy látszik, a 18. század első, eléggé csendes felében a fogadók élete nem volt nagyon élénk. Járványos évek is voltak, utazók könnyen vihették a kórokozókat városról városra. Az 1713-as nagy pestis Sopront sem kimélte, az első halott épp a Vörös ökör kocsmárosának veje volt, aki ugyan nem nála lakott. „Az Vörös Ökörnél csak elballagnak az emberek” — írja Széchenyi György vejének szeptember 20-án (Levelezése. I. 403. lap). A század első éveiben honosodott meg a kávéház Sopronban, persze nemcsak kávéért mérték, hanem pálinkaféléket. Ez is versenyt jelentett a fogadóknak. Így érthető, hogy a 18. század utolsó negyedéig fogadóink száma nem szaporodott, ha csak az alábbi csapszék-et nem számítjuk.

Arany oroszlán. Majdnem úgy csempészte be magát a város életébe. Egykori helye a mai Sas téren, azaz a bécsi külvárosban volt. A mai teret a felette húzódó Fövényveremtől hatalmas földhányás választotta el, itt álltak a faze-kaskemencék. Ezeket 1728-ban eltávolították és helyükbe épült a kis csapszék, egy szoba és pince. Egy ideig neve sem volt, csak új pinceként említik (In dem neuen Keller an der Sandgrube. Tjk. 1733. 224. lap). 1735-ben már Oroszlán néven, de a jegyzőkönyv írójának tolla megbicsaklott és Löffel Wirthshausot ír (313. lap), egyszerre csak Arany oroszlán néven kezd szerepelni, még hozzá a leghírhedtebb fogadója lett a városnak, amely persze hamarosan túladdott rajta, és így kevéssé állt felügyelete alatt.

Nem lehetetlen, hogy színészek is játszottak az Arany oroszlánban. Ugyanis a színház hőskorában a szegény vándorok ott is aludtak a világot jelentő deszkákon, hogy megtakarítsák a szállás költségét. Már most 1756-ban a Szt. Mihály templom anyakönyve szerint ott halt meg egy Erzsébet nevű színésznő, akinek a vezetékneve ismeretlen volt. Laza személyek gyülekezete látogatta ezt a fogadót, tánc is járta, ami miatt a városplébános erős tilalmat bocsátott ki, legalábbis vasárnap csak délután 5-től fogva volt nyitva, este 10-kor pedig be kellett zárni a helyiséget. Ezt a rendelkezést azonban — főleg Pingitzer Lőrinc kocsmáros — gyakran túllépte, hasztalan fenyegették 32 ft. büntetéssel. A tilalom után hamarosan éjfélkor is talált az őrég nála egy polgárt; hasztalan hangoztatta, hogy polgár, kivezették (Gerichts-Prothocoll. 1775. 227. lap). Az Arany oroszlán felé mindjobbán hullámozott a megbotránkozás. Ráadásul 1774-ben a szép magyar nevű Hunyadi Károly altiszt szállott meg benne, és Pingitzer ellátta minden földi jóval, sőt szórakoztatásul nőismeretséget is szer-

⁷ Képét lásd SSz 1959. 324. lap.

zett neki. A törökverő nevét viselő ifjú úgy belemerült a szerelembe, nem vette észre a mindennapos eset megismétlődését, hogy ti. távozáskor a hölgy minden pénzét magával vitte. A megcsúfolt gavallér lármát csapott a városházán, mire Pingitzert kötelezték a kár megfizetésére (Fogalmazások könyve. 1774. 140. lap).

Valóban szegényfoltja lett a városnak az Arany oroszlán. Nyilván Pingitzer is érezte, hogy baj lesz, így 1780-ban eladta a házat Hellbich Józsefnek, aki átépítette és a mai szép rokokóköztööst húzta rá, ezenkívül, hogy a fogadó rossz híre elmúljon, átkeresztelte Fekete sasra. Lényegében mindegy volt, hogy az állatok királyának, vagy a madarak királyának cégére alatt issza-e le magát a sárka földig a teremtés koronája. A Fekete sas pedig annyira becsült lett, hogy az előtte levő, addig névtelen terecskét is róla nevezték el Fekete sas térnek. Egyébként keveset hallani róla. 1828-ban itt és egy másik külvárosi vendéglőben tartották a szücs, kalapos, lakatos és könyvkötő legények az összejöveteleiket és itt őrizték a ládájukat is. Innen vitette el a város, egyúttal a segédek esetleges lázongásának is ezzel kívántak véget vetni (Tjk. 1828. 377. sz. végzés). A könyvkötők még néhány évtizedig ott szállásolták el a vándorlegényeket.

A 19. század vége felé megszűnt a Fekete sas, a tér nevéből pedig kikopott a jelző, ma már csak Sas térnek hívják. A fogadó ma felújítva a 6-os számú ház.

A 18. század utolsó negyedében hirtelen megnő a fogadók száma. Még 1745-ben panaszkodnak a vendéglátók, hogy bár a várost a fenyegető porosz háború miatt előzőnlőtték az osztrák menekültek, mégis a magánházak fogadták be őket, vásárosokat p. o. tyukászokat sem látni a vendéglőkben, így a tanács eltiltotta a polgároknak, hogy szállást adjanak idegeneknek (Tjk. 1741. 294. lap 1745. 168. lap). De szükséges volt a szállóhelyek szaporítása, mert a vásárok nagymértékben felvirágoztak, főleg az állatkereskedelem. Megtört a varázs: már a belváros sem maradt ment vendéglőtől, bár annak csendjét féltékenyen őrizték. A jezsuiták rendjét Mária Terézia feloszlatta, itteni házaikat elárverezték, illetőleg a káptalan használatára engedték át.

Magyar korona. Az egykori Szent László kollégiumot Reisch Tóbiás vette meg és 1779-ben megnyitotta ott Magyar korona néven vendéglőjét, miről ma is még, a Szent György utca 3. szám kapualjában emléktábla beszél, melyet Sedlmayr András festő aranyozott meg a város költségén 34 ft. 40 x-ért (Városi számadáskönyv. 167. lap)⁸. 1804 táján újjáépült a ház, ahogy a pozsonyi német újság hirdeti (Pressburger Zeitung. 1807. 568. lap). A Festetics grófi család vette meg 1787-ben és adja bérbe a fogadót. Nevezetes vendégei voltak 1813-ból Erdélyből: Wesselényi Miklós, a reformkor nagyja, akkor még fiatal ifjú, nevelője Pataky Mózes, nagybátyja, Cserey Farkas és Döbrentei Gábor író, a MT Akadémia későbbi főtájkára (Csatka: Idegenek a régi Sopronról. 1938. 23. lap). A vendéglőnek a munkásmozgalomban is nagy szerep jutott, egyes szakszervezetek székházaként. A két világháború közt a szociáldemokrata párthe-

⁸ A nem könnyen kivehető felirat ez: „Dieses Haus / hat Herr Tobias Reisch / von Einen Wohledlen Rath und / Gemeinde allhier laut Licitation / Anno 1778 d. 29 December mit dem / Recht der Gerechtigkeít erkaufft und mit dem Schild / zur ungarischen Cron / in der innern Stadt benenet“. A ház régebbi és megújított képét SSz 1956. 364. 1959. 123. 1952. 1963. 232. lap.

lyiség is itt volt. A feltűnően nagy házat erősen megviselte a bombázás. Mikor a helyreállítás után ismét benépesült, a Fórum eszpresszót nyitották meg földszintjén, hogy kb. másfél évtizedes múltjára emlékeztessen valami; egyébként lakások vannak benne.

Fehér bárány. 1786/7 körül nyílt meg, sok huzavona után. Ekkoriban igen magas taksához kötötte a város a kocsmajogot. Nagy alkudozás előzte meg az ünnepi aktust, mielőtt ki lehetett tűzni a cégért. Somogyi Ferenc nevű nemes emberé volt az új vendéglő az Ikvahíd és Balfi utca sarkán Spiess tímár házában. De sok öröme nem volt benne, 1803-ban el is adta a jogot. Ugyanis a francia háborúk folyamán, 1799-ben oda szállásoltak be francia foglyokat 11 császári katonával. Ezek a vendégekkel összeszólalkoztak, nagy verekedés támadt, miközben a berendezést is összetörték, a vendégeket pedig elriasztották; a bérlő 11 ft. 52 x kártérítést kért és kapott a várostól (Tjk. 2087. sz. végzés). A kocsmáros megszerezte 1812-ben a postát, ebből a célból az utcáról lépcsőt is építtetett (Tjk. 1075). Érdekes, hogy a háztulajdonos a maga szakállára nem mérhetett bort, mert a jog nem a házá volt, hanem az ideköltöző vendéglőse. Magáról a fogadóról kevés hír van, később kijebb is költözött a bécsi országútra; ütött-kopott, csárdaszerű helyiség volt, talán még a két világháború közt is eltengődött.

Zöld fa. A disznókereskedelem abban a karéjban folyt, amely a Magyar és Balfi kapu közt a külső várfal mentén alakult ki. Érthető, hogy erre felé volt szükség elsősorban fogadóra, és így nem csoda, ha Pusch András megyei kirurgus – felesége révén birtokába jutva az Ötvös utca 9. számú háznak – abból vendéglőt kívánt alakítani. Részben, mert rövidlátó volt a város vezetősége, részben, mert nyerekedni akart, nagy árat kért a jogért. 1787-ben kérvényezte Pusch először (Tjk. 2460. sz. végzés), de nem kapott rá engedélyt, végre 1789-ben az asszony megkapta a jogot 900 ft-ért, ami hatalmas összeg volt. A vendéglőnek Zöld fa lett a neve, de hamarosan új gazdája akadt Hetz András személyében, aki csak úgy lehetett polgár, hogy apósa megvette neki a Zöld fát 1792-ben (Tjk. 1791. 963. sz. végzés). A bérlő igen mozgékony ember volt. 1794-ben a főépület mögött tánchelyiséget nyitott. Ebben az időben a táncmulatságok rendezése városi jog volt, ha pedig más akart rendezni bált, jócskán kellett engedélyért fizetnie. Az új helyiségben zene mellett szórakoztak a polgárok és iparosok, de belépti díj nincs és álarcos bál sem lesz (Tjk. 1794. 424. sz. végzés). Új vonzó erőnek hitte a Zöld fa vendéglőse, hogy billiárdot állít fel. Igen ám, de ezt nehezen engedték neki, mivel ehhez csak a kávéosoknak volt joga (Tjk. 1802. 2104. sz. végzés). 1803-ban Széchényi Ferenc vendéglőinek számát a Zöld fával is gyarapította. Idehozta a postát és ebből a célból lépcsőt is építtetett a hivatalhoz. Valószínűleg ekkor kapta a fogadó az új nevét, a Szőlőt. 1809-ben a gróf egyik alkalmazottjának, Ertlnek adja el, a posta kivonul az ő házába, a város pedig lebontatja a lépcsőt. Ekkor sűrűn változnak a gazdák és közben a régi név is visszakerül a cégérre, így maradt a vendéglátóipar államosításáig (Tjk. 1803. 1023. 1331. sz. 1809. 2149. 2184. sz. végzések).

Fehér rózsza. A mai Lenin körút külső oldalán már számos fogadó állott, mikor Ritter János Gottlieb, mesterségére pincér, szemet vetett a belső oldalra, amely a várfal és árok mentén kezdett a 18. század utolsó negyedében benépesedni. Volt ott már egy átokverte ház, két gazdája ment egymás után tönkre és 1788-ban licitán Ritter vette meg; Fehér rózsza cégérral fogadót létesített

benne. Csakhogy a megnyitásra nemigen akart a tanács beleegyezni, féltette a városi Szarvas bevételeit. Még nem volt meg az engedély (pénzkérdés volt végső soron), Ritter már befogadta a péksegédek szállására és kiakasztotta ezek jelvényét. Ezt le is vétették vele. Ez november 10-én történt, 1789-ben már megnyilhatott a szálló; vele szemben Wischyné nevű nemes asszony is kívánt a házában vendéglőt nyitni, de éppen azzal utasították el, hogy közvetlenül előtte három új nyílt meg (Fehér bárány, Zöld fa, Fehér rózsza). (Tjk. 1788. 1975. sz. 2659. sz. 1789. 1412. és 1625. sz. végzés).

A Fehér rózsza híre messzire terjedt. Nem volt vendégekönyv ugyan, de fogadónk vendégeit az újságok tartották számon. Így olvashatjuk a pozsonyi német újságban, hogy 1797. augusztus 16-án I. Ferenc második neje, Mária Terézia szállt ott meg, másnap megérkezett maga a felséges úr is, azután együtt utaztak Szombathelyre és harmadnap visszatértek a Rózsába, hol megpihentek, majd ismét tovább utaztak Bécsbe. Ritter a nevezetes eseményt emléktáblával örökítette meg ezzel a latin szöveggel: FRANCISCUS ALTER ET THERESIA AUGUSTI REGNANTES DUM ITINERABANTUR FESSI SUB ROSA QUIEVERE. Magyarul: II. Ferenc (mint német császár második) és Terézia, felséges uralkodók, míg utaztak, fáradtan megpihentek a Rózsza alatt. Bármilyen hódolattal teljes szöveg volt, a tudós soproniak mosolyogtak rajta, mert ez a kitétel: sub rosa tulajdonképpen annyit jelent, hogy titokban. A köznép pedig azzal magyarázta a szöveget, hogy Mária Terézia lakott a szállóban. De jobb reklám volt a csinosan díszített emléktáblánál a pozsonyi újság leírása az eseményről, mely így dicsérte meg a szállót: „Jó és pontos kiszolgálás folytán általánosan kedvelt fogadó.” 1800-ban Ritter bővítette. Attól fogva vagy 30 évig, aki előkelő vendége volt a városnak, csak a Fehér rózsában szállt meg. Már 1801-ben Modena elűzött uralkodója, Habsburg ivadék, öt kocsi családtaggal érkezett meg, négy napig vendégeskedtek. 1809-ben Ritter eladta a szállót Schrem Jánosnak, de a Habsburg-vendégek nem maradtak ki. 1810-ben I. Ferenc soron levő felesége május 2-án szállt meg („höchst-ih. Absteigsquartier bezogen). Az Őrségbe utazott (Pressburger Zeitung. 1810. 409. lap). 1818-ban Ferenc császár negyedik feleségével utazott át Sopronon, a Rózsza udvarán 24 lányka köszöntötte őket virággal, zúgtak a harangok, az ágyúk durrogtak. 1822-ben a trónörökös, a későbbi V. Ferdinánd jelenik meg Sopronban, végiglátogatta a kaszárnyákat, de az ágyúk morajánál többre tartotta a konyhai mozsarak durrogását, ezért a Rózsában hatalmas ebédet evett végig. Hanem 1811-ben volt egy kellemetlen jelenet. József nádor kocsija tért be a Rózsza udvarára. Itt fogadta a különböző küldöttségeket, szóba ereszkedett Morenich polgármesterrel, akinek éles szavakkal vetette szemébe, hogy az új pénzügyi rendeleteken nem igazodott el. Gamauf történetíró, mint szemtanú keserű megjegyzéssel jegyezte fel.

A koronás vendégek közt ne feledkezzünk meg a szellemi koronás vendégről sem, ugyanis Berzsenyi élete alkonyán hosszabb időt töltött városunkban, sehová sem járt, csak a Fehér rózsza kávéházába (Váczy: Berzsenyi Dániel. 392. lap). Nevezetes íróvendég volt Saphir, a lovasberényi születésű félelmes szavú gúnyolódó tollforgató. 1841-ben az ő prológusával nyitották meg a színházat; a soproniak repesve várták lapját, a Humorist-et, kíváncsian, vajon mit ír a városról; hát elég fanyarul megemlítette a Rózsát is, hogy egy kis fehérítés nem ártana neki; ami meg a kosztot illeti, egyik nap káposzta van hússal, másnap hús káposztával. De egy évvel később jobban érezte magát a Rózsában, írván, hogy ilyen rózsza csodaszámba megy a vendéglők nagy koszorújában.

1843-ban Schrem Vrchovszky Ferdinándnak adta el a házat. Már régebben is voltak üzletek a földszinten, az új gazda fűszeres boltot nyitott és azt is Fehér rózsának nevezte el. Abban a bizonyos stafétafutásban a Magyar király ragadta most meg a pálmát, 1833 után az volt a legrangosabb fogadó A Fehér rózsának állandó lakói lettek a vándorló fuvaros- és muzsikus-legények. Jelző tábláik ma a múzeumba kerültek. A Bach-korszakban valamelyik nagyobb helyiségben bálakat és kisebb hangversenyeket is tartottak.

Mind szerényebb szerepet töltött be a szálló, az 1930-as évek folyamán mint Fehér rózsza is elhervadt, tulajdonosáról Molnár szállónak nevezték. 1944-ben pedig a bomba szétverte; napokon át égett. Nem újult meg többet.

Víg paraszt. A Bécsi utcában a Szt. János templom mellett volt a jezsuiták első rendháza. Miután a belvárosba költöztek, majornak használták. A rend feloszlátása után először Amadé grófnak volt majorja, később, 1801-ben, Széchényi Ferenc ezzel fokozta vendéglő-foglalásait. 900 ft-t fizetett a jogért (Tjk. 1606. sz. végzés). 1803-ban Víg paraszt néven szerepel a fogadó. Egyszerűbb egyemeletes épület volt. Nagyobb szerepre nemigen jutott. A 19. század vége felé ott is tartották lázongó üléseiket a szőlős kisgazdák és kapások. Hamarosan utána átalakították nyomorék gyermekek otthonává; IV. Károly anyjáról Mária Jozefinumnak nevezték el. Ma is gyermekotthon.

Városi kaszinó. Nem volt benne ugyan szálló lehetőség, mégis a vendéglátó iparnak egyik fontos részlege lett az 1789-ben épített kaszinó. Eredetileg Pejachevich Károly gróf építette Ringer József soproni építész terve nyomán, szép későbarokk épület volt. A gróf aztán bérlőt keresett; ilyen hirdetés 1794-ben részletesen elmondja, hogy a földszinten volt a kávéház billiárdokkal, tágas táncterem (az alsóbbrendű nép számára, később átalakították billiárdteremmé), öt oldalszoba, két konyha. Az emeleten 15x6 öl táncterem, hét mellékszoba, két billiárdszoba és erkély. A kertben két fedett és egy nyitott tekepálya, hét mellékszoba. A várfal alá nyúlt egy konyha, három szoba és egy előtér. A legfontosabb a kizárólagos báltartási jog (Pressburger Zeitung. 1794. 172. lap). Ez annyit jelentett, hogy ha más helyen bált rendeztek, a kaszinó bérlőjének kártérítés járt. Ezt Pejachevichék alaposan betartották, így 1805-ben a Magyar korona 12 krajcáros, a Szőlő 6 krajcáros belépődíjas bált rendezett, a büntetés fejenként 32 ft. volt. 1812-ben a Fekete sasban volt bál, de kiderült, hogy belépti díj nélkül és a vendéglős huszárbajtársai tiszteletére rendezte; viszont a Rózsában a gazdag macedon disznókereskedők és üzletfeleik ropták; 4 forintos papírpénz volt a belépődíj, Ritter alaposan ráfizetett a szokásos 32 ft. büntetéssel (Tjk. 1805. 58. sz. és 1812. 219. sz. végzés).

Pejachevich kaszinójában hangversenyeket is rendeztek.⁹ 1834-ben azonban leégett az épület, és egy évvel később kevés változtatással újra építették, de ekkor már — 1814 óta — a város birtoka volt. Az új kaszinót fényesen rendezték be, a neves Geyling bécsi festő készítette a termék dekorációját, a parkettet is Bécsből hozták, a nagyteremben 24 fali gyertyatartó és egy nagy csillár (a bécsi Enderletől) ontotta a fényt és 12, szintén Bécsben szerzett tükör verte vissza. Ebben a teremben hangversenyzett Liszt 1840-ben és 1846-ban.

1853-ban az épületet kaszárnyának foglalták le, majd 1890-ben átépítették iskolának, külseje teljesen megváltozott, most csak egyemeletes.

⁹ Talán itt volt Liszt gyermekkori két hangversenye is 1820-ban.

Míg a 18. század folyamán a városi tanács húzódozott a kocsmajog megadásától, rá kellett jönnie, hogy annak megadásában bátran állhat elő magas követelményekkel, másrészt nagy szükség is volt fogadókra. Az állatvásárok hetente és az országos vásárok igen sok idegent vonzottak, éppen ezért a Kurucdomb alján tartott marha- és disznóvásárok kedvéért jól jövedelmező vendéglők, nyitlak a mindjobban kialakuló, „győri”-nek nevezett külvárosban. Arany negyednek hívták a régi soproniak ezt a környéket.

Arany kakas. Az Ötvös utca végén nyílt meg 1812-ben, eredetileg alighanem csak mint kifőző¹⁰, 1830-ban azonban már fogadó volt (Tjk. 1812. 420. sz. végzés, 1830. 509. sz. végzés). Az engedély 1000 ft-ba került. A Pfeifer családé

A hajdani Fekete sas fogadó 1966-ban. Adorján Attila felvétele

volt a fogadó, a régebbi kifőző is tovább élt rokoni kézben, elég berzenkedésére a többi fogadónak, akik nehezményezték, hogy a családnak így egyszerre két üzeme lett az eddigi egy helyett. A kifőzőnek fatáblára festett cégére volt, az arany kakas, a fogadónak aranyozott bádogból kivágott. Maga az épület 1800 körül kaphatta mai alakját; az államosítás idején megszűnt mint fogadó. Ma az Ötvös utca 19-es számú lakóház.

¹⁰ A kifőzők étkező vendégek számára adhattak csak bort, onnan vinni tilos volt. Étlapot nem volt szabad írni az 1815-ben kiadott 3611. sz. végzés szerint, amely tilalom még 1832-ben is fennállt (Tjk. 4763. sz. végzés). A nem kedvező kilátások folytán a kifőzők száma nem volt nagy: 1793-ban éppen úgy csak három, mint 1823-ban (Tjk. 1793. 1980. sz. és 1823. 1811. számú végzés). Ez évben nyílt a negyedik kifőző, ugyanakkor 12 fogadó működött. 1764-ben két zsidó kifőző fizet bért a városnak, ekkoriban azonban zsidók szombat és vasárnap kivételével tartózkodhattak csak Sopronban. 1766-ban csak egy ily kifőző volt a Rózsa utcában. Itt lehetett bort is kimérni, de csak Sopronban vásároltat (Tjk. 1766. 77. lap).

Esterházy herceg. Ugyancsak a Pfeifer család létesítménye 1822-ben, a Magyar kapu közvetlen közelében (Tjk. 2057. sz. végzés). Ez olyan kedves lődítás volt, hogy magasrangú emberről nevezték el a fogadót, azt a látszatot keltették, mintha a címzett törzsvendég lenne. A cégéren az akkori herceg mellképét festették meg, koszorúba foglalva. Az emeleti erkélyre csinos rácsot szereltek a nyitás évszámával és egy későbbi tulajdonos, Braunsteiner Lőrinc kezdőbetűivel. Máig megvan, a vendéglő megszűnt, a cégér pedig a múzeumba került (Képét láthatni: SSz 1939. 243. lap).

Hattyú. A Magyar utca és Pócsi (akkor Kis) utca sarkán is hívogatta vendéglő a pihenni vágyó idegent. Alapításának idejét pontosan nem tudtuk megállapítani: 1828-ban már megvolt és az adásvételi szerződésekben szerepel. 1882-ben az Ödenburger Zeitungban eladásra kínálják az épületet. 1887-ben

Az Arany nap fogadó 1966. Adorján Attila felvétele

még üzemelt a fogadó. A Forster családe volt ekkoriban a ház, átépítették és fűszerboltot nyitottak benne, a boltajtót két hatalmas gigászfigurával övezték, a homlokzat tornyára pedig egy bádoghattyút szereltek, a régi megszűnt fogadó emlékeképpen.

Palatinus, Nádor. Az állatvásár felé haladó fogadósor elérte tehát a külső városfalat. Ezen kívül mindjobban kezdett a Kurucdomb alján terjeszkedni az eredetileg Ferencvárosnak, de később Győrinek nevezett külső város. Érthető, hogy nemcsak elkelt erre a fogadó, de igen jó üzletnek is ígérkezett. 1837-ben a város a győri és kőszegi országút villájában árverezte a telkeket, így gondolt bizonyos Boór kocsmanyításra, amely ellen az eddigi 12 fogadós a leghevesebben tiltakozott. A tanács melléjük állt, levétette a Vendégfogadó és Gasthof

feliratokat, megtiltotta a bormérést és le is foglalt készletet. Sok huzavona támadt, még Lajos főherceghez is ment küldöttség. A helytartótanács rosszalta a tanács eljárását, mire az beadta a derekát és hozzájárult, hogy Boór Lánchíd címmel megnyithassa a fogadóját, de Boór még az első évben Palatinusra változtatta a fogadó nevét (Tjk. 1842. 480. 2413. 3825. 3901. 3985. sz. végzés).

A 19. század vége felé a fejledező munkásmozgalom kulturális megmozdulásainak egyik színhelye volt a Palatinus, később azonban jelentősége elhalványult. A második világháború után meg is szűnt (Képe SSz 1962. 212. lap).

Magyar (Utolsó garas). Még 1848 előtt létesült a győri országút mellett és még az első világháború idején egyik utolsó lakóháza volt Sopronnak. 1884-ben Fürst Károly ügyvéd kért kocsmányitási engedélyt; nagy küzdelmek árán

Pócsi utca 2. A hajdani Hattyú fogadó

kapta meg és Magyar néven megnyithatta (Tjk. 1844. 3290. 4283). Valószínűleg nevével is csalogatta a Rábaköz felől érkező utasokat; az Utolsó garas nevet a Bach-korszakban használták. Az első világháború idején ott tartották a katonai sorozásokat. 1920 táján a város megvette. Ma a Győri út 8/10. számú háza.

Himmlé. Végül az arany negyedek mintegy megkoronázta a Mennyhez (Himmel, népiesen Himmlé) címzett vendéglő. Ugyanis a Kurucdombon levő szélmalom nem bizonyult jó boltnak, a város megváltotta, kaszárnya lett belőle 1869-ben, ugyanakkor a szomszédos katonáknak és környékbelieknek öröme megnyitották az említett vendéglőt.

Hanem az arany világnak befellegzett, amikor egy oktalan rendelkezés folytán 1881-ben megszűntek a nagy állatvásárok. Vendéglői elvesztették korábbi nagy forgalmukat,

1800 körül a város többi részében is megnövekedett a fogadók száma: most már a város sem állt a fejlődés útjába; ugyanis háborús világ uralkodott; a francia háborúk idején kétszer, 1797-ben és 1800/1-ben idegyülekezett a felkelő nemesség, 1805/6-ban a főhadiszállás is itt volt, 1809-ben pedig hosszú hónapokon át francia megszállás. A polgárságnak a beszállásolás miatti kellemetlenségein mégis valamit enyhítettek a fogadók.

Arany koszorú. A kor egyik legélelmesebb embere, Predl Ádám jelentkezett 1802-ben kocsmajogért, a tanács a beszállásolások miatt szívesen fogadta tervét; először a Meskó házat vette meg Predl erre a célra a Fövényverem utcában, ma 19-es szám, de az utca lakói tiltakoztak. Így vett egy nagyobb házat ott a környéken, akkor is felzúdultak a Fövényverem utcaiak. Pláne Predl még zenét is tarthatott. El is nevezte a kocsmát Arany koszorúnak, de éppen az 1805-ös beszállásolások alaposan meg is terhelték; a következő évben lakóházzá alakította át a fogadót.

Arany nap. Predl a kezében levő engedélyt pedig 1807-ben átadta Herbst Jánosnak, ki a Rózsa utca hajlásában a Szélmalom utcára való átjárással megnyitotta az Arany nap fogadót szép loggiás, ma is meglevő udvarral. A vendéglőről egyébként kevés szó esik később, a század második felében megszűnt, cégére a múzeumban van (Képét láthatjuk a SSz 1939. 242. lap).

Arany réce. Érdekes, hogy a halpiac közelében jó darabon nem volt fogadó. Így jutott eszébe Töpler Tóbiásnak, hogy 1815-ben vendéglőt nyisson. Némi akadály volt, hogy a kiszemelt háznak társtulajdonosai voltak, udvara keskenynek látszott bejáró kocsik számára, de Töpler házrésze az utcára nézett, elég szobája volt az emeleten és az udvari részben. Így 900 ft. lefizetése után megvolt a jog (Tjk. 1815. 3860. sz. végzés). Töpler megadta a módját fogadójának, Arany réce lett a cégére, a homlokzatot kidíszítette kagylószerű faragásokkal, lépcsőházában szép vasajtót szerelt neve kezdőbetűivel és az 1815-ös számmal. Jól menő vendéglő volt, rákosi halászok törzshelye, az asztaluk felett egy fából faragott nagy hal függött. A szomszéd ház kaszárnya volt, onnan is sokan jártak át. Utoljára Jaegernek hívták a vendéglőst, híres konyhát tartott. Hanem lebontották a kaszárnyát, mégiscsak szűknek bizonyult később a vendéglő. A század vége felé megszűnt. Az öreg Jaeger kisasszonyoknál lakott utoljára Gyóni Géza, ott nyomorgott legjobban. A házat közvetlenül a második világháború előtt lebontották, most az Ógabona tér 8-as sz. nagy épület áll a helyén. A cégér és a hal a múzeumban van (A cégér képe SSz 1939. 243. lap, a házé SSz 1960. 120. lap. 1961. 288. lap. 1963. 83. lap).

1848-cal megszűnt a város sörmonopóliuma, egyszerűben számos söröző nyílt meg; a Bach-korszakban idekerült cseh és osztrák hivatalnokok nagyban fogyasztották. Megnőtt a vendéglők száma is, egyikük-másikuk hamar be is csukta az ajtaját. Elmúlóban volt az a szokás is, hogy a vendéglőnek cégére, neve legyen, kezdték a tulajdonos után elnevezni, de azért a régi elnevezések mellett még jócskán hallunk újjakról is.

Rókalyuk. 1823-ban mint kifőzöt alapították, ismeretlen időben lett vendéglő. Nevét onnan kapta, hogy a ház helyén állott várfal volt a bűvőhelye egy rókának, amelyet a szomszédos házban (ma Caesar-ház) a Mártonyi gye-

rekek tartották a 18. század végén. A vendéglőben Petőfi is megfordult, mikor 1841-ben leszerelt Sopronban és Kapli Lajos barátja megvendégelte.¹¹ Az államosításkor szűnt meg.

Arany nyúl. 1843-ban a pozsonyi német újság hirdeti (650. lap), hogy bérebevehető vagy akár meg is vehető. 18 szobás, 50 lovas stálló. Egyébként ismer-

A Kammerloher vendéglő a Szent György utca 18. szám alatt. Egy cellővő-tábla részlete 1880 körül. Adorján Attila felvétele

retlen, mert aligha lehet azonos a későbbi jelentéktelenebb Nyúl vendéglővel, amely a Szent Mihály temető alatt volt és 1874-ben Vadász néven kezdték emlegetni (Képét SSz 1962. 210. lap).

A *Déli vasúti vendéglő*. Nyilván egyidős a vasúttal, tehát 1847-ben kezdte el működését. Mivel hajdanában távol volt a várostól, a Bach-korszakban itt tartották az erősen magyar érzésű licisták évi diákbaljuikat.

¹¹ Győr-Sopron megyei Hírlap. 1954. I. 1. Az első gazda a meggyöngült szemű Maurer Ferdinánd festő volt.

Schiller-csarnok. A Bach-korszakban kedvelt hely volt az Isepp vendéglő, a mai Storno műterem a Bécsi utcában. 1859-ben ott tartották Schiller költő százados ünnepélyét, ekkor nevezték el Schiller csarnoknak, Schillerhallenak a fogadót, de hamarosan már Szép kilátó néven nyitja meg egy új tulajdonos (Ödenburger Lokalblatt. 1865. 1. sz. Képét SSz 1859. 360. lap).

Sziget. Insel. A Bach-korszakban működött. A Paprét környékén volt (Ödenburger Intelligenz u. Anzeigeblatt. 1858. 48. szám).

Bécs városa. 1861-ben említi a fenti újság. A Színház utca 31. sz. ház volt.

Kuruc. 1877-ben említi a Malom (ma Lehár) utcában az Ödenburger Zeitung (3. szám). Azonos-e az utca végén levő Schönherr malommal, amelyben ez időtájt zenés multságokat rendeztek?

Szőlő. Az Ödenburger Zeitung 1877-ből említi (134. szám), a Torna utca és Várkerület sarkán volt. Pléhre festett cégére a múzeumban van. 1903-ban hirdeti magát az Arany szőlő vendéglő a Kossuth úton, 32. szám alatt.

Udvari kert (Hofgarten). 1877-ből említi az Ödenburger Zeitung (3. szám). A Várkerület 5. szám alatt volt, ma 6-os, a vendéglő megvan.

Városligeti vendéglő. A mai Fenyves szálló környékén volt, később vadászlak, a szintén Városligeti vendéglőnek nevezett épület (ma szanatórium) a századforduló körül épült.

Bűvös vadász. A romantikus opera nyomán elnevezett vendéglő a Paprét közelében említve az Ödenburger Zeitung 1877-es évfolyamában (3. szám), még 1888-ban megvolt (U. o. X. 21-i szám).

Magyar hatos (Picula). A Kossuth-hívők törzshelye, Loksa Dánielé volt. A palackok és poharak aljába 1848-as krajcár és egy hatos volt forrasztva. 1881-ben itt ünnepelte meg 27 diák elsőnek a városban március 15-ét. A Balfi utca 14. számú házban volt a vendéglő. Kossuth születésnapját és névnapját itt ünnepelték meg. 1888-ban elhagyta Loksa, a volt honvéd ezt a helyiséget; új tulajdonosa Darázsfészeknek nevezte el (Sopron, 1888. 27. szám). Loksa új helyiséget nyitott az Ötvös u. 2. sz. alatt.

Új világ. 1878-ban említi az Ödenburger Zeitung. A mai Ifjúság tér közelében volt.

Az öreg városi sörház. A Balfi utca 7. szám alatt említi az Ödenburger Zeitung 1878-ban, valószínűleg tényleg a régi, 18. században is megvolt városi sörmérő helyén létesült. 1889-ben még megvolt (Ödenburger Zeitung 1889. 83. szám). A Halász utca felől is volt bejárója.

Deák Ferenc. 1891-ben nyílt meg az akkor épült házban a Deák tér és Erzsébet utca (Május 1 tér és Köztársaság utca) sarkán, az emeleten Deák szobrával. Századunkban a Löbl tánciskola, majd az Olasz kávéház volt a helyén, ma ismét vendéglő (Régi képe SSz 1963. 299. lap).

Új városház. 1895-ben nyitották meg a városháza mögött (Soproni Hírlap, 1895. I. 27). A két világháború közt szűnt meg.

Gattineau szálló. Az első, egyúttal rosszul sikerült idegenforgalmi kísérlet. A mai Ady út elejére tervezte idegenek számára szállónak egy Gattineau nevű ember. 1898-ban készült el, hamarosan csődbe is ment, és egy sereg soproni vagyonos embert rántott magával. 90 000 ft. tehertétellel indult. A Lenk, Romwalter, Hanny, Zepko családokat érintette a csőd. 1906-ban a Jakobi testvérek szivarkapapírgyárat létesítettek benne (Soproni Napló. 1899. I. 31 Polgármesteri jelentés 1906-ról. 16. lap). A második világháborúban szomorú emlékezetre jutott a deportáltak egyik utolsó állomása folytán. A bombázások idején elpusztult.

Balaton. 1899-ben nyílt meg a Kossuth út 2. szám alatt. Nevezetessége volt, hogy magyaros heti étlapot tett közzé az újságban (Neue Zeitung 1899. II. 19).

Veterán. 1900-ban a Kossuth úton volt (A fenti újság 1900. IV. 19-es sz.).

Diem levéltáros soproni vezetője (Führer durch Ödenburg) 1886-ban 26 vendéglőt sorol már fel, elsőnek a Szt. György utca 18-at. Ez mint Kammerloher vendéglő volt nevezetes, 1900 körül kávéházzá alakult át. Az első világháború idején megszűnt, 1944-ben bomba pusztította el. A Várkerületen a vásáros nép igényeinek növekedésével a lacikonyhák helyett mind több kisvendéglő keletkezett, így a mai 46-os, a későbbi országos nevű Jaeger és a 69. számú házban az Yby vendéglő. De a vásár közelében, az Ötvös utcában volt négy új vendéglő, általában az állatvásárok közelében még reménykedtek az arany idő feltámadásában, több új fogadó próbálkozott megélni. A belsőbb részekben a mai napig megvan a Színházról elnevezett vendéglő, hajdan Rosenstingl (Színház u. 13) és a belvárosban a Gambrius. Emeletén volt a szociáldemokrata pártnak egyik korai hajléka, továbbá ott alakult meg a Soproni Képzőművészeti Kör is 1896-ban. Diem könyvének idejében már voltak előkelő éttermek is, a Kaszinóé, 1873 óta, ez adott ki másodiknak magyar étlapot. És felsorol Diem már nyári vendéglőket is, így az uszodakertet, az Ó-uszoda már alapításakor rendelkezett italmérési joggal 1846-ban, a Csalánkertet is említi, ott már több mint félszázada körhinta is volt és tánc. Akkoriban még messzebb nem igen merészkedtek a soproniak.

A hajdani Arany kakas
fogadó cégére

A lakompaki csata

(Adatok Bethlen Gábor s a régi Sopron és megye kapcsolatához)

Írta: **Fried István**

„Mi minden igyekezetünkkel, tehetségünkkel és fáradságunkkal (!) azon vagyunk és leszünk, miképpen kegyelmeteknek, hazánknak, édes nemzetünknek előbbi virágzó állapotja, szabadsága, békessége nemcsak helyre állíttassék, hanem úgy meg is erősíttessék, kiben prosperitása is kivánt állapottal csendesen megnyughassék” — írja Bethlen Gábor 1620. április 12-én Kassáról Sopronba¹. Egy másik magánlevelében azt fejtegeti, hogy „az nemes Magyarország (kért örömet halok) megbántatott sokképpen koronás királytól és az papi rendektől”². Evvel indokolja felkelését, harcát a Habsburg hatalom ellen. Szüksége volt erre az igazolásra, hiszen ellenségei, a Habsburg királyok párthívei azt hirdették róla, hogy csupán a török uszításnak enged, s a sokat próbált hazát a töröknek akarja átjászani. A protestáns énekszerzők azonban az elnyomott Religio szájába ilyen könyörgéseket adnak: „Bethlen Gábor, te hős, lovag, segítsd az elnyomottakat, mentsd meg az igaz hitet, ha Krisztus urunk tiszteled”. Bethlen Gábornak pedig ily választ tulajdonítanak: „Hogy védjem szép hazám s hitem, kardot ezért fogott kezem!”³

Nem csodálkozhatunk ezután, hogy Sopron⁴ szívesen fogadja a „nagy fejedelmet”, lelkesen üdvözlők, mikor bevonul; a város nemsokára arra is gondolhat, hogy hűsége jutalmát kérje. A győri püspökséghez tartozó Rákos falut kérték Bethlentől. Bethlen István 1620. jan. 3-án közli ugyan, hogy a fejedelem elégedett a város magatartásával, de azt javasolja: kisebb falut kérjenek⁵.

Pedig nem könnyű Sopron helyzete. Közel van Bécs, a császár. Még közelebb Esterházy Miklós⁶, Bethlen s a magyar protestánsok kérésselhetlen, politikai ambíciójában rendkívül szívós és kitartó ellenfele. A város nagytekintélyű polgármestere, Lackner Kristóf mindkét féllel jó viszonyban van. Megjelenik a besztercebányai országgyűlésen, ahol a mérsékelték táborában találjuk. Ugyanakkor Esterházy Miklóssal sem szakítja meg kapcsolatait, vele mértékletességi egyesületet akart alapítani.⁷

Bethlen győzelmes felvidéki hadjárata során az 1619. esztendő végén érkezik Sopronra, ahol november 30-án ünnepélyesen fogadják. Előnyomulását Homonnai Lengyelország felőli betörése akasztja meg egy rövid időre, kénytelen visszavonulni, ám ahogy Esterházy dec. 5-i levele tudósít: „A polgárok kérelmére ezerkétszáz embert... Bucusi Benedekkel” Sopronban hagyott⁸. Esterházy azon igyekszik, hogy a várost visszaszerezze a Habsburgoknak, a császár az adót sürgeti, zsoldosvezére, a hírhedt Dampierre arról beszél: „Ezen hely

1 *Thury Etele*: Bethlen Gábor levelei Sopron városához, Tört. Tár 1889. 397.

2 *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei, Bp. 1879. MTA., 153.

3 *Kristóf György*: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben, Kecskemét é. n.

4 Bethlen Sopronhoz fűződő kapcsolatairól: *Simkovics Gyula*, Bethlen Gábor és Sopron, SSz XIV. 260—63.

5 *Nagy Imre*: Sopron múltja, Melléklet a Századok 1883. évf.-hoz, 28—29.

6 Életrajza: *Csapodi Csaba*, Esterházy Miklós nádor, Bp. é. n.

7 *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története I. Sopron 1917.

8 (*Szalay László—Salamon Ferenc*): Galantai gróf Eszterházy Miklós, Pest 1863. I. 95.

roppant fontosságu felséged szolgálatára nézve"⁹. Mikor a Bethlen hátrahagyta őrsgég másutt van elfoglalva, a császár zsoldosa 1619. dec. 19-én éjjel megtámadja Sopront. A városi tanácsnak 2400 tallérjába kerül, hogy Dampierre föl ne gyűjtsa a várost.¹⁰

Am az 1620-as esztendő ismét Bethlen győzelmeinek sorát hozza. A fejedelem cseh szövetségeseivel együtt támadásba lendül, ősz elején Bécs ellen akar vonulni. Úgy gondolja, hogy a Dunántúlon hagyott s azóta toborzott seregével egyesülve Kismartonnál összpontosítja hadait s onnan támad.¹¹

Esterházy ebben az időben Lakompakon tartózkodik. Ferdinánd nem restell saját kezüleg levelet írni hívének, melyben figyelmezteti: a magyar „láza-dók”, kik mindinkább növekedő számmal a Dunán átköltözöködnék, ellene, Esterházy ellen is mindenfélét forralnak¹². Esterházy Bethlen személyes ellenfele; míg ő a fejedelemben csak önző, egyéni céljait hajhászó vezért lát, addig a Bethlen-hívek előtt Esterházyról csúnya szóbeszéd járta: érdekházassággal szerezte vagyonát, a kiszemelt gazdag asszony első férjét segített eltenni láb alól. Egy paszkvillusz dicséretére zengte némethez szító állhatatosságát, ez Bethlenék szemében bűnnek számított.¹³

Esterházy Lakompakról levelez Sopron városával. Szeptember 7-én arra inti a várost, hogy jól bánjanak elfogott párthívével, Cziráky Mózzsal;¹⁴ szept. 26-i¹⁵ levelében fölszólítja őket: térjenek Ferdinánd hívei közé. E levele durva fenyegetést tartalmaz — ha nem bizonyosodik meg hűségük, majd Dampierre megtanítja őket. E kihívásszerű fenyegetés érleli meg a Bethlen-hívekben a gondolatot, saját várában kell a fő ellenséget elfogni: meg kell támadni Lakompakot. Az 1618-ban épült vár nem képviselt nagy erőt. Rados Jenő¹⁶ szerint az épületen a felsőolasz cinquecento hatása mutatkozik, ez azonban a helybeli viszonyokhoz idomult. A vár kettős rendeltetésű: védelmi jellege „a kifelé zárt, csak kis nyílásokkal áttört maszív négy saroktornyos komor épület-tömbökben, hatalmas rusztikus, lapos domborzatú kapukban érvényesült”. Egyébként szellős árkádsor övezte bájos, négyszögletű udvarok, a részletek kiképzésének könnyedsége jellemzi a várat.¹⁷ Az építkezésnek ez az árkádos elemekkel való élénkítése később — a helyhez, körülményhez alkalmazva — soproni, győri lakóházakban is megfigyelhető.

Szeptember 27-én Huszár István vezetésével, Petneházy István hajdúival körülveszi Lakompakot.¹⁸ A francia követ tudósítása szerint az ostromlók 4000 lóval s 800 hajdúval rendelkeztek, Dampierre hatodfélezer emberről beszél majd okt. elsejéről keltezett levelében.

9 Uo. 123.

10 *Payr*: id. m. 263.

11 *Bánlaky József*: Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszaka Bp. 1940. (A magyar nemzet hadtörténelme XIV.) 246.

12 (*Szalay—Salamon*): id. m. 141.

13 *Szilágyi*: Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből, Századok 1875.

14 *Payr*: id. m.

15 Közli: *Horváth Mihály*, Magyar Regesták... Magyar Tört. Tár XI. Pest 1862, 174.

16 Magyar építészettörténet, Műszaki K. Bp. 1961. 149.

17 *Gerő László*: Magyarországi várépítészet, Művelt Nép Bp. 1955. 425.

18 A lakompaki csata leírását e forrásokból merítettük: *Kazy Ferenc*: Historia Regni Hungariae... Tyrnaviae... Anno 1737. 182., (*Szalay—Salamon*): id. m. 145—48., *Gindely Antal*: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodásához, Bp. 1890. 221., *Angyal Dávid*: A magyar nemzet története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig, Bp. Ath. 1898. 284., *Payr*: id. m. 266—67., *Bánlaky*: id. m. 248—49.

A várban alig voltak, Esterházy nem gondolhatott ellenállásra, ezért nem éppen hadvezérre valló cselhez folyamodott. Azt üzenve Huszár Istvánnak, hajlandó megadnia magát. Huszár a Hainburgot ostromló Bethlent értesíti, aki hisz Esterházynak, s látványos meghódolási jelenetre gondol. Eközben Esterházy egyik bizalmas emberét segélykérőül Dampierre-ért küldi. A császári hadvezér szept. 29-i levelében megígéri a segítséget, s míg Esterházy színlelt tárgyalásokkal az időt húzza, ő azt tervezi, hogy meglepetésszerűen üt rajta Bethlen vezéreinek hadain. (A színlelt tárgyalások cseléhez folyamodott az ostromlott Hainburg is.) Szept. 30-ára tervezte Dampierre támadását, ki a francia követ szerint 1000 lovassal s 400 muskétással készült a leszámolásra, ám saját följegyzésének talán inkább hitelt adhatunk: 700 lovasa, 400 kozákja, 300 muskétása s 40 kurta lőfegyvere volt.

A meglepetésszerű támadás terve kudarcot vallott, mert Huszár István megtudta a csalafaságot, hadirendbe állította seregét. Dampierre előnyösebb helyzetből támad, ám így is szabályszerű ütközet fejlődik. A Tarródy Mátyás vezérelte szárny meg is kergeti a kozákokat, de Dampierre szintén zsoldos alvezére, Aldobrandino lendületes lovasrohama döntést hoz, győzelmet erőszakol ki. Bethlennek kb. 800 katonája marad a csatamezőn, kötük a vitéz alvezér, Tarródy.¹⁹

A névtelenek, a közkatonák közös sírba kerültek, ám a lakompaki vár felé vezető út egyik dombján emlék emelkedett, melyen a következő versike ékeskedik

HIC. JACET. DUX. BELLICUS. SEPULTUS.
 IN. PUGNA. AD. LAKOMPAK. OCCISUS.
 PRINCIPIIS. BETHLEHEM. PRIMARIUS.
 NOMINE. MATHIAS. TARODIUS.
 DUM. NICOLAUS. ESTERASIUS.
 AB. OBSIDIONE. LIBERATUS.
 FIT. VICTOR. A. DAMPERO. ADIUTUS.
 ANNO. MDCXX. . .

(A ponttal jelzett helyről lekopott a későbbi források szerint ott található római szám: III. A versike röviden magyarul: E helyt nyugszik a lakompaki csatában elesett Tarródy Mátyás, Bethlen vezére, Esterházy Miklós Dampierrettől megsegítve megszabadult az ostromtól, s győzelmet aratott).

1620-ban, a kiadás helyének megjelölése nélkül jelent meg az első híradás a lakompaki csatáról: *Wahrhaftige Relation der fürtrefflichen Victori, so Conte de Dampier in Ungern d 30. Sept. 1620. bey Lackenpach wider die Rebellische Ungern erhalten. . .* Mint a címből is kitűnik: Bethlen hadait rebellis magyaroknak nevezi. A művecske szerzőjét tehát Esterházy vagy még inkább Dampierre táborában kell keresnünk, az ő véleményüket tolmácsolja a névtelanségbe burkolózó szerző. Dampierre seregét „a mi népünk”-nek (unsern Volk) nevezi, míg a támadó magyarokat rebelliseknek, Gábor népének (gaberische Volk). Talán nem tévedünk, ha deákos műveltségű német katonára gyanakodunk, ő írhatta e kis iratot.

A mű elején Esterházy Miklós állhatatosságát dicséri, királyhűségét magasztalja, hiába környékezik őt Bethlen hívei dukátokkal, aranyakkal. Bethlen Ausztriára támad, de – s ezt mondja el a könyvecske következő része – ütközben Esterházyt, fő ellenfelét akarja vagy jobb belátásra bírni, vagy erőszakkal meghódoltatni. Esterházy azonban nem hajlandó Bethlen hívéül szegődni, inkább kicsiny csapatával várába vonul vissza, melyhez szeptember

28-án érnek Bethlen hadai. A megbízottak nem járnak sikerrel, Esterházy némi hódol még. Mikor az ostrom ismeretessé válik, s Dampierre 400 kozákkal, 340 testőrrel (Muscatier) s 700 német lovassal a vár fölmentésére s az ellenség megsemmisítésére indul.

A továbbiakban a már vázolt csatát eleveníti meg a szerző. A meglepetés-szerű támadás csak részben sikerül, hiszen a Bethlen híveiből álló sereg csata-rendben várja az ellenséget. A győzelmet a kozákok lovasrohama erőszakolja ki, s a csata első részének diadala menti föl tulajdonképpen a várat az ostromtól. Ekkor találkozik Esterházy fölmentőjével, s míg ők a várban a sikernek örülnek, addig zajlik le a csata másik része, mely Dampierre zsoldoseregének teljes győzelmével zárul. A csatatéren marad többek között a magyar gyalogság valamennyi főembere (Hauptleut) s MATHIAS DOROTHY ezredes (Obrist)... Taródy Mátvás neve torzulhatott Dorothy-vá a valószínűleg német anyanyelvű szerző tollán.¹⁹

Lakompak. A Taródy-sírláda 1920 körül

A Taródy-mondából ennyit említ a szemtanú, s hogy Taródy a lakompaki síkon halt hősi halált, ez történelmi tény.

A síremléket a XIX. századi utókor többször fedezte fel. Elsőnek Bachich János Kristóf, Sopron megye esküdtje ad róla hírt 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain:²⁰

„Tarródy Mátvás temető helyén... Sopron Vármegyében a Lakembachi Várnak által ellenébe közel a Lackenbachi uthoz egy majd Egy öles magasságu más fél szélességü oszlopon, melly a Földes Uraság Nagy Méltóságu Esterházy Hetzgség költségén időről időre meg ujtitatik, a következő felirást lehet olvasni...”

Ezután a síremlékről s ütközetről keletkezett mondát teszi közzé Alois Friedrich Pauer.²¹ Róla csupán annyit tudunk, hogy 1830-ban Muzsajon, Sopron megyében lakott, s e cikket megírta. Így szól: Magyarország történetének

19 Egykorú tudósítás a csatáról: Wahrhaftige Relation... der victori de Dampierre in Ungarn... bey Lackenpach... erhalten 1620.

20 Tudományos Gyűjtemény 1822. XI. 124—25.

21 Pressburger Aehrenlese 1830. 95. sz.

viharos éveiben, mikor Bethlen hadai dúlták a dunántúli vidékeket, Esterházyt is körülzárták lakompaki kastélyában. Esterházy csekély számú híveivel hősiiesen és sokáig védte várát, melyet naponta rohamoztak Huszár s Tarródy katonái. Fordult az évszak, eljött a tél, Tarródy parancsot adott ki: miután rohammal bevesszük a várat, aki élve kezünk közé kerül, élve temetjük el. Esterházy így válaszolt: hasonlóképpen cselekszik ő is, ha valamelyik kirohanásánál Tarródyt foglyul ejtené. Közben egyik emberét Dampierre-ért küldte. A hadvezér nem késlekedett, megjelent a hívó szóra, s a két tűz közé került Tarródy csapata megsemmisült. Tarródy fogolyként került Esterházy elé, aki rövid szóváltás után fegyvereivel, lovával az előre elkészített sírboltba falaztatta. A síremléket 1823-ban restaurálták — írja Pauer —, a feltárás tanúbizonyságot tehetne a monda igazsága mellett. Pauer leírja az emlék helyét is: a lakompaki várba vezető úton található, egy pázsittal benőtt dombon. A talpazat téglából s nyerskőből épült, elől kissé ferdén a kőből való lap kb. 4 láb magasan s 3 láb szélesen befalazva. Leírja a feliratot, s az emlék építését 1623-ra teszi. A cikkíró megemlíti, hogy az emlék mögötti rétet a nép Tarródy-rétnek nevezi. Hozzáteszi, hogy a csatáról szép festmény található az Esterházy-kastélyban (a mai Fertődön), az egyik folyosón. Az olajfestményen Lakompak látszik. A gyalogság a várhídon épp megkezdi kirohanását, az egyik, már nem létező toronyból piros zászlót lengetnek. E torony az északi traktus második kapuja fölött emelkedett.²² Hátról jobbról látható a német nehézlovaság, mely Dampierre vezetésével a domb fölött fölmentést hoz. A jelenet fölírata aranybetűs.

E rövid kivonatban is érezhető a cikkíró pártállása. Ám a monda — Pauer akarata ellenére — a nép Tarródy iránt érzett rokonszenvét is tükrözi. Egyrészt avval, hogy megőrizte nevét s becsülte vad hősiességét, másrészt avval, hogy rétet nevezett el róla.

1835-ben apró hír bizonyítja, hogy az eddigi közleményeket elfeledték. Új adatot azonban nem hoz.²³ Alig telik el három esztendő, s a pozsonyi Pannonia c. német nyelvű lapban ismét olvashatunk Tarródy halálának, temetésének szomorú históriájáról.²⁴ A monda földolgozójának nevét ezúttal sem ismerjük. A történet annyit változik, hogy a csata évszáma is 1623-ra módosul. Ám a mondát követő rövid kommentár azt állítja — Pauer adatairól mit sem tudva—: 1828-ig nem ismerték e sírhalom titkát. Ekkor az odaváló ispán (Verwalter), Eckhard Frigyes föltárta, s egy teljes fogsorú koponyán, valamint egy pár láb-s karcsonton kívül mit sem talált.

A monda harmadik földolgozása 1910-ből való s magyar nyelvű.²⁵ Lakompak határain — regéli — területnek el a Kuruc-dombok. A kuruc-labanc világban játszódik a történet, s az ostrom itt is sokáig tart. A vár erős, ám Tarródy elzáratja a vizet adó patakot, s így éhinség s szomjúság gyötri a védőket. Tarródynak az a szándéka, hogy Esterházyt élve temesse el. Ám Esterházy — segítségére érkezvén — a szerencsésebb, ő ítéli e kegyetlen halálra ellenségét. 1623-at említ a cikkíró, ám a szarkofágot a XIX. század közepén egy hálás magyar emeltette.

A monda történeti botlásai ellenére is érdekes, jobban eltalálja a hetyke, vakmerő-kegyetlen, néphez közel álló hős alakját. Mindent egybevetve fönntartással kell fogadnunk e monda eredetiségét. A korabeli levelekben, em-

22 *Dagobert Frey*: Das Burgenland, Wien 1929. XXII.

23 ***: Taródy Mátyás sírja, Társalkodó 1835. II. 327.

24 Das Tarody-Grab, Pannonia 1838. 71. sz. 282—83.

25 *Band Simon*: Taródy-sír, Soproni Napló 1910. nov. 5.

lékiratokban, majd a későbbi feldolgozásokban – a XIX. századig sehol sincs nyoma az élve eltemetésnek, tehát annak történelmi hitele kétes. A harmincéves háború zűrzavarában talán előfordulhatott ilyen eset, a nép képzelete pedig könnyen vegyíthette a hiteles események közé a feltételezettet. De a „feldolgozók” pártos elfogultsága annyira átszötte a mondát, hogy annak még népi eredetét is fenntartással kell fogadnunk.

A történet egy feldolgozása, valószínűleg örökre elveszett. Élt ugyanis Kassán a sűrűn megjelent közlemények idején egy Klestinszky László nevű műkedvelő író és színész, aki drámát faragott a történetből és a Honművész folyóiratban meg is hirdette, hogy más műveivel együtt kiadja gróf Eszterházy Miklós vagy Lackenbach ostroma címmel. Azonban előfizetők híján nem került nyomásra a mű. Sajnáljuk? Aligha. A Honművészen az 1837-es évfo-

A Taródy síremlék. 1966-os felvétel

lyam hasábjain értesülünk róla, hogy az író már 48 szindarabot eszkarabált össze (4. lap), hogy vele vesződni valóban időveszteség lenne, (8. lap) és végül: „Munkái homlokukon hordják a bélyeget, melly mutatja, hogy kritikára nem méltók.”

A lakompaki Hauptschule krónikája is megemlékezik Tarródy Mátyásról.²⁶ A krónika szerzője szerint „mit allen Ehren”, minden tisztelettel (hőshöz, vezérhez méltóan, talán katonai pompával temették el Bethlen „primáriusát”. 1623-ra teszi a síremlék fölállítását, s 1826-ra kibontását (!). Ott egy lovasalak csontvázára, kengyelre s patkóra bukkantak. A mondát tagadó s igazoló adatban képzelet s valóság egyesül. Eszerint a mondának adjunk igazat? Tarródy fekédné a sírban lovával?

A szarkofág azonban tény. Payr Sándor cáfolja²⁷, hogy 1623-ban keletke-

26 Az adatot Riedl Bélának köszönöm, hasonló módon az újabb fényképet is.

27 Payr: id. m. 286–87.

zett. Az évszám valóban csak M DC XX-t mutat. Útaltunk a III-as elmosódottságára, egyébként valamennyi XIX. századi forrásunk 1623-at jelöl meg aláírt évszámnak. Ennek ellenére nem mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy 1623-ban állították volna oda a szarkofágot, melynek méretei (225 cm hosszú, 90 cm magas, 95 cm széles), alakja római eredetre utalnak. Mócsy András véleménye szerint a szarkofág valószínűleg sima, dísztelen volt, s a feliratot úgy vésték rá. A szarkofágot azonban eredeti helyéről elvitték néhány évvel ezelőtt, s az egészet cement- vagy malterköpenybe burkolták. Ma a domb lábánál áll, az út szélén.²⁸

Ezeknek az adatoknak birtokában föltételezhetjük, hogy a környéken talált, római eredetű szarkofágot sietve — 3 évvel a csata után? — állították Tarródy sírhalmára vagy arra a helyre, ahol Tarródy elesett. Gyorsan fölvésztették az ügyetlen versikét, mely Esterházy dicsőségét van hivatva zengeni.

Viszont az is elképzelhető, hogy — ha nem is a XIX. szd. közepén — később, jóval az események lezajlása után ünnepelték e síremléssel s a vesssel Esterházyt. 1620-ban nem volt idő a síremlék föllállítására.

Összefoglalva: leginkább az 1623-as évszámot fogadhatjuk el a síremlék föllállításának dátumaként.

Tarródy halálát Thurzó Imre naplója siratja, a váratlan lakompaki vereség Bethlent is bántotta, Sopron városát is nyugtalanította. Bethlen abba hagyta Hainburg ostromát, okt. 2-án a soproniak megnyugtatóására a városban termett, s teljes erejével ravasz ellenfelének üldözésére tökélt el magát. Okt. 7-én elfoglalta Lakompakot, de ekkorra Esterházy távol járt. Bethlen innen a császárhű Kőszegre tart, melynek makacs kapitányát a vár elfoglalása után Sopronba küldte fogolyként.

Bethlen dunántúli terveit a szövetséges cseh hadak 1621-es fehérhegyi veresége keresztezi. Miután egyedül marad, kénytelen visszavonulni, feladni dunántúli hódításait — s a nikolsburgi béke biztosítékaira Magyarország Habsburg — részének szabadságát. Ekkor kerül vissza a császár birtokába a Dunántúl, ekkor foglalják vissza Lamoopakot, melyet a buzgó Esterházy nemsokára (1629-re) rekatolizál.

Ferdinánd nem feledkezett meg hívéről, Esterházy Miklósról. 1626-ban Fraknó örökös grófjává tette. Erdemei felsorolása között találjuk a lakompaki hősiességet. Emígy hirdeti az oklevél: „Nemcsak azért, mert férfiasan szembezálltál az „ő” (ti. Bethlen) ellenséges támadásával, mikor ezeröttszáz főnyi lovasság kapitánya voltál, és Lakompak várában 1620. szeptemberében Bethlen erdélyi fejedelem hadseregének kemény ostromát is kiálltad, minthogy segédcsapatainkat elküldtük néked, hadseregünk tábornokának, Henry du Vall, Dampierre grófjának segítségével az ellenségre súlyos csapást mérve, őket az ostromtól eltávolítva és futásba hajszolva felszabadultál.”²⁹

Mi már tudjuk, mi volt e hősiesség. Esterházynak egész a nádorságig ívelő fényes karrierjét lakompaki szerencséje indította el. Bethlen terveit pedig hátráltatta a lakompaki, szerencsétlenül végződött csata.

Sopronnak s környékének szabad vallásgyakorlatát, a Habsburg-Magyarország állami létét azonban éppen Bethlen hadjáratai, békéi biztosították a XVII. század első néhány évtizedében, s hadseregének emlékét őrzi a lakompaki szarkofág ügyetlen latin verse is.

28 A szarkofág eredetének helyes megfajtásáért dr. Mócsy Andrásnak ez úton is kifejezem hálás köszönetemet.

29 Az oklevél latin eredetijét közli: Toldy Ferenc, Galantai gróf Esterházy Miklós munkái, Pest 1852. 347—48. hasáb. Hackel Anna fordítása.

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

A legrégebb soproni felekezeti anyakönyvek statisztikai táblázatai

Irta: Házi Jenő

A gazdag városi levéltár és múzeum emlékein kívül a soproni felekezeti anyakönyvek adatai elsősorban családtörténeti szempontból felbecsülhetetlen kincset jelentenek, melyek értékelésével nem kis csodálkozásra még senki sem foglalkozott.

A jelen tanulmánynak nem lehet az a célja, hogy kimerítse a felekezeti anyakönyvekben több évszázad óta szorgalmasan bejegyzett születési, házassági és halálozási adatokat, mert ahhoz egy egész könyvet kellene megírni, hanem csupán fel kívánja hívni a helytörténetírók figyelmét arra a körülményre, hogy kutatásaik folyamán, amikor egyes személyekkel vagy családokkal foglalkoznak, az anyakönyvek feljegyzéseit annál kevésbé mellőzzék, mivel mind a kat., mind az ev. anyakönyvekhez elég pontos névmutatók állnak rendelkezésre, melyek a tájékozódást igen megkönnyítik.

Az ev. anyakönyvek vezetése régebb keletű és nemcsak az írásuk olvashatóbb, hanem a tartalmuk is bővebb, mint a kat. anyakönyveké.

Előjáróban nem árt tudnunk, hogy az

ev. születési anyakönyvek 1624. április 7-től kezdve, az

ev. házassági anyakönyvek 1645. január 3-tól kezdve és végül az

ev. halotti anyakönyvek 1676. január 2-től kezdve állnak napjainkig rendelkezésünkre, ha tehát földi életünk e három fő állomását tekintjük, a XVII. században a születés volt a legfontosabb esemény, amelyet követett a házasságkötés, míg a halálozás feljegyzésére utoljára került sor, más szóval az elhalálozást, mint az élet befejezését aránylag későn érdemesítették megörökítésre.

1760-ig bezárólag ezeknek az anyakönyveknek statisztikai számaikat az alábbi táblázatban foglaltam össze. Megjegyezni kívánom, hogy az anyakönyvek sorszámozása sok helyen téves. Mi azokat kijavítottuk és a közölt táblázat ezeket a kijavított számokat tartalmazza.

Ev. népességi adatok az anyakönyvek alapján

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszületés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszületés	házasság	halálozás
1624 ¹	111	51	60	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—
1625	193	95	98	2	—	2	2	1	1	—	—	—	—
1626	185	104	81	4	2	2	4	2	2	—	—	—	—

1., csonka év.

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszületés	házasság	halálozás
1627	238	117	121	—	—	—	2	—	1	1	—	—	—
1628	236	112	124	2	—	2	1	—	—	1	—	—	—
1629	218	112	106	2	2	—	3	1	1	1	—	—	—
1630	222	117	105	1	1	—	4	2	1	1	—	—	—
1631	240	119	121	1	—	1	4	1	1	2	—	—	—
1632	201	108	93	—	—	—	7	4	1	2	—	—	—
1633	236	131	105	1	1	—	3	2	—	1	—	—	—
1624—1633	2080	1066	1014	13	6	7	31	13	9	9	—	—	—
1634	244	137	107	—	—	—	4	2	—	2	—	—	—
1635	229	108	121	3	2	1	4	—	—	4	—	—	—
1636	275	128	147	1	—	1	3	—	3	—	—	—	—
1637	249	125	124	4	—	4	1	1	—	—	—	—	—
1638	224	115	109	1	1	—	2	—	—	2	—	—	—
1639	233	109	124	2	1	1	2	1	—	1	—	—	—
1640	237	132	105	1	—	1	2	—	1	1	—	—	—
1641	249	146	103	1	—	1	5	—	1	4	—	—	—
1642	247	112	135	2	1	1	5	—	3	2	—	—	—
1643	298	152	146	3	3	—	5	2	2	1	1	—	—
1634—1643	2485	1264	1221	18	8	10	33	6	10	17	1	—	—
1644	251	134	117	1	1	—	5	1	3	1	—	—	—
1645	237	124	113	1	1	—	1	1	—	—	—	109	—
1646	267	125	142	7	4	3	8	3	4	1	1	140	—
1647	241	116	125	—	—	—	3	1	2	—	—	78	—
1648	191	98	93	3	2	1	5	1	2	2	—	64	—
1649	229	108	121	1	1	—	2	1	1	—	—	88	—
1650	222	118	104	1	—	1	2	—	—	2	—	75	—
1651	209	110	99	4	1	3	3	1	—	2	—	55	—
1652	202	93	109	4	1	3	2	—	1	1	—	74	—
1653	189	85	104	2	—	2	2	—	—	2	—	77	—
1644—1653	2238	1111	1127	24	11	13	33	9	13	1	1	760	—
1654	201	97	104	2	—	2	4	1	2	1	—	77	—
1655	199	90	109	6	3	3	5	2	—	3	—	84	—
1656	209	102	107	3	2	1	5	2	—	3	—	81	—
1657	188	100	88	4	3	1	3	1	—	2	—	113	—
1658	226	121	105	3	3	—	2	—	—	2	—	69	—
1659	233	113	120	6	3	3	4	3	1	—	—	88	—
1660	210	115	95	2	2	—	2	—	1	1	—	68	—
1661	239	117	122	4	2	2	4	—	2	2	—	48	—
1662	195	99	96	2	1	1	4	3	—	1	1	80	—
1663	210	107	103	—	—	—	2	—	1	1	—	46	—
1654—1663	2110	1061	1049	32	19	13	35	12	7	16	1	754	—
1664	206	100	106	3	2	1	2	1	—	1	—	46	—
1665	154	86	68	—	—	—	1	—	1	—	—	87	—
1666	208	105	103	3	2	1	4	1	1	2	—	94	—
1667	146	74	72	3	2	1	4	1	2	1	—	76	—

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszületés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszületés	házasság	halálozás
1668	219	105	114	3	1	2	3	—	—	3	—	89	—
1669	215	110	105	2	2	—	5	2	2	1	1	54	—
1670	209	110	99	9	7	2	2	1	1	—	—	70	—
1671	226	120	106	7	4	3	5	2	1	1	—	47	—
1672	181	102	79	5	5	—	3	2	—	1	—	50	—
1673	214	98	116	3	1	2	3	1	—	2	—	51	—
1664—1673	1978	1010	968	38	26	12	32	12	8	12	1	664	—
1674	184	97	87	3	1	2	4	3	—	1	—	46	—
1675	192	97	95	4	2	2	6	2	2	2	—	41	—
1676	183	91	92	1	—	1	1	—	—	1	1	71	145
1677	183	98	85	2	—	2	3	—	1	2	—	58	159
1678	194	89	105	4	3	1	2	—	—	2	—	63	179
1679	146	70	76	2	1	1	3	—	1	2	—	56	1272'
1680	123	54	69	1	1	—	1	1	—	—	—	155	130
1681	184	99	85	5	2	3	2	—	1	1	1	78	200
1682	180	87	93	6	3	3	3	2	—	1	—	62	153
1683	250	124	126	7	3	4	3	—	3	—	—	55	391
1674—1683	1819	906	913	35	16	19	28	8	8	12	2	685	2629
1684	152	74	78	1	1	—	3	—	—	3	—	78	339
1685	142	74	68	2	—	2	1	1	—	—	—	66	267
1686	147	73	74	7	6	1	3	1	—	2	—	66	183
1687	142	75	67	—	—	—	2	—	—	2	—	44	155
1688	158	85	73	9	6	3	3	1	—	2	—	61	151
1689	155	77	78	7	2	5	6	1	3	2	—	76	144
1690	180	86	94	5	4	1	4	2	1	1	—	48	124
1691	157	82	75	4	1	3	2	—	2	—	—	55	156
1692	176	98	78	5	5	—	4	1	1	2	—	49	106
1693	163	72	91	5	3	2	3	—	1	2	—	48	157
1684—1693	1572	796	776	45	28	17	31	7	8	16	—	591	1784
1694	145	66	79	3	2	1	4	—	2	2	—	59	175
1695	181	96	85	5	3	2	1	—	1	—	—	41	126
1696	162	78	84	5	1	4	4	3	1	—	—	67	130
1697	178	102	76	8	5	3	6	2	1	3	—	46	119
1698	172	71	101	3	2	1	—	—	—	—	—	41	118
1699	166	77	89	9	4	5	1	—	1	1	—	50	142
1700	198	98	100	4	2	2	6	1	2	3	—	45	85
1701	178	90	88	5	2	3	—	—	—	—	—	53	115
1702	171	88	83	5	3	2	5	—	3	2	—	42	119
1703	181	84	97	5	2	3	4	—	3	1	—	56	129
1694—1703	1732	850	882	52	26	26	31	6	13	12	—	500	1258
1704	199	95	104	5	1	4	2	—	—	2	—	19	231
1705	157	86	71	3	2	1	4	1	1	2	—	52	193
1706	166	87	79	6	4	2	5	—	3	2	—	38	152
1707	150	75	75	3	—	3	2	1	1	—	—	55	145

1. pestis dúlt Sopronban.

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszüllés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszüllés	házasság	halálozás
1708	156	69	87	6	2	4	1	1	—	—	—	44	212
1709	132	69	63	5	4	1	1	—	1	—	—	49	209
1710	139	74	65	1	1	—	4	1	1	2	—	63	190
1711	139	74	65	3	1	2	1	—	—	1	—	69	125
1712	169	88	81	1	—	1	2	1	1	—	—	43	140
1713	130	57	73	1	—	1	1	—	—	1	—	61	170
1704—1713	1537	774	763	34	15	19	23	5	8	10	—	493	1767
1714	150	73	77	3	2	1	—	—	—	—	—	40	121
1715	124	58	66	2	1	1	—	—	—	—	—	44	151
1716	164	81	83	3	2	1	4	1	2	1	—	51	165
1717	151	83	68	8	6	2	6	1	—	5	—	36	161
1718	160	81	79	1	1	—	—	—	—	—	—	59	133
1719	144	72	72	2	2	—	2	—	1	1	—	50	148
1720	170	91	79	6	3	3	3	1	1	1	—	59	151
1721	168	79	89	1	—	1	1	—	1	—	—	58	172
1722	188	95	93	3	1	2	4	1	2	1	—	66	104
1723	196	92	104	8	4	4	3	1	1	1	—	64	137
1714—1723	1615	805	810	37	22	15	23	5	8	10	—	527	1443
1724	182	103	79	3	1	2	3	3	—	—	—	43	147
1725	188	98	90	1	1	—	1	—	—	1	—	68	137
1726	189	110	79	3	2	1	3	2	—	1	—	51	143
1727	166	77	89	1	—	1	2	1	1	—	—	34	139
1728	178	94	84	3	3	—	5	1	2	2	—	52	207
1729	188	103	85	8	5	3	4	—	1	3	—	65	258
1730	150	71	79	5	4	1	3	1	2	—	—	60	185
1731	175	84	91	5	3	2	3	1	—	2	—	60	166
1732	188	99	89	7	4	3	3	—	1	2	—	60	226
1733	180	95	85	4	2	2	3	1	1	1	—	50	201
1724—1733	1784	934	850	40	25	15	30	10	8	12	—	543	1809
1734	167	85	82	8	1	7	2	—	1	1	—	45	129
1735	156	64	92	2	2	—	1	—	1	—	—	40	152
1736	166	86	80	7	3	4	3	—	1	2	—	46	158
1737	159	76	83	4	2	2	3	2	—	1	—	38	214
1738	160	73	87	5	2	3	3	2	—	1	—	45	124
1739	165	90	75	4	2	2	—	—	—	—	—	35	126
1740	148	67	81	2	—	2	1	—	1	—	—	43	138
1741	144	82	62	7	2	5	2	—	1	1	—	32	154
1742	135	69	66	3	—	3	1	—	—	1	—	40	191
1743	142	76	66	6	1	5	1	1	—	—	—	48	139
1734—1743	1542	768	774	48	15	33	17	5	5	7	—	412	1525
1744	163	75	88	7	3	4	—	—	—	—	—	53	120
1745	176	100	76	6	4	2	6	3	1	2	—	51	181
1746	161	80	81	4	2	2	—	—	—	—	—	37	145
1747	166	85	81	7	4	3	1	—	—	1	—	57	171
1748	169	83	86	5	1	4	1	—	—	1	—	53	133
1749	150	81	69	3	—	3	2	—	—	2	—	50	207

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszülés	házasság	halálozás
1750	172	77	95	4	3	1	4	1	1	2	—	59	225
1751	180	99	81	5	2	3	3	1	1	1	—	55	147
1752	168	76	92	3	1	2	5	—	3	2	—	61	191
1753	197	83	114	7	3	4	7	2	2	3	—	50	145
1744—1753	1702	839	863	51	23	28	29	7	8	14	—	526	1665
1754	187	96	91	2	1	1	3	2	1	—	—	51	160
1755	190	92	98	5	2	3	—	—	—	3	—	50	183
1756	173	90	83	2	1	1	3	1	1	1	—	42	204
1757	186	86	100	6	3	3	3	1	—	2	—	51	253
1758	169	65	104	4	1	3	1	1	—	—	—	58	208
1759	173	86	87	3	1	2	—	—	—	—	—	51	176
1760	185	104	81	4	2	2	6	4	2	—	—	57	198

Ezek után fordítsuk most figyelmünket a kat. anyakönyvekre! Vajon ezen a téren mi a helyzet?

Azt, hogy a katolikusok Sopronban mikor kezdtek el anyakönyvi feljegyzéseket írni, pontosan megmondani nem tudjuk. Amikor 1652. február 17-én Kalechiák Péter városkáplán a mostani anyakönyv I. kötetében az első feljegyzést megteszi, a bevezetőben¹ elmondja, hogy a Szent Lélek templom sekrestyéjében talált néhány cédulát teleírva anyakönyvi adatokkal, de mert azok időrendi sorrendjét megállapítani nem tudta, ezért azok lemásolását mellőzte. Ilyenformán a kat. anyakönyv vezetése 1652-vel kezdődik, mely év csonka, az 1653. évi feljegyzésekből egy lap hiányzik — a febr. 17. — máj. 25. közötti részek! — tehát ez az év is hiányos, ezért csupán az 1654. évtől kezdve teljes. Vonatkozik ez a megállapításom a születésekre és a házasságokra. Csupán az 1666. évnél találunk két halotti bejegyzést, egyébként az 1663. évtől kezdve vezetik a halálozások feljegyzését, de közben-közben bizony itt nagy hiányokat észlelhetünk.

A kat. anyakönyvi bejegyzések statisztikai táblázata az elmondottak alapján az 1652—1756 közti időből a következő:

1652 ¹	41	24	17	—	—	—	1	—	—	1	—	9	—
1653 ¹	62	33	29	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—
1652—1653	103	57	46	—	—	—	1	—	—	1	—	44	—
1654	98	59	39	—	—	—	1	1	—	—	—	40	—
1655	100	57	43	1	—	1	3	1	1	1	—	48	—
1656	99	47	52	—	—	—	2	—	1	1	—	51	—
1657	86	46	40	—	—	—	—	—	—	—	—	85	—
1658	121	63	58	1	1	—	2	1	—	1	—	52	—
1659	132	64	68	1	1	—	2	—	1	1	—	42	—
1660	121	63	58	—	—	—	3	1	1	1	—	42	—
1661	111	58	53	—	—	—	1	—	—	1	—	25	—
1662	92	42	50	2	2	—	—	—	—	—	—	36	—
1663	114	60	54	—	—	—	1	—	1	—	—	29	—
1654—1663	1074	559	515	5	4	1	15	4	5	6	—	450	—

1., I. I. kötet anyakönyv 43. l.
1., csonka év.

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszülés	házasság	halálozás
1664	115	67	48	—	—	—	2	—	—	2	—	19	—
1665	60	25	35	—	—	—	2	1	1	—	—	44	—
1666	111	52	59	—	—	—	1	—	—	1	—	45	2
1667	85	45	40	2	2	—	4	—	—	4	—	37	—
1668	111	55	56	3	1	2	3	2	—	1	—	45	27
1669	133	69	64	4	2	2	1	—	—	1	—	45	84
1670	116	53	63	3	2	1	3	—	—	2	—	34	40
1671	126	57	69	2	1	1	4	2	1	1	—	35	21
1672	112	52	60	1	1	—	1	—	—	1	—	27	31
1673	108	53	55	1	—	1	3	—	2	1	—	23	30
1664—1673	1077	528	549	16	9	7	24	5	6	13	—	354	235
1674	106	55	51	4	2	2	—	—	—	—	—	26	44
1675	125	69	56	2	1	1	—	—	—	—	—	26	74
1676	103	50	53	2	1	1	2	—	—	2	—	38	101
1677	86	44	42	—	—	—	3	—	2	1	—	37	49
1678	128	60	68	3	2	1	5	2	1	2	—	33	13
1679	82	43	39	1	1	—	1	1	—	—	—	28	83
1680	76	45	31	5	2	3	1	—	—	1	—	108	—
1681	143	70	73	9	2	7	3	1	2	—	—	63	—
1682	91	41	50	7	3	4	1	—	1	—	—	50	—
1683	207	108	99	5	3	2	2	1	—	1	—	48	—
1674—1683	1147	585	562	38	17	21	18	5	6	7	—	457	364
1684	98	47	51	3	1	2	3	—	1	2	—	45	—
1685	90	39	51	4	2	2	2	1	1	—	—	29	—
1686	72	35	37	2	2	—	—	—	—	—	—	30	—
1687	87	48	39	3	2	1	1	—	1	—	—	37	—
1688	88	45	43	4	2	2	—	—	—	—	—	32	—
1689	92	45	47	6	3	3	2	1	—	1	—	39	—
1690	111	73	38	5	5	—	1	—	—	1	—	46	1
1691	117	59	58	4	2	2	1	—	—	1	—	36	11
1692	129	63	66	7	6	1	2	1	1	—	—	29	16
1693	109	59	50	5	2	3	2	1	—	1	—	22	—
1684—1693	993	513	480	43	27	16	14	4	4	6	—	345	28
1694	93	46	47	8	4	4	4	3	1	—	—	41	7
1695	102	51	51	6	3	3	1	—	—	1	—	46	4
1696	117	61	56	5	2	3	4	2	—	2	—	42	43
1697	109	47	62	4	2	2	—	—	—	—	—	43	49
1698	121	62	59	3	3	—	1	—	—	1	—	46	94
1699	117	58	59	5	3	2	1	—	—	1	—	46	92
1700	141	78	63	11	7	4	1	1	—	—	—	39	74
1701	130	74	56	15	8	7	3	—	—	3	—	42	75
1702	126	64	62	4	2	2	3	—	—	3	—	50	59
1703	138	67	71	1	1	—	1	—	1	—	—	27	66
1694—1703	1194	608	586	62	35	27	19	6	2	11	—	422	563

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszülés	házasság	halálozás
1704	123	64	59	—	—	—	—	—	—	—	—	27	130
1705	119	75	44	4	1	3	1	—	—	1	—	51	90
1706	142	73	69	4	2	2	2	1	—	1	—	43	72
1707	134	69	65	7	4	3	1	—	—	1	—	51	54
1708	182	107	75	4	2	2	3	3	—	—	—	41	102
1709	90	47	43	2	2	—	—	—	—	—	—	36	62
1710	93	55	38	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—
1711	102	54	48	2	2	—	—	—	—	—	—	51	52
1702	137	81	56	1	1	—	4	1	1	2	1	37	86
1713	115	50	65	2	—	2	—	—	—	—	—	30	77
1704—1713	1237	675	562	26	14	12	11	5	1	5	1	334	725
1714	131	69	62	3	3	—	4	3	—	1	—	40	98
1715	115	62	53	4	2	2	5	2	2	1	—	32	162
1716	139	63	76	4	3	1	4	1	1	2	—	38	122
1717	113	54	59	2	1	1	1	—	1	—	—	35	91
1718	125	58	67	3	2	1	1	1	—	—	—	42	83
1719	125	72	53	1	1	—	3	—	2	1	—	37	143
1720	119	70	49	1	1	—	1	1	—	—	—	38	101
1721	117	54	63	2	—	2	1	—	—	1	—	44	118
1722	134	67	67	1	1	—	—	—	—	—	—	47	87
1723	140	79	61	3	2	1	5	2	—	3	—	39	85
1714—1723	1258	648	610	24	16	8	25	10	6	9	—	392	1090
1724	139	65	74	6	3	3	4	1	1	2	—	49	—
1725	176	77	99	8	3	5	6	2	3	1	1	62	115
1726	162	84	78	6	3	3	2	1	1	—	—	59	138
1727	155	87	68	3	1	2	7	5	2	—	—	40	135
1728	125	60	65	3	1	2	2	—	—	2	—	50	48
1729	151	73	78	3	2	1	4	3	1	—	—	46	200
1730	153	73	80	2	—	2	5	—	2	3	—	52	158
1731	167	84	83	3	1	2	3	1	1	1	—	64	139
1732	169	81	88	5	4	1	5	2	3	—	—	71	168
1733	185	96	89	4	2	2	2	—	—	2	1	43	151
1724—1733	1582	780	802	43	20	23	40	15	14	11	2	536	1252
1734	182	89	93	6	2	4	2	1	—	1	—	41	118
1735	162	84	78	5	3	2	3	1	—	2	—	41	116
1736	151	81	70	3	2	1	2	—	2	—	—	49	151
1737	163	78	85	3	2	1	5	1	1	3	—	66	203
1738	186	105	81	1	—	1	3	3	—	—	—	46	121
1739	168	90	78	5	1	4	2	1	1	—	—	52	100
1740	147	70	77	4	1	3	3	2	—	1	—	47	150
1741	169	82	87	2	1	1	2	—	1	1	—	61	193
1742	149	72	77	3	1	2	2	1	1	—	—	34	200
1743	164	82	82	1	1	—	1	1	—	—	—	56	151
1734—1743	1641	833	808	33	14	19	25	11	6	8	—	493	1503

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszülés	házasság	halálozás
1744	179	97	82	5	2	3	2	—	—	2	—	41	103
1745	181	92	89	4	3	1	—	—	—	—	—	58	149
1746	174	90	84	3	3	—	3	1	1	1	—	40	170
1747	186	93	93	7	4	3	1	—	1	—	—	59	176
1748	168	83	85	6	3	3	2	—	—	2	—	44	133
1749	162	93	69	5	1	4	1	—	—	1	—	57	213
1750	179	89	90	4	2	2	3	1	1	1	—	61	263
1751	203	104	99	5	2	3	8	2	—	6	—	48	169
1752	167	77	90	5	3	2	2	1	1	—	—	57	200
1753	215	126	89	5	3	2	3	2	—	1	—	65	186
1744—1753	1814	944	870	49	26	23	25	7	4	14	—	530	1772
1754	196	92	104	3	1	2	4	1	2	1	—	47	195
1755	186	79	107	1	—	1	2	1	1	—	—	57	196
1756	212	123	89	5	3	2	3	1	1	1	—	52	197
Az 1654—1753. évek között eltelt száz esztendő alatt a kat. és az ev. születések, házasságok és halálozások egyesített táblázata tehát így alakul:													
1654	299	156	143	2	—	2	5	2	2	1	—	117	—
1655	299	147	152	7	3	4	8	3	1	4	—	132	—
1656	308	149	159	3	2	1	7	2	1	4	—	132	—
1657	274	146	128	4	3	1	3	1	—	2	—	198	—
1658	347	184	163	4	—	4	4	1	—	3	—	121	—
1659	365	177	188	7	4	3	6	3	2	1	—	130	—
1660	331	178	153	2	2	—	5	1	2	2	—	110	—
1661	350	175	175	4	2	2	5	—	2	3	—	73	—
1662	287	141	146	4	3	1	4	3	—	1	1	116	—
1663	324	167	157	—	—	—	3	—	2	1	—	75	—
1654—1663	3184	1620	1564	37	23	14	50	16	12	22	1	1204	—
1664	321	167	154	3	2	1	4	1	—	3	—	65	—
1665	214	111	103	—	—	—	3	1	2	—	—	131	—
1666	319	157	162	3	2	1	5	1	1	3	—	139	2
1667	231	119	112	5	4	1	8	1	2	5	—	113	—
1668	330	160	170	6	2	4	6	2	—	4	—	134	27
1669	348	179	169	6	4	2	6	2	2	2	1	99	84
1670	325	163	162	12	9	3	5	1	3	1	—	104	40
1671	352	177	175	9	5	4	9	5	2	2	—	82	21
1672	293	154	139	6	6	—	4	2	—	2	—	77	31
1673	322	151	171	4	1	3	6	1	2	3	—	74	30
1664—1673	3055	1538	1517	54	35	19	56	17	14	25	1	1018	235
1674	290	152	138	7	3	4	4	—	—	1	—	72	44
1675	317	166	151	6	3	3	6	2	2	2	—	67	74
1676	286	141	145	3	1	2	3	—	—	3	1	109	246
1677	269	142	127	2	—	2	6	—	3	3	—	95	203
1678	322	149	173	7	5	2	7	2	1	4	—	96	192
1679	228	113	115	3	2	1	4	1	1	2	—	84	1355

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszülés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszülés	házasság	halálozás
1680	199	99	100	6	3	3	2	1	—	1	—	263	130
1681	327	169	158	14	4	10	5	1	3	1	1	141	200
1682	271	128	143	13	6	7	4	2	1	1	—	112	153
1683	457	232	225	12	6	6	5	1	3	1	—	103	391
1674—1683	2966	1491	1475	73	33	40	46	13	14	19	2	1142	2993
1684	250	121	129	4	2	2	6	—	1	5	—	123	339
1685	232	113	119	6	2	4	3	2	1	—	—	95	267
1686	219	108	111	9	8	1	3	1	—	2	—	96	183
1687	229	123	106	3	2	1	3	—	2	1	—	81	155
1688	246	130	116	13	8	5	3	1	—	2	—	93	151
1689	247	122	125	13	5	8	8	2	3	3	—	115	144
1690	291	159	132	10	9	1	5	2	1	2	—	94	125
1691	274	141	133	8	3	5	3	—	2	1	—	91	167
1692	305	161	144	12	11	1	6	2	2	2	—	78	124
1693	272	131	141	10	5	5	5	1	1	3	—	70	157
1684—1693	2665	1309	1256	88	55	33	45	11	12	22	—	936	1812
1694	238	112	126	11	6	5	8	3	3	2	—	100	182
1695	283	147	136	11	6	5	2	—	1	1	—	87	130
1696	279	139	140	10	3	7	8	5	1	2	—	109	173
1697	287	149	138	12	7	5	6	2	1	3	—	89	168
1698	293	133	160	6	5	1	1	—	—	1	—	87	212
1699	283	135	148	14	7	7	2	—	—	2	—	96	234
1700	339	176	163	15	9	6	7	2	2	3	—	84	159
1701	308	164	144	20	10	10	3	—	—	3	—	95	190
1702	297	152	145	9	5	4	8	—	3	5	—	92	173
1703	319	151	168	6	3	3	5	—	4	1	—	63	195
1694—1703	2926	1458	1468	114	61	53	50	12	15	23	—	922	1821
1704	322	159	163	5	1	4	2	—	—	2	—	46	361
1705	276	161	115	7	3	4	5	1	1	3	—	103	283
1706	308	160	148	10	6	4	7	1	3	3	—	81	224
1707	284	144	140	10	4	6	3	1	1	1	—	106	199
1708	338	176	162	10	4	6	4	4	—	—	—	85	314
1709	222	116	106	7	6	1	1	—	1	—	—	85	271
1710	232	129	103	1	1	—	4	1	1	2	—	80	190
1711	241	128	113	5	3	2	1	—	—	1	—	120	177
1712	306	169	137	2	1	1	6	2	2	2	1	80	226
1713	245	107	138	3	—	3	1	—	—	1	—	91	247
1704—1713	2774	1449	1325	60	29	31	34	10	9	15	1	877	2492
1714	281	142	139	6	5	1	4	3	—	1	—	80	219
1715	239	120	119	6	3	3	5	2	2	1	—	76	313
1716	303	144	159	7	5	2	8	2	3	3	—	89	287
1717	264	137	127	10	7	3	7	1	1	5	—	71	252
1718	285	139	146	4	3	1	1	1	—	—	—	101	216
1719	269	144	125	3	3	—	5	—	3	2	—	87	291
1720	289	161	128	7	4	3	4	2	1	1	—	97	252

év	születés	fiú	lány	törvénytelen	fiú	lány	ikerszületés	csak fiú	csak lány	fiú és lány	hármasszületés	házasság	halálozás
1721	285	133	152	3	—	3	2	—	1	1	—	102	290
1722	322	162	160	4	2	2	4	1	2	1	—	113	191
1723	336	171	165	11	6	5	8	3	1	4	—	103	222
1714—1723	2873	1453	1420	61	38	23	48	15	14	19	—	919	2533
1724	321	168	153	9	4	5	7	4	1	2	—	92	147
1725	364	175	189	9	4	5	7	2	3	2	1	130	252
1726	351	194	157	9	5	4	5	3	1	1	—	110	281
1727	321	164	157	4	1	3	9	6	3	—	—	74	274
1728	303	154	149	6	4	2	7	1	2	4	—	102	255
1729	339	176	163	11	7	4	8	3	2	3	—	111	458
1730	303	144	159	7	4	3	8	1	4	3	—	112	343
1731	342	168	174	8	4	4	6	2	1	3	—	124	305
1732	357	180	177	12	8	4	8	2	4	2	—	131	394
1733	365	191	174	8	4	4	5	1	1	3	1	93	352
1724—1733	3366	1714	1652	83	45	38	70	25	22	23	2	1079	3061
1734	349	174	175	14	3	11	4	1	1	2	—	86	247
1735	318	148	170	7	5	2	4	1	1	2	—	81	268
1736	317	167	150	10	5	5	5	—	3	2	—	95	309
1737	322	154	168	7	4	3	8	3	1	4	—	104	417
1738	346	178	168	6	2	4	6	5	—	1	—	91	245
1739	333	180	153	9	3	6	2	1	1	—	—	87	226
1740	295	137	158	6	1	5	4	2	1	1	—	90	288
1741	313	164	149	9	3	6	4	—	2	2	—	93	347
1742	284	141	143	6	1	5	3	1	1	1	—	74	391
1743	306	158	148	7	2	5	2	2	—	—	—	104	290
1734—1743	3183	1601	1582	81	29	52	42	16	11	15	—	905	3028
1744	342	172	170	12	5	7	2	—	—	2	—	94	223
1745	357	192	165	10	7	3	6	3	1	2	—	109	330
1746	335	170	165	7	5	2	3	1	1	1	—	77	315
1747	352	178	174	14	8	6	2	—	1	1	—	116	347
1748	337	166	171	11	4	7	3	—	—	3	—	97	271
1749	312	174	138	8	1	7	3	—	—	3	—	107	420
1750	351	166	185	8	5	3	7	2	2	3	—	120	493
1751	383	203	180	10	4	6	11	3	1	7	—	103	316
1752	335	153	182	8	4	4	7	1	4	2	—	118	391
1753	412	209	203	12	6	6	10	4	2	4	—	115	331
1744—1753	3516	1783	1733	100	49	51	54	14	12	28	—	1056	3437
Összesítés													
1654—1753	30408	15416	14992	751	397	354	495	149	135	211	7	10058	21412

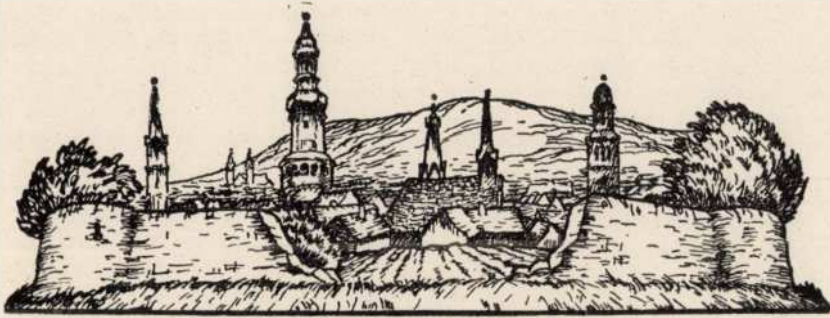
Ez a közölt 1—3. táblázat a legfontosabb Sopron városában az említett években születtek (helyesebben kereszteltek), házasságot kötöttek és elhalálozások szempontjából.

Mivel Sopron városában a közölt időben a katolikusokon és evangélikusokon kívül más vallású lakos nem élt, ennél fogva a születések és a házasságkötések száma az egész lakosságra vonatkozik és ezek teljeseek, míg ugyanezt nem mondhatjuk el a halálzásokról, mert azok anyakönyvi bejegyzései az 1729. év előtti időből vagy hiányoznak vagy nem teljeseek.

Talán egy későbbi tanulmányomban foglalkozni fogok e táblázatok értékelésével és egyéb kiegészítő táblázatok közlésével, de úgy gondolom, hogy az eddig elmondottak, illetve táblázatba foglaltak Sopron város népességének természetes szaporodására, alakulására stb. szilárd alapot nyújtanak, amelyek birtokában a mostani modern statisztika követelményeinek szem előtt tartásával olyan sokoldalú megállapításokhoz juthatunk el, amilyeneket az ország többi városánál csak a II. József császár által országosan elrendelt és végrehajtott első népszámlálás tesz lehetővé.

A Bécsi utcai ún. régi vámház restaurálás előtt

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Garbai Sándor soproni szereplése

A soproni szociáldemokrata pártszervezet mindig eleven kapcsolatban állott a környező nagyvárosok (Bécs, Pozsony, Győr) pártszervezeteivel és a budapesti központtal. A jó viszonyt becsületesen igyekeztek a város és a megye baloldali elemeinek nevelésére, világnézetének alakítására gyümölcsöztetni. Érzékenyen hatott rájuk minden országos esemény, ilyenekre gondos szervezkedéssel feleltek, lelkiismeretesen csatlakoztak a különféle célú munkabeszüntetésekhez, tüntetésekhez, ezeket a városban is kiváltani igyekeztek. Őrizték és áptolták az országos mozgalom egységét, a központi határozatoknak érvényt szereztek¹. Dicséretesen gazdag — a század elején vagyunk — szervezeti és közéleti tevékenységet fejtettek ki. Jelentős közvélemény-formáló erejük volt, álláspontjuk számított a burzsoázia előtt is, a polgárság sok esetben alkalmazkodni kényszerült politikájukhoz.

A szociáldemokrata párt a Tanácsköztársaság idejéig az egyetlen legális munkáspárt volt, egyedül végezte a kor formálását tettekkel. Felvilágosított, agitált és harcolt a jövőért olyan programmal, aminek lényege a monopolkapitalizmus-

objektív tendenciáival főbb vonalakban egybeesett. Sajnos, a szívós munkával kiverekedett helyet a megye és a város társadalmi életében a pártszervezet mindezek ellenére sem volt képes minden oldalúan kihasználni.

A városi vezetőségnek a mozgalom jövőjéhez illő mély, tudományos rangú forradalmi politikai műveltsége kevés; marxista felkészültségük hiányos, torz elemeket tartalmaz. A munkásosztály világtörténelmi szerepéről átfogó képük nincs, a forradalom szerepét a történelemben, különösen az imperializmus korában elmosódva látják, inkább csak érzik, de tudatosan fel nem ismerik. Ebből következik, hogy stratégiájuk fogyatékos, a hatalomátvitel taktikai lépéseit összekeverik a proletariátus történelmi végcéljával. Hibáik végzetes következményűek, akarva-nem akarva a szociáldemokráciát a demagógia felé tolják. Mindez csökkenti igazuk objektivitását, súlyát, a tisztázatlan ideológia öncélúvá sekélyesíti politikai küzdelmüket.

A városi bizottság agitációs tevékenységének egyik alapvető módszere volt, hogy nagyobb mozgalmi esemény alkal-

¹ Garai Lenke: Adatok a soproni szociáldemokraták tevékenységéhez az első világháború előtt. SSz. 1964. 1. Vasutasok sztrájkja Sopronban (1904) SSz. 1964. 3. Vértörök csütörtök eseményei Sopronban SSz. 1964. 4. Kölkedi István. Soproni bérmozgalmak 1905–1907. SSz. 1963. 3–4. A szakmai munkásszervezetek kialakulása és tevékenysége Sopronban SSz. 1962. 1. Soproni sztrájkok a századforduló idején SSz. 1962. 2. Koncsek László: Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez SSz. 1960. 4.

mából, a munka színvonalának emelése érdekében külső előadót, fővárosi vezér-szónokot, vezető politikust hívtak meg².

Hasonlóképpen jártak el az 1909 novemberében kirobbant brennbergi munkássztrájk idején. A bányászok a magas munkaidő és az alacsony bér miatt beszüntették a munkát, az igazgatóság követelésüknek nem tett eleget, sőt megtorlásul bányászokat bocsátott el és lakoltatott ki. A sztrájk 9 hétig tartott, miközben a csendőrség és a rendőrség megszállva tartotta a bányavidéket.

A városi pártszervezet a munkabeszüntetés támogatására, a város vezetőinek befolyásolására november 15-én tömeggyűlést rendezett a Papréten, a tornacsarnokban. „...Délután 3 órakor nagy tömeg, férfiak és asszonyok, gyermekek, sőt a burzsoáziából is egy úgynevezett részvétet gyakorló darab vonult fel, és megtöltötte a csarnokot zsúfolásig.”³ Maár József megnyitó szavai után Baron Ede, a magyarországi német szociáldemokraták titkára, újságíró, korábban a Volksstimme szerkesztője német nyelven világította meg a sztrájk történetét, a munkabeszüntetés eredményeit, a bányai igazgatóság könyörtelen magatartását. Vádolta a város vezetőit, hogy semmit sem tett a munkásokért, és közönyével hagyta, hogy a „helyzet ennyire megromoljon.”

A gyűlés központi szónoka — Bokányi Dezső helyett — Garbai Sándor volt. Garbai (1879—1947) kőművesmunkás, közel két évtizedig szociáldemokrata vezető, a század végén a Budapesti Kőműves Szakegylet vezetőségi tagjából lett az Építőmunkások Országos Szövetségének elnöke, majd az MSZDP vezetőségi tagja 1901-ben. 1907-től a Munkás Betegsegélyező Pénztár elnöke, a Tanácsköztársaság kikiáltása után a Forradalmi Kormányzótanács elnökévé választják. Elnöke volt még az Országos Lakásépítési Bizottságnak is. 1919. augusztus 1-e után a Peidl-kormány közoktatásügyi minisztereként tevékenykedett, később az ellenforradalmi terror elől Franciaországba emigrált.

Garbai beszédében „azt a jogviszonyt magyarázta, mely a munkásnép és a törvényhatósági bizottság között fennáll, és amely szerint a munkásság a maga filléreivel éppúgy adózója a városnak és közvetve éppúgy beleszólhat a közigazgatásba, mint ahogy éppen a munkásnép filléréivel szerzett vagyonnal bírók ezt a jogot már gyakorolják. A munkásság tehát ha a szavazásból ki van zárva, követelheti, hogy akik az ő nevében szavaznak, az ő érdekeit védelmezzék.”⁴

Garbai minden társadalmi ellentmondás kútforrásává a törvényhatósági bizottság összetételét és munkáját teszi.

„Meg kellett volna tenni ennek a testületnek minden tehetőt, hogy a munkások élhessenek, hogy legyen lakások, hogy ne kelljen az erdőben bujdoskolniuk télvíz idején, hogy a gondnak, a nyomornak és a kétségbeesésnek ne legyen bécültje és örültje..

A Törvényhatósági Bizottságnak gondoskodnia kellett volna arról, hogy a munkások engesztelhetetlen ellensége távozzon el a helyéről (az igazgató) vagy ha erre a társaságot szorítani nem lehet: provokált volna szerződésbontást.” A beszéd után összegező határozati javaslatokat fogadott el a népgyűlés: „...az egybegyűlt munkások és polgárok megvetéssel gondolnak azon törvénnyel, liberalizmussal és emberiséggel össze nem egyeztethető hatósági eljárásra, amelyben a brennbergi bányászok részesültek. Tekintettel azon körülményre, hogy a bánya Sopron város tulajdonát képezi, és egy bányatársaság bérletében veszélyeztetve van, követeli a népgyűlés a bérlet azonnali felbontását, és szakértőkkel a bánya állapotának felülvizsgálását.”⁵

Garbai a legtevékenyebb és legsokoldalúbb szociáldemokrata vezetők közé tartozott, később ő töltötte be a Tanácsköztársaság legnagyobb közjogi méltóságát, de gondolkodásmódja és viselkedése a századeleji szociáldemokrácia minden jellemző hibáját magán viselte. A munkásmozgalom vezérkarának centralista és egyre jobboldalibb szárnyához tarto-

² Kölkedi: Bokányi és Sopron SSz. 1961. 4. Merényi: Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 tavaszán SSz. 1961. 4.

³ Faller Jenő: Brennbergi munkásmozgalmak, SSz 1964. 2–3. Soproni Napló 1909. november 16–31. SÁL. 13247 (rk) 1910. 267 (rk) 1910. Polgármesteri jelentések 1909. 56.

⁴ Rendőrségi iratok (SÁL.) 1006 (rk) 1909.

⁵ Nemzetőr 1909. november 16.

zott.⁶ Beszéde jellemző magatartására: középpontjában a választójog kibővítésének célkitűzése áll. A társadalmi bajok okát a parlament összetételében, a törvényhozás jogrendjének antidemokratizmusában látja, holott ez csak felépítmény, az alap a termelés kapitalista rendje.

Úgyes szónok, hatásosan sorakoztatja fel érveit, felhasználja az érzelmek alakulásának tetteket kiváltó erejét, de a tennivalók kijelölésében félreérthető és határozatlan. Hiányzik gondolataiból a következetességből táplálkozó erély, a forradalmi ideológia lángolása. Konceptiójának szintézise nem marxista, inkább kispolgári, ettől a magatartástól élete végéig sem szabadul, a bolsevik politika nemességéig felemelkedni soha nem tud.⁷ Ezmefuttatásának summázható radikálisuma ennyi: *szerződésbontást kell provokálni*. Leegyszerűsíti, vulgarizálja a

tőke és a munka ellentétét, számára ez nem történelmi lényeg, csupán egy előfordult nézeteltérés, szűk felfogásbeli különbség, szubjektív tényezők meg nem felelése egymásnak.

A gyűlés és a városi szociáldemokraták nem is változtattak gyűlésükkel a munkások nehézségein, harcukat alig befolyásolták pozitív irányban. A szociáldemokrata vezetők hibáira, mulasztásaira, a jobboldali vezetők árulására a történelem már kimondta az ítéletet és bizonyított, ez azonban nem csökkenti azok érdemeit, akik elsőnek, úttörőként fenn tartották, erősítették az első proletárpártot, munkájuk, áldozatvállalásuk elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy megerősödjön a proletáröntudat, az önkritika szelleme, és terjedjen a marxizmus-leninizmus eszméje egészen a teljes győzelemig.

Garai Lenke

A Bécsi utcai ún. régi vámház helyreállítva

⁶ MmVD. 2. kötet Bp, 1955. Névjegyzék, Tanácsköztársaság. 1919. március 21–augusztus 31. Párttörténeti Közlemények, 1965 december. Simonyi Henrik: Visszaemlékezések. Századok 1966. 1.

⁷ Garbai az emigrációban az ausztrómarxizmus hívévé válik. A revizionizmusnak ez az ága az osztrák szociáldemokraták elméleteként keletkezett. Tagadja a forradalmi harc szükségességét, nem helyeselte a kapitalista tulajdon felszámolását, a kultúrautonómia elvét hirdette a nemzetiségi kérdésben, filozófiája machista volt.

Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században

Sopron legnagyobb terének, a *Május 1. térnek* (volt *Deák tér*) közepén frissen megújított köntösében, reprezentatív méltósággal emelkedik ki a gesztenyefák sűrűjéből a mai *József Attila Gimnázium*, a volt *Allami Felsőbb Leányiskola* épülete. Ma már városunkban is csak kevesen tudják, hogy a *leánynevelés* vonalán ennek az intézménynek a létrejötté vetekszik az évszázadokkal korábban létesült soproni fiú-iskoláknak: az ősi ev. líceumnak és a bencés gimnáziumnak a jelentőségével.

Hazánkban ugyanis a „*nőnevelés*” kérdése — jóval később a kapitalizálódott államokénál — csak a XIX. század második felében került előtérbe. Ez szinte természetes következménye volt Magyarország feudális gazdasági-társadalmi rendjének és monarchikus kiszolgáltatottságának.

A jómódú polgárság ugyan Sopronban is már évtizedekkel korábban megtalálta a módját, hogy leánygyermekait kiváló *házinévelők* alkalmazásával, ill. *magánintézetekben*¹ magasabb színvonalú oktatásban részesítse, de még e vagyonos osztály leányainak is csak elenyésző százaléka vett részt az ún. *normális iskolák*nál magasabb szintű képzésben. „A tovább képzés aidausában így csak a legvagyonosabb szülők leányai részesülhettek; a többség abból ki volt zárva” — állapítja meg majdnem 80 évvel ezelőt a *Soproni Allami Felsőbb Leányiskola* értesítője.²

Népoktatási alaptörvényünk, az 1868: XXXVIII. tc. — mely *Eötvösnek* az adott gazdasági-társadalmi viszonyok közt egyedül lehetséges közoktatási koncepcióját juttatta kifejezésre — iskolarendszerünk egészének átalakulására vonatkozóan sem maradt hatástalan. A hamarosan országos méretekben kibontakozó kezdeményezések közül soproni viszonylatban kiemelkedik *Flandorffer Ignác* és 14 társának 1868 nyarán tett közgyűlési

javaslata „a főreáltanoda ügyének elintézése és az időközben életbeléptetendő harmadik alreálosztály iránt”, amellyel tulajdonképpen elindítói lettek a felsőbb leányiskola életre hívásának.

Az 1868. augusztus 5-i városi közgyűlés a „tanügyi bizottmány -t kérte fel, hogy tegyen sürgősen javaslatot: miképpen lehetne az akkori 2—2 osztályos evangélikus és katolikus alreáliskolából egy közös „hitfelekezeti különbség nélküli” 3 osztályos *reáltanodát* létesíteni.³

A tanodai bizottmány gyors munkája eredményeként az egy héttel később tartott közgyűlés már határozatot hozott, „hogy a város 1868 október 1-sejével egy új, 3 osztályos alreáliskolát állítsa az általa eddig katolikus jelleggel fenntartott 2 osztályos alreáliskolát megszüntetve. Egyúttal felszólítás intézettel a soproni evangélikus conventhez, hogy saját 2 osztályos alreáliskoláját szintén szüntesse meg s mutassa ki, mennyire rugtak ennek eddigi fentartási költségei, hogy azokat az ev. oktatási czélokra 1861-ben megszavazott községi átalányból az új reáliskola költségeinek fedezésére levonni lehessen.”⁴

A terv azonban egyelőre megbukott az ev. gyűlekezet presbitériumának negatív állásfoglalása miatt.⁵ Az 1868. december 30-i közgyűlés a kérdés megoldása céljából bizottságot küldött ki⁶, melynek terjedelmes javaslata csak 1869. szeptember 1-én került érdemleges tárgyalásra.⁷

Jellemző, hogy a népoktatási alaptörvénynek a soproni tanítóóság körében mutatkozó hatása eredményeként a *Soproni Tanító Egyesület* beadvánnyal fordult a városi tanácshoz a „*vallásfelekezet nélküli községi népiskolák életbeléptetése iránt*.” Az 1869. szeptember 1-i tanácsülés a tanítóóság indítványa mellett foglalt állást. Elhatározta, hogy „*az eddig katolikus elemi főtanoda helyett vallásfelekezeti jelleg nélküli iskolát*” állítsa, s egyidejűleg beszünteti a felekezeti is-

1 *Hammerl Lajos*: „Soproni magánintézetek a XIX. században” (SSz 1966. 2. sz., 143–150. lap).

2 „A soproni m. kir. állami felsőbb leányiskola értesítője az 1866/87. iskolai évről.”

3 Közgy. jkv. 1868. aug. 5., 2340. sz.

4 Közgy. jkv. 1868. aug. 12., 2406. sz.

5 Közgy. jkv. 1868. nov. 11., 3312. sz.

6 Közgy. jkv. 1868. dec. 30., 3770. sz.

7 Közgy. jkv. 1869. szept. 1., 2151. sz.

kolák segélyezését. Majd nyilatkozattételre hívta fel a két hitfelekezet konventjét: mi az állásfoglalásuk a felállítandó új iskolával kapcsolatban, s a jövőben szándékuk van-e felekezeti iskolákat fenntartani, ill. újakat állítani.⁸

A katolikus konvent mereven az új iskola felállítása ellen, ill. a kérdés elhalasztása mellett foglalt állást; az evangélikusok beletörődéssel párosuló ellenzésüket azzal a javaslattal toldották meg:

„tátik”, és „már a jövő (1871) évben egy felsőbb leányiskola leszen felállítandó.”⁹

A „tanoda bizottmány” kapott megbízást a leányiskola szervezésére irányuló tervezet kidolgozására. Az alapos előkészítő munka után benyújtott tervezetet az 1871. március 27-i közgyűlés némi módosítással elfogadta.¹⁰

Az *alapító levélnek* számító tervezet *négy fejezetre* tagolódik. Az *első rész* kimondja, hogy csak olyan tanulók vehet-

ha már a város elhatározta felekezet nélküli iskola szervezését, akkor inkább *leányiskolát* létesítsen, „a melynek szüksége Sopronban úgy is legjobban érezhető.”

Kevesen gondolták, hogy éppen ez a kompromisszumos javaslat lesz a *soproni felsőbb leányiskola* szervezésének elindítója. A két konvent állásfoglalása nyomán ugyanis az 1870. szeptember 21-i közgyűlés elhatározta, hogy „a hitfekezeti jelleg nélküli községi (elemi) iskola feállítása kedvezőbb időre halasz-

tók fel a felsőbb leányiskolába, „*akik vagy valamely népiskolát jó sikerrel bevégeztek, vagy magukat vizsgálatnak alávetve a kellő képzettséget és érettséget bizonyították.*” Közli a két osztályra tagolódo iskola *óratervét*, mely szerint az I. osztályban a „következő tárgyak adatnak elő:

német nyelvészet	hetenként 4 órában
magyar nyelvészet	hetenként 3 órában
számтан	hetenként 3 órában
földrajz	hetenként 2 órában

8 Közgy. jkv. 1870. febr. 9., 423. sz.

9 Közgy. jkv. 1870. szept. 21., 2597. sz.

10 Közgy. jkv. 1871. márc. 27., 678. sz.

történelem hetenként	2 órában
természetráaj hetenként	2 órában
rajz hetenként	2 órában
ének hetenként	1 órában
szépírást hetenként	1 órában

A második osztályban szinte ezen tárgy ak, kivéve a természetráajot, mely helyett hetenként 2 órában természettan és vegytan fog előadatni."

Fakultatív tantárgyként mindkét osztályban heti 3 órában mód nyílt a *francia nyelv* tanulására is.

Érdekes, hogy a *tanítás nyelve* — nyilvánvalóan Sopron sajátos földrajzi helyzete és nyelvterületi jellege miatt — *magyar és német*.

A tervezet *második része* az iskola tanári testületének kialakításáról intézkedik. A „vezénylő tanár”, tehát az iskola igazgatója természetbeni lakást kap az intézetben, fizetése pedig azonos a helybeli reáliskolai tanárokéval. Takarékosági megfontolások alapján a tanács — az igazgató kötelezően előírt heti 16 óráján felüli tanórak ellátására — kizárólag *óraadókat* alkalmaz a helyi tanintézetekből, természetesen külön díjzással.

A *harmadik rész* a leányiskola elhelyezésének kérdését tárgyalja. A közgyűlési határozat kimondja: mivel a város jelenleg nem rendelkezik erre a célra alkalmas önálló épülettel, „a szükséges két tanszoba, mindegyik 40 leányra számítva, bérbeveendő; és minthogy a szükséges felügyelet tekintetéből kívánatos és célszerű, hogy a vezénylő tanárnak lakása közvetlenül a tanszobák mellett legyen, a helyiségek bérbevételénél erre különös figyelem fordítandó.”

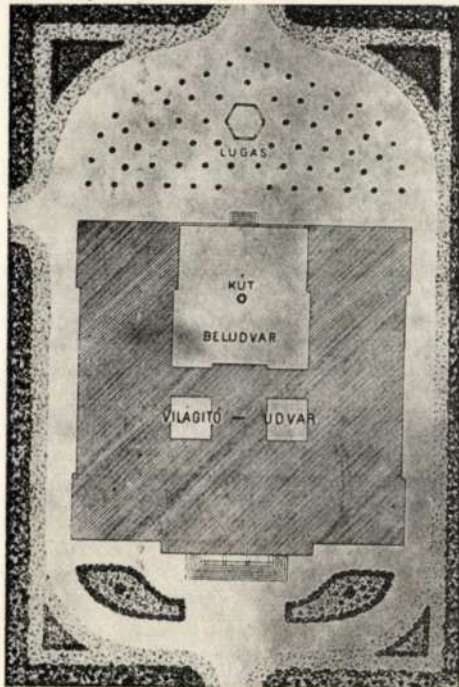
A *negyedik rész* a tandíjról intézkedik. Összesen évi 20 forintban állapították meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a teljeszen vagyontalanok teljes, a kevésbé tehetősek részleges tandíjelengedésben részesülhetnek.

Még 1871 nyarán sikerült kibérelnie a városi tanácsnak a *Hátsókapu* 2. sz. Ihász-féle ház I. emeletét, ahol a két tantermen és a szertáron kívül az igazgatói lakás is helyett kapott. Pályázathirdetés útján 1871. augusztus 30-án *Riesz Józsefet*, a nagyszombati polgári

iskola és tanítóképző tanárát választották meg *igazgatónak*.

95 évvel ezelőtt, 1871. október 3-án került sor az iskola megnyitására.

Szerény kivitelű, 14 lapos füzetescske az iskola első nyomtatott *értesítője*,¹¹ melyet Riesz igazgató „A felsőbb leányta-

Az intézet telkének és épületének alaprajza

nodának feladata kapcsolatban a nő nevelésével” című rövid értekezése vezet be. A felsőbb leányiskola célját a növendékek „általános kiképzése” mellett elsősorban abban látja, hogy „önállóan, további tanulmányok vagy szakiskolák által a nőfeladatának (!) bármely körében magukat könnyen feltalálhassák.” A nők, a leendő családanyák szellemi színvonalának általános emelését célzó igényen túl már a „dolgozó nők” iskolai előkészítésének fontosságát is hangsúlyozza, midőn megállapítja: „A nő, magára hagyatva, képes legyen a szükségést megkeresni, vagy haszonnal kezelni a szerzett vagyont, ha közvetlenül nem

¹¹ „Értesítvény a községi (telekezeti külömbőség nélküli) II osztályú magyar-német tan nyelvű felsőbb leánytanodáról Sopronban 1871-72” (Sopron, 1872., Reichard Adolf nyomdája).

keres: ezáltal fogja mások munkáját megbecsülni és a munkást sem tekinti majd gépnek.¹²

Ez az értesítő tartalmazza az iskola óratervét és tantervét is, melyet Riesz igazgató dolgozott ki, a főntebb hivatkozott „tanodai bizottmány” tervezete alapján. Részletes ismertetésére — cikkünk terjedelmének kötöttsége miatt — nincsen módunk, csupán röviden utalunk rá: e tanterv majdnem szóról szóra megegyezik a *felső népiskolák* számára az 1868: XXXVIII. tc.-ben rögzített hivatalos tantervvel.¹³

Az iskola legelső növendékei közül 23 leány végezte az I. osztályt, 7 pedig a másodikot; életkoruk szerint 12—14 évesek voltak.

A tiztagú tantestületből Riesz igazgató magyar és német nyelvet, földrajzot és történelmet, *Aldörfer Károly**, a neves karigazgató éneket, *Bach Nándor* és *Stuppacher Lajos* reáliskolai tanár számtant, *Fehér Samu* líceumi tanár magyar nyelvet, *Fuchs Pál* és *Dr. Wallner Ignác* reáliskolai tanár természetrajzot és vegytant, *Polster Samu* tanító szépírást, *Hausser Lajos*** reáliskolai tanár rajzot és *Leupin János* nyelvmester francia nyelvet tanított.

Az évkönyv kimutatói szerint rendkívül szegényes volt ekkor még az iskola felszerelése, szertári ellátottsága, s a könyvtár is mindössze 30 kötet könyvvel rendelkezett.

A „Zárszó”-ban az igazgató a jövő évi felvételek rendjéről ad tájékoztatást, s közli, hogy a szülők kívánságára bevezetésre kerül az iskolában a kézimunka oktatása is. Szokatlan formában zárja le Riesz József az értesítőt: „Jegyzet” címmel és aláírással közli, hogy „októbertől fogva bennlakó növendékeket teljes ellátásra a legjutányosabb feltételek mellett befogadni kész.”¹⁴

A következő tanévben lényegesen emelkedett a növendékek létszáma: az I. osz-

tályban 33, a másodikban 23 — közülük 11 tizenöt éves és 6 tizenhat éves — leány tanult. Riesz igazgató javaslatára már ekkor közgyűlési határozat született a *III. osztály* felállítására, azonban „e szép határozat a városi polgárokat mélyen sujtott pénzválság miatt egyelőre csak terv maradt,”¹⁵ megnyitására csak az 1874/75. tanév elején került sor.

Az *önálló tantestület* kialakítására irányuló törekvés már az iskola működésének harmadik évében jelentkezett: „Mint hogy a szaktanárok ideiglenes alkalmaztatása évről-évre mindig nagyobb nehézséget okozott, és mindenki azon meggyőződésre jutott, hogy rendes tanintézetre nézve, melyben a tanterv egyszer alapot nyert, misem lehet előnyösebb, mintha gyakorlott tanerők, számos éven át, hiven egymás mellett közösen működnek: a városi közönség már a tavali évben azt határozta, miszerint a 2. osztályu felső leánytanodához az igazgató mellé még egy rendes tanár választassék, és csak a rajz, ének és francia nyelv oktatása történjék bejáró szaktanárok által.”¹⁶

Pályázathirdetés útján 1874. július 15-i hatállyal egyszerre nem is egy, hanem két törzstaggal egészült ki a tanári testület: *Szöke Endre* és *Páthy Károly* „nyelv- és történeti”, ill. „természettudományi és mennyiségteni” szakos főgimnáziumi tanárral. A tanári fluktuáció iskolapéldéjésként azonban alig másfél-, ill. kéthónapos ittműködés után mindketten távoztak az iskolából.

1874 nyarán Riesz József igazgató — 500 forintos államsegéllyel — *Svájcban* és *Németországban* tanulmányozta a leánynevelő intézeteket. Tapasztalatairól „Schweic és Németország tanügye” c. tanulmányában, az 1874/75. évi iskolai értesítőben számolt be.¹⁷

1875 nyarán változás következett be az iskola igazgatásában. Riesz József hivataláról önként lemondott, de beosztott

12 I. m. 3. lap.

13 V. ö.: „A magyarországi népoktatásügy szervezete és közigazgatásai” I., 844. lap.

14 I. m. 14. lap.

15 „III. értesítvény a Sopron sz. kir. város magyar-német tannyelvű felső leánytanodájáról az 1873-74 tanév végén” (8. lap).

16 Az iskola 1873-74. évi „Értesítvény”-e (9. lap).

17 I. m. 1-9. lap.

* Nyilván Aldörfer *Keresztély* értendő.

** Itt is elírás történt az értesítőben: a keresztnév nem Lajos, hanem *Károly*.

tanárként továbbra is az intézetben maradt. *Jausz György*öt, a felsőlövői tanítóképző kitűnő tanárát választották meg utódául, akinek a nevéhez fűződik a soproni felsőbb leányiskola felvirágoztatása, hírnevének megalapozása. Az iskolai rendtartási szabályzat kidolgozásán kívül reá várt az intézet 1881-ben bekövetkezett államosításának előkészítése, az is-

vannak, valódi szükség van. Ez a tapasztalat indított arra, hogy a jövő 1881/2. tanév elején, tehát még ez év őszén, két-egész három (!) újabb állami felsőbb leányiskola felállítását elhatározzam. Ezen új iskolák egyikét Sopron sz. kir. város kebelében kívánván felállítani, alapos tájékozás szerzése végett jónak láttam előzetesen Buzogány Aron titká-

A felsőbb leányiskola 1890 körül. Középen a vámházikó.
Rupprecht felvétele

kolának *négy-* (1881/82.), majd *ötosztályossá* fejlesztése s az *új iskolaépület* tervezésének pedagógiai szempontú irányítása.

Igazgatói működésének idején *Trefort Agoston* kultuszminiszter több ízben meglátogatja az intézetet, s az ő kedvező személyes tapasztalatainak eredményeként született az a miniszteri leirat, amely az iskola államosításának folyamatát elindította. Ennek, az intézet fejlődését évtizedekre biztosító leiratnak a szövegét az alábbiakban szó szerint közlöm:

„Az ország némely városaiban eddig felállított felsőbb leányiskolák által elért kitűnő eredmény arról győzött meg, hogy az ily nemű iskolákra különösen nagyobb városainkban, hol a jómódu, miveltebb családok nagyobb számmal

romat, mint e tárgyban szakembert, Sopronba küldeni a végett, hogy az idevonatkozó ottani viszonyokat részletesen megismerve s intenciómról a helyszínen többeket felvilágosítván, azokról nekem jelentést tegyen. Miután kiküldött biztosom körülményes (!) jelentéséből még inkább meggyőződtem, hogy Sopron sz. kir. városában egy állami felsőbb leányiskolára valóban szükség van s az biztos virágzásra számíthat: egy ilyen iskolának Sopronban való felállítását elhatároztam. Mely elhatározásomat (Sopron) sz. kir. város közönségének mindön ezennel tudomására kívánom hozni, egyszersmind a következőket tartom szükségesnek kijelenteni:

1-ször. A szóban levő felsőbb leányiskola f. évi szeptember hó elején nyitatták meg. 2-szor. A sz. kir. város közönsége

köteles lenne ezen iskola helyiségéről a maga költségén gondoskodni, sőt kívánám, hogy a helyiség fenntartását és fűtési költségeit is magára vállalja; továbbá szívesen venném, ha a tanári testület fizetéseiére kívántató évi 5 és 6000 frtnyi kiadáshoz azon összeggel járulna hozzá, melyet jelenleg is ezen iskola fenntartására fordít. 3-szor. Ha a mostani fennálló községi felső leányiskola az állami felsőbb leányiskola felállításával megszűnnék: ez esetben annak felszerelése taneszközei az állami felsőbb leányiskolának átadassanak, melyeknek pótlásáról, illetőleg kiegészítéséről azután magam gondoskodnám. Továbbá 4-szer. A mostani községi felsőbb leányiskola megszűntével az annál alkalmazott rendes tanerőkről való további gondoskodást, illetőleg azoknak újabb alkalmazását magamra vállalnám. A tennebbieknél közlése után felhívom a Czimet, hogy a város közművelődési ügyének őszintén óhajtott előmozdítása céljából tett fennebbi elhatározásomat s az azzal kapcsolatosan kijelentett feltételeket vegye tanácskozás alá s úgy általában a kérdéses felsőbb leányiskola felállítására, mint az előbb közölt pontokra nézve hozandó határozatait velem minél előbb közölni szíveskedjék. Megjegyzem végül, hogy a felállítani tervezett állami felsőbb leányiskola céljára és szervezésére netalán kívánandó részletes felvilágosításokkal a sopronmegyei kir. tanfelügyelő szolgál.

Budapest, 1881. évi április hó 23-án.

Trefort s. k.¹⁸

A városi tanács — figyelembe véve az államosítás nyújtotta perspektívákat — már az 1881. július 13-i közgyűlésen elfogadta az iskola állami kezelésbe adását kimondó szerződés-tervezetet, amelyet aztán egyrésztől *Trefort Ágoston* kultuszminiszter, másrésztől *Drucker József* polgármester és *Ihász Rezső* városi főjegyző irt alá.

Nyolevanöt évvel ezelőtt, 1881. szeptember 5-én négy osztályossá fejlesztett állami leányiskolaként nyitotta meg kapuit az intézet, 75 tanulóval. Fennállásának 10 éve alatt majdnem háromszo-

rosára emelkedett a tanulólétszám, ami szemléletesen mutatja az iskola életképességét, népszerűségét. Az államosítással egyidejűleg az állami tanterv lépett itt is életbe, s ez az oktatás színvonalának emelkedését eredményezte. Kötelező tantárgyként szerepelt most már — a németen kívül — a francia nyelv, és fakultatív tárgyként bevezették az angol nyelv oktatását is.

A tanulók zöme természetesen helybeli volt, évről évre szaporodott azonban a vidékiek száma, különösen az *internátus*-nak az 1887/88. tanév elején történt megnyitása után.

1884 őszén az iskola 5, majd 1888-ban 6 osztályossá bővült. Fennállásának 20. évében, 1891-ben a tanulólétszám 156 fő volt, közülük 110 helybeli, 46 pedig vidéki.

Az államosított leányiskola már az 1881/82. tanév kezdetével átköltözött a Hátsókapu 2-ből a Városház téri *Stornoféle ház* I. emeletére. Csakhamar kiderült azonban, hogy új otthonában is hiányoznak a további fejlesztési lehetőségei. A város jónévű tanfelügyelőjének, *Szabó Károlynak* az érdeme az új iskola felépítésének szorgalmazása. 1884. február 23-án kelt felterjesztésére még a tavasz folyamán megtörtént az akkori Deák tér és Erzsébet utca sarkán lévő telek megvásárlása, s a két ízben is megújított tervpályázat nyomán 1885. július 15-én kezdték meg az építkezést, s nyolevan esztendővel ezelőtt, 1886. szeptember 15-én már a mai impozáns, szép új épületben nyitották meg a tanévet.

1887-ben ünnepelték *Jausz György* igazgató tanári munkásságának 25 éves jubileumát, a következő évben, 1888. február 5-én azonban fiatalon, 46 éves korában meghalt. Utódául *Marusák Pált*, a helybeli ev. líceum tanárát nevezte ki igazgatóvá a kultuszminiszter. Irányításával tovább öregbedett az iskola jóhíre, jóllehet nem kis konkurrenciát jelentettek számára a helybeli két apácarend több iskolatípus egyesítő tanintézetei.

Ma *József Attila* nevét viseli az egykori soproni felsőbb leányiskola. Az 1965/66. tanévben 13 osztályában 418 nő-

¹⁸ 12 011/1881. sz. kultuszminiszteri leirat.

vendék (köztük 7 *fiú*) tanult. Tanárai és diákjai egyaránt híven őrzik a nagymúltú intézet tradícióit. Iskolai rendezvényeik városszerte eseményszámba mennek.

Az első soproni felsőbb leányiskola alapításának 95., állami kezelésbe vételének 85. és jelenlegi otthona megnyitá-

sának 80. évfordulóján hálás kegyelettel emlékezünk városunknak azokra a polgáraitra, akik — megértve az idők szavát — a leánynevelés vonalán is lépést tartottak a kor követelményeivel, s elindították az intézetet évszázados kulturális missziójának útján.

Kelényi Ferenc

Soproni iskolai jutalomérem 1654-ből

Az emlékérmek tárgya az előállítás célját és rendeltetését illetőleg igen széles skálát árul el. Ezen a széles skálán önálló csoportot jelentenek azok az emlékérmek, melyeknek a célja az elismerés és a jutalom ilyen formán való kifejezése. Az ilyen és hasonló célokat szolgáló érmek az éremtani irodalomban jutalomérem összefoglaló néven ismeretesek, noha e fogalom alá igen sokféle tárgyú és technikai előállítású éremfaj zsúfolódik össze.

Ezeknek a jutalomérmeknek egészen különleges csoportját jelentik azok az érmek, melyeknek az a rendeltetése, hogy az iskolai tanulmányaikban kiváló eredményt elért tanulókat jutalmazzák, és így az ifjúságot általában a jó tanulásra serkentésük. Magyarországon a XVII. század óta ismeretesek ilyen iskolai jutalomérmek, melyeknek a divatja nyilvánvalóan Németországból került át hozzánk, ahol már korábban is kedvelt gyakorlat volt az iskolai jutalomérmek osztogatása. Voltaképpen a XVI. században Svájból indult el ezeknek a használata és tudomásunk szerint Baselben készültek először ilyen érmek. Innen terjedtek el Németországba, valamint Ausztriába és a mi szerény emlékanyagunk általában a német éremanyaggal mutat szorosabb stílári kapcsolatot. Megállapítható az is, hogy elsősorban a protestáns iskolák használtak ilyen jutalomérmeket.

Ezeknek a jutalomérmeknek az előállítási technikája nem egységes. Természetesen a legtöbb vert példány, különösen az ismertebb pénzverő műhelyek környékéről, de ismeretesek öntött érmek is, sőt gyakran előfordulnak olyan példányok, melyeken a lesimított fémlapra

vésik a feliratot, végül szerepelnek utánzatok, vagyis egy-egy elterjedtebb éremtípus helyi utánzatai a megfelelő — többnyire vésett — felirattal ellátva. Magyarországi vonatkozásban a XVII. század folyamán körmöcbányai és selmecbányai eredetű iskolai jutalomérmek ismeretesek, melyeknek természetes előállító helye volt a körmöcbányai pénzverde. Ugyanakkor a pozsonyi evangélikus iskola öntött érmeket használt erre a célra, míg a soproni evangélikus iskola érmei közismert forgalomban lévő emlékérmek utánzatai.

Sopronban a XVII. század közepén ezeknek az érmeknek nagy divatja volt, amit a fentmaradt példányok viszonylag jelentős száma igazol. Mindegy két évtizeddel ezelőtt a Numizmatikai Közlöny XXXIV—XXXV. (1935—1936) évfolyamában közöltük az általunk ismert soproni eredetű iskolai érmeket és az alkalommal nyolc típusat ismertettünk beható részletességgel.¹ Ez látszólag nem nagy szám, de figyelembe véve, hogy ezek az öntvények csak annyi példányban készültek, ahány példányban kiosztásra kerültek, ez a szám mégis tekintélyesnek tekinthető, figyelembe véve az elmúlt hosszú időt. Az ilyen érmek sorsa ugyanis rendszerint az elkallódás, és általában ritkaság számba megy egy-egy példány fennmaradása. Az említett Közlönyben ismertetett nyolc típushoz ezúttal egy kilencedik új változatot tudunk csatolni, mely a bécsi Kunsthistorisches Museum éremtára gyűjteményéből került elő és ennek az új példánynak a közlése szolgáltat alkalmat arra, hogy röviden felelevenítsük a soproni iskolai érmekre vonatkozó ismereteket.

¹ Huszár Lajos; Soproni iskolai jutalomérmek a XVII. századból. Num. Közl. 34—35. (1935—1936) 58—64.

Ezek a soproni jutalomérmek a fennmaradt éremanyag, valamint az írott források ismerete alapján 1641—1657 közötti időben voltak használatban (természetesen használhattak már ilyet valamivel előbb, vagy valamivel később is), és mind azonos különleges technikai eljárással készültek. Ugyanis mindenik példány egyik oldala valamilyen közismert, és a maga idejében közkezen forgott emlékérem (de távolról sem feltétlenül iskolai jutalomérem) egyik oldalának a leöntése és a hátlapon a lesimított mező bevéssett felirat elhelyezésére szolgál, ami egyben az érem célját is jelzi.

Az iskola történetéből a szóban forgó időszakra vonatkozó adatok alapján ki-

derül, hogy noha az ev. gimnázium működése 1557 óta követhető, mégis az iskola voltaképpen a XVI. század végén bekövetkezett nehéz helyzet után az 1606-i bécsi békét követő időben indult új fejlődésnek. Ettől kezdve előbb Christoph Hausmaner, majd a hamburgi Jakob Lagus és a koburgi Christian Seelmann voltak az iskola rektorai az 1606—1661 közötti években.

A város nagy gondot fordított a gimnázium működésére és a mi szemponunktól a legérdekesebb az a Müllner által közölt adat, hogy „egyes jóakarók bőkezűsége folytán érmeket (Denkmünzen) s egyéb jutalmakat osztottak ki a szorgalmasabb tanulók között”.² Müllnernek eredeti forrásokon alapuló közléseit jelentős mértékben erősítik Csatai Endre kutatásai.³ Ezek alapján ugyanis kiderül, hogy egykorú feljegyzések szerint több soproni ötvösmester foglalkozott

annak idején iskolai jutalomérmek készítésével. Így a városi számadási könyvek bejegyzései szerint Joachim Weiss 1641-ben 36 db jutalomérem készítéséért kapott tiszteletdíjat, majd Martin Monstern ötvösörlől deríti ki, ugyancsak a számadáskönyvek feljegyzései nyomán, hogy ő meg az 1643., 1644. és 1651. években készített bizonyosan jutalomérmeket. Az eddig ismert nyolc érem közül éppen ezen adatok alapján tekintettük az 1642-i példányt Joachim Weiss művének, a többit pedig Martin Monstern készítményének.

Kiderül tehát, hiteles adatok alapján, hogy a soproni ev. gimnázium XVII. századi jutalomérmek mind helyi készítmé-

nyek, soproni ötvösmesterek műhelyeiből. Természetesen ezek az ötvösök, nem lévén egyben éremművészek is, érthető, hogy közismert éremképeket használtak fel a jutalomérmekhez és ezek éremképeit leöntve, a feliratok vésését már maguk is könnyen el tudták végezni.

Az eddig ismert nyolc éremhez csatolkozok a már említett következő 9. példány:

E) Húsvéti bárány a zászlóval balra.

H) Vésve: praem/pro/Juven
Gymn/Sopron/1.6.54.

Ezüst 28—34 mm.

Ez az érem is 1654-ben készült, és így minden valószínűség szerint ugyanazon Martin Monstern ötvös műve lehet, akitől a többi 1654-i érmet is származtatjuk, illetve akiről 1651-ből biztosan tudjuk, hogy hasonló érmeket készített.

² Matthias Müllner: Geschichte des ev. Gymnasiums zu Oedenburg nebst den Denkwürdigkeiten der ev. Gemeinde daselbst, 1857.

³ „36 Pfennig so denen Knaben beym Examen verehrt wurden” Csatai Endre: Soproni ötvösök a XV—XIX. században. Sopron 1931.

Ennek az új éremnek a technikai előállítására ugyanaz, mint a többié, a feliratnak a jellege szintén azonos, sőt a betűformák különösen egyeznek egy 1657-ben készült hasonló érem vésett felirataival. A szöveg és a betűk karaktere teljesen azonos, csak az évszám eltérő. Tehát a közös műhelyből származás egészen valószínű.

Míg a többi éremnél több-kevesebb bizonyossággal ki lehetett mutatni a mintául szolgáló éremképeket, addig jelen esetben a mintaképül szolgáló eredeti érem megtalálása nem sikerült. Pedig a hűsvéti bárány gyakori ábrázolás érmeneken, különösen a vallásos tárgyú ún. kegyérmeneken. Bizonyos, hogy valamilyen német eredetű vallásos érem lehetett a mintakép, csak még nem járt sikerrel a

leöntésre szolgáló közvetlen modell felkutatása.

A gimnázium rektorainak, valamint a készítő ötvösöknek németországi eredete eléggé megmagyarázza, hogy miért szolgáltak elsősorban német eredetű érmek mintaképül ezeknek az előállításához, és a korábbi analógiák alapján is nagy valószínűséggel tétélezhető fel, hogy az új érem mintaképe szintén német eredetű példány, amit különben megerősít stílus-vonatkozásban a leöntött éremkép is.

Az ismertetett érem új változattal gyarapítja a soproni ev. gimnázium XVII. századi jutalomérmeinek eddig ismert sorozatát és mindenképpen becses emléke az egykorú soproni iskolai életnek.

Huszár Lajos

Ferdinand Raimund Sopronban

(Halálának 130. évfordulója alkalmából)

Az osztrák drámairodalom és színjátszó művészet halhatatlanjai közé számít Ferdinand Raimund, aki első színpadi sikereit Sopronban érte el. 1836. szeptember 5-én halt meg irtóztató kínok között, miután néhány nappal előbb gyilkos golyót röpített szájába, mert attól félt, hogy kutyájának harapása veszettséget okoz. Egészen fiatal korában egy magyarországi cigánylányt azt jósolta neki, hogy veszett kutya marása lesz a végzete, így aztán egész életében babonásan félt a kutyaharapástól.

Sopron fontos szerepet töltött be e nagy, szinte klasszikus számba menő osztrák költő és színész életében. Az indítás szerepét. Mint színész itt törte át a mindennapos, az átlagosság határvonalát, itt talált magára művészi alakító ereje, s itt győzte meg a színigazgatót, színésztársait és persze a közönséget arról, hogy vele Thália igazi felkentje lépett a világot jelentő deszkára.

Az indulás, a kezdet természetesen nem bővelkedhetett még mutatós eredményekben, tarka sikerekben. Csak azt bizonyította be Raimund Kunz Kristóf tár-

sulatában a soproni négy év alatt (1810–1814), hogy mindenre használható, kitűnő színész, akire bármilyen szerepet osztanak is ki, derekasan helytáll. Sőt még írói tehetségéről is Sopronban tett tanúbizonyságot. Erre vall az a búcsúbeszéd, amelyet a második soproni színiévad végén (1810–11) intézett a közönséghez. Ezt Vatter (Vértes) Ilona egész terjedelmében közli A soproni színészet története 1841-ig című munkájában.¹ Hála elismerése hangzik ki ebből Sopron város színészetet támogató közönsége iránt: „Zum zweitenmal hat uns das Schicksal nun in diese Stadt geführt und jedesmal trat uns ein guter Geist entgegen, freundlich nahmen Sie uns auf und winkten Schutz uns zu; gesichert waren wir in Ihrer Mitte, gesichert wie im stürmenfreien Port.”²

Kunz társulata felváltva játszott Sopronban, Győrött, előzőleg Szombathelyen is, így még négy év alatt sem hosszú összegében az az idő, amelyet Raimund valóban Sopronban töltött. Túlságosan sokat nem is tudunk soproni időszakáról, hiszen kezdő színésztől ritkán szól

¹ Vatter Ilona, A soproni német színészet története 1841-ig. Német Philológiai Dolgozatok XL, Budapest, 1929, 127 l.

² i. m. 59 l.

a krónika. Amit tudunk Csatkai Endre kutató munkájának köszönhetjük.³ Hozzá fordult tanácsért Vatter Ilona is, amikor a soproni színészet történetének megírásába fogott és Nagy Sándor, aki 1921/22-ben *Raimund és a magyarországi színészet* címmel dolgozott ki doktori értekezést. Ez, sajnos, kéziratban maradt, s valószínűleg elveszett, 1945 előtt minden Raimundról megjelent írás, dolgozat azonban még sokat merít belőle.

Vatter Ilona említett munkájában külön fejezetet szentel Raimund soproni éveinek.⁴ Megemlíti a két színlapot is, amelyet a városi levéltár és a múzeum őriz, s amelyen a szereplők között Ferdinand Raimund neve olvasható. Az egyik, 1810. március 5-én kelt tanúsága szerint Raimund ekkor Huber és Müller „Der eiserne Mann oder die Druidenhöhle im Wienerwalde” zenés meseoperájában Hämmerling Schlossmeister szerepében lépett fel. A másik szereplésről az 1814. január 31-ére kiadott színlap tudósít: „Das alte Weib im Schneeberge” című meseoperában Raimund mint Kasperl mulattatta a soproni közönséget.⁵

Csakhamar ezután már Bécsbe ment Raimund, s ott színészi pályája tündöklően felfelé ívelt, sőt 1823-tól mint színpadi író is babért babérra halmoz. Nagy sikert ért darabjait kisebb-nagyobb késséssel Sopronban is bemutatják. (Der Barometermacher auf der Zauberinsel, 1823, soproni bemutató 1825. január 1-én; Der Bauer als Millionär, 1826, Sopronban: 1829. II. 17-én; Der Alpenkönig und der Menschenfeind, 1828, Sopronban 1833. X. 14.; Die gefesselte Phantasie, 1828, Sopronban 1832. X. 15.) Két nagysikerű darabját már csak az író halála után mutatják be Sopronban, az 1824-ben írt Der Diamant des Geisterkönigs címűt 1840. január 8-án, az 1834-ben írt Der Verschwender-t 1839. XI. 14-én.⁶ Vatter Ilona meg is jegyzi: „Darabjai röviddel a bécsi bemutató után Pesten is színre kerülnek s ebben részben megelőzik Sopront, mely a későbbi időkben a vi-

déki színpadok nivójára süllyed s nem tud lépést tartani a fővárosi színészettel. De a Bécsből közvetlenül kiinduló hatásnak soha sem tudott ellenállni.”⁷

Csatkai Endre színház-történeti munkájában⁸ 1841 után is figyelemmel kíséri Ferdinand Raimund darabjainak színre kerülését a soproni színpadon, mégpedig mind a német, mind a magyar társulatok előadásában. Érthetően főleg a leg-híresebb művek kerülnek ismételtelen színre. 1841-ben ősszel nyílt meg a korában szinte fővárosi berendezésű új színház. Sajátos, hogy első évadjában, mely átnyúlt 1842 húsvétjáig, Raimund még nem jutott szóhoz, jóllehet az új, kitűnő felszerelés lehetővé tette volna a sok gépezettel járó mesejátékok előadását. De kész a magyarázat, a színiigazgató a rendkívüli tavaszi évadra tartogatta őket, hiszen májusban a soproniak már inkább a kinyíló természet színjátékában szöktak gyönyörködni és kerültek a színházat. 1842-ben 20 előadásból álló tavaszi évaddal próbálkoztak a színészek, ebből négy Raimundtól való: Der Barometermacher, Das Maedchen aus der Feenwelt, Der Alpenkönig és a Verschwender. 1846/47-ben a Verschwender és az Alpenkönig, 1847 őszén a Das Maedchen aus der Feenwelt, majd még 1848 tavaszán a Der Verschwender került színre, sőt a napi politikával is összekapcsolódik 1849-ben Raimund: december 23-án a Haynau-alap javára előadhatja a magyarbarát igazgató a Maedchen von der Feenwelt c. darabját, de nem tagadja meg magát, mert kiírta a színlapra, hogy a jövedelem a sebesült honvédeknek is illeti. 1849/50-ben a Verschwender annyira frissen hat, hogy ritka esetként kétszer is előadják. A Bach-korszakból a Verschwender mellett csupán két Raimund-darabot hoztak színre, csak 1866/67-ben nyúlt utánuk a megszorult társulat, mert a königraetzi vesztett csata után kolera és egyéb bajok érték a várost, Raimund 4 darabbal állította helyre a színészek sorsát. 1867-

³ Csatkai Endre cikke, Wiener in Ödenburg, I. Ferdinand Raimund. Oedenburger Zeitung 1922. IX. 28.

⁴ Vatter I. m. II. fejezet, Raimund a soproni színpadon, 57–66. 1.

⁵ Uo. 60. 1.

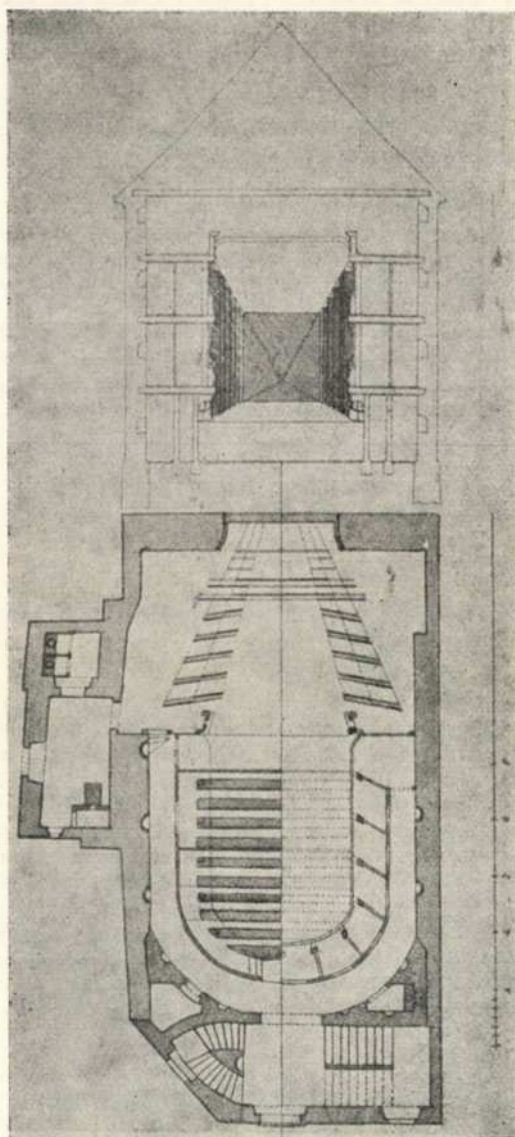
⁶ Uo. 61. 1.

⁷ Uo. 62. 1.

⁸ Csatkai Endre, A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960, 102. 1.

től fogva erősen megritkult a Raimund-darabok előadása. 1878-ban az igazgató azzal hirdeti a Der Verschwendert, hogy jubileumi díszelőadás, századszor kerül színre Sopronban. Ez nemcsak túlzás persze, hanem eléggé ügyetlen üzleti fogás is. Attól fogva azután németül nem igen játszották Raimund darabjait.

Mint színésznek emlékezete elég soká élenken élt Sopronban Raimundnak. 1832-ben jelent meg Ludwigh kőszegi nemes ifjúnak magyarországi útleírása ezzel a címmel Reise in Ungarn im Jahre 1831-ben, a soproni színházról szólva — tehát még Raimund életében — ezt írja: „A helybeli színház már sok híres szí-

Az 1847-ben lebontott színház (a mai Széchenyi gimnázium telkén. Alaprajz és a színpad keresztmetszete. SÄL).

nészt nevelt, mint aminő Raimund és mások.⁹ Tán ezzel az élénk emlékezés-sel magyarázható az is, hogy az 1858-ban bemutatott Ferdinánd Raimund című életrajzi szindarab (szerzője Elmar kedvelt színpadi író) első évben négyszer került színre, még vagy 10 évig nem került le a színpadról.¹⁰

Raimund a magyar nyelvű színészet történetében is helyet kapott. Vidéken sokat adták a Havasi rémkirály (Der Alpenkönig) és a Tékozló (Der Verschwender) c. darabjait. Az utóbbinak a Nemzeti Színházban 1838 folyamán volt a bemutatója, Megyerivel és Laborfalvy Rózával a főszerepekben. Fordítója Jakab István volt;¹¹ 1887-ben a Népszínház, 1888-ban az Operaház is műsorára tűzte. Sopronban 1886. december 6-án szólalt meg a Tékozló első ízben magyarul¹² és utoljára 1905. április 8-án, mikor is Nyáray Antal később nagynevű fővárosi színész jutalomjátékául választotta.

Raimund soproni éveinek emlékezete lassan elhomályosodott, és inkább csak kutatóinak tudatában erősödött. Pedig írói műve időtállóan bizonyult, darabjai elkerültek oda, ahová írójuk mindig vágódott, a bécsi Burgtheaterbe, s ott

még ma is sokszor és nagy hatással adják. Az irodalomtudomány számtalan részletmunkában foglalozik műveinek értékelésével, leveleit kiadják; Bécsben külön tudományos társaság alakult emlékének ébren tartására (Raimundgesellschaft) és teszi közzé a Raimund-kutatás újabb adatait. Gaadenben Raimund-múzeumot rendeztek be, az időnként megjelenő Raimund-Almanach állandóan gyarapítja tudásunkat. A kutató- és gyűjtőmunka nagy érdeklődéssel fordul Sopron felé is, figyelve, nem akadnak-e ottani kutatók újabb nyomokra Raimund pályakezdetét illetően.

1936-ban, Raimund halálának 100. évfordulójakor a budapesti és bécsi rádió csereadásban emlékezett meg a nagy íróról: a budapesti rádió Raimund Tékozlóját sugározta Lányi Viktor fordításában, Bécs pedig Vörösmarty Csongor és Tündéjét,¹³ amelynek fordítója Mohácsi Jenő számos szállal fűződött Sopronhoz. 1945 óta a budapesti rádió újból sugározta a Tékozlót.

A 130. évfordulón illő, hogy Sopron ismét emlékezzék a falai közt színészi hivatásának tudatára ébredő Raimundra.

Krammer Jenő

Wittnyédy István ismeretlen levelei

II. rész

Az 1667. szeptember 5-én kelt levél már a Wesselényi összeesküvés eseményeire utal. A levél, amely az eperjesi törvényszék elé viendő ügyekről szól, egy külön lapra írt, augusztus 28-án kelt külön üzenetet is tartalmaz.

„Nekem specialis emberem iüt Bar-kóczy Laszlotul, megh bolondult, penzt igen igen ker. Chaktorniara ualo indulasom előtt, iten örömost latnam Nagysagodat, remenlemis megh lehet, ho Szombathelyre ala iöhet Nagysagod, ha penigh ala nem iöhetne Nagysagod, ke-

rem alazatosan Nagysagodat, az mit szabad tudny, az Becsi dolgokban arrul tudosicsion, mivel az mely dolgot az Pater mondot Nagysagodnak két ember felül, az egyikről az emberek nyilván beszélnek, panaszkodik levelében, tudhassam az postat valami bizoniossal bocsatanom, magam emberitül küldöm vala örömost ezen levelemet.”¹⁴

A következő levelét szeptemberben írta, a napot a levélből kivágták. Csáktornyan járt. Nem szívesen, valószínűleg a Zrínyi család peres ügyeiben. Zrínyi

9 Idézett cikk az Odenburger Zeitungból.

10 Csatkai i. m. 16–17. lap.

11 Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház története, I. k.

12 Csatkai i. m. 47. lap.

13 Pukánszky Kádár Jolán szíves közlése.

14 OL uo.

Miklós özvegye, Löbl Mária grófnő nem volt jóban sógorával és sógornőjével. „En az estve érkezém hazamhoz, arrul az átkozott, morgo embertelen és io uersegh ellen ualo Chaktorniy commissiorul, valoban, nagy alkotmatossagommal ezek ennye ideigh valo kesesem, de patientia (türelem) megh érdemlette, annak csak koporsóban feküüo arnieka is, az kit en elteben szerettem, holta utanis szeretem maradékiban.” Zrínyi hűséges embere e zavakkal még holtában sem tagadja meg urát. Van e levélnek még egy mondata, amely figyelmet érdemel. „Tobbet fogok mondany, azonban, hogy szerelmes Katiczaiával io egessegben lassam Nagyságodat.” — Katicza, akit talán e levél említ először írásban Petrőczy Kata Szidonia, régi irodalmunk egyik első költője.¹⁵

Ismét Zrínyi Péterrel foglalkozik az 1667. október 14-én írott levél. „En octoberben nagy Aprilist iorok, bufo megh változtata aianlot io akarattiat és igy re infecta (dolguk végetlen) terenk visszsa.” Ez Gremonville, az udvar megbízottjával való, október végén történt második találkozás előtt történt. Bufo — amint az összeesküvők Zrínyi Pétert titkosan nevezték — nem tudjuk, mire tett ajánlatot, bizonyos azonban, hogy a sokféle terv egyikét — amely az összeesküvőket foglalkoztatta — változtatta meg.¹⁶

Wittnyédy nemcsak a magyar politikai láthatárt kíséerte figyelemmel, érdeklődése kiterjedt az egész európaira is. Külföldi híreket ír Petrőczynek és a következője: „En igy latom az egesz kereszténysegh oly confusioban (zavarodottságban) vagon, minyaian egy nagy veszedelemre intendálnak (törekszenek) az mint a Calendarissok is mind csak ollyat irnak mindjaian.” A Felvidékre készül, karácsonykor Petrőczynél lesz.

A következő levél azonban váratlan fordulattal meglepő tényekkel ismertet meg. Sopronban, 1667. november 5-én kelt ez a levele, amely Wittnyédyról elgondolkozásra készítet. Zichy István kamarai elnöknek írta, annak egy korábbi levelével kapcsolatban, amiben valamiféle vád lehetett, mentegeti magát:

„Vettem az Nagyságod Beczbül 3 prae-

sentis (e hó 3-án) irt igen confidens (bizalmas) levelet, megh szolgalom abbely Nagyságod sinceritását (őszinteségét), hogy penigh az nem igaz, hidgye el Nagyságod, az Istennel bizonietom massal nem. s azon emberseges embereckel, kik velem voltanak, senkit Saaros Varmegyey fő embereckel, es Kassarul az Varos Notariussa Armpruster Mihaly, es az Szepesy harminczados Schislacher Urammal az Terminusra Gönczigh mēnuen, nem lattam Közülök, es ha valaki ennel különbet tud valosagot mondani nyuzassatokh megh.”¹⁷ A levélnek ez a része Wittnyédyek egy eddig ismeretlen felvidéki útjáról ír, abban az időben, mikor Zrínyi Péter a felvidéki evangélikus rendeket igyekezett ügyüknek megnyerni. Peuler és Hörk azt mondják, hogy Zrínyi a Felvidéken megelőzte Wittnyédyt. E levél szerint a december közepén indult Zrínyi Péter, már novemberben megelőzően járt Wittnyédy Sárosban, Kassán. Erről tudhatott Zichy, ezért mentegette magát Wittnyédy.

Es ezután jön levélének egy olyan részlete, ami Wittnyédy szerepét a Wesselényi-mozgalmakban erősen kétértelművé teszi: „Vayha ty nekem hinnétek, tudnek en nektekis szolgálni. Sokszor engem sokan szokkal szollottak, de semmit bizonyítani nem tudtak; ime most küldök ugyan azon dologban egy csomo levelet, posta mester Urámnak szabadságot adtam föl nissa, ha gyanakszik, Istenert kerem Nagyságodat nezze megh őket, es lassa, ha csak praetextus (ürügy) uolt az utan. Beczben az szüret alatt fel sem mehetek, mert sok penzem ben aal, de az utan, örömel el megyek, es megh merem artatlansagom mutatnom.”¹⁷

E levél tartalmát magyarázzák és Wittnyédy szerepét kétségtelenné teszik a következő levelei. 1667. november 10-én ismét Zichynek ír. „Ugy vagon azt irtam, szüret utan megyek Beczben, de ha csak lehetséges leszen, anti cipalom, (előbbre veszem), mert vetkem nem reitent. Bizony Uram en, ha lelketem ky fuinamis, nem csinálhatnak hitelt, mert Papista nem vagyok, ha hisznek es paranczolnak, megh lattiak tudok szolgálni; Posonban nem mehetek, mert most

15 OL. uo.

16 OL. uo.

17 OL. A Nádasdy család nádasladányi lt. Levelezés: A nro 440.

az nap csak egy darab, lovaim az szüretben foglalatosak, penzen az szüret miat. nem talalnek, ha talalnek is nem fogadnek, mert az Udvary baratsagh mellett senky sok költségeinek megh tereteseről sem gondoskodik.”¹⁸

„A felvidékre Zrínyi csak december derekán indult, mert Wittnyédy sem indult előbb, sőt habozott „bodulási állapotban nem tudván menjen, mint Nádasdy csufolodva megjegyzi.” — írja a kor történetírója.¹⁹ De ennek a „bodulási állapotnak” oka volt. Úgy látszik, nem volt tisztában azzal, hogy Zrínyi útjával kapcsolatban hogyan kell viselkednie: „en maganossan operallyake, vagy együtt ő Nagyságával, ha mind ketten különösen fogunk operallny, talan artunk egyikünk másiknak, en mindazon által ugy gondolom, akar mint végezhetnének el, akar en ő Nagyságával, akar hogy eő Felsegenek es az közönseges ionak, ha kivanja assistentiamat (segítségemet), tudvan a dolgót, nem denegalhatom (tagadhatom meg), levén nekem az Zrínyi házhöz kötelességem, noha ő hozza nem sok, azért így kinozza Asszonyomat, Kérem alazatosan Nagyságodat, írja megh mit kellesek cselekednem. Posonban szent Thamas napian Szamasa Praefectus Urammal találhatom az Nagyságod parancsolattyat. Esztergomi Ersek Uram ugyhallom nyltan beszelly el nem megyek az feől földre, megh őket nem artana megh inteny valakivel, effele dologhnak hagyjon beket, mert ha meg kel lenny, en nem sokat feniegetődöm, de ha valahany szaz forintom megh baniais, el feleitetem vele az feniegetődést.”²⁰

Wittnyédy ezt a levelet Rottal János titkos tanácsoshoz írta, akit ez időben az udvar az erdélyi ügyek kivizsgálásával bízott meg. Vele Wittnyédy már korábban, hasonlóan bizalmas ügyekben összeköttetésben volt. „Már 1662-ben ő is igyekezett vala Wittnyédy által megkeríteni Nádasdy leveleit II. Rákóczi Györgyhöz, hogy azokból ellene fegyvert kovácsolhasson.”²¹ Most újra találkoztak. Ez esetben Zrínyi Péter ellen szövi csel-

szövényét Zichy és Rottal irányításával. És ezidőtől Wittnyédy kettős szerepét szemmel kísérhetjük. A következő levél útban Petróczyhoz, Pozsonyban, december 23-án írja. Kéri Mednyánszky Jonás, az összeesküvők egyik főemberének megjelenését is, mivel „igen derekas és szükséges beszédim vadnak, en penigh szokasom szerint nem leshetem, kerem igen iöiön hozzank.”²²

Felvidéki útján voltaképpen Zrínyi Pétert kíséri, annak útjáról küld jelentéseket. Már 1668. január 18-án küldötte jelentését Eperjesről. „Ite 7 praesentis (e hó 7-én) érkezvén mingyárt irtam io akaroi mnak, tudakoztam Baan Uram ő Nagysága hol létérül, mondották Muranban uolt, onnand Szendrőben ment es az utan Patakra, az hol lehet volt valamelyekel valo gyülekezety, melyrül egy io akarom az többy közül, mit ir ime Nagyságodnak pariat küldöm, melyből megh érti Nagyságod, a ő Nagysága operatioianak (működésének) kezdetit, ugy látom engem sem nem adhibealnak az operatiohoz (nem vonják munkálkodásunkba) se tudomra sem adják, lehesen a gloriosa uictoria (dicsőséges győzelem, siker) magoke. Az tizen három varmegyenek 28 praesentis (e hó 28-án) leuen gyülése, az hol Miskoczinak legatiojarul (követ járásáról) kell relatiot (jelentést tenni), az hol Ersek is Judex curiae (Országbíró) Uramnak ő Nagyságoknak leveleitis producualyak (felmutatják) elolvastatnak es ott fogh examinaltatny az dologh, perplexus (kétséges) vagyok oda mennieke, mert hogy Baan Uram titkolvan cselekedetit, ha nem succedal (sikerrül) ne causallion (okozzon) engemet. Holnap Kassara megyek, ott fogok Pater Rector Urammal szollanom, elek az ő Kegyelme io teczesevel is. e helyből jöüő io akarom, az ott valo dolgokrul mit irt sine in paribus (változtatás nélkül) küldöm Nagyságodnak. En io lelekkel irom, ezen a földön minden dolgokat csendessegben latok, nem tudom mely gonosz lelek hirdethet külömbet!” — Az erdélyi híreket tartalmazó levél ma már hiányzik a levél mellől.

18 Uo. Levelezés A nro 444.

19 Pauler i. m. I. 167.

20 OL Nádasdy család nádasladányi lt. Levelezés: A nro 563.

21 Pauler i. m. I. 158.

22 OL Kamarai lt. Petróczy család lt. 3 fasc.

Es levelében mellékeli lessenyei Nagy Ferenc nádori ítélő mester, Wesselényi-né Széchy Mária mindenható bizalmasának és jószágkormányzójának levelét másolatban:

„akaram Kegyelmednek tudtára adnom. Eő Nagysága ezen az földön lakos feles becsületes fő rendekkel szemben volt vala, s — Bocskay Vram eő Nagyságais betegen be vontatvan magat Patakra eő Nagysága kedvejert, szembelőn. Kit egész nap fáradánk, disponalhattunk (rendelkezhettünk) vala ad amicabilem (barátságban) Méltóságos Pataki hazat voltis remensegünk, gyümölcstelen nem leszen Ban Uram eő Nagysága szíves fáradsága.”²³ Bocskay István zempléni főispán volt a keleti protestáns rendek legtekintélyesebb képviselője. Zrínyi Péter tárgyalása vele nem sok eredményt hozott.

Három nap múlva, 1668. január 21-én ismét ír Zichy Istvánnak, közli a szerzett újabb híreket: „Ugy ertettem Pater Kys Uramat küldöttö be az Méltóságos Fejedelem Aszony Patakra, mint Plenipotentiariusat (teljhatalmu megbízottját), es az, az mint io remensegh alatt vala az compositio (tervezet), az Aszony, semmin nem akarvan menny, eppen el bontotta. Azonban Baan Uram ő Nagysága Operatioia my vala, ez inclusaban (melléklet-

ben) le vagyon [irva]..... mint meghivtam az inclusabulis kiteczik, az 13 Varmegyeben Uyhelben leszen consultatioia (megbeszélés), nem adhibealvan (vivén) engem maga melie Baan Uram ő Nagysága, tartozasom szerint, en is ala megyek nalam levő leveleimel, kinek praesentalom (át nyujtom) őket, es azt cselekezem valamly hatalmamban vagyon, de nem sok iot imaginalok (képelek) magamnak, megh latom mit vihetek vegben, hidgye Nagysagod semmi az entartozasomban el nem mulatok.”²⁴ Levelének utóiratában a következő elgondolkasztató mondatot olvashatjuk: „Lattiae Nagysagod, megh Baan Uram szemeliben is talaltak fogyatkozast az miat, nem uolt eő Fölsegetöl commissioia, (megbízata) en hat mit igeriek magamnak, Nagysagod kenyen által lathatia.” Úgy tetszik Wittnyédyt valaminő „vétke” miatt Zichy és Rottal kezükben tarthatták. Erre utal a Bán, Zrínyi Péterre való utalás, hogy az ő személyében is találtak fogyatkozást. Hogy minő leveleket kellett volna kézbesítenie, nem tudjuk. Valószínű a fő békétleneket valamiféle nyugalomra intő levelek lehettek.

(Folytatjuk)

Jenei Ferenc

A lozsi parasztság a XVIII. században

A feudális korszak hosszú évszázadai alatt, amikor a társadalom sokrétű életének minden súlya közvetlenül vagy közvetve a legelnyomottabb osztály, a parasztság váhára nehezedett, a terhek között a földesúri kizsákmányolás jelentette a legkínosabbat, a legnehezebben elviselhető. A föld a nemesé, a jobbágy termése és munkája felett a földesúr rendelkezik, s így az uralkodó osztály Magyarországon is, mint Európa többi államában, kialakítja a maga „örök” és „természetes” jogait a parasztság által létrehozott javak elsajátítására. A társadalmi fejlődés nyomán kibontakozó jog a nemes és a jobbágy viszonyában nem ismer kétséget: nyílt kegyetlenséggel ren-

deli alá a szolgálásra kényszerített jobbágyot urai önkényének, kizsákmányolásának.

A parasztsággal folytatott szakadatlan osztályharcban az elnyomók legélesebb fegyvere a köznemesség számára a vármegyei jogszolgáltatás apparátusa, a földesurak részére pedig az úriszék volt. A jobbágy-földesúri viszony kifejlődésével együtt jár a földesúr ítélkezési joga is. Hazánkban már a XIII. században megállapítható ennek a földesúri jognak az az érvényesülése. Ettől kezdve az úriszék intézménye több mint félezer éven át, végigkíséri a magyar parasztság sanyarú sorsát, viharos történetét.

²³ OL Nádasy család nádasladyai it. Levelezés A nro 440.

²⁴ Uo. Levelezés: A nro 440.

A hallgatásra és munkára kényszerített parasztság nehezen viselte az igát, néha kitört, fellázadt ura ellen helyzetének megjavítása érdekében. Minderről a fennmaradt úriszéki periratok tanúskodnak. Ezekből világosan kitűnik, hogy az ilyen irányú elégedetlenkedés, mozgolódás országos jelenség volt. A Varga Endre szerkesztésében megjelent „Úriszék, XVI—XVII. századi perszövegek” Sopron megyei eseményekről is tesznek említést. A lozsi úriszék ma is meglévő XVII. századi protokollumai „az uradalom népességének olyan öntudatos és szervezett ellenállásáról tanúskodnak, aminő — legalább ismert jegyzőkönyvekben — egyetlen más nagybirtok jobbágyságánál nem tapasztalható.” A perek több mint háromnegyed részében vádolja a földesúr „alattvalóit” engedetlenséggel, makacssággal, ellene irányuló sorozatos tanácskozások szervezésével, tudatos pártütéssel és lázadással, étellel megmérgezésével stb. Nemcsak robot megtagadásával és a szolgáltatások elhanyagolásával gyengítik a jobbágyok az uraság gazdaságát, hanem egységes fellépéssel nyíltan szembe kerülnek a földesúri hatalommal, s küzdelmük eredményeként helyzetük bizonyos javulását vívják ki. A lozsi polgárok kikényszerítik az uraktól, hogy kétoldali szerződésben rögzítsék a két fél jogait és kötelességeit. A nádorhoz fordulnak segítségért, és az ő védnöksége alatt választott bírák közbejöttével kötik meg az egyezséget. Természetes a földesúr később is többször megismétli támadásait a mezőváros lakossága ellen, a polgárok azonban újra és újra ellentámadásba mennek át, ismét a nádor segítségét kérik, s egy percre sem torpannak meg küzdelmükben.¹

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a földesúri terhek növekedése

mellett a császári zsoldosok ellátása is a parasztság vállára nehezedett. Ezért külön adót vetettek ki rájuk, és ha ezt nem tudta a jobbágy befizetni, akkor a zsoldosokkal hajtották be rajta, ami leírhatatlan embertelenséggel történt. Nagy teher volt még a beszállásolás is az állandó „háboru idő miatt”, ahogy a lozsi parasztok 1706. évi panaszukban (S.Á.L. Acta Urbaria) maguk is írják, mert a parasztnak kellett ellátni ősztől-tavaszig a házába betelepített zsoldosokat.

Kegyetlen nyomorúság okozója az 1703-tól 1711-ig tartó kuruc háború is. Kuruc-labanc csapatok fölváltva járták az országutakat. Ahol megjelentek, ott versenyezve raboltak, erőszakoskodtak és nem egyszer halálra is kínozták az embereket. A férfiak többsége a Nagyerdő mélységében keresett menedéket, védelmet.² Rákóczi Ferenc kurucúri a vezér szigorú parancsára hazai földön ugyan nem égettek, de a sarcot ők sem engedték el, s ahol az előjárók, gazdatiszték nem kerítették elő, ott nem kegyelmeztek a helységnek. A labancok — jobbára német és rác zsoldosok — még kíméletlenebbek, kegyetlenebbek voltak, mert a magyar földet ellenséges területnek tekintették. 1707-ben Kövesden quinak, pusztítanak,³ 1709-ben pedig Heister német generális vezetése alatt intéznek ismét támadást a Sopron környéki falvak ellen, s főleg a röjtöki, lozsi és ebergőczy lakosok között követnek el borzalmas brutalitásokat. Házaikat felgyújtják és elégetik, jobbágyaikat pedig elrabolják vagy megölik.⁴

A kurucok és a labancok jóformán még le sem tették a fegyvert, máris újabb ellenség kopogtatott a magyar portákon, amely éles kaszájával hatalmas rendet vágott a nép soraiban. Ez az ellenség a felete halál, a pestis volt, a

1 Úriszék, XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk: Varga Endre. Budapest, 1958. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5. 393–504 lap.

2 A XVIII. századi Sopron megyei erdőségek kiterjedéséről II. József 1783. évi kataszteri térképe szolgáltatja a legelső megbízható adatokat. Eszerint a Nagyerdő Lozs határában kezdődik, a sárvári út mentén délnek halad, Ivánt délről is közrefogja, majd a Cséri-major érintésével Dénesfát is megközelíti. Innét északnak, majd Gyórot északról megkerülve északnyugatra halad, a keleti szélé Kisfaludnál a Rábaközbe is átsap. A Kisfalud—Potyond—Babót közt elterülő erdőség hasonlóképpen függ össze a Nagyerdővel, mint a Kapuvártól északra fekvő Egererdő. Agyagost már érinti, innét dél-nyugatra fordul, majd Lesvár érintésével az északnyugati szélé Lozsnál éri el a kiindulási pontot. V. ö. SSz 1963. 193. lap. Csapody: A Sopron megyei Nagyerdő története.

3 Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek Sopron 1940. 260. lap.

4 Soós Imre: i-m. 215. lap.

régi idők háborúinak rendszeres kísérője. E szörnyű betegség már 1710 nyarán kezdte szedni áldozatait Sopron megye északi részének falvaiban, ezért július 25-én Ausztria felé a határt lezárták.⁵ 1711-ben már Lozson is megjelent a hivatlan vendég. A halottak számáról nincs pontos adatunk, mert a halotti anyakönyvi bejegyzések csak 1722-től kezdődnek. Az öregek elbeszélése szerint több ház egészen kihalt, s ezek ablakait,

mocsarakat csapoltak, erdőket irtottak, s felszántották a legelők egy részét. Így keletkeztek az ún. irtásföldek. Az 1717. évi Conscriptio kimutatása szerint Lozson húszan hagyták el házukat, birtokukat, az irtásföldek területe pedig 384 1/4 kishold volt. A talaj közepesen termő, gyakoriak a „vizaradások”, és ilyenkor a szántóföldek egy része, továbbá az Ikva-menti rétek víz alatt állnak. A határt kétnyomásos rendszer szerint mű-

Nagyloz. A Szent László kápolna. Csatkai E. felvétele 1935-ben

ajtóit egy ideig tuskéivel rakták be, hogy oda senki be ne mehessen. A betegség elmúlása után a mezőváros lakossága hálából szobrot állíttatott a falu végére, amely még ma is áll. Ezt pestis-szobornak hívják, amely Krisztus kinzószerreit, jól tagolt pillérfőn pedig a Madonnát ábrázolja, előtte szent Rozália fekvő alakja.

E csapások és a többrétű kizsákmányolás következtében a parasztok egy része elszökött, az otthonmaradottak pedig — puszta életüket biztosítandó — a major gazdálkodásba addig be nem vont területeket igyekeztek művelés alá fogni:

velik, s csak a felét vetik be évente. Szőlőjük van. Boruk silány, ezért csak olesón tudják eladni (1 úinár).⁶

Ennyi baj és megpróbáltatás után a lozsiak már annyira elfáultak, hogy elmentben a múlt századi magatartásukkal, engedtek a földesurak elleni merev ellenállásból. Az irtás-eredetű földek beállítása ugyan valamit segített szociális helyzetükön, de a földesúr, Viczay Jób részéről a zsarolás, a kizsákmányolás továbbra is folytatódott. Helyzetüket súlyosbították még az urasági tisztartók ravaszságai és a különböző természeti csapások. A parasztok most már nem

⁵ Mohl Adolf: Lövő története. Győr. 1930. 43. lap.

⁶ Soproni Allami Levéltár. Conscriptio 1717.

nyílt ellenállással fenyegetőztek, hanem „alázatos” kéréssel, könyörgéssel járultak az úriszék elé engedményekért, meghallgatásért uruk részéről. Nagyjából ezt a képet tárják elénk a Viczay család XVIII. századból származó úriszéki iratai.

A XVIII. században is országos jelenség volt, hogy a földesurak jobbágyaikat túlméretezett szolgáltatásokra kötelezték, törvényesen biztosított jogaikat pedig egyre nyirbálták. A panaszok, sirankozások min a nagyobb méreteket öltötték és eljutottak a királyné, Mária Terézia fülébe is. A Sopron megyei falvak közül a kiscigánfaiak, horpácsiak, lövőiek és a hidegségiek emeltek kifogást a királynénál gróf Széchenyi Antal tulságosan nagy követelmenyei miatt.⁷ Ekkor az uralkodó elrendelte, hogy hivatalos ellenőrzéssel új urbariumok készülnének, amelyekben újból rögzítsék a földesurak és jobbágyok jogait, kötelezéseit. Lozson az új szerződés Viczay János (zül. báró Ebergényi Eszter) és a mezőváros vezetői között 1767. május 12-én jött létre. Ez a szerződés kilenc pontban parafálja a két fél megegyezését. A jobbágy erejének és munkájának kiszákmányolását a 6. pont tartalmazza, amely a robotszolgáltatásokról szól. Ennek értelmében az „egész helyes jobbágy” minden héten egy napot, parragszántáshoz összefogva négy marhával, egyébként két marhával végzi a munkát, vagy pedig két napot gyalog szolgál le. A „félhelyes” marhával félnapot, gyalog pedig egy napot dolgozik. A zsellérek Szt. Iván napjától Szt. Mihály napig két napot, utána pedig egy napot kötelesek hetenként szolgálni. Azonkívül Szt. István napig az „egész helyes” minden napi, a „félhelyes” minden héten három napi gyalog munkát tartozik „véghezvinni” és az uraságnak minden gabonáját behordani.⁸

Az urbarium hangsúlyozza, hogy a jobbágy az irtásföldekkel a becsérték erejéig rendelkezhetik, gyermekei örököl-

hetik, eladhatók és robotmentesek. Ennek tudatában a lozsi parasztok, akik már ekkor is szorgalmasak, munkaszerezők voltak, a hasznosítatlan határrészek felé nyújtják kezüket, és lassan-lassan bekapcsolják azokat a szántógazdálkodásba. A század második felében az irtás-eredetű föld területe már 700 kishold volt Lozson.⁹ A kétoldali szerződés megkötése után a kissé megnyugodott lakosokat újabb katasztrófa rendítette meg. 1769-ben a mezőváros fele lángok martaléka lett, az elpusztult családi fészkek és gazdasági épületek helyreállításához az uraság adott támogatást kölcsön formájában. „Azon kívül, hogy el ighvén Loosnak fele, fölépítését M. Groffné asszonyom Eö Ngsa méltóztatott nékiek kölcsön adni in Capitali Hétszáz forintokat, hogy még is mind az M. Uraságot mind magok dolgait véghez vihesék”.¹⁰

1751-ben birkanyírás után szünni nem akaró esőzések tették tönkre a parasztok munkájának eredményét.¹¹ A század 70-es éveiben pedig a nyári nagy szárazságot kemény tél követte. Erről tanúskodik Molnár János „esdeklő” levele, amelyben a földesúrtól fizetési kötelezettsége alól való részbeni felmentését kéri. „...De mivel mint az elmúlt nyárnak nagyobb részén a nagy és hosszas szárazságok miatt, mint pedig ez mastani hideg télnek keménységére nézve ugy annyira megcsökkent és kissebbült ezen Malomnak jövedelme...” A levél 1777-ből datálódik.¹²

A kedvezőtlen időjárási viszonyok következtében a szőlőhegyekben (*alsó-fel-hegy* és *sódor*) a rossz és hitvány termés miatt csökkentették a szőlőterületeket, gabona- és takarmányféléket természetek helyett. A terület után járó fizetési kötelezettség maradt a régi, ami nagy terhet jelentett a parasztok számára. Ezért azután fizetési engedményt kénytelenek kérni Viczay özvegyétől:

⁷ Szabó Dezső: A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában. Budapest. 1933. I. k. 95. lap.

⁸ S. Á. L. 1767. évi urbariumok.

⁹ Soós I.: i. m. 216. lap.

¹⁰ S. Á. L., Acta Urbaria Iltmo D. Comitissa Vidua Jobo Viczajano Esztera Ebergényi. Tom. 3. Fasc. 6. No 100.

¹¹ S. Á. L. Acta Urbaria ... Tom. 3. Fasc. 3. No 59.

¹² S. Á. L. Acta Urbaria ... Tom. 3. Fasc. 6. No 100.

„Tekintetes Ur Szék!

Alább irattak azon könyörgünk, hogy vannak bizonyos Szántó Földeink a Szőlő Hegyeinkben, melyek jól lehet üdövel Szőlők voltak, de a terméktelen esztendőkre nézvest a Méltóságghos Uraságunknak, s akkorbéli Tisztyeinek kegyes engedelmekből ki irtatni meg engedtetek, mast pedig hasonló módon azon Szántó földekről mint szőlőkről kölly Dézmát és Hegyvám Pintet (nem ugyan Mustban, hanem Gabonában és Pénzben:) adunk. Melly sulyos terhünknek könnyöbülésiért miöön Instálnánk,

Loos die 7-a Jan. 785.

Maradunk
Alázatos Szolgái
Loosi Jobbágyok"

A tény valóságát a mezőváros vezetői is alátámasztják. „...ezen tekintetes N. Sopron Vármegyében Loosi Mezző Városnak Birái, és Elő Járói recognoscallyuk, hogy az Hegybéli Szántó Földeinkről soha Hegyvámot nem fűzetünk az egy tizeden föllyül „...hanem az Nagyságos Horváth János Mastanyi Tisztartó Urunknak második esztendeiben, a mellyekről, ha mindjárt bé vetve nincsenek is, mégis, az adózást egyaránt megkívánja, ammit hogy ezt mindenkor készek vagyunk hitünkkel Pöcsétöllyi...”¹³

A 60-as években, Mária Terézia gazdaságpolitikájának kezdetén a földesurak egyre nagyobb erővel kezdték meg major üzemeik kibővítését. Lozson ekkor már volt major, amelyben főként szántógazdálkodás folyt. A majorgazdálkodás tovább fejlesztése újabb és újabb jobbágytelkek elvonását tette szükségesé, úgyhogy a földesúr most már a parasztság által művelhetővé tett irtásföldekre kezdte rátenni kezét. Egymás után vették vissza Sopron megyében is az 1760–90-es évek között létesített jó termőtalajú irtásföldeket. A lozsi uraság, tanulva a múlt századi megmozdulásokból, nem folyamodott az erőszakos visszavételhez, ill. visszaváltáshoz, hanem csak a jobbágyok levelét szedte be, amely biztosítja jogukat az általuk megmunkált szántóhoz. Jogaiknak ez a kisebb mérvű

megcsönkítése ismét arra kényszerítette őket, hogy panasszal éljenek a „Tekintetes Ur Széké”-nél és a „bé szedett” leveleket visszakérjék a földhözvaló jogaik biztosítása céljából a jövőben is. „S Méltóságghos Uraságunk a mult esztendőekben minden Irtás földeink, és Réteinkről való Igazságghos leveleinket bé szedette, a honnét anyi hány esztendők mulva következhetik, hogy ami Successorink azt sem tudják, honnet vettük, vagy mennyiben áll, és így azokról levelünk sem lévén könnyen megfosztathatunk.”¹⁴

Arról nincs tudomásunk, hogy a jobbágyok visszakapták leveleiket. Földjeik azonban tulajdonukban maradtak 1812-ig, amikor a földesúr mérőföldenként 10 forintjával visszaváltotta őket.¹⁵

A terhek azonban továbbra is súlyosak maradtak. A jobbágyok helyzete évről évre romlott, az uraság pedig újabb és újabb jogoktól fosztotta meg őket. Erdeiből nem adott nekik fát, ezért azt máshonnan kellett megszerezniük, pedig „...esztendőről esztendőre onnét is horlatták a nyersfát tüze, vagy épületre, az mire szükséges volt. Senkinek emmit attul nem fűzetvén.” Ugyanitt állataikat sem legeltethették, hanem a szomszéd uraság erdeiben. Még a „puszta tagján” sem legelhettek „Tehénféle marháik”, az ő birkái viszont a jobbágyok „bé vetett” földjein „Szabadon őrzettnek”. Annyira elszegényedtek, hogy ismét az úriszékhez fordultak „panaszolkodásik”-kal:

„A Méltóságghos Uraságunktul Szabad faiszásunk nincsen, ugy a Méltóságghos Groff Széchenyi Urnak Szabad Erdeiről kölly azt megszerezünk, a mellyest esztendőként sulyos adózásra kötelesek vagyunk.

És ugyan

A Tehénféle marháinkat is a meg nevezett Uraságh Erdeire kölly hajtani, hogy a Méltóságghos Uraságunk még csak a maga puszta tagját sem engedi jó a mi marháinknak, még is

A vonyos Marháinkat a Kegyelmes Herczeg erdeire bélleni kényszerítettünk. Melly sokféle sulyos adózástul annyira a szegénység lenyomattatik, hogy majd elégtelen más szükségesebb terheknek el viselésire.

13 S. A. L. Acta Urbaria ... Tom. 11. Fasc. 35. No 6.

14 S. A. L. Acta Urbaria ... Tom. 11. Fasc. 35. No 6.

15 Soos I.: i. m. 217 lap.

Ezekon kívül:

Méltóságos Uraságunknak és más Arendásainak Birkái a Portio terhe alatt lévő bé vetett Földeinken Szabadon öröztetnek, az honnét nem kevés kárunk következik. Nem különben történt, hogy Szegény jobbágy bizonyos Rétytérül meg köllött adózni, noha az említett marhák miatt abbul semmi hasznot nem vett. Melly több punctumokbul álló kárainknak jobb állapotra való hozásáért midőn alázatosan Instalnánk s Maradunk die 9 Januárius 785.¹⁶

Az uraság számadói sem voltak kíméllettel a mezőváros lakóival szemben, ahol csak tudták, csökkentették járandóságait. 1778 nyarán Viczayné gabonát öröltetett Viczán, hogy a lisztet szétoszsa az aratók között. A számadó a kezelésre átadott lisztnek csak egy részét osztotta ki, a visszamaradt részt megtartotta magának. Ugyanakkor nem mérte ki a kaszásokat megillető bort. Ugyanis „az uraság a Loosi legénységnek a nagy rétnék lekaszásáért” minden évben áldomást adott. Továbbá „...a Számadó nem azon nagy mérővel attá el és mérte ki a Gabonát, mellyel magának bé mérette...” Ha az uraság valaminek híjjával volt, akkor a jobbágyoktól kért kölcsönt, amit gyakran „elfelejtett” visszaadni. Ezt bizonyítja Ovárdits György vallomása: „Loosi Ovárdits György Uraság jobbágya ezen censura alatt panaszolkozott, hogy még 1776-ik Esztendőben a számadónak keze alá a Mtgos Uraság szükségire 6 2/4 mérő zabot költsón adott, és azt Eő néki vissza nem füzette, sem másként az árát meg nem adta”. A számadót Mészáros Pálnak hívták, aki a jegyzőkönyvek tanúsága szerint még a földesurat is becsapta azzal, hogy „esztendőről-esztendőre kellett volna számadást beadni”, de ő ezt azért nem csinálta, „hogy a zavarosban halászhasson”.¹⁷

A század végén ismét háborús szelek fújdogáltak, aminek szintén a parasztság látta kárát. 1790-ben a Sopron megyei földesurak és nemesek a „császári Armadának élelmezésére önként ajánlottak fel 3500 pozsonyi mérő őszi és tavaszi gabonát, ebből Méltóságos Groff Viczay Földes Urasságh fizet Buzából 10, Rozsból 117 4/8, Zabból vagy Árpából 252 4/3 Pozsonyi mérőt”. Az őszi járandóságokat a magyaróvári, a tavaszit pedig a győri „Királyi Magazinokba” kellett befizetni.¹⁸

Amikor az osztrák császár a franciák oldalán háborúba keveredik a „Muszkák” ellen, a felsoroltakon kívül legénységet, lovakat, továbbá „a katonaságnak élesztésére, a betegeknek pedig meg erősítésekre Bort kér Hiv jobbágyaitól”.¹⁹

Így múlt el a XVIII. század. Háborús évekkel kezdődött és azokkal is végződött. A háborúknak a földhöz ragadt parasztság itta meg a levét. A század elején háza, birtoka, jószágá pusztult el, a század végén pedig terményeitől, lovaitól fosztották meg. Közben a földesúr is igyekezett elvenni tőle mindazon javakat, amelyekkel anyagi helyzete, élet-színvonala emelkedhetett volna. A felsorolt idézetek is világosan és érthetően mutatják, hogy a föld népe a természet és a polgári jog szerint alá volt rendelve az uraság kénye-kedvének teljes és örökös szolgasággal, s ki volt szolgáltatva önkényének. Bennük is élt azonban az igazságérzet, a szabadság és a jobbsors utáni vágyódás, ezért a múlt századi lázadásaikkal, kitéréseikkel ellentétben panaszos levelekben kérték urukat jobb belátásra és megsegítésükre. Kérésüknek azonban csak néha volt foganatja.

Mikó Sándor

16 S. A. L. Acta Urbaria ... Tom. 11. Fasc. 35. No 6.

17 S. A. L. Acta Urbaria ... Tom .3. Fasc. 6. No 100.

18 M. O. L. Khuen Héderváry család levéltára P. 427. I. 5. 38. lap.

19 M. O. L. Khuen Héderváry család levéltára P. 424. I. 5. 42 lap.

Handler Ferdinánd vázlatkönyve

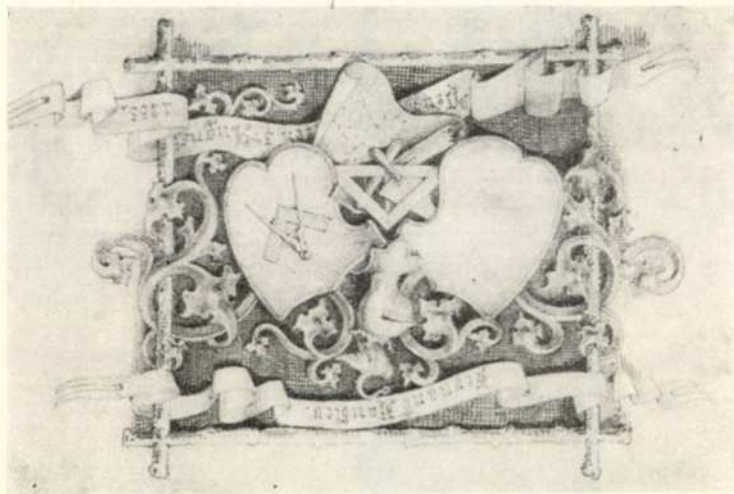
A Handler család építészeti tevékenységével Csatkai Endre és én több cikkben foglalkoztunk,¹ de elkerülte figyelmünket, hogy Gantner Antal gyűjteményében fennmaradt a család legtehetségesebb tagjának, Ferdinándnak egy vázlatkönyve. A vázlatkönyv ma is a Gantner család birtokában van és szívességüknek köszönhető, hogy néhány lapját közzé tehetjük.

A vázlatkönyv 64 oldalból áll, de ezek nagy része üres, csupán az alább felsoroltakon vannak vázlatok:

1. A címlapon gótikus keretben két

is gyakran megismétlődik. Nem vázolta fel előre témájának a tömegét, és így gyakran kellett átmennie a másik oldalra a rajz befejezésével, vagy pedig egyes részletek teljesen vagy részben lemaradtak. Olyan jó rajzoló nál, mint Handler, feltűnő ez a hiba (2. ábra). A baloldali ajtónak csak a felső része látszik a vázlaton, alsó részét az előző oldalról ismerhetjük meg. Ugyancsak sajnálatos, hogy a vázlatok legnagyobb részénél nincs feltüntetve, hogy hol és mikor készültek.

6—7. Egy nagy gráci gyártelep rajza.

1. ábra. Handler Ferdinánd művészcímere vázlatkönyvében

címerpajzs (egyik üres, a másikon körzõ és derékszög, mint az építészet jelvényei). Felettük: Fernand Handler feliratú, alul a dátumot (1855. aug. 3.) tartalmazó szalag (1. ábra). Ceruzarajz. (Ahol nincs megemlítve, ott a többi is hasonlóan készült).

2. Gótikus részletek (oromzat, szószék, oszlopfõ, pajzs kétfejû sassal, ajtó).

3. Az elõbbi oldalon felvázolt gótikus részlet megismétlése. Jó rajz és finom a vízfestékekkel történt alázuzrozása is, de kitûnik belõle Handler Ferdinánd egy olyan hibája, mely a késõbbi rajzokon

9—10. Gótikus részletek.

11. Késõi — angol — gót stilsban épült templom, egy sarokmegoldás és egy bástyatorony vázlata.

12. Bástyatornyok és egy épület oromzata.

13. Stralsund város egy részlete. Tudorives ablak és gótikus részletek.

15. Kõ- vagy homokbánya rajza.

16—17. Gótikus részletek.

19. A gráci óratorony.

20—21. Kiránduló vendéglõ (Schweizerhaus auf dem Schlossberg) és háttérben erdõs hegyek. Jelzése: „Graz am” (a dátum helye üres).

1. Tompos Ernõ: Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai. SSz. XVI. évf. (1962). 17—32. old.

22—23. Egyemeletes romantikus épület és kertiház alaprajzi és homlokzati vázlata; hogy megépültek-e, azt ma már nem lehet megállapítani; lehet, hogy a kivitelezés ezektől az első — vonalas — tervvázlatoktól erősen eltért.

24—25. A Fertő tó egy részlete, Fertőboz felől Balf felé nézve.

26—27. Másik fertői részlet (3. ábra).

28—29. Rheinstejn vára. A 29-es oldalra csak kissé nyúlik át a rajz.

30. Gótikus részletek (ablak, párkány metszete, kúszó virág).

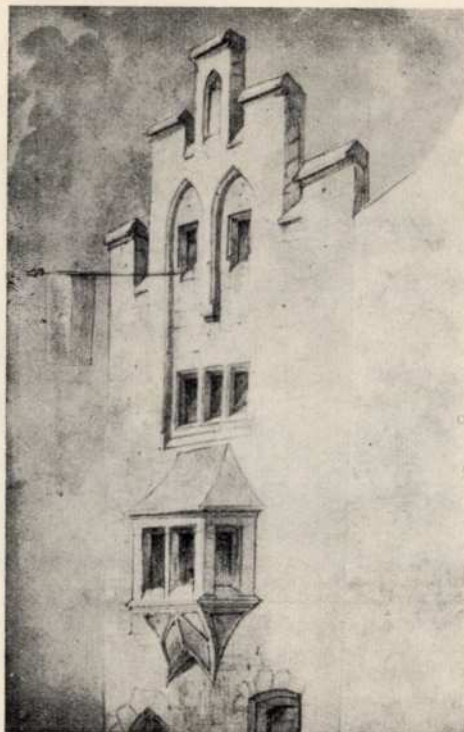
31. Romantikus kastély nézete.

32—33-ra átnyúlóan. Kupolás templom.

36. Tájképrészlet (színes ceruzarajz). Valószínű, hogy a Fertő déli szegélyét kísérő dombvonulat egy részlete.

38—39. Tájképrészlet egy gloriéttal (színes ceruzarajz).

Tompos Ernő

2. ábra. Gótikus ház rajza Handler F. vázlatkönyvéből

Az első soproni nyomdász életéhez

A Burgenlaendische Heimatblaetter 1965-es első kettős számában a soproni művelődéstörténet számára is nagyon érdekes adatokat hoz Semmelweiss Karl ezzel a címmel: Johann Baptist Hübschlin, der erste Esterházyische Hofdrucker in Eisenstadt. Már maga az, hogy ennyire közel Sopronhoz, Kismartonban 1712-ben nyomda működik, bizonyosan nem volt hatástalan Sopronra és megvolt a törekvés, hogy ne maradjon el a hercegi városka mögött. Hübschlin ha-

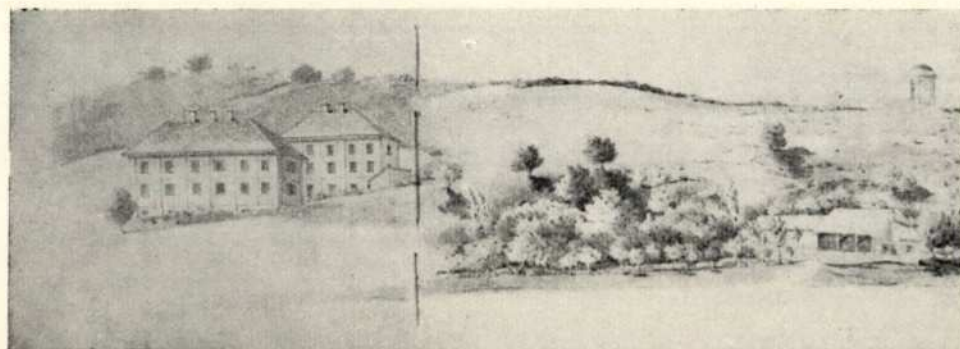
marosan letelepedése után meghalt. 1720-ban viszont az első soproni nyomdász, Streibig József Antal tűnik fel Kismartonban, aki addig, 1708—1719-ig az alsó ausztriai Wildbergben dolgozott, de már 1721-ben Sopronban találjuk, onnan pedig 1728-ban Győrbe távozott. A nagy fáradtsággal és gonddal összeszedett adatok használhatóan illeszkednek bele a soproni nyomdaélet történetébe.

S. K.

Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának szakirodalmi tájékoztató szolgálata

Központi Könyvtárunk 1959 szeptemberében házi sokszorosításban havonta egyszer megjelenő kiadványt indított TARTALMI KIVONATOK AZ ERDŐMERNŐKI FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁBA JÁRÓ SZOVJET FOLYÓIRATOKBÓL címmel. A kiadvány címe az egyetemmel válással 1962-ben annyiban változott, hogy az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtára elnevezés helyére Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára került. Kiadványunk havonta 50 példányban házi sokszorosítással jelent meg, és

oldal terjedelemben készült sűrű sorokkal, és egy-egy szám átlagosan 8–10, vagy ennél is több szakeikket ismertett tartalmi kivonat formájában, eléggé részletesen. Az utolsó oldalon külön közöltük a legújabban megjelent szovjet erdészeti és faipari tárgyú szakkönyvek bibliográfiai adatait. Tudomásunk szerint a mezőgazdasági és erdészeti könyvtári hálózaton belül rendszeresen egyedül az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára jelentetett meg ilyen dokumentációs kiadványt. Sajat

3. ábra. Handler Ferdinánd vázlatkönyvéből. Fertőboz látképe. Jobb oldalt a Gloriet

abból az elgondolásból született, hogy a közérdeklődésre számot tartó szovjet erdészeti és faipari cikkek tartalmi kivonatok formájában történő ismertetésével a szaktanszékek oktató- és kutató munkájához segítséget nyújthatunk.

Dokumentációs kiadványunk indítása bevált, elértük vele célunkat, és jelentős munkatöbblettől mentesítettük a tanszékeket. Kiadványunk hasznosságára kari tanácsüléseken több ízben történt utalás. Az ismertetésre kerülő cikkek kijelölése nem önkényesen, saját belátásunk szerint történt. Mind az Erdőmérnöki Kar, mind pedig a Faiparimérnöki Kar kijelölt egy-egy docent és a címfordításainkkal ellátott szovjet szakfolyóiratok cikkei közül ők jelölték ki azokat a cikkeket, amelyek aztán ismertetésre kerültek. Kiadványunk vegyesen tartalmazott erdészeti és faipari tárgyú cikkeket. Dokumentációs kiadványunk általában 7–8

tanszékeinken kívül kiadványunkat kívánságra a Faipari Tudományos Intézet Könyvtárának és a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtárának küldtük meg rendszeresen.

Az 1965. év utolsó negyedében lehetővé vált Központi Könyvtárunkban egy főfoglalkozású kisegítő munkaerő alkalmazása. Eredetileg 1965-től kezdődően egy tudományos munkatárs elnevezésű álláshellyel kellett volna személyzeti létszámunknak fejlődnie, ez azonban a takarékossági intézkedések miatt nem következett be. A főfoglalkozású kisegítő munkaerő alkalmazása belső munkaköri átcsoportosítást tett lehetővé és ezzel két tudományos munkaerő munkaidejéből bizonyos mennyiség felszabadult. Szerzeményezési és feldolgozó csoportunk a gyarapodási naplók és a megrendelések nyilvántartásának vezetését, a számlaügyek intézését átadhatta a főfoglalko-

zású ideiglenes munkaerőnek. Mivel pedig könyvtárunk a múlt év végére az alapvetően fontos feladatok hátralékos részét nagy részben megoldotta, a szükséges selejtezéseket lebonyolította, az újraleltározási és rekatalogizálási munkákat elvégezte, végzett a diploma-tervek feldolgozásával is, az így felszabadult munkaidőt a dokumentációs munka kiszélesítésére fordíthatta.

Könyvtárunknak régi terve volt a szakirodalmi tájékoztató szolgálat kiszélesítése és a dokumentációs munka kiterjesztése az orosz nyelvű folyóiratok szakcikkeire a német, angol és francia nyelvű folyóiratok szakcikkeire is. Így vált lehetővé szakirodalmi tájékoztató szolgálatunk jelentős kiszélesítése. A munka megalapozása érdekében tanszékeink vezetőihez köriratot intéztünk, vizsgálva dokumentációs munkánk kiszélesítésére vonatkozó tervünket, és javaslatokat kértünk arra vonatkozóan, melyek legyenek azok a német, angol és francia nyelvű erdészeti és faipari szakfolyóiratok, amelyeknek több tanszéket is érdeklő egyes cikkei tartalmi kivonatok formájában ismertetésre kerülnek. A beérkezett javaslatok alapján a Könyvtári Tudományos Tanács a szovjet folyóiratokon kívül mintegy 12 külföldi folyóirattól állított össze keretet, és ezekből az egyes közérdekű cikkek kijelölését a Könyvtári Tudományos Tanács kari képviselőire bízta. A folyóirat-számok beérkezése után a Tanács kari képviselői az egyes számokat még az illetékes tanszékekre való kiküldés előtt azonnal megkapják és ezek a számok a cikkek kijelölése után rövid időn belül visszakérülnek a könyvtárba és megkezdődhet a kijelölt cikkek dokumentálása.

Dokumentációs kiadványunk címét *Erdészeti és Faipari Lapszemle* címre változtattuk és alcímben jelöljük, hogy a kiadvány külföldi folyóiratokból közül tartalmi kivonatok. Kiadványunk folytatása a réginek, ezért a folyamat számozását is megtartottuk. Jelentős változást és előrelépést jelent, hogy a kiadvány színes, ízléses nyomtatott borító-lappal, háromszoros terjedelemben és házi sokszorosítás helyett az egyetem Jegyzetkiadványában korszerű eljárással előállítva jelenik meg.

A Művelődésügyi Minisztérium célkitűzései között szerepel, hogy a tudományos és szakkönyvtárakban a 3. ötéves terv időszakában a szakirodalmi tájékoztatást fejleszteni kell. Az a cél is szerepel a Művelődésügyi Minisztérium tervében, hogy a tudományos és szakkönyvtárakban szakmai képesítésű könyvtárosok működjenek. Ennek a követelménynek részben már most eleget tudunk tenni, hiszen egyik tudományos beosztású dokumentátorunk felsőfokú nyelvi és könyvtárosi képesítése mellett erdőmérnöki oklevéllel is rendelkezik, másik tudományos dokumentátorunk egyetemi végzettsége, felsőfokú könyvtárosi szakképzése mellett felsőfokú nyelvvizsgákkal rendelkezik, orosz nyelvű dokumentátorunk pedig rövidesen felvételét kéri levelező hallgatóként egyetemünk Faiparimérnöki Karára. Így hát a szakmai követelményeknek is eleget tudunk tenni, illetve azok részben már megvannak ahhoz, hogy kiszélesített dokumentációs munkánk eredményes és zökkenőmentes legyen.

Szabó István

Sopron „taksált” lakói 1604-ben

A régi időkben az ún. „adó-rovancsolók” időnként összeírták a vármegyékben azokat, akiknek vagyonuk (portájuk) után adót kellett fizetniük. Ezeket az összeírásokat gondosan megőrizték, s így Sopron megye összeírásait 1549 óta ismerjük.

Az adórovancsolók felsőbb helyről kapták meg utasításait arra nézve, hogy kiket milyen összegben kötelezzenek ennek a megfizetésére. A kinevezett rovancsolók köztiszteletben álló személyek voltak, akik nagyjából maguk is jól ismerték a falvak leköinak anyagi helyzetét, de kellő tájékoztatásuk céljából faluról falura velük ment az illetékes járásnak a főszolgabírója is, és az illető falu bírása eskü alatt adott nekik minden egyes esetben felvilágosítást, hogy kit miként „taksáljanak” el akkori helyzetének ismeretében, mely termé-

szetesen a háborúk, zavargások és elhalálozások, tűzvészek folytán időnként változhatott.

1604-ben Sopron megyében *Cziráky Moyses* volt ilyen rovancsoló, aki az általa helyesbített összeírást ilyen feliratú jegyzékében hagyta reánk: *Conscriptio taxatorum nobilium ac armorum, libertinorum et Concionatorum Comitatus Soproniensis rectificata*¹, azaz magyarul: Sopron vármegye taksás nemeseinek, armálistáinak, szabadosainak és prédikátorainak helyesbített összeírása.

Sopron város polgárainak adóztatását ugyan maga a város intézte, de az alábbi jegyzék azért érdemes említésre, mert *Cziráky Mózes* — aki bár Sopron vármegyének volt az adórovancsolója — mégis a fent említett jegyzékében Sopronnak alábbi lakóit is „taksálta” ilyen formában:

Taxati in Sopron:

Tricesimator (vagyis: Harminczados)	2. Forint.
Contrascriba (vagyis: Felügyelője)	2. Forint.
Parochia D. Michaelis	1. Forint.
Parochia Xenodochy:	1. Forint. 50. dénár
Nagy János szegény	25. dénár
Szabó Gergely	25. dénár
Barbély Jakab	25. dénár
Borbél Miklós	1. Forint. 50. dénár
Zentberthaly Mihály	1. Forint.
Radhy (Radly?) Ábrahám	1. Forint.
Nagy Tamás özvegye	1. Forint. 50. dénár
Lakatyártó Kristóf	1. Forint.
Sárcán István	1. Forint. 50. dénár
Török János	1. Forint.
Puekker János	1. Forint.
Radhy (Radly?) Tóbiás	1. Forint.
Amphelt Mátyás	75. dénár
Jezerniczky Dániel	20. dénár
Zyjártó Lukács szegény	25. dénár
Chizár György	1. Forint.
Chapy Péter	50. dénár
Troyzly Mihály	20. dénár
Akach István	1. Forint.
Kópházi Grubics Vida	1. Forint. 50. dénár
Adlinger Gergely özvegye	1. Forint.
Dobner Sebestyén	1. Forint.
Froóerer János	1. Forint.

Hetyéssy István

1 (Orsz. Lt. Kamarai oszt. Sopron vm. dikális összeírása.)

Bizonytalan adat Liszt Ferenc első nyilvános szerepléséről

Maholnap Liszt Ferencsel is úgy leszünk, mint a görög városok Homéroszszal, hogy heten versenyeztek azért a dicsőségért, amely szerint falaik közt született a nagy költő. Mind több város vetekszik érte, hogy Liszt ott szerepelt először nyilvánosan. Bádennek és Kismartonnak előnye van Sopronnal szemben; egyelőre városunk a jelenkori magyarországi városokkal szemben első a versenyben. Nemrégiben egy olyan adat került szemünk elé, amely Sopron elsőbbségét ezen a ponton is veszélyezteti. Doby Antal a „Podmaniczky család” című, 1892-ben Budapesten megjelent könyvének 26. lapján azt állítja, hogy Liszt első találkozása a nagyközönséggel Budán történt. Podmaniczky József lett volna a pártfogója, aki 1756—1823 közt élt, púpos létére nagy kedvelője volt a színeszetnek és az első magyar budai színtár-

sulatnak is intendánsaképpen működött. „Az ő házánál hallatá magát a zongorán először Liszt Ferenc hét éves korában” — mondja a kérdéses szöveg, mely nem alapítja azonban egész pontosan meg, az aszódi vagy a budai palotában játszódott-e le a minket különösen érdeklő esemény. Sopronban Liszt 9 éves korában játszott először nyilvánosan, így tehát a kérdéses szereplés után két évvel. Ellentmond ennek az, hogy a gyermek annyira beteges és törekeny volt, aligha kockáztattak meg vele ilyen messzi utazást hétéves korában. Lehet persze, hogy Liszt 1823-ban első pest-budai szereplésekor bemutatkozhatott Podmaniczkyék-nál, bár ezt az évet bizonytalaná teszi az a körülmény, hogy Podmaniczky József éppen abban az évben halt meg.

Cs. E.

Berecz Ábel arcképe

Helyreigazítás

Lapunk múlt számának 153. lapján sajnálatos tévedés esett meg. Gantner Antal gyűjteményéből származó arcképet közöltünk és annak hibás jelölését átvettük. Ugyanis a szövegben Rösch Frigyesről, a soproni tűzoltás múltjának kitűnő alakjáról volt szó, a kép azonban, mint számos olvasónk közölte, nem őt, hanem Berecz Ábelt ábrázolja. A tévedés annyiból mégis kedvező eredményt hozott, hogy alkalmunk nyílik röviden megemlékezni Berecz Ábelről, mint a soproni baloldali mozgalmak egyik har-

cosáról. Ügyvéd volt és a múlt század utolsó negyedében a Kossuth nevének jegyében álló függetlenségi párt vezéralakja. Mint ilyen 1904-ben a képviselőválasztások alkalmával nem kisebb emberrel vette fel a harcot, mint Széchenyi Emil főispán. Bereczet támogatta a szőlősgazdák nagy tömege: győzelemmel végződött a Kossuth-hívők soproni zászlóbontása. Berecz Ábel egyébként írogatott is, izes emlékezéseit szívesen hozták a helyi lapok. A szóban forgó fénykép katonakorában ábrázolja.

Görög imaház alapítása Sopronban

A szakirodalomból¹ eléggé ismeretes, hogy a görögöknek a XVIII. szd. utolsó és a XIX. szd. első évtizedeiben imaházuk volt Sopronban a Pócsi u. 11. sz. házban, és hogy saját pópával is rendelkeztek. Sokáig nem találtunk azonban adatot arra vonatkozólag, hogy melyik évben és milyen módon kapták meg a soproni görögök erre az engedélyt.

A közelmúltban az Országos Levéltárban a Helytartótanács iratai között² végre előkerült a soproni görögöknek 1785. szept. 20-án kelt kérvénye, amelyben egy bérrel szobában berendezendő imaház létesítésére és egy pápa felfogadására kérnek engedélyt. Érveik a következők voltak:

1. Sopronban ekkor 12 állandó görög kereskedőtársaság működik, amely főként a Magyarország és Ausztria között folyó sertéskereskedelmet bonyolítja le. Rajtuk kívül egész éven át más görög kereskedők is látogatják ezt a várost. Sopron iskoláiba több mint 20 görögkeleti tanuló jár.³ 2. Minthogy a közelben nincs görögkeleti templom, azért Sopronba, Bécsbe vagy még messzebb kell menniük pópáért. Ez sok pénzbe kerül, s ha súlyos betegről van szó, sokszor késő is már. 3. Az imaház fenntartása és a pap fizetése kisebb összeget tesz ki, mint a hívek utazási költsége vagy a pap esetenkénti idehozatala. 4. Hasonló okból imaház és pap tartására kaptak engedélyt már a grázi görögök is. A kérvény aláírói a következők voltak: „Emmanuel Karamatto, Georg Kaczal, Theodor Baits, Andreas Szlavoja, Nicola Gligorevics, Kosta Pallovics, Vaszil Szavvics, Lázár Nedelkovics, Emmanuel Sigel, Emmanuel Popovics, Michael Nako, Nicola Hadschi Borich in eigenen und in Namen der in Oedenburg wohnenden und handelnden 12 Compagnien Graeci non uniti Ritus”.

A fenti kérvényből nyilvánvaló, hogy 1785-ben Sopronban 12 kereskedő kompánia működött. Egy-egy ilyen társaság a gazdán és a családtagokon kívül rendszerint társból (consocius), segédből (sodalis), inasokból (tyrones) és szolgákból (servi) állt. Így, ha a legszűkebben számoljuk is, legalább 60–80 főre tehetjük az ezidőben állandóan Sopronban élő görögök számát. Ebből 20 volt iskolás-gyermeki. Ezekhez járultak még az átutazó görög kereskedők is, akik Bécs felé útjukban valószínűleg a karaván-szerű rendeltetésű Pócsi utca 11. sz. házban szálltak meg éjjelre.

Világos tehát, hogy Sopron városa, amely az előző évtizedekben a görög kereskedőknek csak átmenő helyéül szolgált, 1785-ben már fontos görög településsé vált, amely nemcsak a Bécs felé irányuló görög kereskedelem, hanem kápolnája, papja révén a környékbeli görögök összefogásában is fontos szerepet töltött be. Ezt a tényt bizonyítja a soproni görögkeleti parókia 10 évvel későbbi összeírása is, melyet a városi megisztrátus a Helytartó Tanács 1795. aug. 21-én kelt 17566 sz. országos rendeletére végzett. Eszerint a soproni és Vas megye területére terjed ki: Sopronban 20, Szombathelyen 6, Körmenden 11 és Sárvárton 17 görögkeleti hívő tartozott hozzá. A plébánosnak, aki szerb, latin, görög magyar és német nyelven beszélt, évi összjövedelme 290 ft. volt. A fenti összeírásban szereplő és az 1785. évi beadványban említett létszám között eltérés mutatkozik. Ezek szerint vagy a kérvényben szereplő szám volt túlzott, vagy 10 év alatt megcsappant Sopronban a görögök száma.

Füves Ödön

¹ Csatkai Endre: Rácok és görögök a régi Sopronban. Új Sopronvármegye 1941. IV. 26. Füves Ödön: Adatok a soproni görögök történetéhez. SSz. 1962. 68–69. Füves Ödön: Görög kereskedők Sopron megye területén 1770-ben. SSz 1964. 360–361.

² Departamentum Relig. Gr. n. u. 1785/86 fons 19.

³ Már korábban is, 1763-ban jártak görögkeleti diákok a soproni iskolákba. L: László Ernő: Görögkeleti vallású diákok Sopronban. SSz 1964. 362.

A Liszt Ferenc Múzeum 1965. évi munkája

Elmúlt évi beszámolómban utaltunk rá, hogy munkánk legnagyobb részét az építkezés és új kiállítások rendezése tették ki. Az 1965-ös év első felének munkáját is ezek a feladatok határozták meg, ugyanakkor a múzeumi munka többi területén sem maradtunk el a kívánalmak mögött.

A múzeum elsődleges feladatának a város és környéke történelmi emlékeinek gyűjtését és bemutatását tekintjük. A gyűjtésben az előző évinél jobb eredményt értünk el. Teljes tárgyi gyűjteményünk gyarapodása az év folyamán 3235 db volt (régészeti: 1914 db, numizmatikai: 53 db, néprajzi: 105 db, iparművészeti: 21 db, képzőművészeti: 94 db és helytörténeti: 1098 db.), ezzel a múzeum gyűjteményeinek teljes tárgyi anyaga az év végén 31 400 db volt. Segédgyűjteményeink (fénykép, adattár) az év folyamán 3028 darabbal gyarapodtak, év végi állományuk 15 301 db volt. Csekélyebb anyagi lehetőségeink mellett örvendetes, hogy a gyarapodás lényegesen meghaladja az előző évit. Ez annak köszönhető, hogy a város közönsége, a múzeum barátai értékes ajándékokkal járultak hozzá gyűjteményeink kiegészítéséhez. Különösen jelentős az a segítség, amit a város üzemei az utolsó száz év tárgyi anyagának gyűjtéséhez nyújtottak. Feladatunknak tekintjük a közelmúlt és a jelenkor történelmi és kulturális emlékéanyagának gyűjtését is, ezzel dokumentálva a mai látogatók és az utókor előtt napjaink munkáját. Ebben kiemelkedő szerepet

kap a Sopron üzemeinek múltját és mai munkáját bemutató színes tárgyi anyag. A bekerült új anyag múzeumi feldolgozása befejeződött, valamennyi gyűjteményünk új tárgyai restaurálva, leltározva és katalogizálva vannak. Szakszerű tárolásukat segíti az év első felében elkészült új raktár a központi épület padlásán, ahol a helytörténeti és képzőművészeti gyűjtemény anyagát tudjuk szakszerűen raktározni.

1965-ben nagyobb súlyt helyeztünk a népművelő munkára is. Múzeumunk tudományos munkatársai az év folyamán 14 ismeretterjesztő előadást tartottak. Legsikerültebbek azok az előadások voltak, melyekben a város pedagógusaival a múzeum gyűjteményét ismertettük, valamint a múzeum szerepét a történelem- és helytörténetoktatásban. Kiállításaink rendezésében is, a Fabricius-ház megnyitása óta elsődleges célunk nemcsak a város és környéke történetének szakszerű bemutatása volt, hanem az is, hogy a kiállításokkal az iskolai oktatás számára színes szemléltető anyagot biztosítsunk s nem utolsó sorban, hogy megszerettessük a tanulóifjúsággal városukat, múltját és jelenét. Ez a törekvésünk már eddig is gyümölcsöző volt. Helyi iskoláink fokozottabban igénybe veszik kiállításainkat, a pedagógusok összefoglaló órákat tartanak a kiállítás egyes részeiben. Az ifjúsági mozgalom (KISZ és Úttörő) is felfigyelt a kiállításokban rejlő nevelőerőre és több látogatást szervezett. A gimnáziumok idegenforgalmi osztályai

rendszeresen látogatják a múzeumot s vezetéseket is rendeznek. A Múzeumi Hónapban újjászerveztük a Múzeumbárátok Körét. Az új Körben valamennyi soproni üzem is képviselteti magát. Kapcsolataink öröndetes megélénkülésének tudható be a már említett tárgygyarapodás is, ezenkívül az üzemekkel külön-külön is tartjuk az eddig kialakult szermélyes kapcsolatot s ezt szocialista szerződések kötésével legalizáltuk. A szerződés értelmében az üzemek említett segít-

ből Tompos Ernő rendezett címertani kiállítását. A Múzeumi Hónapban (októberben) a központi épületben nyitottuk meg A múzeum barokk rajzai és A múzeum antik kályhái című különkiállításainkat. Sopron műemléki helyreállítása című vándorkiállításunkat 1965-ben 5 helyen mutattuk be (Ruhagyár, Pamutipar Vállalat, Selyemipari Vállalat, a határország Tánicsics utcai laktanyája, a kapuvári Rábaközi Múzeum) s a megyében először rendezett vándorkiállítás látogatott-

A Liszt Ferenc Múzeum új rendezése: barokk terem. Adorján A. felvétele

sege viszonzásaként a múzeum erőteljes segítséget nyújt az üzemekben folyó nevelőmunkához. Több brigád, elsősorban szocialista brigád számára tartottunk tárlatvezetést.

Új állandó kiállításaink mellett 9 időszaki, illetve vándorkiállítást rendeztünk. Felszabadulásunk 20. évfordulójáról „20 év soproni képzőművészete” című kiállításunkkal emlékeztünk meg. A Fabricsius-házban az Állami Levéltár anyagá-

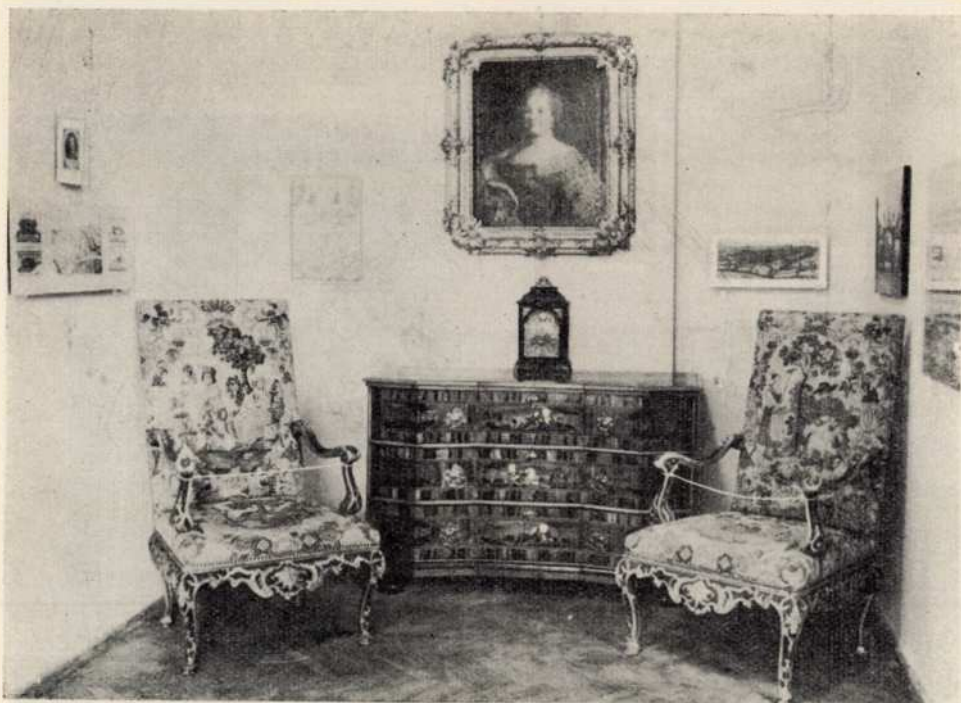
sága igazolta az újfajta kiállítás bevezetésére irányuló törekvésünket, az idén új vándorkiállítás készítésére adott indítékot.

Kiállításainkat 1965-ben 55 835-en látogatták. Ez a szám némi visszaesést jelez az előző évekhez viszonyítva, azonban — ha figyelembe vesszük, hogy a múzeum két épülete (központi épület és a Lábasház) az első félévben zárva volt, valamint hogy a második főszezonban

(szeptember--október) Sopron egész idegenforgalmát megbénította a száj- és körmőfájás — elmondhatjuk, hogy a vízszeszés a vártnál kisebb volt. Ennek okát az új kiállítások nagyobb vonzerejében, a helyi iskolák és üzemek megnövekedett érdeklődésében, valamint abban látjuk, hogy a központi épületet a központi fűtés megépítésével téli látogatásra is alkalmassá tettük.

múzeum látogatásához, de különösen a város történetének tanításához ad segítséget.

Ez évben a múzeumban személyi változás is történt. Január 1-én Dr. Nováki Gyula régész Budapestre távozott. Nováki Gyula több mint 14 éve dolgozott múzeumunkban, kiváló munkájával jelentősen segítette Sopron és környéke régészeti feltárását, a város történetének

A Liszt Ferenc Múzeum új rendezése. Barokk szoba

Egyéb feladatok (kiállításrendezés, népművelés) sürgőssége folytán a múzeum dolgozóinak tudományos munkája elmaradt az előző évitől. 1965-ben 1 tudományos és 6 ismeretterjesztő dolgozatot készítettek és további dolgozatok anyagát készítették elő. Elkészült a múzeum összes állandó kiállítását bemutató katalógus. Ez a munka az eddig megjelent ismertetésekkel, különösen Horváth Zoltán forrásközlésével (Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében) együtt teljessé teszi Sopron és környéke történetének rövid ismertetését, s nemcsak a

feldolgozását, jórészt az ő munkáját dicséri a Fabriczius-ház nagyszerű régészeti kiállítása is. Személyében nemcsak a múzeum értékes munkatársa távozott, hanem Sopron nagy barátja, a soproni ügy szorgalmas harcosa is. Helyére az év végén a Megyei Tanács Művelődési Osztálya Tomka Péter fiatal régészt nevezte ki. Tomka Péter érdeklődési területe a népvándorlás kora és a középkor, így tőle a város történetének egyik legjelentősebb korszaka felderítéséhez várhatunk nagy segítséget.

Múzeumunk 1965. évi munkájának legkiemelkedőbb teljesítménye 3 új állandó kiállításunk rendezése és megnyitása. Ezek a következők:

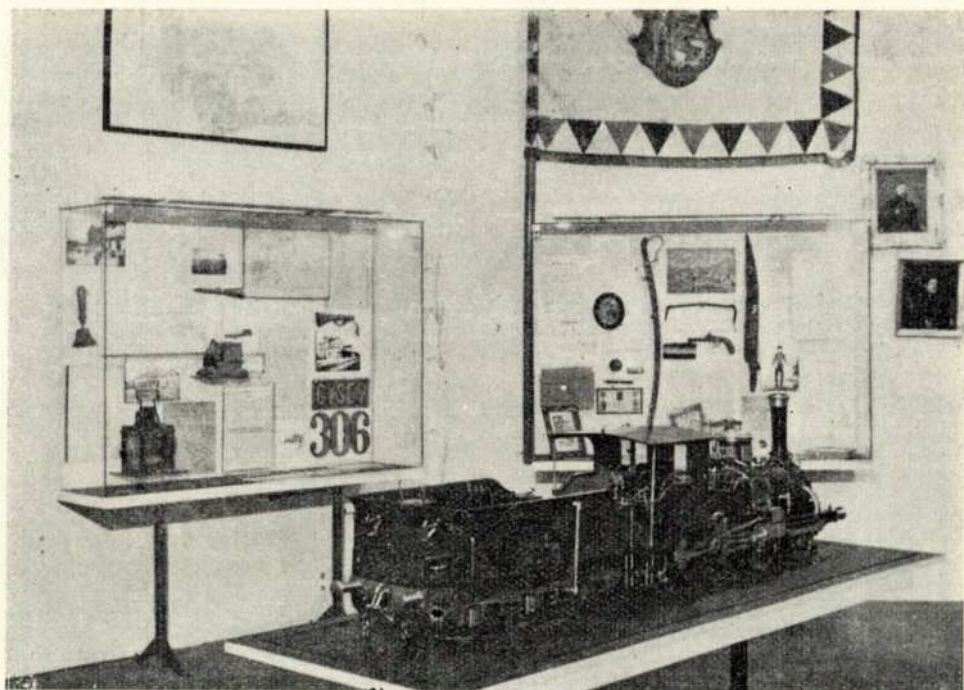
1. Sopron és környéke élete a XVII. századtól napjainkig

Ezt a kiállítást a központi épület (Május 1 tér 1.) földszinti helyiségeiben 1965. június 27-én nyitottuk meg. A kiállítás megrendezésével az volt a célunk, hogy

Az 1. szobában a XVII. század történetét mutatjuk be a török háborúk, a reformáció és ellenreformáció és a városi kézművesipar emléanyagával. Dr. Lackner Kristóf polgármester munkásságát külön tárló mutatja be.

2. szoba. A XVII. századi polgárság életét és lakáskultúráját láthatjuk remek későreneszánsz bútorokon, használati tárgyakon és ruhákon.

A 3. szobában a jobbágyság XVIII. századi helyzetét mutatjuk be, s vele el-

A Liszt Ferenc Múzeum új rendezése: közlekedés és 1848.
Adorján Attila felvétele

a Fabriczius-ház kiállításához kapcsolódva a város és környékének történetét az őskortól napjainkig folyamatosan és korszerűen mutathassuk be. A kiállítás kivitelezését a Múzeumok Ismeretterjesztő Központja Kiállításrendező Csoportja irányította, a művészeti tervezés dr. Borczky László, a technikai kivitelezés Léczfalvy Frigyes és munkatársai munkája. Ők frissítették fel az emeleti népművészeti kiállítást és készítették a Lábasház új kiállítását is.

lentétben az Esterházy család pompáját. Haydn eszterházi (Fertőd) tevékenységének dokumentumai külön tárlóban láthatók.

A 4. szobában soproni készítésű bútorokon soproni festők képein és használati tárgyakon láthatjuk a XVIII. századi soproni iparos ügyességét és a polgárság életmódját. Külön mutatjuk be a soproni gyógyászat történetét.

Az 5. szobában a soproni barokk egyházművészet remekei között láthatjuk

Dorfmeister István képeit és vázlateit. Ugyanitt a felvilágosodás szellemi mozgalmának soproni dokumentumait láthatjuk, elsősorban a Soproni Magyar Társaság emlékanyagát.

6. szoba. Biedermeier szobabelsőt alakítottunk ki bútorokkal, képekkel, használati tárgyakkal, ruhával és Kurzweil Ferenc zongorájával. A szoba másik felében Liszt Ferenc és a soproni zenei és színházi kultúra emlékanyaga nyert elhelyezést.

7. szoba. Sopron és környékének XIX. századi történetét láthatjuk 1919-ig. Az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc, a vasutak építése emlékanyaga mellett láthatjuk az 1. világháborút, a város gyáriparának fejlődése, a munkásmozgalom fellendülése és a Tanácsköztársaság történetének és eredményeinek dokumentumait is.

8. szoba. A soproni posta és hírközlés történetét mutatjuk be a középkortól

A céhemlékek terme a Lábasházban. Adorján Attila felvétele

Atjáró. Széchenyi István, az ország és a megye nagy reformátora munkásságát ismertetjük. Műveinek első kiadásai, kézírásai, alkotásainak ábrázolásai, ruhája láthatók, valamint a soproni Széchenyi szobor gipszmintája.

Üvegpavilon. A XVII. századtól a XIX. századig Sopronban használt legszebb kályhákat állítottuk fel, s a soproni kályhásipar történetét ismertetjük.

napjainkig. A kiállított tárgyak nagy része letétként Mesterházy Sándor gyűjteményéből való.

A 9. szobában a város két világháború közötti történetének, a fasiszmus és a 2. világháború szörnyűségeinek, a felszabadulás és az azóta eltelt 20 év szocialista fejlődésének tárgyi és írott dokumentumait láthatjuk.

2. A múzeum céhemlékei

Ezt a kiállításunkat 1965. július 4-én nyitottuk a Lábasházban. A kiállítás egy- ségesen mutatja be a soproni céhek történetét és a céhek belső, szervezeti életét. Az inasévektől, vandorlásan, remekmunka készítésén keresztül a mesterré válásig XVIII—XIX. századi dokumentumokkal mutatjuk be a céhtagok életét az első 3 tárloban. A továbbiakban mesterségenként az egyes céhek életét, munkáját láthatjuk. A mesterremek a korai kézművesipar fejlettségét bizonyítják. A tárlók között céhzászlók, ládák, cégek és XVII. századi munkaábrázolások reprodukciói láthatók.

3. Ötvösművészet a XVII—XIX. században

Az Országos Iparművészeti Múzeum anyagából a Pajor Géza osztályvezető vezetésével rendezett kiállítást 1965. június 20-án nyitottuk meg a Fabricziusház 2. emeleti dísztermében. A későre- neszansz, barokk, empir-biedermeier ötvösművek, fegyverek, használati- és dísz- tárgyak az ötvösipar fejlődését mutatják be. A látványos és finom kiállítással a díszterem jellegének megfelelő ipar- művészeti kiállítások sorát folytatjuk.

Környei Attila

Barokk rajzok kiállítása a Liszt Ferenc Múzeumban

Rajzok, vázlatok iránt csak olyan irányban volt régente érdeklődés, ha ezek a munkák önálló életet éltek; tán ma- guk a művészek sem tartották sokra a tanulmányokat, amelyeket futólag vetet- tek papírra, mintegy kezdő fogalmazvá- nyait nagyobb műveknek. Ma a legna- gyobb élvezetek közé soroljuk, ha efféle rajzokon, vázlatokon végigkísérhetjük a művész alkotó munkáját, tépelődését, a mű kialakulásának útját.

Korai magángyűjteményekben is ritka eset, hogy nagyobb számmal legyenek vázlatok, ha csak nem a véletlen sodorta azokat az egyéb műalkotások kö- zé. E tekintetben a szomszédos Ester- házy Miklós herceg (†1833) európai vi- szonylatban is kiváló gyűjteményt szer- zett össze a már nagy hírű képtára mellé.

Erthető, hogy korábbi soproni műgyű- jtőink figyelme csak kis részben fordult rajzok és vázlatok felé, az idősebb Storno Ferenc (†1907) gondosan megőrizte a maga és családja rajzait, hozzávette ro- konának, a későbarokk Schiller József- nek rajzait is. Gyűjteményében volt több más rajz és vázlat, megszerzte Wilfling József rajzoktatótól néhány darabból álló barokk vázlatgyűjteményét. Teicher Károly kárpitos 1900 körül kezdett ba- rokk vázlatokat gyűjteni, köztük akad- talon Dorfmeister is, kár, hogy szét- szóródott ez a néhány érdekes hiteles és nem hiteles darab.

A város múzeuma korábban nem tar-

totta feladatának a képzőművészeti alko- tások szerzését. A mai épület felavatá- sára 1913-ban az akkor működő festők és műkedvelők ugyan nagyszámú képet

Bemmel J. György (?): Térdeplő püspök. Szénrajz. (17. század)

ajándékoztak, rajzot keveset. Azzal eléggé elakadt a dolog. 1945 után a grafikai osztály kiépítése is a sürgős feladatok közé számított, és a hiányt ajándék és vétel útján lehetett pótolni, de persze csak helyi vonatkozásban és csupán a

19/20. századra nézve. Vidéki múzeumainkban ennél korábbi rajzgyűjteményeket aligha kereshetünk. 1948-ban azonban a soproni múzeum hatalmas adomány révén az élre kerülhetett.

Városunk fia, Scholz János, aki 1903-ban született, Amerika egyik legnagyobb gyűjtőinek sorába került. Családja harmadízigen gyűjtő hírében állt már, fiatal korában a régi művészet alkotásai révén felkeltődött már benne a gyűjtő szenvedély, egyelőre ez a helyi történeti emlékek felé vonzotta: soproni vonatkozású könyvek, nyomtatványok, zenei emlékek gyűlte össze szekrényeiben. Mint hangversenyző zeneművész és a világhírű Roth quartett tagja bejárta a két földtekét, mindenhol a soproni emlékek után nyomozva és eredményesen gyűjtve. 1938-tól fogva azonban már keveset tartózkodott itthon, viszont Amerikában áttért a nagyobb stílusra: kézirajzokat és vázlatokat kezdett gyűjteni. Németországból és

Ausztriából emigrált gyűjtőktől vásárolt, Benesch kitűnő bécsi művészettörténész volt eleinte tanácsadója, lassanként nemcsak hogy maga is kiváló szakértője lett a grafikai technikáknak, hanem igényét is feljebb emelte. Első szerzeményei még főleg az osztrák festészet XVIII. és XIX. százada felé mutattak, később azonban már Rubens, Dyck, majd főleg a velencei festészet lett a célpontja. A nagymesterek rajzaiból olyan gyűjteménye kerekedett ki, amelyiknek kiállítása az európai városokban is ünnepet jelentett és számos közzétételt nyert.

Scholz János azonban megmaradt hű soproninak, mert mikor meghallotta, hogy a soproni múzeumot a város nagy erőfeszítéssel újjáépítette romjaiból, és benne új élet indult meg, hogy tízezrek látogatják és hogy a város rejtett műkincesit külön kiállítások tárják a dolgozók elé, nemes elhatározással az osztrák rajzok és vázlatok gyűjteményét, kb. 60 da-

Maulbertsch: Vázlat egy trinitárius templom oltárképe számára. Kréta

Troger: Karitas. Ceruza

Palcko C: Zenélő társaság. Tollrajz

rabot, a múzeumnak ajándékozta és miután még 1948-ban hazalátogatott, az itthon tárolt soproni könyv- és nyomtatvány-gyűjteményét részben szintén a múzeumnak, részben a levéltárnak adományozta. A barokk műveken kívül Pettenkoffen, Kriehuber, Danhauser és más biedermeier festők rajzai tették ezt az adományt becsessé, amely egészében 1949-ben bemutatásra is került, majd újabb adomány következett: kb. 20 újabbkori rajz, köztük egy Markótól. A kiállítás méltán tanúsította, hogy a közel 100 éves soproni múzeum ekkora és ily becses adományt nem ért meg.

A Liszt Ferenc Múzeum rajzanyagát a szakértők éveken át tanulmányozták, és

a tolvajt Szombathelyen tartóztatták le, a rajz az odavaló múzeumba került, ott lappangott és csak pár évvel a felszabadulás után került vissza hozzánk. Rendkívül ritka darab. Közölte az Acta historiae artium, 1958. 1—2. száma (139—142. lap). Korban következő, már Schöiz ajándékából Bommel Vilmosnak tulajdonított szénrajz egy térdeplő püspökről, valószínűleg Bommel J. György nevű fiának tanulmánya egy Mária imadását ábrázoló képhez. A Bommel család a 17. század második felében Nürnbergben élt.

A kiállítás zöme a 18. század második felében élt osztrák festők műveiből állt, ezek nagyrészt Magyarországon, éppen a nyugati végeken is tevékenykedtek. El-

Troger: Erdőrszlet

1965-ben a vezetőség módját ejtette, hogy a múzeumi hetekre legfőbb barokk darabjait külön kiállításban ismét a közönség elé vigye. A tudományos kutatás azóta több ízben foglalkozott e darabokkal és új meghatározások keletkeztek. A Sopron és környékének műemlékei c. könyv mindkét kiadása (1953, 1956) még az ajándékozótól származó eredeti megjelöléseket hozta, míg e beszámolóban már az új meghatározások és egyéb megjegyzések szerepelnek.

A kiállítás legrégebbi darabja, egy öt-vösrajz, Khüniger Kristóf remeklésének terve 1588-ból, tulajdonképpen már 1909-ben került a múzeumba, majd ellopták,

sősorban Pock Tóbiás (1640—1675 k.) kis rajza Madonna szentekkel, névvel jelzett 1673-ból. A család néhány tagja Kismartonban is tevékenykedett. Korban Altomonte Márton következő (1657—1745): fekvő gyermeket ábrázoló rajz, ceruza krétával. A két világháború közt a bécsi Albertinából adták el más rajzokkal, hogy (ha jól emlékszem) Dürer valamely rajzát megszerezhessek. Így került a rajz Scholzhoz (Közölve: Garzarolli: Die barocke Handzeichnung in Österreich. 13. tábla; említve Aurenhammer: Martino Altomonte. 1965. 167. lap). Eszerint valószínűleg a lilienfeldi egyik oltárképhez készült rajz. Altomonte Győrött és Kis-

Kremser Schmidt: Angyalka. Olajvázlat

Kremser Schmidt: Gyermekfej. Rőtli

Kremser Schmidt: Keleti ember feje. Rőtli

Brandt Ch. J. (1723—95) Mozdulatlanulmány. Rőtli. (Hátlapján vörösceruza-írás Feigel 6.)

martonban dolgozott, a Sopronban neki tulajdonított festmények többnyire nem tőle valók.

Az osztrák barokk egyik legnagyobbja Troger Pál (1698—1762). Egy hatalmas osztrák kiállítás, Altenburgban a kutatás előterébe állította, rajzainkkal Aschenbrenner Wanda a nemrég megjelent Troger monográfia szerzője foglalkozott. Nézete szerint rajzaink közül csak egy, az erdei kép teljesen hiteles, bár az is másodpéldánya a brünni múzeum rajzának. Azt a tollrajzot, amely egy királyt főpapok közt ábrázol, Sopronban szerezte Scholz; Aschenbrenner Wanda az idősebb Winterhalternek (1702—1769) tulajdonítja, én nem vitatnám el Trogertől. A még hátralevő három rajz, egy Krisztus-fő, egy akttanulmány feszület corpusához, valamint egy Caritas-kép valóban csak megkérdőjelezve kerülhet Troger művei közé.

Jelzett Palcko Ferenc Xavér Károlynak egy muzsikáló társaságot ábrázoló nagyobb rajza. Az osztrák barokk vége felé érdekes igazodás mutatkozik a hol-

landi életkép irányába, ennek egyik terméke rajzunk, melyet először Garas Klára közölt az Acta historiae artium 1960-i évfolyamában, a 245. lapon.

Az osztrák-magyar barokk másik nagyját, Maulbertschet (1724—1796) egy szép nagy krétarajz képviseli. A Szentháromság rabváltó szerzetesekkel. A művész életrajzírója, Garas Klára nagy monográfijában úgy említi (44. lap), hogy talán a budai trinitárius templom számára készült főoltárkép vázlata, amelynek annál nagyobb becsüt ad az a körülmény, hogy maga a festmény lappang. Garas megemlíti, hogy esetleg a konstaninápolyi trinitárius templom szintén lappangó oltárképének vázlata a soproni rajz.

A nagy osztrák barokk festők sorából a kremsi Schmidt Márton (ún. Kremser Schmidt 1711—1801) neve négy rajz alatt szerepelt. Az első, Mária bemutatása a templomban, lavírozott tollrajz, Kismartonban került Scholz birtokába. A másik három vázlat kisméretű, alig tenyérnyi: olajvázlat egy kis fekvő angyal,

Donner Raphael(?): Mózes. Tus

rötlirajz egy gyermekfej jelzéssel, míg a negyedik darab mindkét oldalán egy-egy exotikus fejet ábrázol.

A kisebb jelentőségű és Magyarországon Székesfehérvárt működő Sambachnak (1715—1795) egy vegyes technikájú vázlatán szabadon működik a képzelet, egy szentély kifestése a formák teljes feloldásával. Ilyen tervezetések ritkán kerültek kivitelre, valószínűleg éppen nem, mint Müntzernek egy jelzett efféle tervezetése.

Reiner Vencel cseh festőnek (1689—1743) Szt. András mennyebemenetelét ab-

zeum régi anyagából hozott a kiállítás egy jellemző darabot.

A barokkból a klasszicizmusba átvivő utat képviselte Füger (1751—1818) egy szép, könnyedén odavetett női arcképe térdig ábrázolva (Sopron és környékének műemlékei. II. kiadás. 1956. 422. lap) és egy kisebb jelentőségű tanulmányfeje.

A szobrászatot két rajz képviselte. Az elsőt, Mózes magasra emeli a törvénytáblát Donner Rafaelnek tulajdonította ajándékozója. Balogh Jolán, a művészettörténeti tudomány doktora arról értesít, hogy a rajz teljesen azonos Parmeggia-

Messerschmidt: Fekvő férfiakt

rázó vázlatát a SSz régebbi olvasói ismerik, a festő (1689—1743) Prágában, a Szt. András templom homlokzatán volt freskójának előkészítő tanulmánya, felosztva kockákra, hogy át tudja felnagyítani a falra. A freskó elpusztult, így rajzunk legalább emlékét örökíti meg. Folyóiratunk 1960-as évfolyamában a 271. lapon látható a rajz fényképe és olvasható Preiss Pawel prágai művészettörténész cikke róla.

Több tanulmány képviseli Schmutzer I. M. (1735—1811) grafikust, úgy látszik ő volt a mestere Molitor József (1786—1838) soproni rajztanárnak is, aki hasonlító és valószínűleg mintalap után készített rötlirajzokat, tanulmányfejeket a természetnél nagyobb formában. A mú-

nino (1504—1540) egyik freskójával, így tehát a 18. század első felében működött Donner legfeljebb mint másoló jöhetne számításba, de nem valószínű; ügyes kezű szobrász örökítette meg magának a duzzadó erejű ábrázolást. A másik szobrász, a pozsonyi Messerschmidt (1732—1783), fekvő fiatal, eltorzult arcú férfi; a szobrász valóban kedvelte az arckifejezések visszaadását, nem tartjuk kizártnak, hogy tőle való a rajz.

A gyűjtemény tudományos értékeléséhez tehát nagyban hozzájárult a múzeum kiállítása, egyébként a látogatóknak is sok és ritka élvezetet okozott. Érdemes volna a Scholz-ajándék újabkori darabjait is hasonló kiállításban ismét a nyilvánosság elé vinni.

Csatkai Endre

MEGEMLEKEZÉSEK

Károlyi Zoltán

1905—1966

Beteg szíve megrövidítette éveinek számát, de tevékenységének, emberségének időtálló emlékét nemcsak azok őrzik, akikkel együtt dolgozott, hanem a magyar tudomány is.

Élete ifjúságától fogva soproni kapcsolatokkal alakult. Maga ugyan nem volt városunk szülötte, de az ősrégi Thirring-családból származott. Nagyatya, Thirring Károly, az egykori líceum nagyhirű tanára volt, anyja, Thirring Matild, ennek leánya, jónévű énekesnő, aki Szombathelyre ment férjhez. Károlyi Zoltán a szomszéd városban született és középiskoláit ott végezte, kedves tanítványa volt a soproni származású Csatkai Józsefnek, akinél a természetrajz elemeit ismerte meg. Mérnöki oklevelének megszerzése után Karlsruheban Rehbock professzor mellett dolgozott, majd 1938—1932 közt a Kapos szabályozási munkálatain vett részt. 1936-ban három évre Sátoraljaújhelyre került, majd Győrben a vízügyi szolgálat irányítását vette át.

Szakmai és kutató munkája mellett különös figyelmet fordított a Fertő vízház-tartási kérdéseinek megoldására. Élénk nemzetközi kapcsolatot épített ki ezen a téren, és állandó tudományos érintkezésben állott Varga Lajossal biológiai, Breuer Györggyel főleg madártani és Mika Ferencsel halélettani kérdésekben. Évtizedes tapasztalatait a Vízügyi Szemle 1960-as évfolyamában foglalta össze ezzel a címmel: A Fertő tó vízszint állandósítása, mint környéki hasznosításának általános követelménye. Szakdolgozatainak összegyűjtése folyamatban van; annyi már rögzíthető, hogy a tudós szorgalmával és a mérnök gyakorlati hozzáállásával kutatta a folyómedrek és vízfolyások életének titkait. „A hordalékmozgató erő meghatározása természetes vízfolyásoknál” című művének (Vízügyi Közlemények, 1942) eredményei alapján a műszaki tudományok kandidátusa lett.

1954 óta hivatalos ténykedés közben elszenvedett balesete után orvosai tanácsára a gyakorlati mérnöki munkaterületet a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézethez történt áthelyezése után a kutatómunkával cserélte fel. A Fertő kérdései szinte egész életében kutatásai középpontjában álltak. Folyóiratunkban is szerepel Károlyi neve. 1957-ben a „Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása” címmel értékes felvilágosításokkal szolgált. De a kutatás sajnálatos halála után is az ő gondos szervező munkája alapján a következő területeken folyik a Műszaki és Tudományos Egyesületek Szövetségének (MTESZ) soproni szervezetében: 1. A Fertő tó Kutatóállomás üzemeltetése. 2. Az osztrák-magyar tudományos kapcsolatok kidolgozása és továbbfejlesztése. 3. A Fertő tó és környéke regionális tervezésében való közreműködés. 4. A M. Hidrológiai Társaság keretei közt alakult Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság munkájának folytatása.

Károlyinak köszönjük, hogy a Fertő tó hidrológiai kutatásának tárgykörét a Vízgazdálkodási Egyesület munkatervébe felvette, és megvalósult a tófenék részletes geodéziai felmérése az osztrák mérések kiegészítése érdekében.

A szakirodalmat több mint 40 közleménnyel és dolgozattal gyarapította, de legnagyobb szeretettel mégis a Fertővel foglalkozott. Nevét nemcsak osztrák és cseh, de francia szakemberek is jól ismerték.

Szerény, szeretetreméltó egyéniség volt. Fáradt szíve ellenére is lelkesen, fiatalokat megszegyenítő lendülettel dolgozott. Az ilyen csupa-lélek kutatók különleges egyéniségek: példaként állnak a hálás utókor előtt.

Garád Róbert

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár. VIII. kötet. 1264—1760.

Budapest, 1965. 8°. 523 lap+6 hasonmás

Két évvel ezelőtt ismertettem a „Magyar-zsidó Oklevéltár” hetedik kötetét (SSz. XVII, 380), az 1965. év végén máris megjelent a nagyszabású forráskiadvány újabb kötete, amelyet Házi Jenő, Horváth A. Tibor és Pataki János közreműködésével Scheiber Sándor rendezett sajtó alá. A kötetet korábbi szerkesztőtársának, a soproni származású Grünvald Fülöp emlékének szentelte, akiről folyóiratunkban (SSz. XVIII, 187—8) is megemlékezett. A kötet bevezetésében Grünvald Fülöp, valamint az okmánytár régebbi, elhalt munkatársainak, Dercsényi Móricnak és Iványi Bélának munkásságáról olvashatunk szép megemlékezést.

A kötet főleg az Országos Levéltár, a bécsi, bécsújhelyi, pozsonyi és a nagyszombati levéltárnak eddig kiaknázatlan, zsidó vonatkozású okleveles és leveles anyagát teszi közzé teljes szövegében. Ez elsősorban latin és német nyelvű, de szép számmal akad benne magyar és jiddis nyelvű anyag is. A kutató főleg Sopron, Kismarton, Pozsony, Nagyszombat és Nagykároly zsidóságának, de az erdélyi zsidók történetéhez is kap itt forrásokat, sőt a török megszállás alatt álló Budára is. A régi Nyugat-Magyarország történetének kutatója számára ez nagy segítséget jelent, hiszen a felsorolt levéltárak nyugat-magyarországi vonatkozású anyagát még nem publikálták, csak a pozsonyi városi levéltár okleveleinek regesztái jelentek meg 1500-ig (Archív mesta Bratislavy: Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Praha, 1956, 623 lap), pedig Pozsony is, Nagyszombat is, Sopronhoz hasonlóan a hét, majd nyolc szabad királyi város egyike volt, s e város-szövetségé tehetően az országos történet szempontjából még kiderítlen.

A szövegek közlése mintaszerű. Sajtóhibát csak egyetlenegy fedeztem fel, a 32. sz. levél keltezésében (*convedsionis* a *conversionis* helyett). A 162. sz. irat, amelyet a kötet P. Ratkoš (Dokumenty baníckemu povstaniu na Slovensku 1525—1526. Bratislava, 1957) után közöl, helyesírása alapján nem származhat 1563-ból, vagy pedig Ratkoš közlése nem betűhív. A regeszták szövegébe gyakran alanyesetként kerül egye-gy német vagy jiddis név részes vagy birtokos esete, így pl. *Smerlein*, *Nesslein*, *Muschleins* a *Smerl*, *Nessel*, *Muschel* stb. helyett. A 13. sz. soproni oklevélben szereplő *purchgrecht* szintén kamatot jelent, mint az ugyanabban az oklevélben szereplő *dinst* szó.

Tartalmi szempontból a közölt forrásanyag nagyon változatos. Elsősorban természetesen a zsidók gazdasági és társadalmi helyzetére, jogügyleteire, gazdasági tevékenységére találunk benne adatokat, de bőven akadnak általános művelődéstörténeti, nyelvtörténeti vonatkozások is. Így pl. a nagyszombati zsidóknál elzalogosított ingóságok jegyzéke viselettörténeti szempontból is tanulságos (149. sz.), szlovák és német megnevezéseket (*vulgo*) is közöl a latinon kívül; a bazini zsidók megégetése (179., 191. sz.), egy szemtanú leírása Buda elestéről 1529-ben (188. sz.), zsidó kereskedők ízes magyar nyelvű levele a törökök által megszállt Budáról 1619-ből (317. sz.), egy Szatmár megyei zsidónak bibliai példázatokkal teletűzdelt magyar nyelvű levele 1738-ból (527. sz.) stb. érzékeltethetik ezt a változatosságot. Az 1726-ból származó

474. sz. irat pl. egyik, 1645 óta feljegyzett szólásunk („egy kanal vízben is el-vesz-tene”) elterjedéséhez nyújt adalékot.

A változatos anyag apró részleteit az egymástól elkülönített személynév-, hely-név- és tárgymutató tárja fel. Ezt az elkülönítést semmi sem indokolja, nem is sze-rencsés. A három mutató anyaga amúgy is keveredik egymással. Ha a három mu-tató együtt lett volna, a 138. sz. oklevél „von den Sucasdorffern” kitételét nem egy *Sucasdorffer* nevű emberre, hanem a csukárdi (Pozsony m.) jobbágyokra lehetett volna vonatkoztatni, és Csukárd német nevére 1521. évi adatot kaptunk volna. Szí-vesen láttuk volna, ha a tárgymutató ugyanolyan részletes lenne, mint a másik kettő. A korcsmajog, a pálinka- és a serfőzés köréből nemegy fogalom hiányzik. Így pl. a mértékek, mint az akó, az átalag és az ejtel (520. sz.), továbbá a borseprő (453., 474., 478.); a maláta, amely azóta eltűnt régi magyar *szalad* névén is szerepel (453., 463., 475., 497. sz.), a serfőzésből adódó moslék (453., 463., 497. sz.), a serfőzőház (nem-csak 384., hanem 463., 428., 475., 509. sz.) stb. Mindez a magyarországi serfőzés tör-ténetéhez tartozik. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a 167. sz. iratközlés „ain pfoden vnter das viech” kitételében a kiemelt szó „biká'-nak értelmezendő.

A kötet gazdagsága szempontjából ezen a helyen még ki kell emelnünk, hogy a helynévmutatóban a már említett Kismartonon és Sopronon kívül a régi Sopron vármegye következő helyei szerepelnek: Balf, Bánfalva, Bogyoszló, Borsmonostor, Darázsfa-lu, Fertőszentgyörgy, Fraknó, Kishöflány, Magyarkeresztúr, Mihályi, Nagy-höflány, Nagymarton, Oszlop, Páli, Sajtoskál, Selegszántó, Sérc, Sopronkeresztúr, Sopronnyék, Szarvkő, Szentmargitbánya, Vulkapordány és Zárány. Sopron megye történetének kutatói is értékes segítséget kaptak e kötettel.

Mollay Károly

**Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964. 8°. 737 lap + 264 térképvázlat +
1 színes térkép**

E kiadványnak közvetlen soproni vonatkozása ugyan nincsen, érdemes azonban tanulságai miatt róla e helyen is megemlékeznünk. A Zala Megyei Tanács Végre-hajtó Bizottsága által kiadott mű ugyanis országos jelentőségű kezdeményezés ered-ményeképp jött létre. Végh József és Ördög Ferenc irányításával 210 Zala megyei pedagógus és más önkéntes munkatárs, köztük gimnáziumi tanulók, a nyelvtudo-mány és a néprajz ígérvényeinek messzemenő figyelembe vételével, egységes kérdőív alapján gyűjtötték össze a megye élő földrajzi névanyagát, földrajzi neveken érve az utcák, terek, közök, falurészek, patakok, hidak, kutak, névvel jelölt házak, göd-rök, kerestek, kertek, temetők, dűlők, szőlőhegyek, dombok, völgyek, árkok, hor-hosok, patakok, folyók, kutak, források, mocsarak, erdőrészek, vágások, erdőházak, irtások, vadaskertek, tavak, rétek stb. hivatalos és népi elnevezéseit. Több elnevezés esetén a gyűjtők megjelölték a névhasználat gyakoriságát, ezenkívül leírták a név-hez fűződő, közszájon forgó nyelvi és történeti, néprajzi magyarázatokat is. Az ipa-rosodás, különösen pedig a mezőgazdasági termelésnek az elmúlt évtizedekben vég-bement gyors átalakulása a paraszti műveltségnek éppen ezeket az elemeit tünteti el leggyorsabban.

A fenti szempontok szerint 260 település földrajzi neveit jegyezték fel a gyűjtők. Az itt közölt anyag természetesen még csak nyers adattár, amely levéltári adatokkal, főleg pedig a II. József idején, az 1780-as években készült első katonai feltérképezés eddig úgyszólván felhasználatlan anyagával kiegészítve, a nyelvészeti és történeti feldolgozás számára felbecsülhetetlen anyagot nyújt.

A mi megyénk szempontjából kiemelendő Zala példaadása. Nálunk hasonlóan gazdag, de mentendő földrajzi névanyag él magyar, német és horvát nyelvjárásaink-ban. Új névanyag ma is alakul, e névadás indítékai ma még ismertek, a régebbiek-nél véletlen feljegyzésekre vagy nyelvtörténeti magyarázatokra vagyunk utalva.

Soós Imre „Ósi sopronmegyei nemzetségek” (Sopron, 1940) című művében nemegy rábaközi dülőnevet közöl, egyik-másiknak, mint például a röjtöki *Vérföldek* dülőnévnek 1648. évi magyarázatát, a községmonográfiák nagy része azonban a földrajzi neveket nem közli. Magam 1939-ben jegyeztem fel a soproni Paúr Iván utcának akkor még élő *Lochgasse* nevét (SSz. III, 20), megjegyezve, hogy ez az adat talán egyetlen nyelvi emléke annak a ténynek, hogy az utca kiépítése (1920-as évek) előtt a Paúr Iván utca Halász utcai torkolatát még a külső városfal zárta el, amelyen a gyalogjárás lebonyolítására ember nagyságú *lyuk* az egykori „Blindes Tor” helye tángott. Földrajzi neveink gyakori hivatalos megváltoztatása is azt mutatja, hogy a nevek a múltnak még nem megfelelően becsült és értékelte emlékeihez tartoznak. A névanyag összegyűjtése és magyarázata e megbecsüléshez jelentős mértékben hozzájárulhatna.

Mollay Károly

Szilágyi Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja. Bp. 1966. Akadémiai Kiadó. 91. lap.

A nagyon tetszetősen, szép, tiszta képekkel kiállított könyvecske önmagában is nagyon értékes adalékai révén szívesen látott lakója lesz a könyvespolcoknak, azonban minket soproniakat külön is érdekel. Igaz, egy számunkra kellemes legendával leszünk szegényebbek, de fiat iustitia. Ugyanis hosszú évtizedekig élt Sopronban egy tanár, Borgátai Szabó József, aki könyveiben és cikkeiben váltig hangoztatta, hogy Kőrösi Csoma Sándort ő bírta rá keleti útjára, amelyen a magyarok őseit kívánta kikutatni és az Ázsia mélyén még lakó magyarokat. Szabó Kőrösi Csomával Göttingenben ismerkedett meg, amikor mindketten az egyetem padjait koptatták ott, bizonyára voltak is egymásra hatással, mert Szabó is foglalkozott keleti nyelvekkel és a magyar nyelv velük való rokonságát kereste. Ez úgyhén — 1829. június 6-án Széchenyi Istvánhoz is fordult és örömprepsve közölte vele, hogy felfedezése szerint a magyar és mőd nyelv rokon (Magyar nyelv. 1952. 200. lap). Ebben a levélben nincs semmi utalás Kőrösi Csomára, míg cikkeiben Szabó azt hangoztatja, hogy Széchenyi az ő kérésére küldött pénzbeli támogatást a messzi országban vándorló magyarnak. Szabónak azt a kéréését, hogy ő volt Kőrösi Csoma olyan hatással, amelynek következtében elindult útjára, Szilágyi megcáfolja, mert már nagyenyedi diák korában kikristályosodott benne a terv. Szabónak ez a kijelentése általában minden eddigi életrajzba belekerült, és a SSz 1941-i és 1955-i évfolyamban megjelent cikkeken is előfordul, ezek tehát helyesbítendőek.

L. E.

**Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp. 1964,
Akadémiai Kiadó, 361. p.**

Spira könyve a MTA Történettudományi Intézete Széchenyi történelmi szerepének valós megrajzolására, a reakció és a baloldali dogmatizmus által egyaránt torzított Széchenyi-kép kijávitására indult vállalkozásának egy része, — és nagyon értékes, főleg hasznos része.

Tudományos igényű műnél — és Spira György könyve tudományos nemcsak igényében, de a történettudomány számára új és a Széchenyi-kutatás továbblépését biztosító eredményeivel is — szokatlan az ismertetést a mű stílusával kezdeni. Ennél a könyvnél mégis indokolt. Mert ami először az olvasó szemébe ötlük a könyv kézbevételekor, az a stílusa. Spira György munkája szokatlan, de majdnem példászerűen sikerült ötvözete a tudományos értekezésnek és az esszének. Már célkitűzésében is

az. Az író az 1848-as polgári forradalom ellentmondásosságát mutatja be Széchenyi szereplésének felvázolásában és Széchenyi szerepének, egyéniségének ellentmondásosságát az eseményekhez, az események politikai tartalmához való hozzáállásában. Ez a kettős feladat, egyrészt Széchenyi egyéniségének, lelki alkatának, vívódásainak megrajzolása, tragédiájának felelevenítése, másrészt a gyorsan pergő politikai események osztálytartalmának és Széchenyi magatartása osztályálláspontja és osztálya korlátain túlmenő reformizmusa által való meghatározottságának bemutatása; ez teszi indokolttá a kétfajta stílus alkalmazását, és egyben ez biztosítja a két stílus maradéktalan egybeolvadását is. Spira György tanulmányában imponálóan nagy forrásanyagra támaszkodik, feldolgozza szinte az egész Széchenyi-irodalmat, és a források, valamint az irodalom felhasználása materialista történettudós munkáját bizonyítja. Hivatkozásai példásak és szinte bibliográfiai értékkel bírnak. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy számos Sopron megyei adatot is felhasznál és Széchenyi 1848-as szereplésének több, eddig publikálatlan Sopron megyei vonatkozását említi, ezzel értékes támpontot ad a Széchenyivel kapcsolatos helytörténeti kutatásnak. Ez a hatalmas tudományos apparátus, amit Spira felhasznál, biztosítja a mű tudományos jellegét, megakadályozza abban, hogy irodalmi törekvései az esszé felszínességénél marasztalják. Amit az esszéből átvesz, jól kapcsolódik a tudományos megállapításokhoz és feltétlenül a mű előnyére szolgál. Széchenyi alakjának, szerepének megrajzolásakor irodalmi eszközöket használ. A regényíró pontosságával készített leírásai (az országgyűlési küldöttek bécsi útjának, Széchenyi külső megjelenésének és pesti lakásának stb. leírása) nemcsak az olvasmányosságot, hanem a mű többoldalú történelmi konkrétságát is szolgálják. Széchenyi szerepe ellentmondásosságának és lelki vívódásának bemutatására hozott naplóidézetei pedig a történelmi értékelés alátámasztása mellett Széchenyi egyéniségének plasztikus megrajzolását és tragikumának érzékeltetését segítik elő. Ugyanígy az 1848-as események főszereplőinek megrajzolása is. Ez a stílus biztosítja a tudományos értékek mellett Széchenyi politikai szerepének és lelki egyéniségének egyhangsúlyú középpontba állításával a mű drámai egységét is. Amit esetleg irodalmi kitérőnek lehetne venni (p. Széchenyi egy-egy vívódó éjszakájának leírása), magyarázatul szolgál Széchenyi egy-egy állásfoglalásához, egyben egy-egy állomás március Széchenyijétől a döblingi Széchenyihez.

Talán sokat foglalkoztunk a mű módszerével, stílusával, de egyik alapvető értékét ez teszi. Esztétikai élményt jelent e könyv, ami elég ritka jelenség tudományos munkánál, és stílusával szélesebb olvasórétegnek tudja nyújtani ugyanazokat a tanulságokat.

Ha az egyes részek arányával lehetne mérni egy mű alapvető értékét, Spira György könyvét idealistának nevezhetnénk. Hiszen nagyobb részét a fentebb is említett tragikus egyéniség megrajzolása teszi ki. De ha alapvető módszere után kutatunk, azonnal szembeötlő a marxista történetíró munkamódszere. Nem a lelki vívódásokkal, személyes ellentétekkel magyarázza Széchenyi tevékenységét, hanem fordítva: Széchenyi korábbi álláspontjából kiindulva — s ez az álláspont mindenképpen osztályálláspont — vizsgálja, mennyiben tudott Széchenyi a kor fő politikai vonalával azonosulni, illetve Kossuthékkal együttműködni, milyen vívódásokat okozott nála a szerepváltoztatás, és politikai indítékú lelki kétségei hogyan hatottak vissza politikai cselekvésére, így a történelmi eseményekre. Széchenyi 1848-as útjának megrajzolását sommás megállapítással kezdi: „...sem az arisztokrácia zömének szintjére lesüllyedni, sem az arisztokráciával gyökeresen szembefordulni nem képes, sem a polgári átalakulás célkitűzéseit feladni, sem a polgári átalakulásnak az uralkodóháza és az arisztokráciára nézve nagyobb megábrándítással járó mozzanatait magáéivá tenni nem hajlandó.” (36. l.) Ez a megállapítás kétségkívül helyes, egyaránt figyelembe veszi Széchenyi magatartásának osztálymeghatározottságát és azt az utat, amit eddig Széchenyi — osztályából egyedül — a polgári álláspont felé megtett. A politikai események ismertetésével Spira azt vizsgálja, meddig tudott Széchenyi balra lépni egy-egy konkrét kérdésben ettől az állásponttól, illetve mennyire gátolta a sokszor általa is szükségszerűnek felismert cselekvésekben alapvetően arisztokrata patriotizmusa. Széchenyi politikai fejlődésének elemzésekor alkalma

nyílik az írónak a polgári forradalom első fontos szakaszának (1848 márciusától szeptemberéig) sokoldalú vizsgálatára. A nagy adathalmazból, a sok egymásnak ellentmondó eseményből avatott kézzel választja ki azokat a momentumokat, amelyek a forradalom osztálytartalmára, a forradalom vezetésére vállalkozott osztály alapvető korlátaira mutatnak rá, így az egész forradalom történetében is szerepelteti azokat az eszméket, amelyek Széchenyi cselekedeteit is meghatározzák. A kormány szerepét vizsgálva, bár egyes kérdéseket elnagyol (pl. Kossuth szerepét), illetve irodalmi stílusából eredően csak illusztratív hangsúllyal vázol, új adatokkal mutatja be, mennyire tudott ez a kormány a forradalom hatalmi letéteményese, a politikai események irányítója lenni. Így Széchenyi szereplését determinálóan, vele kölcsönhatásban átfogó képet nyújt a forradalom egy szakaszáról, megismerteti olvasóját azokkal a politikai, diplomáciai eseményekkel, amelyek a kormány ingadozását, ezzel együtt a forradalom egy helyben topogását mutatják, s azokkal az alapvető osztályellentétekkel, amelyek ezeket az eseményeket meghatározzák. És ezzel az egész forradalom menetét meghatározó kérdéssel kapcsolja össze Széchenyi vívódásainak ábrázolását, ez a módszer adja a könyv értékeit a marxista történettudomány számára, és ez adja az olvasónak egy nagy történelmi személyiség szerepének, tragikumának vázolása mellett — ami ezen a szinten rendkívül figyelemre méltó érték a magyar marxista történetírásban — a polgári forradalom első szakaszának alapvető és konkrét ismeretét.

Környei Attila

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914

Szerkesztette és a bevezetést írta: Szabó István, Budapest. Akadémiai Kiadó.
A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeli Bizottságának kiadványai.
1965. I-II. kötet. 479 és 756. lap

A hazai történetírás értékes monográfiával gyarapodott, amikor az agrártörténet dualizmus korabeli szintézisét elkészítő, Szabó István szerkesztői irányítása alatt működő munkaközösség írását az Akadémiai Kiadó megjelentette, 17 kutató, közel 1300 oldalon, terjedelmes levéltári anyag igényes feldolgozásával, kereken 1200, eddig megjelent mű, tanulmány és cikk részeredményeinek beszámításával bizonyítják felismeréseiket. Törekvéseik eredményeként jelentős kézikönyv született, hisz az eddig megjelent munkák, ha sok fontos megállapítást tettek is közzé a parasztság és a mezőgazdaság történetéről, inkább csak növelték a felvetett megoldandó kérdések számát és terjedelmét, érlelték a tudományos igényű, korszerű koncepció birtokában készített megállapítások világrajövetelét, mintsem tisztázták ezeket. Az agrártörténet korábban nem volt fő, a történettudomány által nem nélkülözhető terület, a parasztság sorsa, helye a társadalomban és létének folyamata nem igényelt témája volt a hivatalos történetírásnak. Ez annak ellenére volt így, hogy a magyar nép története hosszú ideig egyenlő a parasztság történetével, a magyar történet évszázadokon át elsősorban agrártörténet volt. A felszabadulás előtti történettudomány idegenkedett a parasztság történetének megírásától, mert „olyan történelmi folyamatról volt szó, amelyben a parasztság kérdései, legtöbbször lezáratlanul szövődték át az évtizedeken, s ez azt jelentette, hogy a történelmi kutató ilyen kérdésekkel egyben a gyakorlati élet kérdéseire is nyúl”, azaz, aki agrártörténetet ír, az szükségképpen eljut a magyar feudál-kapitalizmus kritikájáig, felszámolásának forradalmi felismeréséig.

A felszabadulás után „nehezen buzduult fel a történetírói érdeklődés s” lassan szaporodtak az igényes művek, aminek sorában korszaknyitó a most megjelent kötet. A szerzők átfogóan a kitűzött célokat el is érik, ezekre a fő kérdésekre meg is felelnek. A jobbágyrendszer maradványainak alakulásával, a szabad paraszti földek sorsával, a tagosítások lebonyolításával Für Lajos, Gyimesi Sándor, és Simonffy Emil gondos következetességű tanulmányai foglalkoznak. A mezőgazdasági termelés technikai oldalát Vargha Gyula és Balogh István tárja fel. A paraszti birtokok tulaj-

donjogi sorsának történetét a porosz út kibontakozása során Orosz István, Hársfalvi Péter, Szabad György és Vargha István tanulmányai summázzák. A monográfia IV. része a paraszti társadalom rétegződésének, az V. rész pedig a művelődés, a falusi élet, a kultúra állapotának feltárására vállalkozik. A kötetet Niederhauser Emil az európai parasztság sorsát magyarázó tanulmánya zárja be.

A dualizmus korabeli Sopron megye adatai jelentős mennyiségben szerepelnek a tanulmányokban, mintegy 70 község és város levéltári tanúságai, kortársi leírásai kerültek felhasználásra az általános koncepciók megfogalmazásánál.

Különösen jelentős Sopron megyei dokumentumot használ fel munkájában Horváth Zoltán, a Soproni levéltár vezetője. Tanulmánya a paraszti közösségek önkormányzatának fejlődését foglalja össze. Gondos körültekintéssel ábrázolja a jobbágyfelszabadulás előtti falusi közigazgatást, községi autonómiát és a feudalizmus válságának ezek életében megnyilvánuló jegeit. 1848 után a be nem fejezett polgári forradalom és a nyomában lábrakapó porosz utas agrárfejlődés megoldatlanná tette a községi szervezet polgárosulását is. Az abszolutizmus és a kiegyezés természeténél fogva elmérgesítette az ellentmondásokat, a felülről oktroyált változások a községi szervezet felbomlását megállítani nem tudták, az többé a paraszti autonómia betöltésére nem volt alkalmas. Az önkormányzat elsorvadása növelte a társadalmi differenciák súlyát, fokozták a paraszti élet nehézségeit, lényegében hozzájárultak a dualizmus válságának a fokozódásához.

A tanulmányok közül legértékesebbek azok, amelyeknek a témája társadalomtörténeti, elvi értelmű. Ezek pótolják azokat a hiányosságokat, amiket eddig az agrártörténetírás magáénak mondhatott. A technikai, termeléstörténeti részek is hézagpótlóak és nélkülözhetetlenek egy egységes kép birtoklásához, de néprajzi színezetük miatt már korábban is valamennyire feltárt területek voltak.

A kötet olvasása közben gyakran kerül az olvasó elé értelemzavaró sajtóhiba és nehézkes stílusú, fogalmazású rész. Ebben a tekintetben a tanulmányok nem mindegyike egyenlő értékű és színvonalú. Általában hibája a tudományos irodalomnak a nehezen olvashatóság, a nem mindig egyértelmű érthetőség. A kötetek értékéből és jelentőségéből azonban mindezek nem vonnak le semmit. Nélküle az agrártörténetírás a továbbiakban nem boldogulhat.

Simkovic Gyula

Újabb barokk festészeti irodalom

A 18. század osztrák barokk festészete mélyen átnyulik Magyarország területére, szomszéd országunk festői, szobrászai még Erdélyben is működnek. Ebből következik, hogy az osztrák barokk átfogó történetét nem lehet megírni a magyarországi emlékek ismerete nélkül és megfordítva is áll a dolog: csak a nálunk is működött barokk művészek teljes életművének ismeretében értékelhetjük az itt alkotott vagy ide került műveket. Szoros együttműködést igényel tehát a művészettörténelemnek ez a szakasza a két terület kutatóitól; eléggé sajnálatos, hogy ez nincsen meg. Kisebbség baj a nyelvkülönbség, hiszen éppen a legjelentősebb magyar kutatók munkái, mint po. Pigler Andor Donner-életrajza Bécsben jelent meg németül, Garas Klára Maulbertsch-könyve és számos úttörő tanulmánya, ha Magyarországon is, de németül, más idevágó munkák legalább német összefoglalással. A nagyobb nehézséget a földrajzi távolság és megközelíthetőség adja. Ausztria területén hallatlan szorgalommal népesítették be ezek a szobrászok és festők a 18. század folyamán a templomokat, kastélyokat, teljes lehetetlenség, hogy a magyar kutató a kisebb helyeket végigjárja; nálunk ugyan kisebb helyeken ritkább a jobb mesterek alkotása, inkább városi és kolostori templomok szolgálhatnak egy-egy nagyobb mester alkotásával, viszont az osztrák kutatót a nyelvi nehézségen kívül a nehezen megközelíthető helyek is visszariasztják felfedező utaktól. És sajnos éppen a nyugati részeken, ahol az érintkezés legerősebb volt az osztrák művészettel, hiányzik valamiféle tudományos

közvetítő intézet, amely a kölcsönös kérdésekben el tudná igazítani mindkét fél kutatóit.

Igy is dicséretére válik a magyar művészettörténetnek, hogy a két nagy osztrák barokk művészről, a szobrász Donnerről és a festő Maulbertschről kutatóink adták a legrészletesebb és leghasználhatóbb életrajzot.

Pigler „Georg Raphael Donner” c. könyve 1929-ben jelent meg a bécsi Epstein cégnél. Sopronnak és környékének nincsen kapcsolata a nagy szobrásszal, egy tévesen közölt adat nyomán Piglerig tartotta magát az többször ismételt kijelentés, hogy a kismartoni várkastély kápolnájának stukkói Donnertől valók.

A számos országot feldolgozó jelentős Maulbertsch-mű, Garas Klára hatalmas kötete (Budapest, Akadémiai kiadó, 1960. 334 lap + 240 táblán 215 kép) szinte Maulbertsch működésének teljes képét adja és egyúttal hatalmas alapot azonosításokra és a művész hatásának megajzolására, mert ebben a korban semmiféle gátlás nem akadályozta a festőket abban, hogy egymás motívumait szabadon felhasználhassák. Az életmű feltárása révén Garas Sopronnak is ajándékozhatott egy eredeti művet a művész fiatal korából, a Szt. Jakab kápolna oltárképét, amely a szentet térítés közben nagy csoport közepén mutatja be. A képet régebben, mint minden Sopronban felmerülő képet, Dorfmeisternek tulajdonították. A ritkább, kellemes eset, hogy nem gyengébb mester nevével lehet jelezni a művet, hanem jobbéval. A Zettl-Langer gyűjtemény kisebb Judit-képe a mozkvai Puskin-képtár egyik változata, valószínűleg nem sajátkező.

Garas Klára ebben a számban már idézett Palcko-tanulmánya igen nagy szolgálatot tett az általános barokk kutatásnak. Ugyanis ezzel a névvel három jó művész tevékenykedett Pozsonyban, Csehországban, Németországban és Lengyelországban. Ezenfelül más művészek neve alatt is lappangtak műveik. Garas biztos kézzel választotta szét a szétszórt alkotásokat. Sopronból csak egy rajzot ismertet, de magántulajdonban van egy szép festmény, Xavéri Szent Ferenc halálának ábrázolásával, amely határozottan közel áll az egyik Palcko művészetéhez és 1948-ban a Liszt Ferenc Múzeum barokk képkiallításán nagy feltűnést keltett. Garas a kevésbé ismert Leicher Felixnek is szentelt tanulmányt, akinek egy szép képe Sopronban van. Eredetileg a Szent Mihály templomban függött Szent Péter oltárán és az apostol elhivatását ábrázolja. Az az ellenszenv, amely az 1860-as években a barokk alkotásokat kísérte, a templomból száműzte a képet, elárverezték, és az akkoriban leégett nagylozsi templomba került oltárostul; azonban a templom titulusa szent Lőrinc, így a szent Pétert ábrázoló képet kielejteztek idővel és a lomtárba került, onnan soproni magángyűjteménybe, legújabbban ismét vissza a templom falára.

Legújabbban az osztrák művészettörténészek is hozzáfogtak a nagyobb monográfiákhoz, amelyek általában valóságos díszművek, tehát a mi olcsó kiadásainkhoz képest bizony eléggé drágák. Elsősorban a kreamsi Schmidt Martinról jelent meg egy testes könyv egy pár évvel ezelőtt. A háromnegyed századot megért mester óriási munkásságából Magyarországnak is jutott, Mihályi Ernő A magyar falu c. tanulmányában Zalaapátiról négy jelzett oltárképet említ; Vácott is tevékenykedett a mester, akinek művészetéhez eléggé közel áll a a fertőrákosi főoltárkép.

Igen közelről érinti Sopront és környékét az Altomonte Mártonról nem régiben megjelent életrajz Aurenhammer Hanstól (Wien, Herold Verlag, 207 lap, 78 kép, köztük számos színes). A Győrött igen jól képviselt mester művei sorában a régebbi irodalom a soproni Szent Mihály templom főoltárképét is emlegeti, és valóban a konvent számadásai arról tanúskodnak, hogy a mesternek fizettek e képért, viszont jelzése szerint a művész fiának, Bertalannak a műve. Aurenhammer említi a Liszt Ferenc Múzeumnak a domonkos kolostorból származó nagy képét is, amelynek tárgya a rózafüzér átadása; ezt a képet Altomonte Márton körébe utalta eddig a kutatás. Aurenhammer szerint Troger Pál hatása mutatkozik a festményen. Megemlíti a könyv a Storno gyűjtemény két jezsuita szentjének ábrázolását is, de a soproni topográfia szerzőjével egyetértve nem fogadja el Altomonte szerzőségét. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy mesterünk a Szent György templom főoltárképének a festője, megcáfolták régen: a festő halála utáni években készült a festmény, ugyan-

így Lorettóban sincs alkotása, amint híre járt. Ellenben Kismartonban hiteles műve kallódott el II. József idején.

Altomonte Márton fiáról, Heinzl Brigitta írt könyvet „Bartolomeo Altomonte” címmel, szintén a Herold Verlag bőkezű kiadásában jelent meg 204 lapon 55 számos színes képpel. Míg Aurenhammer ismeri a magyarországi irodalmat, ez a könyv csak Egert említi, a soproni, jelzett képet nem ismeri, jóllehet ismertetett jelentős alkotás.

A legújabb idevágó szakkönyv Troger Pálról szól, tavaly jelent meg Salzburgban, írói Aschenbrenner Vanda és Schweighofer Gergely, remek kiadás, de az ára sem megvetendő: 540 silling. Kiállítása az előbbiekkal vetekedik. A 266 oldalhoz 461 kép csatlakozik, köztük 16 színes. Troger magyarországi működése főleg Győrhez kapcsolódik, ahol a bencés templom freskói valók tőle. Sopronban magántulajdonban egy vázlata van, amelyet természetesen Dorfmeisternek tulajdonítottak, azonban a schönbrunni várkáporna főoltárképének vázlata. Troger hatását több festmény mutatja a környéken, így a zsirai kastély mennyezetképe, vagy az árpási templomban egy oltárkép Szent József halálával. De van Sopronban egy Kesergő Mária kép is, amely nagyon közel áll Troger művészetéhez, könnyen meglehet, hogy sajátkezű. Magántulajdon. Az annyira-mennyire teljes munkásság bemutatása az új könyvben bizonyára más barokk festményeken is hozzásegíti a kutatást, ilyen hatások kimutatására.

L. E.

A soproni Múzeum kiállításai

A Győr-Sopron megyei múzeumi szervezet kiadványai. 2. füzet.

Szerkeszti Uszoki András. Győr. 1966. 48. lap + 16 képes tábla

Felszabadulásunk óta a Liszt Ferenc Múzeumnak immár harmadik rövid katalógusa jelent meg. Ez a sor mintegy tükörképe az intézmény fejlődésének. Az első katalógus csak magáról az Ifjúság tér 1. számú régi házról szól, a második már ezen kívül a Lábasházról is számot adhat, míg az idej már három épület anyagát ismer-teti, először szól ugyanis a Fabricius-házról is. A testes füzet megemlékezik az épü-letek történetéről és azután sorra veszi a kiállítási anyag javát. Gonddal, szeretettel készült ismertetések, dicséretére válnak Domonkos Ottónak, aki a néprajzot, Kör-nyei Attilának, aki az újkort és Nováki Gyulának, aki a régészetet vette gondjaiba. A 22 kép, többnyire Adorján Attila felvétele, valamint Sterbenz Károly tetszetős címlapja kedves emlékeztetője marad a múzeumok látogatóinak. A szerkesztőnek érdeme a finom kiállítású füzet. Itt említjük még, hogy a megyei múzeumi szervezet Kapuvárnak egyre jobban fejlődő múzeumáról hasonló füzetet adott ki, amely a me-gyei néprajz kutatói számára is értékes vezérfonalat szolgáltat. Az érdekes képek mellett a lelkes hangú ismertetés — Faragó Sándor munkája — ad becsüt a kis fü-zetnek.

L. E.

Adatok Sopron osztrák kereskedelmi kapcsolataihoz a későközépkorban

Magyarország közgazdaságtörténetének marxista szintézise még mindig késik. így az érdeklődőnek meg kell elégednie néhány fontos részletkérdést tisztázó össze-foglalással. A legtöbbet ezen a téren Pach Zsigmond Pál végezte el, aki *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon* (Bp. 1952.) c. művében felvázolta e bonyolult kér-déskomplexum erővonalait anélkül, hogy részletekbe bocsátkozott volna. Pach nem is mélyedhetett el kellőképp témájában, hiszen agrártörténeti forrásokon kívül más érdemleges adatközlés nem is állott rendelkezésére. Ahhoz, hogy koncepcióját to-vább finomíthassuk, vagy — ha kell — módosíthassuk, egyedül célravezető eljárás, ha lépésről lépésre haladva tüzetes helytörténeti kutatásokkal igyekszünk fényt de-ríteni újabb összefüggésekre.

Ehhez nyújt jó segítséget Othmar Pickl *Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewöberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Funck (1516—ca. 1538) und verwandtes Material zur Geschichte des steirischen Handels im 15/16. Jahrhundert* (Graz 1966.) c. könyve. Pickl, műve első részében, magvas tanulmányban rendszerezi a textiliákkal foglalkozó Funck-cég kiterjedt piachálózatát és annak tanulságait, ezután az üzleti könyvek szövegeit teszi közzé magas akribéiával. Mindebből a számunkra leszűrhető tanulság lényege az, hogy a későközépkori osztrák-magyar kereskedelmi kapcsolatok legfeljebb Budáig terjedtek ki, nagymértékben Nyugat-Magyarországra összpontosultak és minden tekintetben Sopron város élvezte a kulcspozíció előnyeit. Kétségtelen, hogy mindez semmi újat nem tartalmaz, de csak in thesi, mert valójában nagy jelentőségű, hogy Pickl könyve friss adatokkal támasztja alá ezt a régi igazságot.

A Funck-cég üzleti könyveiből sok hasznos adalék olvasható ki Sopron középkorvégi kereskedelmi életéről. Mindenekelőtt azt tisztázzák a források, kik álltak intenzív kapcsolatban a céggel: Jörg Amande, Paul Moritz, üzleti könyvei ismeretesek Benedikt Porsch, Michael Pullendorfer, Jörg Spitzer, Christian Ungger kereskedők és Sigmund Eisner, Sebastian Schneider kézművesek. A város középkori okleveleiben Moritz, Pullendorfer és Ungger neve bukkan fel gyakrabban, ezért leginkább hárójuk tevékenysége kezd valamennyire áttekinthetővé tisztulni a közgazdasági kutatások előtt (Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I/7, II/1—6. Sopron 1929—1943.) és Magyar-zsidó oklevéltár V. köt. 328—50. lap.

Paul Moritz eleinte csak mint üzletember („Krämer”) szerepel (1514, 1520, 1522—1524.), de 1522-től, mikor is beházasodott Wolfgang Kutzinger bécsi posztónyíró polgár családjába, növekvő közéleti súllyal vett részt a város irányításában. Előbb belső tanácsos (1524), majd városbíró volt (1526, lehetséges, hogy 1530-ban bekövetkezett haláláig. Pullendorfernek még részletesebben ismerjük életútját: külső — (1508), majd belső tanácsos volt (1510, 1512, 1513, 1515, 1516, 1518, 1521, 1523, 1526, 1529.), közben a városbírói tisztelet is viselte (1524), sőt polgármesternek is megválasztották (1527.). Az adatok Ungger pályafutásáról a legszerényebbek. Mint polgárember is keveset szerepel az oklevelekben (1522—1525) és csak annyi bizonyos, hogy ez idő tájt két évig külső városi tanácsos volt (1524—1525).

A Funck-cég könyveiben szereplő többi soproni volószínűleg nem üzleti partner, hanem inkább a céggel kapcsolatban álló polgárember lehetett, amit az is bizonyít, hogy nevük főleg az adósok listáján fordul elő. Ezek betűrendbe csoportosítva a következők (zárójelben a bejegyzés éve): Jörg Amande „Krämer” (1518—1523), Paul Amande „Krämer” (1518, 1519, 1526), Jörg Amandin „Krämerin” (1523), Amrossy „Schuster” (1529), Anderle „Diener” (1526), Paller (1499), Thoman Paur (1531), Wolfgang Pauss (1516, 1520), Hans Piesch „Lederer” (1516), Plasswetterin (1518), Kristof Poggner (1517), Veit Poltz (1518), Benedikt Porsch „Krämer” (1518—1533), Sigmund Eisner „Handwerker” (1521, 1524), Gasstyll Pulffermacher (1528), Michael Pullendorfer „Krämer” (1516—1523, 1526, 1528, 1531, 1535), Hans Kasstener „Schuster” (1524), Kristof Köppyll „Fleischhacker” (1533), Kaspar Krämer (1524, 1527), Stefan Kriechyll (1524), Damasch „Diener” (1528), Tanpeck (1499), Jörg Thurner „Meister” (1531), Urban Tuchscherer (1524), Andreas Vischer (1524), Kunz Vischer (1524), Peter Vischer (1520), Fridrich „Schneider” (1530), Hans „Diener” (1526), Harttytz „Hauptmann” (1528), Veit Hossnstab (1529), Jörg Langg (1524), 1529, 1532), Thoman Lassle (1533), Hans Ledererin (1530), Hans Mair (1517, 1519), Ott Maler (1517), Mansch (1517), Paul Moritz „Krämer” (1516—1523, 1526—1528), Ott Möller (1521), Kristof Mur (1524), Nikl Oschmann (1516), Gregor Riemer (1529), Schützner (1524), Niklas Schmid „Krämer” (1524, 1529), Sebastian Schneider „Handwerker” (1518, 1520—1522), Sebastian Schneiderin (1524), Emrich Schwartmössner (1524), Seydl „Steinmetzin” (1501), Symon „Knecht” (1523), Jörg Spitzer „Krämer” (1526—1532), Steffyl (1521), Balthasar Stegersbacher (1523), Hans Ungger „Schuster” (1524), Ungger „Knecht” (1522), Christian Ungger „Krämer” (1524, 1532), Stefan Zeiner (1524), Hans Zyngyesser (1524).

V. Kovács Sándor

A csornai csata egyik hősenek síremléke a trencsényi temetőben

A magyar szabadságharc utolsó győzelmese csatája 1849 júniusában Csornán játszódott le. 1860-ban a község síremléket állított az elesettek hamvai fölé, nem feledkezve el a császári katonákról sem. A csata egy életben maradt, bár megsebesült hősenek síremlékére a trencsényi temetőben bukkantam rá 1964 augusztusában. A sírfelirat így hangzik:

„Brezsnóbányai Mikovényi Károly 1848/49 szabadságharcbeli honvéd ezredes dandárparancsnok 1813—1898 nyugszik a sírhalom alatt.

Szerette hazáját, szívvel szóval tettel Védte szabadságát, hiven becsülettel Aldozott, szenvedett, jutalmát nem kérte

S nem küzdhetve többé, mankóval be-érte.

Megsebesült Csornán 1849 jun. 13.”

Erdekes, hogy a verset Gyulay Pál írta a vértanú Jeszenák János pozsonyi síremlékére, azzal a különbséggel, hogy ott nem *mankóval beérte* áll, hanem *vérpadon halt érte*.

Szele Lajos

Mi a kuruckorban említett Talpatsch?

A soproni Ritter krónika (Paúr Iván kiadása) a 87. lapon Sopron ostromának leírásában a kuruc katonák közt említi a Talpatschen-t. Milyen fegyvernem volt az vajon?

H. F.

Mi volt a talpac?

A Ritter krónika említette talpas a Czuczor-Fogarassy nyelvszótár (CZF VI. 43. lap. 1874) szerint a gyalog katona régi neve, a szótár kiadása idejében a bakancsos vagy hajdú szó elődje, eredetileg persze talpas. A soproni tanácsjegyzőkönyv 1743-ban (379. lap) közli a kamarai rendelkezést, hogy a Tolbatsch és Heyduck elnevezés helyett a magyar infanterista elnevezés használendő. Tehát nem valamely magyar szó, hanem a német katonáknál alkalmazott. Szigeti Jó-

zsefnek még itt-ott előadott népszínműve azonban nem fogadta el a kamarai rendelkezést, hanem az 1850-es években Vén bakancsos és fia, a huszár címmel kezdte meg évszázados pályafutását, míg az 1850-es években Sopronban is adott német fordítása ezzel a címmel járta a német is lakta magyar városokat: Der alte Infanterist und sein Sohn, der Hussar. Szerkesztőnk ehhez hozzáteszi, hogy a *talpas* szót becsületsértésnek fogták fel és tüzeltel-vással irtották. 1778-ban Friedl Antal patikussegédet a városi bíróóság 20 botütéssel büntette, mert egy katonáról ezt mondta: Ein solcher Dallpatsch kann ich auch noch werden, ily módon tehát a magyar gyalogost talpasnak nevezte (Proth. judicarium 1778. 3. lap).

L. E.

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Klinger, Andreas:* Wohnverhaeltnisse der Bevölkerung in Ödenburg
Csatkai, André: Die Ödenburger Gaststaetten im 16/19. Jh.
Fried, Stefan: Die Schlacht bei Lackenbach
Házi, Eugen: Die statistischen Tabellen der aeltesten, confessionellen Matrikeln von Ödenburg
Garai, Lenchen: Alexander Garbai in Ödenburg
Kelényi, Franz: Die erste „höhere Maedchenschule“ von Ödenburg im 19. Jh.
Huszár, Ludwig: Ödenburger Erinnerungsmedaille für die Schuljugend. 1654
Krammer, Eugen: Ferdinand Raimund in Ödenburg
Jenei, Franz: Unbekannte Briefe des Stefan Wittnyedy
Mikó, Alexander: Bauerntum im XVIII. Jh. in der Gemeinde Lozs
Tompos, Ernst: Skizzenbuch des Ferdinand Handler
K. S. Zur Biographie des ersten Ödenburger Buchdruckers
Szabó, Stefan: Referatsdienst der Zentralbibliothek der Universitaet für Forstwesen und Holzindustrie
Hetyéssy, Stefan: Steuerwesen Ödenburgs 1604.
Cs. A. Unsichere Mitteilung über das erste öffentliche Auftreten von Franz Liszt
Füves, Edmund: Die Gründung des griechischen Bethauses in Ödenburg
Környei, Attila: Taetigkeit des Franz Liszt Museums im Jahre 1965
Csatkai, André: Ausstellung von Barockskizzen im Franz Liszt Museum
Garád, Robert: In memoriam Zoltán Károlyi. 1905—1966.

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközölgék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában cszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelmében jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekkszámamlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

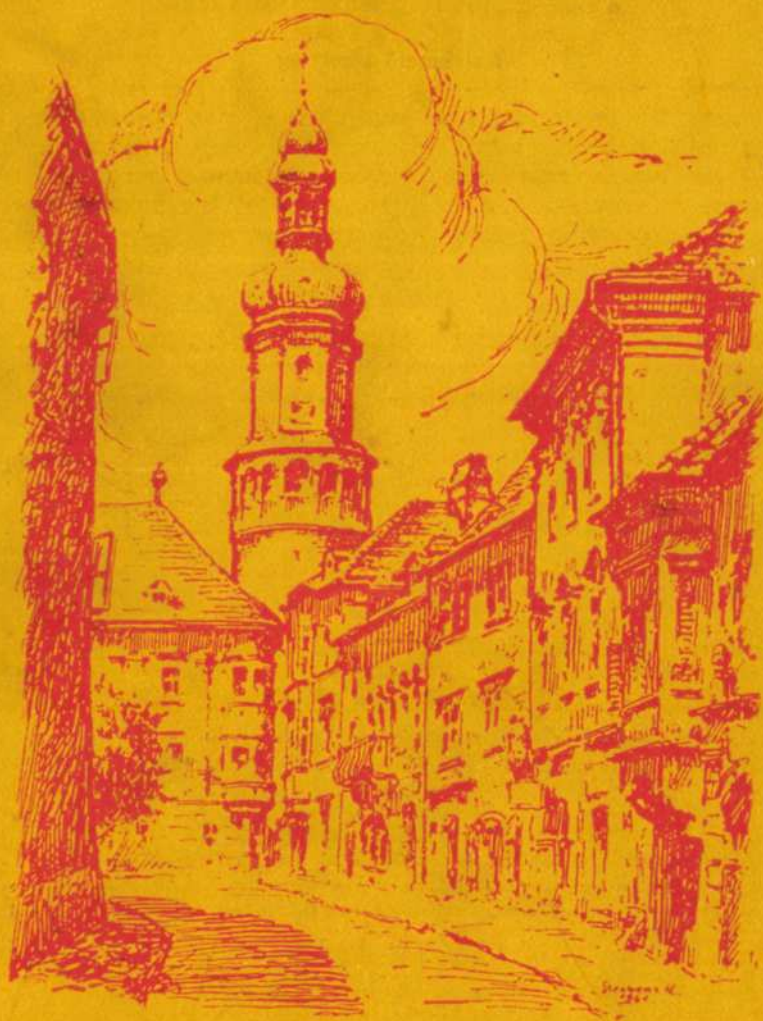
Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16, - Fc

INDEX: 25 915

INDEX: 25 915

SOPRONI SZEMLE

XX. ÉVFOLYAM

1966.

4. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTER FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Takács Menyhért</i> : Liszt Ferenc stílustörekvései	289
<i>Hárs József</i> : A soproni idegenforgalom kezdetei	303
<i>Csapody István</i> : Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentésétől (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872)	320
<i>Kristó Gyula</i> : A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében	331

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései:

<i>Sz. Póczy Klára</i> : <i>Scarbantia</i> romjai Sopron mai városképében	341
---	-----

Helytörténeti adattár

<i>Hiller István</i> : Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai	344
<i>Boronkai Pál</i> : Sopron köztisztaságának története	351
<i>Varjú Sándor</i> : Adatok a cenki malmok életéből	358
<i>Jenei Ferenc</i> : Wittnyédy István ismeretlen levelei	363
<i>Kovács József</i> : Adatok Lackner Adám soproni megtelepedéséhez	366
<i>Smidt Lajos</i> : Ismeretlen színháztörténeti nyomtatvány Kismartonból	369
<i>Hiller István</i> : A 100 esztendő Országos Erdészeti Egyesület jubileumi ünnepségsorozata Sopronban	372
<i>G. S.</i> : A soproni képzőművészeti élet újabb alakulása	377
<i>Hegyi Ferenc</i> : Ítéletidő 1789-ben Sopron környékén	378

Megemlékezések

<i>Faller Jenő</i> : Esztó Péter 1886—1965	379
<i>Krammer Jenő</i> : Bedy Rezső	381
Soproni könyvespolc	383

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5) ív — 66.8342 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM

1966

4. SZÁM

Liszt Ferenc stílustörekvései

Írta: Takács Menyhért

Liszt zenei pályafutásának vezérmotívuma volt az új stílus keresése és kialakítása. Világosan kirajzolódnak ennek körvonalai már a Weimarba költözését megelőző időkből származó írásaiban is, igazán tudatossá és tervszerűvé azonban weimari működésében és az azt követő évek munkájában vált ez a törekvése. Eredményei egyenesen bámulatra méltóak. Az egyre szélesedő Liszt-kutatás kimutatta, hogy Liszt nemcsak kora zenei és általános művészeti stílusának, a romantikának volt kimagasló képviselője és kialakítója, hanem egyes műveiben félreérthetetlenül megpendítette az impresszionizmus és az expresszionizmus hangjait, sőt az ő meglátása adott iniciatívát a népzeneire támaszkodó modern zenei törekvéseknek is. Frank, Debussy és Ravel éppen úgy elképzelhetetlenek azok nélkül a kezdeményezések nélkül, melyeket Liszt zenéjében találtak, mint ahogy kétségtelen Liszt hatása Schönbergre, Skrjabinra és Bartókra is.

Miért volt olyan fontos Liszt számára a stílus problémája, miért tulajdonít ennek olyan nagy jelentőséget minden művész? A felelet egyszerű: azért, mert a stílus a művészet lényege, ez adja meg a műalkotásban megtestesülő érzelem esztétikai rangját és értékét. Stílus nélkül nincs művészet. Meghatározásul azt mondhatjuk, hogy a *stílus egy-egy kor és benne egy-egy művész érzelmi, esztétikai világnézetének kifejezése*, harmonikus egysége annak a sok és sokféle érzelmenek, melyet az ember a nagyvilággal való kapcsolatában, a külvilághoz való alkalmazkodása, külső és belső világának alakítása során megél. Világnézet ez is, akárcsak az, amit a filozófia tár elénk, alapvető különbségük csak annyi, hogy az érzelmi világnézet nem az értelem, hanem az érzelem eszközeivel dolgozik. Ebből azután további különbségek származnak. A filozófiai világnézet a *világmindenséget* az erre vonatkozó ismereteket, az érzelmi világnézet a *külvilághoz való viszonyunkat* tükrözi. Amabban csak az objektív tárgyaknak van létjogosultsága, emebben mindig benne van az ember is a maga szubjektív törekvéseivel. Ott az egység alapját a logikai összefüggés adja meg, itt a harmónia esztétikai kategóriája. Ezért a filozófiai világnézet értékét igaz volta, az érzelmi világnézetét viszont *szépsége* adja meg.

Az érzelmi, esztétikai világnézet absztrakció eredménye. Az érzelmi absztrakcióval nem sokat foglalkozott az esztétika. A burzsoá művészetpszichológiában Müller-Freinfels volt az, aki a legélesebben hangoztatta, hogy az esztétikai érzelmek alanya nem mindig az „Én” hanem sokszor a „Mi”. De meglátásának további következményeit nem vonta le. A marxista esztétika kezdettől fogva következetesen hangoztatja, hogy a művész a maga műveiben mindig „a kor, a társadalom, az emberiség szócsöve és képviselője.” Amde ebből természetsze-

rően folyik, hogy az az érzelem, melynek a művész alkotásaiban hangot ad, nemcsak az ő egyéni öröme és bánata, hanem az egész társadalomé, tehát általánossá tett, vagyis absztrakción alapuló érzelem. Mik ennek az absztrakciónak lélektani, szociológiai feltételei? Erre szolgáltató gazdag anyagot a nagy stílusművész Liszt Ferenc élete.

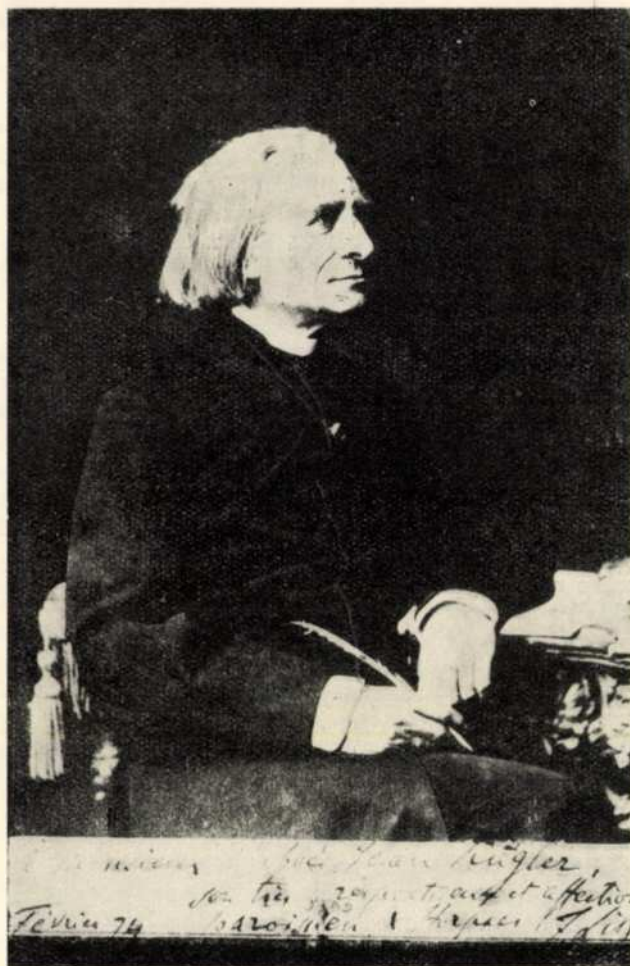
Ha Lisztet ilyenképpen a tudatos stílusalkotó művész példajaként emlegetjük, mulhatatlan, hogy kellő világításba helyezzük a mester zenetörténeti szerepét és jelentőségét. Mindenekelőtt gyökeresen szakítanunk kell azzal a korábban uralkodott, de néha talán még minket is befolyásoló nézettel, amely Lisztben elsősorban az utolérhetetlen zongoraművészt látja. De nem elég az sem, hogy csupán zeneszerzői oevrejére irányítsuk figyelmünket. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Liszt mindezek mellett vagy mindezekeken felül komoly zenetudós, zenepolitikus és zenepedagógus volt: korának egyik legnagyobb embere. Mindezt figyelembe véve vizsgálódásainkban elsősorban a mester írásaira támaszkodunk. Nem befolyásol bennünket a gáncsoskodóknak az a véleménye, hogy Liszt zenetudományi és zenepolitikai írásai nagyrészt Marie D'Agoult, illetőleg Carolyne Sayn-Wittgenstein tollából származnak. Meggyőződésünk, hogy a két nagyműveltségű, de tudálékos hölgy szerepe ez írásművek keletkezésében nem haladja meg az intelligens íródeák munkakörét. Liszt legkorábbi és legkésőbbi munkáiban ugyanazokkal a nagy horderejű és eléggé még ma sem ismételtető alap gondolatokkal találkozunk. Elképzelhető, hogy két olyan ellentétes egyéniség, mint Marie D'Agoult és Carolyne Sayn-Wittgenstein, akiket a rivalitás is szembeállított egymással, — egyformán gondolkodott volna?

Liszt írásait komoly forrásmunkákként kell kezelnünk. És ha így járunk el, szinte megdöbbenéssel tapasztaljuk: milyen világosan látta Liszt a stílusalakítás egész problematikáját, milyen modern volt abban a meggyőződésében, hogy az új stílus kialakulásának jelentős részében társadalmi folyamata tudatos és rendszeres munkával meggyorsítható.

Említettük, hogy az új stílus létrejöttének elengedhetetlen feltétele az érzelem bizonyos absztrakciója, általánosítása. Az érzelmi világnézet nem más, mint egy bizonyos kor társadalmának érzelmi állásfoglalása a környező világgal szemben. Benne vannak tehát mindazoknak a sok és sokféle érzelmeknek közös vonásai, melyeket egy bizonyos társadalom tagjai megélték. Ebből következik, hogy az érzelmi világnézet lényegében társadalmi produktum. Nyersanyagát, az egyes érzelmeket a társadalmat kitevő egyes emberek élményvilága szolgáltatja. A stílusalkotó művész ezeket az érzelmeket átveszi, és egységbe foglalva azokat, megalkotja belőlük az érzelmi világnézet szintézisét. Lélektanilag az érzelmeknek átérzése, átvétele beleérzés útján történik.

A stílusalkotó művésznek eszerint mindenekelőtt erős *beleérző képességgel* kell rendelkeznie. Alig szorul bizonyításra, hogy Lisztben ez a képesség egészen rendkívüli mértékben volt meg: részt tudott venni minden embertársának örömeiben és bánatában. Nemcsak a felső tízezer szellemes szalonjaiban volt otthonos. Ellátogatott a Como-parti falusiak ünnepségére és cukrot osztogatott a gyermekeknek, hogy örömeiket lássa, részt vett a doborjáni parasztlak bálján és a cigányok vigasságán egyaránt. A mások szenvedése pedig mindig megindította szívét. Hangversenyei bevételeiből óriási összegeket ajánlott fel jótékony célra. Együtt érzett minden haladó társadalmi megmozdulással, lett legyen az a nyomorgó lyoniak emberibb életért folytatott küzdelme vagy a magyarok szabadságharca. Liszt érzelmvilága olyan hangszer volt, melynek nemes húrjait rezgésbe hozta kora emberének minden érzése. Hadd szóljon erről Liszt

maga! Wittgensteinnének írta élete alkonyán: „Az egyetlen aktív és nagyon eleven érzés, ami megvan bennem, a részvét — az emberi fájdalmak erőteljes rezgéseivel. Néha — rövid pillanatokra — átérzem a betegek fájdalmát a kórházakban, a sebesülteket a háborúban, a kínzásra, sőt halálraitétekét. Olyasvalami ez, mint Szent Ferenc sztigmai — az extázis nélkül, ami csak a szenteké!

Liszt Kugler Jánosnak 1874-ben Horpácson dedikált arcképe. Liszt Ferenc Múzeum

A részvét érzésének ez a furcsa tultengése tizenhatéves koromban jött rám, amikor lassan éhen akartam halni a montmartre-i temetőben.”¹

Maga a beleézés és az azon alapuló részvét is feltételez már bizonyos absztrakciót. Ennek bizonyítására szolgál egyfelől az a körülmény, hogy más-

¹ Franz Liszt's Briefe an die Fürstin Sayn—Wittgenstein, I—IV herausgegeben von La Mara, 1902 Breitkopf und Härtel. IV. köt. 368. l.

nak individuális érzéseit nem érezhetjük meg, mert más ember egyéni sajátjaival nem rendelkezünk; amit átvehetünk, az csak érzéseinek egyetemes emberi lényege lehet, mert ennek felfogására mindenkiben megvannak a megfelelő képességek. Másfelől kétségtelen, hogy a beleérzés — legalábbis abban a formájában, amelyről itt szó van — nem annyit jelent, hogy végigéljük másnak érzéseit, hanem csupán annyit, hogy érzéseink segítségével felfogjuk, megértjük azokat. Ez másképpen időbelileg nem lehetséges. Az a fájdalom, amelyet a részvétben megérzünk, esetleg hosszú évek gyötrődése folyamán alakult ki embertársunk szívében, s mi mégis egy pillanat alatt érezzük azt át egész valójában. Ha embertársaink érzelmeit végig kellene élnünk, hogy megérthessük őket, akkor egész életünket mások érzelmei foglalnék el, ami végelemzésben lehetetlenné tenné az érzelmi életet. Mindez arra mutat, hogy a beleérzés során mások érzelmeinek csak a *lényegét fogjuk fel*, ami feltételez bizonyos absztrakciót. Ennek az absztrakciónak folytatása és továbbépítése az érzelmi világnézet kialakítása, vagyis a beleérzéssel megismert és megértett sok és sokféle érzelem legegységesebb vonásainak kiemelése és egy egységbe foglalása.

Az érzelmi világnézet kialakulását valahogy úgy kell elképzelnünk, mint ahogy például egy külföldi utazás során megélt élményeinkből kialakul bennünk valamiféle érzelmi kép az illető országról. Ilyenkor azt szoktuk mondani: megismertük a kérdéses ország „lelkét”.² Az érzelmi világnézet ugyancsak a lényegét, a lelket ragadja meg, de nem egy ország, hanem egy kor és egy kultúrkör lényegét és lelkét. Az absztrakció folyamata nem öntudatos lelki tevékenység sem ott, sem itt. A művész éppen úgy nem tud számot adni arról, hogy miképpen alakította ki magában érzelmi világnézetét, mint ahogy az utazó sem tudja megmondani, mi ment végbe lelkében, mikor a beutazott ország hangulati képe megformálódott érzelmi világában. A stílusépítő művész munkájának elemzése során tehát be kell érünk azzal, hogy rámutatunk a forrásokra, amelyekből a művész merített.

Az érzelmi világnézet első forrása kétségtelenül a kor emberének érzelmi világa, melyet nagyrészt beleérzéssel ismer meg a művész. De ismernie kell a kor szellemi áramlatait is. Elsősorban a filozófia az, amelyből meríthet. Hiszen ez a tudomány éppen úgy világnézet adására törekszik, mint a művészet. Nem elég az sem, ha a stílusalkotó művész csupán saját művészeti ágával foglalkozik, otthonosnak kell lennie a testvérművészetek stílustörekvéseiben is, hiszen ugyanannak a társadalmi állásfoglalásnak vagy látásmódnak szülötte valamennyi. Ezért a művész a dolog természeténél fogva kapcsolatot keres kora egész szellemi életével és minden művészeti törekvéssel.

Liszt kitűnően ismerte korának minden szellemi áramlatát. Ez levelezéséből és írásműveiből kétségtelenül megállapítható. Megállapítható az is, hogy e tájékozottságát részben tanulással, részben személyes érintkezés, illetve levelezés útján, részben pedig az irodalmi művek zenei adaptációjával szerezte.

Fiatal korában egészen és kizárólag a zenének élt. Általános műveltséget nyújtó iskolai tanulmányokra nem futotta idejéből, de szülei anyagi erejéből sem. Műveltségének hiányait hamar észrevette és autodidaxis útján igyekezett pótolni. Már 1832-ben ezt írja Pierre Wolffnak: „... két hete úgy dolgoznak szellemem és ujjaim mint két kárhozott — Homérosz a Biblia, Platon, Locke, Byron, Hugo, Lamartine, Chateaubriand... mind itt vannak körülöttem. Hevesen tanulmányozom, meditálok rajtuk, falom őket”³... Tanulmányaiiban — a

2 Ribot Th.: La psychologie des sentiments. 14. kiad. Paris. 1936. 183 és köv. 11.

3 Hankiss János: Liszt Ferenc válogatott írásai. Zeneműkiadó. Budapest. 1959. 24. l.

későbbi idők folyamán — igénybe vette Marie D'Agoult majd Carolyne Sayn-Wittgenstein segítségét is. Olvasási tanácsokat kapott két nagy műveltségű barátnőjétől, sőt el is olvastatott velük egy-két könyvet — melyeknek áttanulmányozására nem tudott időt szakítani — azzal a kéréssel, hogy tartalmukról számoljanak be neki. Különösen világnézeti studiumokkal foglalkozott. Ismerte a filozófiai iskolákat. Itt csak arra a levelére utalunk, amelyben külön kiemeli: „Végtelen szükségem van arra, hogy tudjak, értsek, elmélyedjek. Ujra kezdek mindent. Olvasom Bayle-t, a Bibliát, a filozófiai rendszerek történetét.”⁴ Hogy korának kiemelkedő filozófusaival komolyan foglalkozott, annak bizonyítására csak négy nevet idézünk: *Schellingét*⁵, akit „a filozófus közepszerűségek” között emleget, *Nietzsche-ét*, akihez mély értelmű és a filozófus munkáinak alapos ismeretéről tanúskodó levelet intézett⁶ *Schopenhauerét*, akinek Parerga és Paralipomenáját idézi is Agnes Streehez intézett egyik levelében⁷, s végül utoljára, de nem utolsó sorban *Hegelét*, akinek Esztétikáját forrásmunkául használta.

Külön tanulmányt lehetne és kellene is szentelni annak a kérdésnek, hogy kora nagy emberei közül kikkel állott Liszt személyes kapcsolatban. Kiderülne, hogy híres kortársai közül alig akad egy-kettő, akivel Liszt ne találkozott, ne levelezett volna. A szellemi élet vezetőinek találkozására akkoriban a szalonok adták meg a lehetőséget. Ezek valóságos gócpontjai voltak a szellemi életnek. Így érthető, hogy Liszt annyira belesodródott a társasági életbe, hogy szinte mindennapos vendége volt e szalonoknak. Nem pusztán szórakozás vágya vezette ide, hanem a tudásszomj: itt találta meg azt a kontaktust kora szellemi életével, amelyre művészi terveinek megvalósítására érdekében szüksége volt. Öreg korában, amikor ez a kapcsolata már lazábbá vált, terhére is volt a nagy társasági élet. Sokat panaszkodott miatta leveleiben.

A legbehatóbban természetesen a művészeti kérdésekkel foglalkozott Liszt. Éspedig a zene után elsősorban a költészettel. Hogy korának költőit legnagyobb-részt személyesen is ismerte — az előadottak után — nem kell külön hangsúlyoznunk. Olvasta műveiket; ez a leveleiben található sok idézetből nyilvánvaló. De meggyőződésünk szerint többet is tett: tudatosan igyekezett zenei stílusát összhangba hozni az irodalmi romantikával. Ezt — felfogásunk szerint — mindenek fölött dalaik bizonyítják. Liszt több kötetre terjedő dalt komponált. Hankiss János kitűnő könyvében összeállította kompozícióinak irodalmi vonatkozásait.⁸ Kitűnt, hogy a névtelen szerzők szövegeit leszámítva a vokális műveiben felhasznált irodalmi egységek száma 125. Szerepel ezek között német, francia, olasz, angol, orosz, lengyel, délszláv és magyar. A sok dallal — valljuk be őszintén — nem igen tud mit kezdeni a zenei irodalom. Hangversenyeken csak nagyon kevés hallható közülük s azok is meglehetősen ritkán. Ez talán nem egészen ok nélkül van így; nem igen tudnak sikert kiváltani, szemben például a zongorakompozíciókkal. Ha figyelemmel kísérjük a forrásokat, azt látjuk, hogy ez Liszt életében sem volt másképpen. Sajátságos, hogy ez Lisztet egyáltalában nem bántotta, mintha nem helyezett volna súlyt dalainak propagálására. Raabe hangsúlyozza, hogy Liszt dalaiban valami sajátosan csendes

4 Correspondence de Liszt et de Madame d'Agoult, I—II. publiée par Daniel Olivier, Grasset, Paris. I. köt. 82. l.

5 Hankiss i. m. 35. l.

6 U. o. 659—660. l.

7 U. o. 444. l.

8 U. o. 826—827. l.

munkát végzett, amit nem kívánt felhasználni a Fortschrittsmusik küzdelmében⁹. Annak megmagyarázásával azonban adósunk maradt Raabe, hogy milyen célt szolgált hát ez a sajátos „csendes munka”. Nem nyugodhatunk bele abba, hogy Liszt, aki minden megnyilvánulásában szinte csodálatosan céltudatos volt, idejének – tegyük hozzá *drága* idejének, hiszen mindig hangoztatja leveleiben, hogy mennyire lekötik elfoglaltságai – jelentékeny részét céltalan passziózással töltötte. De nem feltételezhetjük azt sem, hogy Liszt bőségesen buzogó dallaminvencióját akarta a dalokban lereagálni. Melódiákban a mester nem volt különösen gazdag. Raabe találóan mondja, hogy nem sok olyan melódia van, amelyről azt lehetne mondani, hogy azt csak Liszt írhatta.¹⁰ A dalokban egyébként nem is a dallamon van a hangsúly, hanem a festői hatásokon, a költemények tartalmának, hangulatának visszaadásán. Mindezeket egybevetve nem zárkozhatunk el az elől a következtetés elől, hogy Liszt dalai az új zenei stílus kidolgozásának melléktermékei; jelentékeny részük nem is más mint tanulmány, amelyben a művészetek egységben néző mester tudatosan igyekszik a zenébe átültetni a költészet területén már kiforrottabb, korszerű esztétikai-érzelmi világnézetet.

A beleérzéssel átvett érzelmeknek szintézisbe foglalásával még nem ér végett a stílusalakítás munkája. A stílus – mint láttuk – a kor emberének érzelmi világnézete, a művész által megteremtett szintézisből tehát csak akkor válik stílus, ha a közönség azt elfogadja és magáénak elismeri. Ez az elfogadás sajátos kölcsönhatást feltüntető folyamat, melynek szereplői a művész és a közönség. A művész a maga szintézisében szükségképpen megelőzi korát: kezdetben csak kevesen értik. A közönség ui. egyes emberekből áll, és ezek közül mindig csak egy-kettő akad, aki a szintézisbe foglalt érzelmek közül annyit már megélt, hogy élményei alapján megsejti a szintézis mibenlétét, igazságát. Liszt ezt világosan látta. „Ha az újítások – úgy mond – zsenitől származnak, szükségképpen visszatükrözik a korszellem színezetét és hangulatát, és így szükségképp akadnak itt is, ott is elszórtan rokon intellektusok, akik valami jövőbelátás révén eltalálják, mit akart mondani, hirdetni, megénekelni”.¹¹ A kevesek megértése, esetleg lelkesedése mellett azonban a közönség nagy tömege értetlenül és idegenkedve, sokszor egyenesen visszautasítással fogadja az új stílust. Ez az idegenkedés csak lassan enged az új stílussal való gyakoribb és behatóbb foglalkozás következtében. Az új stílus elfogadásának ez a folyamata visszahat magára a művészre is, aki művei fogadtatása, visszhangja alapján teszi magában egészen tudatossá stílustörekvéseit és javítja ki esetleges tévedéseit. Ezzel is tisztában volt Liszt: „...ha a művésznek viselnie kell – ugymond – az egész felelősséget azért a merészségért, amellyel a művészi anyagot kezeli, ezt a szabadságot – amely elvben korlátlan –, a valóságban mégis korlátozza az általa fölkelített rokonszenvek természetes kontrollja, alkotásaival mintegy párhuzamosan haladnak és mindig szűkebb körből terjednek s csak később hatják át a tömeget.”¹² A közönség idegenkedésének fokozatos megszűnése tulajdonképpen nem más, mint hozzánevelődés az új stílushoz. Ennek szükségességét Liszt nagyon is világosan felismerte. Ábrányi Kornélnak írta a Parsifalról, hogy az „messze felülmulja azokat a mesterműveket, ame-

9 Raabe P. Liszt' s Leben u. Schaffen II. köt. 129. l.

10 U. o. II. köt. 36. l.

11 Hankiss i. m. 440. l.

12 U. o.

lyekkel eddig a színház rendelkezik. A közönség nevelődjék hozzá.”¹³ De ezzel a „hozzánevelődéssel” nem érte be. És ebben mutatkozik meg igazán korát messze meghaladó modernsége. Komoly tudományos munkával kielemezte a közönség nevelődésének feltételeit és ezeket kezébe ragadva tudatosan is igyekezett a nevelődés folyamatát meggyorsítani, röviden: maga akarta nevelni a közönséget. Már 1837-ben, pályája elején ezt írja: „Ó milyen szép dolog is volna... ha a nép zenei nevelése általánosodnék és kifejlődne...”

A közönség nevelésének első feltétele, hogy a közönség hallhassa az új stílusban írt műveket. Ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy ezek a művek megjelenjenek, *publikáltassanak*. 1836-ban Liszt cikket írt a „Jelentős művek

Steinacker: Liszt doborjáni szülőháza. 1857. Liszt Ferenc Múzeum

népszerű kiadásairól.” Az ebben kifejtett gondolatokra későbbi írásaiban is visszatért. Amikor azután az új zenéért folytatott mozgalomnak Európa-szerte elismert vezéralakjává nőtte ki magát, minden befolyását latba vetette a jónak megismert új kompozíciók kiadása érdekében. Levelezésének jelentékeny részét teszik ki azok az ajánló levelek, melyeket a kiadókhöz intézett egy-egy hozzá beküldött kompozíció megjelentetése érdekében. Az új kompozíciók hozzáférhetőségét szolgálta az a terve is, hogy a Goethe-alapítvány keretében rendezendő zenei versenyek díjnyertes kompozícióit egy külön zenei könyvtár számára szerezzék meg és ott gyűjtsék.

A közönség nevelésének további nélkülözhetetlen feltétele az új zenei művek *előadása*. Ennek érdekében Liszt valósággal fáradhatatlan erővel tevékenykedett. „A művészek helyzetéről” írt cikkeiben sorra veszi a Konzervatóriumot, a lírai színházakat, a filharmóniai társaságokat, és mindegyiket első

sorban azért marasztalja el, mert nem karolják fel a modern zenét. A Konzeratórium hangversenyei nem vesznek tudomást a modern zeneszerzőkről, a dal-színházak elzárkóznak minden elől, ami új s ugyanez áll a filharmóniai hangversenyekre is. Weimárban való megtelepedése alkalmával adott programjában kifejtette, hogy az operaház egyik legfontosabb feladata: „Tág és korlátlan vendégbarátság biztosítása az olyan még ki nem adott művek részére, amelyeknek jövőjében bizni lehet... a fiatal talentumok megértő és szeretetteljes fogadása, műveiknek előadása.”¹⁴ Meg is tett mindent, hogy az új zeneszerzők s főleg Wagner műveit előadassa. A weimáriak az új zenét meglehetősen ellen-szenvvel fogadták. Liszt azonban nem nyugodott addig, amíg Wagnert rájuk nem erőszakolta. Előadatta a Tannhäusert, a Lohengrint, a Bolygó hollandit és előadatta volna valmennyi operáját, ha ebben az anyagi eszközök hiánya meg nem akadályozza. Wagner mellett helyet biztosított több más fiatal zeneszerző operájának is. Bemutatta Raff, Cornelius és mások műveit, noha azokat a közönség nem egyszer kifejezett idegenkedéssel fogadta. Ugyanazt a harcot, amelyet az új operák érdekében folytatott, végigküzdötte a hangversenyéletben is. Egymásután adta elő Wagner, Berlioz, Schumann műveit, noha azokat az akkori közönség alig értette. Nem törődött sem balsikerrel, sem intrikával, csüggedés nélkül vívta harcát Németország csaknem minden nagyobb városában az új zene elismertetéséért. Nem ismert fáradtságot, ha arról volt szó, hogy személyes megjelenésével, vagy közreműködésével biztosítsa egy-egy mű sikerét. Tárgyalt, cikkeket írt, tanított, vezényelt, zenei ünnepségeket rendezett, lelkesített mindenütt. Végül zeneegyesületet is alapított, hogy legyen aki felkarolja és támogassa a haladó zeneművészeket.

Az új stílust formáló művek előadása azonban nem elégséges a közönség neveléséhez, mert a hallgatóság — ha más eszközökkel nem tudunk hozzáférni — egyszerűen nem hallgatja meg a neki visszatetsző új műveket. A másik eszköz, amellyel a közönség megközelíthető, a *kritika*. A kritika tulajdonképpen népszerű értékelése a művészi alkotásoknak. Közvetítő a művész és a közönség között. Tükrözi a közönség állásfoglalását a műben jelentkező érzelmi-esztétikai világnézettel szemben. Ennyiben tanulságokat nyújt a művész számára. De egyben megvilágítja a művész intencióit, és közelebb hozza a művet a közönséghez. Ennyiben tanítója, nevelője a közönségnek. Ezzel a kettős szerepével a kritika a stílusalakulás legfontosabb tényezőjévé válik. A kritika mint a közönség véleményének magasabb szintű tükrözője valamely új stílust képviselő művel szemben általában követi a közönség zömének véleményét: rendszeren „lerántja” az új utakon haladó művészt. De még ezekben az elítélő kritikákban is — ha szerzőjük lelkiismeretesen fogja fel hivatását és komolyan foglalkozik a művel — mindig találunk pozitív értékelést, ami már kedvezően alakítja a közönség ízlését. Mindig akadnak azonban kongeniális kritikuscák — amint akadnak, ha kezdetben kis számban, megértő hallgatók is —, akik felismerik az új stílus jelentőségét, a művész pártjára állnak, közvetíteni igyekeznek művészi szándékait a közönségnek, és ezzel már komolyan alakítják, formálják a közízlést. Tulajdonképpen a kritikusok lelkes munkájának köszönhető, hogy a kezdetben idegenkedéssel fogadott új műveket ismét elő lehet adni, ami módot nyújt a közönségnek arra, hogy — a kedvező kritikában adott indítások alapján — türelmesebben és behatóbban foglalkozzék az újszerű művel s így, ha az valóban érdemes rá, megszeresse és elfogadja.

¹⁴ Gesammelte Schriften von Franz Liszt, Volksausgabe in vier Bänden, 1910. Breitkopf und Härtel, Leipzig. 46—47. l.

Liszt a kritikának ezt a döntő fontosságú szerepét egészen világosan látta, bizonyítják ezt fentebb idézet sorai. De látta azt is, hogy a korabeli zenekritika feladatát nem tudja eredményesen ellátni, nem tudja a közönséget nevelni, mert művelői zenéhez nem értő író emberek, akik éppen ezért mindig csak a közönség kitaposott úton járó, konzervatív részének véleményét tükrözik. A közönség nevelése, az új stílussal való megbarátkoztatása akkor biztosítható, ha maguk a művészek veszik kezükbe a kritikát. „Kit miért illet meg a művészeti kritika, — kérdi — ha nem a művészt? Kinek feladata a művészeti kérdésben dönteni, ha nem a művészek? Ki bírálhatja meg jobban az érző teremtő szellem produktumait, mint maga a produkáló művész?”¹⁵ Érdekes megfigyelni, hogy Liszt annak ellenére, hogy elsősorban művész volt és így természetesen mindenekelőtt a művész elismertetésének szempontjai és problémái lebegtek szeme előtt — felismerte a kritika másik feladatát, a művész tanítását is. Erre utal, amikor kifejti, hogy az az irodalmi munka, amelyet a zene-művészek alkotó tevékenységén felül magára kell vállalnia, ha a kritikus feladatkörét is el akarja látni, a komponáló munkára is áldásos hatású, mert „mások munkájának összehasonlítása és megbírálása, valamint az azokból vonható következtetések összegzése által a művész saját gondolatai következetesebbek és reflexiói érettebbek lesznek.”¹⁶

A közönség ízlését az új zenei stílus elfogadására nevelő tanulmányokat Liszt maga is szép számmal írt. Ezek a tanulmányok nem nevezhetők szoros értelemben vett kritikai műveknek: többek annál. Mint Hankiss találóan megjegyzi, Liszt ezekben az írásokban „nem annyira ismertet és elemez, mint inkább ugródeszkául használja tárgyát valami neki fontos általános igazság érvényesítésére.”¹⁷ Annak ellenére azonban, hogy Liszt tanulmányai inkább a zeneesztétika, mint a zenekritika körébe tartoznak, éppen elég „elemzés” és „ismertetés” van bennük ahhoz, hogy a tárgyalt zeneművet közelebb hozzák a közönséghez. Jellemző valamennyire, hogy Liszt a közönséghez és nem a zeneszerekhez, a zenei szakemberekhez szól bennük. A zenei „tolvajnyelv” használata, a zenei szakkifejezések halmozása, a laikus számára nehezen érthető zeneelméleti fejtegetések helyett a tárgyalt művek eszmei és hangulati tartalmát igyekszik szavakban visszaadni. Néha olyan költői magaslatokra lendül, hogy a figyelmes olvasó szinte hallja a zenét, amelyről az író beszél, és annyira beleéli magát a műbe, hogy amikor valóságosan is szembekerül vele egészen ott-honosan érezheti magát az új stílus új világában. Meg kell jegyeznünk, hogy Lisztnek az a módszere, hogy szépen, „költőien” ír a szépről, maga is úttörő vállalkozás volt, amely csak jóval később kezdett elterjedni és vált a kritikusok és esztéták tudatos célkitűzésévé. Mindenesetre el kell ismernünk, hogy a közönség nevelésének és az újszerű műalkotásokkal való megbarátkoztatásának ez az útja a legcélravezetőbb.

Az új stílus kialakításának és elfogadtatásának talán a legfontosabb állomása az *esztétikai értékelés*. Mindjárt bevezetőül meg kell jegyeznünk, hogy Liszt az „új zene” esztétikai értékelésében is újító volt. Az esztétika a „szép” elméletével foglalkozik s ezért a már kész kialakult művészet és művészeti irányok legfőbb elveit foglalja össze. Amikor tehát Liszt egy még alakulóban lévő stílust az esztétika fegyverével megvédeni és fejlődésének irányát megrajzolni igyekezett, új útra lépett. Az azóta meghonosodott gyakorlat tovább haladt

15 U. o. IV. köt. 193. 1.

16 U. o. IV. köt. 199. 1.

17 Hankiss i. m. 802. 1.

ezen az úton, sőt el is torzította Liszt eredeti elképzelését. Liszt ui. csak meggyorsította az esztétika munkatempóját és mint zenetudós megmagyarázni, elméletileg alátámasztani igyekezett azt az újítást, amit mint komponista bevezetett. Ezzel szemben a modern művészeti irányok programot kerekítenek az esztétikából születendő és megalkotandó műveik számára, ami egy kissé már fejetejére állítása a művészi gyakorlat és az esztétikai elmélet eredeti és helyes viszonyának.

Liszt zeneesztétikai munkásságának legfőbb jellemzője, hogy tulajdonképpen mindig a stílust nézi és azt igyekszik az értelem eszközeivel megvilágítani. Tudjuk — hiszen minden eddigi fejtegetésünkkel ezt igyekeztünk bizonyítani —, hogy a stílus társadalmi jelenség. Az tehát, hogy Liszt a stílust helyezi vizsgálódásai előterébe, annyit jelent: a mester mindig arra törekedett, hogy a művészeti alkotások társadalmi háttérét rajzolja meg. A stílusból kiinduló szemléletmód megkívánja, hogy az egy stílusban írt és alkotott műveket egy egységben lássuk. Ez a szemléletmód vezette Lisztet arra, hogy a cigányok muzsikálását a cigányok zenéjének, a cigányzenét pedig a cigányok nemzeti époszájának tekintse. Meggyőződésünk, hogy Liszt újszerű és eléggé talán még ki nem érlelt stíluskutató módszere adja a magyarázatát annak a sok félreértésnek, amely a cigányokról írt könyvve nyomán támadt. Kétségtelen ui., hogy a cigányok — főleg azok a „parádés”, nem egyszer komponálással is foglalkozó cigányok, akiket Liszt szeme előtt tartott — nem egyszerű interpretálói bizonyos kész és végleges formába rögzített zeneműveknek, hanem improvizáló, tehát részben alkotó muzsikuskok, akik formailag és tartalmilag egyaránt átköltik a felhasznált melódiákat. Vitathatatlan, hogy ezeknek az improvizációknak sajátos stílusa van, amit ma is „cigányosnak” nevezünk. Liszt tehát a stílusból kiindulva nem minden jogalap nélkül tekintette ezt a muzsikálást a cigányok zenéjének, függetlenül a felhasznált dallamok eredetétől. Ne felejtjük el, hogy Liszt maga is írt ugyanezekre a dallamokra Rapszódiaikat és senkinek nem jutna eszébe, hogy azok szerzői jogát tőle elvitassa. Hogy magukat a feldolgozott dalokat nem tekintette egészen cigány eredetűeknek — bár könyvében ezt nem fejezi ki világosan! — az kiténik abból is, hogy rapszódiait nem „Cigány”, hanem „Magyar Rapszódiaiknak” nevezte.

A cigányokról írt könyvnek — sok vitatható részlete mellett — kétségtelen érdeme, hogy a cigányzene stílusának elemzését adja és pedig oly módon, hogy a stílus főbb vonásait a cigányok társadalmi életének ismérveiből igyekszik levezetni. Ugyanezt teszi egyébként Chopin-tanulmányában is. Gondoljunk csak azokra a poetikus sorokra, amelyekben a mester a lengyel nemzeti jellemet állítja elének.

A stílus mindenképpen központi probléma Liszt írásaiban. Ide torkollik minden kutatása akkor is, ha egy konkrét mű elemzése és ismertetése a kitűzött célja. Ezt láthatjuk Berlioz Harold szimfóniájáról írt munkájában éppen úgy, mint Beethoven Egmontjáról, Mendelssohn Szentivánéji Álomjáról, vagy akár Wagner operáiról szóló tanulmányaiban egyaránt. Feltehetően saját munkásságát is stílustörékvései szempontjából értékelte. Erre mutat rokon stílusú műveinek csokorba szedése (Album d'un voyageur, Années de Pélerinage, Harmonies poetiques et religieuses; a Magyar rapszódiaik, Magyar Történelmi Arcképek stb.).

Milyen is az új stílus, amelyről Liszt álmodozott? Már pályafutása elején

megírta:¹⁸ „humanista” zene. Egyesíti magában a színházat és a templomot, a drámait és a szentet, pompás és egyszerű, ünnepélyes és komoly, tüzes és zabolátlan, viharos és csendes, világos és bensőséges zene, amelyet a népnek írnak, a nép számára költenek. Kissé talán dagályos formában, de világosan körvonalazza Liszt már itt azt a kettős feladatot, amelyet az új zenének és abban a zenei programnak szánt. Egyfelől *egyesítenie* kell a zenét a költészettel, ami új erőforrásokat nyit meg a komponista számára, másfelől pedig megközelíthetőbbé, *érthetőbbé*, könnyebben felfoghatóvá kell tennie a zenét a közönség számára.

A zenei program kérdése sok vitára adott alkalmat a zenetudományban. Liszt korában a konzervatív zeneesztéták valóságos szentségtörésnek tekintették a zenei mondanivalónak valamely irodalmi szövegben adott szemléletes kép köré csoportosítását. Azóta viszont annyira meghonosodott a program-gondolat, hogy ma már szinte az ellenkező végletbe esünk; nemegyszer elítélendő formalizmusnak tartja a szemléletes képet nem idéző muzsikát. A vita persze – ilyen élesen szembeállítva az ellentéteket – meglehetősen meddőnek látszik, hiszen abszolút muzsika és programzene egyaránt van és mindkét fajtából születtek remekművek. Lényegében tehát mind a két vitaközö felnek igaza lehet. A kérdés legfeljebb az: miképpen egyeztethető össze a két álláspont?

Hanslick, az abszolút zene legszélsőségesebb védelmezője, tagadja a zenei tartalmat; szerinte a zene hangokban mozgó formákból áll. Ez az egyoldalú konstrukció mindennél jobban bizonyítja, hogy a vita gyökerében a zene tartalom és forma mibenlétének, egymáshoz való viszonyának félreismerése. Itt kell tehát keresnünk a megoldás nyitját is. A műalkotás tartalmát úgy szokták definiálni, hogy az az bizonyos „mi”, amit a mű élénk ad, a formát pedig úgy, hogy az a „hogyan”, ahogy a „mit” a művész prezentálja. A zene érzelmet közvetít. Az érzelem két tényezőből áll: egy érzelmi képből, amely az érzelmet tárgyát jeleníti meg és az érzelmi érzésből, amely alanyi állapotainkat tükrözi. Mi sem közelebb fekvő, mint az, hogy e két tényező egyikét a művészi tartalommal, a másikat pedig a művészi formával hozzuk párhuzamba. Ez idáig elfogadható is lenne, kérdés csak az, hogy a kettő közül melyik a tartalom és melyik a forma? Az érzelem a közkeletű felfogás szerint úgy jön létre, hogy az érzelmi képben jelentkező külső benyomás váltja ki az alany szubjektív reakciójaként az érzést. Ebben az esetben a „mi” kétségtelenül az érzelmi kép, a „hogyan” pedig az érzés. Ámde igen gyakori a fordított út is, amikor érzéseink mozgása különféle fantáziaképeket vetít tudatunkba, és így jön létre az érzelem. Gondoljunk csak arra, hogy amikor rossz a közérzetünk, milyen hajlamossá vagyunk mindent fekete színben látni! Az érzelmi kép ilyenkor nem is egy bizonyos tárgyat jelenít meg: minden felmerülő képzetünket ugyanaz a színezet festi meg. Ebben az esetben a tartalom és a forma szerepet cserélnek, mert itt a tartalom, a „mi” kétségtelenül az érzés, míg az érzelmi kép, a „hogyan” a forma funkcióját veszi át. Ennek az egyszerű ténynek fontos következményei vannak a művészi munkában. Az a művész, akiben a külső benyomás indította meg az érzelmet – már csak azért is, hogy az érzelmet ébren tartsa lelkében – mindig vissza-visszatér az érzelmi képhez, s azt igyekszik hallgatójával is érzékeltetni. Viszont az a művész, aki érzéséből indul ki, elsősorban ezt tartja szem előtt, ez az amire mindig visszatér, ez az amit mindenké elötte fel akar

18 Franz Liszt's *Essays und Reisebriefe eines Baccalaureus der Tonkunst*, in das Deutsche übertragen von L. Ramann, Ges. Schriften II. 1881. Breitkopf und Härtel, Leipzig. Über zukünftige Kirchenmusik.

kelteti hallgatóiban is. A irodalmi szövegbe foglalt vagy anélkül, magából a műből kielemezhető program adása eszerint csak egyik fajtája a zenei alkotás-módnak. Az ilyen program elvben mit sem von le a kompozíció művészi értékéből, de nem is ad hozzá semmit. Erősen valószínű, hogy a határozott képekkel vagy azok nélkül folyó zenei alkotásmód a zeneszerző tipológiai alkatának függvénye. Feltehető pl., hogy az extravertált típusú zeneszerző rendszerint pontosabban körülírható képekkel dolgozik, mint az introvertált. Ez a magyarázat egyben világot derít a vitakozó felek ellentétének alapjára is. A kétféle típus különbsége a műélvezők, s így az esztéták körében is megvan. Az egyik a zene hallgatása közben határozott képeket lát maga előtt, a másik nem. Így érthető, hogy az első típushoz tartozó mindig és mindenütt határozott „tartalmat” keres, míg a másik ezt elvetendőnek tartja.

Liszt az itt felmerülő problémákat világosan felismerte, ez kimutatható írásaiból. Semmi kétsége sincs afelől, hogy a zene érzelmeket fejez ki, mint mondja „az érzés a tiszta zenében válik testté”. A Hanslick-féle formajátékból tehát nem jöhet létre művészi alkotás. Az érzelem mindig vonatkozik valamire – még akkor is ha ez a „valami” az egész környező világ, mint a hangulatokban! – és ez a vonatkozási pont képzetekben ölt testet. A művész és vele együtt a műélvező képzelei lehetnek egészen határozatlanok, „mint a lenyugvó nap aranyozta szép felhők”¹⁹, de lehetnek „világosan meglévő képek”, „amelyek határozottan ott vannak a tudatában.”²⁰ Aszerint már most, hogy általában milyen képzetekkel dolgozik a zeneszerző, különbséget tehetünk szimfonikus specialista és költő szimfonista között. „... A szimfonikus specialista hallgatóit eszményi régiókba viszi magával s minden egyes hallgatójának fantáziájára hagyja, hogy ezeket kigondolja és kidiszítse... A költő szimfonista... azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a lelkében világosan meglévő képet, a lelki élmények egy sorát, amelyek egyértelműen és határozottan ott vannak a tudatában, éppoly világosan visszaadja.”²¹ Hogy a szimfonikus specialista és a költő szimfonista különbségét merőben a zeneszerzés módjában megnyilvánuló eltérésnek tekintette, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy beható történelmi tanulmánnyal igyekszik bebizonyítani: a zenei program gondolata nem új, megvolt az már a régmúlt időkben is.²² Kétségtelen, hogy a költői program bizonyos érzelmeket sugall a zeneszerzőnek, és ezzel megihletti alkotó munkáját, de mit sem ad hozzá ahhoz. Nem áll tehát az, hogy a programba foglalható tartalom nélkül alkotó zeneszerző üres formalizmust űz. „Övjon ég attól – úgy mond – hogy valaki megtagadja régi hitét azzal az állítással, hogy az égi művészet nem önmagáért van, nem elég önmagának... és csak mint egy gondolat képviselőjének, mint a szó erősítésének van értéke! Ha választani kellene a művészet ellen elkövetendő ilyen vétek és a program teljes elutasítása között, akkor föltétlenül jobb lenne inkább elapadni hagyni a művészet egyik legdusabb forrását.”²³

A költői programnak követése – Liszt elgondolása szerint – tulajdonképpen a zeneszerző munkáját nem módosíthatja. „Teljesen és minden fenntartás nélkül aláírom azt a szabályt, – úgy mond – ...hogy a zenei művek midőn valamiféle programot követnek a képzeletre és az érzelmre minden program-

19 Hankiss i. m. 67. l.

20 U. o. 323. l.

21 U. o. 323. l.

22 U. o. 323 és köv. 11.

23 U. o. 330. l.

tól függetlenül hatnak. Más szóval minden szép zenének először és mindig a zene abszolút sérthetetlen és előírhatatlan felvételeit kell kielégítenie.”²³ Liszt kompozícióiban a program nem is vált sohasem a zenei szerkesztés elvévé. Nem helyénvaló tehát Raabe megjegyzése, aki azt veti szemére, hogy összekeverte a programzenét és az abszolút zenét, mert pl. ismétlésekkel élt ott, ahol az tisztán zenei szempontból nézve helyénvaló ugyan, de a programzenében zavaró, mert nem tudni, hogy mit jelent. Liszt – ezt fenti szavai eléggé világosan kifejezik – sohasem akart olyan zenét írni, amely a programra támaszkodik, amely irodalmi szöveg nélkül nem állhat meg. Alkotásmódjában a program, helyesebben a programban adott kép, egészen sajátos szerepet játszott. Segítségével

Liszt a budapesti Vigadóban vezényel. Székely Bertalan rajza után. (1865)

megjelenített tudatában valamely tárgyat vagy történetet, mintegy lelki szemei elé állította azt, és elmélkedett fölötte. Valószínűnek látjuk, hogy Lisztnek, aki sokat foglalkozott a vallásos irodalommal, erre az eljárás módjára közvetve vagy közvetlenül az a szemléltető módszer szolgált például, melyet Szt. Ignác lelkigyakorlatos könyvében az elmélkedések számára előírt. Az ilyen alkotásmódnak a legjobban a variációs forma felel meg, s ezt Liszt nagy előszeretettel alkalmazta is.

Mindezeket átgondolva azt mondhatjuk, hogy a program Liszt számára mindig csak esetleges ihlető volt, amit nem is annyira művészi munkája érdekében használt, mint inkább azért, hogy a zenét közelebb hozza a közönséghez, könnyebben érthetővé tegye. „Mióta a zene mindenütt általánosan elterjedt, azóta nemcsak a közönség érezte szükségét, hogy Ariadne-fonállal vezessék át a zene labirintusán, hanem a művészeknek is be kellett látniuk, hogy ezt a kí-

vánságot teljesíteniük kell.”²⁵ A zenemű megértése szempontjából ui. kétség-telenül nagy előnyt jelent az, hogy a program segítségével a hallgató eleve behelyezkedhet abba a hangulatvilágba, melyet számára a kompozíció tolmácsol. Liszt így a programmal is a közönséget akarja nevelni, a néphez akarja közelebb hozni a művészetet. Nem szabad ui. felejtenünk, hogy Liszt igazi közönségen nem a zeneértőket, de még nem is a felső tízezret értette. Mindig remélte, hogy „a jövőben a zene éppen úgy mint a tudomány nem lesz a kedvezményezett osztályok monopóliuma.”²⁶ Hogy mennyire igaza volt, amikor a programot a művészi zene népszerűsítésére akarta felhasználni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint August Antalhoz intézett egyik levele, amelyben a következőket írja: „Remélhetőleg hamarosan véget ér már az a rossz komédia, amelyet az úgynevezett „jövő zenéje” ellenlábasai néhány év óta végigjátszanak. . . Egyik vezetőjük a legutóbb egészen naivul azt mondta, hogy ha nem mozgunk és védekezünk nagyon energikusan, akkor a publikum könnyen megkedvelheti a Liszt-féle komponálást.”²⁷

Bevezetőben említettük, hogy Liszt nemcsak a romantika nagy mestere volt, hanem egyes kompozícióiban megpendítette az impresszionizmus, sőt az expressionizmus hangjait is. Ha emlékezetünkbe idézzük az elmondottakat, ennek a titkára is rájövünk. Liszt annyira benne élt kora szellemi életében, annyira egy volt kora emberével, hogy mindig elől járó génusza, megérezte a fejlődés szükségképpen irányát. A romantika az érzelem kultusza, az érzelem pedig forrása és egysége az értelmi és akarati irányulásoknak, amelyek belőle kidifferenciálódnak. Az érzelem kultuszát tehát szükségképpen követte az értelem, majd az akarat előtérbe helyezése, aminek művészi vetülete az impresszionizmus és az expresszionizmus. A szellemi fejlődésnek ezt a dialektikáját némi utánajárással talán a művészetek egész történetében megtalálhatnánk. Mindez azonban nem kisebbíti azt a bámulatot, amellyel Liszt génuszának adózunk, aki szinte időtlen egységben mutatja a dialektikus fejlődés mindhárom állomását, éspedig nemcsak zenéjében, hanem egész életében is, hiszen a legnagyobb emberek között is igen-igen keveset találunk, aki érzelmei gazdagságától fűtve mélyebben gondolkozott és többet, emberibben cselekedett volna, mint Liszt Ferenc.

25 U. o. 328. l.

26 Franz Liszt' s Essays und Reisebriefe. . . Über Volksausgaben bedeutender Werke

27 Hankiss i. m. 427. l.

A soproni idegenforgalom kezdetei

Írta: Hárs József

I. rész

Régi évszázadok békés utasai gyakran találtak szállást Sopron falain belül. A várost az Előkapu zöld kövéről¹ vagy a már akkor is messzire látszó Tűztoronyról ismerték fel. Néhányan csak látogatóként, pusztán ismeretszerzési vágyból érkeztek, a többség azonban politikai, gazdasági célok szolgálatában, akár mint kereskedő, akár mint valamely itt megtartott országgyűlés követe. Voltak olyanok is, akik Balf kénes vizével gyógyítták magukat, ma sok meg szórakozást adni, vagy szórakozást keresni jöttek ide, vagy tanulni az iskolákba. Kocsin, lóháton, gyalog: mindenre van példa a város történetében.

Az, hogy ebből a néha ritkuló, máskor hirtelen összesűrűsödő vándorlásból mit nevezhetünk idegenforgalomnak, s egyáltalán mióta nevezhetjük annak, olyan kérdés, amelyre érdemes választ keresni. A város ilyen szempontból meghatározható jelentőségének *története* van, s a ma használt prospektus-fogalmaknak *előzményük*. Megtudhatjuk, hogyan alakult ki Sopron mai idegenforgalmi értéke, s a gyökerek felkutatásával ki is jelölhetjük lehetőségeinek és vonzóerejének határait. A jelen érdekében kutatjuk a múltat, hogy a tanulságokat a jövő kiépítésére hasznosíthassák azok, akiknek ez a feladatuk.

Az idegenek forgalmának nálunk használatos meghatározása háttérbe sorítja az aktív sportolókat és a látogatókat, mert csak az utazás gazdaságilag nem túlságosan jelentős válfajaiként tartja számon. Pedig a múltban ez a két kategória sokkal lényegesebb szerepet játszott. A turisták mint a természet felfedezői a mai értelemben vett idegenforgalom elindítói voltak. Úticéljuk gyakran volt valamelyik vár, kevéssé vagy egyáltalán nem ismert falu, városka régi házaival, római sírköveivel és templomaival. Leírásaikban, otthoni elbeszéléseikben a lakosokra és vendégszeretetükre is kitértek, s letagadhatatlan, hogy ők csináltak divatot pl. Svájc és Ausztria megtekintéséből.²

Lehet, hogy a gazdag angol ifjak grand tour-ja, amely Párizs, Torino és Firenze után Róma, Nápoly, majd Bécs meglátogatásával, a Rajna-vidéken és

1 Dr. Csatkai E. említi A vörös ökör, az arany réce és társaik c. cikkében. Sopronvármegye 1923. aug. 3.

2 Az idegenforgalomra és történetére vonatkozó megállapításokat és adatokat 1. Markos Béla: Idegenforgalmi alapfogalmak (Idfi ismeretek I.) Bp. 1965. és Kolačsek András: Az idf. történeti előzményei és fejlődése (Idfi ism. II.) Bp. 1965. sokszorosított tanulmányában. A fogalom meghatározása: „Az idegenforgalom olyan békés célú, önkéntes, rendszeres és tömeges utazási forgalom, amelynek résztvevői mint fogyasztók és szolgáltatások igénybevevői, átmenetileg tartózkodnak a meglátogatott helyen.” Az aktív sportolókon belül a természetjárók a szállásigény nélküli kiránduló forgalom kategóriájába tartoznak, s ha 24 órán belül helyet változtattak, mostanáig nyilvántartásba se vették őket. A látogatókra Markos i. m.-ben csak annyit jegyez meg, hogy forgalmuk az adottságoktól és az évadtól nagyrészt független, egy részük magánosoknál vendég, és nálunk viszonylag sokan vannak.

Németalföldön keresztül három évi tapasztalatszerzést jelentett számukra, inkább jelzi az újkori idegenforgalom kezdetét. De ez a mozgalom csak a gazdagok szűk körére terjedt ki, a hozzájuk képest szegény, viszont szélesebb polgári rétegeket a természetjárók képviselték.

Különösen fontos ennek lerögzítése Sopron szempontjából, mert itt legfeljebb tízévenként egyszer tűnt fel valamilyen gazdag angol utazó.³ Azt viszont, hogy mit köszönhetünk a turistáknak, még bőven lesz alkalmunk tárgyalni a későbbiekben.

A látogatók válfaja a természetjárókénál sokkal gyakoribb. Sőt, ha jobban megvizsgáljuk a fogalom jelentését, arra kell rájönnünk, hogy az ajánlólevéllel, címerrel vagy rokonsági kapcsolattal felfegyverzett *vendég* jelentette hosszú korszakok embere számára a békés *idegent*, akit házába fogadott, megvendégtelt és útravalóval ellátva engedett tovább.

Ilyesmire már korán találunk példákat Sopron történetében. 1596-ban szóvá is teszik a tanácson, hogy túlságosan sokat költ a vezetőség a környékbeli főnemesek és a kevésbé hatalmas megyei urak számára rendezett díszbédékre. A megvendégtelés jogosságát azonban senki sem vitatja, ez kötelesség, bár nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az erre fordított összeg politikai vagy gazdasági előnyök formájában mégiscsak megtérült később.

A hatalmas földesurak jóindulatának elnyerésére ennél különösebb módokat is találtak. A római időkben is gyógyfürdőnek használt Balf 1560-ban lehetőséget kapott arra, hogy fürdővendégeitől bizonyos díjat szedjen. Balf a város tulajdona lévén, vendégei a város vendégei. A számadáskönyvekben gondosan feljegyezték egyrészt a májustól novemberig tartó időnyben befolyt összegeket, másrészt azokat a gazdag ajándékokat, amelyekkel az ott időző Nádasdy grófnőt vagy másokat megtisztaltak. És amelyek nyilván nem álltak arányban a befolyt összegekkel.⁴

Ebből az anyagiakat nem sajnáló szemléletből következik, hogy jelentéktelen a propagandája, és hiányzik belőle mindenféle tervszerűség. Hiszen a vendég akkor jön, amikor akar, elhatározásába nem illik beleszólni. A vendéglátónak pedig szerénynek kell lennie: világért sem dicsérheti a házat látogatója előtt.

Ez a szemlélet túlságosan hosszú ideig uralkodik a városban, s egy másfajta gondolkodásmód, amely tudatosan számbaveszi a lehetőségeket, és mérlegeli a vendéglátás várható gazdasági előnyeit, csak nagyon lassan tud utat törni magának. Első kitapintható jelentkezése az 1847. évi tudóskongresszus és a részben vele kapcsolatos iparműkiállítás.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók itt rendezték nyolcadik vándorgyűlésüket. Az első kettő Pesten volt, Sopron a vidéki városok sorában csak Besztercebánya, Temesvár, Kolozsvár, Pécs és Kassa után következett. Ha meggondoljuk, hogy a Széchenyi család, amelynek annyit köszönhet a magyar tudósügy, csak néhány kilométerre lakott innét, egyáltalán nem hízog a nyolcadik helye, de legalább megmagyarázza, hogy rákerült a listára.

A város mindenestre nagy lelkesedéssel látott hozzá az előkészületekhez. Ezek leírására *Geiger Márton* kosárfonó nagy teret szentel krónikájában, ezzel is jelezvén, hogy az egész közvéleményt megmozgató eseményről volt szó.

³ Csatkai: Idegenek a régi Sopronról. Levéltöredékek, régi utinaplók 1487—1841. S. 1938.

⁴ Csatkai: Amikor Sopron még vendéglátó volt. Svm. 1924. aug. 1. és A balíi fürdő multja. Svm. 1924. ápr. 30.

A kicsinosított, feldíszített város előtt bizottságok várták a vendégeket, s az augusztus 10-én megnyílt kongresszuson kiderült, hogy ez eddig a legnépesebb gyűlés. 483 tag váltotta ki igazoló jegyét a városházán. Ebből 154 helybeli, 67 pedig Budáról. Egyéb magyarországi városokból és helyekről 166-an jöttek, míg külföldi, köztük francia is, 58 volt. Ami az elszállásolást illeti, a sok tudós közül összesen csak húsz lakott fogadóban (a máshonnan érkezettek 6⁰/₀-a). A többi vendégül látták. A bencések egymagukban annyit, mint az összes soproni vendégfogadók, úgyhogy saját főapátjuknak már csak a Halász utcai árvaházban jutott hely. A résztvevők — nem lévén más egyéb alkalmatosság —

Az egykori Magyar Király szálló. Lenin körút 73. (Adorján A. felvétele)

kocsikon érkeztek. Az első soproni vasút — Bécsújhely felől — csak az augusztus 17-én zárult gyűlés után három nappal nyílt meg.

A napirend tanúsága szerint több soproni is vállalkozott városa ismertetésére, ezek az előadások azonban csak 1863-ban jelenhettek meg — a többivel együtt — nyomtatásban. Közvetlen idegenforgalmi hasznuk csak annyi volt, amennyi az élősónak lehetett a hajdani kaszinó nagytermében 1847 nyarán, annyi politikai és gazdasági változás közvetlen küszöbén. Ugyanezért nem lehetett szélesebb körű hatása a kongresszushoz csatlakozó iparműkiállításnak

5 Sopron 1847. évi történetére vonatkozó irodalom: Csatkai: Az első tudósgyűlés Sopronban Sv. 1922. szept. 28. (Idézetek a Geiger krónikából), Az első tudósgyűlés Sopronban Sv. 1929. aug. 29. és a legrészletesebb: A soproni idegenforgalom első teherpróbája. Sv. 1939. jan. 22. Geiger: Chronik oder Merkwürdige Begebenheiten älterer und neuerer Zeiten stb. (Kézirat). Perkovátz- Kubinszky: Széchenyi István és a Sopron—Bécsújhelyi vasút építése. SSz XI. Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története (Sopron és környéke műemlékei II. kiad.) stb.

sem. Ez volt a céhek utolsó seregszemléje, de már az is csak úgy, hogy a segédeknek és inasoknak is szerepük volt benne.⁵

Magyar idegenforgalomról amúgyis kevés szó esik ebben a korban. De azért már kezdődik valami. Megindul a gőzhajóforgalom Bécs és Buda közt, és felépülnek az első dunaparti szállók: az Angol királynő, az István főherceg és az Európa.

Sopron még nagyon sokáig nem kapcsolódhat be ebbe az éledő vérkeringésbe. A vasút hiánya és a rossz utak elzárják az ország belsejétől. Csak a látogatók és az egyszerűbb kereskedők jönnek el ideig. A megye nyugati része, egészen a Rozáliáig a bécsújhelyi turisták és egyes merészebb bécsi természetjárók kedvelt vidéke. Maga a város és környéke már nem olyan érdekes az Alpok sziklacsúcsai felől. Igaz, közelében van a melegvizű Fertő, de mégsem eléggé közel. Ezt a földrajzi távolságot még növeli az a gazdaságpolitikai, hogy ti. a fertőrákosi szakasz a győri püspöké, ettől keletre pedig az Esterházyak és a Széchenyiek osztoznak a nádason. Ha tesznek is néha valamit, nem a város érdekében.

A közlekedés a vasút megépültéig nehézkes. A postakocsijáratok már a 18. század elejétől fogva rendszeresek ugyan, több irányban is, és 1834-ben Sopron–Bécs között hetenként kétszer van már társasági járat, ez azonban lassú és fárasztó ahhoz, hogy komolyabb ideirányuló forgalom alakulhatna ki. Csak egy lehetősége volt annak, hogy viszonylag nagyobb számú idegen látogasson ide: Balf.

Ez az időszak Európa-szerte a fürdőhelyek virágkora. Az idősebbek legtöbbször bajára a levegőváltást és az ivóvízkúrát írta elő akkor az orvostudomány. És ha éppen nem volt ilyen előírás, a nyári társasági élet feltétlenül vonzott minden generációt. Hogy egy hazai példát említsünk: Balatonfüred már 1838-ban látogatott fürdőhely, közepén egy forrással, melynek vizét Vörösmartyval az élén, sok író és középnyemes, budai és más vidékről jött itta. A szomszédos Tihanyban még csak az apát volt a vendégfogadó, de „a templom s' apátság előtt rakás gyermek, fiuk és lányok szoktak ögyelegni, s mihelyt idegenek érkeztek, nagy zsvajjal körül veszik az embert s kínálgtják csigáikat, kagylóikat s a kecskeköröm alaku kövecskéket...”⁶

Sopron mellett Fertőrákosen volt kénes víz, amelyről már 1738-ban ír Furlani János András orvos. A közeli Savanyúkút (ma: Sauerbrunn) csak egy az akkori Sopron megye számos kis gyógyfürdője közül. 1622-ben nagymartoni víznek hívja az egyik Esterházy, később pecsenyédi víz néven emlegetik, joggal, mert századunk elejéig ennek a községnek része volt. Még az 1800 körül keletkezett fürdőtelep első vasútállomására is „Pecsenyédi savanyuvízforrás”-t írtak föl 1847-ben. Egy bécsújhelyi orvos gyógyintézetet nyitott itt 1854-ben, de még két év múlva is csak 85 vendége akadt. Később mégis eléggé ismert hely lett, különösen a soproniak látogatták, számos villát is építettek ott.⁷

Ha az érdeklődés Balfra irányul, azt is felvirágoztathatták volna. A parkban zenepavilon, valamelyik forrás fölé oszlopokon nyugvó tető (később volt valami ilyesféle a Fertő partján levő savanyúvízforrás fölött, csakhogy árnyé-

6 Vörös Károly: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében. Veszprém. 1965. Az idézet Bártfay László itt közölt korabeli naplórészletéből való.

7 A fertőrákosi vizről írt könyvvel Csatkai foglalkozik Fürdőznek a régi soproniak c. cikksorozatának 3. részében (Uj Svm. 1942. jul. 11. Ebben és a 4. részben (Uj Svm. 1942. jul. 18.) Nagyhöflány, Lajtapordány, Sérc, Keresztur és Kabold vizeiről és fürdőiről ír.

kot adó fasor híján nem igen látogatták), mellette fürdőszolgák tisztára mosott pohárral, körülötte villák és vendégfogadók, a vendégek néha beruccannak Sopronba színházat nézni vagy vitorláznak a Fertőn... A felszerelésen kívül mi hiányzott Balfon ahhoz, hogy ez még a szabadságharc leverése előtt megvalósuljon? A vasút. (David Wachtel orvos Ungarns Kurorte und Mineralquellen c. Sopronban, 1859-ben megjelent könyvében is még arról ír: a környék rendezetlenségén és a fürdőépület avultságán kívül az egyik fő oka annak, hogy Balfot még maguk a soproniak sem látogatják eléggé: hiányoznak a szükséges szállítóeszközök. Sopronból mindössze egy társaskocsi közlekedik, az is csak kétszer napjában s elég borsos áron.)

A bécsi közönséget a hozzájuk közelebb levő fürdőhelyek vonzották, Sopron lakói Savanyúkútra vonatoztak, a tőlünk keletre lakók pedig gőzhajón utaztak – Bécs felé.

Az egykori Arany Angyal fogadó. Lenin körút 51. (Adorján Attila felv.)

A közlekedés megoldatlansága okozta minden fertői kísérlet kudarcát is, ha nem éppen a vízállás szeszélyességén bukott el.

1839-ben Fertőbozon (Holling) a környék földesura, Széchenyi István szabadtéri fürdőt épített, amit nagyon sokan látogattak Sopronból is, legalábbis eleinte. A nyár abban az évben igen kedvező volt: júliustól szeptemberig tartott egyfolytában a hőség.⁸ A következő két évről még vannak adataink, aztán elmossa az egészet a víz. Az egyszer fellobbant lelkesedést nem követi állhatalos javító, bővítő és szervezőmunka. Az emberek megunták a hosszú gyaloglást, inkább a nagyuszodában fürödtek azontúl. És ha sétálni akartak, kimentek a Neuhoftba (ma Erzsébetkert), amely már 1763-tól nyilvános park. Arra

⁸ Geiger i. m. 589. o.

már kevesen vállalkoztak, hogy az 1841-ben megnyílt tóalmi uszodában fürödjének. Ezért volt akkor a Tóalom csendes, békés pihenőhely, amilyennek most már kissé nehéz elképzelni.

Sopron környéke különben is meglehetősen néptelen. Még a vasúti összekötés előtt elvetődik a közeli tájakra egy jószemű bécsi gyalogló. Joseph Scheiger évek óta járja Bécs közeli és távoli környékét, s 1828-ban megjelent könyvében megállapítja, hogy a határmenti, kissé zavaros állapotok miatt bátorság, elővigyázat és lélekjelenlét, valamint egy barát vagy vezető társasága a legjobb védelem az esetleges bántalmazások ellen. A Fertő északi partjára azért elmegy és felmászik a kocsmárostól kapott létrán egy régi őrtoronyba. A kilátás gyönyörű: a tó olyan, mint a tenger, ha páras a horizont,⁹ vagyis ha nem látszanak a Sopron környéki partok...

Vége a szabadságharcot főzvetlenül megelőző időben a Rozáliáról és Fraknóról Sopronba is leereszkednek az első osztrák turisták. Még nem látják meg a már 1800-tól virágzó lövőket, s úgy gondolják, az Ödenburg név joggal illeti meg a várost, mert a völgy, amelyben fekszik, pusztaság. Azt viszont már tapasztalják, hogy lakói ügyesek, szolgálatkészek és nyíltszívűek, akik közt hamar otthonosan érzi magát az ember, s ahol anélkül, hogy majmolná a nagyvárost, mégis távol állnak attól, hogy kisvárosiak legyenek.¹⁰

Maguk a polgárok is kezdik már észrevenni a tájat. Jobbára még csak a kerti házak ablakain néznek ki rá, de azért már elsétálnak Bánfalváig, a Deák-kútig. Lehet hogy csak a zugkocsmák kedvéért, vagy megbámulni az 1 öl 5 láb kerületű gesztenyefát, vannak azonban közöttük turisták is, olyanok, akikkel Slachta Etelka találkozott, s olyanok is mint Kis János, a költő, aki már 1815-ben kifejezte Sopron tájékához írott versében a háborítatlan természet csodálatát, ahol szabadon leveti vasigáját, melyet a város kényszerített rá. Ez a turistaság egyik indítéka mind a mai napig. Így lesz fokról fokra természetes és magától értetődő, hogy a csillapult eső után egy fiatal lány kiszalad a dombtetőre, hogy egy fának támaszkodva a soproni táj szelid szépségében gyönyörködjék.¹¹

A biedermeier korszaknak az a romantikusba hajló érzésvilága, amit a háborítatlan természet csodálatának nevezünk, a szabadságharc leverése után társadalmi forma és gazdasági alap nélkül maradt. A város életére rátelepedett az idegen tisztikar és a messziről jött hivatalnokok serege, s a kerületi szék-

9 Joseph Seiger: Andeutungen zu einigen Ausflügen im Viertel unter dem Wienerwalde und seinen nächsten Umgebungen. Wien 1828. 18. o.

10 Wimmer: Das Ödenburger Komitat im Königreich Ungarn Kreis jenseits der Donau. Wien 1840.

11 A gesztenyefáról I. Geiger-krónika 515. o. A turistákkal való találkozásról és az eső utáni kilátásról I. Zadjeli Slachta Etelka naplója 1838—1842. (Sajtó alá r. és j. ell. Csatkai E.) SSz 1943. 34—35. o. ill. 74—75 o. Ez a szemléletmód Weimarból és Jenából került hozzánk. Az első, akinek soproni tájleírásaiban a wertheri melankólia helyet kap, az a Bredeczky, aki éppen azokban az években járt a jénai egyetemre, mikor ott Schiller tanított. Nyilván ismerte Goethe műveit. A városból a természetbe menekülés mai formájáról Markos Béla: Idői politika és gyakorlata c. 1966-ban meg. tanulm.-ban ír egy svájci szociológust idézve: a vándorkedv a mindennapi munkakörnyezetből való szabadulás vágya.

helyé előlépett Sopron ügyeit a visszaszorított önkormányzat élére állított engedelmessé bábok intézték. Az oktalanságig erőltetett kockázatmentes takarékos-

ság volt az egyetlen gazdasági irányelv, ami az ötvenes, sőt a hatvanas évek városi határozataiban kimutatható. Még ebben a kilátástalan helyzetben is akadtak azért olyanok, akik álmodozás vagy lélektelen munka helyett igazi tetteket akartak, hogy ne csak ők, hanem mások is csodálhassák a természetet.

Az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1855. szeptember 7-i számában leírja, hogy a Fertőboz közelében lévő halászkunyhók környékén gyűltek mindig össze azok a vendégek, akik naponta hidegvízfürdővel akartak erősödni és felfrissülni. Mivel évekig senkinek sem jutott eszébe, hogy ott meg is lehetne szállni, és úgy élvezni a természetet, nagyon nehézkes volt a fürdés. A kocsival vagy gyalog érkezett vendégek kénytelenek voltak szabad ég alatt vetkőzni, és majdnem negyedórát gyalogolni, míg mély vízbe értek. Építettek ugyan egy „fürdőintézetet” (amelyről már megemlékeztünk), ez azonban rég eltűnt. Egy társulás, a Hollinger Bade-Anstalt Verein 1855-ben a nagy érdeklődésre való tekintettel újra megépítette. Fogadók létesültek, omnibuszok hozták a városból az embereket. Mindenki számára nyitva állt.

Két évvel később (1857. jún. 17.) már statisztikát is közöl az újság a látogatók számának alakulásáról, megjegyezvén, hogy ebben az „ambulante Cur- und Badegäste” (az átmeneti gyógy- és fürdővendégek) nincsenek benne. A statisztika:

Az állandó fürdővendégek száma:	1852-ben	44 család	= 150 személy
	1853-ban	68 család	= 120 személy
	1854-ben	60 család	= 213 személy
	1855-ben	68 család	= 323 személy
	1856-ban	103 család	= 356 személy

Az általában július elejétől szeptember végéig tartó időnyre 1857-ben már Bécsből és Pestről is foglaltak szobát. Aztán nincs tovább. Megszűnéséért a szeszélyes Fertő vízállását is okolni lehetne, de az érzéketlenséget, a közlekedés megoldatlanságát és a gazdasági háttér hiányát sokkal inkább. (Ugyanekkor Balf vendégeinek száma a használatban levő 37 kádra Wachtel i. m. szerint 245 állandó és 140 átmeneti 1858-ban, egy évvel később 197 állandó és 270 átmeneti.)

A város vendégfogadóinak forgalmáról hozzávetőleges képet kapunk az említett újság állandó rovatából („Angekommene Fremde”). A számon tartott négy vendégfogadó: az Arany Szarvas a maga tizenegy szobájával a mai Pannónia helyén, mellette a Magyar Király, távolabb az Angyal, szemben velük a Fehér Rózsa. A lap hétfőn és pénteken jelenik meg, s minden számában közli, hogy ezekbe a fogadókba hány idegen érkezett. Felsorolja a nevüket, foglalkozásukat, azt, hogy honnan jöttek és melyik nap érkeztek meg. Ez a szállodastatisztika 1855. november 9-én kezdődik és közel egy évig tart. Sajnos egészen pontos adatokra nem számíthatunk, mert gyakran kerül a név mellé az „és családja” kiegészítés, s akik egyedül szerepelnek a listán, azokról sem bizonyos, hogy egyedül voltak a szobájukban. Mégis mint első statisztikát érdemes megemlíteni. Hivatalnokok, ügynökök, kereskedők, gyógyszerész, magánzó, csodadoktor, grófok és papok szálltak meg itt. 1856-tól az Arany kakas és az Esterházy herceghez címzett fogadó is szerepel a jegyzékben.

Hogy hányan lehettek? Egy példa: az 1855. év november hónapjának forgalma a kimutatás szerint 291 név. Volt ennél lényegesen kevesebb is, éppen nyáron. 1856. július 11-én mindössze 28 nevet tudnak felsorolni. Ez jelzi, hogy az érdeklődés nem a környék szépségeinek szólt, hanem gazdasági vagy társa-

dalmi oka volt. A fogadósok mindenesetre elég jól megélték az évi 1600 vendégből. Még jóval később is mint gazdag embereket tartják őket számon.

Történt még más is. A már idézett lap 1856. június 23-i számának helyi hírek rovatában olvashatjuk, hogy Braun Nándor kereskedő, városi tanácstag és a Dalfüzér egyesület elnöke a korábban meredek és majdnem járhatatlan út helyett kényelmes ösvényt készíttetett a róla elnevezett Nándormagaslat (Ferdinandshöhe) szép kilátást nyújtó tetejére. A tavasszal készült sétaút a soproniak által ezerszer megjárt bánfalvi gyalogútból ágazik el, s ennek az évtizedek óta megszokott sétának változatosabbá tételeként fogható fel. És nem is valami különlegesen nagy vállalkozás. Két-három napszamos néhány krajcárért megtisztította a kanyargós ösvényt a gatzól, bozótól, s alighanem többet nem is csinált vele. Nem is az összeg fontos, hanem maga az elhatározás. A csendes, halkszavú ember a városi erdő területén utat építtet polgártársai számára. Ez annyira új, hogy engedélyt sem kért rá. És annyira új, hogy — nem is szólnak ellene semmit. Sőt tíz év múlva, 1866. május elsején itt fogadja az öt ünneplő tömeget, s az ünnepi szónok igazi soproni polgárnak nevezi. Ugyanez a szónok 1878. május 30-án megismétli ezt a kijelentését a ma is álló obeliszk felavatásakor. Braun akkor már egy év óta halott.¹²

Az ünnepségen a hivatalos város is képviseltette magát. Ennél többet azonban nem tett. A Deákkúttól eltiltották a liceumi tanulóifjúságot, akik a szabadságharc előtt rendezték itt majálisait. Helyettük „Minden nyáron kocsmárosok ütötték fel tanyájukat... vasárnaponként gyakran zene is volt ott, s különösen alsóbb rangú kézműves és polgárlegények táncoltak, vigadtak egész estig.”

Végre 1863-ban „a Deákkut nevű völgyecskének ismétli használhatóságért folyamodik az evang. diákság.”

Ezt a tanári kar is pártolja. A válasz: visszaadják nekik, de „először ezen engedély minden percben visszahuzattatik, ha a község ezen helyiség iránt másképp kíván rendelkezni. 2-szor hogy az utak helyreállítására szükséges ha csak a főerdőmesteri hivatalnak közbenjárása mellett kivágattassék, 3-szor egyéb költségeket vagy szolgálmányt és terhet a község egyáltalában magára nem vállal.”

De az is, hogy egyáltalán odaadták használatra, annak volt köszönhető, hogy az előző évben „a Deákkutnál (ital) mérési jog kibérlése 3-szori árverést tartás után sem sikerült.” Akkor ezt a jelentést tudomásul vették „s kedvezőbb időszak bekövetkeztéig a tárgy eltételek.” Majd rövidesen végleg lemondanak erről, annyi kárt okoztak annak idején a kocsmárosok. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy 1865-ben mégis áldoz valamit a város a kútra: 4000 téglát ad ingyen a diákoknak. Csakhogy ekkor már más szelek fújtak a politikában.¹³

A löverekben ekkor és még hosszú évekig nem valami megnyugtató a közbiztonság. A kislétszámú városi rendőrség tehetetlen, a lövertulajdonosok által felfogadott őrök gyakori bántalmazásuk miatt inkább nem is igyekeznek. Így érthető, hogy a távolabbi vidékeket még mindig nem keresik fel sokan. A posztos céh tulajdonában lévő Tómalmon csak 1866-ban észlelhető valami mozgolódás: a Nagytómalomra akad egy bérlő, aki a városhoz folyamodik, hogy

12 Zum Gedächtnisse des weil. Herrn Ferdinand Braun. Sopron 1878.

13 Zábbrák: A soproni evang. lyceumi ifjúság „Deákkuti vármegye” egyesületének története. S. 1873. c. művéből és a tanácsjegyzőkönyvekből vett idézetek,

ott uszodát nyithasson. De már három év múlva az ezzel kapcsolatos italmérési díj leszállítását kéri a részvétlenség miatt. (Nem kapja meg.)

A Fertőn még 1856-ban Illmitz és Fertőrákos között vitorlásjáratot terveznek, a tó azonban a hatvanas évek vége felé csaknem teljesen kiszárad. A város és a győri püspökség közt ádáz harc dül a meder tulajdonjogáért, s hogy a püspökség birkáit elkergethessék, a város újabb csöszt fogad az eddigi mellé. S hogy ez éjjel-nappal ott lehessen, határozatot hoz: „a volt Zsolnay-féle vilámcsapás folytán leégett halászkunyhó háztetővel ellátandó és jó karba helyezendő.” Csakhogy ez majdnem négyszáz forintba kerülne, s ezért évekig húzódik az ügy.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a város nem érdeklődik polgárainak környékbeli kezdeményezései iránt, mint a Dalfüzérnek Braun Nándor elnöksége idején és tevékeny közreműködésével tartott nagy dalosünnepélye. Az 1863-ban megrendezett első magyarországi dalosünnep a magas hatóság jóváhagyásával június 28-án és 29-én volt. Változatos műsorral és nyolc magyar, több osztrák dalkör részvételével.¹⁴ A város véleménye:

„Habár a tanács nem akarja tagadásba venni, hogy a tervezett nagyobb-szerű dalár-ünnepély kedvező viszonyok között a rendezők és működőknek szintúgy mint egész városunknak dicsőre és dicsőségére válhatik, mind a mellett a városi vagyon lelkiismeretes kezelése iránt magára vállalt felelősség- és kötelezettséggel megegyeztethetőnek nem találja, hogy illetően magántársulat által rendezett és főképpen csak nagyobb körbeni társas vigalomra célzó ünnepélynek létesítésére a már tulterhelt községi pénztár is igénybe vétessék, annál kevésbé láthatja pedig magát indíttatva mint hatóság ezen ünnepélynek rendezésében közvetlen és cselekvőleg résztvenni...” Csak gallyakat kapnak, ha nem pusztítják vele az erdőt.

Rémült hátrálás egy el sem hangzott óhaj elől: hogy a város közvetlenül és cselekvőleg vegyen részt valamiben. Hol vagyunk már az 1847-es időktől, mikor a polgármester állt az élére a tudósok fogadására alakult bizottságnak!

A hivatalos passzivitás, amelynek — mint láttuk — főleg politikai oka volt, azt eredményezte, hogy a soproni idegenforgalom kereteinek kiépítésére irányuló minden tudatos és ösztönös tevékenység néhány egyén vagy legfeljebb asztaltársaság, később egyesület műve volt.

Ausztria és Németország kisebb-nagyobb helységeiben működtek már a különböző szépítő törekvéseket összefogó egyesületek, nálunk a szabadságharcot megtorló elnyomás még az ilyen ártatlan dolgokat sem engedte meg. Azért így is megalakult a Szépítők asztaltársasága és már első évében, 1865-ben 146 tagja volt. Ha nem Braun Nándor, akkor bizonyára Flandorffer Ignác borkezeskedő, a Soproni Takarékpénztár 1842-beli alapításának egyik résztvevője és a mai gázmű ősenek alapító tagja hozta létre ezt a számos egészséges ötlettel jelentkező tömörülést. Mindenesetre Flandorffer volt az 1869-től engedélyezett egyesület első elnöke. Ez érthető is, mert egyrészt volt alkalma tanulmányozni a városszépítés eszméjét és gyakorlatát Németországban, másrészt nagy népszerűsége és több ízben megmutatkozó áldozatkészsége is alkalmassá tette erre a tisztségre. Nem kevésbé nagy embere a Szépítőknek a Flandorffer halála után elnökké választott dr. Printz Ferenc, egy könyvkötő fia, jogász és városi tanácsnok. A Szépítők működésére vonatkozó városi iratanyag azt bizonyítja,

¹⁴ L. az Országos centenáris dalostalálkozó Sopron 1863—1963, c. műsorfüzet tanulmányát (Csatkai Endre), és a tanácsjkt,

hogy a szerény és fáradhatatlan tisztviselő már nemcsak a város belterületeivel törődött, hanem a környék fejlesztésével is. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az első évtizedekben sikerült az utcák és terek fásítását és parkosítását nagyjából megoldani, s jutott erő a legnagyobb feladat, a Deák tér rendezése mellett másra is.¹⁵

Volt azonban az egyesületnek előzménye is. Szépitőbizottmány (Verschönerungscommission) már 1848 előtt alakult a város kebelén belül, Wagner (Vághy) Ferenc polgármester javaslatára. Ez a bizottság a hivatalos város egyik vezető szerveként hosszú évekig működött, s többek közt neki köszönhető a mai Széchenyi tér első fásítása is. A szabadságharc leverése után díszkertészeti bizottmány néven szerepel, s még 1886-ban is a Szépitők létesítményeinek őrzésével és fenntartásával foglalkozik. Annak bizonyítására, hogy mennyire él a városházi tisztviselőkben az a tudat, hogy a szépítés egy városi bizottság feladata, elég az egyesület nevének előfordulásait figyelemmel kísérni a hivatalos iratokban. 1865-ben tűnik fel először a tanácsjegyzőkönyvekben a Verschönerungs (Privat) Gesellschaft, a következő iratba azonban véletlenül Verschönerungscommission került, majd — óvatos fogalmazásban — Verschönerungs (Privat) Commission stb. Még 1875-ben is Verschönerungscommissionnak nevezi őket a városi rendőrkapitány. Pedig akkor már évek óta Oedenburger Verschönerungs-Verein-ként a láttamozott alapszabályú egyesületek sorában találhatók.¹⁶

Tevékenységük köre főleg a város utcáinak és tereinek fásítása, parkosítása. Ezt úgy végzik, hogy az év elején beadják tervezetüket a tanácshoz, aztán ha megkapták a hozzájárulást, ingyen anyagot, facsemetéket stb. kérnek és kapnak. Majd a bér munkásokkal megvalósított létesítményeket átadják az előbb említett városi bizottságnak. Tehát mindössze az elkészítés munkabére terheli a költségvetésüket.

Ez így megy években keresztül. Van egy fertői kísérletük — Printz ötlete volt —, amely a hivatalos város felháborodásával találkozott. Természetesen azért, mert túlságosan drágára sikerült.

Kugler Henrik ékszerész és lövertulajdonos, akit buzgó tagnak mondanak, kilátót javasol a Vashegyre 1874. szeptember 3-án. Ezt azonban mint tanácsstag teszi, s a város nyolcvanegynéhány forintját (osztrák értékben) óhajtja erre fordítani. S annak ellenére, hogy az illetékes bizottság elnöke éppen Flandorffer, az ügy innét csak az év végén kerül tovább. A kilátó — első a környéken — két év múlva épül fel. A városi mérnök 1876. június 2-án jelenti, hogy készen van.

A Szépitőknek ehhez semmi közük sem volt. Sem Flandorffer, sem Kugler nem említi az egyesület nevét. Ez szerénységből is történhetett, az azonban kétségtelen, hogy a magános szépítő, Romwalter Károly alkotásaival semmiféle kapcsolatban sem állottak.

15 Flandorffer mint kereskedő a legnagyobb alakja a városnak a múlt század közepén. Az említettekén kívül a vasútépítés terén is kiemelkedő érdemei vannak. Csatkai Endre tanulmányában (A Soproni Városszépítő Egyesület Évkönyve 1869—1929. c. kötetben) megállapítja — és ezzel megegyező Fabó Károly és Fábján Lajos szíves közlése is —, hogy a Városszépítő Egyesület létrehozása elsősorban az ő érdeme. A kiszáradt Fertő medrébe tett kirándulásról 1865. okt. 1-én felvett jkv. — Braun-t és Flandorffert említi a nagyszámú társaság vezetőjeként. Braunnak a Fertő partján szülője volt, s ott sokszor jöttek össze már 1865 előtt is azok, akikkel később az egyesület vezetőségében találkozunk.

16 1869-ben láttamozta alapszabályait a belügyminiszter.

A Kőszegről Sopronba származott nyomdász, majd nyomdatulajdonos és újságkiadó 1877-ben kérvényezi a károlymagaslati kilátó ősenek felépítését. Ebben az augusztus 20-i levélben egyúttal azt is kéri, hogy a saját költségén készíttendő faépítményt a szinte családias Karlshöhe-re keresztelhesse.¹⁷

Már egy hét múlva, augusztus 28-án megkapja rá az engedélyt, s a következő év március 28-án írott leveléből kitűnik, hogy az alkotás készen áll. Sehol egy szó a Szépitőről. Pedig ezt éppen úgy, mint az 1886-ban elkészült vár-

Pálmai: Romwalter Károly arcképe. Liszt Ferenc Múzeum

helyi társát, valamint az 1888-beli alomhegyi (Streuberg, a bánfalvi kőfejtő fölött) kilátót, az 1878-tól folyamatosan készülő utakat, padokat és az első kísérletek után 1881-ben kialakult és évtizedekig használt útjelzéseket az egyesület tevékenységének szokták tulajdonítani. Az első költségek erdei utakra és padokra csak 1888-ban találhatóak a pénztáros jelentésében.

(A Károly-kilátó később annyira népszerű kirándulóhellyé vált, hogy felmerült annak a gondolata: kőből kellene felépíteni. Az ezzel kapcsolatos elkép-

17 SÁL XXV. 20056. A levélben javítás van: a Karlshöhe szó helyett eredetileg Karlsruhe állt. Bizonyára a német városnévvel vonható párhuzam miatt húzta ki Romwalter.

zelések, tervpályázat és különféle akciók már a Városszépítők egyesületi történetébe tartoznak.) Romwalter az eddigi adatok szerint sohasem volt a Szépítők tagja. Fiai viszont beléptek és vezető tisztségeket viseltek a kilencvenes években. A szükséges pénzt vagy a sajátjából, vagy újságja, az Oedenburger Zeitung gyűjtéséből teremtette elő. Szakértője és támogatója a városnál az a Muck András volt, aki csehországi származása ellenére annyit tett Sopron erdeiért és idegenforgalmáért az erdőmesteri hivatalban és azon kívül!¹⁸

A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút győri vonalának 1873. évi megnyitása az ország akkori nagy vasútépítéseinek csak egyik szakasza. Amerre felépültek a pályák, fejlődni kezdett a környék. A Balaton déli partja a nyolcvanas években, a Budapest–Nagykanizsa vonal elkészülte után. A fővárost pedig akkor kezdték felfedezni az idegenek, mikor már nem végállomása egy Bécsből erre vezető vonalnak, hanem összekötő Nyugat és Kelet, London és Isztambul között. Az 1885-ben rendezett Országos Kiállításon a 102 000 látogató közül 40 000 volt a külföldi, az Ezredéves Kiállításon 1896-ban már 60 000 a 152 000 közül.

Ekkor már a hivatalos körök is kezdték felismerni az idegenforgalom jelentőségét és megpróbálták a svájci Alpokhoz szokott gazdag közönséget a Magas Tátra vidékére csalogatni. A kormány két módot talált erre célravezetőnek. Az egyik: villatelepek építése és kedvezmények adása révén idegen tőkét lekötöni, a másik: ismertebb helyeken luxus szállók építésével alkalmat adni arra, hogy minél többen költsék el itt a pénzüket. Tátralomnicon mágnás-telep létesült, Fenyőházán pedig magasrangú tisztviselők számára parcellázták az állami területet, s adtak egyéb kedvezményeket. Ez a kísérlet azonban nem vált be. A tulajdonosok bezárkóztak villáikba, s a fővárosból vagy hazuról hozott cikkekkel látták el magukat. A közeli vendéglők nem bírtak megélni a villák árnyékában, hiszen még cigányzenéjük ellen is tiltakoztak az előkelőségek, mert zavarta nyugalmaikat. Kőrmöcbánya hasonlóképpen járt a maga villa-telepével.

A szállodaépítésekkel sokkal jobb eredményeket értek el. Először ugyan itt sem a helyes utat választották. Több kisebb, 15–20 szobás szállóval kezdték, hogy a közös helyiségeket csak egyszer kelljen felépíteniük, de az ilyen pavilonos megoldásnak sok kényelmetlensége volt a vendég számára, s a rezsiköltség is magasabbra sikerült, mint a későbbi megoldásnál: a Csorba tó mellé épített nagyszállónál vagy a tátralomnici Palace Hotelnél. Ezek már gazdaságosak voltak és valóban sok idegent is vonzottak a környékre.

A tátrai kísérletnek soproni vonatkozása is van. A fenyőházi telep adminisztrációját az a Zügn Nándor intézte, akit 1908-ban soproni erdőmesterként és egyúttal Muck András főnökeként láthatunk viszont. Az összefüggés azonban nemcsak ennyi. Mucknak, a népszerű erdőgondnoknak sikerült 1892-ben elfogadtatni a várossal egy parcellázási tervet a Spangenberg nevű erdőrészre (ma Villa sor) és létrehozni egy részvénytársaságot vendéglőépítésre. Ez a vendéglő szolgálta volna ki az idegen tőkével megépítendő villák lakóit. Muck maga mondta el Zügnnek, hogy ez a terve kifejezetten az idegenforgalom előmozdítására született. Az ötszáz négyszögöles telkeket potom áron adták el.

18 Évekig külön rovata van az újságnak Für unsere Waldwege und Aussichtsthürme címmel. Muck András 1875-ben került Sopronba. Az első soproni kilátóhoz, a vashegyihez még aligha lehetett köze, de később mint erdőgondnok és a Városszépítők, majd a DTE tagja sokat tett a környékért, 1925-ben halt meg.

Az első években még csak akadt a vevők közt néhány idegen, hamarosan ezek is túladtak a telkeken. Villa pedig alig épült kettő-három. Szerencsére a vendéglő mégis életképessé vált, sőt idővel még üdülővé is fejlesztették. Ha nem is volt éppen összkomfortos, sokáig jó szolgálatokat tett a soproni idegenforgalom terén.¹⁹

A Magyar Történelmi Társulat 1883. augusztus 21-től 27-ig Sopronban és a megyében tett tudományos kirándulást. Az itt foganatosítandó munkálgatások tárgy- és sorrendjéről díszes kivitelű könyvecske jelent meg a város kiadásában, Romwalterék betűivel. Címlapján a városháza és „vigyázótorony” látható, először, de nem utoljára díszítve az ilyen jellegű sajtóterméket. A kiadványból megtudhatjuk, hogy a huszonhat tagú előkészítő bizottság (élén a polgármesterrel, Finck Jánossal) és a kaszinóban székelő állandó iroda változatos program lebonyolítására vállalkozott. Számos értekezés, bizottsági ülés, ismerkedési estély, közös vacsora (a Neuhoftban, amit ez alkalommal Újtelepnak fordítottak) és köztük városnézés, irodalmi műsor és számos kirándulás (a Bécsi-dombtól a Várhelyig és a Pihenőkeresztől Brennbérgig). Felsorolják, hogy mit érdemes megnézni a városban és a megyében, pl. a rákosi Mithras-barlangot! stb. stb. A szervezésre a Beszállásolási rovat a legjellemzőbb. Az 52 meghívott közül mindössze kettő került az Arany Szarvasba, a város vendégfogadójába. Rangban a két legutolsó: két cím nélküli tanár. A többiek társadalmi szerepüknek megfelelő családoknál kaptak helyet. Tehát megtisztelő az, amit ma fizetővendégszolgáltatnak hívunk.

Egyre gyakoribbak a látogatók Budapest felől, s ebben része van az ott 1881-ben alakult Soproni Társaskör Budapestten c. egyesületnek is.

Már megjelenik az első igazi idegenforgalmi hirdetés is. A Sopron c. lap 1881. március 26-i számában olvasható, hogy két szép nyári lakás az Újkertben kiadó. Bővebbet a vendéglőben.

Az osztrák turisták csoportjainak száma mindinkább nő. Ismételt látogatásaik valamennyire felrázták a vendégforgalom előnyei iránt még közömbös polgárokat, s 1886-ban az eddigi ad hoc bizottságok helyett valami állandó szervezetet kívántak adni a fogadások, programok és vezetések lebonyolítására. Rösch Frigyes reáliskolai tanár, a Soproni Torna- és Tűzoltó Egyesület alapítója szervezte meg ezt az idegenforgalom emelésére alakult bizottságot (Comité zur Hebung des Fremdenverkehrs), amelynek célja a tömeges kirándulások és különvonatok (a Bécsből jövőkről volt szó akkoriban) megszervezése, bármilyen felvilágosítás megadása, és az idegenek kérésére vezető állítása.²⁰

Büszkén írják, hogy Sopron kirándulási hely lett. Különösen nagy tömeget vonzanak a nyár elején és végén rendezett lóversenyek. Nem csodálható, hogy ezt az élénk érdeklődést látva, a jó üzleti érzékű Romwalter Károly egy soproni kalauz kiadására gondol. A turisták, üzletemberek és szórakozásból utazók részére írott kézikönyv 1886 pünkösdjére jelent meg első kiadásában, s azért németül, mert az ünnepekre bécsi kirándulókat vártak. Ezek az 1 fl 50 kr-ért árusított példányok alighanem hamar elfogytak, mert már 1891-ben megjelent a második, szövegében és képeiben is bővített változat. A kalauz szép kiállítású, tartalmas, pontos munka, a korszak hű panorámáját adja. A mellékelt

¹⁹ Zügn Nándor: Hogyan lehetne és kell Sopront fürdő- és nyaralóvárossá fejleszteni? Svm. 1928. jun. 10. Az Erdei Szálló Részvénytársulat 1890-ben alakult. A Városligeti Vendéglő és Szálló 1916-ig volt a birtokában, akkor Benkő Géza vette meg és üdülővé alakította át. Ma gyermekszanatórium.

²⁰ Hirdetés a Diem-féle kalauz első kiadásában,

térképek közt pedig egy unikum is van: a várostól délre eső hegyvidék első útjelző térképe.

A könyv szerzője többé-kevésbé Diem Gusztáv, a város levéltárosa. Neve még szerepel az első kiadáson, de a másodikról már lemaradt. S bár előszavában óvatosan fogalmaz a felhasznált forrásokat illetően, mégis alig több mint két héttel a könyv megjelenése után már magyarázkodásra van szükség. S ez nem valami meggyőző. Visszautasítják a vádat, hogy a kézirat Alexander Heksch műve lenne, de nem tagadják, hogy az ilyen jellegű művek szerzői több forrásból is meríthetnek. Lehet, hogy a kiadó először Hekschsel, az ismert tudományos íróval tárgyalt, sőt kézírata is a birtokában volt, mikor Heksch váratlanul meghalt. Ennek a kéziratnak a létezését sem Diem, sem Romwalter nem tagadja. Nem is valószínű, hogy egy már majdnem kész művet, melynek kiadását határidő sürgeti, csak azért dobjanak félre, mert fölhasználása sértené egy halott szerzői jogait. Ami a honoráriumot illeti, Diem valószínűleg kevesebbet kapott, mintha teljesen saját alkotását adták volna ki. Így Romwalter is jól járt, és a könyv is megjelent időre.²¹

A néhány évig tartó élénkséget visszaesés követte. Ennek oka az idegenforgalmi keret hiányosságaiban keresendő. Az idegerek, ha tudtak is, nem szerttek Sopronban megszállni. Meg kellett érnie a városnak azt a szegényt, hogy a lóversenyek előkelő bécsi vendégei a két-háromnapos futtatások alkalmával esténként felkerekedtek és hazautaztak éjszakára.²² A város vendégfogadói piszkosak, poloskások és túlon túl régimódiak voltak ilyen fényes vendégsereg számára. Az Arany Szarvas pedig már olyan rozzant, mint a városháza. Magán viseli az ötvenes, hatvanas évek már említett ésszerűtlen takarékoságának következményeit. Azért még 1886-ban is azt válaszolják egy szállodát sürgetőnek, hogy ilyesmire nincsen szükség.²³ Az építési láz azonban elkapja a város vezetőségét. Előbb laktanyákat emelnek, majd elhatározzák a városháza lebontását és az újat egy bécsi céggel (a miskolci származású Hinträger Mór és Károly) terveztetik meg. Közben az italmérési joggal kapcsolatban vitába keveredik a város az Arany Szarvas bérlőjével, aki 1890 áprilisában elkedvetlenedve visszavonul, s átadja bérletét Csitkovics Pál kávésnak. A törvényhatósági bizottság ez év szeptember 25-én, rendkívüli közgyűlésen úgy határoz, hogy „a városi... szálloda jelenlegi minőségében korántsem felel meg azon igényeknek, melyek egy Sopron sz. kir. város rangjának méltó szálloda tekintetében joggal támaszthatók és ezért egy új... hotelnek létesítése nemcsak felette kívánatosnak, hanem mint az idegenek forgalmának városunk gyarapodására nézve fontosságú emelésének egyik alapfeltétele, mulhatatlanul szükségesnek jelentkezik...” Ezért eladják a Szarvast azzal a kikötéssel, hogy modern szálló építendő a helyére.

A határozat azonban törvényellenes, mert a község törzsvagyona csak akkor adható el, ha a bizottság abszolút többsége ezt megszavazza. Ez pedig háromszori kísérletre sem sikerült. Abban ugyan majdnem mindenki egyetértett,

21 Diem: *Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen. Handbuch für Touristen, Geschäfts- und Vergnügungs-Reisende.* S. 1886. Az útjelző térkép a Brenneri út — Erzsébet kert — Deák tér vonaltól délre levő erdőségeket ábrázolja, de a domborzati viszonyokat nem jelöli. Készítésének ideje 1865—1886, talán Muck András rajzolta. A szerzőkérdésben 1. Oe. Ztg. 1886. május 19.

22 XXV. 24895/II. SÁL. A polgármester 1891. augusztus 19-i felterjesztéséből.

23 A Sopron c. újság 49. számában a javaslat, 51. sz.-ban a válasz.

hogy szükség van az új hotelre, de abban már kevesen, hogy miként lehetne ezt elérni.

Az árverés – minden ellenvetés ellenére – mégiscsak megtörtént. Az eredmény viszont siralmas volt: a hivatalosan is 45 000 osztrák értékű forintot érő épületet 20 000 o.é. forint kiküldési árért sem akarta senki sem megvenni, éppen a feltételek miatt. Még bérlő sem akadt más mint Csitkovics, ő is az eddiginél kisebb összegért. Printz Ferenc mint az ügy előadója 1891. április 20-án javasolja a közgyűlésnek, hogy a város maga építse fel a szállót a regále költségek beváltási összegéből, s aztán adja ki bérbe. A javaslatot három nappal később egyetlen ellenszavazattal el is fogadják. S egyes adófizetők lázongása ellenére elég hamar meg is valósítják.²⁴ A szálló tervezői a már ismert Hinträger Mór és Károly. Az építkezés 1892. tavaszán kezdődik. Az 1893. március 9-i árverésen Schambach Emil zentai vendéglős ajánlatát fogadják el: az új Pannónia szálló 50 szobájával 1893. augusztus 1-től az ő bérleménye lesz. Berendezést a bérlő köteles szerezni.²⁵

A szálló már megvan, de az idegenforgalom nem akar kifejlődni. A Röschele bizottság beolvad a Szépítő egyesületébe, s az általános részvétlenség miatt a turisták sem tudnak egyletté szerveződni. Pedig már 1884-ben javasolja Heksch, hogy alakítsanak egy Transdanubianischer Touristenvereint. A Dunántúli Turista Egyesület azonban csak 1903-ban kezdhetette meg működését. Printz Ferenc és néhány barátja ugyan már 1889-ben ki akarták mondani az alapítást, ezért az Österreichischer Touristen Klub Baden an der Wien-i szekciójával közös gyűlést is hirdettek a városban, az osztrákok felé fordulás azonban nem volt elég népszerű, az agitálók elkedvetlenedtek, s az egész ügy elaludt. Hatvan Ferenc kereskedelmi iskolai tanár érdeme, hogy a századforduló után mégis lett belőle valami. Sőt nemcsak éppen valami, hanem jól vezetett, országosan elismert egyesület, amely az egész környéket, fel a Rózaliáig, behálózta jelzett útjaival, kiépítette kapcsolatait a szomszédos osztrák turistaosztályokkal és megtette az első lépéseket a kölcsönösségen alapuló idegenforgalom kiépítésére. Erre a célra alakított bizottsága nem élt ugyan sokáig, de maga az egyesület sokat áldozott a cél érdekében akkor, mikor – városi és egyéb pénzen is – megjelentette dr. Thirring Gusztáv baedeker-pontosságú művét Sopron és a Magyar Alpok címmel. A Romwalter-nyomda újabb terméke a bevezetés 16 oldala után 240 oldalon tárgyalja a város és tágabb környékének minden nevezetességét, számos képpel és a katonai térképek alapján készült, az útjelzéseket is tartalmazó térképekkel. Ezt az első magyar nyelvű

24 Frank Ferenc és társai azt írják a belügyminiszterhez intézett folyamodásukban, hogy egy vendéglő kedvéért nem jön ide senki, a kaszinó vendéglő bérlői is sorra buknak, eddig már tíz, mert a vagyonos polgárok nem szokták a vendéglőket látogatni, a kevésbé vagyonosok pedig nem a szállókat keresik fel. Inkább a Balfi u. kivilágítására és csatornázására költenék azt a tömérdek pénzt. Valami igazságuk azért lehetett, mert Schambach már 1896. január 28-án Makóra menekült vagyona roncsaival. . .

25 Érdekes a szálló elnevezésének története. A hivatalos iratokban általában Szarvas, vagy Arany Szarvas, csak a hirdetményekben Pannónia. A Sopron c. lap 1892. szept. 8-i számában A soproni hotel neve c. cikkben olvasható: „A tervező a tervrajz homlokzatára ezt az ékes nevet cselekedte: Hotel Pannonia!” A Dixi álnévű cikkírónak ez nem tetszik, s bár úgy tudja, hogy a betűket már megrendelték (a megrendelő levél megvan a városi iratanyagban), kéri a törvényhatósági bizottság tagjait, hogy javasoljanak valami mást. Ötletei azonban a szerkesztőnek sem tetszenek, nem is ér el vele semmit.

soproni kalauzt az évek folyamán több kisebb-nagyobb változat követte németül is.²⁶

Az idegenforgalom most már legalább beszéd tárgyává városszerte, és felfedezik gazdasági jelentőségét is. Ábránd címmel érdekes cikk jelent meg a Sopron c. lapban még 1892. augusztus 11-én. Hamvas József (később neves író) a cikk írója azt a nézetét fejt ki benne, hogy a filoxéra pusztította szőlők helyett üdülőket kellene építenünk, ahogy azt a Balaton mentén teszik. Így pótolhatnánk a kieső jövedelmet. Csak arra vigyázzunk, hogy le ne maradjunk a versenyben. A Sopron–Füred című válasz írója nem bízik a sikerben. Drágák az élelmiszerek, a város lakói nem pártolnák az üdülőt, mert vagy lövereikbe zárkóznának, vagy — ha még gazdagabbak — továbbra is idegenbe mennének nyaralni.

Hamvas aggodalma, hogy a város lemarad a versenyben, reálisnak bizonyult. Balfi gyógyfürdője kong az ürességtől, míg a rivális Savanyúúton szénpítő egyesület működik és a nagyvendéglő kertjében egy-egy nyári énekhangversenyt ötszázan is végighallgatnak.²⁷ A Fertőn a turisták kísérlete is kudarcot vall: az 1907-ben épített fürdőt 1912-ben lebontják és eladják. A fő hiba megint a közlekedés.

Baj van az impozánsnak gondolt Pannóniával is. Pincéjét állandóan elönti a talajvíz, amely a központi fűtés kazánját teljesen hasznavehetetlenné teszi és a bérlő borkészletében is tetemes kárt okoz. A mindenkori bérlő panaszkodik, de a város is panaszkodik a mindenkori bérlőre. Közben kitör a háború. A panaszok most már állandóak. Grossner Pál — harmadik a sorban — végre megunja a hiábavaló kérvényezést szivattyúzás és javítások iránt, és 1915. szeptember 22-én írott levelében felajánlja a szálló megvételét. A várostól követelt tatarozást nem hajlandó idegen tulajdonban elvégezni.

„Az épület már nagyon sok tekintetben nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket ma az utazó közönség egy modern szállóval szemben támaszt. . . Kétségtelen, hogy a szálló magántulajdonban. . . sokkal inkább hozzájárulhatna a város idegenforgalmának emeléséhez.” A város az eladást elvben helyesli, a bérlő azonban, a körülményekre hivatkozva, váratlanul eláll tervétől. Áldatlan harc kezdődik, miközben egyre romlik az épület állapota. Végre 1918. augusztus 1-én lejár Grossner bérlete. A városháza addigra már elhatározta, s az összeg alacsonyága ellen tiltakozókat leszerelve 1918. október 6-án ki is hirdetik, hogy 430 000 K-ért eladják többek közt éppen annak a Grossnernek, aki „a kérdéses szállót a pizkosságáról hirhették tette.”²⁸

Végre sikerült az, amit már 1890-ben szerettek volna: megszabadulni attól a kockázatos vállalkozástól, amit egy városi szálloda fenntartása jelent. Néhányan nem értik és dühösen tiltakoznak, de a többség közömbös. Háború van.

26 Thirring: S. und die ungarischen Alpen. S. 1912., u. a.: S. és környékének kis kalauza S. 1913. A többi 1921. után.

27 A Sopron-ban olvasható tudósítás a savanyúúti hangversenyéről 1892. aug. 2-án, az aug. 23-i számban pedig egy 13-áról keltezett írás Balfról, ahol a cikkíró harmadmagával volt vendég 9 napig. Fabó Károly szíves közlése szerint (1966. VIII. 27.) később volt egy olyan időszak a fürdő életében, mikor sokan látogatták Sopronból is, messzebbről is. A város ugyanis eladta dr. Wosinsky lengyel származású orvosnak, aki — amíg élt —, felvirágoztatta.

28 Th. biz. tagok fellebbezése a Pannonia szálló eladásáról szóló hat. ellen. 1918. okt. 14. Ebben az iratban a szálló 67 vendégszobájáról beszélnek.

Búsan ülnek az osztrák turisták a magyarokkal a városligeti vendéglő teraszán.²⁹ Már mindenki tudja, hogy közel az összeomlás.

Budapesten ebben az évben adták át rendeltetésének a Gellért szállót, a hozzá csatlakozó gyógyfürdővel. Igaz, ott már 1916 óta működött a város által alapított Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala.

Sopronban a háború után mindent előlről kellett kezdeni. Ennek oka a mindent megváltoztató békeszerződéseken kívül a tárgyalt előzményekben is rejlik.

Szerencsére voltak, akik nemcsak újra kezdték, de tovább is léptek az úton.

(Folytatjuk)

Restaurált klasszicista ház. Sas tér 1. (Adorján A. felvétele)

²⁹ A DTE emlékkönyvében írják le a Magyar Turista Szövetség első vándorgyűlését, melyet Thirring Gusztáv elnökkel az élen 1918. szeptember végén tartottak, s amelyen 70 budapesti tagon kívül az ÖTK bécsi központjának 80 tagja is részt vett. Szept. 29-én este vacsoráztak a városligeti vendéglőben.

Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentésétől (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872)

Írta: Csapody István

Sopron város a 600/1945 M. E. és az 5600/1945 F. M. sz. rendeletek hatályba lépésének időpontjáig — amikor a tulajdonát képező erdők a hozzájuk tartozó kőfejtőkkel, fűrészüzemmel és faraktárral állami kezelésbe kerültek — mintegy 5700 hektár, 1884 óta üzemtervezett erdőbirtokkal rendelkezett. Ebből a Soproni hegyvidékre, vagyis a jelenlegi Tanulmányi Állami Erdőgazdaság Hegyvidéki Erdészetére 4285 hektár, a Szárhalmi- és Dudlesz- erdőkre együttesen, vagyis a mai Sopronkörnyéki Erdészethez pedig 1415 ha. esett, ill. tartozott.

A fenti városi erdőkre, továbbá a város egykori úrbéres községeinek (igy Ágfalva, Bánfalva, Fertőmeggyes, Harka, Kópháza stb.) erdeire vonatkozó első történeti adatokat *Tagányi Károly* Erdészeti Oklevéltárában (1896), ill. a soproni forráskiadványok közül *Poda Endre* (1890) és *Házi Jenő* közléseiben találjuk. A 13. századtól a 16. századig terjedő időszak igen mélyreható erdőtörténeti vázlatát — éppen e folyóirat hasábjain — *Zügn Nándor* írta meg (1938). A második világháború után — sajnos csak kéziratban — a hegyvidéki erdők erdőrészeltenkénti megírására *Tamás József* tett kísérletet (1955). Azóta *Firbás Oszkár*nak (1957, 1958) és e sorok írójának (1955, 1963, 1964) tollából láttak egyes adatközlések napvilágot. Mindezek természetesen nem elegendők ahhoz, hogy az egykori városi erdők történetének teljességéről képet alkothassunk, a kérdés sokoldalú megrajzolásához további részlettanulmányok szükségesek. Az alábbiakban egy ilyen, alapvető részlettanulmányról számolunk be, amikor a 19. század első feléből *Oderszky János* visegrádi erdőmester revíziós jelentése alapján az akkori erdészeti viszonyokról és a soproni erdők állapotáról nyújtunk képet, *Muck András* működéséig.

1. Sopron város és volt úrbéres községeinek erdőgazdálkodását a 19. század 70-es éveinek végéig általában a város polgárainak és az úrbéres községek lakosságának épület- és tűzifa szükséglete határozta meg. Az épületfa-szükségletet a rendelkezésre álló keményfaerdők csak részben fedették, a fenyőfából, ill. puhafából származó minden építőanyagot idegenből kellett megvásárolni (1404, 1420, 1427, 1428. évi számadás-töredékek. Vö. 10., VIII. köt. p. 296, 309, 377.). A tűzifa-szükséglet tekintetében „egy családra évenként kb. 18,75 m³ fa jutott, ami akkoriban legalább 10 jókora szekérrakományt tett ki és a mai mértékben 25 ürméternek vagy 125 métermázsa fának felel meg” (18 : p. 34).

Mind az épületfát, mind a tűzifát a város polgárai, ill. az úrbéres községek lakosai a termelési költségeknek megfelelő csekély váltásdíj fejében, az őket terhelő adó, ill. úrbéres telek arányában kapták; a gazdálkodás menetére, a város tanácsa és a községi elöljáróság ügyelt. Utóbbiaknak kezdettől fogva gondjuk volt az erdők védelmére és az első, 1455-ből ránk maradt jegyzőkönyv (10 : VIII. p. 174) is védelmi jellegű. Az erdőhasználat korlátozása érdekében ugyanis a tanács már a 15. században kimondja, hogy egyes, időről időre kijelölt erdőrészekben (panwald, panholtz) termelni nem szabad.

A „panholtz”, azaz védett-erdő kifejezése az 1455 és 1514 között fennmaradt 24 jegyzőkönyvben csak a Dudlesz-erdővel („Durlos”) és a Szárhalom-mal (Zarhalb) kapcsolatosan fordul elő, ez azonban aligha jelentheti azt, hogy az

egész Dudlesz és Szárhalom tilos erdő volt, hiszen ezekben, a városhoz közel eső erdőrészekben is kellett olyan helyekről gondoskodni, ahonnan a lakosság kevés fuvarköltéssel hazaszállíthatta tűzifáját. Ugyanúgy az is valószínű, hogy bár a hegyvidéki részekről tilos erdő sehol sincs említve, itt is lehettek ilyenek. Bizonyára erre utal a „Freiwald” név, amellyel Ágfalva és Lépesfalva között azt az erdőrészt jelölték, amelyben – egyéb erdőttestekkel ellentétben – a tűzifát szabadon (frei) vághatták.

Messzire vezetne annak elemzése, hogy a városnak ezen, az erdőt védő, az oktan erdőhasználatokat tiltó rendelkezései a 18. század elejéig miért nem

A Szárhalmi erdő egy részlete, háttérben a Fertővel. Bümmer Antal felvétele

hoztak jelentős eredményt. Tény azonban, hogy a 18. századra azok a kisebb vágásterületek, amelyek a város polgárai, ill. az úrbéresek tűzifa- és épületfa szükségleteinek kielégítése során keletkeztek, ekkorra már összefolytak, tehát nagyobb területre terjedtek ki (17 : p. 5.). A jobb talajokon gyorsabban, a gyengébbeken és gerinceken lassabban fejlődő, különböző korú, de soha magasabb vágáskort elérni nem tudó sarjfiatalosok keletkeztek és ezáltal két és fél évszázad alatt tarvágásos sarjerdő üzem mód fejlődött ki, amelyhez még a legeltetés és alomszedés is járult. Ma már nyilvánvaló előttünk, hogy az állományok termőhelyének leromlását nagyban elősegítette az akkor Közép-Európaszerte elterjedt szemlélet, mely szerint „a fiatalosokban gyakran előforduló és a tölgy fejlődésére rendkívül káros nyireket, rezgőnyárákat, gyertyánokat, hársakat tűzzel-vassal irtották” (1736. évi leírás 1. bekezdés). A korszellem tükröződik abban is, hogy a városgazdából és a két erdőügyekkel megbízott tanácsúrból (Waldherren) álló bizottság a tarvágásos üzem módot könnyebb ellenőrzés és kezelés miatt intézményesítette (1736. évi leírás 3. bekezdés).

2. Az egyre növekvő fainség a város vezetőségét egy sor fontos intézkedés megtételére készítette. Mindenekelőtt a már korábban tilalmazott erdők védelmének nagyobb érvényt szerzett, a közeli erdőkben minden használatot letiltott, a kihágásokat súlyosan megbüntette. Kimondták, hogy „tilos délután és méginkább este polgároknak és parasztoknak az erdőbe kocsival menni, amikor az örök nincsenek ott, mivel a fákat kivágják, mivel éjnek idején az állatok kedvükre legelnek, mivel a fát átválogatják és sok száz öl a köz kárára el-tűnik” (1736. évi leírás, 6. bekezdés). További takarékosági intézkedést jelentett a vágásokban (I.- és II.- Halom, Disznósárok) heverő törzsek feldolgozása és a faanyagok a vágásokból legkésőbb Gergely napig (március 12.) történő kiszállítása (1. és 5. bekezdés). Nagyon figyelemre méltó, hogy határozottan fel-léptek a legeltetés ellen: „Az egész környéken véglegesen meg kell tiltani a le-geltetést, hogy az új sarjadzás fejlődhessen és az erdő újból magához térjen” (2. bekezdés). Meghatározták, hogy mely erdőrészekben szabad legeltetni (saj-nos nem mindig tartották bel!), és az olyan erdőt, amelyeknek faállománya ritka volt, közbirtokossági legelőként az úrbéres községek tulajdonába utalták. A város erdőterületének következtében jelentősen csökkent. A fahasznál-tokat a város saját embereivel – nagyon helyesen – nem részért, hanem kész-pénz ellenében végeztette. A tarvágások és a térszakozás divatos alkalmazása következtében visszamaradó vágásterületeket néhol mesterségesen erdősítet-ték (2 : p. 6.).

Ezek és az ehhez hasonló, zömmel adminisztratív intézkedések azonban vagy végrehajthatlanul maradtak, vagy azok nem is voltak alkalmasak arra, hogy javulást eredményezzenek. Miután majdnem kizárólagos cél a tűzifa za-vartalan biztosítása volt, az erdők állapota a 19. század elejére tovább romlott. Az erdészeti bizottmányt, amely ekkor már a város erdőgazdálkodásáért felelt, a városi erdőmesteren kívül évről évre újraválasztották, s így ez is csak egyik forrása volt az egységes, következetes irányítás hiányának, a zavaros gazdasági viszonyok kialakulásának. Az erdőmester ugyanis erősen a városi tanács, ill. a bizottmány irányítása alatt állt. Erre mutat *Pettkó József* városi aljegyző 1805. okt. 25-én kelt, 20 pontból álló utasítása az erdőmester számára* (2).

3. Felmerült a városi erdők rendezésének, pontos számbavételének és gaz-dasági irányelvei kidolgozásának szükségessége is. Ezen az úton jelentős lépés volt előre 1818-ban *Müller Dániel József* városi mérnöknek 1 bécsi hüvelyk : 72 öl méretarányban készített térképe a Dudlesz-erdőről (Sopron Városi Levéltár 90 A. Fasc. XI. Nr. 3701). A térképhez, amely *Sárközy András*nak 1787-ben a hegyvidéki erdőkről készített térképét (7) szerencsésen egészítette ki, jegyző-könyvek járulnak. Ezen ellenőrzött és az udvari kamara által 1823. március 19-én 8495 sz. alatt jóváhagyott jegyzőkönyvek a Dudlesz területét 2490,7 kat. holdban állapították meg és 11 részre osztották. Megadják a terület éghajlati és földfelszíni viszonyainak jellemzését (b–c), a térképezéssel és az erdőterü-letek felosztásával kapcsolatos fejtegetéseket (d) stb. A Dudlesz fafajaira vo-natkozóan a jegyzőkönyvek megállapítják, hogy a 30 éves vágásfordulóban kezelt „rudaskori erdők” (Steckholzbestände) kevés kocsányos- és kocsánytalan tölgyvel elegyedett cseresekből állnak, legtöbbször szabálytalan termetűek,

*Meg kívánjuk jegyezni, hogy a szabad királyi városok, mint amilyen Sopron is volt, a magyar udvari kamara felügyelete alatt állottak, de ez a felügye-let Mária Terézia 1770-es erdőrendtartásáig nem jelentette a városok erdésze-tének általános érvényű kormányzati irányítását (12 : p. 24).

részben cserjések, különösen a borókától alánőttek (2). Molyhos tölgyről nem tesz említést. A térképen Nagysárkányárok környékén rezgő és fehér nyárat, Nagycenk felé (Zinkendorf) egy helyen fenyőt („Fohren”) jelöl.

Müller — akár megbízatásának természetéből, akár más irányú képesítéséből kifolyóan — a leromlott soproni erdők megjavítására nem tett javaslatot. Az első ilyen okmány csak néhány évvel később — 1837-ből — maradt ránk, amikor a felügyeletet gyakorló erdészeti hatóság a legkiválóbb szakembereket egyre-másra bízta meg az erdők felülvizsgálatával és azok megjavítását célzó javaslataik megtételével.

4. A soroni erdők revíziójára *Vizkelety Mihály* királyi tartományi biztos 1837. június 30-i kelttel *Oderszky János* visegrádi erdőmestert nevezte ki (Áll.

Magtermő állomány a Daloshegyen. Varga Ferencné felvétele

Levéltár Fasc. XI. No. 4028). *Oderszky* július 19-én ért Sopronba és útielszámolásából megállapítható, hogy kerek 2 hónapot töltött Sopronban. Amikor 1837. szeptember 19-én végre Sopronból — hasonló megbízatással — Kőszegre indult, olyan részletes jelentést hagyott hátra a városi és úrbéres erdők állapotáról, amelyből az akkori egész erdőgazdálkodás keresztmetszete megrajzolható. Az értékes levéltári anyagból — amelyet eddig még egyáltalában nem publikáltak — az alábbi, leglényegesebb adatokat emeljük ki:

Oderszky János revíziója idején Sopron városának 12067,2 kh. erdeje volt, a város és 8 úrbéres községe között megosztva.* Ebből a 30 éves vágásfordulótan kezelt sarjerdő 12014,6 kh-t tett ki, szálerdő mindössze 52,6 kh-t foglalt el. Ha ehhez az erdőterületek közé beékelte kultúrterületeket (381,3 kh) és a mar-

*A nyolc úrbéres község Ágfalva, Balf, Bánfalva, Fertőmeggyes, Harka, Kelénpaták, Kópháza és Lépesfalva volt.

hahajtó csapákat is (363,7 kh) hozzászámítjuk, összterületként 12812,3 kh-t nyerünk, amelynek gondja az erdőmesterre és az ekkora már 12 erdőőrből álló személyzetre hárult (A városi tanács *Oderszky*nek adott válaszjegyzékéből). Ezen felül az erdészeti állományba tartozott a külön fatelep vezetője (kötelmeit egy 1831. júl. 29-én kelt 2934. sz. tanácsi jegyzőkönyv rögzítette) és a farraktárőr.

Fanemek tekintetében mai viszonyainkkal sok megegyezést találunk. A *Dudlesz-erdőt* [Sopron és Kelénpaták (ma Burgenland: Klängenbach) között megosztva] főként csertölgy (*Quercus Cerris*), kevés kocsányos tölgy (*Quercus Robur*) és kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*), továbbá sokféle cserjefaj és boróka (*Juniperus communis*) alkotta. A *Szárhalmi erdő*, amely a Tómalomig Balfhoz, attól északra Fertőmeggyeshez (ma Burgenland: Mörbisch) és Fertőrákoshoz tartozott, a *Dudlesz*hoz sokban hasonlított, csak még erősebben lepusztult és bokrosodott. Uralkodó fafaja a cser (*Quercus Cerris*) és molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) voltak, gyertyánról (*Carpinus Betulus*) a jelentés csak kis területen, az ún. Bischofacker mellől tesz említést. A *Szárhalm*hoz észak felől csatlakozó *Fertőmeggyes község* úrbéres erdeit nagyobb részét cser és kocsánytalan tölgy tette ki, molyhos tölgyről nem történik említés. A jegyzőkönyv és *Hasenauer Márton* városi mérnöknek 1835-ből származó, *Oderszky* jelentéséhez csatolt elaborátuma egyaránt panaszkodik a sok nyír, (*Betula pendula*), rezgőnyár (*Populus tremula*) és boróka felverődése miatt, megemlékezik egy kevés gyertyánról, a Császár-erdőben a cseréről (!) és két helyen kevés fenyőről. Ez vagy az erdeifenyő (*Pinus silvestris*) vagy a feketefenyő (*Pinus nigra*) lehetett. Erről állapítja meg *Oderszky*, hogy a „Pudwold”-ban gondozott állományát tarra vágták és 1805-ben tölgygel váltották fel. — A *Szárhalm*hoz kelet és dél felől csatlakozó *balfi erdő* az előbbieknél jobb, záródottabb volt, fafajösszetétel tekintetében nem sok különbséget mutatott. Nem így a *kópházi erdő* (Kolnhofer Wald), amelyet majdnem kivétel nélkül 16–25 éves tölgyesek képeztek, közel 50%-uk szálerdő volt és a csenki országút alatti részekben idősebb, gyertyánnal elegyes állományokat is lehetett találni. A *harkai kerület*ben kocsánytalan tölgy és gyertyán uralkodott, a pócsi erdőben sok cserjével, a Pfennigwald-ban és a Harkauer Trift felé sok nyírral. Az erdőnek a *hegyvidék* mélyebben fekvő területein gyertyános–kocsánytalan tölgyesek és a Buchbründl, Rothesbründl környékén — bár erről a jegyzőkönyv nem emlékezik meg — bükkösök állhattak. A *bánfalvi kerület*ből — amely a Váristól az Ultraig és Brennbergig magában foglalta a Kecskepatákat, Fáberrétet, Házhegyet, Vashegyet, Tövissüveget, Tölgyesmocsarat, Kőhalmot, Várhelyet, Tacsit, Tolvaj- és Madár-árkokat, kocsánytalan tölgyet, gyertyánt, bükköt, rezgőnyárt, nyírt közöl a feljegyzés. Különösen sok bükköt (*Fagus silvatica*) említ a Vashegy, Házhegy, Ultra és Hollergraben környékéről. Figyelemre méltó, hogy a Várhelyen „egy nagyon szép, 64 éves erdeifenyves és egy hasonlóan szépen fejlődő jegenyefenyves állott, amelynek törzsmagassága a 10–12 ölet is elérte és terméshozata is volt” (*Oderszky* jelentéséből). Az erdei-, ill. jegenyefenyőállománytól nem messze a térkép szelídgesztenyést tüntet fel; ezt azonban *Oderszky* idejében tarra vágták és helyét tölgygel erdősítették be. Az *ágfalvi kerület*, amely nagyjából a Kövesároktól a Tödl és Borsóhegy irányában a Hidegvízvölgyig és az Asztalfőig terjedt, bükkben és gyertyánban volt a leggazdagabb. A tölgyről több helyen az a megjegyzés olvasható, hogy növekedése jó és szép fejlődésű. Feltűnően sokszor szerepel helynevekkel kapcsolatban és erdőrészek mellett a nyír és a rezgőnyár. Fenyvesekről *Tamás J.* (17) szerint

Oderszky a Tolvajároktól (Diebmannsgraben) nyugatra eső és a Kövesárok környéki területekkel kapcsolatban tesz említést. Ezek 15–28 év közötti erdei- és lucfenyvesek voltak, amelyek az 1800–1822-i időből (*Tamás* szerint) a „lombtuskók helyére szórt(?) magvetésekből keletkeztek” (2 : p. 6.). A *lépesfalvi ke- rület* (ma Burgenland: Loipersbach) leírása az ágfalvitől alig tér el.

Öreg bükk hagyásfa a Daloshegyen.
Varga Ferencné felvétele

A fenti állományokat 30 éves vágásfordulóban kezelték, záródásuk átlagosan 0,5–0,8 volt. A fakészlet a múlthoz viszonyítva csökkent, amit a külterjes sarjgazdálkodás mellett a túlhasználások rovására írhatunk. Az 1824/25 és 1836/37. között eltelt 13 éves periódusban például a Dudleszban összesen 980 kh-t vágtak tarra, ami évente 75,3 kh-t jelentett. Ez az évente tarolásra engedélyezett 71,3 kh-al szemben 4 kh., a 13 éves időszak alatt összesen 52 kh túl-

használatot jelentett. Ugyanilyen számítások alapján megállapítható, hogy a balfi kerületben évente átlagosan 16,1 kh-al, a kópháziban 6,4 kh-al, az ágfalviakban kb. 20 kh-al vágtak le az előírtnál több erdőt (2).

Azt, hogy a város és úrbéresei évente hány öl tűzifahasábot, ill. rőzsét termeltek ki valamennyi erdőkerületből összesen, *Oderszky* jelentése alapján nagyjából ki lehet számítani. Az egy évi átlagos termelés ugyanis a Dudleszban 1008 öl hasábfa és 932 rakat rőzse, a balfi és kópházi erdőkben külön-külön 1149 öl hasáb és 889 rakat rőzse, Fertőmeggyesen 110 öl hasáb és 138 rakat rőzse, Lépesfalván 238 öl hasáb és 392 rakat rőzse, Ágfalván 179 öl hasáb és 2626 rakat rőzse, a harkaiaknál 819 öl hasáb és 1123 rakat rőzse, a Spangewaldban (Váris) és a Löverekben 627 öl hasáb és 707 rakat rőzse volt. Ez összes évi termelésben 6902 öl hasábfát és 8413 rakat rőzsét jelentett.

A rakatok 6 láb szélesek és 3,5 láb magasak voltak. Hasábfának minősült a 2,5–4 hüvelyk vastagságú anyag hasítatlanul és a 4 hüvelyknél vastagabb anyag felhasogatva, míg rőzserakatra a 2,5 hüvelyk alatti átmérőjű anyagot vették (*Oderszky* jegyzőkönyve). A rőzsét termelés után a polgárok közvetlenül – ki részért, ki pénzért – elszállíthatták, a hasábfa azonban jórészt a fatelepre került, ahol kemény- és puhafahasáb, ill. dorong választékban elkülönítve került felmáglyázásra (*Hasenauer* városi mérnök *Oderszky* számára készített tájékoztatója szerint). A fatelepen tárolták egyébként a fűrészelenő és a már felfűrészelt anyagot is, amely a kimutatásban szereplő tetemes mennyiség után ítélve igen jelentős lehetett.

A fentiekben azért foglalkoztunk ennyire részletesen az 1837 körüli felhasználási viszonyokkal, mert *Oderszky* jelentésében is a vágásterületek eloszlása és a kitermelt fatömeg foglalja el a legfőbb helyet. Nyilvánvaló, hogy ilyen természetű intenciókkal is látták el, hiszen a város erdőgazdálkodását majdnem kizárólag pénzgazdálkodási szempontok irányították ebben az időben. Am abból a körülményből, hogy nemcsak az erdők területét (a), térképezését (d), az állományok kor szerinti megoszlását (f), a kitermelés módjait (g–i), a fajok választékankénti megoszlását (l) említi, hanem kitér az állományok éghajlati (b), talaj- (c) és állományviszonyaira (e) is, sőt azokat külön megjegyzésekkel is kíséri, arra következtethetünk, hogy a termőhelyi viszonyok és erdőművelési kérdések sem kerültek el teljesen figyelmét (2 : p. 7.).

Sokszor találunk utalást pl. tölgytel történő erdősisítésre, legeltetés tilalmazására, fafajmegválasztásra stb. Mai értelemben vett felújító-vágásokról, alátelítésekéről természetesen még nem beszélhetünk. Erdősítésre is csak akkor szánták rá magukat, ha a leromlott állományok csökkent sarjadzási képessége miatt erre kényszerültek. A mesterséges felújítás zömben tölgyfák vetésével történt. Az 1831/32 évben pl. 34,3 kh-t, az 1832/33 évben 28,6 kh-t az 1833/34 évben 49,5 kh-t, az 1834/35 évben 11 kh-t, az 1835/36 évben 21,6 kh-t vetettek be, átlagosan 7 mérő makkal (1 mérő = 62,498 liter) holdanként (Állami Levéltár, Fasc. XI. No. 4028). Vörösfenyő (*Larix decidua*), feketefenyő (*Pinus nigra*), erdeifenyő (*P. silvestris*) és lucfenyő (*Picea excelsa* = *Picea Abies*) telepítése ekkor még csak elszórtan fordult elő (1). Az állományok kezelésmódja nem kedvezett nekik annyira, hogy összefüggő elegyetlen v. elegyes állományokat alkothattak volna. Állományápolás csak kis területen, bár egyre kiterjedtebben folyt. A városi tanács kimutatása szerint erdőápolásra és telepítésre évente átlagosan 1200 forintot fordítottak. Az *Oderszky*-féle revíziót közvetlenül megelőző években egyébként az ápolás, ültetés, vetés és erdővédelem mennyiségi és költségkihatásait a mellékelt táblázat tünteti fel,

Táblázat

Év	Ültetés	Makkvetés	Ápolás	Védelem	Össz. költség
1831/32	34 kh 600 öl	277 és 1/2 messző	57 öl	1936 öl	1306 fr. 18 kr.
1832/33	28 kh 800 öl	228 messző	55 öl	2497 öl	1566 fr. 44 kr.
1833/34	49 kh 914 öl	347 messző	1195 öl	3725 öl	1163 fr. 31 kr.
1834/35	11 kh — —	77 messző	2100 öl	2626 öl	1192 fr. 2 kr.
1835/36	21 kh 800 öl	150 és 1/2 messző	1395 öl	257 öl	856 fr. 49 kr.

5. Az *Oderszky János* által leírt és fentiekben röviden ismertetett viszonyok nagy vonalakban az 1870-es évekig semmit sem változtak. *Oderszky* javaslatait, sőt utasításait, amelyek a túlhasználatokat eltiltják, a legeltetést megszüntetik (legalábbis részben) és egyéb szigorító intézkedéseket tartalmaznak, elfektették vagy csak rövid ideig valósították meg. Az erdő elsősorban üzletet jelentett a város akkori vezetőségének. Az 1868-ból és 1870-ből származó polgármesteri jelentés szerint (a város közigazgatási szervezetében ekkorra már lényeges változások állottak be) 1867-ben az erdőjövdelem 40 053 forint 79 krajcár, a kiadás pedig 28 917 forint 57 krajcár volt (tisztja jövdelem 11 136 forint 22 krajcár); 1869-ben a mérleg 57 537 fr. 48 kr. jövedelmet és 34 875 fr. kiadást, azaz 22 662 forint 58 krajcár tiszta jövedelmet mutatott ki (13).

6. A viszonyok kellő értékelésül szolgáljon, hogy az ország más helyein sem volt külön ekkor a helyzet. Erre mutat *Hubényi József* 1833-ból származó értekezése „*a honi erdők pusztulása 's tönkrementése*” tárgyában (11), továbbá *Raab Antal* karádi (Somogy megye) uradalmi erdőtiszt írása (15). Többek között így írnak: „az erdei birtokok nagyobb része eddigi törekvését bizonytalannal nem oda fordította, hogy a' nélkül is nagymennyiségben fennálló erdőségét szaporitván költségesb javítás, rendezés, kezelés alá vegye, hanem inkább oda törekedett, hogy a' szükségén felüli erdőségeket kiirtás által fogyassza.” „A vonó marhákat az erdőben és vágásokban szabadon bocsátván a jobbágyok marháikat bőséges, de tiltott legelővel jól tartják”. (3 : p. 163—4). „*Az erdők Sopron megyében is pusztulnak*” olvassuk tovább 1851-ből. „Tudunk megyénkben több községet, melyeknek több száz, sőt ezerre menő holdnyi erdei vannak, s azokból jóra való ostornyelet sem vághatnak. Ha ehhez hozzávetjük a nálunk igen elterjedt fatolvajlást, — könnyen magyarázható lesz, ha majd néhány évtized múlva szép erdőségekkel megáldott községeinket minden fából kipusztítva találjuk.” Rendszabályul a cikk névtelen szerzője azt ajánlja, hogy „szükséges lenne a községeket arra kötelezni, hogy kiképzett erdészeket tartsanak, akik az erdőt éventéki vágásokra felosztván arra ügyeljenek, hogy egyrészt több irtás ne történjék, más részről pedig a kivágott térségek helyein kellő művelés eszközöltessék” (3 : p. 165; Gazdasági Lapok, 1851. nov. 30. p. 1137).

7. A városnak voltak is ebben az időben már többé-kevésbé képzett erdészei. Az erdőmesteri tisztséget az *Oderszky*-féle jelentés idején *Rinaldi János* töltötte be, aki az akkor már önálló fatelepvezetői állást betöltő *Dorner Keresztély* halála után utóbbi munkakörét is átvette évi 840 forint jövdelem fejében (1868. évi polgármesteri jelentés). *Rinaldit* az 1868 szept. 5-én *Fridrich Hlavacek* wohnitzi kamaraerdész követte, aki tervbe vette az erdőterületek új

felmérését, területkimutatását, egy korosztálytáblázat, részletes erdőleírás és termőhelyi osztályokba sorolás elvégzését és egy szolgálati szabályzat szerkesztését is az erdészeti személyzet és a favágók részére (1868. *Kurcz* polgármester jelentése). Magára vállalt feladatai megnövekedtével illetményei is nőttek; javadalma már 1200 fr. készpénz és 6 öl illetményfa (1869. polgármesteri jelentés). Mellette volt egy elsőosztályú kerületi erdész 500 forint készpénzzel, 16 mérő rozsszal, 6 mérő búzával, 20 q sarjával, 6 öl illetményfával és természetbeni lakással, ill. lakáspénzzel mint évi illetménnyel. A másodosztályú erdészé 450 fr. készpénz, a harmadosztályúé 400 fr. készpénz volt, külön-külön a fenti járandóságokkal. Az erdőmester és a kerületi erdész mellett 3 elsőosztályú, 4 másodosztályú és 5 harmadosztályú erdőőr is volt, 252, 216, ill. 185 fr. készpénzzel, 4 öl tűzifával, ruhával, szolgálati lakással, ill. ennek megváltásával (1869. polgármesteri jelentés). A vadászat és a fatelep, ill. fűrészüzem ellátására külön személyzet állott a város rendelkezésére. Ez a szervezeti felépítés megmaradt *Hlavacek*nek 1873-ban, a minisztériumba való távozása [Fasc. XXV. 1873/17507. Áll. Levéltár] és *Scherffel Róbert* főerdésznek erdőmesterré történő megválasztása után is [Fasc. XXV. 1873/17616. Áll. Levéltár]. Itt említjük meg, hogy a város erdőmesterei a továbbiakban: *Bisell Guula* [1882–1888 Fasc. XXV. 1881/21131 és 1888/23560. Áll. Levéltár], *Kellner Guörny* (1888–1908) [Fasc. XXV. 1888/23560. Áll. Levéltár] és *Züan Nándor* (1908–1940?) voltak. A döntő szerepet játszó *Muck András* helvettes erdőmester a későbbiekben rendszerezített erdőgondnoki tisztséget töltötte be.

A beosztott személlyel e helyen nem kívánunk foglalkozni, csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy az erdőhivatal időközben, 1864-ben erdőhivatali adjunktusként (Waldamtadjunkt) *Mildner Jánost* nevezte ki a városi erdők felmérésére és térképezésére. A geodéziai és erdőbecslési munka az 1869. év folyamán a Dudaszban, Szárhalomban és a balfi kerületben teljesen be is fejeződött és az erdőknek szigorú alapelvek szerinti fahasználati terve érdekében a város *Robert Michlitz* eibenbürgi (morvaországi) erdésziskolai igazgatót és *Fridrich Hollan* gödni erdőmestert hívta meg (1869. Polgármesteri jelentés.) Nevezettek működése — *Tamás József* szerint (17 : p. 3.) — a hegyvidékre is kiterjedt.

8. *Michlitz* és *Hollan* az erdők általános képét a következőkben adták meg: „Nagykiterjedésű, rosszul feluiult tarvágások sorakoznak egymás mellé, mindinkább csökkenő mennyiségű kocsánytalan tölgy s egyre jobban terjedő gertyán, nyír, rezgőnyár eleggyel. Ezt a képet szakítják meg a mindenesetre telepítésből származó, jól fejlődő, magról jelt, 20–30 éves, kisebb kiterjedésű kocsánytalan tölgy állományok, különféle fenyőfajokkal kipótoltt, többé-kevésbé elfogadható lomb-sarj fiatalosok s azok a kisebb 15–40 éves elegyetlen fenyőcsoportok, melyek természetes uton ill. mesterséges telepítésből származnak”. Az említett szakértői vélemény szomorúan emlékezik meg a Daloshegyen végighúzódo marhacsapáról, amely a nagymérvű, kíméletlen legeltetés bizonyítéka (1 : p. 10). Javaslatuk a soproni erdők gyökeres átalakítására irányult, és a németországi luc-, ill. morvaországi erdeifenyő monokulturák mintájára a luc-, erdei- és feketefenyő, kisebb részben a jegenyefenyő tömeges megtelepítését ajánlották.

De az 1870-es év erdőgazdálkodásunk történetében fordulópontot jelent azért is, mert a revízió által adott javaslatokon túlmenően ekkor készült el az első *ideiglenes* soproni üzemterv is, felemelt vágásfordulóval, tarvágásos üzem-

móddal, a lucfenyő erőteljes alkalmazásával (1 : p. 11). Kétségtől az 1870-es év a fenyvesítés kezdete Sopronban (2 : p. 8).

9. Az első üzemtervet, amely ideiglenes jellegű volt, 1871-ben követte az erdőterületek arányosításáról és a tagosításról szóló országos érvényű LV. törvénycikk, majd az üzemterv 1876. évi felülvizsgálás *Pausinger János* miniszteriiumi biztos és *Slatinsky Adolf* hercegi erdőmester részéről [1876. évi polgármesteri jelentés 6. o. és Áll. Levéltár Fasc. XXV. 1855/18431 a], és az 1879. évi XXXI. tc., vagyis az új erdőtörvény, amely gyökeresen véget vetett a korábbi gazdálkodásnak. Ennek az új erdőtörvénynek következményeként és eredményül született meg az az úrbéri rendezés is, amely Sopronban 1879-ben ért véget, s amely az úrbéres erdők ügykezelését az úrbéres erdőbirtokosságokra bízta. Ezáltal a város tulajdonában maradt erdőkben még az eddigi úrbéri jelleg is megszűnt. A város birtokos polgárai lemondtak az erdők után élvezett ingyenes fajrandóságról, „az úrbéres községek urbéreseinek legeltetési és fajzási joguk megváltására pedig a város megfelelő erdőterületeket hasított ki” (17 : p. 68).

10. Az úrbéri rendezés folytán a város 13 000 kh. erdőbirtoka fokozatosan csökkent, összes területe 1881-ben 10 973 kh., 1885-ben 10 951 kh., 1888-ban 10 886 kh. volt (Polgármesteri jelentések: 1881, p. 42; 1885: p. 101; 1888: p. 23), melyet „egy városi mérnök felmért és a város újabb erdőterülete erdei kataszterben fejeztetett ki” (Polgármesteri jelentés 1881 : p. 26). Az erdőterület csökkenése, a magas kezelési költség és a tűzifának a városi fátelre való magas fuvardíja a városi tanács erdészeti bizottmányát, amely ekkor *Baumann György* elnökből, *Lenk Lajos* elnökhelyettesből, *Muck András* jegyzőből és 65 tagból (pl. *Finck János* tanácsos, *Flandorffer Ignác*, *Romwalter Károly*, *Müller Paulin*, *Poda Endre*, *Russ János* *Töppler Antal*, *Cavallár Vilmos*, stb.) állott [Polgármesteri jelentés p. 57] — arra készítette, hogy a tűzifát lábbon adja el. Így adtak el 108 kh erdőt 21 727 forintért 1881-ben. Erdősítés ugyanakkor közel sem történt ekkora területen, mert a város az alacsony pótdombokból a letarolt erdőket beerdősíteni nem tudta. Hogy mégis gyökeres változáson ment keresztül ekkor a soproni erdők arculata, az majdnem kizárólag egy embernek, a fiatal erdészsegédként 1872-ben a város szolgálatába lépő *Muck András*nak érdeme.

Muck András erdeink megjavítása és ápolása terén kifejtett félévszázados lankadatlan munkálkodása, amely egybeesett az üzemterv szerinti gazdálkodás megindulásával — kétségtől új korszakot jelentett a város erdőgazdálkodásának történetében. Első intézkedései közé tartozott a már *Rinaldi* javaslatában is szereplő legelő- és alomszedési korlátozások kategorikus megszigorítása és azok gyakorlati érvényesítése (1883), továbbá a 30 éves vágásfordulónak 40, majd 60 éves vágásfordulóra való felemelése (1885), az elgyertyánosodás elleni küzdelem és a fenyvesítési program érvényre juttatása. Működésének gerince az erdőművelés előtérbe helyezése volt a merkantilista fahasználat rovására. Nevéhez fűződik nagyrészt az 1885. évi részletes üzemterv is. Erről azonban, továbbá *Muck András* működésének egész korszakáról önálló tanulmány keretében kívánunk beszámolni.

Irodalom:

1. *Béky Albert* (szerkesztésében): A Tanulmányi Áll. Erdőgazdaság ismertetője. Tan. Erdőgazdaság kiadása. Sopron. 1958.
2. *Csapody István*: Sopron város erdőgazdálkodásának 100 éve (1848—1948). Elő-munkálatok. Kézirat, 1955.

3. *Csapody István*: Adatok a Sopron megyei erdők 18—19. századbeli állapotához. Soproni Szemle. 1964. 18. évf. 2. sz. p. 163—165.
4. *Csapody István*: A Sopron megyei Nagyerdő története. Soproni Szemle, 1963. 17. évf. 3. sz. p. 217—226.
5. *Csapody István*: A Sopron megyei „cseriföldek” erdeinek története. Az Erdő, 1964. 13. évf. p. 224—230.
6. *Csötönyi József*: A Tanulmányi Erdőgazdaság rövid története. Soproni Egyetem. Bánya-Földmérő- és Erdőmérőkhallgatók DISZ szervezetének lapja. Sopron. 1955. 5. sz.
7. *Firbás Oszkár*: A legrégebbi erdészeti térkép Sopronból. Soproni Szemle. 1957. 11. 1—2. sz. p. 109—117.
8. *Firbás Oszkár*: Adalékok a soproni erdők XVIII. századbeli állapotához. Soproni Szemle. 1957. 11. évf. 3—4. sz. p. 276—281.
9. *Firbás Oszkár*: A soproni erdők történetéből. Erdőgazdaság és Faipar. 1958. 1. évf. p. 19.
10. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I—X.
11. *Hubeny József*: A honi erdők pusztulása és tönkrementje.
12. *Lessenyi Ferenc*: Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. Erdő- és Bányamérnöki Főiskola kiadványai, Sopron. 1940.
13. Polgármesteri jelentések. 1868, 1869, 1870, 1876, 1881, 1885, 1886.
14. *Poda Endre*: Sopron szabad királyi város monográfiája. I—II. Forráskiadvány. 1890.
15. *Raab Antal*: A „honi erdők” állapotja. Századunk. 1839. 2. évf. 75. sz. (szept. 19) és 1840. 3. évf. 40. sz. (máj. 18).
16. *Tagányi Károly*: Erdészeti Oklevéltár I—III. Bpest, 1896.
17. *Tamás József*: A Soproni hegyvidéki erdők történelmi fejlődése, leírása stb. Kézirat. Sopron. 1955.
18. *Zügn Nándor*: Soproni erdészeti régiségek. Soproni Szemle. 1938. 2. évf. p. 31—51.

A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében

Írta: Kristó Gyula

„Ahol Csák Péter fia volt, ott Henrik bán fiai nem lehettek. Ők csak az egymás elleni harcban találkozhattak.”¹ A „halálos gyűlölet és ellenségeskedés a ... Német-Újváriak és... Csákok közt, mely atyáról fiúra szállván, nem egy talányos eseményt megfejt e két család történetében.”² A polgári historiográfia – amely nagy részletességgel, gazdag anyag felsorakoztatásával vázolta fel Magyarország 13. század végi, 14. század eleji történetét, így a Csákok és a Kőszegiek (=Güssingiek, Németújváriak, Henrik-fiak) harcának egyes fázisait, eseményeit is – megelégedett a felszíni jelenségek rögzítésével, nem tudta, szemléleténél, korlátainál fogva nem is tudhatta felfedni a mélyebben fekvő anyagi viszonylatokat, a gazdasági és társadalmi érdekeket és igényeket.

Jelen dolgozatunk megkísérli a Csákok és a Kőszegiek – eseménymenetet tekintve ismert és feldolgozott – harcának, e harc egy kicsiny, egyetlen megyére korlátozódó szférájának *anyagi indítékú* magyarázatát adni.

A 12. században Magyarországra bevándorolt Héder-nem egyik ágát képező Kőszegiek³ centrális területét a Vas és Sopron megyék nyugati összeszőgellésénél egy csoportban fekvő Kőszeg, Szentvid, Borostyánkő (Bernstein Perestyén) és Kertes képezte.⁴ A honfoglaló őssokkal büszkélkedő Csák-nem nemzeti félszke ugyan a Fejér megyei Csákvárott volt,⁵ de a Kőszegiekkel harcban álló Trencsényi-ág⁶ területi expanziója során még Csák Péter halála (1284) előtt elérte az országhatárt képező Morva folyót,⁷ a centrum Nyitra megyébe tevődött át.⁸ Az 1270-es években tehát a Kőszegiek központja Vas (és kis részben Sopron), a Csákoké Nyitra (és talán Komárom⁹) megye területén feküdt. A 13. század második felében jelentkező, a tartományúri hatalom kiépítése irányába ható tendenciák realizálási kísérletei során természetesen azok a te-

1 Pór Antal: Trencsényi Csák Máté 1260–1321 (Magyar Történeti Életrajzok), Bp., 1888., 82–83.

2 Uo. 23.

3 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, II. kötet, Bp., MTA, 1901., 144–157. Családfájukat l. uo. 146. és Wertner Mór: A Güssingiek, Századok, XXIX. 152–153.

4 Belitzky János: Sopron vármegye története, I. kötet, Bp., 1938., 346.

5 Karácsonyi János: i. m. I. kötet, Bp., MTA, 1900., 291.

6 Uo. 317–332. Családfájukat l. uo. 296.

7 L. Kristó Gyula Stephanus Bohemus című, a Historické Štúdie-ben sajtó alatt lévő tanulmányát.

8 Ezt mindenekelőtt az bizonyítja, hogy Csák nembeli Máté (a későbbi hírhedt oligarcha, Trencsényi Csák Máté nagybátyja) 1283-ban kelt végrendeletében Nyitra megyei falvakat (Jech = Jác, Nympy = Nemcsic, Periese = Prasic, Thopulchan = Tapolcsány) örökít el. Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár (továbbiakban: AÜO), IX. kötet, 360–361. A helynevek azonosítására l. Tagányi Károly: Nyitra-megye helyneveinek magyarázata, Nyitramegyei Közlöny, VIII., 5. szám 2. old., 19. szám 2. old., 33. szám 1. old., 40. szám 2. old.

9 Trencsényi Csák Máté 1307-ben Komáromot örökölt birtokaként említi. Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, tom. VIII. vol. 1., Budae, 1832., 238–239.

rületek váltak elsősorban a Csákok és a Kőszegiek harcainak színterévé, amelyek szabad prédául kínálkoztak számukra, amelyek a két család „törzs-tartományai” között terültek el, vagyis Pozsony, Moson, Veszprém — és Sopron megye területe.¹⁰ Szükségszerű volt, hogy a déli irányban terjeszkedni akaró Csákok és centrális birtokaikkal északról határos területeket hatalmukba keríteni igyekvő Kőszegiek *Sopron megyében* vívják meg csatájukat a megye feletti uralomért. Ilyen módon — több más közigazgatási egységhez hasonlóan — Sopron megye is mintegy „erővonalába” került a territoriális hatalom kiépítésén, rendelkezési körük területi megnagyobbításán fáradozó két család ádáz harcának.

A Csákok és a Kőszegiek Sopron megyéért folytatott harcát bizonyítja a megye ispáni (főispáni) tisztségéért folyó „kötélhúzás”. Érdemes végigfutni a soproni ispánok — természetesen kivonatos — névsorán:

1. 1273. június 7. — 1274. szeptember 25.: Kőszegi Iván (=János).
2. 1274. november 27. — 1275. június 4.: Csák Péter.
3. 1275. június 17. — 1275. szeptember 27.: Kőszegi Miklós.
4. 1275. december 4. — 1276. július: Csák Péter.
5. 1276. augusztus 9. — 1277. január 17.: Kőszegi Miklós.
6. 1277. november 10. — 1279. október 16.: Csák Máté.
7. 1282. augusztus 25-én: Csák Máté.
8. 1287. június 8. — 1288. augusztus 8.: Kőszegi Iván.
9. 1291. február 22. — 1292. augusztus 4.: Kőszegi Iván.
10. 1295. november 25-én: Kőszegi Iván.¹¹

10 A rendkívül gazdag anyagból szinte találcómra kiválasztott példák analógiát nyújtanak Sopron megyére nézve: Csák nembeli Péter 1273-ban királyi adományként szerezte meg a Nyitra megyei Szenic (Scynche) birtokot [ÁÜO IV. 23—27., 1. Szentpétery Imre—Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, II. kötet 2—3. füzet, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961. (továbbiakban: Kr. j.), 2364. szám], azonban hamarosan Kőszegi János kezére került, majd 1274. december 31-én IV. László király ismét Csák Péter kezére adta Szenicet (Scynce). L. ÁÜO IV. 37—39. Kr. j. 2569. szám. A hely azonosítására l. Botka Tivadar: Trencsini Chák Máté és kortársai (Értekezések a történeti tudományok köréből, III. kötet IV. szám), Bp., 1873., 56.; Tagányi Károly: i. m. VIII., 38. szám 2. old.; Tagányi Károly: Szolgagyőr, Századok, XVI. 319.; Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése, Századok, LXXII. 497.

Egy 1287. évi oklevél arról tudósít, hogy Apor vajda Kőszegi Henrik fiainak segítségével elfoglalta Pozsony várát, ezért a király Henrik fiaitól elvette Pozsony megyei Modor (Modur) nevű prédiuumukat (ÁÜO XII. 451—453. Kr. j. 3420. szám). L. Wertner Mór: A Czukárdiak, Századok, XXVII. 213.; Wertner Mór: A Güssingiek, Századok, XXIX. 57. Modor később Trencsényi Csák Máté uralma alá jutott. L. Darina Lehotská: Dejiny Modry 1158—1958, Bratislava, 1961., 18.

Az 1290-es évek elején Trencsényi Csák Máté vette vissza Kőszegi Miklós nádortól Pozsony várát (ÁÜO V. 96—97.).

1275-ben Kőszegi Péter került a veszprémi püspöki székbe, Csák Péter hamarosan elfoglalta és feldúlta Veszprémet. L. Pór Antal: i. m. 25.

11 A soproni főispánok listáját Wertner Mór (Az Árpád-kori megyei tisztviselők, Történelmi Tár, 1897., 678—679.) állította össze, az általa adott időpontokat a Kr. j. 2554., 2562., 2650., 2659., 2710., 2711., 2762., 3013. számú oklevelei alapján javítottuk. Wertner (uo. 679.) megemlékezik Csák Péternek 1288 végén betöltött nádori és soproni ispáni pozíciójáról. Ez az — egyébként sok más helyen is felhasznált — adat Czech János [III. (= IV.) László király alatti nádorok, Új Magyar Múzeum, második folyam: 1851—1852., I. kötet, 211. old. 2. jegyz.] forráshivatkozás nélkül, kivonatosan közölt oklevelére megy vissza, mindenképpen téves, hiszen Csák Péter 1284 után már nem volt az élők sorában, L. Hazai Ökmánytár (továbbiakban: HO) VII, 192.

E lista — egyelőre — két fontos következtetés levonásához nyújt lehetőséget. Egyrészt: mind a Csákok, mind a Kőszegiek igényelték a megye feletti uralmat, nyilván nem véletlenül kérték e megye ispánságát,¹² illetve nem véletlenül tartották meg nádori méltóságuk mellett a soproni főispáni tisztelet. Másrészt: mint ispánok befolyást gyakorolhattak megyéjükre,¹³ közigazgatási funkciójukat is felhasználva gyarapíthatták hatalmukat. A Csák- és a Kőszegi-család *gyakori soproni hivatalváltása* mindenestre kettejük elkeseredett birtokzására enged következtetni.

A harc azonban szélesebb skálán mozgott, hiszen nyilvánvaló: a gyakran változó soproni főispáni méltóság nem jelenthetett abszolút és huzamos ideig tartó uralmat a megye területén egyik család számára sem. A harc megnyerése, a megye feletti hatalom biztosítása nem elsősorban a közigazgatási funkció betöltésén múlt, hanem sokkal inkább a *föld birtoklásán*, a jelentős földterületekkel, nagyobb birtoktestekkel rendelkező nemesek állásfoglalásán. A felszínen is nyíltan megmutatózó, a Sopron megyei ispánság betöltése körüli gyakori ingadozásban plasztikusan észlelhető harc mellett már korántsem ilyen világosan látható küzdelmet folytatott a két család a megye földbirtokosainak *szervienseiké, familiárisaikká* tételéért. A szerviens katonáskodott az oligarcha magánhadseregében, tehát növelte ura katonai potenciálját, oficálisként kezelte az oligarcha hatalmas birtokait és eme birtokokkal egységesülő szerviensföldröket, tehát gyarapította ura gazdasági erejét.¹⁴ A Csákok és a Kőszegiek közti harc végső kimenetele — megítélésünk szerint — a nemesek szervienssé tételétől, a *szerviensek megnyerésétől* függött. E két család Sopron megyei — de nyilván más megyebeli — viaskodása is tulajdonképpen a Sopron megyei nemesek megszerzéséért, maguk mellé állításáért folyó harc volt.

Ebben a küzdelemben nagy szerep jutott a Sopron megyében őshonos, ott kiterjedt birtokokkal rendelkező Osl-nemzetségnek.¹⁵ Az Oslók kulcspozíciója abban állott, hogy mint a legerősebb Sopron megyei nemzetség hatottak a

Belitzky (i. m. I. 537.) szerint a soproni főispánság együtt járt a nádori méltósággal, de eme megállapítása kétségtelenül téves, hiszen — csak az általunk közölt listát figyelembe véve — a fentebbi kimutatásban az 1., 2., 9. és 10. számnál közölt főispán a megadott időben egyáltalán nem viselt nádorságot, a 6. számnál szereplő Csák Máté pedig csak 1278. június 19. után volt nádor. Ilyenformán nincs tehát akadálya annak, hogy adatainkból következtetést vonjunk le.

12 Világosan utal erre Botka Tivadar (i. m. 13.): „Henrikék egy szép napon. . . visszatértek Magyarországra. . . , Henrik ismét a bánsgba ült, János fia pedig Sopron megye főispánságával. . . jutalmaztatott.”

13 Nyilván ezzel magyarázható, hogy IV. László király a soproni civiseknek adott kiváltság ügyében éppen Kőszegi Miklós soproni ispánnal tanácskozott. G. Fejér: *Codex diplomaticus. . .*, V. 2. 376. Kr. j. 2762. szám. Csák Máté soproni tevékenységéről a későbbiekben még szót ejtünk.

14 A szerviensekkel kapcsolatban I. Szekfű Gyula: *Szerviensek és familiarisok (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIII. kötet 3. szám)*, Bp., MTA, 1912., 25—46.

15 Belitzky János: i. m. I. 379. Az Oslokra I. Pór Antal: *Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században*, Turul, VIII. (továbbiakban: Pór: Osl) 153—200.; Karácsonyi János: i. m. II. 401—419.; Belitzky János: i. m. I. 380—399. Az Osl-nem családját Pór Antal (Osl, 200—201. oldalnál melléklet) és Karácsonyi János (i. m. II. 400—401. oldalnál melléklet, 409., 410., 412., 414.) vázolta fel.

megye többi, kisebb birtokú és súlyú nemesekre, állásfoglalásuk — éppen azért, mert, mint látni fogjuk, nekik is voltak szervienseik — meghatározó volt a megye birtokos, jobbágynépességgel rendelkező elemeire, s így közvetve szinte az egész megyére. A Csákok és a Kőszegiek Sopron megyei harca ilyenformán elsősorban az *Oslok helyzetéből*, egyik vagy másik félhez való csatlakozásukból állapítható meg.

Egy év nélküli, de 1278-ra datálható oklevél¹⁶ szerint (az Osl nembeli) Péter fia: Súr comes, kaboldi castellanus (várnagy) közli M(áté) soproni, mosoni és bányai ispánnal, hogy rendeletére Tóttelek (Thoutteluk) földet visszaállította az Osl nembeli Móric fia: Móric comes számára. Az oklevélben előforduló, Csák Mátéra vonatkozó „uestre Dominacionis” (= uraságtokna:κ) kifejezés mint a szeniortól való függés szakkifejezése félreérthetetlenül mutatja, hogy a kaboldi várnagyként fontos pozíciót betöltő Súr Csák Máté szerviense volt.¹⁷

Egy szintén év nélküli, Karácsonyi János szerint 1278. december 10-én kelt oklevél¹⁸ arról tudósít, hogy Máté nádor, somogyi és soproni ispán, a kunok bírása — a király parancsára — az Osl nembeli Móric comest a kereki nemesektől pénzen vásárolt Tóttelek (Touthteluk) föld birtokába beiktatta. Mivel e föld — az előző oklevél tanúsága szerint — már korábban visszaállított Móric comes számára, a Csák Máté általi eme újabb beiktatás, egyáltalán a nagyon elfoglalt nádor feltűnő gondoskodása mindenképpen gyanút keltő. Noha tudomásunk van arról, hogy Máté éppen ekkortájt generális congregatio miatt Sopronban tartózkodott,¹⁹ mégis hajlunk afelé, hogy a nádor Móric comes iránti eljárása szerviensi viszonylatot takar, hiszen csak egy szeniornak, dominusnak lehetett elsődrendű érdeke, hogy familiárisa mielőbb szerzett földje birtokába juthasson, hiszen a szerviens földjével ura javadalmai is gazdagodtak.

1279-ből arról értesülünk,²⁰ hogy IV. László király érdemeiért a Sopron megyében lévő Dág (Daag; ma Ágfalva) birtokkal adományozta meg az Osl nembeli Péter fia: Dénest, aki részt vett az 1278. évi dürnkruti (morvamezei) csatában, és ott lováról lebukott urát (dominum suum), Máté nádort, a királyi sereg akkori vezérét vérenek omlásával mentette meg.²¹ Az oklevél megfogalmazása, a Péter fia: Dénesnek Mátéhoz való viszonyára utaló „dominum suum” kifejezés²² kétséget kizáróan jelzi, hogy Dénes Csák Máté szerviense volt.

Mint már említettük, Csák Máté mint nádor — de egyszersmind soproni ispán is — 1278 őszén személyesen járt Sopronban, ott általános megyei gyűlést (generalis congregatio-t) tartott. Maga az a tény, hogy Máté megjelenhetett a városban, arra mutat, hogy nem kellett tartania a Kőszegiektől, vagyis hogy erős befolyással rendelkezett mind Sopron városában, mind pedig a megyében. Eme generalis congregatio alkalmával Máté nádor lefejeztette az egy-

16 Ifjabb Kubinyi Ferenc: Árpádkori oklevelek 1095—1301 (Magyar Történelmi Emlékek, I. kötet), Pest, 1867., 100—101. Igaz, Kubinyi (uo. 101.) 1277-re teszi keltét, de Csák Máté tisztségei 1278-ra mutatnak.

17 Ezt — indoklás nélkül — már Pór (Osl, 163.) is megállapította.

18 ÁÜO IX. 267—268. (Vö. Kr. j. 2925. szám.) Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, Bp., MTA, 1902., 110—111.

19 Belitzky János: i. m. I. 360—361.

20 ÁÜO IX. 223—225. Kr. j. 3005. szám.

21 L. Pór: Osl, 161.; Sóvári Soós Elemér: Az 1278. évi morvamezei (dürnkruti) csata, Hadtörténelmi Közlemények, III. 476.; Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195—1416.), SSz XV. 121.

22 „Az illető magánosnak, kinek jogköre alatt, személyétől függésben vannak a szerviensek és hasonlók, egyszerűen dominus, úr a neve...” Szekfű Gyula: i. m. 28.

kori soproni várnagyot, Pétert, és elkobzott birtokai közül a balfi (Wolf-i) szőlőt (az Osl nembeli) Beled fia: Beled (Belud) comesnek adta.²³ Máté eme gyors birtokadományozása arra mutat, hogy a nádornak érdekében állott az Osl nembeli Beled javainak növelése,²⁴ aki Csák Máté híve, — feltehetőleg — szerviense lehetett.

1280-ban IV. László király a Sopron megyei Kabold várat összes tartozékaival együtt hűséges szolgálataikért a Csák nembeli Márk fiainak: István bakanoyi ispánnak és Péternek adományozta.²⁵

Adataink alapján semmiképpen sem látszik elfogadhatónak Belitzky véleménye, miszerint Sopron megye birtokos családjai (már az 1270-es években) a Kőszegiek oldalára álltak vagy kényszerültek.²⁶ Ellenkezőleg: a fenti bizonyító anyag birtokában sokkal inkább az valószínű, hogy a megye, illetve a megyében birtokaira és hatalmára nézve vezető szerepet betöltő Osl-nemzetség az 1270-es években a *Csákok befolyása alatt állt*, a megye területe — legalábbis nagyjából — a *Csákok hatalmi szférájához tartozott*, s a Kőszegiek számottevőbb megyebeli térnyerése — mint ezt alább bizonyítani kívánjuk — csak az 1280-as években vette kezdetét.

1281. évi adat szerint²⁷ bizonyos birtokügylet bonyolódott le Kőszegi Henrik bán fia: János nádor és az Osl nembeli Péter comes fiai: Gergely és András között.

1283 végén IV. László király Kőszegi Henrik fiai ellen vonult.²⁸ Az Oslók nem a Kőszegiekhez csatlakoztak, hanem a király seregébe álltak, részt vettek a király által sikertelenül vívott Bernstein ostromában.²⁹

Egy 1284. április 4-én kelt oklevél³⁰ arról tudósít, hogy (az Osl nembeli) Herbord fia: Herbord comes rokonának, Osl fia: Osl mesternek 25 márkával tartozik; e pénzt Osl mester fogja kifizetni néhai Henrik bán fia: Jánosnak a következő május 1-én Herbord comesért.

Ezt a tényt egy 1284. április 16-i oklevél³¹ világítja meg. Ebből arról értesülünk, hogy (az Osl nembeli) Herbord comes fia: Herbord mester ama nyilvánvaló szűkös helyzete miatt, melyet *Henrik fia: János mester általi fogsága* révén szenvedett el, a zálogként nála lévő Széplak³² (Zeplak) falubeli birtokrészt 32 márkáért Osl bán fiainak: Jakab comesnek és Osl mesternek zálogba adja.³³

23 HO V. 63—64. L. még ÁÜO IX. 223—225.; Mollay Károly: i. m. 121.

24 Különösen akkor feltűnő e sebtében eszközölt adományozás, ha tudjuk, hogy éppen Péter várnagy birtokairól jegyzi meg 1279 végén IV. László király, hogy azok — korábbi birtokosa kivégzése után — királyi kézre jutottak (ÁÜO IX. 223.), s e javadalmakból adományozza Dág birtokot az Osl nembeli Péter fia: Dénesnek. Csák Máté tehát nem várta meg, míg a kivégzett Péter javai királyi rendelkezés alá jutnak.

25 ÁÜO XII. 288—289. Kr. j. 3068. szám. A megadományozottak a Csák-nem Trencsényi-ágához tartoztak, Márk testvére volt Péternek és Máténak. L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... I. 296. Márk fia: István később csatlakozott Trencsényi Csák Máténak III. András elleni pártütéséhez. L. uo. I. 328.

26 Belitzky János: i. m. I. 518.

27 ÁÜO IX. 312—313.

28 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. kötet, Bp., MTA, 1893., 493—494.

29 Uo. 494.

30 ÁÜO IV. 274.

31 Uo. IV. 275.

32 Széplakra I. Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse, SSz XI. 97.

33 L. Pór: Osl, 174.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 407.

Egy 1287-ből származó királyi oklevél szerint³⁴ Borostyánkő ostromakor (tehát 1284 elején) Kőszegi Henrik bán hűtlen fiai: Iván és Miklós nemcsak Herbordot fogták el, hanem — rajta kívül — az Osl nembeli Imre mester fia: Gergelyt és Péter fia: András is. Közülük Gergely 200 márka lefizetésével mentette ki magát a fogságból.³⁵

Ezek az adatok minden kétséget kizáróan bizonyítják: az 1280-as évek elején a Kőszegiek Sopron megyei térszerése még nem járt számottevő eredménnyel, a Kőszegieknek nem sikerült szervienseikké tenni az Oslokat. Mindenesetre az a tény, hogy az Oslok közül többen fogságot szenvedtek el a Kőszegiek részéről, arra enged következtetni, hogy a Henrik-fiak a megfélemlítés eszközétől sem riadtak vissza az Osl nembeliek megnyerése érdekében. Ez irányba mutat a Kőszegiek ama lépése is, hogy Borostyánkő 1284. évi ostroma után az Osl-birtokokat pusztították.³⁶

A Kőszegiek erőszakos akciói — úgy tűnik — nem maradtak eredmény nélkül. Egy 1285. évi adat³⁷ arról tudósít, hogy amikor néhai Henrik bán fia: Miklós nádor megajándékozta a kedhelyi apátságot, tanúi között „cari nostri” (= kedveseink) jelöléssel az Osl nembeliek közül is többen szerepeltek: Péter fiai: Gergely, András és Súr, valamint Herbord comes: A „cari nostri” kifejezés félreérthetetlenül amellel szól, hogy a Kőszegiek megfélemlítést — alkalmasint erőfitogtatást — célzó akciói: a fogva tartások és a dúlások sikerre vezettek, az Oslok közül többen a Kőszegiekhez csatlakoztak.³⁸ A tanúk névsorában szereplő, tehát a Kőszegiek mellé állt Oslok közül ketten, Péter fia: András és Herbord comes éppen a megelőző — 1284. — évben szenvedtek fogságot a Kőszegiek részéről. Csatlakozásuk a Kőszegiekhez nyilván a megfélemlítés, a fogság eredménye. A tanúk listájában szintén előforduló Péter fia: Súr azonos az a Súr comesszel, aki 1278-ban kaboldi várnagy és mint ilyen Csák Máté szerviense volt.³⁹ Súr — az 1270-es évek végén a Csákok mellett állott, majd az 1280-as évek közepén a Kőszegiekhez csatlakozott nemes — példája világosan bizonyítja: a Kőszegiek jelentős mérvű Sopron megyei térhódítása 1285 tájára tehető.

Az Osl nembeliek — legalábbis a nemzetség egyes tagjai — nem tartották ki állhatatosan a Kőszegiek mellett. III. András király 1297-ben a soproni vár Szár (Zaar; ma Szárföld) nevű földjét adta annak az Osl nembeli Osl comesnek, aki a Henrik-fiak társaságát (societate) elhagyta, és a királyhoz csatlakozott.⁴⁰

A 14. század elején a Kőszegiek megszilárdították pozícióikat Sopron megyében. 1306-ban Osl nembeli András comes fiai: András és János Hidegség (hydegsgy) és Homok (homuk) nevű birtokaik negyedrészt Henrik fia: Iván nádornak elzálogosították.⁴¹ 1318-ból arról értesülünk, hogy Károly Róbert ki-

34 HO VI. 323—325. Kr. j. 3458. szám.

35 L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.

36 Pauler Gyula: i. m. II. 494.

37 ÁÜO IX. 428.

38 Így értékeli az adatot Pór Antal (Osl, 161—162. és 174. old. 1. jegyz.), valamint Karácsonyi János (A magyar nemzetségek... II. 407.) is.

39 Pór: Osl, 163.

40 Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár, I. kötet, 1156—1411, Sopron, 1889. (továbbiakban: Sopr. Okt. I.), 61. L. még Belitzky János: i. m. I. 542—544.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 404.

41 Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár, I. kötet, Bp., 1878. (továbbiakban: AO I.), 110.

rály az Osl nembeli (Németi-ághoz tartozó) Péter fia: Péter comestól, Dénes fiai: Istvántól és Dezsőtől, Domokos fia: Miklóstól hűtlenségük miatt (azaz nyilván azért, mert a lázadó Kőszegiekkel tartottak⁴²) elvette birtokaikat.⁴³ Azt, hogy a Csákokat az idők folyamán a Kőszegiek váltották fel Sopron megyében, éppen ez az adat bizonyítja frappánsan. Amíg Dénes 1278–1279-ben Csák Máté szerviense volt, addig ugyanezen Dénes fiai az 1310-es években a Kőszegiek hűséges familiárisai.

A Csákok és a Kőszegiek között a Sopron megye feletti hegemoniáért folyó harcot az utóbbiak nyerték.⁴⁴ Ebben a vonatkozásban már igaznak kell elfogadnunk Belitzky János megállapítását: a 14. század első évtizedei még fokozottabban a Kőszegiek korát jelentik a megye történetében.⁴⁵ A Kőszegiek Sopron megyei győzelmét jól példázza az Osl nembeli Imre fia: Lőrinc pályafutása, aki emelkedését, pozícióit, hatalmát teljesen a Kőszegieknek, dominusainak köszönhette.

1313-ban Lőrinc hegykői (Igku-i) comes,⁴⁶ azaz nyilván a Kőszegiek hegykői várnagya.⁴⁷ Az 1310-es években kanizsaszegi (ma Nagykanizsa) várnagy, zalai alispán volt, mert Kanizsaszeg vára, melynek várnagyi tiszttét viselte, a Kőszegieké volt, és 1312–1320 között a Héder nembeli Miklós és András voltak a zalai főispánok.⁴⁸ 1314-ben Lőrinc és testvérei kegyesen visszakapták a Kőszegiektől a Rábaközben lévő Sobor (Sobur) nevű örökölt birtokukat.⁴⁹ Lőrinc tehát — testvéreivel együtt — kétségtelenül a Kőszegiek familiárisa volt.⁵⁰

A harc az 1300–1310-es években — éppen a Kőszegiek szervienseként magas polcokra jutott Lőrinc pályájából állapítható ez meg — „véglegesen” a Kőszegiek javára dőlt el. S hogy a két hatalmas erejű, tartományúri hatalmat kiépített család birkózásából miért éppen a Kőszegiek kerültek ki győztesen,

42 L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 413.; Belitzky János: i. m. I. 548.

43 AO I. 484.

44 Némileg más a helyzet Sopron várossal. A Kőszegiek már Sopron megyei előretörésük elején, az 1280-as években kísérletet tettek a város feletti uralom elnyerésére. Erre utal, hogy IV. László király 1284. évi (vagy az ezt közvetlenül megelőző évek egyikében keletkezett) oklevele szerint (HO II. 16—17. Kr. j. 3280. szám) Fülöp mester fia: István mester, soproni polgár fogságot szenvedett el a Henrik-fiak részéről. L. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban, SSz X. 205. Néhány évtizeddel később a király ellen lázadó Kőszegi Gergely fia: András a királyhoz hű István (azonos az 1280-as évek elején szereplő soproni polgárral!) fia: Konrád soproni városbírónak tetemes anyagi kárt okozott (HO II. 28—30.). L. Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei, SSz XVII. 264. E két adat arra mutat, hogy Sopron városát nem sikerült a Kőszegieknek teljesen hatalmuk alá vonniok. Ez egyszersmind arra is élesen rávilágít, hogy a városok polgárai következetesebb oligarcha-ellenes politikát folytattak, mint a nemesek, korántsem lazították meg annyira a királyhoz fűződő jó kapcsolataikat, mint pl. az Oslok. De — a magyar városiasodás 14. század eleji igen szerény fokának ismeretében — a megye történetére az Oslok (tehát a nemesek) és nem Sopron városa (azaz nem a polgárok) állásfoglalása volt nagyobb hatással.

45 Belitzky János: i. m. I. 548.

46 Sopron. Okl. I. 76.

47 L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.

48 Holub József: Zala megye története a középkorban, I. kötet, Pécs, 1929., 455. old. 6. jegyz.

49 AO I. 335.

50 L. Pór: Osl, 186.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 408.; Belitzky János: i. m. I. 560.

azt több tényező magyarázhatja. Feltétlenül szerepet játszott a Sopron megye feletti hegemonia elnyerésében *területi közelségük*: a centrális birtokaikkal, váraikkal Vas megyében rendelkező Kőszegiek sokkal intenzívebb tudtak foglalkozni Sopron megyével, mint a Csákok, akik a 13–14. század fordulóján Trencsénben építették ki központjukat,⁵¹ tehát még messzebb kerültek Soprontól. A Csákok esélyeit tovább rontotta, hogy a 14. század elején Pozsony osztrák uralom alá került,⁵² ilyen módon a Csákok elvesztették közvetlen szomszédságukat Sopron megyével. Mint a fentebb általunk felsorakoztatott okleveles anyagból nyilvánvaló, a Kőszegiek Sopron megyei térhódítása az 1280-as évek derekán kezdődött. Ez – és nyilván a Kőszegiek „végleges” győzelme – közvetlenül azzal kapcsolatos, hogy az 1280-as években néhány évre a *Kőszegiek egyedül maradtak a porondon*, Csák Máté és Csák Péter 1284 táján elhaltak,⁵³ Csák Péter fia: Trencsényi Csák Máté pedig csak az 1290-es évek elején jelent meg cselekvő személyként a történelem színpadán.⁵⁴

Adatainkból az is kétséget kizáróan igazolható, hogy az Oslok nehezen, hosszú vajúdas után csatlakoztak csak a Kőszegiekhez. Még inkább alátámasztja eme megállapításunk helyességét az a tény, hogy az Osl-nemzetség egyes tagjai még az 1290-es években sem kapcsolódtak szoros szálakkal a Kőszegiekhez, illetve ekkor lazítottak kötelékeiken.

Mindeme tények óvatosságra intenek bennünket a 14. század első évtizedeit illetően is. Noha kétségtelen, hogy akkor az Osl-nemzetség legtöbb tagja a Kőszegiek családjába tartozott, a lánc mégsem lehetett erős, a kötelék mégsem volt szoros. Amikor az 1310-es évek derekán Kőszegi András felkelt Károly Róbert ellen, az Oslok nem csatlakoztak a lázadó Kőszegihez, azaz nem rántották magukat a mélybe, hanem *a király mellé álltak*.⁵⁵ Megkockáztathatjuk, hogy az Osl nembelieknek a király oldalára való felsorakozása tudatos tett lehetett: azt természetesen nem láthatták, hogy a király és a lázongó tartományurak harcában a király képviselte a haladást, de arra könnyen rájöhetnek – különösen 1312, a rozgonyi csata, az Aba nembeli Amadék és cinkosaiak veresége után –, hogy a Kőszegiektől többé nincs mit várniok, életüket, jövőjüket, felemelkedésüket *csak a király* biztosíthatja.

Az Oslok pályájának eme 180 fokos fordulata annak a Lőrincnek a példáján látható legtisztábban, aki az 1310-es évek első felében még a Kőszegiek hűséges szerviense, hegykői és kanizsaszegi várnagya volt. Egy 1319. évi oklevél szerint⁵⁶ Károly Róbert megjutalmazta Imre fia: Lőrinc mestert, aki a lázadó Kőszegi András megsegitésére Ausztriából jött németek ellen *szervienseivel*

51 Jiří Rys: Matouš Čák Trenčanský, Věstník královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1927., I. 19.

52 Dobroslava Menclová: Hrad Bratislava (kny. a Bratislava című folyóirat IX. évfolyamából), Bratislava, 1936., 12.

53 L. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... I. 320., 321.

54 Pór Antal: Trencsényi Csák Máté... 28–29.

55 Az Oslok története tökéletesen igazolja Elekes Lajos (A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig, Kossuth, 1964., 108., 109.) hipotézisét, miszerint „a familiaritás, széles körű és folyamatosan tartó terjedése ellenére, nem hajtotta olyan szilárdan és egyértelműen a kisebb birtokosokat a nagyurak szolgálatába, mint a vazallusság klasszikus formája.” Ebből következően „a magyarországi köznemesség jó része... nagyúri familiárisként is megővta kapcsolatát a királlyal.”

56 Sopron, Oklt. I. 85.

együtt⁵⁷ dicséretesen harcolt a király oldalán. 1321-ben Lőrinc annak a Zala megyének lett főispánja,⁵⁸ amelynek élén korábban éppen a Kőszegiek álltak. 1321. évi adat⁵⁹ arról tudósít, hogy a lázadó Andrást megsegítő németek ellen Lőrinc derekasan küzdött *szervienseivel együtt*, s ezért a királytól azt a Kanizsaszeg várat nyerte ajándékba, amelynek előző urai éppen a Kőszegiek voltak, s amely vár nevet adott Lőrinc leszármazottainak.⁶⁰ S abban feltétlenül van valami szimbolikus, hogy a korábban a Kőszegieknek szerviensiüként szolgáló *Osl nembeli* Lőrinc lett a később *nagy hatalmú*, hatalmával a Csákokra és a Kőszegiekre emlékeztető *Kanizsai-családnak* a megalapítója.

És ezzel véget is ért a Csákok és a Kőszegiek Sopron megyei harca. Az 1270-es években a megyében a Csákok jutottak nagy befolyáshoz, az ősi soproni nemzetség, az Oslók néhány tagját szervienseiké tették. Az 1280-as évek közepén a Csákoknak a megyéből történt — kényszerű — távozásával helyükbe a Kőszegiek léptek, hosszas és erőszaktól sem mentes szívós fáradozásaikkal hatalmi körükbe vonták az Oslók jelentős részét. A láncszem ott szakad el, ahol a leggyengébb. Sopron megyében nem lehetett erős az Oslokat a Kőszegiekhez fűző familiárisi kötelék, mert az 1310-es évek második felében gyorsan felbomlott, s 1321-ben a Kőszegiek egykori kanizsaszegi (zalai) tartományán egy Osl birtokol. (Különös játéka a sorsnak, hogy az egykor hatalmas Csák-család utolsó sarja, Máté, 1321-ben halt meg,⁶¹ s hogy Máté domíniuma ellen éppen egy soproni főispán, Amadé fia: Miklós indította el a király számára diadalmas katonai akciót.⁶²) *A Csákok és a Kőszegiek harcát a király nyerte meg és az Oslók (a Kanizsaiak), akik szeniorjaikkal együtt nem hulltak legyőzöttként a porba*, hanem a királlyal szövetségben győztek szeniorjaik felett, hogy azután káprázatos magasságokba törjön csillaguk, s hogy — még száz évnek sem kellett elmúlnia — egyikük a koronás király (Zsigmond) fogsága idején a törvényes király ellenében már szinte királyi jogokat vindikáljon magának. Ez azonban már nem szimbólum, nem a sors különös játéka. Ez törvényszerű folyamat, ez a feudalizmus vaskövetkezetességgel érvényesülő törvénye: „évszázados ide-oda játék: a hűberek vonzódása a királyi központ felé, amely egyedüli védelmezőjük külső ellenség és egymással szemben, és a központtól való eltávolodás, amibe ez a vonzódás szüntelenül és elkerülhetetlenül átszap...”⁶³

57 Ez a szerviensek-kérdés fontosságának egyik nyitja! Amikor fentebb bárhol az Oslók bárki mellé állásáról is szóltunk, akkor nyilván nem szabad kizárólagosan csak az Osl-nemzetség inkriminált tagjaira gondolnunk. Az Oslók (jóllehet huzamos időn keresztül szerviensek, a Csákok, illetve — később — a Kőszegiek familiárisai voltak) maguk is rendelkeztek familiával, azaz szerviensekkel, s az Oslók mint szeniorok pártállásában bekövetkezett bármiféle változás hatással volt familiájukra is, az Oslokat követték szervienseik.

58 Holub József: i. m. I. 456.

59 AO I. 626—628.

60 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 409.

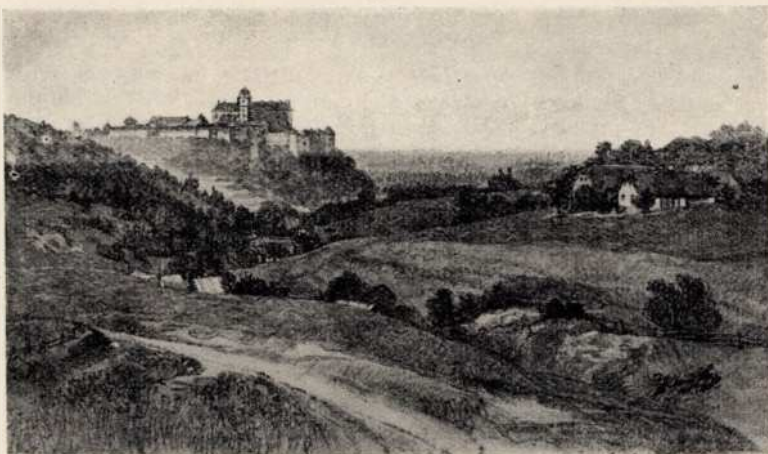
61 Botka Tivadar: Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja, Századok, VI. 190—193.

62 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek... II. 38. Egyébként a Gutkeled nembeli Amadé fia: Miklós is a Kőszegiek familiáját elhagyva csatlakozott a királyhoz. AO II. 69.

63 Engels: A német parasztháború. II. melléklet: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára, 49—51. szám), Bp., Szikra, 1949., 147.

Der Kampf der Familie Csák und Kőszegi im Komitat Ódenburg

In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts versuchten die beiden Familien Csák und Kőszegi ihre erblandschaftliche Macht auszubauen. Ihr Anspruch wird durch den Kampf um die Würde des Ódenburger Gespans gekennzeichnet. Zur Gewinnung der tatsächlichen Macht im Komitate, mussten sie in erster Linie das uralte Osl-Geschlecht unter ihre Lehenshoheit zwingen. Das ist zwar gegen Ende der 1270-er Jahren der Familie Csák gelungen, aber auf die Dauer konnten sie ihre Positionen im Komitate nicht behaupten. Um die Mitte der 1280-er Jahre trat die Familie Kőszegi an ihre Stelle, die die Familien des Geschlechtes Osl in zähem Kampf unterwarf und so das Komitat unter ihren Machtbereich brachte. Ihre Macht war aber im Komitate nicht langanhaltend. Ein Angehöriger des Geschlechtes Osl, Lőrinc, der Stammvater der Familie Kanizsai, schied aus der Familie Kőszegi aus, schloss sich dem König an, nahm an der Niederwerfung der Familie Kőszegi, seiner einstigen Herren, die gegen den König aufstanden, teil. Den Kampf zwischen den Familien Csák und Kőszegi gewann eigentlich der König, der die ihm treuen Kanizsais erhob. Nach kaum hundert Jahren wird diese Familie an Macht ausserordentlich zugenommen als Rivalin der königlichen Macht auftreten.

Borostyánkő (Bernstein) látképe

Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

Scarbantia romjai Sopron mai városképében

Köztudomású, hogy a mai Sopron alatt Scarbantia római város maradványai húzódnak, mindeddig azonban egyetlen rom sem emlékezteti az antik múltra a mai járókelőt.

1956-ban jelent meg a „Sopron és környéke műemlékei” c. könyv második kiadása¹, amelynek régészeti bevezetőjében Radnóti Aladár rögzítette a Scarbantiára vonatkozó régészeti adatokat. Ezek segítségével utalt a római város kiterjedésére és a városból szerteágazó úthálózatra. Körvonalazta Scarbantia történetét, amelyhez keretül szolgálhatott Pannonia provincia nyugati határsávjának sorsa az i. sz. I—IV. évszázadokban. E vázlatához rendelkezésre álló római régészeti leletanyag — egy-két szakszerű feltárástól eltekintve, amelyek még a múlt század végén folytak Bella Lajos irányításával — szórványosan került a Liszt Ferenc Múzeumba. Segítségükkel következtetni lehetett az ókori település jellegére, vagyis arra, hogy Scarbantia fontos kereskedelmi csomópont volt az ún. Borostyánkő út mentén; azonban a városkép és az itt folyó élet rekonstruálásához már nem nyújtottak elég támpontot.

„A római város magja a mai Belváros helyén, tehát a Várkerülettel körülvelt területen volt. Feltételezik, hogy a Várkerületnek megfelelően a város nagyjából ellipszis alakú területet római fallal volt körülvéve, bár ennek egyelőre régészeti bizonyítéka nincs”² — írta 10 évvel ezelőtt a római emlékek ismertetője. Az eltelt tíz év alatt igen szerencsésen alakult Scarbantia kutatásának lehetősége. 1959 óta szünet nélkül folyhattak a régészeti feltárások a belváros műemléki helyreállításához kapcsolódva, s bizonyossá vált, hogy a város középkori falkoszorújának alapjául a római városfal masszív építményét használták fel.³ Scarbantia történetének tisztázásához, sőt magának a városfalnak a műemléki helyreállításához sem volt elegendő csupán ez a felismerés: tisztáznunk kellett azt is, hogy a római uralom melyik korszakában épült a városfal, és hogy milyen politikai eseményekkel hozható kapcsolatba e nagyarányú építkezés. Ennek érdekében eddig 12 ponton folytak ásatások: az Orsolya téren, a Caesar-házban, a Templom utca 23. és 14. sz. alatt, a Lenin körúton a nagy rondella és a most épülő ABC áruház telkén, a Szent György utca 7—9. és a 13—19. számú házak kertjében, a Fabricius-házban, a Tábornok-házban és a Storno-ház északi oldalán, valamint az Előkapu körül.⁴ A kutatások segítségével megállapíthattuk, hogy a városfal a római településnek csak a központját vette körül, s amikor építették, a korábbi épületeket — amelyek a fal nyomvonalába estek — ekkor lebontották, az épülettörmeléket talajjegyzenetésre használták. A vastag falakra csak akkor volt szükség, amikor a IV. század elején a lakosság biztonságát a Dunától északra lakó ellenséges törzsek már lépten-nyomon veszélyeztették be-

1 Az első kiadásban 13—35., a második kiadásban 13—38. lap.

2 Radnóti idézett munkája, 24. lap.

3 Arch. Ertesítő. 1962. 47—67. lap. Holl Imre—Nováki Gyula—Póczy Klára: Városfal-maradványok a soproni Fabricius-ház alatt.

4 Holl Imre, Kiss Ákos, Nagy Emese, Nováki Gyula, Pamer Nóra, Póczy Klára ásatásai.

töréseikkel. A „barbárok” célja az volt, hogy kifosszák a gazdag római városokat s az Itáliába vivő útvonalon, a határvonal mögött kb. 60 km-re, elsősorban Scarbantia erődítményébe ütköztek. Veszély esetén a környék lakossága is védelmet talált a 3 m-nél vastagabb és mintegy 7—8 m magas, bástyákkal tagolt városfal mögött.

A római város — mint említettük — a falakon túl is tovább terjedt. A mai belvárosban folyó tervszerű feltárások mellett ugyanolyan jelentősek az elmúlt években sorra került ún. régészeti leletmentések Sopron területén. Az építkezések, csatornázások stb. földmunkák alkalmával előkerült történelmi emlékek segítségével a római lelőhelyek száma az utolsó évtizedben megsokszorozódott Sopron területén. A múzeum szakemberei a helyszínen teheték megfigyeléseiket a római emlékek, falmaradványok előkerülésekor, amelyek mindegyike fontos adatokkal bővíthette ismereteinket a római városról.

Nem célunk, hogy e helyen részletezzük az eredményeket, csak utalunk arra, hogy ma már kibontakozik előttünk Scarbantia szabályos utcahálózatának rendszere, s a beépítettséget alapul véve a római város lakosságát a II/III. században mintegy 25 000 főre tehetjük. Az utcák csatornázva voltak (Fabricius-ház), az épületekbe beköttették a vízvezeték elágazásait, amelynek főcsatornája Bánfalva határától követhető. A köztérket kőlapokkal borították (Városház u.), a fűtcát bazaltkövekkel burkolták (Fegyvertár u. 2. és Előkapu). A középületeket központi fűtéssel látták el (Orsolya tér és Fabricius-ház). A legújabbán előkerült épületfaragványok — márvány oszlopláb, korintuszi oszlopfők, pillér- és párkánytöredékek stb. — arra emlékeztetnek, hogy az épületeket a II—IV. században díszesen kivitelezték. S a capitoliumi szentély most folyó feltárása a Tanácsháza mellett arra mutat, hogy még ennek a nagyon jelentős épülethozzájárulásnak a maradványaiból is rekonstruálható lenne Scarbantia legdíszesebb szentélye!

A kérdés most már az, hogy a történelmi eredményeken túlmenően mi módon tehetnénk hozzáférhetővé, a nagyközönség számára láthatóvá az antik romokat? Miképpen illeszthetők be Sopron mai városképébe Scarbantia épületmaradványai? Ennél a kérdésnél előljáróban utalni szeretnénk arra, hogy ma szerte Európában, Közép-Keleten és Észak-Afrikában, vagyis az egykori római birodalom területén mindenütt óriási áldozatokkal próbálják bemutatni az antik városmaradványokat. A modern nagyvárosoknak rangját emeli a római előd, még akkor is, ha csupán néhány oszlop vagy falmaradvány emlékeztethet arra, hogy a mai település a kétezzer éves magból terebélyesedett ki. A középkori és az újkori építkezések miatt szinte lehetetlen csak töredékeiben is kihámozni és láthatóvá tenni az antik falakat, ezért alig néhány esetben sikerült eddig az európai tartományok területén ezt a törekvést meg is valósítani. Néhány év óta folyik pl. Barcelonában a római városfal és városkapuk szabaddá tétele a modern település központjában; az egykori Britanniában, pl. Londonban egy Mithras-szentély maradványa került bemutatásra az úttest alatti múzeumban, Germaniában és Galliában ugyancsak két-három esetben sikerült a katonai táborok vagy polgárvárosok egy-egy jelentősebb emlékét konzerválni; Bécsben a Szent István templom közelében a Hoher Markt egyik lakóházának alagsorában emlékeztet néhány falmaradvány a római Vindobonára. Itália, Dél-Franciaország a Földközi-tenger partvidékével egyetemben persze kivétel, hiszen az ottani sokkal enyhébb éghajlat miatt a romok konzerválása nem okoz olyan megoldatlan nehézségeket, mint Európa többi részében.

A kiragadott példák után tekintsük át a pannoniai római épületemlékeket, amelyek helyreállítása éppen folyamatban van: Budapest területén Aquincum rommezője, az egykori Pannonia Inferior székhelye, a határmenti katonai építkezéseket illesztésülja. A dunai határvonal egy-egy erődítményének feltárását és bemutatását célozza legújabbán a tokodi, pilismaróti, visegrádi katonai erődök falmaradványainak helyreállítása. Székesfehérvár szomszédságában Gorsium rommezője a tartomány belsejében virágzó villagazdaságok, mezőgazdasági központok jelentőségére utal. Valcum-Fenekpuszta, Keszthely határában ugyanannak a településfajtának későrómai-népvándorláskori időszakából való. Pécs római elődjének, Sopianae-nak ókeresztény sírépületeiben, illetve azok díszes felfestményeiben gyönyörködhet a mai lá-

togató. Szombathely a római uralom alatt a tartomány vallási központja volt. Savaria bemutatott épületeleméi: az Isis szentély és az ún. Quirinus bazilika, a római városnak ezt a szerepkörét idézik.

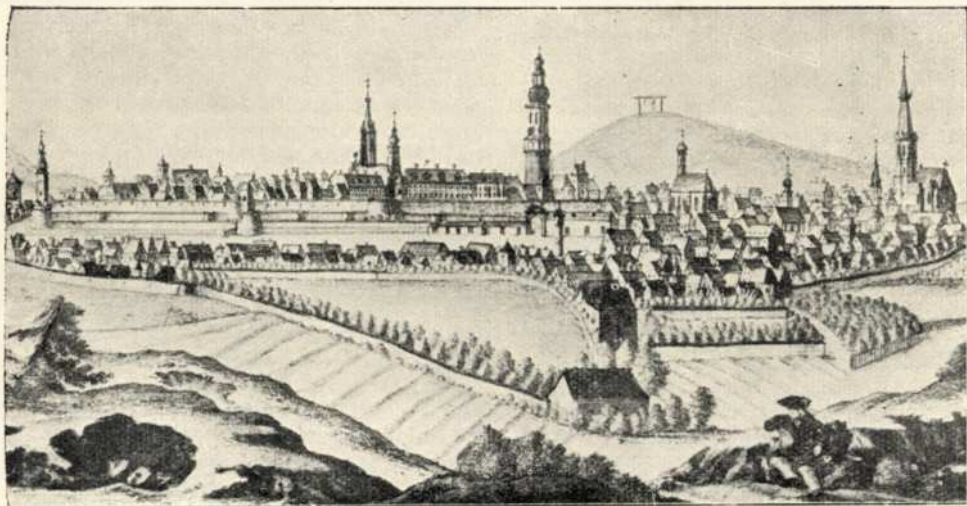
Scarbantia újabban előkerült épületeleméi közül a városfal konstrukciója, szerencsés véletlen folytán, szintén a római település legjellemzőbb funkciójára utal: védte az Itáliába vivő legfontosabb közlekedési útőeret, a Borostyánkő-utat és ennek az útvonalnak egyik jelentős piacát, illetve magát a kereskedővárost.

Az eltérés — Sopron előnyére — a felsorolt pannoni római emlékekkel szemben az, hogy itt a falmaradványok átlag 7–8 m magasságáig megmaradtak. S e masszív kváderköves falat bástyák tagolják, bemutatatható a két kapu alapozása s kisebb átjárók teljes magasságban, amelyekben azonban csak személyforgalom bonyolódhatott le.

E hatalmas falkoszorú méltóan példázza a római városépítés monumentalitását, jelképszerűen, a birodalom északi határán. Figyelmeztet arra, hogy Sopron római elődje a görög-római városi kultúra egyik tekintélyes láncszemét jelenthette. De jelképnek tekinthető a római városfal abból a szempontból is, hogy közel kétezer év óta megszabja a belváros jellegét, kiterjedését, utcahálózatát.

Mindezeket mérlegelve kapnak helyet a belváros rendezése alkalmával a római emlékek a modern város műemléki együttesében. Ez a feladat nehéz próbák elé állítja a tervezőket, és sok türelmet igényel a környező utcák lakóitól. E fáradságos törekvések eredményeképpen Sopron városképe új színnel gazdagodik, amikor műemlékei gazdag sorában a rómaiak is láthatóvá válik.

Sz. Póczy Klára

Sopron látképe 1740 körül, a nyitott városfallal. (Werner metszete)

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai

A magyar nemzeti bibliográfia megteremtője, Petrik Géza ugyan nem Sopronban született, mégis soproninak kell tekintenünk. A család törzsága évszázadokon keresztül Sajószentpéteren rézműves mesterséget folytatott. Családi hagyomány volt, csak egy fiúgyermek maradt otthon, az esetleges többi pedig mint iparos, pap, ügyvéd elvándorolt. Így származott a Petrik család Miskolcra Sopronba, amikor Petrik Sámuel — a család hatodik Sámuel nevű tagja — ideköltözött. Petrik Sámuel kalaposmester háromszor nősült. Első házasságából származó gyermekeiről a család ma élő tagjai sem tudnak semmit. Későbbi házasságából származó fiai közül az egyik — ugyancsak Sámuel nevű — visszavándorolt Miskolcra, egy másik fia Amerikába költözött, ahol pap és egyetemi tanár volt. A kalaposmester János Jakab nevű fia diákkorában feltűnt rendkívüli szorgalmával és kiváló tehetségével. Sopronban született 1814. május 5-én. (Ez az adat Szinnyi: Magyar írók élete és munkái — Bp. 1905. X. kötet. 1048. p. — című művéből származik, ez azonban valószínűleg téves adat, mert a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium anyakönyve más

dátumot jelöl meg)¹ Kétségtelen azonban hogy Sopronban született 1814-ben, itt végezte el a középiskolát a liceumban, majd teológiai tanulmányait is, melyek folytatására Bécsbe utazott. Félévi otttartózkodás után Berlinbe ment, ahol másfél évig tanult az egyetemen. Visszatérve Magyarországra először gróf Zay Károlynál házi nevelősködött, majd onnan Alsószelibe (Pozsony megye) ment, ahol tizenkét évig volt a falu evangélikus lelkésze. 1853-ban a Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Főtanodája meghívta Sopronba tanárnak. Ez az ősi intézet abban az időben háromféle oktatási feladatot látott el és ennek megfelelően szervezeti felépítése is hármas tagolású volt; A.) Gymnasium, B.) Teológiai Intézet, C.) Iskolatanodai Képezde.

Ebben az intézetben tanított huszonhárom esztendőn keresztül, közben pedig hét évig igazgatója is volt. Szinnyi szerint² 1870-től 1874-ig szerkesztette a soproni ág. ev. Lyceum Tudósítványát. Ez azonban téves adat, mert valójában az 1875—76. évi kiadványt is ő szerkesztette és adta ki. Ebben a kiadványban jelent meg 1858-ban „A hellen nyelv taitásának szüksége a gymnasiumokban” című

¹ A volt liceumi anyakönyv szerint Petrik János Jakab 1814. július 25-én született.

² Szinnyi: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1905. Hornyánszky Viktor. X. kötet, 1048. p.

tanulmánya is. 1874-ben Budapesten nyomatta ki nagyobb terjedelmű, egyházi kérdéseket tárgyaló művét, „Vezérfonal confirmatiói oktatáshoz” címen. Kéziratban maradt ránk „Keresztény erkölcs-tan” című munkája.³ Sopronban halt meg 1876. nov. 12-én.

Petrik János Jakab és neje Ruzs Krisztina házasságából nyolc gyermek született. A legidősebb, Gyula ügyvéd lett. A második fiú Géza.

Petrik Géza 1845. október 3-án született Alsószeliben, ahol édesapja, Petrik János Jakab — mint erről már említés történt — lelkész volt. Fialat éveinek javát Sopronban töltötte, hiszen nyolc éves korától itt élt. Gimnáziumi tanulmányait az evangélikus líceumban kezdte meg, nem végezte azonban el, mint ahogyan majdnem minden vele foglalkozó lexikon vagy más forrásmunka, illetve forrás alapját képező irodalom állítja.⁴ 1856-ban iratkozott be a líceumba. Osztálytársa volt többek között Dux Lajos, (Dóczi Lajos) a későbbi nagy hírnevet és sikert elért ünnepelt író és Gebhardt József, Sopron későbbi polgármestere. Az egykori líceum — a mai Berzsenyi Gimnázium — iratanyagában az 1860—1861-i tanév végéig kísérhetjük a fiatal diák pályafutását.

A „Tudósítás a soproni ág. hitv. ev. kerületi főtanodában tanuló ifjúságról az 1860/1-dik oskolai év első és második felében” című líceumi anyakönyv az ötödikes gimnazistáról a következőket jegyezte fel: Sorszám: 19. Petrik Géza. Vallása: hitv. ev. Születési helye: Alsó Szeli Pozsonymegyében. Nemzetisége: magyar. Atyja: Petrik János tanár és lelkész Sopronban. Kora: 15 éves.

Bizonyítványában „dicséretes” és „kitűnő” érdemjegyeket találunk.

Nincs érdemjegye, illetve kihúzták az anyakönyvből a logika, lélektan, ének, rajz, francia, szépirodalom és gymnastica című tantárgyakat. Más diákoknál esetenként szerepel érdemjegy ezeknél a tárgyaknál, amiből arra lehet következtetni,

³ Petrik János Jakab mintegy 200 prédikációjának kézírata dédunokájának, Petri Dezső okleveles mérnök tulajdonában van. Petri Dezső Budapesten él és szívesen bocsájtaná ezeket a kéziratokat — amelyek bizonyára helytörténeti tanulmányozás céljából sem érdektelenek — megfelelő levéltár, ill. könyvtár rendelkezésére.

⁴ Így p. o. Köhalmi Béla is azt írja, hogy a gimnázium elvégzése után a könyvkereskedői pályát választotta. Lásd Magyar bibliográfusok és könyvtárosok. Petrik Géza (1845—1925). A Könyvtáros. 1956. évf. 185. p.

Petrik Géza

tetni, hogy ezek a tárgyak nem voltak kötelezők. Négy ösztöndíjas (díjpénzes) volt az osztályban, ezek között találjuk Petrik Gézát is. „Oskolai mulasztása” a második félévben 16 volt. Tanára volt többek között: Poszvék Gusztáv (osztálytanár) osztályfőnök, Thirring Károly a latin, Petrik János Jakab a hellén nyelv és Turcsányi Adolf a matematika tanára. A félévi bizonyítványt 1861. február 28-án állították ki, az évvégi bizonyítvány keltezése nem szerepel az anyakönyvből. Az érdemjegyek elnevezése körülbelül megfelel a mai érdemjegy rendszernek, Petrik Géza tehát szó szerint is jeles tanuló volt.

A soproni tanulóévek érlelték meg benne azt a szilárd elhatározást, hogy élete végéig könyvekkel foglalkozzék. Ezt saját maga is szép szavakkal fogalmazta meg édesapjának ajánlott könyvének, illetve bibliográfiájának első lapján:

„Ezt a munkámat — talán már az utolsó —

Édesatyám

Petrik János Jakab

a Soproni Ág. Hitv. Ev. Lyceum volt igazgatója és a magyar gyülekezet hitszónoka emlékének szentelem.

Az Övének,

aki belém oltva a „könyv” iránt való szeretetet, irányította egész életemre kiható működésemet.”⁵

Az 1861—1862. tanulmányi évben nem találjuk már nevét osztálytársai névsorában. Bzinyosra vehető, hogy a líceum öt osztályának elvégzése után nagyobb kedvet érzett a kötetlenebb és nagyobb eredményekkel kecsegtető könyvkereskedői szakma elsajátításához. Az 1863—1864-es tanév végén kellett volna érettségiznie. A volt líceum iratanyagában azonban 1861 után semmit nem találunk már róla. Biztosra vehető az is, hogy más iskolában sem folytatta középiskolai tanulmányait, mert 1861-ben már könyvkereskedői pályára lépett ugyancsak Sopronban. Hogy melyik könyvesbolt volt első munkahelye, biztosan nem tudjuk. A Petrik család néhány évvel ezelőtt még élő soproni tagja⁶ úgy tudta, hogy egy várkerületi könyvesboltban kezdte meg könyvkereskedői tevékenységét. A Várkerületen ezekben az években két olyan könyvkereskedésről tudunk, melyekről feltételezhető, hogy Petrik Géza itt kezdte meg a könyv iránt való szeretetének gyakorlati bizonyítását. Az egyik üzlet a Várkerület 176. szám alatti házban volt és Wigand Karl Friedrich volt a tulajdonosa. A másik üzlet a Seyring és Henricke cégé volt. A cégről egy 1858-as soproni kalendárium hirdetési oldalán a következőket olvashatjuk: „Seyring und Henricke Kunst und Musikalienhandlung in Oedenburg Grabenrunde Nr. 201 gegenüber dem Gasthof „zum König von Ungarn” im Romwalter’schen Werke.” (Ebben a házban volt Romwalter Károly nyomdája.) „Die Agentie des Ungarischen

Kunstvereines in Pesth sowie des Allgemeinen Österreichischen Kunstvereines in Wien befindet sich in Oedenburg bei Seyring und Henricke.”

Soproni tanulóévei után hamarosan mint könyvkereskedőt találjuk Budapesten Osterlamm Károly ottani üzletében. Ennek halála után, 1869-ben átvette az üzlet vezetését. Vállalkozását egyelőre nem kísérte szerencse, így az antiquár könyvkereskedéssel próbálkozott. Itt sem találta azonban meg azt, amit keresett. Érezte, hogy más irányban kell megkeresnie az apja által Sopronban beléoltott könyvrajongásának kifejezésére juttatását, annak tudományos munkákban való kidomborítását oly módon, hogy az mások számára is hasznos alkalmazás anyaga lehessen. Egy ideig még Dobrovsky könyvkereskedésében árusígtatott, 1879-ben azonban véglegesen szakított a könyvárússal. Ettől az időtől kezdve egészen haláláig könyvészeti kutatással foglalkozott. A Pallas lexikon megindítása előtt a Pallas R. T.-hez került mint a kiadóhivatal főnöke. A lexikonba sok cikket és címszót írt, ezek főleg könyvésztel és ennek rokonágaival foglalkoznak, mindenesetre lexikológiai magassabb igényekkel. A Pallasnál működött 1895-ig. 1896-ban a Könyves Kálmán irodalmi és könyvkereskedői részvénytársaság üzletvezetője lett.

Kudarcai és sikertelenségei nem törték le, amikor pedig megfelelő anyagi körülményei megengedték, hozzálátott nagy életművének megírásához. Szabó Károlynak Régi Magyar Könyvtára a tudósbibliográfiának első rendszeres magyar mintája volt. Munkáját Petrik Géza folytatta. Ott kezdte el, ahol Szabó Károly abbahagyta. A könyvekkel foglalkozó munka iránt az érdeklődés igen sokféle. Petrik Géza kereskedő-bibliográfus típus volt, aki mindvégig fáradhatatlan munkása maradt a magyar könyvészetnek. Óriási energiával, töretlen lendülettel és hatalmas tenniakarással érte el a maga

⁵ Az idézet forrása: „Magyar Könyvészet 1901—1910.” Az 1901—1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása. A tudományos folyóiratok repertóriumával szerkesztette Petrik Géza. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. Első kötet. A—K. Bp. 1917. Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. Számozatlan oldal. Az idézetben tükröződő érzése sajátos valóra vált, munkáját a halál megszakította, a második kötetből már csak két füzet jelenhetett meg, és 1918-ban Péter Béla címszónál megszakad.

⁶ Petrik Ilona emlékezett így. 1960-ban halt meg Sopronban.

elé kitűzött célt; 1711 és 1910 között összegyűjtötte mindazt, amit a magyar szellem ez alatt az idő alatt termelt. Ezzel a munkával megteremtette nagy magyar nemzeti bibliográfiánkat. Munkásságát mindazok értékelnéi tudják, akik bármilyen kutatómunkával foglalkoznak. Munkája nélkül elképzelhetetlen volna bármilyen tudományos munka is. Műveinek részletes felsorolása nem fér bele ennek az ismertetésnek kereteibe, erről csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy termékenysége egyenes arányban állt könyvszeretetével. Könyvismeretére még sokáig szüksége lett volna a magyar bibliográfiának, pedig viszonylag magas kort ért meg.

Hat gyermeke volt. Két fia az első világháborúban esett el. A család ma is élő tagjának Petri (Petrik) Dezsőnek szíves levélbeli közlése alapján tudjuk, hogy Petrik Géza egy időben könyvkiadással is foglalkozott; Beliczay Jónás egy verses-imádságos könyvét is kiadta. A könyv címlap nélkül sokáig a család birtokában volt, és minthogy a címlap hiányzott, az idős családtagok a „nagyapapa könyveként” emlegették. Tizenkét esztendőn keresztül, 1905-ig szerkesztette a Corvinát. Az őt meglátogató Petri Dezsőnek 1917-ben még nagy szeretettel beszélt arról, hogy a magyar hírlapírás bibliográfiáján dolgozik.

Petrik Géza saját munkájáról 1917 januárjában azt írta, hogy amikor negyven esztendővel ezelőtt hozzáfogott az újabb magyar irodalom „leltározásához”, Kármán Mór egyetemi tanár azt tanácsolta, hogy ne szorítkozzék csak az önállóan könyvalakban megjelent művek regisztrálására, hanem sorolja fel a folyóiratokban közölt dolgozatokat is, mert a létező könyvtárjegyzékek alapján csak tájékozódhatunk valahogyan a könyvek tömkelegében, de az időszakai sajtó „Terra incognita” marad előttünk mindaddig, amíg nincsen megfelelő útmutatónk hozzá. Megfogadta a tanácsot, és így készült el az 1860—1875. évi „Magyar könyvészet” és ugyancsak így az 1712—1860-as időszak irodalmát felölelő „Magyarország Bibliográphiája”. A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének anyagi helyzete — folytatja — nem engedte meg, hogy a következő 25 évi könyvészet összeállításánál ugyanaz a rendszer érvényesüljön,

Petrik Lajos

de miután érezte a bibliográfiának ezt a szépséghibáját, Magyar Könyvészet 1901—1910 című művében a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megint csak jól bevált rendszerét alkalmazhatta. Tudományos folyóirataink nagy mennyisége miatt ugyan nem vehetett fel mindent, mert ez túllépte volna a vállalat kereteit, de olyan bő választékban közölte a folyóiratok színe-javát, hogy a tárgyi mutatóval együtt három vasos kötetre terjedő munkában így is szépen ki-domborodik a magyar időszakai sajtó jelentősége és a magyar tudományosság magas színvonala.

A Tanácsköztársaság idején hetvennégy éves volt. Még fáradhatatlanul dolgozott. Az első proletárállam 1919. április 22-én „állami bibliográfussá” nevezte ki. Munkájában lányai közül Margit segítette, főleg a címleírásban. A Tanácsköztársaság megdöntése után háttérbe szorították, nem alkalmazták. Két fiának eleste és a háború szenvedései megtörték munkaerejét. Életének három utolsó évében már sokat betegeskedett.

Petrik Géza Sopront — ha nem is szülővárosának, de — otthonának tekinthette, gyermek- és ifjúkori emlékei, a szülői

ház szeretete, a városhoz való ragaszkodás és nem utolsó sorban annak alapján, hogy — ahogy saját maga írta — itt oldódott belé a könyv iránt való szeretet, mely irányította egész életére kiható működését. Budapesten halt meg 1925. augusztus 27-én.⁷ A Farkasréti temetőben temették el.⁸

A tudományok művelése a Petrik családnál hagyománynak tekinthető. Petrik Lajos nevét a kerámia kutatásával foglalkozók megtalálják a világ csaknem minden szakirodalmi kiadványában. Szinnyei szerint Petrik Lajos Petrik Géza testvére volt.⁹ Ezt állítja több más forrásmunka is. Ugyanezek a forrásmunkák azt is állítják, hogy középiskoláit részben Sopronban, részben Pozsonyban végezte.

Az egykori soproni líceum anyakönyvét vizsgálva, először az 1862—1863-as tanévben találkozunk a Petrik Lajos névvel. Ebben a tanévben volt ez a Petrik Lajos elsős gimnazista, 11 éves. Születési helyeként Alsószeli, idejeként 1851. április 18-a szerepel több ízben is. Apja neve és foglalkozása: Petrik János Jakab tanár és hitszónok. Mindez a soproni születési hely kivételével Szinnyeit látszott igazolni. Valójában ez a Petrik Lajos zavarhatta meg a forrásmunkák szerzőit, ezzel a Petrik Lajossal tévesztették össze a „keramikus” Petrik Lajost.

A már említett Petri Dezső, levelében határozottan állította és megerősítette, hogy a „keramikus” Petrik Lajos — a jelenleg tárgyalás alatt álló — nem Petrik János Jakabnak volt fia, tehát nem volt Petrik Géza testvére. Petrik János Jakab, Lajos nevű fia ugyanis MÁV mérnök volt és korán meghalt.

A mostani kutatómunka során az elmentmondásokat növelték és a tisztánlá-

tást megnehezítették még az alábbi körülmények is. A volt líceumi anyakönyvben szereplő Petrik Lajos 1867—68-ban ötödikes gimnazistaként szerepel, de születési idejeként 1851. március 29-ét említi. A következő években ugyancsak ez a dátum szerepel, míg az előbbi években — nem tudni, mi okból — április 18.

Már a kutatómunka során feltűnő volt, hogy a líceumi anyakönyvben szereplő Petrik Lajos az első gimnáziumi években kimondottan rossz tanuló volt, azokból a természettudományi tárgyakból is „alig kielégítő” osztályzatokat kapott, melyeknek művelését a „keramikus” Petrik Lajos később a világszínvonal fölé emelte.¹⁰ Ezenkívül az a tény is Petri Dezső állítását igazolta, hogy az anyakönyvben szereplő Petrik Lajos sokat betegeskedő, betegség miatt félévki-hagyásos, torna alól felmentett diák volt, míg a „keramikus” Petrik Lajos — mint ahogy később látni fogjuk — Téry Ödönhöz és a Zsigmondy testvérekhez hasonló jelentőségű magyar turista is volt.

Végül is bebizonyosodott — a soproni evangélikus egyház anyakönyve minden kétséget kizáróan tanúsítja —, hogy a „keramikus” Petrik Lajos a család soproni ágából származott, de nem volt Gézának testvére, hanem csak közeli rokona. A soproni helytörténeti kutatás tehát semmiképpen sem végez felesleges munkát, ha a várost megismerni szándékozókkal megismerteti Petrik Lajos életművét is.

Petrik Lajos Adolf Sopronban született 1851. december 5-én, Petrik József kalaposmester és Krueg Amália házasságából. A kalaposmesterről feljegyezték, hogy az 1847-es soproni iparkiallításon Klein Sámuellel együtt sikeresen szerepelt kalapjaival. Petrik József volt az első

7 Petri Dezső szíves közlése. Legújabb irodalmi lexikonunk halála napját tévesen, egy nap eltéréssel adja meg. Lásd: Magyar Irodalmi Lexikon. Második kötet. L—R. Bp. 1965. Akad. K. 500. p.

8 A Petrik család soproni sírboltjában, az evangélikus temetőben (69 és 70-es parcellaszám alatt) a család következő tagjai nyugszanak. A feliratot szó szerint közöljük: Josef Petrik Geb. 22 Sept. 1812 Gest. 21 März 1894, Amalie Petrik Geb. Krueg Geb. 1 Nov. 1892 Gest. 28 Jän. 1900, Heinrich Petrik 1842—1917, Petrik Lujza 1855—1947, Petrik Emma 1876—1945, Ilona Petrik 1878—1960.

9 Szinnyei i. m. 1048. p.

10 Az érdemjegyek elnevezéséről már volt szó. A következőkben az elnevezések teljes latin és magyar szövegét adjuk: kitűnő — eminens, dicséretes (d) — pr. classis cum eminentia, kielégítő (kiel.) — primae classis, alig kielégítő (alig kiel.) — pr. classis ex ultimis, elégtelen — secundae classis (innen a ma is használatos „szekunda”, „beszekundázott” kifejezés a diáknyelvben).

kalaposmester Magyarországon, aki se-lyemből ún. Párisi kalapot gyártott.¹¹ Fia, Petrik Lajos Adolf, középiskoláinak elvégzése után egy évig katonai szolgálato-
tot teljesített, majd beiratkozott a gráci műegyetemre. A kémiai-technológiai szakosztályt végezte, erről 1874-ben szer-
zett oklevelet.

1874-től 1879-ig a gráci műegyetemen volt tanársegéd. A háború alatt a bosz-
niai fronton több kitüntetést és főhad-

vül értékes munkásságot fejtett ki az iparfejlesztés terén is. 1890-ben kinevez-
ték a Technológiai Iparmúzeum szakér-
tőjévé. Ebben a minőségében közvetlen
kapcsolatot tartott fenn az ország egész
kerámiai iparával, különösen a Zsolnay
gyárral. Több ezer szaktanács és jelentős
irodalmi munkásság tanúskodik arról,
hogy mindig az ipar fejlesztése lebegett
szeme előtt. Közleményei az egész vilá-
gon ismertekké váltak. Nevét külföldön

Petrik Lajos egyik tátrai felvétele

nagy rangot szerzett. Visszatérve a harc-
térről, egy ideig még a gráci egyetemen
tanított, majd 1880-ban a budapesti Ál-
lami Középipartanodához nevezték ki
kémiai-technológiai tanárnak. Feljegyez-
ték róla, hogy kiejtése kissé idegen volt,
de világos és könnyen érthető mondat-
fűzése mindenki számára megközelít-
hetővé tette a technikai-kémia elsajátítását.
Bámulatos kezűgyessége volt, a legnehe-
zebb ábrákat és géprajzokat pillanatok
alatt szemléltetővé tette. Ebben a mun-
kakörben több mint negyven esztendőn
át dolgozott. Az ipari szakoktatáson ki-

jobban ismerték és ismerik ma is, mint
hazájában és szülővárosában, Sopronban.
Híres külföldi professzorok számtalan-
szor felkeresték szakkérdésekkel. Német-
országban különösen jól ismerték nevét.
Tudását és tapasztalatait csak elmélyül-
tebbé tették utazásai. 1882-ben alapos
vizsgálatokat végzett Ausztria, Németor-
szág és Belgium vegyészeti gyáraiban.
Az iparszervezésnek minden csínját-bin-
ját ismerte, de elsőrendű szakértője volt
a beruházások és rentabilitási lehetősé-
gek kialakulásának is. Kutatásának és
kísérleteinek tapasztalatait felhasználta

¹¹ Lásd bővebben Csatai Endre: A soproni ipar állása az 1847-es iparkiallítás idején.
In: A soproni ipar 100 éve. 1847—1948. Sopron, 1948, Röttig-Romwalter ny. 17. p.

gyakorlati oktatói munkájában. Kedvenc tárgya mindvégig az agyag maradt. A kerámiai ipart behatóan tanulmányozta Csehországban, Németországban másodsorban, Franciaországban, Angliában, Svájcban és Olaszországban. Utazásainak az is célja volt, hogy ezáltal is közelebb kerülhessen távolabbi céljához: a magyar kerámiai és üvegyipar megteremtéséhez, a kénsav és rokonanyagainak gyártásához. Kimerítően megvizsgálta a magyarországi porcelánföldeket és riolitokat abból a célból, hogy vannak-e a porcelán és kőedény gyártásához eléggé tiszta kőzetek. Erre vonatkozó vizsgálatainak eredményét a Földtani Intézet kiadványában ismertette. „A ryolithos kőzetek agyagipari célokra való alkalmazhatósága” címen. A művészi ipar 1899-i évfolyamában folytatólagosan közölt adatokat a magyar agyagipar történetéhez. Önálló művei a „Műfázekasság” és „Az agyagiparos” című szakkönyve.

Leles kutatója és szerelmese volt a természetnek is. Az 1890—1910-ig terjedő évtizedekben senki sem ismerte nála jobban a Kárpátok sziklacsúcsait. Otthonos volt azonban Erdély havasai között is. A fiatal turistageneráció rajongásig szerette és tanítómesterének tartotta Petrik Lajost. 1891. július 28-án elsőként mászta meg a Karbunkulus toronyt a Zöldtő felől. Feljegyezték azt is, hogy az Öttő környékén lévő csúcsokon is Petrik volt az első. A Magas-Tátra lipitói részében megmászta a Csorbai csúcsot a Hlinszka torony felől, és ő nevezte el 1892-ben az Osztra és Kralka közötti átjárót Suchavoda-hágónak. Az Öttő mellett lévő Majunke-toronnyal szomszédos csúcsot róla nevezték el Petrik-csúcsnak. Másfél évtizedig társszerkesztője volt a „Turisták Lapjának”. Kiváló fényképész volt. Hazánk szépségeit elsősorban a külfölddel szerette volna megismertetni, ezért művészi tájképfelvételei leginkább külföldi lapokban jelentek meg. Felvételeiből a soproni Liszt Ferenc Múzeum is őriz többet.

Szakmai munkájáért több magas kitüntetésben részesült, többek között szerb

kitüntetés is kapott egy belgrádi kiállítás technológiai részének szakszerű rendezéséért. Az 1900. évi párisi kiállításon mint az egyik csoportbizottság tagját legfelsőbb elismerésben részesítették. Tagja volt több fontos természettudományi és más bizottságnak, így az Országos Iparoktatási Tanácsnak is. Megalapozott természettudományos világnézete, magas képzettsége és emberi tulajdonságai tiszteletet váltottak ki kortársai köréből. 1932-ben halt meg.

A soproni Petrik családnak még egy tudós férfi tagjáról kell röviden megemlékeznünk, ifjabb Petrik Józsefről. Petrik Lajos Adolfnak testvérbátyja. Sopronban született 1839. március 27-én. Apja kalaposmesterségét folytatta szülővárosában. Jobban szerette azonban a tudományt a kalaposságnál. Bár iskolákat nem járt¹², minden szabadidejét arra fordította, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozék és ebben képezze magát.

Főleg az összehasonlító nyelvtudomány művelésére érzett hajlamot és tehetséget. Később teljesen abbahagyta a kalaposmesterséget és elköltözött Szombathelyre. 1875-ben ismét Sopronban találjuk, ebben az évben — már nem fiatalon — itt köt házasságot (július 19-én) Kuppel Emiliával (Kuppel István kőszegi patikus és Schmidt Rosina leányával). A század elején Budapesten díjnoki állást vállalt.

1870-ben Pesten adták ki névtelenül „Phonetische Schrift. Lautbezeichnungsmethode für die Sprachwissenschaft und auch anwendbar als allgemeine Schrift” című munkáját, melyet Szombathelyen nyomtak.

A Petrik család soproni ágán kívül is tudunk még tudományos vagy irodalmi munkát kifejtő családtagokról, így Szinyeyi is megemlíti Petrik Mihály nyitrai kanonokot és Petrik Vazul orvost és ezek irodalmi tevékenységét, soproni kapcsolataikról azonban bővebbet nem lehetett megállapítani. Jelenleg a családnak már egy tagja sem él Sopronban.

Hiller István

¹² Ifjabb Petrik Józsefekre vonatkozóan iskolai anyakönyvekben adatokat nem lehetett fellelni. Mindenesetre volt olyan időszak, amikor az evangélikus líceum évkönyvei négy Petrik nevet is szerepeltettek. Petrik János Jakab mint tanár, hitszónok és igazgató szerepel ebben az időszakban, fiai, Géza, Lajos és Gyula pedig mint diákok. Petrik Gyula — a legidősebb fiú — az 1861—62-es tanév végén érettségizett a volt evangélikus líceumban.

Sopron köztisztaságának története

A köztisztaság Sopronban régi múltra tekinthet vissza. Csatkai Endre „Szépítő törekvések Sopron múltjában” c. tanulmányában azt írta, már az 1507. évi községi jegyzőkönyvben találunk intelmet, hogy a lakosság tartsa rendben az utcákat, tilos szemetet oda önteni, mindenki gondoskodjék az esővíz lefolyásáról és szombatonként el kell saragolni a házak előtt a sarat. 1680-tól kezdve a számadáskönyvben ismétlődő tétel a hóhéznak utcatisztogatásért negyedévenként járó 12 ft.¹

Az 1719. március 1-i községi jegyzőkönyv arról szól, hogy kordés szolgát állítottak munkába, és addig ne vigyék a szemetet az utcára, amíg ő arra nem jön.¹ Az 1774-ben alkotott szabályrendelet szerint tilos az Ikvába szemetet hordani. A tilalom ellen vétő háziúr 32 ft büntetést fizet, viszont a szolga — ha a szabálysértés a gazda tudtával történt — semmit, ha azonban a gazda nem tudott róla, akkor 32 korbácsütést kap.¹

Az 1836. december 28-án kelt városi rendelet kötelezte a háztulajdonosokat, hogy a házuk előtti kövezett járdán a havat és a sarat pénzbírság terhe mellett lapátolják, ill. seperjék el. A hó és szemet eltávolítása a városi tanács feladata volt. A kocsit tisztogatását utcaseprők végezték, a szemet elszállításának vállalatba adására pedig a tanács évenként árlejtés alapján szerződéseket kötött a fuvarozókkal. Az 1838. évi 1965. sz. tanácsi végzés utasítást ad egy bécsi minta szerinti szemétszállító kocsit megrendelésére.¹

1846 áprilisban a tanács versenytárgyalást hirdetett az utcai szemétnek minden hetipiaci napon taligákban való összegyűjtésére és elszállítására. Az árverés nem járt eredménnyel, ezért a tanács kérte az udvari kamarát, járuljon hozzá, hogy a szemet és ganaj seprését és összegyűjtését — a várost szakaszokra osztva — árlejtésen a legelőnyösebb ajánlattevőnek adhassa ki, viszont a szemet elszállításáról a város saját fogataival gondoskodhasson.

Erre a célra azonban egy újabb fogat beszerzése vált volna szükségessé. Az udvari kincstár a javaslatot jóváhagyta

azzal a kikötéssel, hogy a szemet elszállítását is árverésen kell vállalatba adni. Ettől kezdve a tanács az utcák tisztogatásának ellenőrzésére egy ügyelő felügyelőt alkalmazott évi 40 forint díjazással. Az 1847. évi 3729. sz. végzés az utcák öntözésére egy újabb hordó beszerzését engedélyezte.¹

1852. augusztus 11-én adta ki a tanács a 2044. sz. megújított rendeletét a város utcai és közterei tisztaságának fenntartásáról. Ez a rendelet kötelezte a háztulajdonosokat, hogy az általános utcaseprés után házuk előtt újból keletkezett szemetet haladéktalanul távolítsák el. A rendelet továbbá kimondta, hogy trágyát, szemetet, törmelékét csak jól záródó szekereken szabad szállítani, ezenkívül tilos szennyvizeknek az utcára való vezetése, a konyhai mosogató vizeket csak hígítva szabad az utcai folyókába vezetni, a járdákon a hóeltakarítás és a sikosság elleni védekezés is a háztulajdonos kötelessége. A rendelet megszegőit 1—2 ft rendbírsággal büntették. A bírságpénzek egyharmadát a feljelentő kapta.

Ugyanabban az évben a cs. kir. rendőrigazgatóság kifogásolta az utcák tisztogatásának elhanyagoltságát. A tanács válasziratában közölte, hogy a meglévő két utcagondozó mellé még két új utcagondozót állított szolgálatba.

1853-ban a tanács felhívta Hasenauer Márton városi mérnököt, szerezzen költségvetést hóeltakarító gépről, amellyel az utak és járdák hóeltakarítását gyorsabban lehessen elvégezni. Hasenauer eleget tett a felhívásnak, előterjesztette egy fix és egy állítható faszerkezetű hóeke tervrajzát, utóbbi a keskenyebb utcák tisztítását szolgálta volna. A megvalósításról nincs adat.

1855-ben a rendőrigazgatóság az utcák és járdák naponkénti többszöri locsolását kérte. A tanács azt válaszolta, gondja lesz, hogy a városi tartalékigát — amennyire ez lehetséges lesz — erre a célra igénybe vegye, viszont a járdák öntözését az utcaseprők fogják kannákkal végezni. Az igyekezet — úgy látszik — nem sok eredménnyel járt, mert 1856-ban a rendőrigazgatóság most már kérés helyett

¹ Ezeket az adatokat Csatkai Endre volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

felhívja a tanácsot, gondoskodják a „kerületi főváros”-ban az utcák locsolásáról és arról, hogy a seprésnél keletkező por-felhők ellen locsolással védekezzenek. Az ismét rendszeresített versenytárgyalásokon nyertes utcaseprőkkel a tanács éves, ún. bérleti szerződést kötött. Ebben a tanács kikötötte, hogy a járdákról és az úttestekről hetenként kétszer, a hetivásár után rögtön előzetes locsolás után kupacokba kell összeseperni a szemetet és külön az értékesíthető trágyát. Az elfuvarozásról a tanács gondoskodott. Nem az összes utcák, hanem csak a győri kaputól a bécsi kapuig terjedő főútvonal, továbbá a Kovácszer, (a Lenin körút északi része), az Ógabona tér, a Színház tér, a Séta tér, (Széchenyi tér) és belváros tartoztak a seprendő közterületekhez. Az utcaseprők egy része nő volt. A seprendő területet a kilenc utcagondozó között osztották fel 9 szakaszra. Az utcagondozók kötelessége volt a hóeltakarítás és jégfel-törés is (SÁL XXV. 10147)². A tanács 1857. június 25-i ülésén 3 új szerkezetű öntözőkocsi szerzést engedélyezte, mivel a régiak hasznavehetetleneknek bizonyultak. 1858-ban a tanács a gráci utcatisztítási szabályrendeletet mintául kéri el, mert a háztulajdonosokat akarta a járdák locsolására kötelezni. 1858. november 17-én a tanács Z. 10853. sz. hirdetménye jelenik meg, amely a háztulajdonosok kötelességévé teszi a járdákról a hó azonnali eltávolítását, a síkos járdáknak homokkal vagy hamuval való felhintését és olvadáskor a járdának újbóli letisztogatását. 1859. február 9-én a tanács 1214. sz. alatt az 1852. évi 2044. sz. rendelet kiegészítéseként hirdetményt bocsátott ki és ebben közölte, hogy trágyát, szemetet, törmeléket és hasonló anyagokat csakis ún. kavicsládákban vagy szegezett deszkaborítással ellátott kocsikon szabad szállítani. Úgy látszik, akkor sem sikerült az utcák tisztaságának biztosítása, legalább arra mutat a tanács 1860. július 12-én megjelent hirdetménye. Ez azt mondja, annak ellenére, hogy a hivatásos utcaseprők hetenként kétszer tisztítják a város összes utcáit, mégis azt kell tapasztalni — különösen a külső városrészekben, ahol állattartás van —, hogy napokon át ott marad az utcán a szemet. Ezért a háztulajdonosok kötelesek házuk

előtt a járdát az állatok ki- és behajtása után, valamint anyagok lerakása, ill. fuvarozása után pénzbírság terhe mellett haladéktalanul letisztítani.

E hirdetmény kibocsátásának érdekes előzménye volt. Ugyanis a helytartósági osztály 1860. május 27-én közli a tanácsal, lovag Benedek tábornagynagy — a königrázi csata később vereséget szenvedett hadvezére — tudomást szerzett arról, hogy Sopronban a köztisztaságról nem gondoskodnak kellően, ezért az osztály felszólította a polgármestert, intézkedjék, hogy hasonló panaszokra a város a jövőben ne szolgáltatson okot. Az önzérzetes tanács 1860. június 12-i ülésén megállapította, hogy — az észrevétellel ellentétben — a belső városrészben erejéhez mérten gondoskodott a köztisztaságról, és ebben a tekintetben Sopron sok hasonló nagyságú városnak mintaképül szolgálhatna, ezért az átiratot irattárba helyezte. Mivel azonban a külső városrészekben az állattartás miatt gyakori volt a járdák bepiszkítása, a tanács jónak látta az előbb említett hirdetmény kibocsátását.

A „Harmonia” c. hetilap 1861. szeptember 29-i számában olvashatunk panaszt arról, hogy az előírásokat sokan nem veszik figyelembe, a fuvarosok sokat szemetelnek, és a szennyvizek szüntelenül folynak ki az utcákra.

Ugyanez a lap 1861. november 3-án azt írja, hogy a Magyar-kapu előtti borjúvásártéren a szalmát a vásár után nem szállítják el, hanem sokszor hosszabb ideig ott hagyják és a járókelőknek valóságos trágyadombon át kell közlekedniük, pedig a győri külvárosban van a legélénkebb idegenforgalom. Ez a lap 1862. május 7-i számában szóvá teszi, hogy az utcaseprők zöme munkakerülő alafás (kórházi vagy szegényházi ápoló) és nem hajlandók a seprés okozta por-felhőket locsolással megelőzni, pedig minden házban akadna víz. 1868-ban a városnak 1290 frt-ba került az utcák tisztogatása. A polgármesteri jelentés megállapította, hogy az utcák tisztasága terén mutatózó hiányosságok megszüntetéséről mindaddig nem lehet szó, amíg a megfelelő köztisztasági rendszer megvalósításához szükséges hitelfedezetet meg nem szavazza. Az eszmecsere megindult,

a szakértők kifejtették véleményüket, és figyelemre méltó kezdeményezések láttak napvilágot. A probléma most már nem került le a napirendről.

1869-ben Glozer József városkapitány, Klauzer Károly tanácsos és Filiczky Tódor főorvos a hagyományosan túlmenő, korszerű javaslatot terjesztettek a tanács elé a főbb közterületek öntözéséről. A javaslat az utcák öntözését locsolókocsikkal és tömlőkkel tervezte megoldani ép-

A locsolás céljára a tanács 1872-ben két lovat vásárolt.

Az utcaseprést 9 szakaszra osztva továbbra is évről évre versenytárgyalás alapján adták ki, 1874 január havában a tanács hirdetménye a háztulajdonosok, ill. házfelügyelők kötelességévé teszi, hogy a havat a járdákról eltávolítsák, és az ónos esők beálltával a járdát fővennyel, hamuval vagy fűrészporral pénz-bírság terhe mellett felhintésék.

Régi szemeteskeszi

rilis 15-től szeptember 30-ig. A tanács 1869. augusztus 4-i ülésén a javaslatot elfogadta és kiegészítette azzal, hogy a locsolást száraz időjárásakor naponta kétszer kell elvégezni, a háztulajdonosokat pedig a tanács felszólította, hogy a házuk előtti járdát száraz időben szintén öntözzék meg reggel és délben. Új korszak kezdődött a köztisztaság terén városunkban. A célok világossá váltak, és következett a lépésről lépésre való megvalósítás. Ezt mutatja a köztisztasági célokra fordított kiadások állandó emelkedése. Amíg ez az összeg 1869-ben — a polgármester jelentése szerint — 1163 ft volt, addig ez a ráfordítás 1873-ban 3092, 1874-ben pedig 3229 ft-ra emelkedett.

A megindított fejlesztés további fontos szakasza, hogy 1883. január 11-én a törvényhatósági bizottság elfogadta az utcák nyári időben való öntözéséről szóló 2962/202 kgy. 1883. sz. szabályrendeletet, továbbá a szemétnek zárt kocsikban történő kihordására vonatkozó és a járdák tisztántartásáról alkotott 9197/19 kgy. 1883. sz. szabályrendeletet. Ez állapította meg a fizetendő szemétkihordási díjat és azt, hogy a szemetet hetenként kétszer bedeszkázott szekéren kell kihordani. Azoktól a házaktól, ahol nem volt szemétködör, magánvállalkozó szállította el a szemetet a szemételepre. 1887-ben az egészségügyi bizottság javasolta a közgyűlésnek, hogy a várost 12 szakaszra

osztva állandó utcaseprőket alkalmazzanak. A közgyűlés azonban a javaslatot nem fogadta el, hanem kimondta, hogy az utcák tisztántartását 2.253 Ft-nyi kiáltási ár mellett nyilvános árlejtésen kell kiadni. A várost 18 szakaszra osztották fel és ezenkívül még 6 állandó napszámot is alkalmaztak a mellékutcák tisztogatására.

A törvényes kötelező közmunkát a hó, sár és por elszállítására, továbbá az utak fenntartásához szükséges kavics fuvarozására használták fel.

Az 1893. évi polgármesteri jelentés arról számol be, hogy a soproni önkéntes tűzoltóegylet ajánlatára a közgyűlés az egyletet bízta meg. A locsolás március 15-től november 15-ig történt négy kocsi-val, amelyekhez a vizet az új vízvezeték utcai hidránairól vették. 1894-ben a város már 20 szakaszra volt osztva és az utcán összesepert szemetet a városmajor bérlői szekérrel szállították el. 1898-ban a tanács az utcák öntözésére két vízhordó kocsit szerzett.

1906. április 26-án alkotja a közgyűlés a járdák és gyalogutak tisztántartásáról és öntözéséről szóló 4058/32 hgy. 1906. sz. szabályrendeletet, amely a telektulajdonos kötelességévé teszi a ház vagy telek előtti járda állandó tisztántartását, a nyári időszakban való locsolását, havazáskor a hó eltakarítását és fagyos időben a homokolást. Jellemző a kapitalista felfogásra a 8. §., hogy mulasztás esetén elsősorban a ház mestert, ahol ez nincs, a bérlőt, illetőleg a ház vagy telek tulajdonosát kell felelősségre vonni. A háztulajdonost tehát csak az utolsó sorban kívánták felelőssé tenni, ami érthető, hiszen akkor a törvényhatósági bizottság többsége háziurakból állt. A por elleni küzdelemben fordulópontot jelentett a makadámutak olajjal való portalanítása. Sopron itt is az úttörők közé tartozott, már 1909-ben olajjal kezelt egyes utakat. Budapesten 1912-ben kísérleteztek először utak olajozásával, de kevés sikerrel. 1912-ben a Seltenhofer cég a közterületek hathatósabb öntözésére 2 db locsolókocsit, Hoffmann Rezső lakatosmester pedig az utcai szemet higiénikus szállításának biztosítására 1 db platókocsit, 30 db kétkerekű taligát és 120 db szemetgyűjtő tartályt szállított a városnak (430., 431. kgy. 1912).

A 430. kgy. 1912. sz. határozat kimondta, hogy az utcák eddigi locsolási rendszerével felhagy és a régi 5 kézi motolya és 2 locsoló kocsi helyett házi motolyával és 5 locsolókocsival fogja az utcákat öntözni. Ezért a város 3 új locsolókocsit szerzett, majd 1914-ben 60 db újabb szemetgyűjtő tartállyal és ezek szállítására további platókocsival bővítette köztisztasági felszerelését. A kitört világháború alatt váratlan nehézségek merültek fel. Ugyanis a magánvállalkozók lovait elrekvirálták, így a városi tanács maga volt kénytelen a házi szemet elszállítását ökrös fogatokkal végeztetni.

A tanács 7871/1917. sz. véghatározatában utasította a mérnöki hivatalt, hogy az utcák locsolásáról a lehetőség szerint gondoskodjék, és ha fogatos erő nem áll rendelkezésre, az öntözést kézi erővel biztosítsa. A háború utolsó éveiben a város még 2 db szemétszállító kocsit, 75 db 30 literes és 25 db 50 literes bádogtartályt szerzett a háziszemet gyűjtésére.

A Tanácsköztársaság fontos kérdésnek tekintette a városrendezés és a köztisztaság ügyét. Erre világít rá a város Intéző Bizottságának 1919. július 20-án hozott 13056/454. I. B. 1919. sz. határozata, amely megállapítja, hogy a város utcái nincsenek kellően locsolva, és ez az állapot a közegészségügy rovására esik. Ennélfogva az I. B. felhívja az elnökséget, intézkedjék az öntözőkocsik üzembe helyezéséről, és e célra szerezzen a katonai állomásparancsnokság segítségével huszár- vagy tüzérlovakat. Addig is, amíg a locsolókocsikat üzembe lehet helyezni, felhívja az I. B. a háztulajdonosokat, ill. a szocializált házak bizalmi férfait, hogy naponta locsolják a házuk előtt lévő gyalogjárót, és aki ennek a felhívásnak nem tesz eleget, azt a forradalmi törvényszék elé állítják. A felhívást Tóth intéző bizottsági elnök írta alá.

A 20-as évek köztisztaságára a vízmű fokozódó elégtelensége nyomta rá bélyegét. A vízhiány miatt sokszor kellett az utcák öntözését szüneteltetni. Így volt 1920, 1922, 1923-ban is. 1925. december 21-én a törvényhatósági bizottság megalakítja a háziszemet gyűjtéséről és elhordásáról szóló 9076/329 kgy. 1925. sz. szabályrendeletet. Ennek 1. §-a szerint a város területén a háziszemet gyűjtését, fuvarozását és felhasználását a város házi kezelésben maga látja el. A 3. §. ki-

mondja, hogy a háztulajdonos köteles a városi tanács által szerzett szabványos szemétyűjtő tartályt megvenni és azt állandóan használható állapotban tartani. Itt meg kell azonban jegyezni, hogy erre nem került sor, a háztulajdonosok továbbra is a legkülönbözőbb alakú és nagyságú selejtes edényeket használták erre a célra, ami érthetően sokszor keltett visszatetszést a várost látogató idegenekben. Különösen sok felháborodást okozott a szemetes edényeknek a kocsikra való feladása, ami porképződéssel járt, továbbá a rosszul záródó kocsik állapotá. Az 5. § a háztulajdonosokra köztisztasági járulékot vetett ki a nyers házbérfővedelemnek a törvényhatósági bizottság által a költségvetés tárgyalásakor évről évre megállapítandó $\frac{1}{10}$ -ában. 1927-ben a „Magyar Fantó Művek” szállítottak próbaképpen 3 vagon porolajat, 1928-ban már 65 000 kg porolajat szereztek.

Az 1928-i súlyos vízhiány újból nehézségeket okozott az utcák öntözésében. Ebben az évben a tanács locsolóautót rendelt a Seltenhofer cégnél, éspedig 4300 literes víztartánnyal (11227/1928). 1929-ben Fasching Mátyás lakatosmester 44 db szeméttartályt szállított az utcai szemet gyűjtésére. Ezekben az egységes típusú tartályokban gyűjtötték a mérnöki hivatal alkalmazásában álló utcaperőrök az utcai szemetet, majd a gazdasági hivatal szállította el a komposzttelepre, illetve a szeméttelre. Rendkívüli feladat elé állította a hivatalt az 1929. év eleji hosszan tartó zord tél (-30° C) és a soha nem tapasztalt óriási hómenyiség.

1928-ban már a makadám utak zömét olajozták, összesen 65 000 kg olaj felhasználásával. Akkor még kevés volt az aszfalt út. A következő évben 50 000 kg porolajat vásárolt a város, 1932-ben 72 000 kg-ot és 1933-ban 75 000 kg-ot.

A „Soproni Hírlap” 1933. június 14-i száma ismerteti a városi közigazgatási bizottság ülésének lefolyását, amikor Székely Géza szavá tette a Lackner Kristóf utca „botrányos olajozását”. A felöntött olaj nem tapadt az útburkolathoz, hanem a járókelők és a kocsik összepiszkolták vele a járdákat és a lépcsőházakat. A mérnöki hivatal képviselője azt válaszolta, hogy az „Iterol” nevű magyar gyártmányú kátrányos olajat, mint legolcsóbbat használták fel, mert külföldi

olaj szerzését a minisztérium nem engedélyezte, de „Iterol” olajat a jövőben már nem fognak venni. (78.917/1933 BM.) A mérnöki hivatal az „Iterol”-t szállító szombathelyi vállalat keresetéből minőségi kifogás címén 10 $\frac{1}{10}$ -ot vont le. Az árkülönbözet elég jelentékeny volt, mert míg a kátrányos porolaj, az „Iterol” 19 P-be, addig az ásványolajból előállított porolaj 33 P-be került. Az 1934. május 14-i közgyűlésen Újhelyi Dezső azt fejtegette, lehetetlen, hogy az olajozás körül még csak most tárgyalnak, amikor a porfelhő már elviselhetetlenné válik. Mivel a meghirdetett versenytárgyalás eredménytelen maradt, a tanács szabad kézből bízta meg a „Fanto” R. T-t 76 525 kg ásvány-porolaj szállításával. Egyben felhatalmazást adott a tanács a mérnöki hivatalnak, rendeljen a Helvey Tivadar budapesti vegyészeti gyártól 5 000 kg kátrányos porolajat és kipróbálás céljából vonja be vele a Kis utcát. Panasz nem merült fel.

Az 1937. októberi közgyűlésen Kövesi Antal elégtelennek nyilvánította a portalanítás addigi rendszerét és javasolta, hogy a város ezt a kérdést akár olajozással, akár egy második locsolóautó szerzésével oldja meg véglegesen. A mérnöki hivatal viszont azt jelentette, hogy újabb locsolóautó vételére azért nem tett eddig előterjesztést, mert a meglévő 6 öntözőkocsi közül csak négyet tud a rendelkezésre álló hitelkeretből állandóan üzemben tartani, tehát elsősorban több hitelt kell megszavazni (18503/1937 V.).

Az útfenntartási anyagok szállítására hirdetett versenytárgyalásra 1940-ben ásványporolaj-ajánlat nem érkezett, ezért a tanács kénytelen volt a kátrányos olajjal való portalanítással megelégedni. A munkával $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ arányban a Mayer Dávid — Horváth és Oláh soproni céget bízta meg. A legtöbb makadám-burkolatot olajjal portalanították, összesen 77 000 m² területtel.

Az 1941. április 9-én kelt 6075/1941. V. sz. határozat megállapítja, hogy a közutak portalanítását a korábbi évek eljárásai szerint az ásványporolaj hiánya miatt nem lehet biztosítani. Egyedüli lehetőségként a porkátránnyal való portalanítás jöhet számításba. A beérkezett ajánlatok közül mint legolcsóbbat a város Mayer Dávid ajánlatát fogadta el, 3

évi fenntartási kötelezettséggel 55 000 m² területre.

Az utcák locsolásában ismét zavarok jelentkeztek az egyre fokozódó vízhiány miatt. Az esztelen háború fontosabb feladatokat állított előtérbe: a légvédelmet. A front mind közelebb ért városunkhoz, egyre gyakrabban bődültek fel a légvédelmi szirénák, és 1944. december 6-án megkezdődött Sopron bombázása. Új feladatok jelentkeztek: mindenekelőtt az életmentés, sorrendben következett a vagytonmentés, a helyreállítás és a romeltakarítás. Az 1945. január 11-, 12- és 20-i rendkívüli hóesés napokon át tette lehetetlenné a járműközlekedést és a város lakossága többségének kellett részt vennie a hóeltakarításban (2317/1945).

Amikor a szovjet hadsereg 1945. április 1-én felszabadította Sopront, az egyik fő feladat a romeltakarítás lett. Az utcákat ellepte a törmelék, sőt a belváros keskeny utcáit helyenként több méter magasságban torlaszolták el a romok. A szovjet hadsereg segítségével sikerült a fő közlekedési utakat szabaddá tenni, és mivel a város anyagi erőforrásai igen csekélyek voltak, csak a dolgozók társadalmi munkájával lehetett úgy-ahogy legyűrni a nehézségeket. A munka nagy körülményeket igényelt, mert minduntalan bukkantak elő fel nem robbant bombák, amikor a tűzserészek segítsége vált szükségessé.

1945. augusztus 23-án a szovjet városparancsnok kifogásolta, hogy a városban igen sok a szemét, és felhívta a város vezetőségét a legszigorúbb intézkedések megtételére. Mivel a városi fuvarüzemnek sem lova, sem kocsija nem volt, a mérnöki hivatal előfogatok és közérő igénybevételével oldotta meg a szemét fuvarozását. A legnagyobb baj a törmelék elhelyezésével keletkezett. A kényelmes fogattulajdonosok és fuvarosok röstelték, hogy az emelkedőn át meglehetősen távolságban elérhető Pozsonyi úti szemételepre vigyék a gyakran nem éppen esztétikus rakományokat, inkább közeli helyeket, elhagyott utcákat és tereket kerestek fel, ahol többnyire az éj leple alatt rakták le a törmeléket és szemetet, így a Majorközben, a Papréten, az Ibolya réten, a Káposztás kertben a Lackner utca folytatásában és a Csengery utca környékén. De itt sem a számtalan bombatölcserbe, hanem csak melléje. A vá-

ros széle tele lett illegális szemételepekkel. Baj volt, ha a mérnöki hivatalnak eszébe jutott egy tervezett utca feltöltését megkezdeni, mert akkor óhatatlanul megindult a lavina, a szemétnek áradata, amelynek nem lehetett megállást parancsolni. A „Törmelék lerakása tilos” szövegű táblák elhelyezése, a hangos hirdadón és falragaszokon való intelem mind hiábavalónak bizonyult. Az egyetlen el-lenszer, az „in flagranti” tettenérés a leg-ritkább esetben sikerült. Ezek a körülmények járultak hozzá, hogy Sopron elvesztette az egyik legtisztább magyar város hírnevét.

Az utcai szemét eltávolítása a régi módszer szerint folyt tovább. A mérnöki hivatal alkalmazásában álló utcaseprők tisztogatták az úttesteket és egységes típusú taligás tartályokba gyűjtötték az összesepert szemetet, amelynek elszállítása a városi gazdaság feladata volt. A háziszemét eltávolítása is a régi módon történt. A szemét elszállítására a város 1950-ben 3 szemetes kocsit szerzett be.

Alapvető változást hozott az 1950. évi I. törvény a tanácsi rendszer létesítéséről. A soproni városi tanács 1950. augusztus 15-én tartotta alakuló ülését. Az új tanács 1950. október 1-én hozta létre a Soproni Köztisztasági Vállalatot, amely 1956 januárjában útkarbantartó és takarító részleggel bővült.

Az utak és terek tisztántartására a műszaki osztály minden évben szerződést köt a vállalattal. A szerződés értelmében a vállalat kötelessége a város belútjainak naponkénti seprése 512 206 m² kiterjedésű közterületen, a szemét összegyűjtése és a szemételepre való szállítása, továbbá az utcák és terek locsolása, sáros időben a szükség szerinti sártalanítása, téli időben a hó eltakarítása és külön a piacterek tisztántartása.

Az utcák és terek tisztítása a tanácsnak 1950-ben 481 000, 1951-ben 525 000, 1956-ban 877 000, 1960-ban 1 079 000 Ft, 1962-ben 1 149 000, 1964-ben 1 348 000 és 1965-ben 1 445 000 Ft-ba került, tehát a ráfordítás állandó emelkedést mutat.

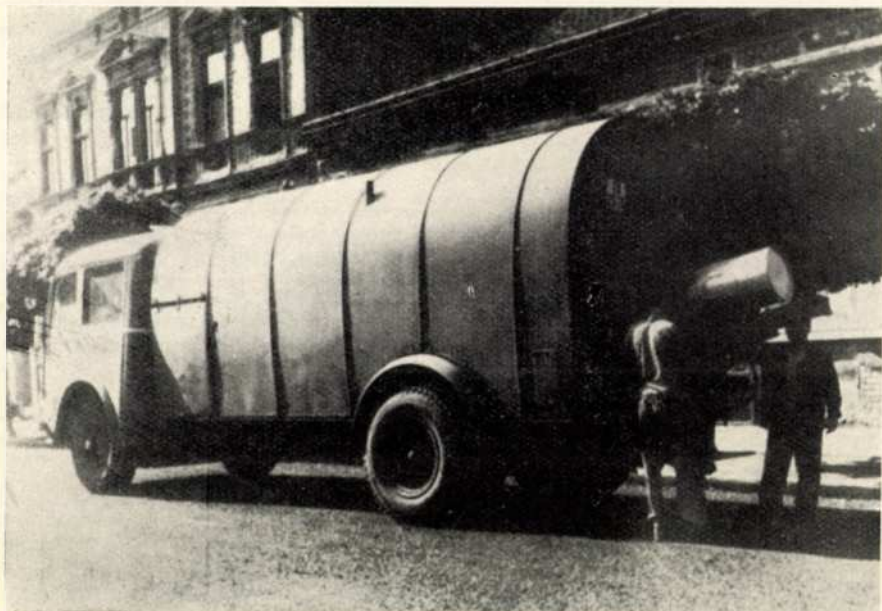
A közterületek tisztántartását 1961-ben 44, most 46 utcagondozó látja el. Sajnos a létszám kevés és főleg ezen a vonalon az a hiba, hogy a dolgozók zöme kiüregedett és nem teljes munkaképességű. Ennek azonban az erősen fejlődő gépesítés mellett már nincs nagyobb jelentősé-

ge. Az utcai szeméttartályok gyűjtésére 27 db szeméttároló szekrény áll rendelkezésre, ahová a tartályokat el lehet helyezni. A tartályok elszállítását tehergépkocsikkal végzik.

Fontos elemei a köztisztaságnak az utcai hulladékgyűjtő kosarak. Ezekből 60 db van. Az utcák tisztántartásához szoros kapcsolatban áll a portalanítás kérdése. A vállalatnak csak egy erősen elhasznált locsolóautója volt, de 1960-ban egy

vállalatnak. Ugyanebben az évben felújították az öntözőkocsit is. A vállalat központi O. T. keretből 1963-ban egy „P. U. Gaz” típusú seprőkocsit, majd 1964-ben egy „KPM Universal” Zill típusú locsoló mosató- és seprőgépkocsit kapott.

Új korszakot jelentett Sopron köztisztaságának történetében, amikor 1959-ben megjelentek a „KUKA” háziszeméthyűtő gépkocsik és a házak megkapták a hozzátartozó szabvány-tartályokat. 1962-

„Kuka” gépkocsi

újabb locsolóautóhoz jutott. Ez egy „Csepel” típusú öntözőgépkocsi.

Az állandóan visszatérő vízhiány miatt a vállalat sokszor küzd nehézségekkel. Ilyenkor az Ifjúság téri TŰZÉP-telepi kutat és az Ady Endre úti régi malátagyári galériaaknát kell igénybe venni. A kúthoz szerelhető motoros szivattyú segítségével töltik meg a locsolóautókat. Az olajjal való portalanítás az aszfaltburkolatokon a csúszási veszély miatt megengedhetetlen, viszont a makadám-utakon nagyon költséges és csak rövid tartamú. Szerencsére a makadám burkolat évről évre fogy.

1957-ben a megyei tanács vállalatfejlesztés alapból egy seprőgépet adott a

ben a vállalat beszerezte a 3. gépkocsit is. Azokban az utcákban, ahol a KUKA nem tud közlekedni, ott a háziszeméthyűtése ún. „félpormentes” gépkocsikkal történik.

Az új köztisztasági korszak jogrendjét a „Közterületek tisztántartásáról és a háziszeméthyűtéséről” szóló 1/1960. sz. tanácsrendelet szabályozza. Ez a rendelet meghatározza, hogy a járművek közlekedésére szánt közterületeken, valamint az egyéb nyilvános közterületeken a szemét eltakarításáról a városi tanács végrehajtó bizottsága a városi Köztisztasági Vállalat útján gondoskodik, viszont a járdák tisztántartása az ingatlan tulajdonosának kötelessége. Ugyancsak a tulaj-

donos tartozik a járdát locsolni, a hótól megtisztítani és ólmos eső esetén felszórni. A rendelet kimondja, hogy a háziszemét elszállítását a Köztisztasági Vállalat végzi, de a tulajdonosnak meg kell fizetnie az egységes tartály árát és a szemétfuvarozási díjat.

Nagyrészt feleslegessé fogják tenni az utcaseprők sokszor kifogásolható munkáját az utcatisztító kisgépek. E gép prototípusa a Fővárosi Köztisztasági Hivatal tervei szerint már el is készült, sőt sikeres bemutatása is megtörtént. Ezt a kisgépet permetező és önelszívó berendezéssel látták el. Előreláthatólag néhány éven belül kapható lesz.

Ha végigtekintünk városunk köztisztas-

ságának történetén, vitán felül meg kell állapítanunk, hogy ma Sopron nem tartozik a legtisztább magyar városok közé. Mi ennek az oka? Mindenekelőtt az, hogy a legtöbb háborús kárt szenvedett vidéki város helyreállítása még nem fejeződött be. De ez tervszerűen folyik tovább és folytatódik a közművek felújítása, a légvezetékek eltávolítása és a kábelesítés is. A másik akadály, hogy még hiányoznak egyes fontos és korszerű köztisztasági gépek. Ha a köztisztaság gépesítése befejeződik — ami hamarosan várható —, biztosak lehetünk, hogy városunk visszanyeri a városok tisztasági versenyében elvesztett első helyét.

Boronkai Pál

Adatok a cenki malmok életéből¹

A malom az 1950-es évekig a cenkiek életében fontos tényező volt. A falu népének egyik fórumát alkotta, ott minden parasztszalád megfordult, „hiszen mindenkinek örölni kellett gabonát” (Mórocz Ferenc). *A malom körül mozgalmas élet alakult évszázadokon át*, mely nélkül a lakosság néprajzi képe nem volna teljes.

Malom — az oklevelek szerint — 1410-ben biztosan volt Cenken, amikor a cenki malomra vonatkozó megállapodáskor az Ikva neve is előfordult Nicky János és testvéreinek, valamint Czenki Miklós és leánya, Klára asszonynak egyezsége alkalmával.²

Az Ikva vizén *vízimalmok* álltak. 1613-ban a csepregi molnárcéh levelében felsorolják az Ikva patak malmait, Nagy-cenken kettőt, Kiscenken egyet.³ Azóta három malom hosszú ideig szerepel a község történetében. A kiscenki vízima-

lom az uraságé volt, az Ikván az urodalmi mosóházon alul lehetett.⁴ Nem tudni pontosan, mikor szűnt meg, helyette a múlt század végén létesült *a kiscenki malom*, mely már nem vízimalom volt (1. sz. kép). A szájhagyomány megőrizte, hogy a jelenlegi kiscenki malom elődjét egy Szuszki (?) nevű lengyel emigráns építette 1895-ben. Később a malom gazdái változtak, így Szuszki veje, bizonyos Gazdag Sándor, majd Szekendi György, később Keglovich Richárd (1929-től) volt a gazda, aki Sopronból jött. Tulajdonos és molnár volt egy személyben, amíg a malmot államosították.

A két nagycenki malom mindvégig vízimalom maradt. Az egyik régebben elpusztult már, a helyét az öregek tudni vélik. A patak alsó folyásánál, a völgyben, ahol jelenleg átjáró visz a patakon át, a Bálintkúti dűlön keresztül a MÁV állomásig. Itt a malom a jobbágytelkek

¹ Részlet a szerző Nagy-cenki gazdasági néprajza című kézirat monográfiájából, melyet a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Intézetében vettem meg.

² Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár, 1156–1653. I–II. k. Sopron, 1889–1891. I. 615.

³ Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Többnyire eredeti adatok alapján. Budapest, 1887. 105. „Az Ikvaj Malmokk rendi... 6. Nagy-Cenki Mal. az Ur eő Ngha Mal. feölső 3-dos, az Mol. itelire fel keöböl Gab. jár minden héten. 7. Ugyan 2-ik Nagy-Cenki Mal. 3-dos, az Mol. itelire fel keöböl Gab. jár. 8. Dávid-Cenki Mal. 3-dos...” (Kiscenki neve akkor Dávid-Cenk volt.) A céh 12 „esküttje” közt szerepel, mint a molnármesterek választottja Miklos Mester „Nadasdy Pál Vronk eő Naga Nagy-Czenky molnaria”.

⁴ A mosóház maradványai ma is láthatók, most lakóház.

egy részére épült, ezért a Piller család őseinek, a Pálfiaknak a mezőn adtak külön területet „bonifikáció” címén a portájuk helyett.⁵ A másik nagycenti malom a jelenlegi közelében lehetett, többször elpusztult ez is, de felépítették. Urodalmi malom volt, a saját embereinek őrlött elsősorban.

Tehát az újabb időkig valóban három malom híre maradt fenn a faluban, és a legújabb időkig a *szomszédos falvak*

tották és tartják ma is. Amíg a malmok az urodalom birtokában voltak, igen erősen ki voltak szolgáltatva az uraság tisztjei önkényének.⁶ Minden szem gabonával el kellett számolniok. Így aztán a molnárok a kis jövedelmet igyekeztek furfanggal növelni. Becsapták a földesurat, a parasztot, de még a papot is. A hét végén a papnak ingyen kellett őrlöni,⁷ a molnár igyekezett, hogy minél kevesebb őrleményt adjon át a papnak. Ha-

A kiscenki malom, 1964. Németh János felvétele

ide jártak őrlöni. Ebben a században pl. a kiscenki malomba a következő tíz szomszédos község lakossága hordta az őrlöni valót: Balf, Fertőboz, Fertőhomok, Hegykő, Hidegség, Kópháza, Nagylózs, Pinnye, Pereszteg, Szécseny és maga a centi lakosság (Keglovich Richárd).

Ezek az adatok könnyen érthetővé teszik, hogy a malmok élete, a molnárok munkája mennyire hozzátartozott a nagycenti nép gazdasági tevékenységéhez, egyben társadalmi életéhez. Ők a molnárokat csavaros eszű embereknek tar-

gyományként él a nép között ma is, hogy ilyenkor kevés vizet eresztett a malomkerékre, lassan őrlött, a pap lisztje nehezen szaporodott.

Az ilyen furfangok aztán öröklődtek közöttük a jelen századig. A molnár mindig „sírós” ember volt — emlékeznek — „szidta a rossz minőségű gabonát, az őrletőket a konkolyos gabona miatt”. A molnárok erősen vámmoltak. A vám körül mindig viták lehettek. Így Sopron vármegye — a sok panasz után — jónak látta (1880), hogy szabályrendeletben ren-

5 Bonifikáció elsősorban az erdőben és réten volt (jóvátétel).

6 Erre vonatkozó régebbi adatokat közöl Hetyéssy István: Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban címen. SSz, 1961. 4. 366—369.

7 Csatai Endre: A sabbathalis vőnapjaiból. SSz, 1956. 171—174.

Varga Gyula: A sabbathalis (szombatnap) vám) előfordulása Kismarján. U. ott. 388—389. Adatokat közölnek a szombatnap papi vámról.

dezza az őrlési vám kérdését. Eszerint: „...az Ikván Kis-Czenktől lefelé... az őrlendő szemnek egy tized része fog vámul vétetni”. „...A... fent nevezett helyeken felül fekvő, úgy minden más megyei patakokon fekvő malmokban őrlendő szemnek tizenhatod része szolgál vámul”. Úgy látszik tehát, hogy szükség volt az őrlés vámjának a szabályozására, mely mindkét részről megnyugtató lehetett. A szabályrendeletből megtudunk mást is. Szabályozza a vámon kívül fizetendő díjat, mert az csak az őrlésért járt, ha a molnár maga őrlött, vagy pedig, „ha az őrlő maga fárad őrlése körül”, ez esetben a fizetendő „kr. osztrák értékben kevesebb”.⁸ A szabályrendelet arról is intézkedik, hogy aki éjjel őrl vagy őrltet, a gyertyát vagy természetben vagy teljes értékben tartozik a molnárnak megtéríteni.

Nagycenken máig közszájon járnak a molnár vámjával kapcsolatos *anekdoták*. Többen beszélték: Ha a paraszt nem ügyelt, a molnár a vámot az őrlésért kétszer vette ki. Amikor a paraszt látta és amikor nem látta. A molnár kérdezte az inasától: „Kivetted-e vámot? Az inas felelte: Ki! — Látta-e a gazda? — kérdezte tovább a molnár. — Nem! — Akkor vedd ki, hogy ő is lássa!” — És az inas kivette a vámot mégegyszer (Ruzits Lajos, Sobor Ferenc, özv. Bene Mihályné).

Nem kellett tehát félni a molnárt. Ma is beszélnek, hogy a molnárok könnyen „gazdultak”. „Szép nagy házakat épültek”. Ma is úgy mondják a molnár házára, hogy „liszt-ház” vagy „lisztes ház” (Trencsér László).

A néprajzi kutatót leginkább a malom körül kialakult mozgalmas élet ragadja meg. A központi alakok a molnár és legényei voltak. Tőlük függött, hogy milyen finomra őrlik a lisztet. Tudjuk, hogy a régi malmok, különösen a vízimalmok egyszerű szerkezettel dolgoztak. A néhány kerék lassan őrlött, a liszt gyakran „paraszt”-ra maradt, azaz „gorombára”. Az ún. szítás malmok csak ebben a században honosodtak meg, amikor jobb lisztet nyerhettek. Ezek a ún. „visszaöntéses” malmok voltak. Ha a szem egyszer lefolyt, visszaöntötték a garatra aszerint,

hogy milyen finom lisztet akartak, esetleg másodszer, sőt többször, 6—7 (?) ízben is (Ruzits Lajos). Tehát lassan őrltek, közben volt idő szórakozásra. Olyan malmok voltak ezek — mint mondták —, melyeknek „egy szem kevés, két szem sok”. Aztán a vízállás erősen befolyásolta az őrlést. Ha magas volt a vízállás, az volt a baj, ha alacsony akkor meg az. A parasztembernek fel kellett készülnie, hogy soká tart az őrlés, sokáig lesz a malomban. Rendszerint sok volt az őrlető a malom körül. Ilyenkor megpróbálkoztak a keresztúri malommal, sőt Szerdahelyre (Fertőszentmiklós mellé, „ma egyben van Szentmiklóssal”) is elmentek „gyermekkoromban őrleni” (Szommer Pál). Megesett, hogy a nagy kapuvári malomban is, „az nagy volt, ott könnyebben ment” (a Berg-féle malom volt, évtizedekkel ezelőtt). De „visszaédesedtek” a helyi malomhoz, mert mégis az volt közel.

Hogy az őrlés gyorsabban menjen, a molnárnak kedvezni kellett, ezért mindeki maga horota a gabonáját a garatra. Az őrlés az érkezés sorrendjében történt. Aki közben „elkódorgott”, azt hátra vetették. „Tételes őrlés” folyt, vagyis a „parasztpolgár” a saját búzájából őrlött lisztet kapta vissza. Ezt „maganőrlés” néven is nevezték. A *cseréőrlés* csak ebben a században jött szokásba a nagyobb malmoknál, ahol készlet volt. Itt a gabonát beadták, már vihették is helyette az őrleményt. A kisebb cenki malom egész nap járt, éjjel-nappal. Sokszor a molnár legényei lefeküdtek, a parasztra hagyták az őrlést. „Az őrlést nem lehetett siettetni, egy-két, sőt három napig eltartott” (Ragacs Kálmán). Az időt el kellett ütni. Enni-innivalót mindenki vitt magával, a molnárnak is jutott. Bort is vittek, „akkoriban mindenkinek volt bora”. Került néha cigány is. A malom szomszédságában lakó öregek beszélnek, hogy sokszor volt nagy mulatás, felferték a tájék csendjét. A kiscenki malomnál pajtát is építettek, oda bekötötték az állatokat, a marhákat. A szekereket lefedték ponyvával, könnyen várhattak. Az egykori öreg őrlető ember így mondta el ezt:

⁸ Sopron vármegye szabályrendeletei és egyéb közkötelező szabályainak gyűjteménye. Kiadta Dr. Baditz Zoltán Sopron-vármegye főjegyzője. Hivatalos kiadás, 1895. Soproni Levéltár 167. sz. (B. Gy. 1880.).

„A malomban a polgárok ittak. Elment, vitt egy tarisznya kenyeret, sonkát, kóbaszt és melléje egy-két üveg bort. Amíg a malom járt, ezt a bort itták a segédszobában. A cenkiek szerint itt nagy tivornyák voltak” (Pusztai Antal). Sokszor kártyáztak. „A malomban a segédek szobája volt a központ, ott boroztak. A malom nem kötötte le nagyon a molnár idejét, de a segédek hosszú ideig dolgoztak, gyakran 24 órát, közben aludtak egy kicsit.”

is. Egyébként a nagycenkiek a malomba csak búzát vittek, az árpát, kukoricát maguk darálták.

Érdemes néhány gondolattal megemlékezni a *nagycenki malom épületéről*. Ruzits Lajos, a jelenlegi tulajdonos — maga is molnár — így beszéli el a malom történetét:

„A malom és lakóház egybeépült. (2. sz. kép). A malomrészt Széchenyi István építtette a régi malom helyére (1837?). Mint urodalmi malom működött, elsősor-

A nagycentki malom. 1964. Németh János felvétele

Nem mindig ment ilyen jól a molnároknak. A múlt század második felében azért nem, mert egyre szaporodtak a gőzmalmok. Így alakult ki a „csuvározás” szokása. A molnár csuvározott, vagy csuvároztatott. Vagyis mivel nem mindig biztosíthatta a folyamatos őrlést, „fogatot tartott, csengő szólt a kocsiján vagy lován, és ment az őrlésért” (Ruzits Lajos). A csengőszóra az emberek kinéztek az utcára, szóltak a molnárnak, aki gyakran még a padlásra is felment a gabonáért. Elvitte az őrlendőt, legközelebb visszahozta a kész „őrlés”-t. Közben elkészítették neki a másik őrlőni valót, amelyet aztán szintén visszavitt. Így csuvározott Nagycentken G. K. még 1949-ben

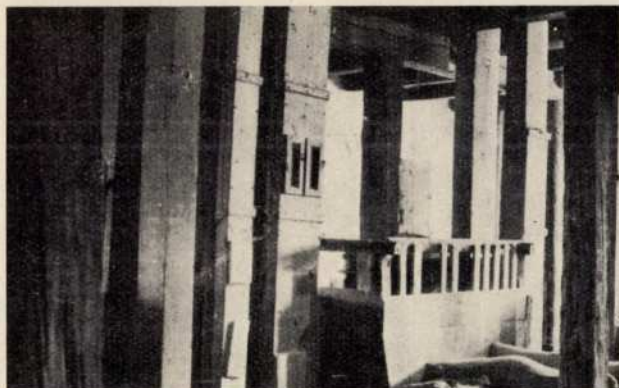
ban a cselédeknek őrlött. A molnárok részeseként működtek régi időtől a malomban, ún. „malomkezelők” voltak. Később az urodalom leállította a malmot, csak mint daráló működött tovább. Majd villanyfejlesztőként használták a cselédlakások számára. Egy időben a cukorgyárnak is fejlesztett világítást meg a közelben lévő békavári és szigetvári lakásoknak. Erre az időre sokan emlékeznek, a malom csak az éjszakai világítást adta. A gyári villanyfejlesztő később egy Diesel-motor volt. 1948-ban szövetkezetesítették a malmot, akkor felújították, mert korszerűtlenné vált. Kiadták bérletbe, M. F. volt a bérlő 1949 decemberig. Akkor államosították. Később Ruzits Lajos meg-

vette, mint malom megszüntette a működését. Egy ideig darálóként dolgozott, jelenleg a tsz. raktára.”

Figyelmet érdemel a *belső*, farészes szerkezete, melyben régi részek még találhatók az 1830-as évekből. Mint vízimalom — szerintünk műemlék jellege van — ipari műemlékként kellene helyreállítani. (3. sz. kép). Az épület fedélszéke érdemel még figyelmet.

A malom épületének rövid története beszédes példája annak, milyen *változáson ment keresztül egyetlen gazdasági objektum* az utolsó fél évszázadban is.

addig örölték, amíg nem jött ki belőle a megfelelő minőség (százalék). Ez a malom is „átjáróház volt, akár a templom”. „Bement a polgár egy kocsi gabonával, 3—4 napig ott ténfergett, míg rákerült az őrlés. Itt is a saját búzáját őrlötte meg, várta, hozta az enni-innivalót. A parasztpolgár ott éjszakázott, a molnár felöntötte a napi adagot, akkor nyugodtan aludt néhány órát. A malom keveset végzett, sokáig kellett várni, amíg „lejött egy járat”. Ez teszi érthetővé, hogy miért volt régebben egy faluban is több malom. A molnár akár elmehetett saját

A nagyecenki malom belseje. Németh János felv.

A valamelyest épen maradt épület és berendezés megmutatja, milyen lehetett az eredeti malom. Természetesen a gépi berendezése sokat változott az eredeti harmados, vízikerekes malomtól a turbináig. A körülötte kialakult pezsgés a község népi életének egy darabja.

Nem kevésbé érdekes a *kiscenki malom története*. Ezt Mórocz Ferenc beszélt el, aki sokat dolgozott ebben a malomban, ismerte, mert itt volt inas is. 1937-ig a múlt században épült malom épülete volt meg. Akkor építették a kétemeletes házat, látták el új szerelékkel, modern hengerekkel és szitákkal. A szerelést az akkori szombathelyi gépgyár végezte. 1943-ig szívógázmeghajtású malom volt, akkor villamosították. Ez is visszaöntéses rendszerrel dolgozott, azaz egy-egy hengerre többször „ráhúzták az anyagot”,

ügyeit intézni. Az egyik régebbi kiscenki molnárról beszélnek, felöntött néhány mázsa búzát, aztán elment a szomszéd faluba búcsúra. Jól kimulatta magát. Mire visszatért, éppen akkor „fogyott le neki”. Még ő „duruzsolt”, hogy milyen hamar lefolyt a búzája. Egész éjszaka tartott, míg a malom „4—5 mázsa megdörgölt”. Később a gépekkel többet tudtak őrlni, napi 35—40 mázsa, utóbb pedig már 120 mázsa. Az államosítás után az ún. „bejáró őrlés” megszűnt, a kismalmokat leszerelték. A kiscenki malmot takarmánykeverővé alakították át, állattápot kevernek benne a környék tsz-einek. Ma is központi hely, a fogatok, teherautók időnként megjelennek a malom előtt, az egész soproni járás tsz-ei ide járnak „állattáp”-ért. Amíg az átvétel tart, jut idő szót váltani,

Adatközlők a következő nagyeceni lakosok:
özü. Bene Mihályné, 1880, Gyár utca 18. Parasztpolgárásszony, a régi évtizedek jó ismerője, 1962-ben meghalt.

Szommer Pál, 1889, Gyár utca 8. Idős parasztember.

Hofner István, 1896, Soproni utca 58. Volt urodalmi béres, tsz. éjjeliőr.

Keglovich Richárd, 1907, Kiscenki utca 62. Sopronból beköltözött volt molnár.

Móroc Ferenc, 1911, Hidegségi utca 6. Volt molnár, malombérlő, malomi ellenőr.

Pusztai Antal, 1898, Soproni utca 90. Nyug. vasutas, jó elbeszélő.

Ragacs Kálmán, 1893, Gyár utca 63. Volt urad. kocsis, majd állatgondozó, jelenleg nyugd. Ruzits Lajos, 1914, Gyár utca 50. Volt molnár, jelenleg a takarmánykeverő vezetője, bevándorolt, jó adatközlő.

id. Sobor Ferenc, 1897, Kiscenki utca 32. Volt parasztpolgár, nagyszerű elbeszélő, igen jó adatközlő.

Trencsér László, 1908, Hidegségi utca 5. Gyógynövénygyűjtő.

özü. Filác Imréné Magyar Mónika, 1886, Soproni utca 35. Volt parasztpolgárásszony, 1963-ban meghalt.

Az adatgyűjtés 1962—65-ben folyt.

Varjú Sándor

Wittnyédy István ismeretlen levelei

III. rész

Eperjesről ír Kiss István jezsuitának, I. Rákóczi Ferenc anyja, az özvegy fejedelmesszony, Báthory Zsófia gyóntatójának 1668. január 27-én: „Enis becsülettel vettem az Kegyelmed levelet, contentiaiat (tartozkodását) erdem, hogy egy mast eckoraigh nem lattuk, nem en vetkem, miuel Baan Uram ő Nagyságátul vartam, kinek mind Nagy Ferenc, mind Szenthe Balint Uramektul, tudtara adtam ala iöveltelemet, vartam parancsolattyai ugyan ő kegyelmek által, de csak az ő Nagysága elmenetele utan uehettem ualaszat ő Kegyelmeknek. Hallottam ő Nagysága nemely Atiafiackal elis kezdte volt az tractat, de sine effectu, (siker nélkül) miben mult, valosagal egyebet nem tudok, annal, az mit tudtomra adot Nagy Ferenc Uram, hogy az dologh inter spem (reményben) maradot. Mit concludalhasak (következtethessek) en? itellye megh Kegyelmed. Tudatlan dolgrul considerationat (beleegyezésemet) hogy adgyam? Vagy az Meltosagos Feidelem Aszony ő Nagysága, vagy Kegyelmed tanezon megh, mit cselekedgyem, valami hatalmamban vagyon, el követőie leszek. En ezennel Uyhelben megyek, ottis megh adom az mit hoztam, annak az kinek szól, es tudakozodom, miben vadnak az dolgok. Azonban nem tagadhatom, gya-

nos Baan Uram ő Nagysága el menetele előttem, kinek operatioianak (munkálkodásának) iollehet mas modgya uolt, de vegünk, mind kettőnknek egy, minemő ky menetele leszen, az holnapy nap engemetis fogh ugy tanitani többet tudgyak és lassak, mint ma.”²⁵ Úgy látszik a jezsuita is tudott Wittnyédy küldetéséről, e levél hangja ezt látszik bizonyítani.

Felvidéki útját felhasználta, hogy Eperjesre is ellátogasson. Felkereste az ott tanuló Petróczy úrfiakat is. Levelének post scriptumában írja: „Miklós ur nem szinten iol erzy magat, de nem halasos, tegnapi elot ot voltam nalok, föl öltözve uolt, ma mondta Istvan Ur, ma is nem iol erzy magat, csömörnek gondollyak, iol tanulnak, ma Imrisko is it vagyon kergety őket, hogy iol tanullyanak.”²⁶ Imrisko, aki unokatestvéreit tanulásra ösztökéli, Thököly Imre.

1668 nyarán ismét a Felvidéken jár, Wesselényi Ferenc özvegyéhez, Széchy Máriához nem jutott el, de kimentette magát: „Lipcsen 28 preteritis (e hó 28-án) irt Nagyságod meltosagos levelet tegnap vettem minden alazatossagal. Tudgya Isten szegenlem, es igen nagy szerencsetlenségemnek tartom, nem udvarolhatok Kegyelmes parancsolattiarra, tartozasom szerint. De mivel megint posta

25 OL Kamarai lt. Missiles.

26 OL Kamarai lt. Petróczy cs. lt. 3. fasc.

forman kenszeritetem fel mennem, vezetek lovam, lovas legenyim nem leven, kiokel az hegyeken altal lo haton mehetnek, azonban szekerem az Orszagh uton el mehetne, melyet lovagolvan el erhetnek, hogy Nagyságodhoz be nem mehetek., Alazatosan bocsanatot varok, ha vagyon oly dologh, melyet Becsben, vagy az taion ream bizhat Nagyságod irással csak vegyem Nagyságod Kegyelmes parancsolattiat, nagy nyeressegemnek tartom, ha cselekedetembül el hihety Nagyságod, hogy az mint uoltam, mostanis vagyok, Nagyságod holtig valo alazatos szolgália.”²⁷

Egy év múlva, 1669. június 7-én Sopronból ír Zichy István kamara-elnöknek. Peres ügyben mint ügyvéd fordul hozzá. A levél nem érdekes, de a levél hátlapján egykori vörös ceruzás megjegyzés: *Inutilia*. Bizonyíték, hogy a levél megfordult a Wesselényi-összeesküvés bíráinak kezén, és a vád szempontjai szerint használhatatlannak találták.²⁸

Ebben az időben Zrínyi Péter már fedte gróf Rottal Jánosnak, a magyar ügyekben mindenható császári tanácsosnak, Petrőczy és Wittnyédy kalandos tervét Lipót császár elbrálására. Wittnyédy mit sem sejt. Az 1669 tavaszán az eperjesi tanácskozásról hazatérőben találkozott Trencsenben Petrőczyvel, majd június 18-án Sopronból ír. Levelében megint csak szervez: „Ugy ertettem, Kalinkius, nem volna keduetlen Tarnoczy Urammal el jönni ide az my synodusunkra, kérem Nagyságodat mostis az mint Trencsenbenis kertem, ha mindketten nem is, vagy csak egyiket Nagyságod küldje el mert maskeppen ighen megh fogiatkoznank is nagy confusio követne bennünk.”²⁹ Kalinkius — Kalinka Joachim és Tarnóczy Márton ev. superintendensek voltak. Az előbbit a Wesselényi összeesküvés után a pozsonyi iudicium delegatum elé idézték és száműzték.³⁰

Szervezkedő útjaival függ össze július 9-én kelt levele, melyet Pozsonyból írt

Petrőczynek: „my 22 megh indulunk, az Stubnay fürdőben és Trenczenben akarunk lenny, ha valamely történetendő es rementelen ok megh nem akadalloz, ke-rem Nagyságodat, ne szannia egy emberenek faratsagat, irion Körmöczre, hogy házoknál Stubnian lehessen szállasunk, ha penigh ott nem lehetne az en Nagyságod szomszedsagaban levő io akaronk hazanal, mert my egynehanian leszünk egy tarsasagban, ugy mint Thomas, Luer, Kregles, D. Ráyger, Redasy, Purgstaller nevő emberseges emberek: s. erre nevezve, talan io uolna, lehetne be szállasunk. Eperiesre el menetunke, azt az Isten tudgya, ha akadalyunk nem törtenik, fel tet szandekunk el mennyünk, tudom Nagyságodis el küld oda, ha cziak aleg lehet is, Nagyságodat is el variuk magunkhoz az fürdőben. Petyko Uram ha megh iön, mivel leszen megh terese, Nagyságod tudosecson. Az boraimat adgya el, ha lehetegees Nagyságod, legyen penzünk.”³¹

Petykó uram, — Petkó Zsigmond Petrőczy főember szolgálja volt, — többször járt az összeesküvés ügyében Erdélyben. Július 5-én indult Erdélybe és augusztus végén tért haza.³²

Petkó Zsigmond küldetésének jó híreit nagyon várta, már két nap múlva újból kéri. „Petyko ha megh iön, mivel iar, adgya ertesemre Nagyságod.” De levele utóiratát már rossz sejtéssel írja: „Embere válaszáat, az arant az miben tudos Nagyságod, megh előzhety, es tudosethat miben vadnak az dolgok, el mehetünk, vagy sem.”³³

November 9-én ír utoljára Petrőczynek: „Sokat törödtem, my az oka, hogy Fako Nagyságod leuele nélkül iöt hozzam. Azhely Nagyságod cselekedete felöl nekem három különös gondolkodasom vagyon. Első hogy nem leven az katonának bec sülety, az mint 1655, szegeny Zrínyi Miklós egy nagy tarsasagban azt mondotta, oly becstelen az io katona, mayd az ualun az disznockal leszen asztala, vagy utollyara, ugyan azokat fogiak

27 OL uo. Missiles.

28 Pauler id. mű 390, 401, 411.

29 OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3. fasc.

30 Pauler id. mű 390, 401, 411.

31 OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3. fasc.

32 Keczer Ambrus naplója. Közli: Tasnádi Nagy Gyula MHH II. o. Írók XXXIII. köt. Bp. 1894, 398, 404, — Jenei Ferenc: Petkó Zsigmond. Itk. 1963, 593,

33 OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 3 fasc,

uelek hizlalny, Nemis akar Nagyságod mar katona szolgat tartany, az mint hal-lom röuid üdö allat tiz lovassat boczatta el. Masodik hogy nem leven böcsüleyt az katonanak, nem akar affele gabona vesztegelö es örlö egereket tartany hazaban. Az melyet nem engedye megh az Nagysagod magnanimitassaga, (nagylelküése) Nem mereslem szinten batóságossan gondolnom, de miuel ember gondolkodasitul vamtö fizetni nem szokot adny, had maradgyon megh, Harmadik hogy ez mostany alhatalan vilagban, megh az igazak sem kerülhetik el az gyanusagot, azért bocsattiael el szantalan kenier vesztegetö elerit, ez politicaval az bator emberek elöt megis egy kis serennitast (derültséget) tegyen maganak ember, my lehet ugyan valosagos oka, talan ezek közül egyik sem az, hanem rendetlen maga viselese, ky az Nagysagod hozza valo io akarattiaival gonoszul elven erdemetlenne tette magat, annak tovabb valo vetelere, Kerem Nagysagodat iria megh első okat el iövetelenek. Az mellett igen bizodalmasan kerem azonis ez praeceptorom Eöcsent, tarsaival együtt, ha az Urfiak el nem mentek, engedgye megh Nagysagod, had mehessenek, ky czatlan, ky saragliaban s gyalogis azon alkalmatcassagal Eperiesre, Isten megh fizety Nagysagod kegyesseget, es enis megh szolgalom. En hala Istennek egessegben vagyok testemben az Olasz peldä beszéd szerint, ben del corpo, mal di bossa. ha Joachimus Uram vagy mas valaky hamar iönne, megis életben talalna.”³⁴

Érdekes ez a levél, mert a XVII. századi magyarországi katona-sorsot példázza Zrínyi Miklós egy mondásával, egyben bizonyosság arról is, hogy Zrínyi mennyire benne él Wittnyédy és környezete tudatában.

Gyűjtésünk utolsó Wittnyédy-levele 1669. december 24-én kelt, Sopronból írta Mednyánszky Istvánnak: „Most az my földünkön nagyobb hir nincsen annal, hogy eö Fölsege az Auerspergh herczegget Udvarabul ky küldtö es ioszagaban ment, Felnek masokonis hasonlo ne törteniek, mert feniegetödnék masokrais,

Hogy Sigmond es Benedek Uramek, ky megh iöt kit varnak, io csak ioval iöenek. Index Curiae Uram eö Nagysága, hogy Posonban terminalt uolna, nem er tettem, Beczben leszen mostis, mikor iöhet ky, megh ualok, nem uelem valamy legyen azon terminusbul, ha my leszen es tudosit, s. egessegem leszen, altal randulok Kegyelmedhez. Thököly Uram penzet legh alkalmatosb leszen, ha az Kamaran Körmöczon váltostattiak Nemet penzre. Az Kegyelmetek követey most igen Tarisnyoka lettenek, semkinek semmit nem concedaltak Posonban, noha Keczenius Uram szembe uolt velek, Adgia Isten minden iot vegezzenek megh maradasunkra, Söt megh Index Curiae Uramnak sem mondotta megh Hidvegny. En boldoghnak mondom magamat, hogy tavol leven semmit velem senky nem közöl es semmit nem tudok. Es inclusat (mellékletet) kerem Kegyelmedet az kinek szol bizonios emberetül küdgyö megh.”³⁵

A levélen nagyon érzik az, hogy a betegeskedő Wittnyédy érzi a veszélyt, amiben minden, az összeesküvésben részes „interresatus” forog. „En boldoghnak mondom magamat, hogy tavol leven semmit velem senky nem közöl, és semmit nem tudok” — írja ő, aki az összeesküvés fő mozgatóinak egyike volt. — Távol volt, de Bécs azért mindent tudott róla és e levél írásakor már készítették számára is a bilincset. De másként történt, a császári véstörvényészék ítélete elől eltávozott, — 1670. február 13-án meghalt.

Wittnyédy István ismertetett levelei csak részben tartoznak a soproni prókátor történelmi szempontból legjelentősebb levelei közé. Azonban egy-egy mondatukkal, szakaszukkal kitekintést engednek Wittnyédy mozgalmas pályájára. Megérdemelnék, hogy a Fabó András által ki nem adott levelekkel együtt teljes szövegükkel kiadják őket.

Vége

Jenel Ferenc

34 OL uo.

35 OL Kamarai It. Missiles.

Adatok Lackner Ádám soproni megtelepedéséhez

1. Lackner Ádám ötvöslegény 1568. december 15-én mutatta be a soproni városi tanácsnak keresztlevelet, segédbizonyítványát és remeklését, utóbbit igaznak és jónak ismerték el az iparos vizsgálók. Így hát polgárjogot nyert: „éljen illő módon ettől kezdve minden polgári szabadsággal” — jegyzi fel német nyelven a polgárkönyv.¹

Egy éven belül megnősült, esküvőjével nemcsak Kolb János özvegye kezéhez, hanem a belvárosi polgárok közé emelkedés lehetőségéhez jutott. Az a tény, hogy Schieffer Borbála, aki Kolb Jánostól maradt gyermekeivel vagyoniilag mindent rendezett, 1569-ben adománylevelet állít ki második ura részére, ennek az emelkedésnek első lépcsőfokát mutatja. Az adománylevelé írásának ez a XVI—XVII. századi formája egyáltalán nem utal arra, hogy a hagyatékozó a halálra gondol, ezzel csak a házastársak biztosítják egymást vagyonuk kölcsönös élvezéséről.²

Lackner Ádám bizonyára Kolb János özvegye (Schieffer Borbála) főtéri házába költözik, és itt él mostohafiaival.³ Lackner három mostohafia közül György 1578 közepéig elhunyt, mert június 17-én bizottság jelent meg a házban (Hans Gering városbíró, Hans Stainer kamarás, Nagy János — írva Naghy Janusch — és Thomas Franckh a belső tanács tagjai vezetésével), hogy azt a két fivér, Kolb János és Gáspár között felossza. Megállapították, hogy Kolb Jánosé az elülső emelet, (der Vorder Stockh) az alatta levő pince az utcától egészen hátramenne (Von der gassen an gar hinter) a pincéhez két kamra kapcsolódott (Zway Khämerl daran) neki jutottak az emeleti szobák (oben darauff die Stuben), bár számukat az osztólevél nem közli, a hálókamrával együtt még két helyiség (noch Zway gemach), ezek a hálófülkéhez illeszkednek. Kolb Jánosé a konyha az előszobával (die khuehl samt dem Fürhauss)

a kis kamra a folyosón, benne a sütőkemence (darin der Pachofen steet) az udvari istálló szemben a kúttal (der stal gegen dem Prun) a kút melletti terület, egy kamra a lépcső mellett és a kamra melletti présház fele (halben thail des Presshaus). Az épület elülső emelete jobb mint a másik (diser stockh besser als der hinter), ezért fizessen Kolb János testvéreinek Gáspárnak 100 font pfenniget.

Kolb Gásparé a hátul újonnan (bizonyára apjuk életében) felépített emelet (Dem Caspar Kholb ist der Hinter New aufgefierte stockh) alaptól a tetőig, két kamra a folyosón — a műhely az utca felé a hálókamra alatt (ez tehát Kolb János épületrész alá nyúlt) az istálló a szemétdombbal [Der Stal sambt der Mest steis(?)], továbbá a présház fele a hátsó pince körül.

Közösen kell használniok a bejáratot, az udvart és a kutat, ha valamit javíttatniok kell, közösek a költségek is. Az osztólevelet két példányban állította ki a két testvér számára a megjelent bizottság.⁴

Ez feltehetőleg az akkor álló ház teljes leírása, bár nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy mégis több helyiség lehetett, ugyanis a piactéri házban lakott az a Michael Wirt is a Kolb család rokonaként, akit a Faut krónika 1557-ben Melanchton tanítványaként emleget. A Lackner Ádám és közte folyó perben döntött úgy a tanács, hogy Michael Wirt hagyja el a házat, de ha valami költsége volt rá, azt Lackner Ádám térítse meg neki.⁵

A határozottan forrásértékű osztólevelének egy hiánya van, Kolb János házrészének leírásakor, sajnos, nem tünteti fel, hogy hány szoba található ott. (Heimler Károly Sopron topográfiája című munkája 1936-ban tíz lakást, huszonegy szobát tüntet fel harminckilenc lakóval, ebből azonban nehéz egy háromszázöt-

1 Házy: Sopron sz. kir. város története II/2, 288.

Dr. Csatkai Endre: Soproni ötvösök 9.

2 Soproni Városi Levéltár (a továbbiakban Svl) Lad. I. Fasc. 1. N 1.

3 Mollay Károly szíves közlése szerint a házak sorrendjében készült adójegyzék alapján a mostani ún. Kossow-házról van szó (Beloianisz tér 4). Segítségéért e helyen is hála köszönetet mondok.

4 Svl Lad. I. Fasc. III. N 103.

5 Svl Lad. I. Fasc. II. N 49.

ven évvel korábban fennállt állapotra visszakövetkeztetni..)

Az osztólevél kiállításakor Kolb János aligha lakhatott a birtokába került első házban (ez volt bizonyára anyja, mostohaapja és féltestvére, Kristóf lakása), mert ekkor még bécsi, majd olaszországi teológiai tanulmányokat folytatott. 1580-ban, mint Johan Carbo-kanonok és hit-szónok Pozsonyból 25 éves korában írja szabad akaratából adománylevelét mostohaapja és féltestvére javára. Nekik ajándékozta minden ingó és ingatlan jószágát, szőlőket, réteket és földeket. Eladás, csere, zálogba adás joga legyen az övék. Erre azért határozta el magát, mert — ahogy írja — kedves mostohaapja ura (Lieber Herr Stieff Vatter) gyermekkorától az adománylevelét írása órájáig minden szeretetet és hűséget tanúsított iránta (Allerlay Lieb Vnnd Treu erZaigt), mintha vérszerinti, igazi apja lett volna. Tanulmányait Bécsben és Olaszországban jelentős pénzüsszeg nyújtásával és támogatásával lehetővé tette, — amiről Lackner Ádám Johann Carbo kézírásával is rendelkezik (Vorumben er don meine Hanndtschrift zu weisen hat —), azaz erről akár a hitellevelet is felmutathatja.

Carbo kanonok egy jogát köti ki határozottan: ha további tanulmányokat folytatna, mostohaapjától további anyagi támogatást vár. (Auch da es sich begäb Das ich ferner einem gradum in studiis wurd't Anemben Das er Lackner mich mit Nottwendigen Notturft'n Vnd seinem khlain Vermögen nach dartzue welle Versehen Vnd sich Also Vatterlich gegen mich verhalten). Ha Lackner Ádám nem ezt tenné, úgy Carbo visszafizeti a pénzt, melyet Lackner ráfordított, és az adomány semmissé válik. Erre azonban nem került sor.

Carbo kanonok, azaz Kolb János adománylevele Lackner Ádámot határozottan rokonszenves színben tünteti fel előttünk, de jellemzően megrajzolja vagyonszerző vonásait is, hisz nevelt fiától az anyagi támogatásról (befürderung Vnnd darstreckhung Zimblich Suma gelts) írásos bizonylatot kér.⁶ Ezúton Kolb János rokonszenvét, és az egyik mostohafia ro-

konszenvével az annak járó vagyonrész is elnyerte.

Nem sikerült azonban a másik mostohafiú, Gáspár megnyerése. Kolb Gáspár és a Wirt család már 1581-ben tiltakozik, hogy Lackner Ádám Kolb János javait ne birhassa, mert nem akarják, hogy ősi birtokuk „vadidegen birtokába és kezébe jusson” („in Wilttfrembder possession Vnd handen finden). Nem veszik jó néven Kolb-Carbo humanista nevét sem, gúnyolódnak azon, hogy „egyszerre nem tudni miért, magát Carbonak hívja és írja” (so sich gleichwohl wissen nicht woher sonst Carbonem intitultirt und schreib't). Az „idegen” Lackner Ádámnak nyújtott ajándék szerintük ellene szól a vér jogának — jure sanguinis — a magyar és soproni szokásjognak. A két példányban fennmaradt panaszlevél egyik példányán azt a bölcs tanácsi határozatot olvashatjuk, hogy panaszkodás helyett Lackner Ádám mestert a törvény szokásjoga szerint idéztessék meg, és kívánságaikat Lackner jelenlétében adják elő.⁷

(Die Herren Supplicanten sollen dem Maister Adam Lackner dem Gerichtsbrauch nach, ordentlich fordern lassen, vnd ier notturft in seiner gegenwardt fuerbringen).

2. Ezután a vagyon megtartásáért folyó küzdelmek következnek, s mivel Lacknertől Carbo vagyónajándékát nem lehetett elvitatni, Kolb Gáspár és mostohaapja között a civódás, torzsalkodás került napirendre. A mostohafiút már édesanyja személye sem korlátozza, (1579-ben elhunyt) 1585-ben már Consul Anna állít ki hagyatéklevelet férje váratlan halála esetére. Az állandó összeütközések csaknem tizenöt éven át tartanak, Lackner Ádám a hátsó traktusban lakó Kolbot néha a házból is kizárja, feleségét Lackner zsellére, Lőrinc dögöti el, Lacknerné pedig kikiabál a kint rekedt Kolb Gáspárnak: — Csibész! Tolvaj! Be ne gyere nekem! („dass Lackners Haussfraw... auss befelch ihres Mannes, mich mit schandlichen worten angriffen, Vnder andern mich Zunennen ein schelm, dieb, gehe mir nit herein”) — panaszolja

⁶ Svl Lad. I. Fasc. I. N 9.

⁷ Svl Lad. I. Fasc. I. N 8 és Lad. I. Fasc. IV. N 127- a tanácsi határozat az utóbbi iraton olvasható.

Kolb eddig kiadatlan, német nyelvű panaszlevelében.⁸

Az elszomorító civódásokba csak az lop némi derűt, hogy Kolb Gáspár az őt ért sérelmeknek szinte árakat szab.

Igy Lackner is kiakasztotta a borkimérés cégérét, ezzel több mint 10 forint kárt okozott neki, (num mehr als Vmb Zehen F schaden gethan hat) a felesége elverését azonban még hatvan forintért sem lehet túrni (Welche schlagung mein Ehegemahl vmb 60 F nit mehr gedulden khundt), néhány évvel ezelőtt Lackner úr megsbesítette (vor Edtlichen Jaren, durch dem Herrn Lackner mit ainer grossen wunden bin Verletzt worden), a tanács ekkor megparancsolta Lacknernek, hogy fizessen kártérítést, vagy kérjen bocsánatot, ezt a nyilvános károscdást még 100 forintért sem szenvedné el szívesen (den ich nit vmb 100 f wolt gelitten haben), elégtételre vagy fizetésre azonban eddig nem került sor (welche genuegthueung oder bezalung der Herr Lackner noch bishero nit thon hat).

Kolb Gáspár a csüfolással járó szégyent nem akarja túrni (welche schmach ich nit dulden will), ezért háromszor is latin nyelvű beadvánnyal fordul a városi tanácsához. Az eddig ismeretlen német nyelvű panaszlevelél és a három latin nyelvű panasz, melyeket Házy Jenő XVI. századi *magyarnyelvű levelek* című munkájában kiadott, Lackner Ádám három határozott hangú válaszával együtt — Kolb Gáspár háttérbeszorulását mutatja.

A főtéri házban, a János fivérének osztott részben mostohaapja lakik, az adományt nem sikerült elvitatni tőle. De ide tér haza három év múlva a még Paduában jogászokdó féltestvére, Kristóf is. Vele folytatódik a család felemelkedése.

3. *Sopron, 1578. jún. 17. A városi tanács kiküldött bizottsága felosztja néhány Kolb János főtéri házat fia, Kolb János és Kolb Gáspár között*

Thailbrief Zwischen Caspar Vnd Hanss Kholben den gebrueder Irer behausung halben

Verzeichnus vnd beschreibung der Abteilung so zwischen Caspar vnd Hannss Kholben denn gebruedern Irer behausung halben, nach abgannng Ires

brueders Georgen Kholb seligen. in bey sein herrn Hannsen Gering Statrichters. Hanssen Stainer Statcamerers Herrn Naghy Janusch vnd Thoman Franckh bede des Innern Raths, auch der verordneten Schätzherrn. Vnnd Werckhleuth. beschehen den Syben: Zehenden Tag Junj Anno Achtund sibenzigist Anfennglich ist dem Hannss Kholb der Vorder Stockh sambt dem Kheller Von der an gar hinter, Ain khamer gegen der gassen Vnd Zway Khämerl daran, oben darauf die Stuben. sambt der Schlaf khamer Vnnd noch Zway gemach hinten an bemelte schlaffkhamer stössent. Item die khuehl. sambt dem Fürhaus Vnnd das khämerl aufm gannng darin der Pachhofen steet, Im hof der stal gegen dem Prun. sambt dem selben Plätzl beym Prun ligundt Mehr ain khamer neben der Stiegen. Vnnd halben thail des Presshaus gegen bemelten Khämerl. Zugethailt worden, Weillen aber diser stockh besser als der hinter demnach sol Hannss Kholb seinem Bruedern Caspar. Ainhundert pfundt pfenig hinaus gebenn

Dem Caspar Kholb ist der Hinter New aufgefierte stockh wie dan Von der erden biss gar Vnndter das Tach(?) gebauet. sambt Zwaien khämerl aufm gannng. Item die Werkstat gegen der gassen Vnnderhalb der Schlafkhamer, Der Stal sambt der Mest steis(?) vnnd halben thailder Prells gegen dem hintern Kheller Zuegethailt worden

Souil aber betrifft die einfardt der Hof Vnnd Prun soll solches gemain sein, also das ainer sowol als der annder derselben fueglich geniessen muege, Im faal aber daran etwas Zu bessern ist ain thail souil als der annder Zubessern. Vnnd Zuebezallen schuldig Vrkhundtlich somit derhalben Zwen gleich lauttundt Thailbrief Vnnder Vorgedachter Herrn fertigung aufgericht worden, Doch Inen Vnd Iren Erben in allieden solche fertigung one schade Actum ut Supra

Jelzése: Soproni városi levéltár Lad. I. Fasc. III. N 103.

Az iraton sorban Nagy János, Thomas Frankh, Hans Gering, Hans Stainer pecsétje található.

Kovács József

⁸ Svl Lad. I. Fasc. II, N 50 Évszám nélkül.

Ismeretlen színháztörténeti nyomtatvány Kismartonból

Gyűjteményem sok különféle tárgya között szerepel egy jelentéktelennek látszó kis nyomtatvány, amely azonban — úgy tűnik — mégis ritkaságnak tekinthető. Nyomdatörténeti feldolgozásokban sehol sem történik említés róla. Címlapja az 1842. évet jelzi, nyomtatási helye Kismarton. A nyomdász megnevezésének hiánya nem feltűnő, a város nyomdatörténetében olvasható, hogy az akkori nyomdász, Stotz Nep. János ritkán jelezte a nevét munkáin, amelyek nem voltak szerfelelt jelentősek.¹

A nyomtatvány az 1842. évben szereplő Wahl Anton társulatának kismartoni működését mutatja be. Érdekes, hogy az aránylag kis városka ekkor már szinte negyedévig el tudott tartani egy színtársulatot.

A gótbetűs tizenhatod-rétű füzetke címlapján jelentkezik a szerző: Colas János József, aki a társulat sűgője volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy a társulatnak rendkívül fontos, de egyébként láthatatlan tagja az évad végén emlékül kinyomatta az előadott darabok névsorát, hozzá szerkesztett egypár többnyire rossz verset és adomát, a kis füzetet a bérlőknek és buzgóbb színházlátogatóknak borraivaló reményében adta át, többnyire nem is eredménytelenül. Colas a címlapon erre céloz, mikor a füzetet — mintegy allegorikusan — bérlétszűneti előadásnak tünteti fel, azaz amikor a bérlőknek is meg kell váltani a jegyüket és ebben az esetben a füzetet ajándékkal viszonzni. Ezt a tréfás allegóriát így folytatja: a darab címe: Tisztelem és becsűlöm Önöket (Ich schätze und verehere Sie hoch!); műfaja: magas pártfogóim iránt való őszinte jókívánatokból összeállított játék. (Spiel, zusammengestellt von den aufrichtigsten Wünschen an meine hohen Gönner.) Végül a szereplők: Fortuna, a szerencse intennője, a vidámság, a jókedv, tréfa, egészség mint min-

dennapi házibarátok; amorettek és géniusok.

A címlap belső oldalán elhelyezett versikék alaposan aláhúzzák a füzet célját: az alamizsna-kérést: mit használ az ének és a művészet pénz nélkül, mit kezdenek a múzsák fiait üres zsebbel, és az utolsó lapon: jó ajándék számomra a legszebb nefelejts. Magában a füzetben még van három jelentéktelen vers.

A nyomtatvány lényeges része azonban valóban érdekes adatokat tartalmaz. Kismartonban ugyanis a kastélyban színvonalas előadásokat tartottak a 18. század derekán; nyilván ennek hatására pártolta a városi polgárság is a maga vándorszínészeit, akiknek első ismert feltűnése 1758-ra esik.² A fennmaradt színlapok szerint e társulatok zöme ripacsokból állott az azoknak megfelelő fércművekkel. Wahl Antal műsora azonban nagyobb igényekkel jött 1842-ben Kismartonba, sőt 1844-ben is visszatér, miről azonban már egy Sopronban nyomott füzet számol be.³

1842-ben is valószínűleg a város Arany szőlőhöz címzett vendéglőjének tánctermeiben játszottak, erről a füzet nem szól, de általában azt használták a társulatok. Táncterem volt bizonyos, hol e játék folyt, mert a füzet arról emlékezik meg, hogy január 17-től február 11-ig a farsang miatt szűneteltek az előadások, a karnevál miatt le kellett bontani a színpadot. Január egytől tehát az említett szűnet kivételével március 31-ig 34 estén folytak az előadások; előadtak néha több egyfelvonásost is, egyébként 55 melodramát, énekesjátékot, bohózatot és paródiát, 31 drámát, életképet, színművet, szomorú- és vígjátékot; 38 darab újdonság volt, 18 felújítás. 10 alkalommal volt vendégszereplő és 20 alkalommal jutalomjáték; minthogy 13 tag volt, továbbá az igazgató, karmester és sűgő, hát mindmindegyik színésznek megvolt a leg-

1 Burgenländische Heimatblätter. 1936. 1. füzet. Csatkai: Die fürstlich Esterházyischen Druckerei in Eisenstadt.

2 SSz 1962. 349. lap.

3 Wimböck O. F. Almanach des Theaters in Eisenstadt. 1845. Sopron, Kulcsár. 8. lap. 1844. október 13-tól december 26-ig sorolja fel az előadott darabokat. Hankiss-Berczelliné.: Színházi zsebkönyvek bibliográfiája. 1961. 190. lap. A könyv 1138 efféle füzetecskét sorol fel, ezt az 1842-es kismartont azonban nem ismeri. Colas sűgőtől említ egy varasdit 1847-ből.

Abonnement

suspendu.

Eisenstadt.

Heute wird zum Vortheile des Soufleurs

Johann Joseph Colas

aufgeföhrt:

**Ich schätze und verehere
Sie hoch!**

Spiel, zusammengestellt von den aufrichtigsten
Wünschen

an meine hohen Gönner.

Personen:

Fortuna, Göttin des Glücks.

Frohsinn,

Gute Laune,

Scherz,

Gesundheit,

Amoretten und Genien,

tägliche Hausfreunde.

welche das Füllhorn des Glücks über Eisenstadts
edle Bewohner ausschütten.

Der Anfang ist, wenn Sie Ihre Huld mir schenken,
Das Ende ist dann gar nicht zu denken.

Eisenstadt, 1842.

alábbis egyszeri jutalomjátéka, amikor az esti tiszta bevétel az övé lett.

A műsor meglepően szintes darabokat is mutat; régebbi darab alig szerepel, ellenben teljesen igazodik a bécsi külvárosok műsoraihoz, az akkoriban annyira kedvelt bohózat gyártói (Told, Hopp, Kai-

ser) alapos helyet kaptak, viszont feltűnő, hogy a bécsi mesejáték nagymestere, Raimund is gyakran szerepelt, ami egyébként azért is meglepő, mert e darabokban sok a változás és a szereplők száma is nagy. A bécsi bohózat kiválósága, Nestroy sem hiányzik a műsorból. Hogy azután Schil-

ler Tell Vilmosával mit kezdtek, arról a felsorolás nem szól. A kismartoni közönség bizonyára szívesen fogadta a merész próbálkozást is.

A felsorolás⁴ tehát ez: *Traum ein Leben*. (Calderon, spanyol klasszikus drámája). *Faschingsnacht*. (Bizonytalán Die verhängnisvolle Faschingsnacht, Nestroy bohózata). *Gleich und Ungleich*. (Melléceime Die Zwillinge, francia eredetiből fordított vígjáték). *Griseldis*.

francia eredetű rémdráma). *Wer wird Amtmann?* (Kaiser bohózata). *Wilhelm Tell*. (Négy felvonásra sűrítve). *Nagerl und Handschuh*. (Nestroy bohózata). *Vater der Debütantin*. (Bayard vígjátéka). *Wastel*. (Told igen soká fennmaradt bécsi bohózata). *Napoleons Anfang, Glück und Ende*. (Úgy látszik, társulati tag férce-műve). *Der Zigeuner in der Steinmetzwerkstatt*. (Kaiser bohózata). *Alpenkönig und Menschenfeind*. (Raimund mesejá-

Kismarton. 1860. (Rohbock acélmetszete)

(Halm korabeli neves költő drámája). *Die schlimmen Frauen im Serail*. (Told bohózata). *Bekantschaft im Paradiesgartel*. (Alceime Die Entführung aus dem Himmel, die Verlobung im Elisium, énekes bohózat, Hopp). *Lumpacivagabundus*. (Nestroy nálunk is adott bohózata, magyarra Heltai Jenő fordította le az utolsó felújításkor). *Diamant des Geisterkönigs*. (Raimund mesejátéka). *Entführung aus dem Maskenball*. (Schick zenés bohózata). *Die beiden Galeerensclaven*. (Régebb,

téka). *Verschwender*. (Raimund legismertebb és még a magyar rádióban is fel-frissített mesejátéka). *Bauer als Millionär*. (Raimundnak az előbbi mellett legismertebb mesejátéka). *Pelzpalatin und Kachelofen*. (Hopp énekes bohózata). *Doctor Faust's Hauskämpchen*. (Hopp paródiája). *Adam Hascherl*. (Hopp bohózata). *Rataplan*. (Francia eredetű vaudeville, ahogy akkoriban a rövidebb operetteket hívták). *Talissmann*. (Nestroy bohózata). *Der Hund des Aubry* (Sok megbotránko-

⁴ A darabok szerzőinek meghatározásában Kádár Jolán: A pest-budai német színészet története 1812—1847 című könyve és Csatkai Endre közlései voltak segítségemre.

zást okozó, de évtizedekig fennmaradó darab; a kutya szerepeltetése sokak szerint nem volt színpadra való. Franciából korának ismert újságírója, Castelli fordította németre).⁵

A füzetke ismertetése tán nem volt fölösleges; nemcsak Kismarton színházi életének érdekes dokumentuma, hanem bepillantást nyerhetünk a korabeli szín-

igazgatók törekvéseibe is: egy kis engedmény a magasabb igények irányában, de főképpen irányzódás a bő bevételt jelentő alantasabb bohózat felé, nemkülönben árulkodik a kis füzet az eléggé szegényletes pénzhajhászás egyes módjairól is.

Smidt Lajos

A 100 esztendő Országos Erdészeti Egyesület jubileumi ünnepségsorozata Sopronban

Nem mindennapos esemény színhelye volt városunk 1966 augusztusában. Az Országos Erdészeti Egyesület elnöksége augusztus 25—26—27-én az „erdész-fővárosban” tartotta az egyesület megalakulásának 100. évfordulója alkalmából jubileumi közgyűlését. Az eseményt hónapokig tartó szervezés előzte meg, ami érthető, hiszen a közgyűlésre több mint ezer vendég érkezett a városba. A rendezvények színhelye körül száznál is több gépkocsi elhelyezéséről kellett gondoskodnia a rendezőgárdának. Az Országos Erdészeti Egyesület soproni csoportja, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság, az Erdészeti és Faipari Egyetem, valamint az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomásának dolgozói mindent megtettek annak érdekében, hogy a városba érkezők otthon érezzék magukat, valójában egy kicsit mindenki hazajött, hiszen a Magyarországon végzett erdőmérnökök közel fél évszázada Sopronban végzik tanulmányaikat. Ünnepi díszben fogadta a vendégeket az Egyetem, az Ady Endre Kultúrház, az Egyetemi Bors László KISZ Kultúrház, az egyetemi kollégiumok, a soproni szállodák és az összes erdészeti intézmény. Az előadások és ünnepélyek színhelyén eligazító táblák segítettek a tájékozódást, alkalmi postahivatal nyílt és működött, ahol erre az alkalomra a Magyar Posta különborítékot és pecsétet használt.

Augusztus 25-én 9 óra 30 perckor fanfárok hangja jelezte az Ady Endre Kultúrházban a centenáriumi közgyűlés kez-

detét. Az elnökségben állami és társadalmi életünk számos kiválósága foglalt helyet. A megnyitó szavakat és az ünnepi megemlékezést Madas András, az Országos Erdészeti Egyesület elnöke tartotta. Ezután Földes László, a miniszter első helyettese, az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezetője a kormány nevében felolvasta a Magyar Forradalmi Munkáspárt Kormány elnökének, Kállai Gyulának levelét, melyet a közgyűlésnek írt. A kormányelnök hangoztatta, hogy ez a nagymúltú egyesület méltán lehet büszke száz évre. Munkájának is köszönhető, hogy ma az ország 15,5%-a erdő, és hogy az erdészeti munka a modern technika alapján ipari munkává fejlődik. A kormány nevében ezért a hatalmas munkáért köszönetét és elismerését fejezte ki, majd kérte az erdészeket: segítsék a termelőszövetkezeteket, hogy szakszerűen kezeljék a tulajdonukban lévő erdőket.

Sallay Ferenc, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság igazgatója, az Országos Erdészeti Egyesület helyi csoportja nevében köszöntötte az egyesületet, majd Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország, Jugoszlávia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió erdészeinek képviselői méltatták meleg baráti szavakkal a jubiláló egyesület tevékenységét és újabb sikereket kívántak az új száz esztendő hajnalán.

Az Országos Erdészeti Egyesület — hangoztatták a szónokok — az ország egyik legrégebbi műszaki társadalmi egye-

⁵ Az egy Napóleon-darabon kívül nem szerepel olyan színpadi termék, amelyet nem adtak volna a magyar fővárosban.

sülete és a világ egyik legrégebbi erdészeti egyesülete. Osztrovsky György akadémikus a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének elnöksége nevében köszöntötte az Országos Erdészeti Egyesületet, hangsúlyozva, hogy hazánkban a társadalmi egyesületek között csak a Magyarhoni Földtani Társulat öregebb, amely 1848-ban alakult. Osztrovsky György a kormány nevében magas állami kitüntetésekkel adta át több,

megnyitó beszéde után nagyjelentőségű eseményre került sor. Az Erdészeti és Faipari Egyetem, az ősi Alma Mater 158 éves történetében először adományozott az egyetemi tanács külföldi tudósaknak Honoris Causa doktori címet. A magas kitüntetést az egyetem tanácsa Dimitrij Vasziljevics Vorobjov szovjet professzornak, az erdőtipológia kiváló tudósának nyújtotta át. A doktorrá avatás felemelő szertartása és az egyetem ajándékának

Az ünnepi egyetemi tanácsülés elnöksége. Balról jobbra: Gál János rektorhelyettes, Káldy József dékán, Pankotai Gábor rektor, Winkler Oszkár dékán

az erdészet területén dolgozó szellemi és fizikai dolgozóknak. Földes László, a miniszter első helyettese „Kiváló Dolgozó” kitüntetésekkel adta át.

Szerettel köszöntötte a jubiláló egyesületet a Jugoszláv Nyárfabizottság, az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület, az Erdésztechnikusok, az Erdő- és Faipari Mérnökhallgatók, a Magyar Mykológusok, a Városi és Járási Pártbizottság, a Városi Tanács és a Hazafias Népfrent képviselői is.

Ugyancsak az Ady Endre Kultúrházban került sor az Erdészeti és Faipari Egyetem ünnepi egyetemi tanácsülésére. Pankotai Gábor egyetemi tanár, rektor

átnyújtása után Vorobjov professzor meleg szavakkal köszönte meg kitüntetését, melyet — mint mondta — úgy tekint, mint a szovjet erdészet eredményeinek, munkájának megbecsülését. Vorobjov professzor ezután a rektor meghívására az egyetemi tanács között foglalt helyet.

Ezután új egyetemi doktorok avatására, valamint *cimzetes egyetemi tanár* és *cimzetes egyetemi docens* címek adományozására került sor, majd 11 idős erdőmérnöknek átnyújtották az arany- és gyémántdiplomát. Többen közülük ma a baráti országokban élnek, a nagy eseményre azonban ők is eljöttek Sopronba.

Az ünnepi egyetemi tanácsülés bezárá-

sa után Madas András megnyitotta a tudományos jubileumi ülészakot. Az első előadást Földes László, a miniszter első helyettese tartotta „A magyar erdőgazdaság helyzete és jövő feladatai” címmel. A rövid, frappáns előadás minden mondatának súlya volt. Különös jelentőséget kölcsönzött az előadásnak az, hogy a magyar erdőszet vezetője ilyen nagy erdőszet közösség előtt először körvonalazta a magyar erdőszet feladatait az új gazdasági mechanizmusban. Az irányelveket, annak részleteit a hallgatóság igen nagy figyelemmel kísérte.

Szemerklő esőben került sor az egyetemi botanikus kertben Bedő Albertnak, a magyar erdőszet egyik legkiemelkedőbb alakjának, a kiváló erdőszetpolitikusnak és közgazdásznak, az Országos Erdőszeti Egyesület egyik szervezőjének és alapítójának szoboravatására. A legmagasabb erdőszeti kitüntetések, a Bedő Albert-díjak kiosztása után Pántos György tanszékvezető egyetemi tanár, az Erdőszeti és Faipari Egyetem rektorhelyettese az egyetem aulájában megnyitotta az Erdőszeti és Faipari Egyetem történeti-, vadászati-, és színes fotokiállítását. A történeti kiállítás túlmutat az erdőszeti jellegen, érdekes és igen értékes helytörténeti vonatkozásai is vannak, hiszen közel fél évszázadát mutatja be a soproni, ill. magyar erdőszeti felsőoktatásnak, ezért ezzel bővebben is foglalkozni kívánunk. A kiállítás megnyitását szorgos és gondos kutatómunka előzte meg.

A kiállítás 24 nagyalakú üvegezett tablón mutatja be a 200 éves erdőszeti szakoktatás történetének jelentősebb évszámait, az első okmányt az erdőszet tanításának elrendeléséről, Mak Domonkos előterjesztését önálló erdőszeti tanintézet felállítására, az erdőszeti tanintézet alapítólevelét, Dr. Wilckens Henrik Dávidnak, az első erdőszetanár pályázati kérvényét, az erdőszeti tanintézet alapítását Selmecbányán 1808-ban, a magyar tanítási nyelv bevezetését az Erdőszeti Akadémián, az Erdőszeti Akadémia 1872. évi új szervezetét, az Akadémia hallgatóinak részvételét a Vörös Hadseregben, az erdőmérnökképzést az első és a második ötéves terv idején, az Erdőtelepítés- és Fásítástani Tanszék, az Erdőműveléstani Tanszék, az Erdőszeti géptani Tanszék, az Erdőhasználati Tanszék, az Erdővédelemtani Tanszék, az Erdő-

rendezéstani Tanszék, a Termőhelyismerettani Tanszék, a Szállítástani Tanszék, az Erdőszeti üzemtani Tanszék, a Fatechnológiai Tanszék, a Faipari Mérnöki Kar kialakulását és a legrégibb erdőszeti tudományos munkákat.

Több kiállítási tárlóban kerültek bemutatásra az Erdőszeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának könyvritkái, többek között Tabernaemontanus 1588-ban megjelent kétkötetes „New Kreuterbuch”-ja, Carlovitznak könyve a vadon termő fák termesztéséről, az 1565-ből származó, II. Miksa-féle erdőrendtartás, az 1770-es, Mária Terézia-féle erdőrendtartás és a kézirat, ún. Máramaros-i rendtartás.

Külön kis kiállítás mutatja be a magyar erdőszet kimagasló egyéniségének, Kaán Károlynak munkásságát, személyét, emléktárgyait, irodalmi munkásságát és a róla írt megemlékezéseket.

Külön tárló mutatja be az Erdőszeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának kiadványait, a Könyvtár irodalmi munkásságát. Több tárlóban helyezték el a régi erdőszet-tanárok irodalmi hagyatékát, nagyevű professzorok könyveit és tanulmányait.

Nagyszerűen szemlélteti több tárló az Erdőszeti és Faipari Egyetemen folyó oktató, kutató és irodalmi munkásságot. Az oktatók, professzorok és tudományos dolgozók jegyzetei, könyveinek kiállítása bizonyítja az Egyetem magas tudományos felkészültségét. Az elhelyezett vendégkönyv hűen tükrözi a kiállítás nagy látogatottságát és sikerét.

Igen nagy látogatottságnak örvendett a vadászati kiállítás és a páratlan válogatású trófeagyűjtemény is. Nyünyögőzen szépek a Központi Fotolaboratórium színes, nagyalakú fényképei, melyek erdőszeti növényeket, azok részeit mutatják be hiteles tökéletességgel.

Az ünnepségsorozat első napját a Városi Tanács VB elnökének fogadása és a Fenyves Szálló helyiségeiben megtartott ismerkedési est zárta be.

Augusztus 26-án a Jubileumi Tudományos Ülészakon öt szekcióban folyt az Egyetemen a következő előadások:

Majer Antal: Korszerű erdőművelési irányzatok.

Keresztesi Béla: Az akáctermesztés jövő irányai Magyarországon.

D. V. Vorobjov: Az éghajlatnak erdőtipológiai alapon történő osztályozása.

Babos Imre: Nyárfajta megválasztási kísérletek 5 éves eredményei.

Heinrich Lindner: A nyárfatermesztés helyzete és fejlődése az NDK-ban.

Vida László: Nyárfatermesztés gazdaságossága a Tisza és Maros hullámterében.

Borsos Zoltán: Célállományok megválasztásának kérdései, különös tekintettel a tölgyesekre.

Rakoncay Zoltán: A korszerű fahasználat megszervezésének irányelvei.

Zygmunt Patalas: Az erdőhasználat jelenlegi helyzete és lehetőségei a jövőben.

Lengyel Pál: Hazai fafajok cellulóz papíripari felhasználásának lehetőségei.

Lukács István: Erdei melléktermelés és feldolgozás fejlesztése.

Szász Tibor: A fahasználati munkák szervezése.

Bründl Lajos: A fonófűz és fonottáru termelés fejlesztése.

Történelmi kiállítás a 100 éves jubileum alkalmából

Járó Zoltán: A lucfenyő termesztésének lehetőségei hazánkban.

Kopeczky Ferenc: Nyárfajta gyűjteményeink első eredményeinek kiértékelése.

Birck Oszkár: A bükkösök állományszerkezeti kérdései.

Gál János: A mezővédő fásítások szerepe és jelentősége.

Szönyi László: Vizgyűjtő rendszerek, talajvédelmi fásítások.

Hibbey Albert: A hullámtéri véderdő telepítése.

Szeghalmi Ferenc: Erdőtelepítés és fásítás az állami gazdaságokban.

Fekete Gyula: Közérdekű erdőtelepítések és fásítások eddigi eredményei, célkitűzései.

Sitkey János: Az erdőhasználat jelenlegi helyzete és távlati lehetőségei.

Igmándy Zoltán: Faanyagvédelem az erdőgazdaságban.

Palócz József: A munkaerőhelyzet és a gépésítés összefüggései, a jövő feladatai.

Schmal Ferenc: A hosszúfás anyagmozgatóról.

Radó Gábor: A faanyagrakodás gépesítése.

Kalle Putkisto: A fa gépi kérgezése.

Káldy József: Kísérletek a kérgezés hazai gépekkel való megoldására.

Danszky István: Az erdőművelési munkák gépesítése.

Szepesi László: Állásfoglalás az erdőgazdasági rakodók ügyében.

Bogár István: Az erdőgazdaság építése tevékenység szerepe és jelentősége a műszaki fejlesztési munkákban.

Cornides György: Az erdőfeltárás-tervezés továbbfejlesztése.

Herpay Imre: Erdőgazdasági utak és a közúti szállító járművek viszonya.

Jáhn Ferenc: Korszerű közelítési módszerek alkalmazásának lehetőségei.

Andor József: MÁV feladóállomási rakodások koncentrációjának jelentősége.

Fritsch Antal: A közhasznú szállítások különleges kérdései és azok befolyása az erdőgazdasági üzemi szállításokra.

Erney László: Néhány gondolat erdészeti településeinkről.

Barcsay László: Erdőgazdasági gépjavítóüzemek és műhelyek időszzerű tervezési kérdései.

Ecsedy Sándor: Házilag építkezések indokoltsága a magyar erdőgazdálkodásban.

Haják Gyula: Az erdőgazdaságok kezelésében lévő épületek — építmények fenntartásának időszzerű kérdései.

Halász Aladár: Erdészeti gazdaságpolitikánk kérdései.

Heinz Krendelsberger: Az osztrák erdőgazdasági politikai időszzerű kérdései.

Nagy László: Erdőművelési adatok lyuk-kártyás feldolgozásának tapasztalatai és lehetőségei.

Varsányi Imre: A választéktervezés programozása.

Farkas Vilmos: Az anyagmozgatás programozása.

Márkus László: A faállomány kitermelési értékének meghatározása.

Speer Norbert: A faanyag készletgazdálkodása.

Király László: Erdőrendezésünk fejlesztésének iránya.

Németh Ferenc: Az erdészeti térképkészítés fejlődésének iránya.

Bencze Tibor: Légifénykép értelmezés az erdőrendezésben.

Szepesi András: A termőhelyfeltárás erdőrendezési vonatkozásai.

Tóth B. Miklós: Az erdészeti adatok gépi feldolgozása.

Madaş László: Koncentrált fakitermelés, bővített újratermelés.

Bánhegyi József: Az ehető gombák értéke és jelentősége.

Benedek Attila — Gyurkó Pál: Erdei gombák termesztése.

Kalmár Zoltán: A biztonságos gombafogyasztás fokozása ellenőrző hálózattal és ismeretterjesztéssel.

Schusztér Viktor: Az étkezési gomba népgazdasági, belkereskedelmi és export jelentősége.

Dános Béla: A gombák hatóanyagai és azok gyógyászati jelentősége.

Kiss László: A hazai szabadföldi mikorriza oltások eredményei.

A nap eseményei közé tartozott még, hogy a szervezőbizottság a hölgyvendégek számára külön „női programot” szervezett. Délután az érdeklődők számára autóbuzs kirándulást szerveztek Nagycenkre és Fertődre. A Fertődi kastély zenetermében hangversenyt rendeztek, melyen a Fertődi Haydn-Kórus és a Győri Filharmonikus Zenekara működött közre.

Augusztus 27-én a vendégek tanulmányúton vettek részt a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság területén. Megtekintették a hidegvízvölgyi szálalóerdőt, a Kovács-árok erdőrészeit, vörösfenyő kísérleti területeket vizsgáltak és még számos szakmai érdekességet figyeltek meg.

Meg kell még röviden emlékeznünk arról, hogy az Országos Erdészeti Egyesület a jubileumi ünnepekre igen szép kivitelezésű és gazdag tartalmú kiadványokkal kedveskedett a látogatóknak. Több mint 80 oldalas összefoglaló jelent meg a jubileumi közgyűlés szakmai ülészakának előadásairól, közel hatvan oldalas kiadvány került kiadásra fényképekkel és mellékletekkel „A Sopronban működő erdészeti intézmények rövid ismertetője” címmel. Ebben az Erdészeti és Faipari Egyetemet Igmándy Zoltán, az Erdészeti Technikumot Tuskó László, az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomását Márkus László, a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságot pedig Kossow József ismerteti. Ugyancsak az Országos Erdészeti Egyesület közgyűlési kiadványaként jelent meg a „Tanulmányút” című vázrajzokkal, ábrákkal és fényképpel ellátott igen izléses összefoglaló tanulmány a tanulmányút erdőrészeitől Majer Antal és Tuskó László szerkesztésében, illetve összeállításában. Önálló kiadvány jelent meg az Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomásáról, valamint külön térkép Sopron járási jogú városról, amelyen külön jelmagyarázó tünteti fel az erdészeti intézményeket, valamint a rendezvények helyeit.

Hiller István

A soproni képzőművészeti élet újabb alakulása

A soproni képzőművészek az 1897-ben alapított Képzőművészeti Kör 1948-ban történt megszűnése után a Megyei Képzőművészeti Munkacsoport elnevezésű szervezetbe tömörültek, amelynek Győr lett a székhelye. A soproni képzőművészek nagy száma, valamint a Győrtől való távolság lehetővé tette, hogy Sopronban 1955 folyamán önálló városi Képzőművészeti Munkacsoport alakuljon. Így tehát a megye területén két önálló csoport működött, kiállításait évente külön-külön rendezték. A közös csoport vezetője Alexovics László szobrász, az önállósult városi csoporté kezdetben Ágoston Ernő, majd halála után 1957-től a csoport megszűnéséig Gáspárdy Sándor rajztanár volt.

A Munkacsoport a régi Képzőművészeti Kör tagjaiból és a városban letelepedett képzőművészekből, rajztanárokból alakult, a tagok száma 24 volt, közöttük 5 szobrász. 1964-ben országsszerte feloszlottak a megyei munkacsoportok. Központi határozattal a vidéki képzőművészeti élet vezetését és irányítását négy nagyterjedésű földrajzi területre központosították. Ennek egyikéhez — Székesfehérvár székhellyel — tartozik Győr-Sopron megye; kívülre még Vas, Fejér, Komárom és Veszprém megyék. E szervezethez a területen élő és Képzőművészeti Alap-tagsággal rendelkező festők, szobrászok tartoznak. A megalakulás esztendőjében 56-an voltak, Sopronból kilencen: Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczzy János, Mende Gusztávné, Mühl Aladár, Rázó József, Steiner Antal, (meghalt 1966-ban), Storno Gábor és Szakál Ernő.

A Területi Szervezet a képzőművészeti színvonal fejlesztése és a megfelelő szint biztosítása érdekében alakult. Tagjainak számát évenként bővíti, a felvételt kérők munkásságát előzőleg megbírálván. A tagság minden év nyarán Székesfehérvárott mutatja me alkotásait. 1964-ben és 1965-ben Egyed Emma szobrokkal, Gáspárdy Sándor és Giczzy János festményekkel szerepelt. A megye területén dolgozó képzőművészek és írók részére a Megyei és Győri Városi Tanács, a megyei KISZ-

Bizottság és a Kisalföld szerkesztősége közösen évenként felszabadulási képzőművészeti pályázatot hirdet. Első ízben 1964. augusztus 20-án került kiosztásra a rendelkezésre álló 25 000 Ft. Sopron város képzőművészei közül 1964-ben a festészeti első díjat Giczzy János, a szobrászat első díját Egyed Emma kapta.

Sopron Város Tanácsa a megyei tanács anyagi segítségével a városi képzőművészek számára Művészklubot adott át 1965 májusában: az újjáalakított műemlékház, a Caesar-ház első emeletén két helyiségben. Feladata, hogy a képzőművészeknek, íróknak, zenészeknek ott-hont nyújtson és az abban rendezett viták, előadások, szakmai bemutatók fejlesszék képzőművészetünk festői szemléletét. Az első szakmai bemutatót Giczzy János tartotta, majd követően ugyanabban az évben Gáspárdy Sándor, később pedig Rázó József és végül Szarka Árpád.

Képzőművészeink a megye határain kívül országos szinten is bemutatták munkáikat az 1964/65. években. Így Egyed Emma, Renner Kálmán és Szakál Ernő, mindhárman szobrászok. Egyed Emma és Renner Kálmán plakettjeit bemutatták a felszabadulásunk 20. évfordulójának tiszteletére rendezett X. Magyar képzőművészeti kiállításon (Budapest, 1965), az előbbi művét az állam megvásárolta. Renner Kálmán a két évenként rendezett miskolci országos kiállításokon is szerepelt kilenc éremmel (1962, 1964). Alkotásainak több darabját őrzik a varsói Chopin- és Nemzeti Múzeum, a weimari Liszt-, a bécsi Állami- és a kismartoni Haydn Múzeum, valamint a budapesti Bartók-Archívum (1964. és 1965. szerzemények). Szakál Ernő neve mint a műemlékszobrok restaurátora országos hírnév. Munkásságához fűződik többek között a visegrádi vár vörös márványkútjának helyreállítása, amelyre vonatkozó részletes tanulmány a Művészettörténeti Értesítőben jelent meg. Képzőművészeink kiállítási anyagának elemzését a Művészet c. lap 1962. 12. és az 1964. évfolyam 4. száma részletesen, a kiállítókat külön-külön értékelve közli.

G. S.

Ítéletidő 1789-ben Sopron környékén

Az utóbbi két évben, 1965-ben és 1966-ban sok esőzészben és áradásban volt részünk országszerte, a SSz-ben Boronkai Pál az 1965-i évfolyam 339. lapjától kezdve fel is scrolta az évszázadokon át számon tartott soproni árvizeket. Nem lesz érdektelen megemlékezni egy olyanról, amelyet nem említenek a helyi krónikák, mint po. Petz Dániel. Forrása, a Magyar Kurir 1789-es évfolyama egy soproni könyvtárban sincs meg, így kerülhetett el a kutatóink figyelmét. Magunk a keszthelyi múzeum könyvtárában bukantunk rá. A korabeli magyar újságok kedélyeskedő hangján számol be környékünk nagy bajáról:

„Sopron 7-dik Szept. Jó napot a könyekig tentás M. Kurirnak! Nálunk — valamint más részeiben is Magyar Hazánknak ezen kedvetlen és iz nélkül való Ujság vagyon. Augusztusnak 23-dikán meglesvén bennünket a Szélveszes veszedelmes esső, egész 2 órákig, egyaránt fogta magát, amellyel edgyütt, jött, és ezt követte kár megbetsülhetetlen. A tavaszi Kepéket még a mezőn lepvén, a zab tsak nem mind ki-kelt, sőt a már tsürbe takartatott őszi szalmás-gabonák sem maradhattak veszedelem nélkül, mivel némely laposabb helyen fekvő pajtákba-is bé-tekintvén a meg-tódult víz (annyira hogy egy-két kéve sorig-is vízben uszott a fedél alá rakattatott kevés jószág is) a Magyar Pástétomnak (itt Sopron és Vas Vármegyékben szaladosnak,¹ Komárom és alább fekvő Vármegyékben Kötésnek nevezik) bőv magját hagyta. A Magyar Asszonyokat edgyenként föl-

dön futókká tette, mivel a már igen sok vesződségbe került áztatóban levő kenderjeiket és lenjeiket a meg-áradott víz fészkeikből ki mozdítván, szállás tserére kénszerítette. — Mivel egy ház nintsen, melyben ezen időnek valamely nyomdoka szemben nem tünne; a többek között így jár egy gavallér — H. F. a konyhán levő erős kő kéményjével, hogy annak egy darab boltozatját az esső le-döntvén, a szakátsnéthől tsak nem el-ugráttá a Lelket; az ebédet pedig kis és nagy fazekastul agyon meg agyon verte éppen akkor, a midőn már asztalt kellett volna teríteni: — nem de nem bosszuság már ez?

A Sarjukat rész-szerint el-takarta, rész-szerint pedig elrontotta a víz, úgy hogy vagy azért kell a marhának el-veszni, hogy nem eheti, vagy azért, hogy eszik belőle.

Méltós. Gr. Jankovits volt Prézes Urnak éppen, akkor tevék egy hétig és 3 napokig halva feküdt tetemít a maga jószágán Csepreg Mező-Város határában lévő volt Remete-Templomi Kriptájába (minek-utánna az ezen kriptában eddig feküdt Remete hamvait onnan ki-vevén másuvá eltemették volna, a Méltós. Grófnak még életében tett rendelése szerint)² és midőn ezen zenebonás idő bé-köszöntöt, t. i. Aug. 23-dikán dél után 3 óra tájban, mely idő miatt a Solennitásra egybegyülni óhajtott fő Méltóságok s Urirendek közöttül sokan kéntelenítettének kimaradni.”

Hegyi Ferenc

¹ Szaladosnak nevezi a nép a lábon álló gabonát, ha elázik; ennek sikértartalma kicsi, ezért a belőle örölt liszt főzésre sem nagyon alkalmas: nyúlós és lágy. (Karácsony Kálmánné, múzeumi alkalmazott szíves közlése). CZF V. 1007. lap szerint: Kicsíráztatott gabonák levéből és lisztből készített édes sütemény, mint a római katolikusoknál divatozó böjti eledel. Nem a szalad szóból származik (ahogy a nép hiszi) hanem szláv eredetű, edest jelent ott.

² A Jankovich családnak Sopronban is volt palotája, ma Lenin körút 67, Füredi ház. A csepregi remetelaknak már 1693-ban van nyoma. Az 1757-ben elhalt remete, tán az, akinek siri nyugalmát a földesúri szeszély 1789-ben megzavarta. Asztalos munkában töltötte napjait a kápolna gondozása mellett (Csatka: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron. 1936. 62. lap).

MEGEMLEKEZÉSEK

Esztó Péter

1885—1965

Tizenhét évi nehéz üzemi munka után 1925. szept. 1-én került Sopronba, az akkori Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola Bányaműveléstani Tanszékének adjunktusként. A tanszék vezető tanárának, Szoboszlai Kornélnak súlyos betegsége miatt azonban már 1929 óta önállóan adta elő a bányaművelés tudományának minden ága-

zatát, s így a Főiskolának 1934-ben Műgyetemmel történt egyesítése után, 1944-ben egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Mint ilyen folytatta oktató munkáját 1959-ig, amikor a soproni Bányamérnöki Kar Miskolcra helyezésével kapcsolatban nyugdíjba ment. Azóta is városunkban élt s folytatta munkáját Köztársaság-utcai lakásában, csöndes visszavonultságban, bölcsen, szerényen, mint amilyen egész élete volt, melyről a következőket jegyezhetjük föl.

1885. márc. 8-án született az egykori Torontál-megyei Seultour községben. A nagykikindai állami gimnáziumban végzett középiskolai tanulmányai után, 1904-

ben a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán iratkozott be bányamérnök-hallgatónak, hol mint állami ösztöndíjas 1908-ban végzett s szerzett négy évvel később, 1912-ben kitüntetéssel oklevelet.

Mérnöki munkásságát a Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. zsilvölgyi bányáinál kezdte, majd az első világháború után, 1921-től 1925-ig a Bánvölgyi Szénbánya R. T. Borsod megyei bánfalvi bányáinál folytatta. Innét nevezték ki — mint mondtam — 1925-ben Sopronba a Bányamérnöki Főiskolára, a későbbi egyetemre, hol 35 éven át tanárkodott s indította útjára a szaktudással gazdagon fölvértezett bányamérnökök hosszú sorát, kik ma is legjelesebb moztatói hazai bányászatunknak.

Esztó Péter ugyanis kitűnő fölkészültségű, nagy tudású bányatechnikus volt, kinek többek közt kőzetnyomási, törésszögmélete ma is megdöntetlen és helytálló, mint ahogy a bányavizek betörése ellen a bányaműveletekben visszahagyott, úgynevezett vízvédelmi pillérek méretezését a gyakorlatban ma is az úgynevezett Esztó-Vendel-féle képlettel számítják.

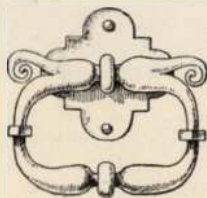
E tisztán bányaművelési problémák mellett sokat foglalkozott bányamérési kérdésekkel is, s így jelentek meg Dr. Tárczy Hornoch Antal professzorral közösen írt publikációi, a háromszögelési alapvonalak számításával kapcsolatos behajlás és nyúlás okozta korrekciókról. Legbelsőbban foglalkozott mégis a bányák szellőztetésének tudományával s a bányaklíma kérdéseivel. Ezirányú munkássága eredményeként jelentette meg 1953-ban a „Bányaszellőztetés” című, kitűnő munkáját, mely ma is alapja a bányaszellőztetés egyetemi oktatásának. Végül teljesen újat és maradandót alkotott a bányagazdaság- és bányabecsléstani tudományok oktatása terén, ahogy azt, sajnos, csak kéziratban ránkmaradt jegyzeteiből tudjuk.

A bányászat terén végzett s mondottakban nagyon röviden felsorolt kitűnő tudományos s több más gyakorlati munkásságát kormányzatunk már 1952-ben Kosuth-díjjal jutalmazta s azzal egyidőben a Magyar Tudományos Akadémia Tudománycs Minősítő Bizottsága a műszaki tudományok doktorává minősítette. 1953-ban a Felsőoktatás Kiváló Dolgozója lett, 1959-ben pedig kormányzatunk a Munka Érdemrenddel, majd a Szocialista Munkáért Érdeméremmel tüntette ki, s 1962-ben a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen aranydiplomát nyert.

De Esztó Péter nemcsak mint tudós, de mint ismert munkásmozgalmi múlttal rendelkező demokratikus, szocialista humanista gondolkozású ember is ismert volt, ki Sopron közéletében 1950 óta mint városi tanácsstag is több éven át hasznosan tevékenykedett.

Mindezeken túlmenően Esztó Péter mindenekelőtt kitűnő, hallgatói által tisztelt, szeretett és nagyrabecsült tanár és nevelő volt, kinek derűs, nemesen érző emberi szívét egykori tanítványai és barátai sosem felejtik el. Ez mutatkozott meg 1965. ápr. 28-án Budapesten, a Farkasréti temetőben lefolyt temetésén is, hol sírjánál családtagjain kívül az egész magyar bányásztársadalom hajtotta meg fejét őszinte tisztelettel s kívánt utolsó „Jó szerencsét” a nagy tudósnak és embernek!

Faller Jenő

Bedy Rezső*

1889—1966

Ez év áprilisában 77 éves korában hunyt el Sopronban. Városának mindvégig hűséges fia volt, aki ugyan életének hosszú évtizedeit Soprontól távol töltötte, az érsekújvári gimnáziumban működve, de ott is és mindig Sopron értékeit és szépségeit hirdette, úgyhogy az egyik neves szlovákiai magyar költővé lett tanítványa, Bábi Tibor utólag meg is énekelte nagyhatású magyar irodalomtanárának Sopron iránti hűségét:

Olykor elmerengett, sóhajtott nagyot:
„Ó, Urbs fidelissima!”
Mint mély orgonahang zendült a hangja,
mint ájtató mély ima.
Sopron, — drága város, hűséges város
szülte, hogy tanár legyen...
és magyar nyelvet úgy tanított, hogy a
holt lélek is feldalolt.

(Bábi Tibor: Vándormadár c. verskötetéből, 88. o. Csehszlovákiai Szépirodalmi Kiadó, 1965.). E néhány sorban benne található élete foglalata: igazi tanár volt, aki önzetlen szívvel, lelkesen plántálta át tanítványai százaiba, ha nem ezreibe, amit tudott, amit szépek, értékesnek, igaznak tartott.

Pedig tudósívelésű pályának indult az övé 1889. június 20-án született Sopronban, kisiparos szülőktől mint a család 13. gyermeke. Az egyetemet Budapesten végezte az 1907—1912 években, majd állami ösztöndíjjal egy éven át Lipcsében és Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. Filozófiai doktorátust szerzett. Értekezése soproni nyelvészeti témát dolgozott fel, a hienc-nyelvjárás hangtanát. Az ún. újgrammatikus iskola akkor uralkodó felfogása szerint tárgyalja a soproni német parasztnyelvjárás leíró és történeti hangtanát. Mollay Károly szakavatott véleménye e munkájáról így hangzik: „Ma is érdekes (az értekezés) példatára, hiszen a nyelvjárás

*Több okmányban, disszertációja címlapján is neve így olvasható: Bedi, ő azonban mindig y-nal írta, és így áll mindvégig az érsekújvári gimnázium évkönyveiben is.

több mint félévszázados állapotát rögzíti, még hozzá a nyelvjárást gyermekkorától kezdve beszélő, fonetikailag képzett kutató átírásában. Ha végső következtetése, ti. hogy a soproni nyelvjárás észak-bajor, nem is helyes (mert közép-bajor), leírása és a közölt nyelvjárási szöveg a soproni nyelvjáráskutatásnak első, tudományos igényű műve" (A soproni hienc-nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912, 3°. 60 lap.).

Nem kétséges, hogy Bedy Rezső ilyen tudományos indulással komoly és értékes tudósi pályát járhatott volna be, de miután 1913-ban megválasztották az érsekújvári áll. segélyezett községi gimnázium tanárává, csakhamar kitört a világháború, majd annak végén a város Csehszlovákiához került, a demokratikus felfogású Bedy Rezső pedig úgy érezte, hogy helyén kell maradnia. Hivatásává lett tehát, hogy két évtizeden át a csehszlovákiai magyar ifjúságnak tanítsa az anyanyelvét és annak irodalmát. Hogy ezt milyen sikerrel tette, arról volt tanítványainak sok-sok évjárata, köztük az idézett költő is tanúskodik. De nagyon becsülték és szerették cseh és szlovák tanártársai is.

Amikor azután Érsekújvár átmenetileg megint Magyarországhoz került, a demokratikus érzelmű, humanista Bedy Rezső a Horthy-rendszerrel semmiképpen sem tudott egyetérteni. Emberbaráti érzései, demokratikus felfogása és németellenessége végül is a nyilasok kezére juttatták, akik 1944 őszén először Érsekújvárt börtönözték be, majd a komáromi csillagbörtön kazamatáiba hurcolták el. Innen egy volt tanítványa segítségével szabadult s baráti figyelmeztetésre Érsekújvárról — mindenét hátrahagyva — szülővárosába távozott.

A felszabadulás Bedy Rezsőt megint szülővárosában találta, itt működött még néhány évig. Mint nyugdíjast is becsztották még. 1962-ben, doktori vizsgájának 50. évfordulóján a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara aranydiplomával tüntette ki. Ez — alkalommal mégegyszer megjelent az egyetem aulájában s meghatódva vette át a kitüntetést, majd élvezte a tiszteletére összegyűlt több mint hatvan volt tanítványának ünneplését.

Krammer Jenő

Sopron 1890-ben, Kőrajz

SOPRONI KÖNYVESPOLC

**Deme Zoltán: Halász Gábor élete és munkássága. Szolnok, 1966.
Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár. Soksz. 25 p.**

Sajnálatos tény, hogy ez a nagyszerű irodalmár és ember már csak egykori ismerősei emlékeiben él, az olvasóközönség elfelejtette vagy meg sem ismerte, és könyvkiadásunk is mindössze egy kötettel áldozott emlékének. Ezek a sorok vezetnek be Deme Zoltánnak a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium III. osztályos tanulójaként sokszorosított kis tanulmányát, melyet Halász Gáborról, a tragikus sorsú kritikusról és irodalomtörténészről írt.

És hadd álljon itt még egy idézet, amit Halász Gábor írt le: „Csak szenvedéllyel és rokonérzéssel lehet az idegen valóságba rejtőző lelkébe behatolni”. Deme Zoltán csakugyan szenvedéllyel és rokonérzéssel hatolt bele egy számára már idegen valóságba. Ebbe a szörnyű idegen valóságba — amely Halász Gábort 1945-ben Balfon alig negyvennégy éves korában talán éhhalálra, talán golyó általi vagy még rosszabb halálra ítélte, nem tudni pontosan — nagy előtanulmány és nagy levelezés útján került, szerencsére csak képzeletben, a fiatal szerző. Áttanulmányozta Halász Gábor valamennyi nyomtatásban megjelent írását és a Halász Gáborral foglalkozó teljes irodalmat, személyesen kért életrajzi felvilágosítást Kozocsa Sándortól, Komlós Aladártól, Keresztury Dezsőtől, Kolozsvári Grandpierre Emiltől, Weöres Sándortól, Halász Gábor egykori menyasszonyától, írásban kért és kapott támogatást többek között Illés Endrétől, Csatkai Endrétől és a Magyar Tudományos Akadémiai Irodalomtörténeti Intézetétől. Már egymagában ez a munka is tiszteletre méltó, ha azonban elolvassuk a tanulmányt, arra a megállapításra jutunk, hogy Deme Zoltán nevével még találkozni fogunk a jövőben is.

A tanulmány végigkíséri Halász Gábor életútját. Bemutatja Óbudától Párizsig, pályakezdését, munkáját, a babitsi hatástól a Nyugatig való eljutását, érlelődését a Nyugaton, disputáját Babitscsal, „értelemkeresését”, mint a realizmus szószólóját, egy pillanatra — mások visszaemlékezései alapján — felvillantja a munkatábor borzalmait és találgatja halálának körülményeit. Nagyon érdekes a Halász Gábor emlékek közlése, a róla szóló emlékezések és értékelések ugyancsak közelebb hozzák az olvasóhoz az érdemtelenül csaknem elfelejtett irodalomtörténészt.

A városunk közelében elpusztult Halász Gábor megérdemelné, hogy Sopron igényes irodalomszerető közönsége e kis tanulmány alapján is megismerkedjék rövid, de igen értékes kritikai és irodalomtörténeti munkásságával, sajnos ezt a nagyon alacsony példányszám aligha teszi lehetségessé.

Deme Zoltánnak — néhol talán aránytalan, de feltétlenül dicséretre méltó — munkája, jó stílusa, ügyes mondatfüzése, mindenekelőtt azonban hézagpótló tartalma alapján megérdemelte a Szolnok Megyei Verseghy Könyvtár igazgatóságának jóindulatú, kezdeményező vállalkozását: a munka kiadását.

Hiller István

Időszerű, hasznos és érdekes füzetet jelentetett meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Győr-Sopron megyei szervezete, amikor kiadta *Hiller István* adatgyűjtését „a Soproni Nyári Egyetem történetéből”.

Időszerű a kiadvány azért, mert a Nyári Egyetem harmadik sorozatának immár második éve zárult le idén Sopronban, igen szép sikerrel, és remélhető, hogy ez a hagyományokra támaszkodó kulturális kezdeményezés évről évre gyümölcsözőbben bontakozik ki városunk falai és az egyetem védőszárnyai alatt.

Hasznos a könyvecske a tekintetben, hogy a jelen érdeklődők és a Nyári Egyetem résztvevői előtt felvillantja az ismeretterjesztés eme formájának történeti előzményeit és a jövő történetírása számára összegyűjti azokat az adatokat, amelyek később esetleg már nem volnának hozzáférhetőek. Ebben a vonatkozásban a címét túlságosan is szerénynek tartjuk. A szerző ugyan nem ad szintézist és keveset értékel — erre a lektorok jelentékeny rövidítésre irányuló kérélmvei következtében nem is volt módja —, mégis többet végez, mint csupán adatszolgáltatást.

Érdekes viszont a mű azért, mert még a járatosabb olvasó előtt is sok ismeretlen részletről kapunk felvilágosítást. Így megtudjuk, hogy nyári egyetemek létrehozása az angol University Extension-ra nyúlik vissza és soproni megvalósulását *Heimler Károlynak*, „a város idegenforgalmi érdekei egyik legjelentősebb és legönzettebb képviselőjének, a Soproni Szemle alapítójának” köszönheti, aki az eszmét 1928-ban vetette fel. A Soproni Nyári Egyetem 1937-ben indult meg először és a sok ismerős név között tallózva, *Romwalter Alfréd* (1890—1954) és *Bokor Rezső* (1898—1959) nevét, mint a rendezvények első időszakának igazgatóit, emeljük ki, A kiadvány tételeken 524 előadás címét és szerzőjét idézi, amelyből mind az 1937-től 1944-ig terjedő első sorozat, mind a rövid életű, 1948-ban megrendezésre kerülő második sorozat, mind az 1965-től elindult harmadik sorozat kaleidoszkópszerű keresztmetszetéről tájékozódhatunk. Mindennek statisztikai értékelése (p. 59—63) és a bevezetést képező fejezetek a Nyári Egyetem gondolatának első hirdetőiről, a mozgalom világméretű elterjedéséről (p. 9—15), a Nyári Egyetem soproni megszületésének körülményeiről és célkitűzéseiről (p. 21—27.), annak tárgyi, személyi és anyagi feltételeiről (p. 28—30) teljessé és kerekdeddé teszik a képet.

Azt a kellemes érzést, amelyet a munka az olvasóra gyakorol, a kiadvány szép illusztrációi, izléses tipizálása és *Belloni Akos* modern címlapja még csak fokozza. Nem lehet eléggé hangsúlyozni az egyes fejezetek részletes, nem elnagyolt, lényegre épülő német nyelvű összefoglalásait sem. Utóbbiak külföldi vendégeink számára is minden bizonnyal keresetté teszik e kis könyvet, mint ahogyan a szép soproniensákat kedvelők könyvespolcán sem kell a munkának szerénykednie.

Csapody István

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Takács, Melchior:* Stilbestrebungen von Franz Liszt
Hárs, Josef: Die Anfänge des Ödenburger Fremdenverkehrs
Csapody, Stefan: Die Geschichte der Wälder Ödenburgs vom Bericht des J. Oderszky (1837) bis zum Beginn der Amtstätigkeit von Andreas Muck (1874)
Kristo, Julius: Der Kampf der Familien Csák und Kőszegi im Komitat Ödenburg
Póczy, Klara: Die Ruinen von Scarbantia im gegenwertigen Stadtbild Ödenburg
Hiller, Stefan: Die Ödenburger Beziehungen des Schöpfers unserer Nationalbibliographie
Boronkai, Paul: Die Geschichte der Stadtreinigung in Ödenburg
Varjú, Alaxander: Beitrag zum Leben der Mühlen in Nagycenk
Jenei, Franz: Unbekannte Briefe von Stefan Wittnyédy
Kovács, Josef: Beiträge zur Ansiedlung von Adam Lackner
Smidt, Ludwig: Ein unbekannter theatergeschichtliche Druck aus Eisenstadt
Hiller, Stefan: 100. Jubiläumsfeier des Ungarischen Forstvereins

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratokat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközölgék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszót tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára). Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.
Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16, - Ft

INDEX: 25 915

INDEX: 25 915